

కథలు

ఉపాఖ్యానము

ఆంధ్ర సాహిత్యంలో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

సదాశివ సమారంభం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు కృష్ణ మహర్షి

గురు నారద మహర్షి

గురు వాల్మీకి మహర్షి

గురు శిక్షు

శంకరాచార్య మధ్యమాం

గురు దత్తాత్రేయ

గురు బాలాదే

గురు గౌరీమ బుద్ధ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు చైతన్య మహా ప్రభువు

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

గురు పీఠలక్ష్మీంద్ర స్వామి

యోగి వేమన

అస్మదాచార్య పర్యంతం

గురు శ్రీలింగ స్వామి

గురు లాహిరీ మహాశయి

గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి

గురు వివేకానంద

గురు హాయి బాలా

గురు ఆరబింద్

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు భక్తవేదాంత ప్రభుపాద

గురు మళయాళస్వామి

గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి

గురు చంద్రశేఖర పరమహార్య

వందే గురుపరంపరాం...

నన్ను “నేను” తెలుసుకోవటానికి

నన్ను “నేను” మార్చుకోవటానికి

“నేను” గా ఉండటానికి

మరియు అత్యుత్తమ జీవన విధానానికి

కావలసిన భక్తి,జ్ఞాన,కర్మ,ధర్మ సమాచారం ఒకేచోట తెలుగులో ఉచితంగా!

సాధారణంగా వేదాంతం తెలుసుకోవాలనే కోరిక వుంటుంది, కాని గ్రంథాలు అందుబాటులో లేవు. ఇంకొకరి దగ్గర గ్రంథాలు వుంటాయి, కాని జిజ్ఞాసువులకి ఎక్కడ ఉన్నవో తెలియదు. అలాగే కొన్ని లైబ్రరీ లో కొన్ని రకాల పుస్తకాలు మాత్రమే లభ్యం అవుతున్నాయి, అంతేగాక విలువైన గ్రంథాలు సరైన సంరక్షణ లేక కనుమరుగైపోతున్నాయి, కనుక మన అందరి కోసం భారత ప్రభుత్వం పురాతన ఆధ్యాత్మిక గ్రంథాలను సంరక్షించే నిమిత్తం ఎంతో శ్రమతో కంప్యూటరీకరణ ద్వారా ఒక చోట చేర్చుతూ ఆన్ లైన్ చేయటం జరిగింది. ఇటువంటి విలువైన జ్ఞాన సంపదను మరింత సులభంగా అందుబాటులోకి తీసుకురావటానికి సాయి రామ్ సేవక బృందం ఉడతా భక్తి గా ఇప్పటివరకే దాదాపు 5000 పుస్తకాలను వివిధ వర్గాలుగా విభజించి PDF(eBOOK) రూపంలో ఆన్ లైన్ లో ఉచితంగా అందించటం జరిగింది. కనుక ప్రతి ఒక్కరు ఈ సదవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకోగలరు. ఇందుకు సహాయం అందించిన భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా <http://www.new.dli.ernet.in>), ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్(<https://archive.org>), గూగుల్ వెబ్ సైట్(<https://www.google.co.in>), మైక్రోసాఫ్ట్ వెబ్ సైట్(<http://www.microsoft.com>) కు మేము ఋణపడివున్నాము.అలాగే ఇటువంటి బృహత్తర కార్యక్రమానికి పెద్ద మొత్తం లో గ్రంథాలను అందించిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమునకు కూడా మనం ఋణపడివున్నాము. సాయి రామ్ సేవక బృందం కోరుకొనేది ఒక్కటి, ప్రతి ఇల్లు ఆధ్యాత్మిక జ్ఞాన గ్రంథాలతో నిండిపోవాలన్నదే మా కోరిక.

ఈ గ్రంథాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

- 1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: <http://www.new.dli.ernet.in> లేక <http://www.dli.ernet.in>
- 2) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్: <http://www.sairealattitudemanagement.org>
- 3) సాయి రామ్ గూగుల్ సైట్: <https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement>
- 4) ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్: <https://archive.org/details/SaiRealAttitudeManagement>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞం పై గల సలహాలు,సూచనలకు సేవక బృందాన్ని సంప్రదించుటకు: sairealattitudemgt@gmail.com

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సమాచారం: <https://www.facebook.com/SaiRealAttitudeManagement>

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సంబంధ వీడియోలు: <https://www.youtube.com/user/sairealattitudemgt>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞంలో ప్రతి ఒక్కరు పాల్గొని, ఈ అవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకొని,మీరు సంతృప్తులైతే మరొక సాధకునికి, జిజ్ఞాసువులకు మార్గం చూపించగలరని ఆశిస్తున్నాము. మీరు చదువుకోవటంలో ఏమైనా ఇబ్బంది కలిగితే సేవక బృందంను సంప్రదించగలరు. ఒకవేళ మా సేవలో ఏమైన పొరపాటు వస్తే మన్నించగలరు.

ఈ గ్రంథపు భారత ప్రభుత్వ డిజిటల్ లైబ్రరీ గుర్తింపు సంఖ్య: 2020120034033

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన ప్రచారార్థం ఉచితంగా eBook రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఈ గ్రంథముపై వ్యాపార,ముద్రణ హక్కులు రచయిత,పబ్లిషర్స్ కి గలవు, కనుక వారిని సంప్రదించగలరని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

SaiRealAttitudeManagement(SAI RAM) - సాయి నిజ వ్యక్తిత్వ నిర్వహణ(సాయి రామ్)

*** సర్వం శ్రీ సాయినాథ పాద సమర్పణమస్తు ***

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

<http://www.new.dli.ernet.in>

Digital Library of India: Inc. X

www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India

Hosted by: Indian Institute of Science, Bangalore in co-operation with
CMU, IIT-H, NSF, ERNET and MCIT for the Govt. of India and 21 major participating centres.

Home Vision Mission Goals Benefits Content Selection Current Status People Funding Copyright Policy FAQ RFP

Books Journals
Newspapers
Palm-Leaves (Manuscripts)

Title:

Author:

Year: to

Subject:

Language:

Scanning Centre:

[Presentations and Report](#)
[Statistics Report](#)
[Status Report](#)
[Feedback](#) | [Suggestions](#) |
[Problems](#) | [Missing links or Books](#)

Click [here](#) for PDF collection
DLI MIRROR at IUCAA Data Center PUNE

For the first time in history, the Digital Library of India is digitizing all the significant works of Mankind.

[Click Here to know More about DLI](#) ^{New!}

Books	Journals	Newspapers	Manuscripts
Rashtrapati BhavanCMU-BooksSanskritTTD TirupathiKerala Sahitya Akademi	INSA	Times of IndiaIndian ExpressThe HinduDeccan HeraldEenaduVaartha	Tamil Heritage FoundationAnnaUniversity ^{New!}

Title Beginning with.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z					
Author's Last Name																														
A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z					
Year																														
1850-1900					1901-1910					1911-1920					1921-1930					1931-1940					1941-1950					1951-
Subject																														
Astrophysics	Biology	Chemistry	Education	Law	Mathematics	Mythology	Religion	For more subjects...																						
Language																														
Sanskrit	English	Bengali	Hindi	Kannada	Marathi	Tamil	Telugu	Urdu																						

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

“దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్టమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం” అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని జళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజూ పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్చాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నీ కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన ‘ఇచ్చ’ (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. “నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది” అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

ఆంధ్ర సాహిత్యముతో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

1978 లో విడుదల. ఆ. పట్టణం నోలకు
తాత్పర్యముగా ఉన్నది ద్వారా అందుచున్నది
విడుదలైనది. పరిశోధన గ్రంథము.

డాక్టర్ నాసా ప్రబావతి

ఎం. ఎ. విహార్. ఆ.

ఆచార్య తూమాటి దొణప్ప

ఉపాధ్యక్షులు

తెలుగు విశ్వ విద్యాలయం

ఆంధ్రప్రదేశ్.

పస్తావన

—తూమాటి దొణప్ప

వైదిక వాఙ్మయంలోను, లౌకిక వాఙ్మయంలోను విశేష ప్రచార ప్రశస్తతులు పొందిన పురాణాచార్య గాధాచక్రంలో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం ఒకటి. పౌర జానపదులు ఈ ఇరు వర్గాలలోను ఊరూరా, వాడవాడలా రోళ్ళారోకళ్ళా వ్యాపిగల ఆఖ్యాసమిడి. వేద హరిశ్చంద్రంలోను, కావ్య హరిశ్చంద్రంలోను ఇంచుమించుగా ఇతివృత్తం ఒక్కటే! అందునా ఇందునా కథానాయకుడూ ఒక్కడే! ఐనా, వేద హరిశ్చంద్రునకూ, కావ్య హరిశ్చంద్రునకూ సత్య వాక్పరిపాలనంలో అజగజాంతరం ఉంది. ఒకరు అబద్ధాలపుట్టు; ఒకరు సుబద్ధాలదిట్ట.

దేవభాష కానివ్వండి, దేశభాషలు కానివ్వండి కవులకూ, కథాకారులకూ, తక్కిన కళాకారులకూ కావ్య హరిశ్చంద్రమే కథాపస్తావు. కావ్య నాయకవరమైన కర్తవ్య పాలనంలోని కఠోరదీక్ష ఆర్షధర్మ నిర్వహణోత్సక్తులైన ఆయాశిల్పులను అమితంగా ఆకర్షించినందువల్లనే కాబోలు కథాపస్తా స్వీకారంలో ఈ రీతి ఎంపిక జరిగినట్లు ఊహించవచ్చు.

దేశభాషా సాహిత్యాలలో శిష్ట జనుల కూర్పులోనే కాక జానపదుల తీర్పులోను ఈ కథకుగల ప్రాముఖ్యం అంతా ఇంతా అని చెప్పలేము. విశ్వ, సక్షత్రక విశ్వామిత్ర హరిశ్చంద్రాది కథాగతపాత్రల గుణ శీలాల పరిగణన అనుదిగ వ్యవహారంలో ఆబాల గోపాలనికి కొట్టినపిండి. 'వాడసలే విశ్వామిత్రుడు, వాడికితోడు వీడొక సక్షత్రకుడు' అన్నది నాగరుల పలుకుబడి. "అడి తప్పనివాడు అరిచంద్రమారాజు-పలికి బొంకనివాడు బల్లాణరాజు" అన్నది జానపదుల నుడికారం.

ప్రస్తుతం ముద్రితరూపాన వెలువడుతున్న ఈ గ్రంథం డా॥ శ్రీమతి వాస్దేవప్రభావతిగారి ఉదాత్త పరిశోధనా సమారాధనకు సుఫలంగా ఉస్మానియా

విశ్వ విద్యాలయం వారీనుంచి తెలుగులో పి.హెచ్.డి. పట్టంపొందిన సిద్ధాంత ప్రబంధం. సృజనాత్మక సాహితీ నిష్కషణంలోనూ, విమర్శనాత్మక రచనా వైచక్షణ్యంలోనూ సమానమైన శక్తి, ఆసక్తి ఉన్న సోపానాలు చాల అరుదు. ఈ రెండింటా మంచి పేరుపెంపులుగల విద్యుషీమణి డా॥ ప్రభావతిగారు.

సామగ్రి సంకలనంలోనూ, చారిత్రక సమన్వయంలోనూ, శాస్త్రీయ విశ్లేషణంలోనూ, సమీక్షా నిర్ణయ ప్రకటనలోనూ ప్రశంసాజహ్నులైన దృఢ పరిశ్రమ ఈ ప్రబంధ నిబంధనలో కనిపిస్తుంది. వివిధ యుగాలలో వివిధ సాహితీ కాఖ్యలలో ఆయా కవివరంసులు తెలుగులో తీర్చిన హరిశ్చంద్ర కథా కథనరీతుల సమీక్షా సమీక్షణం ప్రకృత రచనకు పరమార్థం. ఇతర కథాక్షల సాహితీ సృష్టిలోని సంవాది కథనాల తులనాత్మకానుశీలనం ఈ రచనా దృశ్యంలోని ఒక విశిష్టత. డాక్టర్ ప్రభావతిగారి ఇతోఽధిక పరిశోధనా సాధనకు ఇది శుభాది కాగలదని మా అరాంక్ష, రచయిత్రురీ మా హార్షికమైన అభినందనాలు.

ప్రభవతి-ఉగాది పర్వదినం

మార్చి 30, 1987.

— ఆచార్య ఎం. కులశేఖరరావు

ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయం
తెలుగు విభాగం అధ్యక్షులు.

తేది: 20-1-87

డా॥ వాసా ప్రభావతిగారు రచించిన 'ఆంధ్ర సాహిత్యంలో హరిశ్చంద్రో పాఖ్యానము' అనే సిద్ధాంత వ్యాసాన్ని శ్రద్ధగా చదివినాను. ఇటీవల వెలువడిన మంచి సిద్ధాంత గ్రంథాలలో ఇది ఒకటి అనే అభిప్రాయం నాకు కలిగింది.

డా॥ ప్రభావతిగారు ఈ పరిశోధన గ్రంథంలో ఇక్ష్వాకువంశ ప్రభువైన హరిశ్చంద్రుని గురించి సమగ్రంగా అన్ని విశేషాలు మనకు తెలియజేసినారు. చాలామందికి నాటకాల్లో, కావ్యాల్లో కనిపించే సత్య హరిశ్చంద్రుడే తెలుసుకాని వేదాల్లోనూ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం ఉన్నదని, ఐతరేయ బ్రహ్మణంలోని హరిశ్చంద్రుడు ఆంధ్రుల ప్రాచీన మూలపురుషునితో సంబంధం కలిగినవాడని ఈ గ్రంథంలో వివరింపబడింది. ఈ విశేషం లోకంలో వెల్లడి రావడానికి ఈ గ్రంథం ఒక సాధనం కావడం హర్షించదగింది.

ఈ పరిశోధకురాలు బ్రహ్మాండ పురాణంలో, లోకవత మహాపురాణంలో, రామానుజంలో, మార్కండేయ పురాణంలో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం ఏవిధంగా పర్ణితమైందో వివరించి చెప్పినారు. ఈ వివరణతో కేవలం కథాంశాలు చెప్పడమేకాక అనేక ప్రామాణికమైన విశేషాలు ఉల్లేఖించినారుకూడ. వేద పురాణ హరిశ్చంద్ర కథలను తులనాత్మకంగా పరిశీలించే సందర్భంలో ఈ పరిశోధన పరమ ప్రామాణికంగా జరిగింది. పురాణ హరిశ్చంద్రుని కథ ధార్మికమైన పోరాటానికి, సత్య వాక్య పరిపాలనా వ్యవస్థను ఎంతటి గొప్పదనం కలదో నిరూపించింది. స్కాంద పురాణంలోని హరిశ్చంద్రుని కథ నవ్యతను కలిగినట్టిది. దానిలో వసంత కాలగమన వర్ణనము, విశ్వామిత్రుడు అనేక వక్షి మృగ సమూహాలను సృష్టించడం, మాయా మృగసృష్టి సూతనంగా చేసిన కల్పనములై ఉన్నాయి.

హరిశ్చంద్రుని కథతోపాటు త్రిశంకుని కథకూడ అనుబంధమై ఉండడం గమనించదగిన విషయం. ఇది తెలుగువారు త్రిశంకు స్వర్గంలో

ప్రతిరోజు జ్ఞాపకం చేసుకొనే వృత్తాంతం. ప్రభావంగానే గ్రహించి కనుకూడ గ్రహించి దానితో పుండే సమస్త విషయాలను ప్రవృత్తాంతం ఈ పరిశోధన గ్రంథానికి సన్నె చేకూర్చింది.

మన భాషలోనేకాక కన్నడ సాహిత్యంలో గాఢాభిరుచి, హరిశ్చంద్ర కావ్యం రచించినాడు. ఈ కథను అతడు మహానారతంగానే గ్రహించినాడు. ఈ పరిశోధకురాలు ఈ కన్నడ కావ్యంలోని అనేక విశేషాలు వివరించడమే కాక దానిని తెలుగు కావ్యాలతోకూడ పోల్చడం ద్వారా వశీష్టా సతీమతి తార్కాణంగా ఉన్నది. చంద్రమతి దావాన్నితో ప్రవేశపెట్టినది, అది సోద ప్రత్య మహిమచేత ఆ దావాన్ని చల్లగా విశ్లేషించింది. ఈ విషయాలు రామవాంకుని కావ్యంలో ఉన్నాయి.

తెలుగు సాహిత్యంలో గౌరవ రచించిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం మన అందరికీ తెలిసిందే. దేశీయ చందస్సులో ఆ పాదాన్ని సాహిత్యపర కావ్యం తెలుగువారి మన్ననను పొందింది. శ్రీమతి పద్మావతి గౌరవ కావ్యాన్ని గ్రహించి కూలంపక్షంగా చర్చించినారు. ఆయన చేసిన పోల్చుకొను, పోల్చుకొను, ఆయన కవితలోని వైభవం రసవిశేషణ భావవ్యం, శిల్ప లక్షణం, మొదల గ విశేషాలు చాలా చక్కగా ఈ సిద్ధాంత వ్యాసంలో చర్చిస్తున్నాయి. గౌరవ, రామవాంకుని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానంలోని ఆరంభమూలకూడ ఈ పరిశోధకురాలు చూపించినారు.

ఈ సిద్ధాంత గ్రంథంలో శంకరరచవి, శరభరచవి, రామరాజకూషణుడు, మల్లారెడ్డి, రామచంద్రరచవి, రామభద్రరచవి, లింగనామూర్తుడు, నంద్య శివరచవి మొదలైనవారు వ్రాసిన హరిశ్చంద్రుని కథలు, వాటి పూర్వార్థాలు చర్చించ బడినవి. డా॥ ప్రభావతి వీ విషయం గ్రహించినా సమగ్రంగా చర్చచేసి ఆ విషయ స్వరూపాన్ని అవిష్కరింపజేసే సామర్థ్యం కలిగినవారు. సత్య సంద తను, ఉత్తమ శీలాన్ని నిలిపే హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం ఈనాడు మనకు ఎంతయినా అవసరం పున్నది. సాంఘిక వ్యవస్థలో లోపాలు ఉన్నంతసేం హరిశ్చంద్రుడు మనకు వెలుగుబాటను చూపిస్తూనే ఉంటాడు.

ఈ సిద్ధాంత వ్యాసంలో ఉండే కొన్ని విషయాలను మాత్రమే గమని ప్రస్తావించినాను. హరిశ్చంద్రుని కథకు సర్వస్వం అనడగిన గ్రంథం ఇది. ఇటువంటి ఉత్తమగ్రంథాన్ని తీర్చిదిద్ది, అనేక నూతన విషయాలను జల్ల దించిన డా॥ వాసా ప్రభావతిగారిని అభినందిస్తున్నాను.

ప్రొఫెసర్ & హెడ్, డిపార్ట్మెంట్ ఆఫ్ తెలుగు,
యూనివర్సిటీ ఆఫ్ హైదరాబాద్,
హైదరాబాద్-500 139

హరిశ్చంద్ర కథా కల్పకము

మన పురాణములలో ప్రసిద్ధమైన, ప్రజా హృదయములను ఆకట్టుకొని, వివిధ సాహిత్య ప్రక్రియలలో విశేషముగా వెలుగొందిన ఉపాఖ్యానములలో మొదట పేర్కొనవలసినది హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము వేదమునందును చెప్పబడియున్నది. అందువలన వేద పురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములు ప్రసిద్ధములు. ఈ రెండింటిలో పురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమున కదికమైన ప్రశస్తి తోచుమునందును, సాహిత్య జగత్తునందును లభించినది. దానికి కారణము పురాణ హరిశ్చంద్రుని ఆదర్శపాత్ర స్వభావమే. సహృదయమునకు ఆదర్శ పాత్రలయందు సహానుభూతి కలుగుట సహజము మిశ్రపాత్రలయందు సానుభూతి జనించుట నైజము. దుష్ట పాత్రలయందు ఆసక్తి మాత్ర మాపరిమితమందుట విదితము. సంతానముపైగల మమకారము వలన సత్యవాక్య పాలనము గావించుటయందు నిష్ఠ ప్రకటింపలేని వేద హరిశ్చంద్రుడు మన సానుభూతిని పొందగలడేమో కాని, సహానుభూతిని మాత్రము పొందిలేడు. ఆడినమాటను కష్టము తెన్నివచ్చినను నిలువబెట్టుకొనుటకు యత్నించి, భార్యను అమ్మకొని, పుత్రుని కోల్పోయినను కర్తవ్య నిష్ఠపై, సత్యవాక్య పాలనపై అచంచల దీక్షాసక్తిని ప్రకటించిన పురాణ హరిశ్చంద్రుడు సహృదయ హృదయ సింహాసనస్థితుడై యున్నాడు. అతడు షట్చక్ర వర్తులలో నొకడుగా ప్రశస్తిగాంచినాడు; మహాపురుషుల జీవితముల కాదర్శ వాగ్దాయుడై నిలిచినాడు, కావ్యకదకు ధీరోదాత్త నాయకుడై వరలినాడు.

హరిశ్చంద్రుని చరిత్రము ఆఖ్యానముగాగాక ఉపాఖ్యానముగా మాత్రమే ప్రసిద్ధి చెందియుండుట గమనింపదగిన విశేషము. కొంతమందికవులు కనుక కావ్యములకుకూడ 'హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము' అని పేరుంచుట అభ్యుదయముగా కన్పట్టుచుండును. దీనికి కారణమును కొంత గాఢముగా తానించినట్టి యిట్టై యుండవచ్చునని తోచుచున్నది - కొన్ని కథలు లోకమునందు అసత్యతా చెప్పకొని ఆనందించుటకు తోడ్పడును. మరికొన్ని కథలు ఉపదేశము కొరకు ఉదాహరణములుగా నిబంధించుట కుపయోగపడును. హరిశ్చంద్రుని కథ ఉభయతారకముగా నుద్భవిల్లికది. అతని వీరసత్యప్రకృతినిష్ఠ ఉపరంజనము కంటె ఉపదేశము వైపుననే ఒకింత మొగ్గు చూపునట్లు చేసినది. ఉపాఖ్యాన స్వభావముకూడ ఇట్టిదే. స్వీయప్రయోజనము సాధించుకొనుచు ప్రధాన కథ లోని కార్యసాధనకు తోడ్పడునది ఉపాఖ్యానము. అదిగాకంటె అదిగముగా రాణింపగల వైనము దానిది. ఉపరంజన శక్తిచేత బోల్బల్బమును వ్రేకడించుట కంటె ఉపదేశ మహిమచేత ఉపయోగిత్వము సాధించుట అధికము. ఇది యందు నైజముగానున్న ఈ లక్షణమును గుర్తించి పురాణదేరిహాసములు హరిశ్చంద్రుని కథను ఉపాఖ్యానముగా తమయందు నంవదించుకొని రాణించినవి. సాహితీ లోకమునందు ఆ కథయొక్క ఉపాఖ్యాన స్వభావమే బాగా మిగిలిపోయినది. ఆ కథను కావ్యముగా వ్రాసినను ఆ ఉపాఖ్యాన స్వభావమునే ఉన్నీలింప జేసినట్లు ప్రయత్నించుటచే కావ్యములకు కూడ 'హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన'మను శీర్షికయే యుంచుట పరిపాటియయినది. ఆఖ్యానమునను ఉపాఖ్యానమైనను హరిశ్చంద్రుని సత్యనిష్ఠ అదర్శప్రాయము కోటికొక్కడు అనరించుటకు వీలుగా నుండుటచే ఉపదేశ ప్రధానముగా మిగిలిపోయినది.

సోదరి డా॥ వాసా ప్రభావతి "అందరి సాహిత్యములో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములు" అను శీర్షికను గ్రహించుట కూడ ఆ కథకున్న ఉపాఖ్యాన స్వభావము చెప్పకయే చెప్పుచున్నది. వీరి సిద్ధాంత వ్యాసమునందు హరిశ్చంద్రుని కథ ఉపాఖ్యానముగాను, కావ్యేతివృత్తముగను, బహువిధ సాహిత్య ప్రక్రియలలో వ్యాపించిన ప్రసిద్ధ కథాపస్త్రపుగను గంభీరమును సమీక్షించిన వైఖరి గమనించినచో 'హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము' అనునది హరిశ్చంద్ర వృత్తాంతము అరుదానికి మారుపేరుగా లోకమునందు రూఢి చెందినదగుట సత్యము.

డా॥ వాసా ప్రభావతిగారు రచయిత్రిగా, కవయిత్రిగా, ఆధునికాంధ్ర సాహిత్య రంగములో గుర్తింపు పొందియున్నవారు. ఆమె కవితలనేగాక, కథలు, నాటకములు, వ్యాసములు మొ॥ సాహిత్య ప్రక్రియల నెన్నింటినో సమర్థవంతముగా నిర్వహించుచున్నారు. ఆమె ఎంతటి రచయిత్రియో అంతటి ఉపాధ్యాయిని కూడ. ఆమెయొద్ద చదివిన విద్యార్థినులెందరో సాహిత్యమునం దభిరుచిని పెంచుకొని పై చదువులు చదివినారు. ఆమెవలన వారు పొందిన ప్రేరణను, ప్రోత్సాహమును అభిమానముతో చెప్పుకొనుచుండుట నేనెఱుగుదును. అవి యన్నియు నొకయెత్తు, వారి పరిశోధన సిద్ధాంత గ్రంథ రచనము ఒకటి మఱియొక యెత్తు.

కొన్ని పరిశోధనల స్వరూప స్వభావములను ఎన్నుకొనిన సమస్యయే నిర్దేశించుచుండును. ఒక్కొక్కసారి నిర్ణయించుచుండును. డా॥ వాసా ప్రభావతిగారు రెన్నుకొనిన సమస్య నహజముగా వర్ణనాత్మకమయినది. కావున నీ వర్ణనాత్మక పరిశోధనా వ్యాసమునందు విషయ సేకరణము విడివిగా సాగ వలయును వివేచనాత్మక విశ్లేషణ విధానము ననుసరించి హరిశ్చంద్ర కథా పన్నుకములైన కావ్యములందలి విశేషములను వివరించుట జరుగవలయును. గ్రంథ శీర్షికయే ఈ మార్గమును చూపించుటచేత డా॥ వాసా ప్రభావతిగారు గ్రంథ ప్రణాళికను తదనుగుణముగనే నిర్మించుకొనుట యయినది. కన్నడ సాహిత్యములోనున్న హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములను కూడ చదివి తులనాత్మక దృష్టితో తెలుగువానితో పోల్చెడి ప్రయత్నము ప్రభావతిగారి పరిశోధన దృష్టికి తార్కాణము. ఈ గ్రంథమును చదివినచో తెలుగులో హరిశ్చంద్ర కథ ఎన్ని ప్రక్రియల నాశ్రయించి ఎంతమంది కవుల రచనల కలంకార ప్రాయమైనదో వివరముగా తెలుసుకొనవచ్చును. విషయ సేకరణమునందు డా॥ ప్రభావతిగారు చూపిన శ్రద్ధ అభినందనీయము.

ఒక కథను ఆధారముగా జేసికొని వెలువడిన వివిధ కావ్యములను సమీక్షింప వలసివచ్చినపుడు పాటించెడి సామాన్య సూత్రములను డా॥ ప్రభావతిగారు నమర్థవంతముగా పాటించినవారు. అయినను వారి దృష్టిలో ప్రధానముగా నిలచినది కథాంగముల విశ్లేషణము, తులనాత్మక పరిశీలనము, ఉదాత్త సార్థక్య విచారము. సంస్కృత సాహిత్యమునందలి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

అను, ప్రాచీనాంద్ర కవుల గ్రంథములలో కానవచ్చు హరిశ్చంద్రపాఖ్యానములను తులనాత్మకముగా పరిశీలించినపుడు అనువాదములో, గానవచ్చు బేద సాదృశ్యములను విశేషించి వివరించినారు. గౌరన, శంకరరవి, శరభకవి రచించిన కావ్యములలోని స్వతంత్ర ప్రతిపత్తిని విశేషించి నిరూపించుట ప్రభావతిగారి ప్రజ్ఞకు సాక్ష్యము. గౌరన, రామువాంసుర రచనల తులనాత్మక పరిశీలనము ప్రత్యేకముగా పేర్కొనదగినది. ఇట్టి పరిశీలనలో కథాంశ విశ్లేషణకు, వివరణకు మాత్రమే ప్రథమ తాంబూల ముండుట సహజము. డా॥ ప్రభావతిగారు సహజముగా రచయిత్రులు అగుటచే విసుగుదలలేని సరళ మయిన వచన రచన తమ వ్యాసమునందు వెలయించినారు.

ఈ పరిశోధనలో సాధించిన నవనూత్రములను ఉపసంహార ఖండము నందు సమర్పించి మూడు పుటలలో వ్యాస సంగ్రహమును మొత్తమును పఠితకు సమర్పించి తమ రచన కెంతయో సౌలభ్యమును కల్పించిననాడు ఇక నివృత్తినుండి హరిశ్చంద్రకథకు సంబంధించిన ఎట్టి కథాంశమైనను ఒక గ్రంథమునందు దొరుకగలదను దైర్యము ఆంధ్ర సహృదయ లోకమునకు ఏర్పడినది. అది డా॥ ప్రభావతిగారి ప్రయత్న ఫలము; హరిశ్చంద్ర కథా కల్పకము.

ఇట్టి ఉత్తమ పరిశోధన వ్యాసమునకు ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయము వారు పిహెచ్. డి. పట్టము నొసగి గౌరవించినారు. ఇది ప్రచురితమైనది. ఇక పాఠకలోకము దీనికి ప్రశంసాపత్రములను సమర్పింపగలదు. ఆ బాటలో ఇది ఒక తొలిముట.

కృతజ్ఞతలు

1978లో పి.హెచ్. డి. పట్టముకొరకు ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయము నకు సమర్పించిన పరిశోధన గ్రంథమిది.

పి.హెచ్. డి. పట్టముకొరకై పరిశోధన చేయవలెనన్న పట్టుదల కలిగించినవారు కీర్తిశేషులు పాటిబండ్ల మాతవశర్మగారు.

ఆంధ్ర సాహిత్యములో “హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము” అను విషయమును సూచించిన వారు కీర్తిశేషులు ఆచార్య డి.వాకర్ల వేంకటావధానిగారు.

పరిశోధన వ్యాసమును వ్రాయుటకు తగిన సూచనలా ఎప్పటికప్పుడు చేసినవారు బొడ్డపాటి కుటుంబరావుగారు.

వ్యాసము వ్రాయుటకు అపసరమైన ప్రణాళికకు ఎన్నియో విషయములను తెల్పినవారు డా॥ జి. వి. సుబ్రహ్మణ్యంగారు.

కన్నడ రాఘవాంకుని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునుగూర్చి వ్రాయుటకు సహకరించినవారు కన్నడ ప్రొఫెసర్ డా॥ రామచంద్రరావుగారు అందరికి నా కృతజ్ఞతలు.

నా పరిశోధనకు సహకరించిన శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్రభాషానిలయం (హైదరాబాద్), జనరల్ లైబ్రరీ (ఉస్మానియా యూనివర్సిటీ), స్టేట్ లైబ్రరీ (హైదరాబాద్), గౌతమీ వరిషత్ లైబ్రరీ (రాజమండ్రి, ఆర్. కె. వి. యస్. లైబ్రరీ (మద్రాసు), ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్ లైబ్రరీ (మద్రాసు), ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్ లైబ్రరీ (మైసూరు), ఇవేకాకుండా, కాకినాడ, వేటపాలెం లైబ్రరీ యాజమాన్యము వారికి నా కృతజ్ఞతలు.

అందమైన కవరుపేజీ వేసియిచ్చిన శీలా వీరాజుగారికి, అచ్చుతప్పులు తేకుండా సర్వాంగ సుందరముగా తీర్చిదిద్దిన స్నేహలతా ప్రింటర్స్, తిలక్ నగర్, హైదరాబాద్ వారికి నా కృతజ్ఞతలు.

VIII

అడిగిన వెంటనే తమ అమూల్యమైన అభిప్రాయములను వ్రాసియిచ్చిన
ఆచార్య దోణప్పగారికి, ఆచార్య కులశేఖరరావుగారికి, ఆచార్య జి. వి.
సుబ్రహ్మణ్యంగారికి నా కృతజ్ఞతలు అందజేస్తున్నాను.

ఇంకను అనేక విధములుగా సహాయ మొనరించిన సహృదయులందరికి
నా కృతజ్ఞతలు.

హైదరాబాదు
20-3-1987

విదేయురాలు,
శ్రీమతి వాసా ప్రభావతి

సూచిక

ప్రథమ ప్రకరణము:-

ఉపాఖ్యాన స్వరూప స్వభావములు 1-13

1. ఉపాఖ్యాన ప్రాధాన్యము
2. ఉపాఖ్యాన నిర్వచనములు
3. ఆఖ్యాన ఉపాఖ్యానముల తారతమ్యము
4. మార్కండేయ పురాణమునందలి
ఉపాఖ్యానముల ప్రాధాన్యము

ద్వితీయ ప్రకరణము:-

వేదపురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములు-14-66

1. ఋగ్వేదము-హరిశ్చంద్రుని ప్రశంస.
2. ఐతరేయ బ్రాహ్మణము-హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
3. బ్రహ్మపురాణము, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
4. భాగవత మహాపురాణము-హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
5. మహాభారతము-హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
6. రామాయణము-శునశ్శేపోపాఖ్యానము.
7. మార్కండేయ పురాణము-హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
8. వేదపురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము-తారతమ్యములు.
9. దేవీ భాగవతాంతర్గత హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
10. స్కాందపురాణ తీర్థఖండస్థ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
11. త్రిశంకుని పృథ్వాంతము.
12. ఇత్యాదు వంశవర్ణనము.

తృతీయ ప్రకరణము :-

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము-తెలుగుకవుల అనువాదదృష్టి-67-89

1. ఆంధ్ర మహాభారతము-హరిశ్చంద్రుని ప్రశంసము.
2. మారన మార్కండేయ పురాణము-హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.

3. పోతనబాగవతము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
4. సంస్కృత సాహిత్యము-హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
5. కన్నడసాహిత్యము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.

చతుర్థ ప్రకరణము :-

ఆంధ్ర సాహిత్యము-న్వతంత్ర కావ్య పరిచయము - 90-279

1. గౌరన.
2. తెలుగులో గౌరన-కన్నడములో రాఘవాంకుడు.
3. శంకరకవి.
4. కంచి వీరశరభకవి.
5. రామరాజ భూషణుడు.
6. అడిదము సూరకవి.
7. హరిశ్చంద్ర కథ చంద్రమౌళికవి.

పంచమ ప్రకరణము :-

షట్పత్రివర్ణచరిత్ర-ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములు - 280-354

1. షట్పత్రివర్ణ చరిత్ర - మల్లాది.
2. షట్పత్రివర్ణ చరిత్ర-రామచంద్రకవి.
3. సకలకథాసార సంగ్రహము - రామభద్రకవి.
4. ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము-

తల్లెళ్ళపాటి లింగనామామ్యుడు.

5. ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము-

జూపూడి సంతోషరామమూర్తుడు.

6. ఉత్తర హరిశ్చంద్రచరిత్ర-చంద్రశేఖరకవి ద్వీపద.

షష్ఠ ప్రకరణము :-

ఆధునిక సాహిత్యంలో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము 358-475

1. నాటకములు.

2. ప్రబంధములు.
3. శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములు.
4. చచనములు.
5. బాలసాహిత్యము.
6. హరికథలు.
7. జానపద సాహిత్యము.
 1. యక్షగానములు.
 2. జంగమకథలు.
 3. పాట-హరి హరీనారాయణ-ఆదినారాయణవరుస.
8. ఉపాఖ్యానముగ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.

ఉపాఖ్యానము దాని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము-	475-479
ఉపసంహారము-	480-482

ప్రథమ ప్రకరణము

ఉపాఖ్యాన స్వరూప్త స్వభావములు.

1. ఉపాఖ్యాన ప్రాధాన్యము.
2. ఉపాఖ్యాన నిర్వచనములు.
3. ఆఖ్యాన ఉపాఖ్యానముల తారతమ్యము.
4. మార్కండేయ పురాణము నందలి
ఉపాఖ్యానముల ప్రాధాన్యము.

ఉపాఖ్యాన స్వరూప స్వభావములు

తెలుగు సాహిత్యమున నుపాఖ్యానములు మిక్కిలి ప్రాధాన్యము వహించినవి. ఆఖ్యానములయం దంతర్భాగములైన యీ యుపాఖ్యానములు, వేదకాల ప్రసిద్ధములైన యాఖ్యానములతో పాటు సమాన ప్రతిపత్తిని వహించినవి. ఆఖ్యానములు వేదకాలము నుండియు వర్ధిల్లుచుండ నుపాఖ్యానములు వాని ప్రక్కనే వికసింప మొదలిడినవి. వేదముల యందు సూక్ష్మముగా నుండిన యంశములే బ్రాహ్మణములయందు నిర్దిష్టరూపమునందినవి. అవియే పురాణేతిహాసముల యందు ఈ యుపాఖ్యానముల రూపమున కొల్లలుగ వెలసినవి, అట్లు వెలసిన యుపాఖ్యానములకు, మొదట సంస్కృత సాహిత్యమున స్వతంత్ర కావ్యరూపము సిద్ధించినది. దానినాధారముగా గ్రహించి వికాసమునొందిన తెలుగు సాహిత్యము అట్టి యుపాఖ్యానముల కెన్నింటికొ మహా కావ్యరూపము సిద్ధింప జేసినది.

హైందవసంస్కృతి కంతకును వేదములు మూలాధారములు. ఇందు వివిధములైన విషయములును సంవాదములును మంత్రములును తంత్రములును వర్ణింపబడినవి. వేదములయందలి విషయములేకాక యందు రాసరాని విషయములెన్నియో బ్రాహ్మణాదులయందు వెలసినవి. తదవధి వెలసిన పురాణములు, బ్రాహ్మణాచారణ్యకోపనిషత్తులయందలి విషయములను విపులీకరించుచు మతధర్మ సంప్రదాయ సృష్టిరహస్యోద్ఘాటన బోధించుచు ననేక ఋతులయు దేవతలయు చరిత్రలనేగాక మానవచరిత్రలనుకూడ విపులీకరించుచు భక్తిప్రాధాన్యములై వెలసినవి. వీని నాధారముగా జేసికొనినవీ రామాయణ మహాభారతాదులు వెలయుటయు, పలు ఛాషలలో సాహిత్య సంపద పుట్టిపెరుగుటయు సంభవించెను. ప్రభుసమ్మితములైన వేదములకంటెను, మిత్ర సమ్మితములైన పురాణాదుల కంటెను కాలా సమ్మితములైన కావ్యము లావశ్యకములగుటచేతనే పురాణేతిహాసములయందలి ఉపాఖ్యానములు మనోరంజకములైన కావ్యములుగ వెలయుట జరిగెను. వేదములయందలి కథలును, గాథలును, సంవాదములును కావ్య జగత్తులోనికి వ్యాపించినవి. ఋగ్వేదమునందలి ఊర్వశీపురూరపుల పృతాంతము,

ఉపఖ్యాన నిర్వచనములు :

“ఆ” అను ఉపసర్గతో కూడి ‘అ’ యుక్తి దానివల్లనే ‘అ’ అను అక్షరము ఆభ్యాసము. పూర్వము జరిగిన కథను పలుకునది అభ్యాసము. అందుచేతనే ‘అ’ అను అక్షరము ఆభ్యాస మనగా పూర్వ పృథ్వింతమును పలుకునది అని పూర్వముననే తెలియజేసి దర్పణాదులు. ఈ యాభ్యాసమునకు ఉపసర్గ ఉపసర్గ అను పేర్లు వున్నవి.

1. బతరేయ బ్రాహ్మణము 7-18, 44
2. ఋగ్వేదము 10-95
3. శతపథ బ్రాహ్మణము (సాయ.బా.బా.ర్య భాష్యము) 11-1-1
4. Tirthayatra Section (Section of Pilgrimages) 3-8-15
5. వాచస్పత్యము : -ఆ-భ్య-భావ-ల్యుట్ (ఇది భాష్యము) పూర్వము, పూర్వము, పూర్వము కథనే.
6. సాహిత్యదర్పణము : -ఆభ్యాసము పూర్వము.

'ఉపాఖ్యాన'మైనది. ఉపాఖ్యానము 'పూర్వవృత్తాంతమును తెలుపునది' అనియే పాణిసీయమును⁷ వాచస్పత్యము⁸ శబ్దకల్పద్రుమము⁹ను వివరించినవి. వీనిని బట్టి ఆఖ్యానమునకు నెట్టి భేదమును కానరాదు. వీనిననుసరించిన 'రామసందేశ రామ్' అను ఆంగ్లేయ నిఘంటువు¹⁰ కూడా 'పూర్వ వృత్తాంతమును తెలుపునది ఆఖ్యాన'మని వివరించినది. భేదము అనుండి ఉపభేదములును, పురాణములనుండి ఉపపురాణములను వెలసినట్లే ఈయాఖ్యానములనుండి ఉపాఖ్యానములును వెలసినవని చెప్పవచ్చును.

పురాణములకు గాథలకు నాధారమైన భేదమంత్రము లితిహాసములుగ నాఖ్యానములుగ పిలువబడుచుండెడివని తెలియుచున్నది. పతంజలి యాఖ్యానము లను గూర్చి తెలుపుచు యయాతి చక్రిత్రవంటి యితిహాస కథల నాఖ్యానములుగ పేర్కొనినాడు. భేదమునందలి గాథలకాధారమైన భేదమంత్రములను తెలుపు చ్చాత్రిహాసములని నిరుక్తమున మోసుకొని పేర్కొనినాడు¹¹. ఈ యాఖ్యానము లనే బృహదావ్యుక్తికోపనిషత్తు ఇతిహాసములుగ పురాణములుగ పేర్కొనినది.¹² భేదములయందలి 'నారాశంసులు' దివ్యభేదతల ప్రతిత్వవృత్తిమైన మంత్రభేదము లగుటచే వీనిని వేరొక విధమైన ఇతిహాసములని చెప్పవచ్చును. ఇందలి కొన్ని మంత్రములను శ్రాద్ధకర్మలయందు పఠించెడివావని మనుధర్మశాస్త్రము తెల్పు చున్నది.¹³ రాజనూయాశ్శాసితాటియాగములయందు శుశక్తి, శనుపక్షాది కథలను

7. పాణినియ-ప్రములు :- 7, 8, 9 ఉపపరాగ్భాష్యముః పరాగ్భేదధికా ఇత్యర్థః
8. వాచస్పత్యము :- ఉపాఖ్యానమ్-ఉప-అ-ఖ్యా-ల్యు-పూర్వస్వ. త్రికథనే. రామోపాఖ్యాన మంత్రము (ధా-అ-ప)
9. శబ్దకల్పద్రుమము :- అఖ్యానం (ర్ల, ఆతు-ఖ్యా-ల్యుట్-కథనం యాఖాతథమ్-ఉప (అప్లయము) పాది పింశత్యా పసర్గాసర్గత ఉపసర్గ విశేషః ఉపాఖ్యానమ్ (క్తి) ఉప-అ-ఖ్యా-ల్యుట్-పూర్వ వృత్తాంత కథనమ్.
10. రామసందేశ రామ్ P.V. 4.90 (అఖ్యానమ్) Speaking declaration ఇదేందోపాఖ్యానమ్-అరిగిన కథను చెప్పుట.
11. నిరుక్తము XI.25
12. బృహదావ్యుక్తికోపనిషత్తు 11.4.10
13. మను III-232

చెప్పెడివారిని 'అభ్యానవిదు'లనేడివారిని ఐతరేయ'¹⁴ శతపథ బ్రాహ్మణములు¹⁵ తెల్పుచున్నవి. మాక్సిముల్లరును, సంస్కృత విద్వాంసులగు మనోమథ సుపర్ణాది కథల¹⁶ నాభ్యానములుగ పేర్కొనిరి. ఓల్డేబర్గ్, గ్లెజ్, మెడెన్ గు వారు ఆభ్యాన సాహిత్యము వేదకాలమున వెలసినదేయని అంగీకరించినారు.¹⁷

పూర్వకాలమునందు 'ఇతిహాస' శబ్దముగను¹⁸ 'పురాణ' శబ్దముగను 'అభ్యాన' శబ్దమునకునెట్టి యర్థవేదము లేకయే వాడుచుండినవారు.

పంచలక్షణ సమన్వితమిలైన యీ ఆభ్యానములే తదుపరి పూర్వకాలములుగ¹⁹ వెలసినవని చెప్పనొప్పును. సాహస గాదలను పూర్వరాజుల వృత్తాంతములను తెలుపు కథలు రామాయణ భారతాదులయందు ఆభ్యానములుగ పేర్కొన బడినవి. రామాయణము ఆభ్యానమని బాలకాండ²⁰ యుద్ధకాండ²¹ ములయందు వుటంకింపబడెను. ఇటులనే పంచమవేదమని చెప్పబడు సంస్కృత

14. ఐతరేయము VI.18.10

15. శతపథబ్రాహ్మణము XII.4.3.2

16. Max Muller-Ancient Sanskrit Literature P.P 37 ff. Macdonell and Keith-Vedic Index P. 55.

17. For a review of these so called Akhyana theories See Keith JRAS 1911 P.P. 979-100; For criticism, See Oldenberg's reply JPTS 1910 PP 1-9-15.

18. ఇతిహాసము (ఇతి-హాసము) ఇట్లు అరిగెనని చెప్పట. ఇతి అనగా పరంపరోత దేశము.

19. 'సర్గశ్చ ప్రతి సర్గశ్చ వంశో మన్వంత రాజీచ మహావచరితః చైవ పురాణం పంచ లక్షణమ్' విష్ణు 3.8.25- మత్యపురాణము 53.4- బ్రాహ్మవై పర-ద్వి-ధా-అం-శ్లో. 181.6

20. ఇత్వాకుణ మదం తేషం రాజ్ఞీం వంశో మహాన్మానామ్ || బా.కాం. 5 సర్గ శ్లో.8. మహదుత్పన్న మాభ్యానాం రామాయణ ఉత్తరకాం. 11- స్వ.శ్లో.7.

21 పవ మేతత్పురావృత్తమాభ్యాన్యం తద్ర మస్తువః ప్రవ్యాహరత విస్త్రీబ్ధమ్ బలం విష్ణోః ప్రవర్తరామ్(యుద్ధకాండ-181 స.శ్లో 119)

భారతము కూడా 'ఆఖ్యాన' పదమును పేర్కొనినది.²² ఆఖ్యానముగా పిలువబడిన రామాయణము 'కథ'గా పేర్కొనబడినది²³ :-

'కురు రామకథా పుణ్యాం శ్లోకబద్ధా మనోరమామ్'. ఇందుచే 'కథ' కును 'ఆఖ్యానము' నకు నెట్టి భేదమును లేదు. కాని 'కల్పితమైనది కథ' యని అమర కోశమున తెలుపబడినది²⁴. అయినను పై రామాయణకథకును ఈ నిర్వచము నకు నెట్టి సంబంధమును కానరాదు.

సంస్కృత భారత మితిహాసముగను పురాణముగను నాఖ్యానముగను పేర్కొనబడెను. భారతమున నన్నయ :-

“ధర్మతత్త్వజ్ఞులు ధర్మ శాస్త్రం బని
యధ్యాత్మ విదులు వేదాంత మనియు
నీతి విచక్షణుల్ నీతి శాస్త్రం బని
కవి పృషభులు మహాకావ్య మనియు

లాక్షణికులు సర్వలక్ష్య సంగ్రహ మని
యైతిహాసికు లితిహాసమనియు
బరహు పౌరాణికుల్ బహుపురాణస ముచ్చయంబని

కొనియాడి రని తెలిపెను²⁵. పిమ్మట “అమితాఖ్యానక శాఖలంబాలిది మహాభారత పారిజాత మమరు నని పేర్కొనెను.”²⁶

దీనిని బట్టి ఇతిహాసపురాణ ఆఖ్యాన పదములుగ నాటి కాలమున అంత నియతార్థ ప్రయుక్తములుగాక పర్యాయ పదములుగ వాడ బడెనని

22 సాంగోపనిషదాన్ వేదన్ చతురాఖ్యాన పంచమమ్ (మ.భా.వన.ప. 644 శ్లో 8- “వేదాశ్చాఖ్యాన పంచమా” మహాభా. కర్ణ. అధ్యాయ 1. శ్లో 44)

23 రామాయణము. బాలకాం. 2న 36.భా

24. అమరకోశము. 1.5.7. ప్రబంధ కల్ప నాకథ (గురుబాల ప్రభౌదిక పుట 127 వావిళ్ళ 1958)

25. అం భా ఆది అవ 32 !

ఆభ్యానము - ఉపాభ్యానము:- ఆభ్యాసోపాధి ననుసరించి రాజానందమునకు మైనవి: రెండును వేదకాలమున వెలసినవే. వేదము నందలి మంత్రములను నేర్పబడి ములును బ్రాహ్మణాదులయందు వెలయునప్పటికై యెట్లు చేసెనను దీనినిచేత బట్టి వచ్చును. ఆభ్యానములయందును పురాణాదులయందును వెలసిన నిష్కర్షణత లన్నియు ఆభ్యానములని పిలువబడినవి. ఈ యాభ్యానములే మరెవనికై పెద్ద కథలో నుపాభ్యానములుగ వచ్చుట విశేషము. రామాయణము, భారతమునందు నుపాభ్యానముగ వెలయుట దీనికి నిదర్శనము". దీనిని బట్టి బుద్ధునివలనను నుపాభ్యానములలో నుపాభ్యానముల వంటివనిచేత చెప్పవచ్చును. తమన విద్వత్త పరచుటకై నడుమ నెన్నియో యుపాభ్యానములను సరిపాఠములను నుపాభ్యానములను వెలయుట వలననే యాభ్యానము అపాభ్యానములు అని విస్తృతములై నెగడినవి. ప్రతి గ్రంథము కూడ నాడు ప్రతి అంశమునకును బాహుళ్య మభిలిషితమగుచో నుపాభ్యానములను సరిపాఠములకు చెప్పవచ్చును. పెద్దలు పేర్కొనిరి.

అభ్యానములు మొదట గద్యపద్య మిక్కితములై వ్రాయబడినవి. భాగ్యం

శీర్. మహాభాగవతోపన్యాసములు (శ్రీ స్వామి చరణరశ్మి) అభ్యానములు - అంతర్భాగములు, పుట - 78 (1899). ప్రతి గ్రంథమునకు కూడ ఆభ్యానమే, ఎదుటి వారిని సంభోదించి చెప్పినట్లు చెప్పవలసివచ్చినను ఆ గ్రంథకర్త అప్రత్యక్షముగా నుండి ఉత్తరమున కారికి చెప్పుచున్నట్లే భావింపవచ్చును. అభ్యానములలో ప్రభావ వృత్తము సామాన్యముగా సుదీర్ఘముగా నుండును. గ్రంథ భావాలకు అభిలిషిత మగుచో నుపాభ్యానములను సరిపాఠములకు చెప్పవచ్చును. అభ్యానము నడచుచుండగా సందర్భోపాధియగును పాఠ్యము సముద్భూతమగును.

శీర్. చంపూకావ్యము 'గద్యపద్యచంపూ' అని చండి కావ్యపద్యము 1-81

గద్యము కాలక్రమమున నశించినది. 'పోర్టెస్ బెల్గో' వింటర్ నిట్జ్³⁷ ప్రభృతులు తమ సిద్ధాంతములలో నాఖ్యానములు గద్యపద్య మిశ్రితములని పేర్కొనిరి.

ఆది నుండియు పద్యముతో పాటు గద్యము కూడ వెలయుటచే నట్టి గద్యములనుండి వెలసినట్టి ఆఖ్యాయిక యని చెప్పవచ్చును. చంపువులుగా వెలసినవే యాఖ్యానోపాఖ్యానములు.

పురాణీత హాసములయందును అఖ్యానములయందును నుపాఖ్యానములే చాక చరిత్ర, వృత్తింతము, కథ మొదలగు పేర్లతో చిన్నచిన్న కథలు కలవు. 'సలోపాఖ్యానము' నలుని చరిత్రగకూడ పిలువబడును. ఇవి యగ్నేయు వేద కాల 'ప్రసిద్ధములగుటచే వీనికి నట్టి పేదము లేదనియు చెప్పవచ్చును. రామాయణము నుండి ముష్యక్యంగుని కథ యుపాఖ్యానముగ పేర్కొనబడక పోవుటచే వీనికి నిదర్శనము.

'ఉపాఖ్యానము' శ్రవ్యకావ్య భేదములలో నొకటి. 'పోలాడు'³⁸ శ్రవ్యకావ్య భేదములగు 'అఖ్యాయికా నిదర్శనము' మొదలగు ఇదవది నాలిగిందిలోను 'ఉపాఖ్యాన' మొదటిగ పేర్కొనెను.

పురాణీత హాసములందలి యుపాఖ్యానములగు పరిశీలించినచో ఉపాఖ్యాన స్వరూప స్వభావములు స్పష్టముగా తియిగలవు. భాగవతము భక్తి ప్రధాన మైన గ్రంథము. సప్తమదశసంఖ్యస మకణాలు తప్పదని యెఱిగిన పరిక్షిల్ల నకు శకుడు చేయు ముక్తి మార్గోపదేశ ముడు పర్చింపబడినది ఇందలి నవవిధ భక్తి మార్గముల ముక్తిమార్గములని చెప్పవచ్చును. జ్ఞానస్తోరాగ్యములు కరిగించి ముక్తి మార్గమును జూపించుటకై భాగవతములో నన్నియో యుపాఖ్యానములు నిబద్ధము లై నవి. ఈ యుపాఖ్యానములను పొలగించినచో భాగవత పరిమాణము

37. According to olden berg's theory the vedic Akheyanas were in both verse a prose, the form alone being preserved to us.

38. Winter Nitz accepts this position and says that when these Verse Akhayana were used in introduction or conclusion or interinles were added in prose.

39. పోలాని శ్మం.ప్ర.సం.2.పుట.412

తగ్గుటయేగాక ప్రాశస్త్యము కూడ సర్వగిజ్జను. ఒక్కొక్క సందేహనివృత్తియై యొక్కొక్క యుపాఖ్యానము కూర్చబడును. భాగవతమున కేర్పాన దిగిన వానిలో దృవోపాఖ్యాన మొకటి. బాబడైన దృవుడు తల్లి జైరాగ్యములతో మహాజ్ఞానియై విష్ణుసాక్షాత్కారమును పొందిన విధమందు వర్ణింపబడినది. ఇటులనే ఆయాభక్తి బోధక సందర్భములయందు నాయాదుపాఖ్యానములు వర్ణింపబడినవి.

మార్కండేయము నందిలి యుపాఖ్యానములను బరిశీలించినచో నందు భక్తికంటె సందేహనివృత్తియే యెక్కువగా కనబడుచున్నది. భారత కథయందు జైమిన్యాదుల సందేహనివృత్తికై ధర్మపథము సందర్భవశమున నెన్నియో యుపాఖ్యానములను వర్ణించి చెప్పినది. అందు ద్రోపదీయము కూడ సందర్భమున హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము చెప్పబడినది. ఇందు విశ్వామిత్రునిచే గాసినొందిన హరిశ్చంద్రుని జూచి జాలిపడిన విశ్వదేవతలు విశ్వామిత్రుని కాశముచే పాండవులుగ జన్మించుట ప్రధానమైన విషయము. దీనికి సంబంధమును చేకూర్చుచు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము చెప్పబడినది.

ఇటులనే రామాయణమునందు గంగావతరాదోపాఖ్యానమును విశ్వామిత్రుడు సందర్భవశమున శ్రీరామునకు వర్ణించి చెప్పి రానిని విశ్రాంతిచేయించుట, యశము, ఆయువు, పుత్రులు, స్వర్గము మొదలగునవి లభించిననియు మనరాప్రసన్నము కూడ గలుగుననియు చెప్పెను.

భారతము నందలి యుపాఖ్యానములలో నలకడుంతల, సావిత్రి మొదలైన యుపాఖ్యానములు మిక్కిలి ప్రాధాన్యము వహించినవి. బాబడములో గోర్పోయి యరణ్యవాసము చేయుచున్న ధర్మజుడు బృహదశ్వమహర్షిని గాంచి పుడమిని, రాజ్యమును బంధువులను విడిచి విపినములలో నిడుమలు బడిన రాజన్యులన్నిటి ను గలరాయని యడుగనామహర్షి నలచరిత్రము చెప్పెను. ఇటుల నుడుగు జూచి మాడి సర్వమును గోర్పోయి యొక్కరుడే యరణ్యమందు నిడుమలు పడిన విధము దెలిపి యతనికంటె దేవసములైన యనుజులతో విప్రులతో ధర్మనిష్ఠత బుద్ధిచే నారణ్యవాసము చేయుచున్న నీవే ధన్యుడవని బృహదశ్వడు పలికి దర్శించుని మనోరాప మడగించెను.

తదుపరి ఛర్మబాదు పుణ్యసతీ చరిత్రము విన జేతుకగలదని తెలుప మార్కండేయుడు ఛర్మబానకు సావిత్రి పాఖ్యానము చప్పుచు పాతివ్రత్య బలమును సావిత్రి యముని నెదిరించి సత్యవంతుని ప్రాణములను గాపాడికొనిన విషయము తెలిపెను. ఈ రీతిగా నెన్నియో ముఖ్యవిషయములు ఈ యుపాఖ్యానములయందు వ్రలుపబడినవి.

పై ఉపాఖ్యానములను బరిశీలించుటవలన ప్రయోగము ననుసరించి వీని స్త్రీకింది విధముగా విభజింప వచ్చునని తోచుచున్నది:—

1. భక్తి రస ప్రధానములు.
2. ముక్తి మార్గ కోధకములు.
3. వేదాంతార్థ ప్రతిపాదకములు.
4. సృష్టిరహస్యాది వివరణాత్మకములు.
5. తీర్థమహిమా దోతకములు.
6. పతివ్రతా మహిమ్య ప్రబోధకములు.
7. అస్మరహస్యాది వివరణాత్మకములు.
8. పితృకమ ప్రదర్శకములు.
9. సత్యమహిమా ప్రకాశకములు.
10. ఊహ నివృత్తిరములు.
11. సంకేహ నివృత్తిప్రదములు.
12. కర్తవ్యోప దేశకములు.

ఇట్లు విభజింపబడినవి విశేషముగా నింకను ఎన్నియో రకములుగ నుపాఖ్యానము వర్ణింపబడుచున్నవి.

ఉపాఖ్యాన స్వరూప స్వభావములు:— 1. ఉపాఖ్యానములు వేదకాలము నుండి వలసిన విషయము వీలున్నవి వేదములయందలి మంత్రాదులే బ్రాహ్మణులు యందుపాఖ్యానములుగ వెలసినవి.

2. రామాయణ భారతాదుల యందును మార్కండేయ పద్మస్కాంద భాగవతాది పురాణముల యందును ఉపనిషత్తులయందును బ్రాహ్మణముల యందును కూడ సుపాఖ్యానములు స్పష్టముగా పేర్కొనబడుటచే నిందలి కథలు

వానికంటె ప్రాచీనములై నవనుట స్పష్టము. చిరార్థకీ పుతూరపుల వృత్తాంతము, శునశ్శేపోపాఖ్యానము, ఋగ్వేదమునందలిని యగుటచే నవి వేదకాలము కంటెను పురాతనమైనవని చెప్పవచ్చును. కాని వానికి రూపకల్పనము మాత్రము జరుగలేదు.

3. తెలుగున పురాణాదులను బ్రశీలించినచో నీయుపాఖ్యానములు పద్య గద్యాత్మకములై నిలిచినవి. ఒక్కచో నాఖ్యానములే వేరొకచో నుపాఖ్యానములుగా చెప్పబడును ఇందులకు భారతమునందలి రామోపాఖ్యాన ముదాహరణము.

4. ఈ యుపాఖ్యానములు ఆఖ్యానము సంగవాంతర కథలుగా వర్ణింప బడుటచే వీనిని ఆఖ్యానముకంటె పరిమాణములో చిన్నవియని చెప్పవచ్చును.

5. అటులనే ఆఖ్యానమును సుదీర్ఘము చేయిటపై మధ్యలో నుపాఖ్యానములు చేర్చబడును. ఈ యుపాఖ్యానములను తొలగించినచో నాఖ్యానములు పరిమాణములో నుపాఖ్యానములే యగును.

6. ఇక ప్రయోజనమును బట్టి వీనిని ఆఖ్యానములవంటివే యని చెప్పవచ్చును. ఆఖ్యానమునందలి ముఖ్య ప్రయోజనమును సూచించుటకు ఉపాఖ్యానములు నిబంధింపబడినవి.

7. యుపాఖ్యానములు క్రమముగా పురాణాదులనుండి వేరుగావింపబడి వస్తువు, రసము, నాయకుడు, వర్ణనలు మొదలగువానితో పరిపుష్టినంది స్వతంత్ర పత్రివత్తిని సంపాదించి బృహత్తర రూపమును దాల్చుచున్నవి.

8. ఈ యుపాఖ్యానములు కర్తవ్యోపదేశమును చేయుచు తక్కి భాషములను కలిగించుచు సత్యనిరూపణ కుపకరించు మతవిశ్మల్లాస వైరాగ్యకీపములై వెలయుచున్నవి. ఇవి సుదీర్ఘములు కారపోవుటచే నిందితత యుద్ధములోని ప్రతిబింబమువలె స్ఫుటముగ గోచరించును. అందుచే చదువరుల నుపాఖ్యానము కలిగించి యివి విసుగు జనింప నీయవు.

9. బ్రాహ్మణములయందు లేని యుపాఖ్యానములు విన్నియో పురాణీత హాసములయందు కన్పించుచున్నవి. ఇవిగాక యిందు చరిత్రము, ఉదంతములు, కథలు, గాథలు, పురావృత్తములు మొదలగునవి పెక్కుగలవు. ఇందు వేనికిని

ఉపాఖ్యానములకు నెట్టి భారతమృమును కానరాదు. ఇవి వాని రూపాంతరము లని చెప్పవచ్చును.

10. ఆఖ్యానములే మరియొకచోట వర్ణనలగు నవాంతరకథలను వదిలివేసి యుపాఖ్యానములై నవి. రామాయణ ముపాఖ్యానముగ భారతములో నెలకొన్నది. ఇటులనే రామాయణమునందు⁴⁰ ఋష్యశృంగుని కథ యుపాఖ్యానముగాక పురావృత్త' మని చెప్పబడినవి.

11. ఒకే యుపాఖ్యానము ఒకే కావ్యమునందు ప్రసంగమున పలుచోట్ల పలురీతులుగా చెప్పబడుట యొక విశేషము. భారతమున శునశ్శేపుని ప్రసంగమును హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగమును దీని కుదాహరణములు.

వేదపురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములు

వేదకాలము నుండి ప్రభుత్వమై తెలుగు సాహిత్యమున రచించిన ఉపాఖ్యానములలో ముఖ్యమైనది హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. ఈ ఉపాఖ్యానము మొదట ఐతరేయ బ్రాహ్మణము నందు పేర్కొనబడినది. ఇందు హరిశ్చంద్రుని శబరదేవత హరిశ్చంద్రుడు తాను జేసిన వాగ్దానము ప్రకారము తన కుమారుని బలిపశువుగా జేసి యాగము చేయుటకు మోక్షగా అగ్రముని కుమారుడైన శునశేపుడను బ్రాహ్మణుని బలిపశువుగా చేసి యాగము ప్రారంభించుటయు విశ్వామిత్రుడు వచ్చి ఆ బాలుని రక్షించుటకు ప్రయత్నించుటయు విపులముగ చెప్పబడినది. కాని నేటి కావ్యములందు మిగిలిన హరిశ్చంద్రునికథ దీనికి విరుద్ధముగా గలదు. హరిశ్చంద్రుడు విశ్వామిత్రుని యాజ్ఞచే తోహితాస్మదను కుమారునితోడను బాఠశాలకు చంద్రవతిని తోడను అరణ్యములకేగి బాధలు పడుటయు ఆతని సత్కర్షణకు చేతలు ప్రసన్నమగుటయు కావ్యములలో వర్ణింపబడినవి. దీనిని బట్టి వేదముల యందలికథ కావ్యములయందు మిక్కిలి మార్పులు వందీనదని చెప్పవచ్చును. కావ్యముల యందలికథ, నాయకరపాదులపై నాధారపడియుండును. అందుచే కావ్య కథలకు అనుకూలముగా కొన్ని మార్పులు చేయబడుచుండును. కొన్ని పురాణముల యందు మార్పులతో చెప్పబడిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము కావ్యరీతిగా భారమని చెప్పవచ్చును. తెలుగున మొదట హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును ద్విపద యందు రచించిన గౌరవ పురాణహరిశ్చంద్రనే అనుసరించినది. తరుచురి తెలుగు కవులందరు దీనినే అనుసరించిరి. హరిశ్చంద్ర కథలలోని పదములను ఈ పుటకే 'వేదహరిశ్చంద్ర - కావ్య హరిశ్చంద్రలు' అని పి. బి. చిత్తరావ సత్యనారాయణ గారు పేర్కొనిరి. కావ్యహరిశ్చంద్రకు మార్కండేయము

1. వేదహరిశ్చంద్ర-కావ్యహరిశ్చంద్ర (విశ్వనాథ-రేడియో నాటిక.)
2. మార్కండేయ పురాణము-నవమా అధ్యాయము.

ఉపాఖ్యానములకు నెట్టి భారతమ్యమును కానరాదు. ఇవి వాని రూపాంతరము లని చెప్పవచ్చును.

10. ఆఖ్యానములే మలియొకచోట పర్ణసలను సవాంతర కథలను వదిలివేసి యుపాఖ్యానములైనవి. రామాయణ యుపాఖ్యానముగ భారతములో నెఱకొన్నది. ఇటువంటి రామాయణము నందు⁴⁰ ఋష్యశృంగుని కథ యుపాఖ్యానము గాక 'పురాన్మత్త' మని చెప్పబడినది,

11. అది యుపాఖ్యానము ఒకే కావ్యమునందు ప్రసంగమున పలు చోట్ల పలు పలుగా చెప్పబడటం యొక విశేషము. భారతమున శునశ్శేపుని ప్రసంగమున హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగమును దీని కుదాహరణములు.

ద్వితీయ పకరణము

వేదపురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములు

1. ఋగ్వేదము - హరిశ్చంద్రుని ప్రశంస
2. ఐతరేయ బ్రాహ్మణము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
3. బృహస్పతిపురాణము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
4. భాగవత మహాపురాణము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
5. మహాభారతము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
6. రామాయణము - శునశ్శేపోపాఖ్యానము.
7. మార్కండేయ పురాణము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
8. వేదపురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. తారతమ్యములు.
9. దేవీ భాగవతాంతర్గత హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
10. స్కాంద పురాణ తీర్థ ఖండస్థ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
11. త్రిశంకుని వృత్తాంతము.
12. ఇత్యాదుని వర్ణనము.

వేదపురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములు

వేదకాలము నుండి ప్రఖ్యాతమై తెలుగు సాహిత్యమున వెలుగిన ఉపాఖ్యానములలో ముఖ్యమైనది హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. ఈ ఉపాఖ్యానము మొదట ఐతరేయ బ్రాహ్మణము నందు పేర్కొనబడినది. ఇందు ఇక్ష్వాకువంశజుడైన హరిశ్చంద్రుడు తాను చేసిన వాగ్దానము ప్రకారము తన సుహృద్దేవిని పశువుగా చేసి యాగము చేయుటకు మాడుగా అణిసర్తుని దుమానాక్షుని కుమార్తెపుత్రుని బ్రాహ్మణబాలుని యాగపశువుగా చేసి యుల్లము ప్రాశంబించుటయు విశ్వామిత్రుడు పట్టి ఆ బాలుని రక్షించుటకు ప్రయత్నించుటయు నెపులముగ చెప్పబడినది. కాని నేటి రాష్ట్రమునందు జరిగిన హరిశ్చంద్రుని కథ దీనికి విరుద్ధముగ గలదు. హరిశ్చంద్రుడు విశ్వామిత్రుని యాజ్ఞచే లోపితాస్పృశుడను కుమారునితోడను భార్యయగు చంద్రమతి తోడను అరణ్యముల కేగి నాథలు పడుటయు అతని సత్యదీక్షకు దేవతలు వ్రసన్నులగుటయు రాష్ట్రములలో వర్ణింపబడినవి. దీనిని బట్టి వేదముల యందలి కథ రాష్ట్రముల యందు మిక్కిలి మార్పులు జేందినదిని చెప్పవచ్చును. రాష్ట్రముల యందు కథ, నాయకరపాదులపై నాధారపడి యుండును. అందుచే రాష్ట్రములందు అనుకూలముగా కొన్ని మార్పులు జేయబడుచుండును. కొన్ని పురాణముల యందు మార్పులతో జెప్పబడిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము రాష్ట్రములందు భారమతి చెప్పవచ్చును. తెలుగున మొదట హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును ద్విపాదముందు రచించిన గౌరన పురాణ హరిశ్చంద్రనే అనునందును. దీనిపై తెలుగు కవులందరు దీనినే అనుసరించిరి. హరిశ్చంద్ర కథనందలి వేదమును తెలుపుటకే 'వేదహరిశ్చంద్ర - శాస్త్ర హరిశ్చంద్రుడు' అని డి. జి. విశ్వనాథ సత్యనారాయణ గారు పేర్కొనిరి. శాస్త్రహరిశ్చంద్రుడు మార్కండేయుని

1. వేదహరిశ్చంద్ర-శాస్త్రహరిశ్చంద్ర (విశ్వనాథ-రేడియో-కాగిత.)

2. మార్కండేయ పురాణము-సవమార్కాంధము.

నందలి హరిశ్చంద్రో పాఖ్యానమును స్కాందపురాణమునందలి హరిశ్చంద్రో పాఖ్యానమును ముఖ్యధారములని చెప్పవచ్చును. కాని దేవీ భాగవతమునందు వేదపురాణ కథలకు సంబంధము కల్పించబడినది. మొదట హరిశ్చంద్రుడు సంతానమును పొందిన విధమును తరువాత ఇంద్రసభలోని సంభాషణమును పురస్కరించుకొని జరిగిన మిగిలిన కథయు దేవీభాగవతములో వర్ణితము అనగా నిందలి మొదటి భాగము ఐతరేయముకథను రెండవ భాగము మార్కండేయ గాథను పోలియున్నది. వీటి యెట్లున్నను మార్కండేయ పురాణాంతర్గత కథయే కావ్యహరిశ్చంద్రమునకు ఆధారమైనదని చెప్పవచ్చును.

ఐతరేయ బ్రాహ్మణమునందు వెలసిన హరిశ్చంద్రుని కథకు మూలాధారములు ఋగ్వేదమునందలి మంత్రములు³ అజీగర్తుని కుమారుడైన శునశ్శేపుడు యూప స్తంభమునకు బంధింపబడినపుడు అతడు పరుసగా దేవతలను వేడుకొనిన మంత్రములే ఋగ్వేదమునందు చెప్పబడినవి. ఈ శునశ్శేపుని వృత్తాంతమును అతని తండ్రియగు అజీగర్తుని నామమును ప్రథమముగా ఋగ్వేద ప్రథమాధ్యాయమున చెప్పబడెను. ఋగ్వేదము మంత్ర ప్రాధాన్యమగుటచే శునశ్శేపుడు యాగపశువుగా బంధింపబడినపుడు అతడు దేవతలను ప్రార్థించిన మంత్రములే ఇందు పేర్కొనబడినవి. ఇరువదినాల్గవ సూక్తమునందు సూర్యుడు మొదలగు దేవతలను ఈ విధముగా నతడు ప్రార్థించినట్లు చెప్పబడెను:-⁴

తస్యమానం కతమస్యామృతానాం మనామహే చారుదేవస్యనామః
కోనోమహ్యో అదితయే పునర్దాతపితరంచ దృశేయం మాతరంచ.

3. స్కాందపురాణము-హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.

4. ఋగ్వేద ప్రథమ మండలము-24 నుండి 30వ సూక్తము వరకు.

5. సూక్తే అభిహితమ్. సాస్థితే మరుత్వతీయే దక్షిణిత అహవనీయస్య హిరణ్యకశిపాలసీనో కదిషితాయ పుత్రామత్య పరివృతాయ రాట్టినశ్శేప మాచక్షితి (అశ్వ-3) ఇతి !

బ్రాహ్మణం చ భవతి తదేతత్పర గాధారి శౌనశ్శేప మాఖ్యానాం
(చ.బా³) ఇతి

“నేను ఏ దేవతయొక్క సుందరనామమును ఉచ్చారణ చేయవలెను? ఎవరు నాకు బంధవిముక్తి చేయదురు? ఏ విధముగా నా శరీరదండ్రులను చూడగలను? అని వేడుకొనుచు ‘ఓ సూర్యదగవాసుడా! త్వనిత్య ద్వేష రహితా! నేను నీ సేవ చేయువాడను. ఓ దశ్యర్థశాసీ! సూర్యా! నీవు నన్ను రక్షింపుము” అని శునశ్శేపుడు ఒక్కొక్క దేవతనే ప్రార్థించిన మంత్రములు కలవు. ఇట్లే అతడు పరుసగా అగ్ని, సూర్య, వదురేంద్ర గాయత్ర్యాది దేవతలనుకూడ వేడుకొనినట్లు వర్ణింపబడినది.

ఇచ్చట శునశ్శేపుని (యాప స్రుతమునకు) బంధించిన వ్యక్తి హరిశ్చంద్రుడనియే చెప్పవలయును. కాని ఈ సూత్రమునందు కథాసందర్భమునకుగాని కథకుగాని ప్రాధాన్యము లేదు. మంత్రములే యందు ప్రాధాన్యమును వహించినవి. ఈ మంత్రములు రాజసూయాది యాగములయందు పఠింపబడుచుండెడివి.

రాజసూయ యాగము చేయునపుడు అభిషేకానంతరము బ్రాహ్మణ్యక్రియ పరిసమాప్తమైన పిమ్మట బ్రహ్మ పుత్రదారాదులతో పరివేష్టించబడి యున్నప్పుడు హోత యీ యేడు సూత్రములను చదివి వారిని వినిపింపవలయును. ఈ విషయమును ఐతరేయీదులుకూడ పేర్కొనినవి.

ఇట్లు ఈ మంత్రములు ఒక ప్రయోజనమును పురస్కరించుకొని ఇచ్చట చెప్పబడినవి కథాసందర్భముతోగాని ప్రాత్రప్రయోగముతోగాని యందు సంబంధములేదు. ఇవి ఒకశాసనము’ వంటివి. అందుచేతనే ఈ మంత్రములు ఒకానొక ముఖ్యప్రయోజనముతో వెలసినవనుట స్పష్టము.

వేదకాలమునందు ఎన్నో సంవత్సరాలలో పంచభూతములను దిబ్బాంకలను ఎక్కువగా సేవించుచున్నట్లు కానవచ్చును. అందుచేతనే ఇచ్చటకూడ శునశ్శేపుడు సూర్య, చంద్ర, ఇంద్రాగ్ని పరువాది దేవతలను రక్షింపురని వేడుకొనినటుల చెప్పబడినవి.

ఆ కాలమున యజ్ఞయాగాదులకు ప్రాధాన్యము. బ్రాహ్మణ బాలురైన యీ శునశ్శేపుడు యాగాపశువులగ బంధితుడైనట్లు చెప్పబడుటచే నాది సాంఘిక వ్యవస్థలో నరపశుయాగములు జరుగుచుండెడివని తెలియుచున్నది.

రామాయణమునందుకూడ అంబరీషుడనురాజు నరపశుయాగము చేసినట్లు పేర్కొనబడెను.

మంత్రప్రపాదాన్యమైన ఋగ్వేదమునందుకూడ అజీగర్తుని కుమారుడైన శునశ్శేపుడు యూపస్తంభమునకు బంధింపబడునటుల పేర్కొనబడుటచే ఈ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ఋగ్వేదకాలమునకు ముందే జరిగియుండవలయు ననుట స్పష్టము. ఇది శునశ్శేపోపాఖ్యానపు ప్రాచీనతను స్పష్టముగా తెలియపరచుచున్నది.

ఈ కథ ఐతరేయమున⁶ వర్ణితమగుటయేగాక అనేకపురాణములయందు కూడ చెప్పబడినవి. అంతియేకాక ఇఞ్శ్వాకు వంశబుడైన హరిశ్చంద్రుని, ఆతని కుమారుడైన రోహితుని పేర్కొనని పురాణమే లేదని చెప్పవచ్చును. ఇంత ప్రఖ్యాతమైన యీకథ తెలుగుసాహిత్యమున కడుచిలువలు పలువలుగా వెలసిననుట యతిశయోక్తి కానేరదు. వేదములయందు మంత్రరూపముననున్న గాథలు బ్రాహ్మణాదుల యందు అభ్యాసోపాఖ్యాన రూపములుగ వెలసినవి యనుటకు ఈ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ప్రబల నిదర్శనము.

ఈ శునశ్శేపుడే చివరకు దేవతలచే రక్షింపబడుటవలన నీతనికి దేవ రాజుడను పేరు కలిగినదని తెలియనగును ఈతడు రక్షితుడైన పిదప విశ్వా మిత్రుడితనిని ప్రథమపుత్రునిగ గ్రహించినటులగూడ తెలియనగుచున్నది⁷. ఈవిధముగ శునశ్శేపుడు వేదపురాణకావ్యాది సాహిత్యములయందు ప్రఖ్యాతి వహించియున్నాడు.

ఐతరేయ బ్రాహ్మణము-హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

వేదకాల ప్రసిద్ధమై తెలుగు సాహిత్యమున వెలసిన ఉపాఖ్యానములలో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ముఖ్యముగా పేర్కొన దగియున్నది. తెలుగు సాహిత్యము' నందేకాక అనేకములైన ఇతర సాహిత్యములయందుకూడ వెలసి, వికసించిన ఈ యుపాఖ్యానము మొదటిసారిగా ఐతరేయ బ్రాహ్మణమునందు కానవచ్చు చున్నది. ఇందలి కథకును పురాణేతిహాసములయందు కానవచ్చు

6. ఐతరేయము - 38వ అధ్యాయము.

7. వాయుపురాణో తరార్థము - అ - 29 - శ్లో 89

కథలకును, కావ్యకథలకును మిక్కిలి భేదము కాన్పించుటచే నీయుపాఖ్యానమును వైదిక హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమనియును పురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమనియును కావ్యహరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమనియును త్రిభావరించి చెప్పవచ్చును. ఋగ్వేదమునందు సాంఖ్యాయన శ్రౌత సూత్రమునందు కానవచ్చును. త్రతముల యొక్క కథాచూపమీ ఐతరేయబ్రాహ్మణ్యమైన కథయని చెప్పగలము. ఈ కథయందు హరిశ్చంద్రుని కంటె శునశ్శేపున కెక్కువ ప్రాధాన్యమునగుటచే నిది శునశ్శేపోపాఖ్యానముగాని చెప్పబడినది. ఈ కథననుసరించియే బ్రహ్మపురాణమునందును బాయుపురాణము నందును భాగవత దేవీభాగవత భారతములయందును కొలదిమార్పులతో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము చెప్పబడినది. అందుచే వీనిని వైదిక కథానుసరణీయము లని చెప్పవచ్చును. ఇందు హరిశ్చంద్రుడు సత్యసంధుడుగ గాక వీరము స్వార్థమునకై బ్రాహ్మణబాలుని కొనితచ్చి పురుషమేధము చేసిన వ్యక్తిగా చిత్రింపబడినాడు.

తదుపరి వెలసిన మార్కండేయ పురాణ దేవీభాగవత కథలలో పెక్కు మార్పులు కానవచ్చుచున్నవి. వీనియందు శునశ్శేపుని ప్రశంసలకు కానరాదు. ఇచ్చట హరిశ్చంద్రుడు సత్యసంధుడు; మహాత్మి రికారి; సర్వమును పోషించు చివరకు అన్నమాట నిలబెట్టుకొనుటకై భార్యాపుత్రులను అమ్ముకొనిగ సత్య వ్రతుడు. వీనియందలి కథవైదిక గ్రంథములందు కానరాదు.

తెలుగున గౌరవ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ప్రత్యేక స్థానముగల ప్రభుత్వ కృతి. ఈ కథ, పాత్ర చిత్రణము నందును రసస్థితియందును నూతన పాత్రల కల్పన యందును వర్ణనావైభవము నందును పతాక స్థానమునందున్నది. గౌరవ యీ కృతి యందు మార్కండేయ పురాణ కథనే జేపట్టికను స్వతంత్ర కల్పనముతో కావ్యసృష్టిని గావించి సాహిత్యమునకే వన్నెతెచ్చెను.

ఈ సత్య హరిశ్చంద్రుని కరుణరసభరితమైన కథ మరి యే ఇతరులగు నుపాఖ్యానములయందును కానరాదు. విశ్వదేవతలను కూడా కరిగింపజేసిన ఇందలి ఘట్టములు మానవమాత్రులను కరిగింపజేసినవి యనుట యతిశయోక్తి కానేరదు. అందుకే ఈ కథ అనేకపురాణముల యంతేకాని కావ్యములయందును పలువురు కవులచే స్వతంత్రముగా కూర్చబడినది. అందును విశేషించి ద్విపద

ప్రబంధ ద్వ్యర్థికావ్య రూపములలోనిది వెలసినది. అధునిక కవుల చేతియందు నాటకము, వచన కావ్యము, హరికథ, రేడియో నాటికలు అచ్చతెనుగు కావ్యము సంగీతరూపకము మొదలగు సాహిత్యప్రక్రియలలో ఈకథ వెలసి ప్రసిద్ధమైనది.

ఇశ్వాకు వంశజుడైన హరిశ్చంద్రుడు తనకు సూర్గురు భార్యలున్నను సంతానవిహీనుడయ్యెను. ఒకపరి పర్వతనారదులు ఆతని గృహమునకు వచ్చి యతనిని సంతానప్రాప్తికై వరుణునిని ప్రార్థింపుమని తెలిపిరి. హరిశ్చంద్రుడు వరుణుని ప్రార్థించి రోహితుడను సుతునిపొందెను. సంతానము కలుగకనే కుమారుని యాగపశువుగజేసి యజ్ఞము నిర్వర్తించెదని మాటయిచ్చిన హరిశ్చంద్రుని వరుణుడు అనేక పర్యాయములు పుత్రునిమ్మని పచ్చి అడిగెను. హరిశ్చంద్రుడు ఏదో సాకు చెప్పుచు ఆతనిని తప్పించుకొనెను. చివరకు రోహితుడు తన తండ్రి యుద్దేశమును గ్రహించినవాడై యరణ్య మార్గములుపట్టెను. విసిగివిసిగి వరుణుడు హరిశ్చంద్రుని జలోదరవ్యాధిపీడితుడవు గమ్మని శపించి పోయెను. అరణ్యమునందలి రోహితుడు తనతండ్రి దుస్థితి తెలుసుకొని అజీగరుని కుమారుడైన శునశ్శేపుని యాగపశువుగా పిలిచికొని తెచ్చి తండ్రి కిచ్చెను. యూప సంతమునకు కట్టబడిన శునశ్శేపుడు ఇంద్రుని ప్రార్థింపగా నతడు వచ్చి ఈతనిని రక్షించును. హరిశ్చంద్రుడు రోగవిముక్తుడగును, తదుపరి కథయంతయు శునశ్శేపుని గూర్చియే వర్ణించుచున్నది. శునశ్శేపుని తమ జ్యేష్ఠ భ్రాతగ సంగీకరింపుడని విశ్వామిత్రుడు తన సూర్గురు కుమారులను కోరెను. అందు ఏబదిమంది దానికి నిరాకరించి తండ్రిచే శాపగ్రస్తులైరి. అంగీకరించిన విశ్వామిత్రపుత్రులేబది మందికిని శునశ్శేపుడు జ్యేష్ఠుడయ్యెను. ఈ యావద్వృత్తాంతము నైతరేయమున వర్ణితము. ఋగ్వేదమునందు కాన్పించు మంత్రముల గాఢ యుత్రార్థమై పూర్వార్థకథ యంతయు నైతరేయమున పెంచబడెను. ఈ యైతరేయ బ్రాహ్మణ కథయందు మొదట పేర్కొనదగినది నారదోపదేశము.

గృహమునకు విచ్చేసిన నారదునిచూచి హరిశ్చంద్రుడు పుత్ర ప్రాప్తి వలన లాభమేమి? అని ప్రశ్నించెను. దానికి సమాధానముగ నారదుడు చేసిన

8. పంచమాః గాథామాహః-

“అనంహప్రాణః శరణంహ వాసోరూపం హిరణ్య వశవోవివాహం”

యుపదేశము పదిగాథలలో వర్ణితమైనది, ఇందు వివిధ విషయములు చెప్పబడినవి:- పుత్రుడు లౌకికాలోకికా సుఖదుఃఖములకు కారణభూతుడు. తండ్రికి ప్రతిరూపమే తనయుడు. నాలుగు ఆశ్రమములను పొందుట తండ్రినుకూడ మానవుడు కోరదగిన కుమారపాప్తి. ఆతడేదోషమును అప్పుడు పొందడు : మరియు కుమారిత జన్మించుట తండ్రికి దుఃఖ భాజనమనికూడ నందు పర్యావేష బడెను.

||

అంతియేగాక పశుపత్యాదులు పుత్రసుఖసుఖమునకై తల్లినే కలయునని⁹ కూడ తెలుపబడినది. ఈ యుపదేశము వేదశాస్త్ర సమ్మతమై ప్రస్తుత విషయమునకు ప్రధానమై యొప్పినది. అది వినక సంతానవిహీనుడగు హరిశ్చంద్రుని మనస్సులో సంతానము లేదన్న బాధ యధికము కాబోచ్చెను. సంతానము కలిగిన పిదప హరిశ్చంద్రుని సమీపించి వరుణుడు 'రోహితుని యాగపశువుగా జేసి యాగము చేయుమ'ని పలికెను. ఇందు పది పర్యాయములు హరిశ్చంద్రుడు తన కూర్మి తనయునిపైగల ప్రేమచే స్వార్థపరుడై వరుణునకు చేసిన వాగ్దానము తప్పించుకొన జూచుట చక్కగా వర్ణింపబడెను. మొదటిసారి వరుణుడు వచ్చినపుడు పురిటి బాలుడు యాగపశువుగ ననర్హుడని చెప్పి హరిశ్చంద్రుడాతనిని పంపివేసెను. రెండవ పర్యాయము¹⁰ అతడు వచ్చినపుడు దంతములు లేవని సాకు చెప్పెను. మూడవ పర్యాయము వచ్చినపుడు మొదట వచ్చిన దంతములు ఊడిపోయిననే యజ్ఞపశువు అగుటకు అతడు తగునని తలపెను. ఈ విధముగ వరుణుడు ఏడు మారులు వచ్చినట్లు చెప్పబడినది. ఇందు హరిశ్చంద్రుడు మహారాజై నను ధీరుడైనను సామాన్య మానవునివలెనే ప్రవర్తించినాడు. వరుణుడుకూడ దేవతగాకాక యేడు పర్యాయములు వచ్చుట హరిశ్చంద్రముగ కాన్పించుచున్నది. హరిశ్చంద్రుడు తాను చేసిన వాగ్దానమును నిలబెట్టుకొనుటకు బదులుగ పుత్రవాత్సల్యముచే నెప్పటికప్పుడు వరుణుని బారినుండి తప్పించుకొనుటకై ప్రయత్నించెను. మార్కండేయపురాణ దీపిభాగవతమాలయందు వర్ణింపబడిన సత్యహరిశ్చంద్రునకును ఈ అసత్య హరిశ్చంద్రునకును పోలికయే కానరాదు.

9. దశమాం గాథా.

10. తత్ప్రప్రథమం పర్యాయం దర్శయతి.

ఇట్లు వెదలిని రోహితుడు సంవత్సరానంతరము తండ్రి రోగపడితే దయ్యెనని యెఱిగినవాడై యింటిముఖము పట్టెను. ఇప్పుడు ఇంద్రుడు వచ్చి యా బాలుడు గృహమునకు పోకుండజేసెను. పైన పఠించినదేనే ఇంద్రుడు బ్రాహ్మణకూపమున ఏడు మారులు వచ్చి యా బాలుని గృహమునకు పోకుండ జూచెను. ఇచ్చట ఇంద్రునిచేతకు సరియైన కారణము కానరాదు. రోహితేంద్ర సంవాదము¹¹ యీ సందర్భంలో పేర్కొనబడియున్నది. ఇందు దేశాటనము వలన కలుగు లాభము ఉగ్గడింపబడెను. పై వరులుని తాక ప్రయోజనకర మైనట్లు తోచును. కాని ఇంద్రదాగమనము అట్టిది కాదు. రోగగ్రస్తుడైన తండ్రిని చూడబోవు తనయుని వారించుటలో నింద్రునకు స్వార్థమున్నటులు కాన రాదు. రోహితునకు జ్ఞానసోరజేసి లోకజ్ఞానమును కలిగించుటయే ఇంద్రుని ఉద్దేశమని తెలియనగును. అందులకే వ్యాధితో బాధపడు తండ్రిని చూడబోవు నాబాలుడు ఇంద్రదోషదేశముచే వయస్సుతోపాటు మనోబలమును పొందినవాడై తండ్రిని రోగమునుండి కాపాడుటను తన ప్రాణములు కాపాడుకొనుటను మరియుక బ్రాహ్మణులును కొనుక్కొని యింటికిగెను. ఇచ్చట నింద్రదోష దేశమునందు తీర్థలహితలు చేయువానికివలెనే దేశాటనము చేయువానికి విజ్ఞానము కలుగునని తెలుపబడినది. మరియు నిద్రను వదిలి సందారము చేయ దంచిన మానవునకు ను త్రరో త్రరము శ్రేష్ఠత్వము కలుగునని తెప్పబడెను. ఈ ఉ త్రరో త్రరశ్రేష్ఠత్వము, కలిద్యాపరత్రేతకృతయుగముల ప్రాదాన్యముతోబాటు పోల్చబడెను. ఇందు పేర్కొనబడిన మరియుక సంఘటన, అజీగర్తుడు తన కుమారుని దావు నెరిగినవాడై నను వంద గోవుల కానవడి మధ్యమ కుమారుడై న శునశ్శేపుని యాగపశువుగ నమ్మివేయుట, పెద్ద కుమారుడు తనకు ప్రీతి పాత్రుడగుటచేతను చిన్న కుమారుడు భార్యకు ప్రీతిపాత్రుడగుటచేతను, నేరికిని కాని మధ్యమబాలుని తండ్రి అమ్మివేసెను. ఇందు మానవుల స్వార్థపరిత్వమును పక్షపాత బుద్ధియు వ్యర్థములై నవి. ఇట్లు పిల్లలనమ్ముట చూచినాటి సాంఘిక వ్యవస్థలో నాచారమున్నట్లు ఎలుగై తి బాటబడెను. వెనుక విశ్వామిత్రుని భార్య తన రెండవకుమారుని అమ్ముటకు సిద్ధపడగా హరిశ్చంద్రుని తండ్రియగు

11. ఇంద్రదాగమనము :- చతుర్థం పర్యాయం దర్శయతి.

త్రిశంకుడు ఆ బాలుని కాపాడెనని పురాణములు తెలుపుచున్నవి.¹² అటులనే హరిశ్చంద్రుడు భార్యపుత్రులను విశ్వామిత్రునకమ్మెనని మార్కండేయ దేవీ భాగవతాది మహాపురాణములు తెలుపుచున్నవి. వీనినిబట్టి నెడి కాలమునవలెనే యానాటి సంఘంలోకూడ నజీగరునివంటి బ్రాహ్మణులకు భార్యపుత్రాదులను పోషించుట కష్టమగుచుండెనని చెప్పవచ్చును. ఆనాటి సాంఘిక వ్యవస్థలో యాగపశువు గావింపబడిన వ్యక్తికి మోక్షము సిద్ధించునను నమ్మకము కూడ కలదని యూహింపనగును.

రోహితుడు యాగపశువును తెచ్చిచూప హరిశ్చంద్రుడు చదువాని అనుమతికై యాగముచేయ మొదలిడెను. ఆ యాగమునకు విశ్వామిత్రుడు పూతః జమదగ్ని అధ్వర్యుడు వసిస్థుడు బ్రహ్మః ఆయాస్వ్యుడుః ధాతః అండః అజీగరు నూరుగోవులను పొంది తనయుని తానే యూపస్తంభమున బంధించెను మరల నూరుగోవులను బొందగోరి కత్తి జళిపించుచు కుమారుని సవీపించెను. ఈ ఘట్టము కరుణరస భరితమై హృదయమును కరగించుచున్నది. అబాలుడు తన్ను రక్షించుచువాడు భగవంతుడని తలచి భోరున నేర్చుచు నిండ, పడగా ప్రజాపతి పృథ్వి దేవతలను శరణిచ్చెను. ఇచ్చట నాబాలుని వివేకము కొనియాడదగియున్నది. తుద కింద్రుడు వచ్చి సువర్ణమయ దివ్యరథమును తెచ్చి శునశ్శేపునకిచ్చి యాతనిని కాపాడెను.¹³ యాగఫలము హరిశ్చంద్రునకు దక్కినది. ఇంతటితో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము పూర్తయ్యెను. తదుపరి కథ యంతయు శునశ్శేపునకు సంబంధించియే యున్నది. ఈతడు దేవతలచే రక్షింపబడి దేవరాతుడయ్యెను. యూపస్తంభబంధమునుండి విడుదలైన శునశ్శేపుడు ఎవరికి చెందవలయునన్న ప్రశ్న సభలో జన్మించెను. నిర్ణయము బాలునకే వదలిరి. అబాలుడు వెళ్లి విశ్వామిత్రుని అంకముమై కూర్చుండినది. అందరునండల కంగీకరించిరి. అట్టి సమయమున తనయుని ప్రాధాన్యము గుర్తించిన అజీగరుడు శునశ్శేపుని తన వెంటరమ్మని యడిగెను. దానికి ప్రతి సమాధాన మొసగిన యాబాలుని వాదపటిమ శాస్త్రధర్మదృష్టలు కొనియాడ దగియున్నవి. అంతవరకు జలిపశువుగనుండిన యూపసివాని హృదయమునకు

12 దేవీభాగవతము. హరివంశము.

13 ఐతరేయబ్రాహ్మణ భాష్యేత్రయత్రిం రోద్యాయచతుర్థం భండః.

అట్టి శక్తి దేవరాక్షసగుటచే గలిగినది ఏమో, అనిపించుచున్నది. శునశ్శేపుడు “ఓ అంగీరసగోత్రసంజాతా! అతీగర్వా నాకంఠ సేను మూడువందలగోపు లెక్కువై నవికదా!” అని చిప్పుట బాటని ధీర్ధమున బాటుచున్నది. తదుపరి శునశ్శేపుడు విశ్వామిత్రునిచే పెద్దకుమారుడుగా స్వీకరింపబడెను. అదివలన నూర్గురుకొడుకులుగల విశ్వామిత్రుడు మనల పతనిని కుమారునిగను అందులో పెద్దకుమారునిగను స్వీకరించుటయు తన పోలికను తిరస్కరించిన తన పీఠవి మంది కుమారులను శపించి శునశ్శేపుననే ప్రాచీన్యమొనంగుటయు విశ్వా మిత్రుని ధీదార్యమును వ్యక్తముచేయుచున్నది. మహాచ్ఛండుడు ముదలగు నేబదిమంది పుత్రులను తండ్రియొద్దను శిక్షాపాఠముచేసి శునశ్శేపుని జ్యేష్ఠునిగా నంగీకరించిరి¹⁴.

విశ్వామిత్రుడు తనయొద్దకు లోబడని నేబదిమంది కుమారులను చాచా లాది పంచవిధ నీచజాతివిశేషులైన అంప పుంగ శబర పులిస్త మూలియులు కమ్మని శపించెను. వీరే అర్హాపర్వతమునువదిలి దక్షిణాపథమును జేరిరి. మనదాషాశాస్త్రవేత్తలు పలువురు ఈవిషయమునంగీకరించిరి. ఈవిధముగ నై తరేయబ్రాహ్మణస్తవం శునశ్శేపోపాఖ్యానమునకేగాక ‘అంధ్ర’ శబ్దోత్పత్తిని కారణమగుచున్నది.

ఇందు హరిశ్చంద్రునికథకూడ మొదటిసారిగ వర్ణింపబడెను. వైదిక కావ్యమైన యిందు నాయకప్రాధాన్యమును రసపోషణమును తక్కువగ కాన్పించుచున్నవి. హరిశ్చంద్రుడిందే విషయమునను నా'యకుడుగ ప్రశంస పడెను. అటులనే రసపోషణముకూడ కానరాదు. కాని యిందు నారదోపదేశము నింద్రోపదేశమును విపులముగా చిప్పబడినది. మరియు యాగవిధానము విపుల ముగ వర్ణితము. శునశ్శేపుడు యాగపశువుగ గొనిలేబడినది మొదలు యాగ విధానమంతయు విషయముగ చతుర్థ అంకమువరకు వర్ణింపబడినది. ఇది యానాటి యాగప్రాధాన్యమును తెలుపుచున్నది.

“అతీగర్వశునశ్శేప, విశ్వామిత్రశునశ్శేప” సంవాచములయందు పెక్కు ధర్మశాస్త్రవిషయములు చర్చింపబడినవి.

ఈ విధముగ నీకథ వేదములయందు యాగప్రాధాన్యమును వుపదేశ ప్రాధాన్యమును వహించియున్నది. తరువాత వెలుపడిన పురాణకథలతో హరిశ్చంద్రుని పాత్ర ఉత్తమముగను విశ్వామిత్రుని పాత్ర కడుక్రూరముగను చిత్రింపబడినవి. అట్టిక్రూరతను భరింపలేక నిందించిన విశ్వీదేవతలు ద్రౌపది యందు ఉపపాండవులై జన్మించిరని మార్కండేయము తెలుపుచున్నది. ఇట్లు ఈకథ ఒక మేలిమిబంగారుగనియై తదుపరి వెలసిన పురాణకావ్య హరిశ్చంద్ర కథలకు ఆధారమైనది.

బ్రహ్మపురాణము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.

ఋషిసంవాదము¹⁵ బ్రహ్మగౌతమీ తీర్థమాహాత్మ్యమును తెలుపుచు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన ప్రాధాన్యమును వర్ణించెను.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము నందలి సంఘటన లన్నియు గౌతమీతీరమునందే జరిగినటుల తెలుపబడినవి. ఒకనాడు సంతానహీనుడైన హరిశ్చంద్రుని గృహము నకు సర్వతనూరదులు విచ్చేసిరి. వారు అతనికి పుత్రునియావశ్యకమును తెలిపి గౌతమీతీరము చేరి వరుణుని ప్రార్థింపుమనిరి. అతడట్లే యునరించి పుత్రుని పొందెను. స్వీయప్రాణ రక్షణకై అదవులకు దోపు రోహితుడు కూడ గంగాతీరమునకే చేరెను. అది పుణ్యఋషుల కాలవాలమైనది. అచ్చటనే అజీగర్తుడు భార్యాపుత్రులతో నుండెను. శునశ్శేపునికొని రోహితుడు తెచ్చెను. హరిశ్చంద్రుడు పురుషమేధముచేయ నుద్యోగించెను. అశరీరవాణి గౌతమీ తీరమున యాగము చేయుమని తెలిపినది. హరిశ్చంద్రుడట్లే చేసెను. శునశ్శేపు డందే స్నానమాచరించి సర్వదేవతలను తృప్తిపరిచి శుచి యయ్యెను. తదుపరి విశ్వామిత్రునిచే రక్షింపబడి యాతనిచే ప్రథమపుత్రునిగ స్వీకరింపబడెను.

హరిశ్చంద్రుడు యజ్ఞభంగము జరిగినను దేవతలచేతను, మునులచేతను తీర్థమాహాత్మ్యముచేతను యాగఫలము పొందినాడు.

'తేమ స్నానంచ దానంచ నరమేధ ఫలప్రదమ్'. - అని బ్రహ్మయే ఫలశ్రుతి చెప్పెను. ఈ కథ ఇతరేయబ్రాహ్మణకథను' అనుసరించి చెప్పబడినది.

భాగవతమహాపురాణము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.

ఐతరేయ బ్రాహ్మణ్య కథయే భాగవతము నందు సంగ్రహముగ వర్ణింపబడినది. కన్యకొడుకుని భాగవతపుగ చేసి భాగము చేయ వలసినట్లును, వరుణుడు వచ్చి చెప్పిన విషయమంతయు మూడు శ్లోకములలో వర్ణితము.

హరిశ్చంద్రుడిది యంతయు పుత్రాను రాగముచే దిసెనని నమర్చి ప బడెను. తన తండ్రి లోగముచే పీడింపబడ నిహితుడది కుదిరి యిది ముఖము పట్టగ చంద్రుడు వచ్చి భారతనిని ఇంటికి విశ్వనాథుడేసెను. ఇట్లు ఒక పర్యాయము కాదు, అడు పర్యాయములు. ఈ విషయమంతయు ఈ శ్లోకములలో వర్ణితమైనది.

ఇదే విధముగ కథ యంతయు సాగెను. భాగముచే నిగనిముక్తులగు హరిశ్చంద్రుడు విశ్వామిత్రుని సేవించినాడు. అతడు సంత్రీకుడై శ్వాతోపదేశ మొనరించెను. అజ్ఞానముచే హరిశ్చంద్రుడు సుసౌరబాహునిని ప్రకృతిని భస్మముచేసి సకల బుద్ధ విముక్తుడై అవాక్కునని గోదరంజన క్షిర రూపముతో ప్రకాశించెను.

ఈ జ్ఞాన పర్వనమీ భాగవతమునందలి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన ప్రధా నోద్దేశము పరీక్షితునకు సుసౌరబాహునిముక్తుని కలిగించి మూలము సుధా నించుటయే యిక్కడ పరమార్థము. కానిని భాగవతకథ కదాచూపమున వివరించెను పుత్రుని కొరకై స్యావ్యపదుడైన హరిశ్చంద్రునకు మాక్షసం ధాయకమైన జ్ఞానంపద యెట్లు కలిగినదియు వర్ణించి జ్ఞానసంపదను పరీక్షితుని మనమున ప్రవేశింపజేసెను.

1. ఐతరేయ బ్రాహ్మణ్య కథ ననుసరించి విష్ణు పురాణ విభాగవత కథల యందు కొంది మార్పులు కానినందు చున్నవి.

2. ఐతరేయ బ్రాహ్మణ్య కథయందు పర్వత నాదము విచ్చేసినది తెలుపబడినది. కాని అందు నారదోపదేశమే కాని పర్వతని చాకకు ప్రాహ్మణ్యము కానరానందున తదుపరి కథల యందు పర్వతని నామము పేర్కొనబడలేదు. ఒక్క బ్రహ్మపురాణమునందే కానినందు చున్నది.

3. స్థల తీర్థ శక్తి ప్రాధాన్యములను బట్టి ప్రసంగోక్తిగ హరిశ్చంద్రుని కథ ప్రస్తావించబడినది.

4. ఐతరేయ బ్రాహ్మణ కథయందు వర్ణింపబడిన నారాచోపదేశమును ఇంద్రోపదేశమును విశ్వామిత్రాజీగర్తాది సువాదములను చూడ తదుపరి కథలలో వదిలివేయబడినవి.

5. మరియు ఐతరేయ బ్రాహ్మణ కథలో విశ్వామిత్రుడు తన సంతానమును శపించిన విధము కూడా తెలుపబడినది. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథకు అవి ప్రధానములు కాకపోవుటచే తదుపరి కథలలో వానిని వదిలినను కథాప్రాధ్యమన కెట్టి భంగమును కలుగలేదు.

ఈ విధముగ అప్రధానములైన కొలది మార్పులు ఐతరేయ బ్రాహ్మణ కథ ననుసరించిన బ్రహ్మపురాణ కథలయందు కానవచ్చు చున్నవి.

సంస్కృత మహాభారతము—హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

పై వైదిక హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథకును తదుపరి వెలసిన సత్యహరిశ్చంద్రుని కథలకును ఎక్కువ సంబంధము లేదు. హరిశ్చంద్రుడు కేవలము అశ్వమేధాది యాగములు చేసి స్వర్గము నలంకరించెనని మాత్రమే సంస్కృత మహాభారతము నందున్నది. అందు సభాపర్వములో హరిశ్చంద్రుని ప్రశంస లాన నగును:-

నారదుడు స్వర్గమునుండి తిరిగివచ్చి ధర్మరాజుకు సర్వలోక సభా భవనముల విశేషములను తెలిపినాడు. ఇంద్రభవనములో హరిశ్చంద్రుడు ఉన్నట్టియుండుటకు కారణమదియే. ధర్మరాజుడు తెలియగోరెను. నారదుని అగమన కారణ మదియే ధర్మరాజుచే అశ్వమేధయాగము చేయింపవలెను. దానికై యాతని మనస్సులో స్థిరముగా నా భావము నాటింపబడవలయును. అందులకై హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతము చెప్పబడినది.

“సరణా బలవా నానేతో సమ్రాట్ సర్వమహీక్షితాం
తస్య సర్వే మహిషాలాః శాసవావనరాః స్థిరాః”

ఆ హరిశ్చంద్రుడు బాపరాజులచే త్రిలోచ చక్రముని పొంది ఈ భూమండలమును బయింది రాజులను తన సేనాపతులుగ నిలిపెను. అది రాజులందఱకు తగినదే. కాని హరిశ్చంద్రునిలో గల విశేషము కంటి. అందుచే యిచ్చట నాతని వృత్తులంతయు నారదుడు చెప్పడుండెను. హరిశ్చంద్రుడు త్రిలోచ మధిస్థింది సప్తద్వీపములలో ద్వీగిర్జాయ యాత్ర సాగించి రాజసూయ యాగము చేసెను. సామంతులు తెచ్చిన ఘన భాగ్యములను దానవిధములనై వెచ్చించినాడు. బ్రాహ్మణులకు భూమి విస్తారము సత్కరించి వారి యాశీర్వాదముతో అందరికంటె చేతోహయము పరితాపించెను. హరిశ్చంద్రుడు తనకు విద్యాముములు రాజసూయ యాగము చేసెను. ఇట్లు యుక్తతన వైదికమునిచ్చి హరిశ్చంద్రుని సత్కరించెను. ఈ విషయమును తెలుపుడు నారదుడు యుక్త భూమిలో శత్రుపీఠ వేరుండ పరాక్రమించి వేరాడువానిని తీవ్ర తపస్సుతో శరీరత్యాగము చేసినవాడును ఇంద్రులలోకమునుండి సహజవింతురని చెప్పెను. ఇచ్చట నారదోపదేశము ప్రారాభము. ఇట్లు నారదుడు సత్కరించు విధముల రాజసూయయాగము చేసెను. తనకు తన తల్లిదండ్రులను గర్హించుచుండెను. అతనికి పాండరాజు పంపిన సంతోషము గానవచ్చెను. ఈ ఉత్సవములోనే నారదుడు మీకు మాడ ను యాగము చేసినదో హరిశ్చంద్రునివలె స్వర్గలోకముల ననుభవించురనియు, ఈ విషయమును మీ తండ్రి తలుచుచున్నదియు చెప్పెను. అందులచే నిందు హరిశ్చంద్రుని శత్రుత్వ లక్షణరాక్రమ దానకార్య గుణములను అతడు అనుభవించు నింద్రులలోక విభవని వర్ణించుట జరిగెను. తన పరి అనుకాసనిక పశ్యమునందు వేద హరిశ్చంద్రోపాధ్యక్షుడను ఈ పురాణాన్ని శ్లోకముల దానవిధములనై విద్యుడు చర్మజుడు విశ్వామిత్రుడు జన్మప్రకారము నాతని బ్రాహ్మణత్వ ప్రాప్తిని తెలుపుడు. హరిశ్చంద్రుడు పురుషమేధలంగము చేయుడు బుద్ధిని వివాహమున గుహ్యముని యాగ పశువుగ బంధించి విశ్వామిత్రుడు వానిని కడిగినది వృత్తులంతయును తెప్పెను.

విశ్వామిత్రుడు వేదరాతుని తన ప్రభువు పుత్రునిగ నంగీకరించి తన యాధ్వర్యమున కంగీకరింపని భూమండలము కడలెదనాడు. ఇచ్చట భగవత్సేపునకు వేదరాతుడు పేరుడన నున్నట్లు తెలియజగచెప్పెడి. ఇచ్చట విశ్వామిత్రుని పాత్రకు ప్రాధాన్యముపొందినట్లై వానిచే కడలెదన

శునశ్శేపుని వృత్తాంతము చెప్పనయ్యెను. తదుపరి విశ్వామిత్రుడు త్రిశంకుని రక్షించు వృత్తాంతమునిచ్చట వర్ణింపబడినది. అదియేగాక ప్రసంగవశమున నెన్నియో పర్యాయములు భారతమునందు హరిశ్చంద్రుడు ఉదాహరింపబడినాడు. త్రయోదశాధ్యాయమునందు యుదిష్ఠిరుడు రాజసూయ యాగమును చేయ నిశ్చయించిన పిమ్మటకూడ హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతము పేర్కొనబడినది.

హరిశ్చంద్రం చ రాజర్షి రోచమానం విశేషతః ।

యజ్ఞానం యజ్ఞ మాహర్ష రాజసూయ యేషసః ॥

అటులనే స్వర్గారోహణ పర్వమునందు ధర్మజునితో నిండ్రుడు మాంధాత భగీరదాది మహాచక్రవర్తులలో హరిశ్చంద్రుడు మొదటివాడని తెలుపును. ఈ విధముగా మహాభారత వర్ణననుబట్టి హరిశ్చంద్రుడు శునశ్శేపుని యాగపశువుగ జేసి నరమేధముదీసి అశ్వమేధాది యాగములొనరించి మాంధాత్య భగీరదులతో సమానుడై యింద్రభోగములనుభవించెనని తెలియుచున్నది.

రామాయణము - శునశ్శేపోపాఖ్యానము

రామాయణమునందలి కథని శునశ్శేపోపాఖ్యానమునియే చెప్పవలెను. ఇచ్చట హరిశ్చంద్రునకు బదులుగా అంబరీషుడు ప్రతిఫలమిచ్చి శునశ్శేపుని కొనుక్కొని అతనిని యాగపశువుగాచేసి యాగము చేసెను. అందుచే మిచ్చట కూడ శునశ్శేపునకే ప్రాధాన్యము కన్పించుచున్నది.

అంబరీషుడు ఇక్ష్వాకు వంశజుండనియు హరిశ్చంద్రునకు పూర్వుడనియు అనేక పురాణములు తెల్పుచున్నవి. అంబరీషుడు అశ్వమేధ యాగముజేసి తురగమును వధలగ ఇంద్రుడు దానిని అపహరించెను. పలువురు శాస్త్రవేత్తలు తురగమునకు బదులు బ్రాహ్మణ బాలుని యాగపశువుగజేసి యాగము కావించి నచో దోషము పోవునని తెలిపిరి. పలువురు మంత్రులు పలుదిక్కులకు బ్రాహ్మణ బాలుని కొనుటకై వెళ్ళిరి. చివరకు ఋచీకుని కుమారుడైన శునశ్శేపుని వారు కొనితెచ్చిరి. అంబరీషుడు యాగము కావించుచుండ ఇంద్రుడు ప్రత్యక్షమై అశ్వమునిచ్చి శునశ్శేపుని విడిపించి అతనిని రక్షించెను. హరిశ్చంద్రుడుకూడ అంబరీషునివలెనే నరమేధయాగము చేసెను. కాని విశేషమేమన రామాయణమునందలి శునశ్శేపుడు ఋచీకుని కుమారుడు. భారతమునందు

హరిశ్చంద్రుడు కొనితచ్చిన శునశ్శేనుకుశుడ ఋదీకుని కుమారుడనియే
పేర్కొనినాడు.¹⁵ ఎ

ఋచీక స్యాత్మకైశ్చ శునశ్శేనో మహాతపాః ।

నిహక్షితో మహాస్మరాతు పశురామశ్శుపాగతః ॥

కాని హరిశ్చంద్రుడు యాగపశువుగ నేసిన బాలుడు అగోగర్తుని కుమారు
డని ఐతరేయ బ్రాహ్మణాదులయందు జెప్పబడెను. అందుచే అఋదీకుడు యాగ
పశువుగ కొనుక్కొనిన బాలునకు శునశ్శేనుడను నామమున్నను అతడు ఋదీకుని
కుమారుడే కావలయును. ఇచ్చట హరిశ్చంద్రున కింతమాత్రమున సంబం
ధము కానరాదు.

మార్కండేయ పురాణము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

తెలుగు హరిశ్చంద్ర కావ్యమునకు వస్తునైన సత్య హరిశ్చంద్రుని కథ
మార్కండేయ పురాణమున విపులముగా గలదు.¹⁶ మహాభారతములోని హరిశ్చంద్రుని
కథకును మార్కండేయ పురాణమునందలి కథకును సంబంధము కానరాదు.
మార్కండేయ పురాణము తరువాత వచ్చిన రెవీ భాగవతాది గ్రంథములయందు
సత్యహరిశ్చంద్రుని కథయు కొలది మార్పులతో జెప్పబడెను. ఇంకను మరికొన్ని
మార్పులతో కావ్యముల యందు ఈ సత్యహరిశ్చంద్రుని కథ వెలసినది.¹⁷ ఇది
పురాణ సృష్టి యగుటచే దీనిని పురాణ హరిశ్చంద్రుని కథగా పేర్కొనవచ్చును
ప్రథమమున సత్యహరిశ్చంద్రుని కథను జెప్పిందినది. మార్కండేయ మగుటచే
నా గౌరవము దానికే దక్కినది ఇందు హరిశ్చంద్రుని కథలో వాటి ఉప
పాండవుల జనన వృత్తాంతము కూడ వర్ణింపబడుటచే నిందితి కథ మిక్కిలి
ప్రధానమును ప్రయోజనకరమును జూచుచున్నది.

ద్రౌపదీయుల జనన వృత్తాంతము:- ఈ మార్కండేయ పురాణమునందు
ఉప పాండవులగు ద్రౌపదీయుల జనన వృత్తాంతము ప్రయోజనకరమైయున్నది.

15ఎ. భారతము అనుశాసనిక. అధ్యాయ-4.

16. మార్కండేయ-సప్త-అ.

17. ముందు వివరింపబడును.

ఈ పురాణమున సత్య హరిశ్చంద్రుని కథా సందర్భముతో నా వృత్తాంతము ముడివేయబడెను. ఈ అశమును తదితర పురాణములు చెప్పినవేదు. ఇందు ద్రౌపదేయుల జనన వృత్తాంతమిట్లు గలదు :-

వ్యాసశిష్యుడైన జైమిని తాను మార్కండేయ మహర్షిని సమీపించి పురుషోత్తముడు మానవజన్మ మెత్తుటకు గల కారణమును విచారించుచు తనకు ద్రౌపది అగ్రవహిపియైన విధమును మహాబలుడైన బలభద్రునకు తీర్థయాత్రయందు బ్రహ్మహత్యా దోషము వాటిల్లిన విధమును పాండవేయులైన ద్రౌపదేయుల వివాహితులుగనే మరణించుటకు గల కారణమును తెలిసికొన గోరెను. దానికి మార్కండేయ మహర్షి వింధ్య గిరి శిఖరము పైన నున్న ధర్మపశులను జైమిని సేవించినచో నవి ఆ సందేహ నివృత్తి చేయునని అలిపెను. పిదప జైమినికి ఆ పక్షులు నాలుగు ప్రశ్నలకు సమాధాన మిచ్చును ద్రౌపదేయుల జనన వృత్తాంతము నిట్లు తెలిపినవి:-

తొల్లి త్రోతాయగములో కీర్తిమంతుడగు హరిశ్చంద్రుడు అయోధ్య రాజధానిగా సమస్త భూమండలమును పాలించుచుండెను. అతడు మృగయావిరోధియై యొక్కనాడరణ్యమున కేగి రక్షింపుము. రక్షింపుము అను ఆడు మాట పదింబదిగా వినెను. ఆ రక్షనపాలకుడైన హరిశ్చంద్రుడు వేటను మాని ఆర్జుని రక్షించెదనని తలచి తన శబ్దము ననుసరించి పోవుచుండెను. అచ్చట సోకచో, విశ్వామిత్రుడు సకలవిద్యాసాధనకై తీవ్ర చిత్తముతో తపస్సాచరించుచుండ విద్యలలబడిచెంది స్త్రీ కంఠముతో నాకోరించు చుండెను. విశ్వామిత్రునకు కోపము కలిగించిన విద్య లడిగి పోవునని తలచి సంచక్రవర్తిని కలి అడిగించి నటుల సర్వకార్య విఘ్నాధిపతియైన విష్ణు నాయకుడు హరిశ్చంద్రుని అడిగించెను. అంతట హరిశ్చంద్రుడు వినాయక ప్రభావముచే మిక్కిలి దుర్బుధుడై నా ప్రభావమెరుగక బాధించు నా మూఢాత్ముని సంహరించెదనని యాచిల్చుచు విశ్వామిత్రుని దెసగా పోవుచుండెను. అచ్చట తపో నిష్ఠులతో నున్న విశ్వామిత్రుని చెవులకు వాడి ములుకులై యీ పలుకులు వినబడెను. విశ్వామిత్రునకు పట్టరాని కోపము వచ్చెను. అంతట విష్ణునాయకుని తోరికప్రకారము విద్య లడిగిపోయెను. కాని హరిశ్చంద్రుని శని పట్టకొనెను. రాజు కూయిదు అంగులను బదులగ్ని సద్రుజుడైన విశ్వామిత్రుని గాంచెను రాజును గాంచిన ముని ఓరి! పాపాత్మా

యెటు వచ్చెదవటు నిలుపునుని పలికెను. రాజు తన అవిద్యుతమును ముద్దించుచుని ప్రాధేయ పడగ ముని అందులకు బదులుగా తనను రాజుమాయ చూగ దక్షిణార్ధ మలయు ధనము నిచ్చుని కోరెను. ఇందలి ముగము నెరుగలేని రాజు పునర్దర్శన నై తినట్లు తలచి ముని అంత మాత్రమే కోరినందుకు సంతసించి అంగీకరించెను. ఇంతను సుషర్మ రత్న పుత్ర త్తీ రాజ్య వనాదులలో వేని కావతెనో నిర్ణయించెను. తన వలతో రాజుల తేలికగా పడినందులకు ముని సంతసించి బారాః పుత్ర హరిశ్చంద్ర శరీరములు తక్కు అతని సర్వసామ్రాజ్యమును తనకిచ్చిని కోరెను. దానికి రాజు ప్రసన్ను చిత్తముతో నిర్దిశాపత్తి హస్తములు జోడించి సమస్త మును దానము చేసెను. వెంటనే ముని రాజుతో నగరమునకు వచ్చి సమస్త మును గ్రహించి హరిశ్చంద్రుని నార వీరలతో నగరమును వదిలి పోయెను. రాజు బారాఃపుత్రులను వెంటనిడుకొని రాజమూర్ఖముపట్టి పోవుచుండిను. వారి మూర్ఖమున కళ్లు నిలిచి ముని రాజుమాయ దక్షిణ ధనము నీయకనే పోవుచుండి వని యడిగెను. రాజు చేయునది చక ఒక్కమానము గడువు నిమ్మని కోరెను. అంతట అయోధ్యవాసులు బారాఃపుత్రులతో సుత్యుస్సరమున దూరించును రాజు వెంటనంటి పోవుచుండిరి. అంత విపత్తులనుండి కాపాడిన నీవు మమ్ము పి కారణమున వీడుచుంటివి. నీవు ఎక్కడనుండునో అక్కడనేనునుండును అనుచు వారు పరి పరి విధముల వింపించుచు పోవుచుండిరి. రాజు వారి సోకవాక్యముల విశ్వామిత్రుడు వచ్చి "తిరిగి రాజ్యమును పొందవలెనని తలచుచుంటివా" యని గద్దించెను. రాజు పోవుచుంటినుని పలుకుచు కంపించు శరీరముతో కవిలెను. అంతట విశ్వామిత్రుడు కోపముతో పండిపడుచు శౌర్యానిని తన దండముతో మోదెను. రాజు చూచి మిక్కిలి దూషించి ప్రత్యుత్తర మీయకను "పోవు చుంటి"నని మాత్రము పలుక గలిగెను. ఈ సందేహమును నూనిన లోకహితు లైన విశ్వజివతలపుడును జాగ్రత్తగా ఈ పాపాత్ముని విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని ఈ విధముగ బాధించుచు అతనికి నాకలోకము ప్రాప్తించెనని దేవతలతో పలికిరి.

"విశ్వామిత్రుడా పలుకులు చెని మిక్కిలి పండిత మీరు ముగియ పడపాతముచే నిట్లు పలికితిరి కావున మీరు మనుష్యులు కంటిని శపించెను. వారు మిక్కిలి దూషించి మునిని ప్రార్థింప ప్రసన్నులై చూరకు మీరు మానవ జన్మమొత్తినను వివాహసంతానాదికములక కామకోర్కెలను గుణములంటకయి

మరణించెదరని తెలిపెను. తదనంతరము వారై దుగురును ద్రౌపది గర్భమున నుపపాండవులై జన్మించిరి. బాల్యదశలో నశ్వత్థామ హస్తమున హతులైరి. అని ధర్మపక్షులు జైమినికి చెప్పెను.

ఈ వృత్తాంతము మార్కండేయ పురాణమున ప్రాధాన్యము వహించు చున్నది. జైమిని మహర్షియొక్క సందేహము నివృత్తియైనది. కాని యీ అంశముపై హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతమంతయును చెప్పవలసి వచ్చును. తాను అతి కుతూహలముగా వినుచు జైమిని హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతమును వివరముగా తెలుపుమని పక్షులను ప్రార్థించెను. ధర్మపక్షులు మిగిలిన కథాభాగమును తెలిపెను.

వైదిక హరిశ్చంద్రుని కథయందు యాగపశువుగ త్రాటిచే బంధింపబడిన శునశ్శేపునియెడ కొందరకు జాలి కలుగగా హరిశ్చంద్రునియెడ సర్వమానవ దేవతాహృదయములును జాలితో నిండును. అచ్చట శునశ్శేపుని కాపాడిన విశ్వామిత్రుడే యిచ్చట హరిశ్చంద్రుని సర్వవిధముల బాధించుట విచారకరము; కాని చివరకు అది అతనికి వన్నె తెచ్చినది.

హరిశ్చంద్రుడు తాను విశ్వామిత్రునకు ముందు రాజసూయ యాగ దక్షిణకొరకై ధనమొసంగెదనని వాగ్దానము చేసెను. తదుపరి అతనికి తన రాజ్యమునుకూడ ధారపోసెను. కాని రాజును బంధింపవలచి విశ్వామిత్రుడు తాను రాజ్యమును పొందిన పిదప వల్కలాజినదారియే భార్యాసుతులకు వెంట నిడుకొని పోవుచున్న హరిశ్చంద్రుని అతడు వాగ్దానము చేసిన ప్రకారము యాగదక్షిణధనమును యిమ్మని అడిగెను. హరిశ్చంద్రుడు నిర్విరూపితుడై యా ధనమును సంపాదించి యిచ్చటకు నెల గడువు కోరెను.

భార్యాపుత్రులతో గూడి రాజ్యమును విడిచి వెడలుచున్న హరిశ్చంద్రుని యొద్ద శరీరము ప్రాణములు తప్ప పేరేమియు లేవు. కావున సతడు తమకడనిర దేహములు మాత్రమే మిగిలినవని తెలిపెను. అందుచే దేహముల నమ్మియేని ఋణము తీర్చెదనన్న యాతని సూచన యిచ్చట కాన్పించుచున్నది. ఇచ్చట నుండియే విశ్వామిత్రుని క్రౌర్యము ప్రారంభమాయెను. కట్టుగుడ్డలతో కడుచు చున్న హరిశ్చంద్రుని విశ్వామిత్రుడేమియు చేయజాలకపోయెను. భార్యను

మోదినను చరింపని దృఢచిత్తుని హరిశ్చంద్రుని చూచి విశ్వామిత్రుడు మరింత కోపము ప్రకటించినాడు ఇక్కడ హరిశ్చంద్రుని కింటునడి వజ్రము విశ్వామిత్రుని కోపమునెడి సానపై రాపడినొంది మరింత ప్రకటించినది.

కాశికి చేరిన హరిశ్చంద్రుని విశ్వామిత్రుడు వెన్నుబెడు. నెల నెండినది; సొమ్ము తెమ్మని వేదించినది. "ఇది నాప్రాణములు నీకు నా భార్య పుత్రులు, మీకేది ఇచ్చిండుకో కోరుకునుమని హరిశ్చంద్రుడు విశ్వామిత్రునితో పల్కెను. ఇక్కడ హరిశ్చంద్రునకు కోపము ఉడు సరికదా నిందించు తలపుకూడ లేదు. అతని సహనము మాత్రమే ప్రకటితము. అవరీ! ఇంక అర్థదినమున్నది కదా అంతలో నుంపాడించి యిద్విదనని హరిశ్చంద్రుడు తెలుపముని అందుల కంగీకరించి మరల వచ్చెదను, రచనామృతితో కపింతెవనని చెప్పి వెదలెను. పైదిక కథయందు కూడ వరుణుడు తనకు హరిశ్చంద్రుడు చేసిన వాగ్దాన పాలనమునకై వదిలిబడిగ వచ్చి కపింతెవనని అతనిని భయపెట్టెను. కాని అచ్చట హరిశ్చంద్రుడాదినమాట నిలబెట్టుకొనుటకు ప్రయత్నించునట్లు లేదు. ఇచ్చట హరిశ్చంద్రుడు చేసిన వాగ్దానము నిలబెట్టుకొనుటకై పరిపరి విధముల చింతించెను. వివరకు భార్య హరిశ్చంద్రునితో తనను అమ్మ ఋణము తీర్చుమని పలికెను. ఎంతో భ్రానవింతురాలైన శ్రీగాని అట్టి పనిక జాలదు. ఆ పొటలకు ఏకపత్ని ప్రతుడైన హరిశ్చంద్రుడు అరి దుఃఖముతో కుమిరి నేలగులెను. మహా పత్రివతర్లునై పుత్రులు కాని తల్లి కష్టమును చూడలేకపోయెను. అనేక విధముల విలపించుచు అనినూడ నేలగులెను. బాలదైన లోహితుడు అకలి బాదకు భారతక అమ్మా! అన్నము తండ్రి అన్నమునుచు ఏద్య సాగినాడు. ఈ దృశ్యమును చూచిన ఏమానవుని హృదయము కరుగదు! దివగడు బుడవులు కూడ విలపింపబడిపోవును. అందుని మనము మాత్రము మారలేదు. అతడు తనకు నకు ఉపి కొరకై వచ్చెను. అతని దిండిన చూ రంపతులను జూచినాడు. శీత జలములల్లి బారిని లేపి వనము నీడుమని కోరెను. మరలను సత్యమును గూర్చి అట్లు పలికెను. "

సత్యేనార్కః ప్రతపతి సత్యే తిష్ఠతిమేదిన్॥
 సత్యం చోక్తం పరోధర్మం స్వర్గః సత్యే ప్రతిష్ఠితః॥
 అశ్వమేధ సహస్రసంచ సత్యంచ తుల్యుధరమ్॥
 అశ్వమేధ సహస్రాస్వాధి సత్యమేవ విశిష్యతే॥42॥

అని సత్యమును గూర్చి తెలుపుచు

అథవా కిం మమై తేనసామ్మ ప్రోతైన కారణమ్॥
 అనార్యే పాపసంకల్పే క్రూరే యన్నతవాదిని॥48॥

అని ఎంతో ఆపేక్షగలవానివలె విశ్వామిత్రుడు తన దక్షిణ ధనుస్సరము మని కోరెను. హరిశ్చంద్రుడు ధనమునిచ్చు స్థితిలో లేదని తెలిసి కొంచును. కాని వానిని బాధించినచో చేయునదిలేక ఆదినమాట తప్పనేమోయని విశ్వామిత్రుడు తలంచెను.

పై ఉపదేశము హరిశ్చంద్రునకు నిజముగా ఉపదేశముయైనది. అతడు సత్యమునకై దృఢవ్రతుడై నిలచెను. భార్య తనను అమ్మమని పిలిచినంత నేల గూలిన హరిశ్చంద్రుడు గుండె దిట్టము చేసుకొని భార్యను అమ్మటకు సిద్ధపడి నాడు.

ఇచ్చట 'అశ్వమేధ సహస్రసంచ' అను నలుబది రెండవ శ్లోకమునకు అనువాదముగ నన్నయ భారతము²⁰నందలి కంద పద్యముక్కంటి దుష్కంఠి పాఖ్యానమున కలదు :-

క॥ వెలయంగ నశ్వమేధం
 బులు వేయును నొక్క సత్యమును నిరుగడలం
 దుల నిడి తూపగా సత్యము
 వలనన ములు సూపు గౌరవంబు పేర్కొన్.

ఈ యుపదేశము శకుంతల దుష్కంఠునకు చేసినది. ఈ యుపాఖ్యానమునందలి

19 మార్కం - సప్త - అ 42 శ్లో ॥

20 మహాభారత ఆది. ప.చ.ఆ.96వ

వేదపురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములు

ఎన్నో విషయములు ప్రబంధములుగా సంతరింపబడుటచేగాక, యిట్టి శ్లోకముల భావములచచ్చటచ్చట కన్పించుటచే హరిశ్చంద్రయ పురాణ ప్రాధాన్యము దోహద మగుచున్నది.

విశ్వామిత్రుడు ఒకను అతనిని భయపెట్టుటకై బ్రహ్మహత్యాకాప భయమును చూపెను. రాజు నిబంధముగనే భయపడినాడు. ఇట్లు విశ్వామిత్రుడు పదిఁబదిగా వచ్చి హరిశ్చంద్రుని బాధించుట వైదిక కథయందలి పదముని రాకనే తెలుపుచున్నది. విశ్వామిత్రుని బ్రాహ్మణ వేషమున వచ్చి శ్రీ బలరామ దాసిగ కొనెను. ఆ ధనము బాలనాడున హరిశ్చంద్రుడు కాటికాపరికి ఆ నమ్ముడు పోయి విశ్వామిత్రుని బుణము తీర్చినాడు.

అంతటితో తృప్తిచెంది ముని హరిశ్చంద్రుని బలగవలె వేరింపసాగెను. తోకఁలో అప్పుల బాధపడుటకంటే చనిపోవుట మింగినది యిచ్చుట నుండి పి పుట్టినదేమో !

హరిశ్చంద్రుడు శ్మశానమున పడరాని యిడుములు వేసెను. భూతప్రేత పిశాచ రాక్షసగణములచే నా శ్మశానము ప్రళయదాలమునందున్నట్లుగా నుండెను. అనేకుల యాక్రందనములతో స్వగలాది మృగపక్షిములతో నా శ్మశానము భయంకరమై యున్నది.

హరిశ్చంద్రుని తీరత్వమును పరీక్షించుటకై యిట్టి సన్నివేశములు కల్పించబడినవి. భార్యాపుత్రుల యందమిత ప్రేమ వార్ధిక్యాములుగల రాజు వారిని తలచి మనమున విచారించెను. కాని కర్తవ్యమును మరువలేడు. అట్టి సమయమున స్మశానమున నాతఁడొక కల గాంచెను. అందు తన నందమిత మృత్యుగతుడగుననియు, తాననేకములగు కర్షణముల కొందిన విదవ పరమ కువ మగుననియు దుఃఖశీషణుగడువ మనుష్యలోకమునకు ప్రమ్మనియు యముడు త్రోయించిన హరిశ్చంద్రుడు పోల్కొంది మిక్కిలి భయపడి యీ యిడుముల కంటెను బెట్టిదమైన చుట్టొది కలుగునో యని విచారించి తన కుమారుని కాపాడుమని వేల్పులను వేడుకొనెను.

అంత ఒక్క నాడు ఉరగముచే తనిపోయిన కుమారునిగొని శ్రీ బల శ్మశానము ప్రవేశించి బహు విధముల విలపించు చుండెను. ఆ యేడ్పు వినిన

రాజు ఆమెను సమీపించి సర్వ శుభ లక్షణలక్షితుడైన బాలుని చూచుట జరిగె నది. ఆ బాలుడెవరో సరేంద్రకులము వాడే యని యతడు తలచి తన కుమారుడు కాదు కదా యనియు భావించెను. పైబ్యాహా నాభా రాజా ! యెక్కడ ఉండివి ఒక ప్రక్క రాజ్యనాశనము మరియొక ప్రక్క భార్యా పుత్రుల విమోగము ఓ విధాతా ! రాజర్షియైన హరిశ్చంద్రున కెట్టి రష్ట్రములు కల్పించి సర్వ నాశనము చేసితి" పని పరి పరి విధముల శోధించెను. హరిశ్చంద్రుని గుండె కరిగి పోయెను. ఈమె నాభార్య కాదు కదా ! ఈ బాలుడు నా బాలుడే" యని పరి పరి విధముల విచారించి యతడు మూర్ఛితుడై నేల గూలెను. రాణి పైబ్యా, అవాంతరముగా వచ్చిన రాజును చూచి దానును మూర్ఛపోయినది. రాజు తెలివినొంది పుత్రుని కొరకై పరి పరి విధముల విలపించెను. ఎంతటి భీమన కైనను కడుపు శోకమటువంటిది కదా ! తన కల నిజమైతే దని యతడు కుమిలి పోయెను. చివరకు చేయునది లేక చితి పేర్చి అందు మృతుడైన కుమారునితో పాటు భార్యాభర్తలు తాముగూడ చనిపోవుటకు సిద్ధపడిరి. ఇచ్చటనే ఈ కథ పతాక స్థానము నందికొనినది. తోతములో నన్ని రష్ట్రములు ఏ మానవులును భరించి యుండరు. ప్రాణముల త్యజించుటకై నను సిద్ధపడెను గాని హరిశ్చంద్రుడు సత్యమును త్యజింపలేదు. పరమాత్ముడు ఈశుడు, వాసు దేవుడు సర్వేశ్వరుడు నైన నారాయణునకు చేతులు దోడించి భార్యాభర్తలు ప్రార్థించిరి.

అప్పుడు ఆసత్యమూర్తియైన మానవుని హరిశ్చంద్రుని రక్షించుటకు బ్రహ్మ దేవతలతోడను యముని తోడను సిద్ధ, సాధ్య గణములతోడను రూడి వచ్చినాడు.

విశ్వామిత్రుడు కూడ వచ్చెను. యముడు తానే చందాలుడననియు అతని సత్య వాక్పరిపాలన నిరూపణకై యిది యంతయు కల్పింపబడినదనియు తెలిపెను. పిదప ఆమృత వర్షముచే బాలుడు రోహితుడు బ్రలికినాడు.

రాజు సకలాభరణ భూషితుడై భార్యాపుత్రులతో వెలుగొందెను. కథ కింతటితో సమాప్తి కలిగినను కొదవలేదు. తాని యింద్రుడు వారిని స్వర్గమున కాహ్వానించెను. మరల నిడి హరిశ్చంద్రుని కిం సందేహము గీటు రాయి అయ్యెను.

హరిశ్చంద్రుడు తాను చండాలుడననియు చండాంపతి యొట్టి తేనిదే ఎవటను రాజాలననియు తన కొరతై కోసలు నగరవాసులు దుఃఖములో మునిగియుండు తనియు వారిని పదిలి రాజాల ననియు పలికెను²¹.

బ్రహ్మ హత్య సురాపానం గోవధ శ్రీపద స్త్రీహ ||

తుల్య మేవ దృష్ట్యాపం భక్త్యాగా దుదాహృతమ్ ||౩౦||

భజంతం భక్తి మత్యాజ్యం త్యజతః స్వార్కచం సుఖమ్ |

తైర్విరానప్రపద్య స్వోమి తస్మాచక్క దినః ప్రమ్ ||౩౧||

అని పలికెను. దానికి సురేంద్రుడు పుణ్యపాపములను స్వర్గ సరకములు ప్రాప్తించును. అని పలుక రాజు "ఓ యింద్రా ! రాజు జనుల సంపత్తి భవము లచే నిండిన రాజ్యము ననుభవించును. యజ్ఞముల నొనర్చును. కావున ఉప కారులైన జనుల విడువ నొల్ల నని పలికెను. ఇట్లు హరిశ్చంద్రుడు ఇంద్రాది దేవతల సందేహనివృత్తి చేసెను. అందువలన నిసార్థియు ధర్మ పరాయణు డును సత్య వాక్పరిపాలకుడునైన యా హరిశ్చంద్ర మహారాజు నగరములోని సర్వజనులతోడను విహసమున నాక లోకము చేరగలిగెను.

ఈ విరమణగా మార్కండేయ పురాణమునందలి హరిశ్చంద్రుని కథ సత్య సందృఢైన హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతమును తెలుపుచు ఆ చంద్రార్కముగ అతని కీర్తి నిలుచునట్లు చేసినది.

ఆదిబక యుద్ధము:-

ఈ మార్కండేయ పురాణ కథ యందు పేర్కొనదగినది ఆదిబక యుద్ధమొకటి²².

హరిశ్చంద్రుని స్వర్గగమన వృత్తాంతము తరువాత నిది పేర్కొనబడినది. ఈ కథ కంత ప్రాదాన్యమొసగక పోయినను పసిష్ట విశ్వామిత్రుల చరిత్రమును తెలుపుచున్నది. హరిశ్చంద్రుడు నగరవాసులతో గూడి స్వర్గమున తేగివ విమ్మట వాని పురోహితుడైన వశిష్ఠుడు ద్వారక వత్సరంబులు బలమున

తపస్సాచరించి తిరిగి వచ్చెను. పరమ ధార్మికుడైన హరిశ్చంద్రునకు విశ్వామిత్రుడొనరించిన యుపకార మెరింగి మిక్కిలి విచారించెను. విశ్వామిత్రుని దేస పట్టరాని కోపము వచ్చెను. అప్పుడతనిని సమీపించి:-

“మమ పుత్యశతం తేన విశ్వామిత్రేణ హతమ్ !
తత్రాపి నాభవత్కోధ స్తాద్రశే యాద్రశ్యాద్యపి ॥”

అని పలికెను. వసిష్ఠునకు తన సంతానము యెడ కలెడు సత్య సంచ దును ధర్మపరాయణుడును నైన హరిశ్చంద్రుని యెడ నభిమానము నుండు. ఉత్తముల కెప్పుడును స్వార్థముండదు. లోక కల్యాణమే వారి యభిమతము. వసిష్ఠుడు హరిశ్చంద్రుని గుణగణములను తీర్చిచెను. పట్టరాని కోపముతో విశ్వామిత్రుని బకమై పొమ్మని శపించెను. అప్పుడు విశ్వామిత్రుడు ఆడేలు గమ్మని వసిష్ఠునకు ప్రతిశాపమిచ్చెను. అంతట వసిష్ఠ విశ్వామిత్రులు మూడు వేల దొంబదియారు యోజనముల పొడవగు బకమును రెండువేల యోజనముల పొడవైన ఆడేలునై తమతమ పూర్వవైరము వలన భీకరముగ పోరాడుచుండిరి. జగములు వణికిపోయెను; ధరణి ధరముల గూలసాగెను ప్రాణులెల్లను క్షయము నొందినవి. అంతట బ్రహ్మ, దేవతా కోటితో నేతెంచి వారి తగవు తీర్చెను. తపో విఘ్నములమైన రోషము విడుపుడని బ్రహ్మాదులు వారికి తెలిపి అంతగ్ధానమైరి.

ఈ ఆడి బక యుద్ధకథనమే కావ్య హరిశ్చంద్రమున నిండ సభలో జరిగిన వసిష్ఠ విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదనలకు మూలమైనదని ఊహింప వచ్చును. అదియునుగాక వైదిక కథ యందు హరిశ్చంద్రుని చూగానంతరము చెప్పబడిన శనశ్శేపుని పృతాంతము పఠెనే ఇచ్చట ఈ గాధయు తెలుపబడినది. ఈ గాధ వసిష్ఠునికి హరిశ్చంద్రుని యెడ గల ప్రేమాతిశయమును తెలుపుటయే గాక హరిశ్చంద్రుని పాత్రకు ప్రాధాన్యమొసగుచున్నది.

వేదపురాణ హరిశ్చంద్ర కథలు

పై విధముగా మార్కండేయ పురాణమున సత్య హరిశ్చంద్రుని కథ వర్ణితమైనది. ఇతరయ బ్రాహ్మణకథయందు రోహిత జననము మాత్రమే చెప్ప

బడెను మార్కండేయమున రోహిత బసనానంతర కథ తెలుపబడినది. అందుచే వైదిక కథను పూర్వ హరిశ్చంద్ర కథగను (నిని యుత్తరహరిశ్చంద్ర కథగను పేర్కొనవచ్చును. వైదిక కథకును నీనిని వస్తునాయక రసములలో నెట్టి సంబంధమును కానరాదు. లేండు కథలును ఉత్తర వక్షిణ ద్రువములు వలె నున్నవి.

వైదిక కథయందు హరిశ్చంద్రుని ప్రాతరెట్టి ప్రాహస్యమును కానరాదు. గుణశీలములచే నాతడు స్వార్థపరుడుగను వంశకుడుగను రిక్తింపబడిను. హరిశ్చంద్రుడు తాను పరుణునకు చేసిన వాగ్దానము నిలబెట్టుకొనతిర రోగ గ్రస్తుడై దివరకు కునశ్శీపుని తెచ్చి యాగముచేసి యాగఫలము తాను తొంది తనయుడగు రోహితుని కాపాడుట ఐతరేయ బ్రాహ్మణములోని కథయొక్క ప్రధానోద్దేశ్యమై యున్నది. కాని కథ యంతటితో నాగక కునశ్శీపుడు దేవరాతీకు డుగా పరిగణింపబడుటయు విశ్వామిత్రునిచే పెద్ద కుమారునిగా పరిగణింప బడుటయు నిండలకు ప్యతిరీకించిన పుత్రులను విశ్వామిత్రుడు శపించుటయు మొదలగు విషయములు గల కథయంతయు తెలుపబడినది. కథ. హరిశ్చంద్రుని తోడ నే ప్రారంభమైనను కునశ్శీపునకు ప్రాహస్యమిచ్చి ముగింపబడుటచే నిది కునశ్శీపోపాహ్లాన మన బడినది.

మార్కండేయము నందు హరిశ్చంద్రునకే ప్రాహస్యమిమ్మబడి మొదటి నుండి తుదివరకును కథ నడుప బడిను. దీనివలన వైదిక కథయందు కానరాని కథా పటుత్వ మిందు కానబడుచున్నది.

వైదిక కథలో పర్వత నారదులు హరిశ్చంద్రుని గృహమునకు విచ్చేసి ఆశ్రమ ధర్మములను సంతాన ప్రోత్తి వలన కలుగు ఫలితములను పేర్కొనిరి. మరియు కుమార్తె జన్మించుటచే తండ్రికి కలుగు కష్టములు వివరింపబడినవి. అన్నిటికంటె మానవుడు శోరదగినది పుత్ర సంతానమని పది గాతలలో మునులు ఉపదేశించిరి.

తదుపరి అరణ్యమున తిరుగుచున్న రోహితుని జూచి యుండ్రుడు లోక సందారముల వలన కలుగు జ్ఞానము నాతనికి బోధించెను.

మార్కండేయ కథలో నిట్టి ఉపదేశములకు తావులేదు. హరిశ్చంద్రుని

కథయే ఆడుగడుగునను ఒక ఉపదేశముగా వర్ణించి చెప్పబడినది. వైదిక కథ యందు క్రతు విధానమంతయు వివరింపబడెను. సరసేంద్ర వివరణము జరిగినది. విశ్వామిత్రుడు హోతగ జమదగ్ని ఆధ్వర్యుడుగ వసిష్ఠుడు బ్రహ్మగ, ఆయనకు ఉద్ధాతగా నేర్పరుపబడినదాధిగా బాలుని యాగపశువుగా బంధించుట మొదలుగాగల వృత్తాంత మంతయు వర్ణింపబడెను.

మార్కండేయ కథయందు ఇట్టి యజ్ఞయాగాది క్రతువుల వివరములేదు. అందు హరిశ్చంద్రుడు విష్ణువును ప్రార్థించినటుల పేర్కొనబడినది. మరియు విశ్వామిత్రుడు ధనమునే కోరినాడు. వైదిక కథ యందు ధనమునకు బదులుగా గోవులనిచ్చుటయు శునశ్శేవుడు వరుణేంద్ర సూర్య చంద్రుల దేవతలను ప్రార్థించుటయు వైదిక కథా ప్రాచీనతను తెలుపగలదు.

మార్కండేయ పురాణమందలి హరిశ్చంద్రుని కథయంతయు విశ్వామిత్రుని కోపమును హరిశ్చంద్రుని సత్య నియతిని ప్రధానముగా గలది. అందుచే వైదిక కథయందు కానరాని మాయమర్మము లిందు కానవచ్చుచున్నవి. ఇది కథకు ఆనుకూలముగా మలచబడుటచే వస్తుప్రధానము కలది యున్నది. అటులనే హరిశ్చంద్రుని పాత్రతో పాటుగ అతని భార్యయగు శైబ్య పాత్ర కూడ మార్కండేయమున ప్రాధాన్యము వహించెను. ఐతరేయ బ్రాహ్మణమున హరిశ్చంద్రునకు నూర్గురు భార్యలని పేర్కొనబడెను. కాని అందఱి పాత్రకును ప్రాధాన్యము లేదు. కాని మార్కండేయములో హరిశ్చంద్రునకు మహారాణిగా శైబ్యదేవి తీర్చి దిద్దబడినది. భర్తకు సర్వ విధముల పోషకునిగా మహాపతివ్రతగను నామెయొప్పి యున్నది. కార్యేషు దాసి కరణీసు హస్త్రీ యను నట్లుగ నామెతన భర్త కోరికుని ఋణబాధ పడలేక విలపించుచుండగా నేతముల యందు కన్నీరు నింపి గద్గద స్వరముతో నిట్టులని నాశ్వాసించుటకు ప్రయత్నించె.

తంజి చింతాం మహారాజ స్వసత్య మనుపాలయ॥

కానవ ద్వర్జనీయో నరః సత్య నిహిష్కృతః॥

నాతః పరతరం ధర్మం వదర్తితి పురుషస్యతు॥

యాదృశం పురుష వ్యాప్తు స్వసత్య పరిపాలనయ॥

ఐహిక సుఖములుగోరు చార్య బట్టు పట్టణజాలడు. కాను క్రోధ లోబడి అరిషడ్వర్గమును బయలదీసెడియై, సర్వ విఘ్న కార్యములను నెరింగిన మహా పతివ్రత యగుటచేతనే శై బ్య కాలమునకును తన్ను దండముచే బోదినను నోరు పెరపక భర్తనే యనుకరించినది. భర్తను ముఖ విమోక్షుని చేయుటకై హలాహలమునంటి వాధను సహించి దాసిగా నమ్ముడుగొనినది.

వృద్ధ బ్రాహ్మణుని పెంట వదలు భార్య పుత్రులను నూచి హరిశ్చంద్రుడు సూర్య చంద్ర వాయుపులకేగాక పర స్పరముని కంటబడని నా భార్య దాసిగా వెవలుచున్నదని పరి పరి వివముల వివరింపట చూడగా నాస్తి భర్త మనస్సు నెంతగ తోడుకున్నదో తెలియుచున్నది. వివరము నాలుని కవముకో పాటు భర్తతో చిరికిక్కి ప్రాణములు త్యజింపటకు చూడ సిద్ధపడినది. ఈ విధముగ శై బ్యపాత్ర ఈ కథయందు ప్రాధాన్యము సహించి సరిపుష్టి నొంటెను.

ఇందు ప్రతి నాయకుడు నడిచెను. అవారణముగా నితడు హరిశ్చంద్రుని యెడ కోపము పెంచుకొనెను. ఆ కోపములో హరిశ్చంద్రుడు కంటబడ న వెవ్వరికి దానము చేసెదవు? ఎవరిని దక్షిణింపవు? ఎవరితో ముచ్చమొనరించెదవు? అని మూడు ప్రశ్నలడిగెను. ఆ మూడు ప్రశ్నలతోడనే రాజును హిసము చేయుటకు ప్రారంభించి కోపము సరికముగా పెంచుకొనుడు దక్షిణ కొరకు దానము కిరి తమపరి రాజ్యమునుండి నిడబొట్టుటయే గాక యగేక విధముల హిసించెను. చివరకు చితడు నమ్మెపుడు కాదే కావరిగా తెచ్చి మాయా శ్మశానము వృద్ధ బ్రాహ్మణ లోహిత పరణములను కల్పించినాడు అందుచే సర్వ జీవతలు విశ్వామిత్రునితో సహకరించిరని తెలియుచున్నది. రాజు దంపతులు ప్రాణములు త్యజింపటకు సిద్ధపడగా విశ్వామిత్రుడు వారిని సర్వవిధముల కాపాడెను.

బ్రహ్మాది దేవతా దర్శనము గాక స్వర్గ ప్రాప్తిని చూడ గురుగోపము. కాని హరిశ్చంద్రుని విశ్వామిత్రు డెవ్వటను పరిక్షించుటకు ప్రయత్నించినట్లు మాత్రము లేలెదెను. శేషము హరిశ్చంద్రుడు తన కోపపు పంరో చిక్కింది తాడుపామువలె బుస్సులు కొట్టుచు నానా వాదలు పెట్టుటచే నతిడు హిసపుల పున్న గాక విశ్వ జీవతలవలన చూడ నింప హిందెను. ఈ కాష్టమునందు అతని కోపము పరసీమనందు కొనినది. ఈ విశ్వామిత్రుని క్రోధము మాయయై గౌరవాదుల హరిశ్చంద్ర భార్యములయందు తీర్చి పట్టడిగవి.

హరిశ్చంద్రుని పాత్ర:-

ఈ యుపాఖ్యానము నందు నాయకుడు హరిశ్చంద్రుడు ప్రతి నాయకుడు విశ్వామిత్రుడు. హరిశ్చంద్రునకు వ్యతిరేక గుణములు కలవాడు విశ్వామిత్రుడు, హరిశ్చంద్రుడు ధీరోదాతుడు, సూర్యవంశ చక్రవర్తియై ఆయోధ్యావిపత్తిగా వాసిగాంచెను. ఇతడు ఆత్మస్తుతి లేక క్షమాపంతుడై అతి గంభీరుడై పిలగెను.

సత్యవాక్పరిపాలకుడై మొదటినుండి తుదివరకు తన గుణలములను కాపాడు కొనెను. భార్యను కొలికుడు మోదినను పల్లెత్తుమాట పలుకలేదు చివరకు రాజ్యమును దానము చేయునపుడు కూడ కించితైనను చలింపని దృఢవ్రతుడు. ఆకలి బాధను ఋణ బాధను పడలేక పోయినను విశ్వామిత్రునితో నతడు బేలగా పలుకలేదు. భార్యా పుత్రుల కష్టములను చూచి విచారించెనే కాని తన స్థితికి కొంచెమైనను విచారింపలేదు. గంభీరుడే కాక హరిశ్చంద్రుడు దానశీలి కూడ. విశ్వామిత్రునకు రాజసూయ యాగ దక్షిణ ధనమొసగునపుడును చివరకు రాజ్య దానము చేయునపుడును కించితైనను చలింపలేదు. సత్యవాక్పరిపాలకుడై ప్రాణము లైనను త్యజించుటకు నిచ్చగించెను, ధర్మ పరాయణుడై అడు కూయిని వినినంతనే వేట విసర్జించి స్త్రీని రక్షించుటకు బయలుదేరెను. ఈ విధముగా ఇండు హరిశ్చంద్రుని పాత్ర పోషింపబడినది.

రసము:-

హరిశ్చంద్రుడు ధీరోదాతుడు, వీరశృంగారములలో నొకటి అంగీరసముగా గల కావ్యమునకు నాయకుడు. ఈ ఉపాఖ్యానము నందు వీరము అంగీరసముగా ఆస్వాద్యమాన మగును. 'వీరరసము ధర్మ రక్ష తత్వములమున లోక కల్యాణ హేతువగును. వీరులలో స్వార్థ త్యాగము ధర్మ పరతంత్రయు ముఖములు. వీరులగు శ్రీరామ యుధిష్ఠిరాదుల స్వార్థ త్యాగ ధర్మ నిష్ఠతలు వివరింప పనిలేదు గదా ! అని కావ్యాలంకార సంగ్రహము తెల్పుచున్నది.

వీరమునకు ఉత్సాహము స్థాయి భావము. లోకోత్తర కావ్యముల సారించ జేయ దృఢమైన పయత్నమే ఉత్సాహమగును. దాన ధర్మ దయాయుధాదుల యందు చూపు ఉత్సాహమే వీర రసమునకు స్థాయి యగును.

ఈ యుపాఖ్యానమునందు ధర్మ వీర ముగి రసమైనది. అది సత్యముచే పోషింపబడినది. హరిశ్చంద్రుడు అర్హనాదము వినిన తోడనే పీటమీని అర్చిని శక్తించుటకు ప్రయత్నించుట ధర్మ వీరముగను, రాజ్యాధానము దానవీరముగను శోభిల్లుచున్నది. ఈ యుత్సాహమునకు అలలునము హరిశ్చంద్రుడు, దివర కతడు మరణమునై నను కోరినను గాని సత్యమును పడలేదు. అచటనే మరణికి స్వర్గ ప్రాప్తి కలిగినది. ఆ సుహాసీహనుని అయ్యగొడిన జనులకు కూడ స్వర్గము లభించినది. అంతియేగాక యంతటి మోర తపస్సు చేసినను సాక్షాత్కారము గాని బ్రహ్మాది దేవతల ధర్మము నొంది యరకు కాశ్యప కీర్తిని పొందెను. ధర్మ వీరమునకు తోడుగ నెండు కరుణము నిలిచినది. వీరమునకును, కరుణము నకు నెట్టి సంబంధము లరవోయినను నీరథ యందు జలించును విచ్చిట్టి నడచి నవి. తన పాపములు శోకమున మునిగిపోవు సమయములో కూడ హరిశ్చంద్రుని వ్యాధయము చరింపక ధర్మము పై పునకే మెట్లెను. అతడు తది కఠిన పరీక్ష కై నను నిలబడు శక్తి నొందును. విశ్వజితకులనే కరిగింపజేసిన చాకరుణము మానవ మాత్రులనే కరిగింప జేయుట యేమంత గొప్పదనము!

ఈ కడుదామీ సత్య హరిశ్చంద్రుని కడలో పాపకులకు తరగని ముద్ర వేసినది. అది విశ్వామిత్రుని మాయచలన శక్తిగని యుండును. కాని మాయలు పెరిగిన కొందియు హరిశ్చంద్రుని కష్టదళ పెరిగినది. అదిగో పాపకుల మనము లను కరగింపజేసి హరిశ్చంద్రుని యెడలను, శోపాతుని యెడలను కైక్కి యెడలను నెనకని సానుభూతి కలుగ జేయును.

తుదకు విశ్వామిత్రుని ప్రతిర్థనములో తొలము తాండవింపినది. కాని అంతటి తోడమున కాహ్మికమిలేదు. ఈ కథ యందు శోపము తద్విపెట్టు కొన్నదిగా గాక, సహజముగా మెన్నటులే గోచరించును. హరిశ్చంద్రుని తండ్రి యగు బ్రహ్మకుని కాపాడిన విశ్వామిత్రుడే యచ్చట పుత్రుడగు హరిశ్చంద్రుని వేదించుట విచిత్రము. విశ్వామిత్ర పసిష్ఠుల వైరము పునాతనమైనది. బ్రహ్మకుని నందించి వెదల గొట్టిన పశువుడు యచ్చట హరిశ్చంద్రుని సత్య విదముల కాపాడు టకు ప్రయత్నించెను. కాని పతిరమీ అది ఒక యుద్ధము.

వేటమాని వచ్చిన హరిశ్చంద్రుని పలుకులు తపస్సులో నున్న విశ్వామిత్రు చెవులకు వాడిములుకులై సోకి చీ! మూర్ఛా! అగుమని పలుకుట తోడనే యతని రోద్రము స్ఫుటమైనది. అకారణముగా శౌభ్యము పొందునపుడును ఋణము తీర్చుమని హరిశ్చంద్రుని వేధించు నపుడును రోద్రమున్నది. ఇది కరుణముతో సాగినది. ఇందు అంతము వరకు విశ్వామిత్రుని కోపము చల్లార లేదు. దీనికి తోడు యముడు చందాల వేషమున విశ్వామిత్రునితో సహకరించెను. ఇట్లు కొంత వరకు రోద్రము పోషింపబడినది.

అద్భుతర సముః-ఈ యుపాఖ్యానము నందు చిత్రితో పడి మరణించుటకు సిద్ధపడిన హరిశ్చంద్రునకు బ్రహ్మాదిదేవతలు కన్పించుట అద్భుతము అటులనే మృతుడై న బాలకుని అమృత వర్షముచే బ్రతికించు ఘట్టమున కిందు కూడ అద్భుత అనూభూత మగును.

మొత్తము మీద నీ యుపాఖ్యానము నందు రస పోషణమును నాయక పోషణమును చక్కగా జరిగినదని చెప్పవచ్చును. ఇందు వేద కథలో కాన రాని కావ్య సృష్టి కలదు. కాని దీరుడును వీరుడునునైన హరిశ్చంద్రుడు అడుగడుగునకు మూర్ఛపోవుట కొంతవరకు ధీర నాయక లక్షణమునకు తోపము ఐనను ఇది పురాణము నందలి ఉపాఖ్యానముగాని కావ్యము నందలిది కాదను విషయము మరచరాదు. ఈ నాయక లక్షణ తోపములు కావ్య హరిశ్చంద్రుని కథలో సవరింపబడెను. ఇటులనే విశ్వామిత్రుడు అకారణముగా కోపము తెచ్చి పెట్టుకొనినను చివరకు హరిశ్చంద్రుని పరీక్షించుటకు తెచ్చిపెట్టుకొని నటుల కథ యంతమైనది. అప్పుడు విశ్వామిత్రుడు విశ్వాభ్యుదేవతలను శపించుటకు గల కారణము బలీయము కాలేదు అందుచేతనే దేవీదాగవతము ప్రాపదేయుం గాదను వదలినను విశ్వామిత్రుని కోప కారణమును చెప్పటకు ప్రయత్నించి నది. దానినే గౌరనాది కవులు దేపట్టిరి. ఈ విధముగ మార్కండేయము నందు వర్ణింపబడిన సత్య హరిశ్చంద్రుని కథ సవరింపబడుటచే నది స్వతంత్ర కావ్యమగుటకు హేతువయ్యెను. ఇందు ముఖ్యముగా పేర్కొన దగినది మూల కథను పెంచుటకు జరిగిన ప్రయత్నము కాని మూలకథ విడువబడలేదు. అందలి రసములకును నాయకునకును మెరుగులు దిద్దబడినది. అందలి వర్ణనలే గౌరనాదుల కల్పనలకు ఆలంబనమైన వనుటలో ఇంచుకై నను సందేహము లేదు.

దీనిని గురించి కా. ౧౦. ౩. నిర్దుష్టముగా గాని పేర్కొనలేదు. మార్కండేయమహాకవిరచించిన తరువాత పురాణములలోని వసుదేవార్చనమును బట్టి గానమును బ్రాసమును గలవిని విమలమయత్నమున విమర్శన చేయునది గాని విమర్శన గలదిగానది.

కథ : కవిముగా విస్తృతము విస్తరించుచు వచ్చితిమి. సత్య దర్శనమును
 రూపమైన వ్యవహార కళా లాభ్యమును విశిష్టముగా వివరించుచు నున్నాము. ఇది
 తెల్లను చూపుచున్నదియును మూలమును వివరించుచున్నది.

ఛక్రార్థవేదము:- ఈయంబిచ్చావేదములయందు ఈ ఛక్రార్థవేద ప్రాధాన్యము
 వహించి యున్నది. ఇది ఛక్రార్థవేదము నున్నది. మైత్రీ మాన్యుషముని నామము
 పెట్టి నట్లు యనుటకు కనుక నగు విధి ప్రయోగము. అతఁడు లేసెనని లేయను.
 మోక్షామృతము పొందకొందనని దానినిదని ముదిరిన చిహ్నము. మోక్షామృతము
 శపింపకు. మోక్షామృతము పొంద వచ్చునని నీయను. అతఁడును పది నూరు
 ములలో లోక రాజదండముగ భారము మోగింప నున్నది. ప్రాధాన్యము
 నూచి యిట్లు పది కైదు మీద రాని దావములను గుర్తించును. పది లోకము
 నురిశ్చంబ్రమని రాజవాయ, నిహారము పొంద ప్రాధాన్యము కలది. కలిగి
 నది. మోక్షామృతము రాజవాయ. అపకాశము. అతఁడును గుర్తించును. అతఁడు
 లేసెను.

రాజ్యమొకదా ను తలపడు ప్రతాపాదుడు నరసింహుని పట్టుకొని దానికి
నుదురుకొంది, కాదు రాజమొకటి ప్రతాపాదుడనుకొనినను మోక్షమునకు వెళ్ళ
వారు దగుటకే నరసింహుని నరసింహుని ప్రాప్తి కలుగు. అప్పుడు మోక్షమునకు దానిని
తప్పించి మోక్షానికి నున్న ప్రాప్తి కలుగు చేసికాడు.

అతియే గాఢ సత్య విజ్ఞాపము. ప్రజల హితవిష్ణులము. అత్యాచారమున
 నొకర నుటముచేయ నొల్లమునను. అతనితోటనులకే కానరాని ప్రజా
 సకల భేదకల విచ్ఛేదమునకు సంపాదియే. గాఢ అజ్ఞానానందరక్షణ సర్వమున
 స్వయములతో నూన పొడయి. ఈ సత్య విజ్ఞాపమున ప్రజల భేదము విశ్వా
 మ్మయగి భేదము కీ రింపబడినది.

వేటమాని వచ్చిన హరిశ్చంద్రుని పలుకులు తపస్సులో నున్న విశ్వామిత్రు చెవులకు వాడిములుకులై సోకి ఛీ! మూర్ఛా! అగుమని పలుకుట లోడనే యితని రొద్రము స్ఫుటమైనది. అకారణముగా శౌభ్యము మోచునపుడును ఋణము తీర్చుమని హరిశ్చంద్రుని వేధించు నపుడును రొద్రమున్నది. ఇది కరుణముతో సాగినది. ఇందు అంతము వరకు విశ్వామిత్రుని కోపము చల్లార లేదు. దీనికి తోడు యముడు చండాలు వేషమున విశ్వామిత్రునితో సహకరించెను. ఇట్లు కొంత వరకు రొద్రము పోషింపబడినది.

అద్భుతర సముః-ఈ యుపాఖ్యానము నందు చిత్రితో పడి మరణించుటకు సిద్ధపడిన హరిశ్చంద్రునకు బ్రహ్మాదిదేవతలు కన్పించుట అద్భుతము అటులనే మృతుడై న బాలకుని అమృత వర్షముచే బ్రతికించు ఘట్టమున కిందు కూడ అద్భుత అనూభూత మగును.

మొత్తము మీద నీ యుపాఖ్యానము నందు రస పోషణమును నాయక పోషణమును చక్కగా జరిగినదని చెప్పవచ్చును. ఇందు వేద కథలో కాన రాని కావ్య సృష్టి కలదు. కాని తీరుడును వీరుడునునై న హరిశ్చంద్రుడు అడుగడుగునకు మూర్ఛపోవుట కొంతవరకు ధీర నాయక లక్షణమునకు లోపము ఐనను ఇది పురాణము నందలి ఉపాఖ్యానముగాని కావ్యము నందలిది కాదను విషయము మరవరాదు. ఈ నాయక లక్షణ లోపములు కావ్య హరిశ్చంద్రుని కథలో సవరింపబడెను. ఇటులనే విశ్వామిత్రుడు అకారణముగా కోపము తెచ్చి పెట్టుకొనినను చివరకు హరిశ్చంద్రుని పరీక్షించుటకు తెచ్చిపెట్టుకొని నటల కథ యంతమైనది. అప్పుడు విశ్వామిత్రుడు విశ్వాఖ్యదేవతలను శపించుటకు గల కారణము బలీయము కాలేదు అందుచేతనే దేవీదాగవతము ప్రసాదేయము గాధను వదలినను విశ్వామిత్రుని కోప కారణమును చెప్పుటకు ప్రయత్నించి నది. దానినే గౌరనాది కవులు బేసట్టిరి. ఈ విధముగ మూర్ఖులతేయము నందు వర్ణింపబడిన సత్య హరిశ్చంద్రుని కథ సవరింపబడుటచే నది స్వతంత్ర కావ్యమగుటకు హేతువయ్యెను. ఇందు ముఖ్యముగా పేర్కొన దగినది మూల కథను పెంచుటకు జరిగిన ప్రయత్నము కాని మూలకథ విడువబడలేదు. అందలి రసములకును నాయకునకును మెరుగులు దిద్దబడినది. అందలి వర్ణనలే గౌరనాదుల కల్పనలకు ఆలంబనమైన వనుటలో ఇంచుకై నను సందేహము లేదు.

జేతపురాణ హరిశ్చంద్రో పాద్యసముదాయము

దీనిని గూర్చి కా 11వ పాద్యసముదాయము గూర్చి పేర్కొనబడినది. మార్కండేయముగనుసరించిన తరువాత పురాణముల కంటే సర్వాంగ సమృద్ధి ముగర్వయత్నించి విశూత్న కల్పన గూర్చి పేర్కొనబడి గణించినది.

కథా రసముగా విస్తృతము పెరిగినది. కథా చర్య పరిపక్వ రూపమైనది. కథా తాత్పర్యము పరిపూర్ణముగా గలది. సమతల కథా తెల్లను మార్కండేయము మూల కథ మగలుగున్నది.

ధర్మోపదేశము - ఈయం పాద్యసముదాయము కథా రసము ప్రాధాన్యము కలిగి యున్నది. దీని ధర్మోపదేశము విస్తృతము. మైత్రీ హర్షాశ్రమని దానము పెట్టినట్లు యముడు కనుకనను విధి ప్రసాదించి అతడు తీసుకుని తీసుకు. విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని దానికరిగి తీసుకుని విశ్వామిత్రుని శపింపెను. విశ్వామిత్రుడు మరల పరిష్కరించుటకు అనువుకుని పని. రూపములలో తోర దానకరముగ పాద యుక్త ముగించుటకు ప్రహ్లాదాదిని చూచి యిట్లు పక్షికెరవ మీద తానె దానములను కుగిలెపుడు. దీని విశోరము హరిశ్చంద్రుని రాజవాయ, విహారము మొదల మూలము 11వ పాద్య కలిగినది. విశ్వామిత్రుడు రాజుగను అపరాధము చేసింది సర్వవ్యాధి కలుగ జేసెను.

రాజ్యపాలనా సుతరము చక్రవర్తియగు సరకము విస్తృతముగా పేర్కొనబడినది. కాదు రాజసూయము క్రతువు పానము మొదల హరిశ్చంద్రుడు సర హాలు దగుటచే సరకని సరకము ప్రీతి చేయును. అప్పుడ విశ్వామిత్రుడు దానిని తప్పించి యాచరించి సర్వ ప్రాప్తి కలుగ జేసెనాడు.

అతియేగాక సర్వ విద్యాపూరితమైన హరిశ్చంద్రుడు తాత్కాలికముగ సోమక సుఖములను పోల్చుకొనెను. సుతరసోపనులకే కాగరాని ప్రహ్లాది సకల దేవతల దర్శనమును పొందుటయే. గాక తాత్కాలికముగ సరమైన సర్వముల సర్వములతో కూడ పొందినది. ఈ సర్వ విద్యముల కన్న దేవతను విశ్వామిత్రుని చేతను కీర్తింపబడినది.

25. ప్రథమ మాండ్రమహాపురాణము - సిద్ధాంత వ్యాసము. (అష్టాదశ ప్రకర) సుగ్రహాష్టకము - పుట 66వ.

వేటమాని వచ్చిన హరిశ్చంద్రుని పలుకులు తపస్సులో నున్న విశ్వామిత్రు చెవులకు వాడిములుకులై సోకి ఛీ! మూర్ఛా ! అగుమని పలుకుట తోడనే యతని రొద్రము స్ఫుటమైనది. అకారణముగా శౌభ్యము పొందునపుడును ఋణము తీర్చుమని హరిశ్చంద్రుని వేధించు నపుడును రొద్రమున్నది. ఇది కరుణముతో సాగినది. ఇందు అంతము వరకు విశ్వామిత్రుని కోపము చల్లార లేదు. దీనికి తోడు యముడు చండాల వేషమున విశ్వామిత్రునితో సహకరించెను. ఇట్లు కొంత వరకు రొద్రము పోషింపబడినది.

అద్భుతర సముః-ఈ యుపాఖ్యానము నందు చితిలో పడి మరణించుటకు సిద్ధపడిన హరిశ్చంద్రునకు బ్రహ్మాదిదేవతలు కన్పించుట అద్భుతము అటులనే మృతుడై న బాలకుని అమృత వర్షముచే బ్రతికించు ఘట్టమున కిందు కూడ అద్భుత అనూభూత మగును.

మొత్తము మీద నీ యుపాఖ్యానము నందు రస పోషణమును నాయక పోషణమును చక్కగా జరిగినదని చెప్పవచ్చును. ఇందు వేద కథలో కాన రాని కావ్య సృష్టి కలదు. కాని దీరుడును వీరుడునునైన హరిశ్చంద్రుడు అడుగడుగునకు మూర్ఛపోవుట కొంతవరకు తీర నాయక లక్షణమునకు లోపము ఐనను ఇది పురాణము నందలి ఉపాఖ్యానముగాని కావ్యము నందలిది కాదను విషయము మరపరాదు. ఈ నాయక లక్షణ లోపములు కావ్య హరిశ్చంద్రుని కథలో సవరింపబడెను. ఇటులనే విశ్వామిత్రుడు అకారణముగా లోపము తెచ్చి పెట్టుకొనినను చివరకు హరిశ్చంద్రుని పరీక్షించుటకు తెచ్చిపెట్టుకొని నటుల కథ యంతమైనది. అప్పుడు విశ్వామిత్రుడు విశ్వాభ్యుదేవతలను శపించుటకు గల కారణము బలీయము కాలేదు అందుచేతనే దేవీధాగవతము ప్రసాదేయుల గాధను వదలినను విశ్వామిత్రుని కోప కారణమును చెప్పటకు ప్రయత్నించి నది. దానినే గౌరనాది కవులు చేపట్టిరి. ఈ విధముగ మూర్ఛపోయెము నందు వర్ణింపబడిన సత్య హరిశ్చంద్రుని కథ సవరింపబడుట నది స్వతంత్ర కావ్యమగుటకు హేతువయ్యెను. ఇందు ముఖ్యముగా పేర్కొనబడినది మూల కథను పెంచుటకు జరిగిన ప్రయత్నము కాని మూలకథ విడువబడలేదు. అందలి రసములకును నాయకునకును మెరుగులు దిద్దబడినది. అందలి వర్ణనలే గౌరనాదుల కల్పనలకు ఆలంబనమైన వనుటలో ఇంచుకై నను సందేహము లేదు.

దీనిని గూర్చి రా. 11. ప. సుబ్రహ్మణ్య గారిని పేర్కొనిరి. మాత్రం దేయమునకునరిచిన తమ వాత పురా మాత్రం గలదు సర్వార్థ సమర్థమునర్పయత్వించి విమర్శ కల్పన గూర్చి విశేషముగ గదిగొలినది.

కథ ప్రకారముగా విష్ణుత్వ వివర్ధన పొందిన సర్వ తత్వ ప్రసాద రూపమైన పురాణ కథా లాత్మకము పరిపుష్టముగా నున్నది. సమతల కథా తెల్లను మాన్యగతీయము మూల చంద్ర మగుచున్నది.

ధర్మోపదేశము - ఈయంపాద్యపములయందలి గదల అంతయు ప్రాచీనము నహించి యున్నది. నవి ధర్మోపదేశము గల్గును. పైకి హాస్య ప్రసంగి రావలె పెట్టినట్లు యున్నది. కథా కథన విధి ప్రమాదము అతడట్లు చేసినది లేదు. విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని రానిదికని నడిపిన మాటలు విశ్వామిత్రుని శపింపెను. విశ్వామిత్రుడు మరల మరచిని నడిపెను. అనుభవము పడి సూప ములలో లోక రాజనరకముగ ముగియె. ముగిసి నదియు ప్రహ్లాదాదిని నూచి యట్లు పడి కెను మీరు రానిన భావములను గుర్తించుడు. నీటి విలోరము హరిశ్చంద్రుని రానిదాయ, విలోరము నుగ ప్రాచీన రాజనము గలది కలిగి నది. విశ్వామిత్రుడు రాజనము అపరాధము చేసినది సర్వభూమి కలగ జేసెను.

రాజ్యపాలనా సంతకము చక్రవర్తియగు నరకము నర్పించును. రాజ్యదీ ననుసరించి, కాను రాజనమునది చక్రవర్తి నరకమునకు హరిశ్చంద్రుని నర హాలు దగుటదే నరగది నరకము ప్రాప్తియను. అతడు విశ్వామిత్రుడు రానిది తప్పించి యాతనికి సర్వ ప్రాప్తి కలగ జేసెనాడు.

అరియేగాక సర్వ విశ్వామిత్రుని సర్వ హరిశ్చంద్రుడు. లాల్సానముగ నీతిక నుభవమును లోల్సానము. సంతకపోదములకి కానరాని ప్రహ్లాది సకల జీవతల దర్శనమును పొందుటయే. గాదే లోల్సానమునరకమైన సర్వము సర్వములతో నూర పొందినది. ఈ సర్వ విశ్వామిత్రుని సర్వ తీతను విశ్వా మిత్రుని చేతను కీర్తింపబడినది.

25. ప్రజన మాండ్రమహాపురాణము - సిద్ధాంత వ్యాసము. (అష్ట ప్రభ) సుబ్రహ్మణ్యము - పుట 660.

“సత్యే నార్కః ప్రతపతి సత్యే తిష్ఠతి మేదిని
 సత్యం చోక్తం పరోధర్మః స్వర్గః సత్యే ప్రతిష్ఠతి॥ 41॥
 అశ్వమేద సహస్రం చ సత్యం చ తులయధృతమ్
 అశ్వమేద సహస్రాధి సత్యమేవ విశిష్టతే॥ 42॥

ఇందు సత్యమే సర్వ ప్రకృతికి నిలయమని తెలుపబడినది. అంతేగాక విధిగాక విధి ప్రేరణచే వినాయక విఘ్నముకూడ ఇందు కన్పించుచున్నది. అటులనే ఫలశ్రుతి కూడ పురాణ లక్షణమై కావ్యముల పరిసరమని చెప్పవచ్చును. ఈ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానంతమున కూడ ఫలశ్రుతి కలదు.

ఫలశ్రుతి:- హరిశ్చంద్రుని స్వర్గ ప్రయాణానంతరమున కథ ఫలశ్రుతియు అడిజక యుద్ధానంతరమున మరియొక ఫలశ్రుతియు కలవు. ఉపాఖ్యానమునకు ప్రాధాన్యమొసగుటకై యట్లు ఫలశ్రుతి పేర్కొనబడినది. ఇది పురాణ దర్శము.

హరిశ్చంద్రుని స్వర్గ ప్రయాణానంతరము కథ ముగిసినది. అతని స్వర్గ ప్రయాణమును అతని భోగములను చూచి శుక్రాచార్యుడు కూడ సంతసించి యీ కథను పఠించిన సర్వ శుభములు కలుగునని తీర్తి చెప్పెను.

ఈ విధముగ హరిశ్చంద్రుని కథ పఠించినను వినినను కూడ ఫలము కలదని యీ యుపాఖ్యానము చెప్పును. ఇదియే మన తెలుగు కవులకు నాచారమైనది. అంతటి ధీరుడును సత్యవాక్పరిపాలకుడును నైన యుపాఖ్యాత్యుని పుణ్య జీవితమును తలచుట పుణ్యమేగదా!

ఇంతటి ప్రాధాన్యముగల యీ కథ తరువాతివారి నాకర్షించుటలో హరిశ్చంద్రము లేదు. ఈ కథ కావ్యరూపములో శాశ్వత తీర్తిని పొందునది.

శ్రీమద్దేవీ భాగవతాంతర్గత హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

వేద హరిశ్చంద్రుని కథకును, పురాణ హరిశ్చంద్రుని కథకును, (సర్వ హరిశ్చంద్రుని కథ) సంబంధమును చక్కార్చి చెప్పిన సంపుటనము దేవీ భాగవతము నందే కానవచ్చుచున్నది. వైదిక హరిశ్చంద్రుని కథలో హరిశ్చంద్రుడు

సంతానము లేక పరుణుని ప్రార్థించి తోహతుని కనిన పిమ్మట తేనిక వాగ్దానము ననుసరించి, కొడుకును చాగవతువుగ చేసి పరమజనమ చాగము చేయతక పోవును పరుణును విసుగుకొని అసత్యవాదముని హరిశ్చంద్రుని జలోచన వ్యాధి పీడితులగునుని శపించి పవతి పోవును. అరణ్యమునకు పారిపోయిన తోహతునకు జగముగ హరిశ్చంద్రుడు తనస్వేచ్ఛకను ప్రాహ్లాద బాలుని చాగ పరువుగ చేసి చాగమునరించి పరితపించును. ఇది ప్రతపయ ప్రాహ్లాదమునందలి హరిశ్చంద్రుని స్వచ్ఛాతము. కథలలో పేరి నలుగురు కల్పించి మార్కండేయ పురాణమున వర్ణి పడినది. సూర్యపంశ చక్రవర్తి యైన శ్రీకందుని సమాచారముగా హరిశ్చంద్రుడు తన కథల యందును కీర్తింప జరి గాడు. కాని మొదటి కథలో అసత్యవాది, కథలో సత్య సంపత్తై సర్వ సంప దలు పోల్చెను. ద్వారాపుత్రులనున్న తాను తంతామనకనున్నాడు పోయి చివ రకు ప్రాణ బాగమునకై నను నిష్కపతము ఇట్టి మహాత్ములు గల కథల కందరి యిది సంబంధము. తేకుర్చి కేసి భాగవతము వర్ణించినది. మార్కండేయ పురాణము నందలి సత్య హరిశ్చంద్రుని వివరమును కానరాని పొన్ని మూర్తులు కేసి భాగవతమున దానవచ్చునున్నవి. మార్కండేయ పురాణమున కిది భాగవత మర్వాచీనముని చెప్పవచ్చును. అష్టాంశ పురాణములలో ప్రాచీనమైనది మార్కాండేయము. దేని భాగవతము మత ప్రాచీనమున నున్నది, దేని మహాత్మమును తేనలము నిపుకదరించును ఇది పురాణముగ పేరైనది. ఇట్టి దేని మహాత్మమును తెలుపుటకే హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము మూల వర్ణి పడినది. ఇందు హరిశ్చంద్రుని కెంత కథలను పేరిడించుట సమయము దాదలించును కూడ అవకాశము కలదు. కాని శ్లోకరీయ ప్రాహ్లాద కథయందే గాక అనేక పురాణముల యందును సూర్యపంశ చక్రవర్తి శ్రీకందు సమాచారు అయోధ్యానిపతి, హరి శ్చంద్రుడని చెప్పబడినాడు. మార్కండేయ పురాణము మూల ఆ విషయమును తెలుపుటకే వేదమునను మ, పురాణములయందు చెప్పబడెను. హరిశ్చంద్రుడు క్కడే యెన్న అభిప్రాయము కలుగుచున్నది. ఇవియు దేని భాగవతమునందు కెందు కథల సమాఖ్యా యమునను జోహాచయైనదని చెప్పవచ్చును. మూడు కథ లోహిత జననమును, తంతవ కథ తదువరి కథను తెలుపు చున్నది. ఈ కథ లను పురస్కరించుకొనియే మొదటి కథ తరువాత చంద్రవరక కలిగినగుటకు పేరుగుచున్నది. కాని మొదటి కథలోని నాయకునకును తండ్రివ కథలోని నాయకు

నకును శీలమున నెట్టి పోలికయు కానరాక పూర్తిగ వ్యతిరేక భావములు చెప్ప బడుటచేత ఒకే వ్యక్తి యందిట్టి పరిణామము అసంభవమనితలచుట కవకాశము కలదు. కాని నరసింహము తరుపరి హరిశ్చంద్రుడు వరుణ నారదేంద్రోపదేశము లచే మహా జ్ఞాని యయ్యెనని భాగవతాది గ్రంథములు చాటుచున్నవి. భారతాది గ్రంథములు కూడ సీతడు రాజసూయాదికములగు పలు యాగములనొనరించి కిర్తిమంతు డయ్యెనని పేర్కొన్నవి. అందుచే హరిశ్చంద్రుడు నరసింహానంత రము మహా జ్ఞానియై; సత్యధర్మ నిష్ఠాగరిష్టుడయ్యెనని చెప్పవచ్చును. వాత్సేకి యంతటి మహర్షి చరిత్రము కూడ నిందులకు నిదర్శనము.

అటులనే మొదటి కథ యందును, రెండవ కథ యందును రోహితుడు విప్పడికిని బాటుడు కాజాలడు. మొదటి కథనే పరికించినచో నాతడు సంపూర్ణ జ్ఞానోదయమును పొంది అరణ్యమునుండి తిరిగి వచ్చినటుల తెలియును. రెండవ కథలో కూడా రోహితుడు బాల్యముగనే పట్టింపబడినాడు. కాని అతని వయసు పెద్దొనబడలేదు. అందుచే రెండు కథల సమన్వయమునకు ఇది ఆటంకము కాజాలదు. దేవీభాగవతమునుండు హరిశ్చంద్రుడి వృత్తాంతమునకు పూర్వము సూర్యవంశ చక్రవర్తుల వంశ వర్తనయు త్రిశంకుని వృత్తాంతమును విపులముగా వర్ణింపబడినది. కాని హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతములో మార్కండేయ పురాణము నందు కానతాని కొన్ని నూతన కల్పనలు కానవచ్చుచున్నవి. ఈ నూతన కల్పనలు గౌరవాదుల కావ్యములకు నాధారమైనవి కాని కొన్ని కల్పనలు వ్యక్తముగ చేయ బడినటుల తోచును.

ఇంద్రసభలో జరిగిన వశిష్ట విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదములును నరసింహ యాగము తరువాత హరిశ్చంద్రుడు రాజసూయ యాగమొనరించి వసిష్ఠుని ఘనముగా సత్కరించుటయు పిదప నాత డింద్ర తోక మేగుటయు అచ్చటకు విశ్వామిత్రుడు కూడ వచ్చుటయు వసిష్ఠుడు సూతనోత్సాహముతో నుండుటకు గల కారణము నింద్రుడడుగుటయు సంతట వశిష్ఠుడు హరిశ్చంద్రుని వై భవమును కీర్తించి తను నాతడు సత్కరించినవిషయమును తెలుపుటయేగాక విశ్వామిత్రున చెవులకు ములుకులై సోకునటుల నాతడు సత్యనందుడు, ధర్మపరుడు, దాత, శౌర్యవంతుడు, వీరుడు, దృఢ వ్రతుడునని తెలుపుటయు నట్టి వ్యక్తి ముట్లో కముల యందును పుట్టుడు, పుట్టబోడు, పుట్టలేదని వచించుటయు కూడ గలదు.

వేదపురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములు

ఇది మార్కండేయమున కానరాదు. ఈ విషయము గురించి మేము పూర్వము జడుటయే గాక సర్వాంధహరి శ్చంద్రోపాఖ్యానములలోను మిగిలినవిలోను పోల్చి వెలసినది ముంచు వైదిక హరిశ్చంద్రుని కథను వివరించుటచేత ఇది హరిశ్చంద్రుని శీల మెరిగిన విశ్వామిత్రుడు నిష్ఠునితో హరిశ్చంద్రుని కు సంభతను గూర్చి వాదమునకు జూనుట మిక్కిలి సరిగ్గా నుండదుగా నున్నది.

2. హరిశ్చంద్రుడు వేటకు వెడలుటయు అచ్చటదొడ్డును పోవుటయు మార్కండేయమందు కానవచ్చు చున్నను, విశ్వామిత్రుడు పోవుటయు రాజ్యమును గ్రహించుటలో కొంత భేదము కలదు.

దేవీ భాగవతము

మార్కం డేయ పురాణము.

గౌరవాదుల కావ్యమునందు హరిశ్చంద్రుడు ప్రజలను హింసించు క్రూర మృగములను వేటాడుటకై భార్యాసమేతుడై అరణ్యమున కేగినట్లు కలదు. కాని మార్కం డేయ పురాణము ననుసరించి హరిశ్చంద్రుడు నిపమీమియులేకయే బయలుదేరినట్లు కలదు. అచ్చట హరిశ్చంద్రుడొక శ్రీ యాత్రనాదము విని సమీపించి ఆమె దుఃఖమునకు కారణమడుగును. ఆమె తన పైట చెంగుతో కన్నీ రొత్తుకొనుచు “మహారాజా! నా నిమిత్తమై విశ్వామిత్రుడు ఘోరతప మాచరించుచున్నాడు. ఆ వేడి నన్ను దహించివేయుచున్నది. నే నాతని సమీపింప నొల్లను. నా దుఃఖమును పొగొట్ట గలిగినచో నిలుపుము. లేనిచో వెడలుము” అనెను. ఆ ప్రాంతముననే తపస్సు చేయుచున్న విశ్వామిత్రుని సమీపించి ‘మహాత్మా! మీ తపస్సు వేడిమికి లోకములు దహింపబడుచున్నవి. పర పీడనము పుణ్యమును పురుషార్థమును కాదు. మీరు కోరినధన మిచ్చెదను తపము మానుడు’ అని పలికెను. అందులకు విశ్వామిత్రుడు తపస్సు మాని వెడలి పోవును.

ఈ భాగము మార్కం డేయము ననుసరించి చెప్పబడినను మార్కం డేయమునందలి యౌచిత్య మిచ్చట కానరాకపోవుటయే గాక కథ వ్యర్థముగా పెంచబడినది. తపస్సు భంగము చేయుటచే విశ్వామిత్రుడు కోపింపగా హరిశ్చంద్రు డాతనికి సర్వ రాజ్యమును దానము చేసినటుల మార్కం డేయమున కలదు. కాని దేవీ భాగవతము నందు హరిశ్చంద్రుని రాష్ట్ర దుఃఖమును పొగొట్టుటకై విశ్వామిత్రుని తపస్సు భంగము చేయవలసి యుండుటచే ధనమును ఎరగా చూపి తపస్సు మానిపించినటుల చెప్పబడినది. ఇట్టి సంఘటనము మునిశ్శ్రుతునకు తగినదిగా కానరాదు. అంతియే గాక ఇంద్రసభలో అతి తీవ్రముగా శపథము చేసిన విశ్వామిత్రుడు తనను సమీపించిన హరిశ్చంద్రుని శిక్షింపకయే వదలి వేయుటకు తగిన కారణము కానరాదు.

మాయా సూకర సంఘటనము.

ఇది మార్కండేయమున కానరాని సంఘటనము. ఇప్పుడు పోతా హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధతను పరీక్షింపవలెనని తలపించి విలా మొగ్గుని పోతా ముని అదికపై తొలిక రాక్షసుని సూకరముగా నొనరించి మార్కండేయ మునిగారి కిచ్చి పంపును. అది ఉద్యానవనమున ప్రవేశించి పోతాగిరిని పోతాకాండ పర్వతమున నాశనము చేయుచుండెను. అచ్చటివారు భయంకరాకారముతో నర్భణ ముగ్ధులై వలెనున్న ఆ పందిని చూచి బల్లెనులు నీచులు మొగలగి బయటనుండి గోదాగు పట్టుకొనుటకు ప్రయత్నింప అది వారిపైకి అరచుచు ఉర్రుతగా వచ్చి బలము పడుచు రాజును సమీపించి యాతనికి సూకరవృక్ష తమగల నివేదింపగా వారి మాటలకు కోపించిన హరిశ్చంద్రుడు దశ్వము నదితోబాటును సూకరమును నేరగానుటకు బయలుదేరెను. ఈ సంఘటనము మార్కండేయము ష్వరామమున నున్నది. ఇది విశ్వామిత్రుడనేక క్రూరమృగములను నృష్టించి హరిశ్చంద్రుని రాక్షసులపైకి పంపినట్లు కల్పించుటకే కాక మూల హరిశ్చంద్రులకు కల్పనముగదా ఆధారమైనదని చెప్పవచ్చును. కాని పిమ్మట పోతా దేవతాగణమున కిచ్చిన పటుత్వము కానరాదు. హరిశ్చంద్రుడు ముందుకు పరుగెత్తి పర్వతమున పాణమేయగా నది అరచుచు పరుగిడెను. దానిని పోతా బడించుచు రాక్షసుల దాహముకాగా నతడు సమీపంలోనున్న దోబి యొకటి నీచుకాగి అక్కడనుండి విశ్రమింపజేసెను. కాని యటమీద పంది కానరాక పోవుటచే గాఢ మరీక్షల నకు మార్గముకూడ కానరాక పోయెను. అట్టి సమయమున మార్కండేయమునలి బ్రాహ్మణవేషము ధరించి అచ్చట ప్రత్యక్ష మయ్యెను. పోతా రాక్షసునికి సమస్కరించి భన మిచ్చెదను నా యింటికి దారి చూపుచు. వేదభాషలను ఆ మాటలకు కపటబ్రాహ్మణుడు లోలోన నప్పుడొని పోతాకు సోమముదేరి సంద్యా వందనాదులు నెరవేర్చుకొనివచ్చి ద్వారము దీసిగోలి నియునికి మార్గము చూపెదననెను. హరిశ్చంద్రుడట్లు స్నానము చేయవలెనలో బ్రాహ్మణుని బాలికను బాలుని నృష్టించి వారికి ముందు వివాహము చేయు మనము. బ్రాహ్మణుని రించి వాని సాయముతో గృహమున కేతంగము. ఆ బ్రాహ్మణుడు కానరాక గ్రహింపకయే వెదలిపోవును. ఇది కూడ మార్కండేయమున కానరాని సంఘటనము. ఇందు బ్రాహ్మణుడు బాలుని బాలికను నృష్టించుటగాని వారికి వివాహము

చేయించుటకు గాని తగిన కారణమును ప్రాధాన్యమును కానరాదు. ఇచ్చట కథ అసంబద్ధముగా నున్నదనియే చెప్పవచ్చును.

సర్వస్వ దానము:-

కొన్ని దినములకు విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుడు దగ్గి కార్యము చేయుచున్నప్పుడతని గృహము ప్రవేశించి నీ విచ్చెదనన్న ధనము నిమ్మని కోతును. అందులకు హరిశ్చంద్రుడు నీ కోరిక చాల నల్పముగ నున్నది ధనము శాశ్వతము కాదు. కీర్తియే శాశ్వతము ఐనను నీకు కావలసినది కోరుకొనమని పలికెను. దానికాబుషి నీ సకల సామాజ్యమును ధారపోయుచునెను. హరిశ్చంద్రుడట్లు చేయగ దక్షిణతేసి దానము దానము కాదు. దక్షిణ యిమ్మని కోరెను అందులకు సిద్ధపడిన హరిశ్చంద్రుడేది కావలయునో కోరుకొను మనును. హేమమును భారద్వయాము నిమ్మని విశ్వామిత్రుడు కోరగ రాజు అంగీకరించి వెడలిపోవును, తదుపరి వేటకు వెళ్ళిన పరిజనము తిరిగివచ్చి తన్ను పొగడుచుండ రాజు వారి మాటలను లక్ష్య పెట్టక అంతఃపురము ప్రవేశించి దాన విషయము, స్మరించుచు తన తెలివితక్కువకు విచారించుచుండెను. భార్య వచ్చి కారణ మడిగినను చెప్పక ఆ రాత్రి తగిన నిద్రకూడ లేక తదేక ధ్యానములో నుండిపోవును. దానవిషయము మార్కండేయమునుండి గ్రహించి దేవీ భాగవత కర్త వృద్ధ బ్రాహ్మణ వేషమును సృష్టించి కథాగమనమును కుంటు పరచినాడు. అంతియేగాక దానము చేయునపుడు సత్య సందుడుగా ధీరుడుగ నిస్వార్థపరుడుగ ధర్మ పరాయుడుగ నిరూపింపబడిన హరిశ్చంద్రుడు దానము చేసిన పిదప భీరువువలెను స్వార్థపరుని వలెను రాత్రి నిద్రకూడ లేక విచారించుచున్నట్లు చిత్రింపబడుట అతని పాత్ర పోషణకే లోపము నాపాదించు చున్నది.

రాజ్యము వదలి వెడలుట:-

తెల్లవారిన పిదప తిరిగి విశ్వామిత్రుడేతెంచి రాజ్యము వదలి పొమ్మనుటయే గాక తనకు దక్షిణగా వాగ్దానము చేసిన ధనముకూడ నిచ్చివేయుమని బాధింపజొచ్చెను. రాజు తన ధనము పిమ్మట నిచ్చెదనని తెలిపి సర్వమును వదలి భార్యా పుత్రులతో నడివీధిని పోవుచుండెను. ముఖములు వంచుకొని కట్టు ఫ్రట్టములతో కదలి పోవుచున్న రాజ కుటుంబమును చూసి జనులు గోడగోడున

దేవీభాగవతము

ఏడ్చుచు రాజు చేసిన అపరాధమేదియో తెలియక విచారించుచున్నది. అప్పుడు రాజు వారి నందరిని నోదార్చుచు సాకేత నగరము చాటుచుండ వెళ్ళుచున్నది. డేతెంచి తన దక్షిణ నిచ్చి మరియు వెడలు మరియు రెనిలో నున్న రాజ్యము వలదనియు కోపముతో పలికెను అపలుకులకు రాజు మిక్కిలి విచారించి నూతన వంశమున జన్మించిన నేను అసత్యమాదజాలను. ఆరిగ్యవంశం నా నానా శరీరములు మాత్రమే నా అదీనములో నున్నవి, వానిచేష్టలు నా నానా తీర్చెదను అనెను. ఈ ఘట్టము మార్కండేయము ననుసరించి విశ్వములోని మార్కండేయమునందు వలెనే ఇదియు సంభవించు దాటవచ్చును అని నానా ముందు జరుగబోవు కథకు నాందియై వాతముడు విశ్వములోని మునులకు సూచించుచున్నది.

కాశికేగిన వృత్తాంతము

అయోధ్యా నగరంలో సతీ పుత్రులతో గూడిన రాజులున్నారని రాజు బయలుదేరినటుల చెప్పబడెను. కాని మార్కండేయ పురాణమునందు మునులకు రాశి యగుటచే కాశికే హరిశ్చంద్రుడు ప్రయాణమైనటుల చెప్పబడినది. కాని కథల యందును హరిశ్చంద్రుడు రాననములలో పడిన విషయమును వివరించు బడలేదు. భార్య పుత్రులతో పయనమైవెడలిన హరిశ్చంద్రుడు గృహమును విశ్వేశ్వరులకు నిలయమైన కాశీక్షేత్రమును చేరిన అపురాణములను చూచి ననుస్కరించిరి. ఇచ్చట వారివెంట గొర బ్రాహ్మణుడు వేసినటుల చెప్పబడినది. ఈ బ్రాహ్మణ పాత్రయే బ్రహ్మముగా మంత్రతపావ్రతగా తీర్చుకొని కావ్య హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథలకు మునుటయనగానట్లే వుంటుంది. అప్పుడు హరిశ్చంద్రుడు శివునిచే పరిరక్షితమైన ఈ నగరమున తక్కువగగనములలో యుందురు, ఎవరో యొకరు తప్పక కొనడరని బ్రాహ్మణుని పట్టిన నానా ఒక్కరిని అమ్మి జ్ఞానాధనము గ్రహింపుమని పలికెను. కాని రాజునానాము అకలిబాధతో తిరుగుచుండగా ఒక బ్రాహ్మణుడు వనేక బ్రాహ్మణులతో వచ్చి చుండగా చూచి చంద్రమతి వారిని యాచించినట్లుగా చూచి ప్రశ్నించి హరిశ్చంద్రుడు శ్మశ్రియులట్టిపని చేయరాదని పలికెను. ఈ విషయము మార్కండేయమున కానరాదు. శ్మశ్రియ ధర్మ పాలనమున వివక్షమును నడపరాదు.

చేయించుటకు గాని తగిన కారణమును ప్రాధాన్యమును కానరాదు. ఇచ్చట కథ అసంబద్ధముగా నున్నదనియే చెప్పవచ్చును.

సర్వస్వ దానము:-

కొన్ని దినములకు విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుడు డగ్గి కార్యము చేయుచున్నప్పుడాతని గృహము ప్రవేశించి నీ విచ్చెదనన్న ధనము నిమ్మని కోతును. అందులకు హరిశ్చంద్రుడు నీ కోరిక చాల నల్పముగ నున్నది ధనము శాశ్వతము కాదు. కీర్తియే శాశ్వతము ఐనను నీకు కావలసినది కోరుకొనమని పలికెను. దానికాబుషి నీ సకల సామాజ్యమును దారపోయుచునెను. హరిశ్చంద్రుడట్లు చేయగ దక్షిణలేని దానము దానము కాదు. దక్షిణ యిమ్మని కోరెను అందులకు సిద్ధపడిన హరిశ్చంద్రుడేది కావలయునో కోరుకొను మనును. హేమమును భారద్వాయాము నిమ్మని విశ్వామిత్రుడు కోరగ రాజు అంగీకరించి వెదలిపోవును, తదుపరి వేటకు వెళ్ళిన పరిజనము తిరిగివచ్చి తన్ను పొగడుచుండ రాజు వారి మాటలను లక్ష్య పెట్టక అంతఃపురము ప్రవేశించి దాన విషయము, స్మరించుచు తన తెలివితక్కువకు విచారించుచుండెను. భార్య వచ్చి కారణ మడిగినను చెప్పక ఆ రాత్రి తగిన నిద్రకూడ లేక తదేక ధ్యానములో నుండిపోవును. దానవిషయము మార్కండేయమునుండి గ్రహించి దేవీ భాగవత కర్త వృద్ధ బ్రాహ్మణ వేషమును సృష్టించి కథాగమనమును కుంటు పరచినాడు. అంతియేగాక దానము చేయునపుడు సత్య సంధుడుగా ధీరుడుగ నిస్వార్థపరుడుగ ధర్మ పరాయుడుగ నిరూపింపబడిన హరిశ్చంద్రుడు దానము చేసిన పిదప భీరువువలెను స్వార్థపరుని వలెను రాత్రి నిద్రకూడ లేక విచారించుచున్నట్లు చిత్రింపబడుట అతని పాత్ర పోషణకే లోపము నాపాదించు చున్నది.

రాజ్యము వదలి వెడలుట:-

తెల్లవారిన ఫిదప తిరిగి విశ్వామిత్రుడేతెంచి రాజ్యము వదలి పొమ్మనుటయే గాక తనకు దక్షిణగా వాగ్దానము చేసిన ధనముకూడ నిచ్చివేయుమని బాధింపజొచ్చెను. రాజు తన ధనము పిమ్మట నిచ్చెదనని తెలిపి సర్వమును వదలి భార్య పుత్రులతో నడివీధిని పోవుచుండెను. ముఖములు వంచుకొని కట్టు పుట్టములతో కదలి పోవుచున్న రాజ కుటుంబమును చూసి జనులు గోడగోడున

ఏడ్చుచు రాజు చేసిన అపరాధమేదియో తెలియక విచారింపచుండిరి. అప్పుడు రాజు వారి నందరిని నోదార్చుచు సాకేత నగరము దాటుచుండ విశ్వామిత్రుడైతెంచి తన దక్షిణ నిచ్చి మరియు వెడలు మరియు లేనిచో తనకు రాజ్యమే వలదనియు కోపముతో పలికెను అపలుకులకు రాజు మిక్కిలి విచారించి సూర్య వంశమున జన్మించిన నేను అసత్యమాడజాలను. ఆరోగ్యవంతములైన మూడు శరీరములు మాత్రమే నా అదీనముతో నున్నవి, వానినమ్మియైన నీ ఋణము తీర్చెదను అనెను. ఈ ఘట్టము మార్కండేయము ననుసరించియే చెప్పబడినది. మార్కండేయమునందు వలెనే ఇదియు సంభాషణా చాతుర్యముతో సిండియుండి ముందు జరుగబోవు కథకు నాందియై వారముడు పోవుదురన్న విషయమును సూచించుచున్నది.

కాశికేగిన వృత్తాంతము

అయోధ్యా నగరంలో సతీ పుత్రులతో గూడిన హరిశ్చంద్రుడు కాశి బయలుదేరినటుల చెప్పబడెను. కాని మార్కండేయ పురాణమునందు మహాపుణ్య రాశి యగుటచే కాశికే హరిశ్చంద్రుడు ప్రయాణమైనటుల చెప్పబడినది. ఈ రెండు కథల యందును హరిశ్చంద్రుడు కాననములలో పడిన కష్టములు పేర్కొనబడలేదు. భార్య పుత్రులతో పయనమైవెడలిన హరిశ్చంద్రుడు అన్నపూర్ణా విశ్వేశ్వరులకు నిలయమైన కాశీక్షేత్రమును చేరిన ఆపురాణదంపతులకు వారు నమస్కరించిరి. ఇచ్చట వారివెంట నొక బ్రాహ్మణుడు వచ్చినటుల చెప్పబడినది. ఈ బ్రాహ్మణ పాత్రయే క్రమముగా నక్షత్రక పాత్రగా తీర్చిదిద్దబడి కావ్య హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథలకు మకుటాయమానమై వెలసినది. అప్పుడు హరిశ్చంద్రుడు శివునిచే పరిరక్షితమైన ఈ నగరమున తన్నెరుగని - వారెందరో యుందురు, ఎవరో యొకరు తప్పక కొనెడరని బ్రాహ్మణుని పిలిచి తమలో ఒక్కరిని అమ్మి ఋణధనము గ్రహింపుమని పలికెను. వారు కాశీ నగరములో ఆకలిబాధతో తిరుగుచుండగా ఒక బ్రాహ్మణు డనేక బ్రాహ్మణులతో వచ్చుచుండగా చూచి చంద్రమతి వారిని యాచింపవచ్చునా యని ప్రశ్నింప హరిశ్చంద్రుడు క్షత్రియులట్టిపని చేయరాదని పలికెను. ఈ విషయము మార్కండేయమున కానరాదు. క్షత్రియ ధర్మ పాలనమును పౌరుషమును సత్య సంధ

గొని వచ్చెద'నని సమాధానమిచ్చినాడు. వెంటనే యమధర్మరాజు నిజస్థితి నొంది తన రాకకు గల కారణ మెరింగించెను. హరిశ్చంద్రుడు తాను స్వర్గమున కేగిన తన పురవాసులు దుఃఖింతురని సమాధానమిచ్చుట యుక్తముగ నున్నది. ప్రజలకు పూర్వ జన్మ సుకృతముల ననుసరించి స్వర్గలోకవాసము కలుగును. కాని అందరిని గొనిపోవుట తగదనగా రాజు ఒక్క దినము మాత్రము వారు తనతో స్వర్గ సుఖములు ననుభవించునటుల వరమిమ్మనెను. అందులకు ఇంద్రుడంగీకరించెను. వెంటనే దేవతా గణ సమేతుడై హరిశ్చంద్రుడు నగరమున కేతెంచి తనయునకు పట్టాభిషేకమొనరించి ప్రజలతో స్వర్గమున కేగెను. ఈ విధముగా వ్యాసుడు పరిక్షిత్తున కీ కథను చెప్పుచున్నట్లు కలదు. శతాక్షి మహిమా ప్రాధ్యానముతో నీకథ దేవీ భాగవతము నందు వర్ణించబడినవి. ఈ కథ యంతయు మార్కండేయమును వర్ణింపబడినను ఇందలి వర్ణనములు కావ్యము హరిశ్చంద్ర కథకు దోహదమైనవి. అందు శైబ్య, రోహిత శబ్దములు మార్కండేయములనే గాక వేద హరిశ్చంద్రుని కథను కూడ చంద్ర మతి ననుసరించియే యున్నది. మార్కండేయము కంటె గౌరవాదుల కావ్య వర్ణనకు నధికముగ తోడ్పడెనని చెప్పుట యుక్తము. ఇట్టి దేవీ భాగవతమును పెక్కురు పద్య కావ్యముగా తీర్చి దిద్దుట తెలుగు వారి అదృష్టము.

స్కాంధ (పురాణ) తీర్థి ఖండస్త హరిశ్చంద్రో

పాఖ్యానము²⁶

ఇది బ్రహ్మ నారద సంవాదము. ఇందు ఐతరేయ బ్రాహ్మణము నందలి ఆసత్య హరిశ్చంద్రుని కథ గాక, సత్యహరిశ్చంద్రుని కథ చెప్పబడి యున్నది. మార్కండేయ పురాణమునందలి సత్యహరిశ్చంద్రుని కథకును దీనికిని భేదము కానవచ్చును. ఐతరేయ బ్రాహ్మణమునందలి హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంత మంతయు ఆతని సత్య సంధతకు ప్రాధాన్యము నీయక ఆతని నర మేధ వృత్తాంతమునకు ప్రాధాన్యము నిచ్చినది.

ఈ ఐతరేయ బ్రాహ్మణము నందలి కథయే బ్రాహ్మ పురాణమునందును²⁷ భాగవతము నందును²⁸ కానవచ్చును. కాని మార్కండేయ పురాణము²⁹ నందు వర్ణింపబడిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునకు సీకథకు యెట్టి సంబంధము కానరాదు. మార్కండేయ పురాణమునందు ఐతరేయ బ్రాహ్మణ కథయందువలె హరిశ్చంద్రుని నరమేధ వృత్తాంతమునకు ప్రాధాన్యమీయబడక సత్య సంధతకు మాత్రమే ప్రాధాన్య మీయబడి వర్ణింపబడినది. కాని ఐతరేయ బ్రాహ్మణమే గాక మార్కండేయ పురాణముతో బాటు సర్వ పురాణములను హరిశ్చంద్రుని సూర్యవంశ చక్రవర్తిగను త్రిశంకునికుమారునిగను పేర్కొనినవి. అట్టి యెడ వేదకాలమునాటి కథ పురాణకాలము నాటికి ఇట్టి మార్పు చెందుచు వచ్చినది. కాని దేవీభాగవతమున³⁰ రెండు కథలకు సన్నిహితత్వము కల్పించి వర్ణించినది. త్రిశంకుని కుమారుడైన హరిశ్చంద్రుడు సంతాన విహీనుడగుటచే వరుణుని ప్రార్థించి రోహితుడను పుత్రుని పొందును. వరుణునకు చేసిన వాగ్దానమునకై హరిశ్చంద్రుడు తన పుత్రుని యాగపశువుగ చేయుటకు బదులు శునశ్శేపుడను బ్రాహ్మణ బాలుని కొనితెచ్చి నరమేధ యాగము చేయు చుండ విశ్వమిత్రుడేతెంచి ఆ బాలుని కాపాడును. అంతట వరుణుడు హరిశ్చంద్రునకు యాగఫలము ప్రసాదించును. తదుపరి నా హరిశ్చంద్రుని సత్యవ్రత కథ వర్ణింపబడినది.³⁰

కాని ఈ కథకును మార్కండేయమునందలి సత్య హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతమునకు కొన్ని వ్యత్యాసములు కానవచ్చుచున్నవి. పురాణకథలో తెని ఇంద్రుని సఖా వర్జనమును సభలో వశిష్ట విశ్వమిత్రుల వాదోపవాదముల వంటి బహు

1. ఇందు అచ్చు తప్పులు కొన్ని కానవచ్చుచున్నవి. అధ్యాయము 1-61 ఇందు మార్కండేయ పురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము తెలుగులో కలదు. స్కాంద తీర్థ ఖండస్థ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము అని మాత్రమే వ్రాయబడి కథా ప్రారంభము చేయబడినది. బ్రౌను ప్రతి 22-8/4, జూన్ 1853 ఇదియే లండను నందలి ఇండియా ఆఫీసులో కలదు

- శి. బ్రహ్మపురాణము ద్వి.భా. పే. 104 అధ్యాయము
 27. భాగవతము నవమస్కందము సప్తమ అధ్యాయము
 28. మార్కండేయ పురాణము ప్రథమాధ్యాయము.
 29. దేవీభాగవతము స్కంధ 7, అధ్యాయము 12-27.
 30. ముందు వివరింపబడును.

పురాతనమైన మార్కండేయ పురాణము నందు కంటె తదుపరి వెలిసిన దేవీ భాగవతమునందిట్టి మార్పులుండుట సహజమే కదా!

అట్టియెడ స్కాందపురాణాంతర్గత హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథయందు పూర్వ కథలయందు కానరాని మార్పులే గాక విశ్వామిత్రు మాయా మర్కములు అధికముగా కానవచ్చుచున్నవి, అంతియే గాక సత్య హరిశ్చంద్ర చంద్రమతీ విశ్వామిత్రాది పాత్రలకు విశిష్ట స్థానము నాపాదింపబడినది. ఈకథ సర్వలక్షణ సమన్విత మగుట చేతనే గౌరనాదుల కావ్య హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథలకు ఆధారమైన దేమోయని తలపవలసి వచ్చుచున్నది. కాని ఇది ప్రక్షిప్త మని కొందరి మతము... ప్రసిద్ధమైన స్కాంద పురాణపు³¹ ప్రతులలో నీ కథ కానరాక పోవుటచే ప్రక్షిప్తమని³² తలంచుటకు అవకాశము లేకపోలేదు. కాని స్కాంద పురాణము బహు విస్తృతమైనది. అట్టి యెడ మార్కండేయ పూర్ణకథ కంటెను, దేవీ భాగవతము కంటెను నవీనమైన అంశములిందు కానవచ్చుటచే నా కథలు వెలిసిన పిమ్మట స్కాంద పురాణము నందీ కథ ప్రవేశ పెట్టబడుటకును అవకాశము కలదు. పురాణములందెన్నియో అంశములు పిమ్మట చేరినవి కలవు. కాని గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథకును కన్నడ రాఘవాంక కవితైన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము కథకును⁴ చాల దగ్గర సంబంధము కానవచ్చుటచే రాఘవాంకుని గౌరన గాని శారనను రాఘవాంకుడు గాని అనుసరించి యుండవచ్చుననుటకు అవకాశము కలదు. లేదా ఇరువురకును ఆధారమైనదీ స్కాందమునందలి కథయైన కావలసి వున్నది. అటులగాక ఇరువురు కవులు ఒకే విధముగా కల్పనలు కావించి రనుట అసంభవము. అందుచేతనేగాక ఆకల్పనలును ఆ అంశములును కూడ కార్యాపర్వముల యందెట్టి భేదములు లేక సాగిపోవుటచే వీరిరువురకు నాధారమైనది యీస్కాందము నందలి కథయే యని తలపవలసి వచ్చుచున్నది. అంతియేగాక ఈ కథ స్కాందపురాణమునందలి తీర్థ ఖండమునందు వర్ణింపబడుట చేతను అందున పంచక్రోశమాహాత్మ్యమని పేర్కొనబడినది. ఈ కథ కాశీ

31 హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన పీఠిక వజ్రల చినసీతరామశాస్త్రి పు 48-50.

32 కన్నడ రాఘవాంక విరచిత హరిశ్చంద్ర కావ్యం శారదామందిర రామయ్య రోరస్తి మైసూరు 4 1989.

క్షేత్రమునందు నివసించుటయే గాక, యమధర్మజే వీరబాహుని రూపమున కాశీక్షేత్ర శ్మశాన వాటికలో వసించుట చేతను హరిశ్చంద్రుడు నచ్చటనే పార్వతీ సమేతుడైన శివుని దర్శించుట చేతను పంచక్రోశ మాహాత్యము నందు హరిశ్చంద్రుని కథ వర్ణించుట కవకాశము కలిగినది.

ఈ స్కాందము నందలి కథ యిట్లు చెప్పబడినది: - వై వస్వతమను వంశమున జన్మించిన చక్రవర్తి త్రిశంకుడు. ఈతనినే సత్యవ్రతుడని పురాణములు పేర్కొనుచున్నవి, అతని కుమారుడే సత్య హరిశ్చంద్రుడు అని కథా ప్రారంభము చేయబడినది. ఈతని రాజధాని అయోధ్యా నగరము. ఇచ్చట నగరవర్ణనము కావింపబడినది.

1. స్కాంద ప్ర. అ శ్లో.॥ బ్రహ్మనాద.

“వై వస్వతమనోర్వంశే! సంజాతో నృపసత్తమః ।
త్రిశంకురితి విఖ్యాతో విశ్వామిత్రా వశాను గతః॥”

2. “చరితం సర్వపాపఘ్నం త్రిలోకేషు విశ్రుతమ్!
తస్య పుత్రో హరిశ్చంద్రో స్సత్య వ్రత పరాయణః
స్కాంద ప్ర. ఆ 12 శ్లో.

3. “అయోధ్యా సుమహాత్పుణ్యో రాజధానీ బభూవహమాన
వేంద్రదేణమను నా నిర్మితాయా మహాపురీ”
సరయూ దక్షిణే తీరే విచిత్ర తరు శోభితే
తత్రసా నగరీ హేమ ప్రాకార శోభితా
ఆగాధ తోయ పరిఘా విచిత్ర మణి గోపురా
చిత్ర ధ్వజ పతాకాభిసోరణై రుపశోభితా
స్కాంద ప్ర. అ శ్లో. 17, 18, 19.

అది సరయూ నదీ తీరము. హేమ నిర్మిత ప్రాకారములతో విచిత్రమణి గోపురములతో ప్రకాశించుచుండెను. అట్టి నగరమున హరిశ్చంద్రుడు నాలుగు వర్ణముల ప్రజలను సమానముగా పాలించు చుండెనట. తదుపరి ఇంద్ర సభా వర్ణనము కావింపబడినది. సిద్ధచారణ గంధర్వులే గాక వసిష్ఠవామదేవ విశ్వా

మిత్రాది మహాముని గణములను తన్ను పరివేష్టించి యుండుటయు ఇంద్రు
 వప్పుడు ముగీశ్వరులను చూచి తన సంవేహము నడుగుటయు పిదప వసిష్ఠ విశ్వా
 మిత్రుల వాదోపవాదములును జరిగినవి. తదుపరి కథలో వసంత కాలాగమన
 వర్ణనమున్నది. హరిశ్చంద్రుడు మహాయజ్ఞము చేయుచుండ విశ్వామిత్రు
 డచ్చటకు వేంచేయను. హరిశ్చంద్రుడు ఎదురేగి యామునిని తోడి తెచ్చెను.
 అంతట విశ్వామిత్రుడు తను చేయబోవు యజ్ఞమును పరిసరూప్తము చేయుటకు
 ధనము నిమ్మని రాజును కోరెను. హరిశ్చంద్రుడు వల్లె యనును. విశ్వామిత్రు
 వాశ్చర్యపడి ధన మచ్చటనే యుంచి వెడలిపోవును. తదుపరి తుర్భిక్ష వర్ణనము
 గావింపబడెను. విశ్వామిత్రుడనేక పక్షి మృగతతులను సృష్టించి నగరముపైకి
 వెడలి వడిపించినట్లు పిమ్మటగలదు. అప్పుడు హరిశ్చంద్రుడు భార్య
 చంద్రమతితో వేటకు బయలుదేరెను అంతట వసిష్ఠుడు సమీపించి
 విశ్వామిత్రుని కంట పడకుండ వెడలి పొమ్మని చెప్పును. అది
 యెఱిగిన విశ్వామిత్రుడు మాయా మృగిని పంపును. ఈకథలో మాయా
 మృగితోబాటు మాతంగ కన్యల వర్ణనము కూడ జరిగినది. అంతట విశ్వామిత్రు
 నకు రాజ్యవానము జరుగును. ముందు వాగ్దానము చేయబడిన ధనమునకై విశ్వా
 మిత్రుడు తన ప్రయతమ శిష్యుడైన నక్షత్రకుని హరిశ్చంద్రుని వెంటపంపును.
 హరిశ్చంద్రుడు రాజ్యము వదిలి అడవుల పొలగును. అంతట అడవులలో వారు
 పడిన కష్టములును దంతఘతకుడను రాక్షసుని వృత్తాంతమును భేతాశుని
 వృత్తాంతమును మహాగ్ని వ్యాప్తియు వంటి సంఘటనములు జరిగినవి. చివరకు
 వారు కాశీ చేరుదురు. అందు తాను తన భార్య పుత్రులను కాలకౌశికునకు అమ్మి
 నను ఋణ విముక్తుడు కాకపోవుటచే హరిశ్చంద్రుడు చండాలున కమ్ముడు పోయి
 కౌశిక ఋణవిముక్తు డగును. తదుపరి కాలకౌశికుని గృహమున చంద్రమతి
 లోహితాస్యులు పడినబాధలు వర్ణింపబడినవి. లోహితాస్యుడు పానుకాటుచే
 అరణ్యమున మరణించెను. చంద్రమతి యాతని శవమును శ్మశానమునకు మోసి
 పోని పోవును. శ్మశానమునకు హరిశ్చంద్రుడే కావలి యుండును. అతడు
 తన భార్య పుత్రులను చూచినను గుర్తింపలేక తనయుని దహన సంస్కారము
 నకై యామె గళమునందలి మంగళ సూత్రమును అమ్మి ధనమును తెమ్మని
 పలుకును. అప్పుడు చంద్రమతి తన గళమునందలి సూత్రము భర్తకు తప్ప
 అమ్మివేరికిని కన్పింపరాదు గావున అతడు హరిశ్చంద్రుడని నిశ్చయించు

కొని పలుకరించును. ఈ విధముగా వారు మరల కలిసికొందురు. ఈ కథ తక్కిళ్ళ పాటి లింగమాత్యుని ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యమునందు వర్ణింపబడినది.³³ తదుపరి కర్తవ్య పరాయణుడైన హరిశ్చంద్రుడు తన భార్యాపుత్రులను గుర్తించినను నెట్టి వ్యామోహమును చూపింపక తనయుని బహునమునకై యొక మాడను పాత బట్టను తెమ్మని కాలకౌశికుని గృహమునకు పంపును. మార్గమధ్యము నందు విశ్వామిత్రుని మాయవలన చంద్రమతి కాశీ రాజు కుమారుని చంపి వాని నగలు దొంగిలించె నను నేరమారోపింపబడుటచే మరణశిక్ష విధింపబడి వీరబాహుని చెంతకు తోడ్కొని రాబడును వీరబాహుడామె శిరచ్ఛేదమును చేయుటకు నిర్ణయించును.

భార్య నిర్దోషియని తెలిసినను హరిశ్చంద్రు డామెను పథ్య శిలవైనుంచి ఆమె కంఠమును ఖండించుటకు కరవాలము నెత్తి వ్రేటు చేయును. ఆ దెబ్బ కంఠహారమై ఆమె శిరమున నిలుచును. మరల నతడు కత్తి నెత్త పార్వతీ సమైతుడైన శివుడు ప్రత్యక్షమగును. ఇంద్రుడు హరిశ్చంద్రుని భద్ర పీఠమున కుంచి పట్టాభిషేకము చేయును.³⁴ హరిశ్చంద్రుడు తిరిగి రాజ్యపాలనము చేయ గలడు ఈ విధముగా నీ కథ చెప్పబడినది. కథాంతమందు:-

“తస్మాత్పుణ్య తరం ప్రోక్తం పంచక్రోశం మహత్తరమ్,
తత్రభావో విశేషణ వర్ణితం సమయాక్షమః
అనెడి శ్లోకముగాక గద్యమందు:-

“ఇతి శ్రీ స్కాండే తీర్థఖండే పంచక్రోశ మహాత్యు
హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానే బ్రహ్మ సారథ సంవాదే ఏక షష్ఠితమోధ్యాయః
అని వ్రాయబడి యున్నది.

33. చంద్రమతి జన్మ వృత్తాంతము నందు చెప్పబడినది ఈమె యముని ఆశ్రమమున పెంచబడిన దనియు రక్షణ నా యముడు ఇట్టి సూత్ర వరప్రసాద మిచ్చెననియు చెప్పబడినది.

34. స్కాం తీర్థఖం. పంచక్రోశ - ఏకషష్ఠి తమోధ్యాయము-శ్లో.

మార్కండేయ పురాణము నందలి సత్య హరిశ్చంద్రుని కథకును దేవీ భాగవత కథకును తరువాత ఈ కథ స్కాంద మహా పురాణమున చేరెనని కథ లోని నూతనత్వమును బట్టి ఊహింపవలసి యున్నది. ఋగ్వేదమునందలి శున శ్శేపుని విషయమే కావ్య రూపము నందుట కెట్టి మార్పులు చెందినదో యీ కథను బట్టి స్పష్టముగా తెలియనగును:

భద్ర పితౌపనిన్యస్త రాజౌనం భార్యయా సహ;

పట్టాభిషేకం కృతవాన్ హరిశ్చంద్రస్య వాసవః

కాని ఈ కథ ప్రక్షిప్తమని కొందరి మతము.³⁵ మార్కండేయాది పురాణముల నందలి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథవలె స్కాంద పురాణమునందలి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము అన్ని (స్కాందపురాణ) ప్రతులయందును కానరాకుండుటచే నివి ప్రక్షిప్త మనుటకు తగిన కారణము కనిపించుచున్నది. అంతియేగాక మార్కండేయ దేవీ భాగవత కథలకు ఎక్కువ సంబంధము కానవచ్చుచున్నది. ఈ కథలకంటె ఇందలి కథ కావ్యహరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథకు చేరువగా నుండుటచే గౌరనాది కవుల కావ్యములు వెలువడిన పిమ్మట నీ కథ నెవరో వ్రాసి స్కాందపురాణ కథగా పేర్కొనిరని తలచుట కవకాశము కలుగుచున్నది. ఇనను నిది స్కాందము నందలిదని చెప్పుటకును బ్రహ్మపురాణాది కథలలో ఆయా సంఘటనములయందిది వర్ణింపబడుటకు బలమైన కారణము అగు డుచుండుటచేతను గౌరనాది కవులతో నిది సంబంధము కలిగియుండుటచేతను విశేషముగా పేర్కొనదగి యున్నది. అందులకే నీ కథ నిచ్చట వర్ణించుట జరిగెను.

లి5. ఇది ప్రక్షిప్తమని కొందరి మతము. బహు గాథా భరితమైన స్కాంద మునందు కాలక్రమమున నిది చేరియుండుటకును అవకాశము కలదు. కాని పంచకోశ శ్లేత్రమనగా కాశీశ్లేత్ర మగుటచే దాని ఘనత నీ కథ యనుమడింప జేయుటచే నిది ప్రసిద్ధమని చెప్పుట కవకాశము కలుగు చున్నది.

త్రిశంకుని వృత్తాంతము:—

హరిశ్చంద్రుని గురించి విపులముగా వర్ణింపక పోయినను అనేక పురాణములు³⁶ త్రిశంకుని కథను వివరించినవి. ఇతడు ఇక్ష్వాకు వంశజుడైన త్రిబంధనుని కుమారుడనియు కేకయవంశజయైన సత్యవ్రత యాతని భార్య యనియు తెలియుచున్నది.

ఈతడు సత్యవ్రతుడను నామము దాల్చినను తండ్రిని తిరస్కరించుటయు బ్రాహ్మణ కన్యను నపహరించుటయు వశిష్ఠుని గోవును వధించుటయు మూడు దోషము లాచరించుటచే త్రిశంకుడయ్యెనని పురాణములు తెలుపుచున్నవి. ఇతడు బ్రాహ్మణ కన్యను అపహరించుటవలన తండ్రి చేతను గురుని చేతను తిరస్కరి పబడి అడవుల పొలయ్యెను. కాని సప్తపదికి పూర్వము కన్య నపహరించిన వానికి దోషము కలుగదని పురాణములు తెలుపుచున్నవి. ఈ విషయమును వశిష్ఠుడు తన తండ్రికి నచ్చచెప్పక పోవుటచే త్రిశంకుడు వశిష్ఠుని యెడ నధిక కోపము పెంచుకొనినాడు. సత్యవ్రతు డరణ్యమున సంచరించుచు విశ్వామిత్రుడు తన భార్యా సుతులను అరణ్యమున వదిలి గంగా తీరమునకు తపస్సునకై పోవగా అనావృష్టిచే ఆహారములేక అలమటించునట్టి విశ్వామిత్రుని కుటుంబము గాంచెను. అట్టి దీనస్థితిలో నున్నవారికి తగిన ఆహారమిడుచుండ ఒకానొక దిన మచ్చట నాహారము లభింపకపోవుటచే వశిష్ఠుని గోవును త్రిశంకుడు వధించి తాను కొంత భుజించి మిగిలిన దానిని వారి కాహారముగా నిడ వశిష్ఠుడది యెరిగి కోపించి చండాలుడవు కమ్మని శపించెను. తపస్సు ముగించుకాని వచ్చిన విశ్వామిత్రుడు ఆపరిస్థితిని గాంచి తన భార్యా పుత్రులకు త్రిశంకుడు చేసిన యుపకారము తలచి వానిని కరుణించి వాని చండాలత్వమును పోగొట్టి

- కరి. 1. బ్రహ్మ పురాణము తృతీయ భాగ. అ. 104 2. బ్రహ్మాండ పురాణ. అ. 62 3. లింగ పురాణ అ. 66 4. వాయు-మొదటి భాగం. అ. 88 5. పద్మ- అ. 8 శ్లో 144 6. శివ-సప్త త్రింశాధ్యాయము, ఉమా సంహితమును వంశ వర్ణన. 7. విష్ణు-ద్విశీయ భాగ- చతుర్థాం శతి. అ. (8) భాగవత నవమస్కంధము అ. 6-7. 9. భారత సభాప. వనపర్వ 6-12, (10) దేవీ భాగవత సప్త మస్కం అ. 11 11. హరి వంశ, హరివంశపర్వ అ. 9 10.

యింటికి పంపివేసెను. అప్పుడు పట్టాభిషిక్తుడైన త్రిశంకుడు అనేక యజ్ఞ-
యాగాది క్రతువు లాచరించి బొందితో స్వర్గమునకు బోవ నుద్యోగించి వసిష్ఠుని
వేడుకొనగా నాతడంగీకరింపక పోయెను. దానికి త్రిశంకుడు వసిష్ఠుని నిందించి
నాడు. అప్పుడు తిరిగి చండాలుడవు కమ్మని వశిష్ఠుడు శపించెను. తదుపరి నిశ్వా-
మిత్రుని త్రిశంకుడు ప్రార్థింపగా నాతడు తన తపఃప్రభావమున త్రిశంకుని
స్వర్గము కనిపెను. చండాలుడవమంది యీతడు స్వర్గవాసార్హుడు కాడని యాతని
నిండ్రుడు క్రిందికి నెట్టివేయ విశ్వామిత్రుడు గాంచి భూమ్యాకాసముల మధ్య
ప్రదేశమున నొకొక స్వర్గమును నిర్మించి త్రిశంకు నందుంచుటచే నిది త్రిశంకు
స్వర్గమని పేరు గాంచినటుల తెలియుచున్నది.

దేవీభాగవతము:- చండాలుడై అరణ్యమున తిరుగు త్రిశంకుడు దేవి
మంత్రోపదేశమును పొంది తప మాచరించి దేవిచే కటాక్షింపబడి స్వర్గమునకు
బోవుచు, ఇంద్రునిచే తిరస్కరింపబడగా విశ్వామిత్రుడేతెంచి వేరు స్వర్గము
నిర్మించెదనని తెలుప ఇంద్రుడు ధయపడి స్వర్గమున తావిచ్చినటులును
తెలియును.

ఈ కథ యందు త్రిశంకుడు తండ్రిచే తిరస్కరింపబడి అరణ్యముల
పొలగుటకు కొంతవరకు వశిష్ఠుడే కారణమని తెలియుచుండుటచే త్రిశంకుడు కేవ-
లము దోషములచే కాక విధి బలీయమగుటచే కూడ కష్టములనుభవింప వలసి
వచ్చెనని వ్యక్తమగు చున్నది. ఈతడు రాజ్యాధి కారము చేపట్టి యనేక యజ్ఞ-
యాగాది క్రతువు లొనరించి దానపరుడై బొందితో స్వర్గమున కేగెనన్న కీర్తిని
సంపాదించినాడు. అట్టి లోకోత్తర చారిత్రుని గర్భమందు జన్మించిన వాడగు
టచే హరిశ్చంద్రుడు మహా యశశ్శాలియై త్రిశంకు పుత్రుడనని సగర్వముగ
చెప్పుకొనెను.³⁷

ఇత్యాదు వంశ వర్ణనము:- హరిశ్చంద్రుడు సూర్య వంశమునందు
జన్మించిన ఇరువది యెనిమిదవ రాజుని తెలుపబడెను.³⁸ ఈతనికి పూర్వమును
తర్వాతను కూడ ఎందరో మహానుభావులు జన్మించిరి. అట్టి లోకోత్తరులలో

37. దేవీ భాగవతము-ద్వారాశాఖ్యానము:-

38. శబ్ద కల్పద్రుమము భాగము 5 పుట 520- హరిశ్చంద్ర:-నృపవిశేషః
త్రైతాయుగమునందు సూర్యవంశమున నిరువది యెనిమిదవ రాజు.

తే॥ నౌందఁ గోటిర హారకేయూర కంక

ణాది మణి భూషణోత్కర మపనయించి

యొప్పు పొలివోయి దీనత నుండె బంధు

జనుల చూడ్కులు కమర నజ్జన విభుండు

ఇచ్చట కేయూర హార కంకణాది మణి భూషణులను వినర్జించిన హరిశ్చంద్రుని రూప వైభవము చిన్నవోయినది. సహజ వైభవోపేతుడైన హరిశ్చంద్రుని కిరణ విస్ఫురణము డించిన సూర్య భగవానుని తోడను కుసుమ సంపద సన్నగిల్ల రూపు చెడిన మహారూహము తోడను పోల్చుట, హరిశ్చంద్రుని సహజ వైభవమును జాటుచున్నది. ఇట్టి వర్ణనలు హరిశ్చంద్రుని యెడగల జనుల సానుభూతిని చాటుచు హృదయమును కలచివేయుచు కరుణరసానుభూతికి తోడ్పడుచున్నవి. అందులకే యా మహనీయుడు సమస్తమును విడిచి వెడలుచుండ పురజనులు గోడు, గోడున విలపించుచు వెంటనరుగ జొచ్చిరి. ఇచ్చట మారనార్యుని వర్ణన, మూలము కంటె నెక్కుడుగ కరుణ రసానుభూతిని, కలుగజేయగలదు. సకల సుగుణములకు నాలవాలమైన హరిశ్చంద్రుడు ఆ కారణముగ సమస్త రాజ్యమును నిర్వికారచిత్తుడై ధారవోసి తరు వల్కములు ధరించి కాననముల కేగు చుండ నే మానవ మాత్రుని హృదయము కరుగదు.? కఠిన శిలలను కరిగించు దృశ్యమది, అందును నా మహారాజు పాలనలో పెరుగు జనులు జారచోర భయోన్మాద జ్వర వ్యాధులెరగని వారు. అట్టి జనుల విలాపము వర్ణనాతీరము. మారన వారి దుఃఖమును వర్ణించెను. వారు పదింబదిగా హరిశ్చంద్రుని పూర్వవైభవము కీర్తించిరి. నాడు కష్టముల పాలు చేసిన దైవమును నిందించిరి. వెడలిపోవురాజే తమయేతుగడ యని వారు వెంట నడచిరి. ఇది విశ్వామిత్రునకు కంటకమయ్యెను. చివర కీతడు శైబ్యును మోదెను. ఈ వర్ణనలు కరుణ రసానుభూతికి పట్టులై మొప్పుచున్నవి.

కాశి కేగిన హరిశ్చంద్రునుని కౌశికుడు తన ఋణము తీర్చుమని వేధించెను. పుత్ర సంపాదనలబ్ధికే పుణ్యపురుషులు భార్యను పొందెదరు. అట్టి పుత్రుడు తమకు లభించెను. కనుక తనను అమ్మి ఋణవిముక్తులగుడని శైబ్య తన భర్తను వేడుకొనెను. ఏక పత్ని వ్రతుడును స్త్రీ రక్షకుడు నైన హరిశ్చంద్రుడామాటలను వినలేక మూర్ఛితుడయ్యెను. అప్పుడు శైబ్య భర్తను జూచి

చ॥ వెలుగు మహాప్రతాప శిఖండిమి దిక్కులు నించుచున్న నా
కొలది ముఱుంగ తెవ్వడొకొ ఘోరపుజిచ్చిటు చీరగట్టెడి
శలరక యిట్టి దుర్మమ నభర్మ పరు స్తురి తాత్ముజండదో:
కలిత ఘనుర్విముక్త పటుకొండ నిఖండితగాత్రు జేసెదన్.

ఐదు సంస్కృత భూయిష్ట సమాసములు హరిశ్చంద్రుని కోపమును
ధ్వనింప జేయుచున్నవి. మూలమునలేని గాంభీర్య మిందు కానవచ్చు చున్నది.
హరిశ్చంద్రునిలో సాత్త్విక భావమేగాని కోపము నహంకారము నెచ్చటను గాన
రాదు. ఇచ్చట సమయ మాసన్నమైనది. భీరుడు వీరుడునైన హరిశ్చంద్రుని
మాటలలో విశ్వామిత్రునకు కోపము రావలెను. ఆ కోపమే హరిశ్చంద్రునకగ్ని
పరీక్ష విధి ప్రేరితుడైన విఘ్నరాజు ప్రవేశించుటవేతనే నిగర్వియైన హరి
శ్చంద్రునిలో నహంకారము తలయెత్తినది. ఆ హరిశ్చంద్రుని అహంకారపు
పలుకులు విశ్వామిత్రునకు కోపము కలిగించు తీరును మారన సమయోచిత
ముగ వర్ణించి మూలమునకు వన్నె తెచ్చెను.

ఒక్కొక్కచో మారన తేట తెనుగు మాటలలో పద్యము నల్లుచు కథను
నడిపించును⁷.

తే॥ ఎవ్వరికి నిత్తుగాతు వీ పెట్టివారి

రాజు యెవ్వరితో ఒవరంటు సేయు॥

ఇచ్చట ఒక బాలుని గురువు ప్రశ్నించినట్లుగ మారన వర్ణించెను.
హరిశ్చంద్రుడు సమస్తమును పరిత్యజించి యేగునపుడు మారన చేసిన
వర్ణన ప్రబంధభావాలతో విలసిల్లెను. ఇందలి యుపమానములు ఉన్నతములై
సాటిలేనివియై యొప్పినవి. మూలమున లేని భావమిందు తలయెత్తినది.

సీ॥ సురచిర కిరణ విస్ఫురణంబు డిండియెం

తయ మాగువడిన మార్తాండు పగిది

భాసుర రత్న సత్రభలు వాసన విన్ననౌ

గోహణ కిరోచ్చయంబు మాడ్కి

విలసిత తారక విభవంబు చెడి కడుఁ

బాడటి యున్న నభుంబు కరణి

బ్రవితుల కుసుమ సంపద యెల్ల మిడివోయి

రూపుదక్కిన మహీరుహము భంగి

దురు. నీవు వగవబనిలేదు. రాజసూయాగాశ్వమే ధాద్య ధ్వరము తొనరించిన పుణ్యము మిచ్చట అనుభవింపుము మహాపుణ్యాత్ములైన మాంధాత్పనల హరిశ్చంద్ర దిలీప దుష్యంత్ భరత చక్రవర్తుల వలె కీర్తి గాంచుమని ధర్మజునకు తెలిపెను⁵.

ఈ విధముగా భారతమునందు అనేక చోట్ల హరిశ్చంద్రుని ప్రశంస కలదు.

అనువాదము

మారన మార్కండేయపురాణము-

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

మారన మార్కండేయ పురాణమునందలి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము సంస్కృత మార్కండేయ పురాణాంతర్గత హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథకు అనువాదం అయినను మూలకథకు మెరుగులు దిద్దినదని చెప్పవచ్చును. మూలమునందలి కథతో పాటు ప్రతి శ్లోకమును తెనుగునకు ననువదించుటలో మారన తన కవితా ప్రతిభను ప్రకటించెను. తెలుగు నుడి కారములోను, పద్యపుటెత్తు గడలోను, భావప్రకటనలోను, మారన కావ్యము స్వతంత్రకావ్య ప్రతిపత్తికి నాందియై గౌరవాదుల కావ్యములకు మార్గదర్శకమైనదని చెప్పవచ్చును. మూలమునందలి హరిశ్చంద్రుని దర్మపరాయణతకు మారన పదింపదిగా సత్య నిష్ఠను చేర్చి పేర్కొనెను. ఈ సత్య సంధుడైన హరిశ్చంద్రుడే తెలుగు కవుల నాకర్షించి వివిధ ప్రక్రియలలో తెలుగున హరిశ్చంద్ర కావ్యములు వెలువడుటకు హేతువై నాడని తలప వచ్చును. కథలోనుండు హరిశ్చంద్రుని పాత్ర ప్రాధాన్యమంతయు మారన మొదటి సీసములో చిత్రించినాడు. ఇది సామాన్య కవులకు గగనకుసుమము.

హరిశ్చంద్రుడు వేటకేగునపుడు అడు కూయి విని రక్షించుటకు సిద్ధపడి పోవుచుండ విఘ్నరాజు అతని యందు ప్రవేశించెను. రాజునకు కోపమధికమయ్యెను. అహంకారముతో నిట్లు పలికెను⁶.

5. ఆంధ్ర మహాభారత స్వర్గారోహణ పర్వము ఏకాశ్వాసము సీసము 45.

6. మార్కండేయ. ప్ర. ఆ. 152

హరిశ్చంద్రుని రాజ్యపాలనా దక్షతను అతడు రాజసూయ యాగమొనరించిన విధమును నిందు వర్ణితమైనది.

పిదప నారదుడు హరిశ్చంద్రుని విషయ మెరిగిన పాండు రాజు తనతో తన తనయులు రాజసూయ యాగ మొనరింపవలె ననియు దానిచే పితృ పితామహులు తరించుటయేగాక శత్రు సభలో కోరిన కోరికలు వారు పొందుచు నుండు రనియు చెప్పెనని ధర్మజునకు తెలిపినాడు.

తండ్రి కోరికనెరిగిన ధర్మజుడు నారదోపదేశముచే హరిశ్చంద్రునివలె తానును రాజసూయయాగ మొనరించుటకు సంసిద్ధు డయ్యెను. ఈ విధముగా సభాపర్వములో హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగము కలదు. ఇది సంస్కృత భారతాను సరణమే యైనను నన్నయ తన రచనా చమత్కృతితో తెనుగుతన ముట్టి పడు నటుల నీవర్ణనగావించినాడు.

ఆంధ్ర భారతమున అనుశాసనిక పర్వములో కూడ హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగము కలదు. ఇందు సువర్ణదాన విషయమున హరిశ్చంద్రు డొసంగిన సందేశము ప్రసంగవశమున చెప్పబడినది. శరతల్పగతుడైన భీష్ముడు ధర్మ రాజుతో సకల దానమహిమలను తెలుపుచుండెను. అందు కనకము దానము జేయుటవలన దాతకు ఆయువు అభివృద్ధి చెందు ననియు భావశుద్ధి కలుగు ననియు హరిశ్చంద్రుడు తెలిపినట్లు భీష్ముడు చెప్పెను.

తె॥ కనక మాయుః ప్రధంబు పావనము భావ

శుద్ధి నొనరించు దాతకు సువ్రతమున

వేడ్కతో దాని నిచ్చుట వేఱ పొగడ

నేల ? యనియె హరిశ్చంద్రు డిత్థతేజ⁴.

అని హరిశ్చంద్రుడే హిరణ్య దానమహిమను గూర్చి చెప్పినట్లు కలదు. భారత స్వర్గారోహణ పర్వమునందు కూడ హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగము కలదు స్వర్గమున కేతెంచిన ధర్మజుడు తన తమ్ములు నరకమున నుండుటకు విచారించుచుండెను. అప్పుడు ఇంద్రుడు అల్పపుణ్యులు మొదట స్వర్గమును పొమ్మట నరకమును చేరుదురు. మహాపుణ్యులు స్వల్పకాలము నరకముననుభవించి స్వర్గమును చేరు

మీయబడక హరిశ్చంద్రుని దానశీలమునకును రాజసూయాది క్రతువులకును ప్రాధాన్య మీయబడి వర్ణింపబడినది.

ఆంధ్ర భారత సభాపర్వములో నారదుడు ధర్మజునితో హరిశ్చంద్రుని రాజసూయయాగ మహిమను వర్ణించి చెప్పెను¹.

సందర్భము:-నాకలోకమునుండి వచ్చిన నారదునకు ధర్మజుడు మయ నిర్మితమైన తన సభను చూపి అట్టి సభ త్రిలోకముల యందెచ్చటనైన చూచి తివా? యని ప్రశ్నించును. అప్పుడు నారదుడు అట్టి సభను ఎచ్చటను చూడ లేదని తెలిపి:-

క॥ సురపతి యమవరుణ ధనే

శ్వరకమలాసనుల దివ్య సభలెల్లసరే

శ్వర! చూచితి నవి దేనికి

సరిగా వత్సంత విభవ సౌందర్యములన్².

సురపతి యమ వరుణ ధనేశ్వర కమలాసనాది సభలను వర్ణించి చెప్పెను. అట్టి సందర్భమున ఇంద్రసభా వర్ణనము చేయుచు శుక్ర బృహస్పత్యాదులతో రాజర్షి యగు హరిశ్చంద్రుడును ఇంద్ర సభలో కలడని చెప్పెను. ఆ పలుకులు విని ధర్మజుడు తన తండ్రి యగు పాండురాజుతో పాటు రాజులనేకులు యమలోకము నందుండగ హరిశ్చంద్రుడు ఇంద్ర సభలో నుండగల్గుటకు గల కారణముడిగెను. అప్పుడు నారదుడు హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధతను ధర్మపరాయణత్వమును కీర్తించెను:-

ఉ॥ దీపిత సత్యసంధుడు ధృతి స్మృతి ధర్మపరాయణుండయో

ధ్యాపురనాయకుండు జలజా ప్రకులై క విభూషణుండువి

ధ్యాపరమార్థ వేది శరదబ్ధ సముజ్వల కీర్తి చంద్రికా

స్నాపిత సర్వలోకుడు నాద్రి శంకు నరేంద్ర పుత్రు డున్నతిన్³

1. ప్రథమాశ్వాసము.

2. ఆంధ్ర మహాభారతము సభాపర్వము ప్రథమాశ్వాసము. ప 59 వావిళ్ళ

3. నన్నయ భారతము, సభా, ఆ 1-పద్య 84.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

తెలుగు కవుల అనువాద దృష్టి

తెలుగు సాహిత్యము ఒక విధముగ అనువాదముతో ప్రారంభింపబడినదని చెప్పవచ్చును. నన్నయాయలు సంస్కృతమునందలి భారతమును చేపట్టి మత ధర్మోపదేశమును వృష్టియందుంచుకొని కథా సంవిధానము చెడకుండ తమ పాండిత్య ప్రభావమును కవితా చమత్కృతిని చిందించుచు తెలుగు భారతమును సృష్టించిరి. తదుపరి వెలసిన కవులలో కూడ సీతాయలు ప్రస్ఫుటముగా కాన వచ్చు చున్నవి. అనాటి ప్రజలలో వైదిక వాఙ్మయము నందును పురాణేతి హాసముల యందును గల గౌరవ భక్తి భావములచే తెలుగు కవులు సామాన్యుల కందుబాటులో లేని సంస్కృత వాఙ్మయ సంపదను తెలుగు ప్రజలకు పంచవలె నను దృష్టితో పురాణేతిహాసములను తెనిగించిరని చెప్పవచ్చును. అందుచేతనే సంస్కృత వాఙ్మయ ప్రభావకాంతి తెలుగు సాహిత్యముపైన ప్రసరించినది.

భారతమునందు హరిశ్చంద్రుని కథా ప్రసంగమేగాని కథా ప్రాధాన్యము కానదు. తెలుగు కవులలో మొదట మార్కండేయ పురాణమును తెనిగించిన కారన తెలుగు సాహిత్యములో ప్రథమముగా హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము వెలయింప జేసెను. తదుపరి పోతన భాగవతము నందలి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానముని చెప్పవచ్చును. ఈ రెంటి యందును సంస్కృత పురాణమునందలి యితీవృత్త మెట్టి మార్పును లేక గైకొన బడినది. వర్ణనా పాత్ర పోషణా సంభాషణాది ప్రసంగములలో కవితా చమత్కృతిని వెలయింప జేసియు వానిని అనువాదములుగానే సృష్టించిరి.

ఆంధ్ర మహాభారతము - హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగము

సంస్కృత మహాభారతము నందెచ్చట హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగముకలదో అదే సందర్భమున ఆంధ్ర మహాభారతము నందును హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగము కలదు. ఇందు హరిశ్చంద్రుని పూర్వకథకుగాని సత్య సందేహకుగాని ప్రాధాన్య

తృతీయ ప్రకరణము

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము -

తెలుగు కవుల యనువాద దృష్టి

1. ఆంధ్ర మహాభారతము - హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగము
2. మారన మార్కండేయ పురాణము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము
3. పోతన భాగవతము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము
4. సంస్కృత సాహిత్యము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము
5. కన్నడ సాహిత్యము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

ఈతని తరువాత వెలసిన ప్రముఖులలో త్రిబంధనునకు సత్యవతుడు జన్మించి త్రిశంకుడని ప్రఖ్యాతి గాంచెను. ఈతనికి హరిశ్చంద్రుడు నతనికిరోహితుడు నతనికి హరితుడు వానికి సుదేవుడు క్రిషముగా జన్మించిరి సుదేవుని తరువాత వెలసిన వారిలో సగర చక్రవర్తి పేర్కొనవగి యున్నాడు. ఈతని చిత్రత్రయము ఈతని మనుమడైన భగీరథుని వృత్తాంతమును దెలియని వారుండరు. గంగానదిని తలవగనే భగీరథుడు గుర్తునకు వచ్చును. సగరుడు యాగము చేసి అశ్వమును వదలుటయు అతని పుత్రులు దానిని వెదకుటకేగి బూడిద రాసులగుటయు మనుమడు ప్రయత్నించి విఫలుడు⁴⁰ కాగా భగీరథుడు యాగాశ్వామునే గాక గంగను కూడా భూలోకమునకు తెచ్చుటయు లోక విదితము. భాగవతమునందలి గంగావతరణ వర్ణనము మరువరానిది. ఈతని తరువాతి తరములో జన్మించిన ఋతుపర్ణుడు పేర్కొనదగినవాడు. ఈతడు నిషధ దేశాధిపతితో స్నేహముచేసి యక్ష హృదయ విద్య నాతనికిచ్చి యశ్వ విద్య నాతని నుండి గ్రహించెనని తెలియుచున్నది. అట్టి ఋతుపర్ణునకు సుదాసుడు జన్మింప నాతనికి శాపవశమున సంతానము లేక పోయెను. అందుచే వశిష్ఠుని ప్రార్థింప నాతడుయు సుదాసుని భార్యయగు మదవతి యందు యాత్యకుడను కుమారుని గనెను. వానికి మాలకుడు జన్మింప నాతడు పరశురాముని ఘోర కుతారమునకు వెరగొంది నారీ జనంబులచే పరిరక్షింతుండగుటచే నారీ కవచుండన బరిగి నిర్మూల నంబయిన రవి కులంబునకు మూలంబగుటచే మూలకుడనియు ప్రఖ్యాతి వహించెను. తరువాత వెలసిన వారితో రఘు మహారాజును వాని కుమారుడు బృధుశ్రమడును వానికి అజుడును పుట్టి ప్రఖ్యాతి గాంచిరి. ఆ యుజుని కుమారుడే దశరథ మహారాజు. వాని కుమారులు శ్రీరామ లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులు. ఈ విధముగా హరిశ్చంద్రుని తరువాత వెలసిన ఇరువది యారవ రాజుగా శ్రీరాముడు పేర్కొనబడి యుండెను.⁴¹ దీనిని బట్టి హరిశ్చంద్రుడు అతి ప్రఖ్యాతమైన ఇత్థాకు వంశమునందు జన్మించి అనేక యజ్ఞ యాగాది క్రతువు తొనరించి దేవేంద్రుని సభనే అలంకరించి హైందవ సాహిత్యమునందేగాక పండిత పామర భేదము లేక సర్వజనుల హృదయముల యందును నిల్చి కొనియాడ బడుచుశాశ్వతమైన యశస్సు నార్జించినాడు.

40. పోతన భాగవతః మనస్కంధ-అ. 7.

41. హరివంశము.

పరమ పావన మూర్తియు అవతార పురుషుడును నగు శ్రీరాముడు జన్మించి ఇత్థాకు కులమునకే వన్నె తెచ్చెను. హరిశ్చంద్రుడు శ్రీరామునకు పూర్వుడగుటచే అతని తరువాత ఇరువది ఆరవ చక్రవర్తి శ్రీరాముడని భాగవతాది గ్రంథముల వలన తెలియుచున్నది.³⁹

ఈ వంశమును గూర్చి అనేక పురాణములు ప్రసంగించుచున్నవి. వానిని పరిశీలించినచో కీర్తి శాలియు పావనుడు నైన మనువు యొక్క ప్రాణ వివరము వెంట వచ్చిన ప్రకటితయశుడైన యితాకువు వీరికి మూలపురుషుడని తెలియుచున్నది. అతని కుమారులలో కీర్తిశాలియైన వికుక్షిని శశాదుడని ప్రజలు సుతింప నతడనేక యాగము తొనరించి ప్రీతితో హరిని గూర్చి తపంబు జేసి పుత్రుని గనెను. అతడు ఇంద్ర ప్రేరితుడై రాక్షసుల పురములు జయించిన కతమున పురంజయడును వృషభ రూపుడై యింద్రునకు వాహన మగుట జేసి యింద్ర వాహనుడనియును తనని విపెక్కి యింద్రుడు రణంబు జేసిన కతమునుకకుత్స్మడనియు వాసి కెక్కిెను. ఈతని వలననే శ్రీరామునకు కాకుత్స్మ వంశజుడని పేరు గలిగినది.

అతని తరువాతజన్మించిన తరములో కువలయాశ్వడు మిక్కిలి ప్రసిద్ధుడై దుందుభిని జంపి దుందుమారుడని వన్నె గాంచెను. తదుపరి వెలసినవారిలో మరల గడునేడవ రాజైన యవనాశ్వడు మిక్కిలి ప్రఖ్యాతుడై యుండెను. అతనికి పూర్వుడు భార్యలున్నను సంతానము కలుగనందున ఋషుల ప్రేరణచే ఇంద్ర యాగంబుచేసి ప్రమాద వశమున యజ్ఞశాలయందుంచిన మంత్రజలము త్రావ నాతని యుదరము ప్రక్కలు చేసికొని యొకబాలుడుదప్పించి యాకలిచే నేడ్చుచుండ నింద్రుడువచ్చి మాంధాతయని తన తర్జునిని బాలుని నోటనిడి నామకరణంబొనరించెను. మాంధాత కడుపున ప్రసిద్ధుడై అనేక బ్రాహ్మణుల బ్రోచి పురుకుత్పుడు నంబరీషుడు ముచికుందుడు నను ముగ్గురు కుమారులను గనెను. అందు పురకుత్పుడు తాను నాగలోకమునకు గొనిపోబడగా నందు నర్మదయను నాగకన్యను వివాహమాడి యనేక గంధర్వుల సంహరించి తన నాగలోక సంచారమును తలంచువానికి నరక భయము లేకుండ వరము వడలి తిరిగి వచ్చెను,

“చతురంభోధి పరీత భూభువన భాస్వద్భాహు ఖడ్గాగ్రచూ
ర్ణిత పీఠారి శరీర భూషిత ధర్మితీభాగహా ! వల్లభా !

అని విలపించినది. చనిపోయిన పుత్రుని చూచి భార్యభర్తలు విలపించు
విలాపము నిట్లే హృదయములను పిండుచున్నది. ఈవర్ణనలరసభావభరితములై
యున్నవి. ఇవి గౌరనాదుల నాకర్షించె ననుటతో సందేహము లేదు.

ఎన్ని కష్టములు పడినను హరిశ్చంద్రుడు ధైర్యమును త్యజింపలేదు.
ముందునకు ధీరుడై ఉత్సాహముతో సాగుచునే యుండెను. అడుగడుగునను
కలుగు కష్టములకు మానవ మాత్రుడు గనుక విచారించినను ధీరుడు. కనుక
నిలదొక్కుకొనెను, స్వార్థమునకై విచారము లేక భార్య పుత్రుల కొరకై
విచారించెను. తన ప్రజలను కన్న బిడ్డల కంటె మిన్నగా తలచెను. రాజు
ప్రజల సంబంధముటువంటిది. కాననములకేగు హరిశ్చంద్రుని తోడిదే లోకమని
ప్రజలు వెంబడింప స్వర్గమున కాహూతున యాచక్రవర్తి తన ప్రజల
తోడిదే లోకమనెను. చివరకు ఇంద్రాదులను సహితము కరగింపజేసి తను పట్టిన
పట్టు నెగ్గించుకొనెను. చనిపోయిన పుత్రుని బ్రతీకించుకొనెను. ఈ విధముగ
హరిశ్చంద్రుడు సత్య హరిశ్చంద్రుడై కావ్యనానుకుడై ఫలభోక్త యగుట
మూలమునందు కంటె మారన కావ్యమునందధికముగ ఫలించినది. మారన కథా
ప్రారంభమునందే నిత్య సత్యవర్తి హరిశ్చంద్ర చక్రవర్తి యని తెలిపి నాంది
పలికెను.

సత్యవ్రత గరిష్ఠుడును ధర్మకర్మపరిష్ఠుడును నైన యారాజుర్ని
ప్రజాపాలనము సేయుచు నొక్కనాడరణ్యమున కరిగి మృగయా వినోదంబునం
దగిలి చనిచని ముందట నొక్కయెడ “యని మూలమున లేని భావమును
మారన ప్రవేశపెట్టెను. సత్య పరీక్షకై ఏగు హరిశ్చంద్రుడు ధర్మ కర్మ విధి
వృథా గనుకనే ఆడుకూయి వినగనే స్త్రీని రక్షించుటకు సమకట్టె నన్నమాట. ఇది
హరిశ్చంద్రుని శీలమునకు గీటు రాయి. దీని బట్టియే ముందు కథ యంతయు
సాగు చున్నది. వేటకేగిన యా మహారాజు శిష్టదయాశుత్వంబును దుష్ట దమన
కుతుకంబు నడర యని మారన మూలమున లేని రెండు సనూసములను నర్థ
వంతములు ప్రయోగించెను, అడుగడుగునను రాజు పరితల మనముల నాకట్టు
కొనుచుండు నటుల మారన చిత్రించినాడు.

మూలమున హరిశ్చంద్రుడు విశ్వామిత్రుని రత్న పుత్ర శ్రీ శరీర ప్రాణ రాజ్య ధనములతో నేది కావలయునో కోరుకొను షని అడిగినట్లు కలదు. కాని మారన:-

చ॥. వినుము మునీంద్ర దక్షిణకు విత్తము చాలినంత మున్నయి
 చ్చిన యదిగా నెఱంగు మెద శ్రీయును రాజ్యము ధాత్రీయుం బురం
 బును ధనరాసులు నృతియు బుత్రుడు ధర్మచయంబు నేను నీ
 ధనము లె యిందు నీ యధీమంతంబగు నెయ్యది వేడు నావుడున్

హరిశ్చంద్రుడు రాజ్య ధాత్రీ పుర ధన రాసులును సతీ పుత్రులును తనతోపాటు ధర్మ చయమును కూడ పేర్కొనెను. దానికి విశ్వామిత్రుడు “ధర్మము, స్త్రీవు, న్భార్యయు బుత్రుకుండు వెలిగా నీ సర్వ సామ్రాజ్యలక్ష్మీ వాల్లభ్యము మాకు నిమ్మనిన” నిచ్చెనిర్వికారానన శ్రీవిభాజిత మూర్తియై సమ ికప్రేతి స్త హరిశ్చంద్రుడున్॥

అని కలదు. ఇచ్చట మారన ధర్మ చయమును పేర్కొనినాడు. హరి శ్చంద్రునకు తోడై నిలచినది ధర్మచయము మాత్రమే. దానిని విశ్వామిత్రుడు కోరలేదు. అందుచే నా హరిశ్చంద్రుడు సత్యోక్తి నిశ్చయమున సమస్తమును పరిత్యజించి కాననములకేగు చుండెను.

జనులు పురపుర పొక్కు దుఃఖముతో రాజువెంట నడచి రాగా నిందారో పణము చేయుచు విశ్వామిత్రుడు శ్రై బ్యను మోసెను. హరిశ్చంద్రుని మాట తప్పింప ప్రయత్నించిన ముని అది సాధ్యముకాక ఆనాడు వారిని రక్షించు రాజు తన భార్యను మోదినచో చలించునని తలచి ఆమెను మోడెను. ధర్మ వీరుడైన హరిశ్చంద్రుడు అది తాత్కాలికమని తలచి శాశ్వత కీర్తికై నిలిచెను. హరి శ్చంద్రుని యీ స్థితియే విశ్వాఖ్య దేవతలను కరగించి వేసినది.

విశ్వామిత్రుడు యజ్ఞము చేయువారిలో శ్రేష్ఠుడైన హరిశ్చంద్రుని రాజ్యము నుండి వెడల గొట్టెను. వీనికే లోకము ప్రాప్తిండును, అని మూలమున నుండి మారన “ఇంతెక్కడి పుణ్యలోకముల కేగెడు నిమ్మని? సత్య నిష్ఠ బెంచె క్కిన యన్నరేశ్వరుని నేమిటి కిమ్మయి గాని పెట్టెడిన్?”

అని సత్యమునకే ప్రాధాన్యమిచ్చి పలికినటుల వ్రాసెను. హరిశ్చంద్రుని సత్య సందునిగా మాటి మాటిగా పేర్కొనుచున్న మారన యిట్లు చెప్పట్లుట కథా పటుత్వమునకు దోహదము చేయుచున్నది. కాని వైదిక పురాణాది గ్రంథము లన్నియు హరిశ్చంద్రుని యజ్ఞ యాగాదులను గూర్చి ప్రసంగించుచున్నవి. మార్కండేయము కూడ నట్లు చెప్పట పురాణ ధర్మముని చెప్పవలెను. మారన చేసిన మార్పును కావ్య ధర్మముని పేర్కొనవచ్చును. అందుకొరకే హరిశ్చంద్రుడు తొలగని సత్య ధర్మములు తోడుగ దాలిమి యూది దుఃఖము మనులనిది గూర్చుచున్ వివిధ ప్రదేశములు దాటెనని మారన వర్ణించినాడు. ఈ పద్యము చావునకు కూడ తెగించిన హరిశ్చంద్రుని శీలమును చాటుచున్నది. చివరకు హరిశ్చంద్రుడు తనంతట తానేన గియును నెందున జొంకు పలుక నాకిదియ నిశ్చయంబు అని చెప్పెను. హరిశ్చంద్రునితో నంతటి యాత్మ విశ్వాసము గూడు కట్టుకొని యున్నది. ఇంకొక పుట్టుకలోనైన బంటునై చందాలునకు దాస్యమొనరించెదనని ధైర్యముగా పలికెను. అతనిలోని ధీరత్వమిచ్చట స్పష్టముగా తెలియుచున్నది.

అందులకే హరిశ్చంద్రుడు అమరేంద్రునిచే నిట్లు కీర్తింప బడెను

“నరుల కగమ్యమై వెలుగు నాకము సీకభిగమ్యమయ్యె నీ
నిరుపమ సత్యధర్మ మహనీయత శాశ్వత వీర్య భోగముల్
దొరకొనియెన్నరేశ్వరా. సుతుండును భార్యయు నీవు నుత్స
రత్నరుచిర సద్విమానము ముదమ్మున నెక్కుడు రండు నావుడున్.”

అని ఇంద్రుడు కీర్తించుటచే నింద్రలోకమునకూడ కానరాని సత్య ధర్మ నియతి యీ భూలోకమందలి రాజుతో కాన్పించినది. ఇట్టి హరిశ్చంద్రుడు రాజుర్షి.

మారన తన కావ్యములో సత్య ధర్మ నియతికి ప్రాధాన్యమిచ్చి మూలమునకు మెరుగు దిద్దెనని చెప్పవచ్చును. అంతియేగాక కొన్నిచోట్ల మూలార్థము చెడిపోకుండ కాపాడుచు తరువాతి హరిశ్చంద్ర కావ్యములకు మార్గ దర్శకుడు కూడ నయ్యెననుట స్పష్టము.

పోతన భాగవతము-

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

భాగవతమునందు వలెనే భాగవతము నందును సందర్భ వశమున హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగమేగాక శునశ్శేషుని ప్రసంగముకూడ కలదు. భాగవత ప్రహ్లాద చరిత్రలో¹ శునశ్శేషుని గూర్చి చెప్పబడినది. ప్రహ్లాదుడు రాక్షసుడగు తండ్రి గుణగణములను పొందక విష్ణుభక్తుడై అతనికి కడు విరోధిగ మార జొచ్చెను. అప్పుడు తండ్రి నానావిధముల తనయునుని హింసించినను వాని మనముతోపాటు శరీరమును నొవ్వకపోవుటచే విసిగి వేసరి తనలో తాను శునశ్శేషుని తలంచెను. మిక్కిలి పరితపించుచున్న యాతని మనమునకు ఈ సంఘటన జ్ఞప్తికి వచ్చినది. ఇచ్చట ప్రసంగవశమున వచ్చినకథ నవమస్కంధములో² విపులీకరింపబడినది.

సంస్కృత భాగవతమున ఐతరేయ బ్రాహ్మణ కథ మాత్రమే వర్ణింపబడినది. కాని పోతన మార్కండేయ పురాణమునందలి సత్యహరిశ్చంద్రుని ప్రసంగమునుజేసి తదుపరి యైతరేయ బ్రాహ్మణకథ వర్ణించెను. దేవీ భాగవత కథ నీతడు తారుమారు చేసినాడు. అందు మొదట ఐతరేయ బ్రాహ్మణము నందలి కథయు తర్వాత మార్కండేయ పురాణమునందలి సత్య హరిశ్చంద్రుని కథయు వర్ణింప బడినవి.

భాగవతములో మొదట ఇత్యాకుఁషంశ వర్ణనమును పిదప త్రిశంకుని వృత్తాంతమును చెప్పబడినవి. ఆ త్రిశంకుని కుమారుడైన హరిశ్చంద్రుని నుండి కౌశికుడు యాగదక్షిణ మిషతో నఖిల ధనమును కొల్లగొని కులహీనుని దగ్గఱ

1. ప్రహ్లాద చరిత్ర “అదియునుగాక తొల్లి శునశ్శేషుండను ముని కుమారుండు తండ్రి దనకు నపకారియని తలంపక బ్రతికిన చందంబున.”

పోతన భాగ సప్తమ స్కంధం పుట 31.

2. భాగ నవ్య. స్కం. సప్త అధ్యాయము.

ప్రచురణ ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమి. 1964.

కొలువునకు బెట్టెను. కాని హరిశ్చంద్రుడు బొంకుట కలజడి చెందెను. ఈ విధముగ హరిశ్చంద్రుడు కొశికునిచే బాధింపబడుచుండెనని యెరిగి వశిష్ఠుడు విశ్వామిత్రుని గృధ్రముకమ్మని శపించెను. విశ్వామిత్రుడును వశిష్ఠుని బకముకమ్మని శపించెను. పక్షిరూపులయ్యును ఆ యిరువురు యుద్ధంబు సేయుచునే యుండిరి. అంత బ్రహ్మ యేతెంచి వారిని సమాధానపఱచి నిజాకృతుల నొందించెను. ఈ రీతిగ సూర్యుడేయ పురాణ సత్యహరిశ్చంద్రుని కథ సూక్ష్మముగ చెప్పిన పిదప పోతన హరిశ్చంద్రునకు సంతాన హీనత్వమంటగట్టెను. నారదుడు పవేశమున వరుణోపాసన నతి భక్తితో జేసి సంతానము పొంది యాగ పశువుగ సుతుని నిచ్చెనదన్న విషయమును కప్పిపుచ్చిన హరిశ్చంద్రుని కథ యిందు కలదు. ఇది పూర్వకథ ననుసరించినను ఇందు పోతన తెనుగుతనము కవితా చమత్కృతియు కానవచ్చుచున్నవి.

హరిశ్చంద్రుడు ప్రత్యక్షమైన వరుణునకు మ్రొక్కి:-

“వరుణదేవ! నాకు వరవీర గుణముల

గొడుకు పుట్టెనేని గొడుకుబట్టి

పశువు జేసి నీవు పరిణమింపగ వేల్పు

గొడుకు నీగదయ్య కొసరులేక.”¹

అని చక్కని తేట తెలుగులో వర్ణించెను. ఇచ్చట రాజు, వరుణుడు సంతాన వరమొనగుటకు ముందు తానే ప్రతిఫలమును సూచించుట వింతగా నున్నది. భక్తికి లంఛమునకు మెచ్చిన వరుణుడు ‘వల్లె’ యనెను. తదుపరి తాకపోక లన్నియు నొక పద్యమున వర్ణింపబడినవి:-

పురిటిలోపా వచ్చి పుత్రు వేలుపు మన్నఁ

బురుడు వెళ్ళినగాని పొసగదనియెఁ

బలురాకమును వచ్చి బాలు వేలుపు మన్నఁ

బండ్లులేకున్న నభావ్యుడనియెఁ

బండ్లు రాజూచి డింభకుని వేలుపుమన్నఁ

బడిపండ్లు రాయె నభావ్యుడనియెఁ

బడిపండ్లు పొడమినఁ గొడుకు వేలుపుమన్నఁ

చోరుల కాదనక పొసగదనియెఁ

గొడరి యిట్లు కొడుకుతోడి మోహంబునఁ

బ్రౌడ్లు గడపుచుండె భూవరుండు

దండ్రి తలపునొంది దనలోన చింతించి

యింటనుండ కడవికేగెఁ గొడుకు

చేరి కులపతి మహర్షిచే సత్కరింపబడును. ఇంతలో హరిణము మరణించుటచే శోకించు కూతురువలన కులపతి మహర్షి విషయము గ్రహించును. తన బాలికచే పెంచబడిన హరిణము హరిశ్చంద్రుని బాణముచే మరణించుట చూచి యతడు మిక్కిలి కోపించి సర్వస్వదానమువలననే యా పాప ముపశమించు నని రాజునకు చెబుచును. వెంటనే రాజు సర్వమును కులపతి మహర్షికిచ్చివేయును. తరువాత ఆ వనమునందు భయంకరనూకర మొక్కటి బీభత్సము చేయుచున్నదని కులపతి తెలుపును. దానిని భేదించుటకు హరిశ్చంద్రుడు బయలుదేరును. పిమ్మట కథయంతయు మార్కండేయ పురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును బోలియున్నది. ఇందు మొదటి అంకమున మాత్రము కొలది శృంగారరసము ప్రవేశపెట్టుటకు కవి ప్రయత్నము చేసెను. గాని, అది నెరవేరలేదనియే చెప్పవచ్చును. అంతయేగాక యిందు వసిష్ఠుడు దివ్యచతువుతో హరిశ్చంద్రుని స్థితిని గ్రహించి అతనిచే పూజలు, జాగరణములు చేయించుటయు మొదలగు విషయములు వర్ణింపబడినవి. హరిశ్చంద్రుడు వేటకేగినప్పు డచ్చట వశిష్ఠుడు కనిపించి విశ్వామిత్రా శ్రమమును ప్రవేశింపరాదని తెలిపినట్లు కల్పింప బడినది. ప్రథమాంకకథ కేవలము క్షేమేశ్వరుని సృష్టియని చెప్పవచ్చును. తరువాత వెలసిన ప్రధానము లగు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యముల యందెచ్చటను నీ సంఘటన కానరాదు.

దీని ననుసరించి హిందీలో వెలసిన భారతేందుని హరిశ్చంద్ర కావ్యము² ఇంద్రసభతోడనే ప్రారంభము చేయబడినది. కాని తదుపరి కథ యంతయు నీ కావ్యమును బోలి యున్నది. చండకౌశిక నాటకమునందు మార్కండేయము ననుసరించి హరిశ్చంద్రుని భార్య శై బ్యయనియు తనయుడు లోహితుడనియు పేర్కొనబడిరి. పురాణ హరిశ్చంద్ర కథల తరువాత సంస్కృత సాహిత్యమున వెలసిన కావ్యములలో నిదియే ప్రప్రథమమని చెప్పవచ్చును. ఈ నాటకము నందలి కథననుసరించి ఆధునిక యుగములో కావ్యములు, నాటకములు, వచనములు కూడ వెలసినవి.

2. హరిదాసు-సంస్కృత గ్రంథమాల-

సత్యహరిశ్చంద్ర నాటక సమాలోచన్,
మరియు టిప్పణి సహిత.

లక్ష్మీ శంకర వ్యాస్.

సంస్కృతమున కాననగు హరిశ్చంద్ర కావ్యములు.

1. హరిశ్చంద్ర చరిత్ర³ ఇది చంపూ కావ్యము. దీనికర్త కాశ్యపగోత్రుడైన గురురాముడు అని తెలియుచున్నది. ఈ కావ్యము లాదియాకులపై వ్రాయబడియున్నది. కథ గౌరన కథను బోలియున్నది.

2. హరిశ్చంద్ర చంపువు⁴:-

దీని రచయిత నారాయణ, ఈతడు గంట గోత్రీయుడు. ఇందు కథావస్తువు కంటెను వర్ణనమునకే ప్రాధాన్య మధికము.

3. కావ్య సముదయము:-

దీని రచయిత వెంకట రమణయ్య. 1944.

ఇందు మూడుకథలు గలవు. దీని కర్త బెంగుళూరు వాస్తవ్యుడు.

1. హరిశ్చంద్రము⁵.

2. నాభా నేదిష్ట కథ⁶.

3. విశ్వామిత్ర దంత కావ్యము⁷.

ఇందు హరిశ్చంద్రుని కథ యైతరేయ బ్రాహ్మణకథ ననుసరించి వ్రాయబడినది. హరిశ్చంద్రుడు వరుణునిచే వరముపొంది సుతునిగనుటయు పిదప శునశ్శేపుడను బ్రాహ్మణ బాలుని పిలిచి యాగపశువుగా జేసి యాగము జేయుటయు మొదలగు వృత్తాంతములు వ్రాయబడినవి. ఇందు చెప్పకొన దగిన నూతనత్వము కానరాకపోయినను 1944 సంవత్సరములో సంస్కృతమున నీకావ్యము వెలువడుట విశేషము.

3. R.no. 2083 (a) Harichandra Chempu. This is a palm-leaf manuscript in grantha script and contains 128 pages of 2,000 granthas, Government oriental Manuscripts library, Madras.

4. R.No. 6867 Palmleaf Telugu script 70 pages folioes 1-35. 1,200 granthas.

5. S. 2885 G.O.M. Library, M A D R A S.

6. (కాగితముపై వ్రాయబడి యున్నది) by

వెంకట రమణయ్య.

చెన్నరాయ పట్నమ్.

7. 944 by M/s. B.B. Subbaiah & Sons, Press.

కన్నడ సాహిత్యము-

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

కన్నడ సాహిత్యమునందు రాఘవాంకుని 'హరిశ్చంద్ర కావ్యము' హరిశ్చంద్ర కావ్య సృష్టికి మకుటాయ మానమని చెప్పవచ్చును. ఇందలి రచనా చమత్కారము, పాత్ర పోషణ, సన్నివేశ సౌరభ్యము, సంభాషణా చాతుర్యము, వర్ణనానిపుణత పేర్కొనదగినవి. ఇతని రచనకు పూర్వము పదియవ శతాబ్దిలో ఆది పంటన భారతము నందు నారదుడు పాండుపుత్రులకు ఆశ్వమేధాది యాగ మహిమను తెలుపుచు కృతయుగమునందు హరిశ్చంద్ర చక్రవర్తి నూరు యజ్ఞములు చేసి యావత్తు భూభాగమును పరిపాలించి ఇంద్రునిచే పూజింపబడినట్లు పేర్కొనెను. ఇది సంస్కృత భారత సభాపర్వ కథకు అనువాదము.

రాఘవాంకుని తరువాత వెలసిన హరిశ్చంద్రకావ్యములన్నియు రాఘవాంకుని కథానుసరణీయములనియే చెప్పవచ్చును. అందు పదునైదవ శతాబ్దిమునందలి కుమారవ్యాసుని భారత 'వనపర్వము నందును పదునైదవ, శతాబ్దిము నందలి కుమార వాల్మీకి' కన్నడ రామాయణ అరణ్య పర్వమునందును హరిశ్చంద్రుని కథ కన్పించు చున్నది. తదుపరి ఆధునిక ప్రక్రియలలో మహాంక దేశకేంద్ర కవిచే రచింపబడిన హరిశ్చంద్ర మహారాయన చరిత్ర యక్షగానమును, నంజుణ్ణ భాగవత కవిచే రచింపబడిన 'హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన' యక్షగానమును పేర్కొనదగినవి. పైన గడ్య గ్రంథములలో 'హరిశ్చంద్రని చరిత్ర', హరిశ్చంద్ర రాయనకథ వాసి గాంచినవి.

గుజరాతీ భాషయందు కూడ క్రిస్తు శకము 1510 ప్రాంతమున రచింపబడిన ధర్మవేదన 'హరిశ్చంద్రరాస' కావ్యము ప్రసిద్ధి వహించినటుల తెలియుచున్నది.¹

రాఘవాంకుడు వీరశైవుడు. హంపియందు జన్మించి విరూపాక్షుని భక్తుడయ్యెను 'హరిశ్చంద్రకావ్య'² మునందీతడు చతురకవిరాయ హంపియ హరిశ్చరుని వరశుడుడనని విశేషముగా చెప్పుకొనెను. మామయగు మహాదేవుని శిష్యుడు³. పంపావిరూపాక్షుని పూజించుచు గురువుని సేవించి నీతడు నాల్గు వేదముల పదునారు శాస్త్రముల పారంగతుడయ్యెను. అభిలౌకిక వైదిక విద్యలందరి తేరి కావ్యరచన కుపక్రమించెను.

కాలము:- ఈతని కాలమునుగూర్చి పలువురు పలువిధముల పేర్కొనిరి.

కర్ణాటక కవి చరిత్రకారులు⁴ క్రీస్తు శకము 1165 ప్రాంతముగా పేర్కొనిరి.

డా॥ వేంకటసుబ్బయ్యగారు⁵ క్రీస్తు శకము 1300గా చెప్పిరి.

డి.ఎల్. నరసింహాచార్యులుగారు క్రీస్తు శకము 1240 గా పేర్కొనిరి.⁶

హరిశ్చంద్ర కావ్య సంగ్రహమునందు క్రీస్తు శకము 1280⁷ ప్రాంతముగా వ్రాకుచ్చిరి.

ఇవిగాక పలువురు క్రీస్తు శకము 1165గా⁸ పేర్కొనిరి.

ఇందు వెంకట సుబ్బయ్యగారి వాదము పలువు రంగీకరించిరి.

ఎస్. బసవారాధ్య, పండిత ఎస్. బసప్ప⁹ గారలు.

2. ప్రథమ స్థలం 11 వ పద్యము.

3. కన్నడ రాఘవాంకుని గూర్చి వ్రాయుటకు డా॥ జి. రామచంద్రరావు గారు (రిడరు కన్నడ డిపార్టుమెంటు ఉస్మానియా) ఎంతగానో సహకరించిరి.

4. కర్ణాటక కవి చరిత్ర భాగవతము 1పుట 165.

5. తెలపు కన్నడ కవి గళ జీవనకాల వివరపు టె. 260 మరియు 278.

6. సిద్ధరామ చరిత. పీఠిక (XV-XXII.)

7. హరిశ్చంద్ర కావ్య సంగ్రహ పీఠిక పుట XIII-XIV

8. కర్ణాటక కవి చరిత్ర కారులు.

9. హరిశ్చంద్రకావ్య పీఠిక పేజీ 8. 1969 ముద్రణ

ఈతడు క్రీస్తు శకము 1225 ప్రాంతమున జన్మించి క్రీస్తు శకము 1300 వరకు జీవించి యుండవచ్చునని తెలిపిరి.

పై అంశములను పరిశీలించిన పిమ్మట నీతడు క్రీ.శ. 13వ శతాబ్ది వాడని చెప్పట తగినదిగా కాన్పించుచున్నది.

హరిశ్చంద్ర కావ్యమే కాక నీతడు సిద్ధరామపురాణ. సోమనాథ చరిత, పీఠేశ్వర చరిత, శరభ చరిత¹⁰. హరిహరమహాత్యయను కావ్యములను సంతరించెను.

ఈతడు రాఘవ, రఘవాంక రాఘవాంకపండితుడని పిలువబడెను. తాను “ఉభయకవి కమలరవి రాఘవాంక పండితుడ” నని చెప్పుకొనెను.

విరూపాక్ష పండితుడు ‘చెన్నబసవ పురాణ’ము నందు ఉభయకవి శరభ భేరుండ నెంబ బిరుదాంకితుడ రాఘవాంకుడ! అని చెప్పెను.

రాఘవాంకుడు ‘హరిశ్చంద్ర కావ్యమును సంతరించి హంపీ విరూపాక్షున కంకిత మొనర్చెను. దేవరాజ సభయందు దీనిని పఠించి ‘కవిశరభ భేరుండ’ను బిరుదమును నానారత్న భూషణములను బొంది గౌరవముల నందెను¹¹.

“కృతిగెనామం హరిశ్చంద్ర చారిత్ర”¹² యని పేర్కొనినాడు. ¹³ ఈ కావ్యమంతయు పదునాలుగు స్థలములుగా విభజింపబడినది. స్థలారంభమునందు ఓన ఆశ్వాసాది పద్యములవలె గాక ‘సూచన’ అను పేరుతో ‘ఆస్థల’ మందలి గాథ తెలుపబడినది. ఆశ్వాసాంత గద్యములు కూడ నిందు గానరావు. ఇందు వచనము కానరాదు. దేశి ఛందసైన ‘వార్ధక షడ్పది’ త్రోనన్ని పద్యములు శ్రుతి పేయముగ కూర్చబడినవి. ఐదు మాత్రలుగల గణములతో నిండి ప్రాస నియమము కలిగియున్నది.

10. ప్రథమ స్థలం 11 పద్య.

10.ఎ. విరూపాక్ష పండిత క్రీస్తు శకము 1584.

11. రాఘవాంక చరిత. సంధి 2 పద్య 24.

12. ప్రథమ 15 ప.

13. రాఘవాంక విరచిత హరిశ్చంద్ర కావ్య సంపాదకుడు. ఎదా. బసవారావు. ఎం.ఎ. పండితలనో బసప్ప.

కథావస్తువు:-

మార్కండేయ పురాణ దేవీ భాగవతమునందలి కథా వస్తువును స్వీకరించెను. ఈ కావ్యము తెలుగు సాహిత్యమున వెలసిన గౌరవ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కృతితో పోల్చదగియున్నది¹⁴. ఇరువురును చైవకవులె. ఇరువురి కావ్యచమత్కారములును అక్క చెల్లెండవలె సామ్యములై యున్నవి.¹⁵

కావ్య ప్రారంభము:

కావ్యారంభమున కృతిపతియగు పంపా విరూపాక్షుని స్తుతించిన తీరు పేర్కొనదగి యున్నది. ఇందు ఈతని కవితా చాతుర్యము అద్దములోని ప్రతి బింబమువలె స్పష్టముగా కాన్పించుచున్నది. శ్రీపతి సౌఖ్య నుడుపతి శాంతి వాసీపతి చాతుర్యము, దివస్పతి ప్రతాపము సురపతి భోగము, రతిపతి మూడు లోకాతిశయ రూపము, సరితృతి గంభీరత స్వాహాపతి తేజము కలిగిన పంపా విరూపాక్షుని వేడుకొనినట్లు కలదు. ఈ స్తుతి పద్యములు ఈతని కవితా చమత్కృతికి ఒక్కొక్క మచ్చుతునకయని చెప్పవచ్చును.

తదుపరి తన గురువగు హంపియ మహాదేవుడు కామక్రోధాది అరిషడ్వర్గమును జయించిన వ్యక్తియని కీర్తించెను¹⁶.

పూర్వకవి స్తుతిలో ఉద్భట, మయూర, కాళిదాస, హలాయుధ, కేళి రాజ, మలహణ, బాణ. భోజ, భల్లట, భారవి మొదలగు వారిని పేర్కొనెను.

ఈతడు మొదట అయోధ్యాపుర వర్ణన చేయుటలో ఆదిర్వితీయుమైన ప్రతిభను చూపెను. అది భారము వహించుటయందు అమరావతి, సౌఖ్యన అలకాపురి, సిరియందు మధురాపురము. దర్పమున అలకాపురము, జవమున యమపురము, రౌద్రమున వురగేంద్రపురము, రచనమున నింద్ర ప్రస్థము అని వర్ణించెను.

14. ముందు చర్చించబడును. శారదా మందిర రామయ్యచిరన్తి మైసూరు-4. మొదల నెయముద్రణ 1955. ఎరడ నెయముద్రణ 1969.

15. హరిశ్చంద్ర చరిత్ర- ప్రథమ స్థలం పద్య 1.

16. ప్రథమ ————— 11.

17. ————— పద్యం 14.

¹⁸ ఈ విధముగ పురము వెలుగుచుండ హరిశ్చంద్రుడు సురపతి భోగము, అగ్ని తేజము, రత్నాకరునిగాంభీర్యము, అనిలుని బలము, రుద్రుని వుగ్రత, సూర్యుని ప్రభ, భూమి ధైర్యము, చంద్రుని శాంతి కలిసి రూపొంది శత్రు గణములకు పంచాస్యుడై యొప్పుచుండెనట.¹⁹

తదుపరి రెండవ స్థలము యింద్రుని వర్ణనతో ప్రారంభమైనది. వశిష్ఠ కౌశిక వాదోపవాదములలో కౌశికుడు వశిష్ఠునుద్దేశించి పూర్వము హరిశ్చంద్రుడు జలోధర వ్యాధిచే పీడింపబడిన విధము, వరుణుని సంప్రీతుని జేయుటకై తన కుమారునికి బదులుగ శునశ్శేపుని యజ్ఞ పశువుగ జేసి యాగము చేసిన విధము తెలిపి అట్టి పాతకుని ప్రశంసించుట తగదని పలికెను.²⁰ ఇచ్చట హరిశ్చంద్రుని పూర్వ వృత్తాంతము కౌశికుని సంభాషణచే సూచింపబడినది. ఒక్క దేవీ భాగవతమునందు మాత్రమే హరిశ్చంద్రుడు శునశ్శేపుని కొనితెచ్చి యాగము జేసిన విధము తెలిపి తదుపరి జ్ఞానవంతుడై సత్యనిష్ఠాపరుడై కౌశికునిచే సత్యవాక్యాల నమునకై యిడుమలు పడిన విధము వర్ణింప బడినది. అందుచే రాఘవాంకుడు. దేవీ భాగవత కథను దృష్టియందుంచుకొని దీనిని వర్ణించెనని చెప్పవచ్చును.

తృతీయ స్థలము:-

ఇందు తెలుగు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథవలెనే కథ చెప్పబడినది. హరి శ్చంద్రుడు వేట నెపమున అరణ్యమున కేగుట అచ్చట వసంత వర్షన - సరో వర వర్షన²¹ జలక్రీడా వర్ణనము మన్మథ పూజా విశేషముగ వర్ణింప బడి నది ఇందు విశేషముగ పేర్కొనబడిన శివపూజ ఈ వర్ణన రాఘవాంకుని శివభక్తిని వ్యక్తము చేయుచున్నది.

షష్ఠ శ స్థలమునందు కౌశికునిచే పంపబడిన మాయా వరాహ వర్ణనము దాని తీవ్రతతోపాటు కౌశికుని కోపాగ్నిని వ్యక్తము చేయుచున్నది.²² తదుపరి చేసిన నాశ్రమ వర్ణనము నన్నయాది కవుల యాశ్రమ వర్ణనను పోలియున్నది.

18. ప్రథమ 39 ప.

19. ప్రథమ 40 ప.

20. ద్వితీయ- 19 ప.

21. చతుర్థం 57 ప. పంచమం-18 ప.

22. షష్ఠస్థలం పద్య 8, 6, 10- "అడవినడుగలు దెనెగలో డియఘడి ఘడిసుత లోడ సార్దు పడియకెడ హుత బరికోప దిం-

²³కృష్ణాజినాది దర్శనములు, సింహ శార్దూలాది మైత్రి, విదిత వేద ఘోష పూర్ణ ప్రసంగములు, తర్క, తంత్ర ఆగమాది విషయ వాదములు వర్ణింపబడినవి.

అచ్చటనుండి కౌశికుని కోపాగ్ని జ్వాలలు విజృంభించినవి. ఏ యగ్ని కైనను పవిత్రతయే ధ్యేయమగుటచే కౌశికుని కోపాగ్నిలో హరిశ్చంద్రుని భౌతిక పాపములు కడుగబడి యెన్నియో జన్మముల తపస్సునకుగాని ప్రత్యక్షముగాని అది దంపతులగు శివ పార్వతుల దర్శనమైనదికదా! అందులకే సత్య పాలనము మించిన తపస్సు లేదని చెప్పవచ్చును.

నవమస్థలమునందు హరిశ్చంద్రుడు తన పురమునకేతెంచి విశ్వామిత్రునకు తన సర్వమును చూపించుచు యాతనికి యొసంగివ విధము యత్యద్భుతముగ చేయబడినది²⁴.

అంతటి కఠినుడైన విశ్వామిత్రుని కట్టి గండ, పాపి, నిష్కరుణ, నిర్ణయ, మూర్ఖ, నీచ, నీరస, నిర్గుణ యనుచు జనులు పరి పరి విధముల నిందించినారని చెప్పబడినది. దశవాస్థలమునందు తుధానములచే మండి వారి కెదురుగ భుగ భుగ వ్యాపించుచు దావాగ్ని యెదురైనది. ²⁵ ఇది సత్యకాంతారమును దహించుటకు వచ్చినదని చెప్పట రామవాంకుని కవితా చమత్కృతికి నిదర్శనము.

చంద్రమతి దావాగ్నిలో ప్రవేశింప నది చల్లారిపోయినది. ముందు ఆమె స్థితికి జాలినొందిన దేవతలు యీమె పాతివ్రత్యమునకు అబ్బరపడి పుష్ప వృక్షిని గురిపించిరి.

హరిశ్చంద్రుడు భార్యా పుత్రులను ఆముట్టకై కాశీవట్టణ పురవీధుల దిరుగుచుండ ఆ పరమసాధ్విని కొనుటకు అగ్నియే బ్రాహ్మణ వేషధారియై

23. షష్ట ప 35 - 43.

24. నవమస్థలం తి ప “ఇందు రత్నభండార విదుషేమ భండారం
విదుసునాహ వర్గ విదుపట్టి కర్మకుల
విదు బెళ్ళియు గ్రాణవిదు కండెముద్రాణ.
నిదు సర్వశాస్త్రశాలి.” — — —

25. దశమ ప. 9 భుగి భుగిలో భుగి భుగితో థిథిథిటితో

థిచెథిటిలో

వచ్చెను. కాలకౌశికుడు “వీడు బాలుడగుటచే పనికి నుపయోగింపడు ఈయె వయస్సు మళ్ళినదగుటచే కొనిన ఫలమేమి” యని నిరసించుచునే ధనమిచ్చి గొని పోయెను.

హరిశ్చంద్రుడు ఆత్మ గౌరవమును జాత్యాభిమానమును వదిలి కాటికాపరిగా వెళ్ళుటకు సిద్ధపడెనట. ఆ పరమ పవిత్ర మూర్తిని గొనుటకు యమధర్మ రాజే కాటికాపరిగా వచ్చెను. ఇది హరిశ్చంద్రుని కీర్తిని రెట్టింపు చేయుచున్నది. చంద్రమతి దుష్టిని తెలుపుటకు “యింటి యజమాని మిక్కిలి గోపిష్టి భార్య మహా మూర్ఖురాలు. కొడుకు ధూర్తుడు. కొడలదిక నిష్ఠురాలు. ఇరుగు పొరుగు వారు మిథ్యావాదులు దుర్జనులు.”²⁶ అని వర్ణించుట తగియున్నది. ఆ తల్లి కొడుకులు ఆ యింట చచ్చి పుట్టుచుండిరని వర్ణించుట కవి లోకజ్ఞతను చాటుచున్నది. ఇట్టి సామెతలు యెన్నియో యిందు సమయోచితముగ చెప్పబడినవి.

కొడుకరణ్యమున పాముకాటుచే మరణించెనన్న వార్త విని యామె తన ‘రత్నాలద్దము పగిలినదని’ వాపోయెను. అచ్చట యింటి యజమానిని పాత్ర లోకములో ఎంతటి క్రూర యజమానులుండురో వాటికి మచ్చు తునకయని చెప్పవచ్చును. దుఃఖ ముచికి వచ్చుచుండ చెట్టింత కొడుకును పొట్టన పెట్టుకున్న విధిని నిందించలేక తన గతికి విచారించలేక యింటిపని జక్కపెట్టి వారిని తృప్తి పరచి యిల్లు వదలి ఆరణ్య మార్గము పట్టినది. ఆర్ధరాత్రి గాఢాంధకారములో కల్లక, జంబుక ఘోర నృకములచే భయంకరమైన ఆరణ్యములో హరిశ్చంద్రుని పట్టపురాణి యేకాకియై తనయుని శవము వెదకి భుజమున నిడి రోదించుచు స్మశానము చేరినదట. ఇచ్చట నీమెపాత్ర పరాకాష్టమునందినది. తన పెన్నిరానమైన భర్త కనబడినచో పుత్రునిగూర్చి యేమని తెలుపవలెనో తెలియక వగచినది. కడుపుతీపి కన్నతల్లికే తెలియునుకదా! ఇచ్చట నామె దుఃఖమును మఢానిలరగిలో వర్ణింపబడెను. ‘ఇది ఈతని వర్ణనా నై పుణ్యమునకు పాండిత్య ప్రతిభకు గీటురాయి.’²⁷ ఆమె శోకమున మన కన్నలయొడుట ప్రత్యక్షము చేయించి గుండె కరగించినాడు. విధి అంతటితో ఆగలేదు. రాజ

26. ద్వారకా స్థ. 20 ప తరువాత 158 పాదములతో వర్ణింపబడినది.

27. ద్వారకా స్థలము. ప. 3 “బెడియని ఆకోపలేందతి మహా మార్గముగ కడుధూర్త సోనె యా డడదిక నిష్ఠురమనెయ.

కుమారుని చంపెనన్న ఘోషతో నామెకు మరణదండన విధించబడినది. హరిశ్చంద్రునికే రాజాజ్ఞ, భార్య నిష్కల్మషయని యెరింగినను విధి కెదురీదలేక బంధములన్నియు మాయయని తలచి వీనిని త్రెంచుకొని శివలోకమును చేరు ధ్యానలో “శివ శివ మహాదేవ” యనుచు కత్తినెత్తి ఆమె కంఠముపై వ్రేసెను.

ఆ శివభక్తుడగు రాఘవాంకుని హృదయమంతయు శివమయమే. ఆ హృదయమున శివుని రూపమును ప్రత్యక్షము చేయించినాడు. పరమ ధార్మికుడు, సత్యమూరియైన హరిశ్చంద్రుని తపస్సు ఫలించజేసినాడు. కెంజెడలతో శశికళాధరుడై సురనదితో ఫలకుండలములతో హృదయమున గిరిజతో పులి చర్మధారియై కాశీ రమణుడు ప్రత్యక్షమాయెను.

హరిశ్చంద్రుడు యెన్ని యో విధముల వారిని స్తుతించెను. విశ్వామిత్రుడు తన తప్పు క్షమింపమని వేడుకొనెను. శివుడిట్లు హరిశ్చంద్రునను తెలిపెను. ఆ చండాల వేషమే పవిత్ర వేషము. వాని నేవే గురుసేన. శపతల బియ్యము తినుట పవిత్రమైన చాంద్రదాయణ ప్రతము. శప దహనమే యజ్ఞము. భార్యను చంపుట ప్రపంచ మాయను జయించుట. ²⁸, భార్యాపుత్రులు తిరిగి చైతన్య పంతులైరి. తిరిగి రాజ్యప్రాప్తి జరిగినది. హర సత్యమేనని నిరూపించుటకే యీ కథ వర్ణింపబడినది. ఆ కథయందు శివభక్తిని ప్రవేశింపజేయుట, హరిశ్చంద్రుని శివ భక్తునిగా తీర్చిదిద్దుట రాఘవాంకుని ముఖ్యోద్దేశముగా కాన్పించుచున్నది. కాని పురాణములలో కూడ హరిశ్చంద్రుడు కాశికేగినటులనే చెప్పబడుట చేతను అచ్చట విశ్వేశ్వరుని హరిశ్చంద్రుడు ధ్యానము చేయుట చేతను రాఘవాంకుని శివభక్తి వర్ణన కడు యొప్పిదమైనది.

శివభక్తి వర్ణనతోపాటు ఈతని నగర, ఆరణ్యవేట, స్మశాన వర్ణనములు కడు ప్రసిద్ధములై యొప్పిసవి.

చంద్రమతి, హరిశ్చంద్రుని. కాలకౌశికుని నక్షత్రకాది పాత్రలు తీర్చిదిద్దెను.

విశ్వామిత్రుని కోపము తగు విధముగ వర్ణింపబడినది.

మరియు రచనాశైలి అలంకారయుక్తమై వర్ణనా ప్రాధాన్యమై చక్కని సామెతలతో నిండినను కథాగమనము కుంటుపడక సాగినది.

చతుర్థ ప్రకరణము

ఆంధ్ర సాహిత్యము - స్వతంత్ర కావ్య ప్రతిపత్తి

- 1 గౌరన
- 2 తెలుగులో గౌరన - కన్నడములో రాఘవాంకుడు
3. శంకరకవి.
4. కంచిపీఠ శరభకవి.
5. రామ రాజ భూషణుడు
6. అడిదము నూరకవి.
7. హరిశ్చంద్ర కథ - చంద్రమౌళి కవి.

గౌరన కాలము

సాధారణముగా ప్రాచీనాంధ్ర కవుల కాలమును నిర్ణయించుట కష్ట సాధ్యము. ఏ కొద్దిమందిలో తప్ప ఇతర కవుల కాలనిర్ణయము అనేకములైన) అభిప్రాయ భేదములకు తానక మగుచుండును. అట్టివారిలో గౌరన యొకడు.

తన గ్రంథ రచనాకాలము స్పష్టముగా క్రీ. శ. 1656 అని చెప్పిన అప్పకవి, గౌరన హరిశ్చంద్ర కథ యందలి ద్వీపద పాదములను తన గ్రంథ మున (31-75, 25) నుదాహరించుటచే గౌరన క్రీ. శ. 1656 నకు ముందువాడని తెలియుచున్నది. క్రీ. శ. 1556 ప్రాంతము వాడైన చిరకవి పెద్దన¹ గౌరన పుత్రుడైన బైరవుని పేర్కొనుటచే నీ తండ్రి కుమారు లిద్దరును క్రీ.శ. 1556కు ముందు వారని తెలియుచున్నది. గౌరన పుత్రుడైన బైరవుని శ్రీరంగ మహా త్యము రచి గజాంకుశము రత్న పరీక్షయు నను మూడు కృతులును కవికాల నిర్ణయమున కంతగా తోడ్పడవు. ఇక క్రీ. శ. 1500కు ముందుగా వెలసిన గౌరన నవనాథ హరిశ్చంద్ర² చరిత్రలే మనకు ప్రధానాధారము లగుచున్నవి. నవనాథ చరిత్రయందు :-

“సింగయ మాధవ క్షితి పాల మంత్రి
పుంగవుడై యొప్పు పోతరాజునకు
ననుజాతుడగు నయ్యలామాత్ము కూర్మి
తనయు డుత్తముడు గౌతమ గోత్రజుండు
భ్రమరాంబికా పర ప్రాప్త విచిత్ర
విమల సాహిత్య ప్రవీణాధికుండు
ననఘ చిత్తుడు గౌరనాహ్వయఖ్యాతుఁ”

(గౌర నవనాథ చరిత్ర 5, 6 పుట)

-
1. లక్షణ సార సంగ్రహము- 1-3.
 2. నవనాథ చరిత్ర - మద్రాసు విశ్వ విద్యాలయము వారిచే ముద్రితము ప్రతి. 1937.
 3. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. ఆం. ప్ర. సా. అకాడమి 1967.

హరిశ్చంద్ర కథయందు:-

“సింగన మాధవ క్షితి పాల మణికి
మంగళ మూర్తికి మంత్రితై జగతి
బొగడొందు పెద్దన పోతరాజునకు
దగిన తమ్ముడు యశోధను డెల్లమంత్ర
చెట్టిబట్టంగ నోచిన భాగ్యవతికిఁ
జుట్టాల సురభికి సుందరీ మణికి
ఘనుడు వల్లభ మంత్రిత గంగాబ గోరి
కనిన పోచాంబకు గారాబు సుతుడు
ధరణి నమాత్య రత్నంబనబరంగు
ధరణి మంత్రికి గూర్మి తమ్ముడ ఘనుడ
భూత నాయకపాదపు శాభి రతుడ
గౌతమ గోత్రుడ గౌరనాహ్వయుండ
సరస సాహిత్య లక్షణ విచక్షణుడ

విరుద విఖ్యాతిచే బెంబొందు వాడ” పుట 40

గౌరన తనపై గ్రంథములో తెచ్చుకొన్న ఆత్మకథ అంతము సంస్కృతమున
లక్షణ శిరోమణి యను గ్రంథము గౌరన పేరిట వెలయుచున్నది. అది అముద్రి
తము దాని గద్య ఇట్లున్నది:-

“ఇతి కవినుత వితరణ విజిత పారిజాత పోతనామాత్య సహజాత
చాతుర్య గుణాభిరామ శ్రీమదయ్యల మంత్ర శేఖర గర్భ రత్నాకర శ్రీ గౌర
నార్య విరచితాయాం లక్షణ దీపికాయాం ప్రథమ పరిచ్ఛేదః”⁴

గ్రంథావ తారికలో:

అస్తి ప్రళస్తావనీపాలమౌళీ రత్నావలే రంజిత పాదపీతః
రేచర్ల వంశార్ణవ పూర్ణచంద్రో మహాబల స్సింగయ మాధవేంద్రః
అసే తస్య మహామాత్యః స్వామి కార్య దురంధరః
మస్త్రసిమి ? (పో)తరాజు ఇతి ఖ్యాతః రాజనీతి యగన్ధరః²

పైన నుదాహరించిన గౌరన స్వవిషయ వృత్తాంతమును బట్టి చూడగా రేచర్ల

4. నవనాథ చరిత్ర పీఠిక² అదియే పుట X1

వంశమున జన్మించిన మహాబలుడైన మాధవుడు గలడు. అతని తండ్రి సింగ భూపాలుడు. ఈ సింగయమాధవ భూపాలుని మహామాత్యుడు పోతరాజు. ఇతని తమ్ముడు అయ్యలామాత్యుడు. వీరితండ్రి పెద్దరాజు, అయ్యలామాత్యునికి గంగాఁబ (పోచాఁబ)యందు ధరణి మంత్రియు గౌరన మంత్రియునను నిరుపురు పుత్రులుదయించిరి. వారిలో రెండవవాడైన గౌరన సరస సాహిత్య లక్షణ విచక్షణుడు. గౌతమ గోత్రుడు, శ్రీశైల భ్రమరాంబికాదేవి దయవలన సాహిత్య విద్యను బడసిన వాడు.

పై పంతులలో సూచితుడైన రేచర్ల సింగయ మాధవునితో గౌరనకాలము ముడివడి యున్నది. పోతరాజును మంత్రిగా నేలుకొన్న సింగయ భూపాలుని శాసన మొకటి యున్నది. అద్దానిని పోతరాజే వ్రాసినాడు. దానిపేరు మాదా నాయని ఉమామహేశ్వర శాసనము “కాలము శక.సం॥ 1298 క్రీ.శ. 1376, ఇంచీతడు సింగ భూపతి కుమారుడు. ఇతని యొద్ద గౌరన పెద్దతండ్రి అయ్య లామాత్యు డుండెను.” అతని తమ్ముడైన అయ్యలామాత్యుడును నాకాలమున నుండెననుట స్పష్టము. క్రీ.శ. 1400 నాటికి గౌరన జన్మించినను అతడు క్రీ.శ. 1400-1460 నడుమ విలసిల్లెనని చెప్పవచ్చును.

నవనాథ చరిత్ర రచనకు ప్రోత్సహకుడైన శాంత భిక్షావృత్తి శా.క. 1371 వాడని తెలియుచున్నది. అనగా నీ భిక్షావృత్తి క్రీ.శ. 1449నాడు కావున గౌరన కాలము క్రీ.శ. 1400-1460, 70 నడిమి కాలమని నిశ్చయముగా చెప్పవచ్చును.

గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము,

గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము తెలుగున వెలసిన మొదటి హరి శ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము. తదుపరి తెలుగున వెలసిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యములన్నియు గౌరన కావ్యానుసరణములే యగుటచేత నాకావ్యమున కంతటి ఘనత కలిగినది. రసము నందుకాని పాత్ర పోషణము నందుగాని, నూతన పాత్రల సృష్టియందుగాని సంభాషణా చాతుర్యము నందుగాని సన్నివేశ సౌలభ్యము నందుగాని నూతనత తదుపరి వెలసిన కావ్యములయందు కాన రానందున దీనిని తెలుగు సాహిత్యమున వెలసిన మొదటి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము గానే షోడశక కళలు నిండుకొనిన చంద్రబింబమని చెప్పవచ్చును.

వేదకాలము నుండి హరిశ్చంద్రుని కథ ప్రసిద్ధి వహించియున్నను మార్కండేయ పురాణము నందలి సత్య హరిశ్చంద్రుని కథ కావ్యపోషణమునకు తగిన లక్షణములు గల వస్తువైయున్నది. ఈ కథయే కొలది మార్పులతో దేవీ భాగవత పురాణము నందు కలదు. కాని అందు ఐతరేయ బ్రాహ్మణస్థ హరి శ్చంద్ర కథయు నీ సత్యహరిశ్చంద్ర కథయు ముడివేయబడి రెండింటికి సంబంధము సాధింపబడియున్నది. స్కాంద పురాణాంతర్గత కథయని ప్రసిద్ధి వహించిన కథ గౌరన కావ్యమున కాధారము. ఈ కథలన్నియు మార్కండేయ పురణకథాను సరణములై ఆకథకు మెరుగులు దిద్దినవి. కొలది మార్పులు కలిగినను హరిశ్చంద్రుని సత్య సత్యతను నిరూపించుటలో మాత్రము ఐక్యము కలిగియున్నవి.

గౌరన చేపట్టిన కథ:- ఒకనాడు సభ తీర్చియుండి ఇంద్రుడు సమస్త ఋషిలోకమును చూచి:-

“మూడు లోకంబుల మునుమిడి మీరు
చూడని యట్టి రాజులు మఱి లేరు
వారకమును చన్నవారిలో నున్న
వారిలో బుట్టెడివారి లోపలను
బలికి బొంకని మహిపాలుండు గలడె?”

1. మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి సన్మాన సంచిక-పుటలు ౩8-49

2. గౌరన హ. ప్ర. భా. ద్వి 113-117.

అని ప్రశ్నించెను. మునులందరు ఒకరిముఖము లొకరు జూచుకొనుచు సమాధానము చెప్పజాలకుండిరి. అట్టియెడ వశిష్ఠుడు లేచి యీ భువిలో హరిశ్చంద్రునివంటి సత్య సంధుని పొడగానమని పలుక అతనికి ప్రత్యర్థియైన విశ్వామిత్రుడు లేనీ:-

“జనపతు లేయారు? సత్యమే యూరు?

వీనగూడదీమాట విడువుము చాలు”

అని పలికినాడు. ఐతరేయ బ్రాహ్మణ కథయందు వశిష్ఠుడు హరిశ్చంద్రునిచే యాగము చేయించుచుండ విశ్వామిత్రుడు అతనికి వ్యతిరేకముగా భుజ శ్శేపుని బ్రతికించినాడు. అటులనే హరిశ్చంద్రుని తండ్రియగు త్రిశంకుని కాపాడుటయే గాక తన తపశ్శక్తిని భారవోసి అతనిని స్వర్గమున క పినాడు. ఈ కథయందున వశిష్ఠుడు ఆడిన పలుకులకు విశ్వామిత్రుడు వ్యతిరేకించి హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధునిగా అంగీకరింపలేదు. అంతియేగాని విశ్వామిత్రునకు హరిశ్చంద్రునిపై నెట్టి కక్షయు నుండినటుల కానరాదు. కాని యీ విషయము పౌరాణిక దృష్టితో చూచిన యెడల హరిశ్చంద్ర చ మహారాజు సత్యసంధతను లోకమున చాటుటకై విశ్వామిత్రుడట్టి కోపమును ప్రదర్శించెనని తలపు కలుగును. పై విధముగా వశిష్ఠ విశ్వామిత్రులు వాదోపవాదములు గావించుకొని చివరకు తీవ్ర శపథములు బూనిరి. దదుపరి విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రునిపై లేనీ పగ బూని అతనిని ఏవిధముగా నైనను బొంకింపవలెనని బయలుదేరి తగని కోరికగా ధనమును కోరినాడు. అయినను వశిష్ఠుని పలుకులకు అనుగుణమగు శీలముగల హరిశ్చంద్రుడు విశ్వామిత్రుడు ఆర్పర్యమునుండి తేరుకొని అవసరము వచ్చినపుడు ధనమును గొనిపోయెదనని పల్కి వెడలిపోయెను అంతట విశ్వామిత్రుడు క్యూర పక్షి మృగజాలములను సృష్టించి హరిశ్చంద్రుని నగరమునకు పంపగా జనులు హరిశ్చంద్రునితో మొర పెట్టుకొనిరి. హరిశ్చంద్రుడు భార్య పుత్ర మంత్రీ పరిచార సమేతుడై బయలులుదేరి వేటకేగెను. అట్లు వేటకు బయలుదేరిన హరిశ్చంద్రుడు విశ్వామిత్రుని మాయలో చిక్కి సర్వ రాజ్యమును దానముగా నిచ్చును. అంతకు ముందే జేసిన యాగ ధక్షిణకై హరిశ్చంద్రుడు ఆలు బిడ్డలతో అడవుల పొలగును. ఒక నెల దినములు గడువు కోరిన హరిశ్చంద్రుని వెంట విశ్వామిత్రుడు నక్షత్రకుడను శిష్యుని బంపును. హరిశ్చంద్రుడు తొననములయందు విశ్వామిత్రునిచే కల్పితములైన పడరాని కష్టములు పడి

చివరకు పుణ్యరాశియైన కాశికేగినాడు. అచట భార్యా పుత్రులనమ్మి తాను చండాలునకు అమ్ముడువోయి ఋణ విముక్తుడగును. తదుపరి తన సుతుడు మరణింప చంద్రమతి యాతనిని హరిశ్చంద్రుడు కావలి కాయుచున్న శ్మశానమునకు తెచ్చినది. అచ్చట భార్యాభర్త లిరువురు నొకరి నొకరు గుర్తించుకొందురు. భార్యా పుత్రులను గుర్తించినను హరిశ్చంద్రుడు తన కర్తవ్యము నెఱింగి తనయుని శవ దహనమునకై వలయు మాడయు పాత వస్త్రమును

తెమ్మని భార్యను కాలకౌశికుని గృహమున కంపెను. అచ్చట విశ్వామిత్రుని మాయయందు చిక్కుకొనిన చంద్రమతి మరణశిక్ష విధింపబడి హరిశ్చంద్రుని చెంగటకు కొనిరాబడినది. తన భార్య యెట్టిదో యెఱిగిన హరిశ్చంద్రుడు సమయమునకు కర్తవ్యమునకు కట్టుబడినవాడై భార్యను చంపుటకు ఉద్యుక్తుడయ్యెను. సర్వ విధముల నోటమి గాంచిన విశ్వామిత్రుడు తుది ప్రయత్నముగా హరిశ్చంద్రుడు ఖడ్గము నెత్తి నపుడతనిని నివారించుటకై ఎన్నియో ప్రయత్నములు చేయును. కాని హరిశ్చంద్రుడు పట్టిన పట్టు విడువక తన ఖడ్గముచే నామె కంఠనాశము తెగవేయ ఆ వ్రేటు పూదండయై ఆమె కంఠమున వెలుగొందును. ఆశ్చర్య చకితుడైన హరిశ్చంద్రుడు మరల ఖడ్గమునెత్తి వేయబోగా పరమేశ్వరుడు ప్రత్యక్షమై వారిని కాపాడును.

ఈ కథా భాగమును చేపట్టిన గౌరన, తన కవితా చమత్కృతి గాంచి కవులందరును హర్షించి శిరః కంపంబు సేయ వర్ణనా కల్పనా చమత్కృతులతో కావ్య సృష్టిని గావించెను. ఇది యపూర్వము. ఇందలి పాత్రలు సన్న్యవేశములు సజీవములు. శివకవి యైన గౌరనార్యుని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము దేశీయచ్ఛంద మైన ద్విపదలో రచింప బడినది. ద్విపద కవి చక్రవర్తియు శివ కవియు నైన పాల్కురికి సోమనాథుని తరువాత వెలసిన గౌరన యాతని ననుసరించి హరిశ్చంద్ర కావ్యమును ద్విపద కావ్యముగా తీర్చి దిద్దినాడు. ద్విపద రంగనాథ రామాయణము వలెనే యిదియు ప్రజల మనంబుల చూరగొన్నది. ద్విపద రచనకంటె చంపూకావ్య రచనమే ప్రౌఢమైనదనియు మిన్నయైనదనియు తలచువారు గౌరన కావ్యమును చూచిన అట్లు పలుకజాలరు. ద్విపద కావ్యము పాండిత్య ప్రతిభలకు విలువ నీయరాదనువారుండినను గౌరన కడు సాహసముతోడనే అపూర్వ కావ్యసృష్టిని చేసి ద్విపద కావ్యమునకు శాశ్వతకీర్తి నాపాదించినాడు. ఈ ద్విపద హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును గూర్చి శ్రీమతి డా॥ యశోదారెడ్డిగారిట్లు

వ్రాసిరి. ఇందలి రచన సరళమయ్య నతి ప్రేథమును సుందరము నై నది ద్విపద గౌరన కనుసన్నల మెలగి నడయాడుచుండును. సూత్రధారుడాడింప బెక్కు జాడలనాడు బొమ్మ పగిది దిరుగుచుండును. ఇందలి పాత్రలు సజీవ ములై తమ తమ బహిరంగ స్వరూపములను బ్రదర్శించు చుండును. ఇతనికి దేశీయమైన తెలుగు రచనపైగల యధికార మింతింతయనరాదు. ఈతని రచన యొకప్పుడావేశ పూరితమై పాల్కురికి సోమని దలపింప జేయుచు మఱొకప్పుడు గంభీరమై తోతు తెలియనీయక సాగి వేరొకప్పుడలంకార శోభితమై కులుకుచుండును.²

గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము రెండు భాగములుగ విభజింప బడినది. ప్రథమ భాగమునందు 2448 ద్విపదలును ద్వితీయ భాగమునందు 3024 ద్విపదలును² గలవు. ఇది దైవ ప్రార్థనతో ప్రారంభింపబడి ఫలప్రతితో నంత మైనది. ఇందు హరిశ్చంద్రుడు సమస్త రాజ్యమును దానము చేసి కాశీకి చేరు వరకు మొదటి భాగమునందును మిగిలిన కథ ద్వితీయ భాగము నందును చర్చింప బడినది.

గౌరనకృతులు:- గౌరన శివకవియైనను వీశశైవుడు కాక ద్విపద హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యమునే గాక నవనాథ చరిత్రమును గూడ వ్రాసెను. ఈతడే ద్విపద కావ్యములనుగాక లక్షణ దీపికయగు గ్రంథమును గూడ రచించి నట్లు తెలియుచున్నది. ఈ లక్షణ దీపిక ననుసరించియే యాతనికి సాహిత్య లక్షణ చక్రవర్తియను బిరుదుము కలిగెనని పలువురి తలపు కాని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునందు గౌరన

“పరమ సాహిత్య లక్షణ విచక్షుడ

బిరుద విఖ్యాతిచే బెంపొందువాడ”

నని మాత్రమే పెర్కొనినాడు. ఇందతని రచనలను పెర్కొనలేదు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన ద్విపద కావ్యము వ్రాసిన పిదప నాకావ్యములను వ్రాసి యుండవచ్చును. అంతియే గాక ఇందు కావ్యాంత గద్యము కానరాదు. ద్విపద చ్చందమునందే రచన సర్వము కొనసాగినది.

నవనాథ చరిత్రము శ్రీశైల మల్లికార్జున దేవునికి అంకితము చేయబడి నది. ఇది కేవలము శివభక్తుల నిరితయే యనియు శివ మాహాత్మ్యమును తెలుపు

2. ద్విపద కావ్యము, డా. పి. యశోదారెడ్డి - కళాసవతి ప్రచురణ-1972.

గ్రంథమునియు చెప్పవచ్చును. కాని ఇందు సందర్భవశమున రామాయణ కథ కూడ చెప్పబడియున్నది. అందుచేతనే గౌరన వీరశైవుడు కాదని తెలియవచ్చును. ఈ నవనాథ చరిత్రము చంపూ కావ్యముగా గౌరనకు పూర్వదైన శ్రీగిరి కవిత్రవాసినట్లు తెలియుచున్నది. దీనిని గూర్చి ఆరుద్రగారి గ్రంథమున ఇట్లు పేర్కొన బడినది.¹.

ఈ నవనాథుల చర్యలకు ప్రధాన రంగము మహారాష్ట్రముగా గనపడుచున్నది అని కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారు వ్రాసిరి. ఈ నవనాథ చరిత్రయందు అదినాథుడు శివుడు. మీననాథుని ప్రథమ శిష్యుడు చౌరంగి. ఈతడు మాళవ దేశాధిపతియైన రాజరాజనరేంద్రుని కుమారుడగు సారంగధరుడు. అతడు సవతి తల్లియగు చిత్రాంగి మాయతో చిక్కగా నతని కాళ్ళను, చేతులును నలుకబడును. అట్టి సమయమున మీననాథుడు వచ్చి అతనిని కాపాడి, సిద్ధునిగా మార్చును. ఈతడే చౌరంగి. ఈ సారంగధరుని చరిత్ర తెలుగు దేశమున మిక్కిలి ప్రసిద్ధి వహించి యున్నది. కాని ఈ కథలోని రాజరాజనరేంద్రుడు రాజమహేంద్రవరమును పరిపాలించు చోళరాజు. అదే భేదమున్నది. కాని తదుపరి కథలో నెట్టిభేదమును కానరాదు. నేటికిని రాజమహేంద్రవరమున సారంగధరునిమెట్టయని పిలువబడు నొక కొండ గలదు. అచట సారంగధరునకు శిక్ష విధింపబడి కాలుసేతులు నరుక బడినవని యచటివారు చెప్పుదురు. కాని నవనాథుని చరిత్రయందు మాళవ దేశాధిపతియని పేర్కొనబడు కారణమూహింపరానిది. చౌరంగి కాకుండ మీననాథునకు మరియొక ఆరుగురు శిష్యులు కూడనుదురు. వీరి కథయే నవనాథుల చరిత్ర.

కావ్యారంభము:- గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము దైవప్రార్థనతో ఆరంభము చేయబడినది. ఈతడు శివకవి యగుటచే నా శివ ప్రార్థనతోడనే కావ్యారంభము చేసెను. శివదర్శనముతోనే కావ్యంతము చేసెను.

“శ్రీ గిరిజా ధీశు శ్రీగిరి నాథు
నాగ చర్మాంబరు నాగ కేయూరు
బాణ వత్సలుఁబంచబాణ సంహారు
వాణీశ వినుతు గీర్వాణేశ వంద్యు ?
గంధర్వ కిన్నర గాంధర్వలోలు”

ఇది యాతని కావ్యారంభ ప్రార్థన. పూర్వకవి స్థుతిలో కాళిదాసుని ద్వీపద కావ్య చక్రవర్తియైన పాల్కురికి సోమనాథుని ఇందు పేర్కొనక పోవుటకు గల కారణము తెలియరాదు. ఇందు

“చెలగి ఋగ్వేద ప్రసిద్ధుడై జగతి
వెలయ హరిశ్చంద్ర విభు పుణ్యచరిత”

యని పేర్కొనినాడు. ఈతడు చేపట్టిన కథ మార్కండేయ పురాణ ప్రసిద్ధమైన దై నను వేద ప్రసిద్ధుడుగదా హరిశ్చంద్రుడు! ఈతడు సూర్య వంశ చక్రవర్తి త్రిశంకు నందనుడు, ఋగ్వేదమును ఐతరేయ బ్రాహ్మణమును సర్వ పురాణములును ఈ విషయమును అంగీకరించుచున్నవి. ఐతరేయ బ్రాహ్మణస కథలో హరిశ్చంద్రుని సత్య సంధునిగా చెప్పక పోయినను ఈతడు సూర్య వంశ చక్రవర్తి త్రిశంకునందనుడు. గౌరన చేపట్టిన కథానాయకుడును హరిశ్చంద్రుడు. సూర్యవంశ చక్రవర్తి, త్రిశంకు నందనుడు. అట్టి ప్రసిద్ధుడగు హరిశ్చంద్రుని చరిత్ర ఋగ్వేద ప్రసిద్ధమైనదని గౌరన పేర్కొనుటలో గౌరన నిశిత పరిశీలన తత్వము తెలియుచున్నది. ఇటులనే ఈతడు

“కవితా చమత్కృతి గాంచి హర్షించి
కవులందరును శిరః కంపంబు సేయ
బచరించి వీనుల పండువు గాగ”

కావ్యరచన గావించెదనని మహాదైర్యముతో పేర్కొనినాడు. తన కాలమందు ద్వీపద కావ్యమునకు పాండిత్య ప్రతిభలక్కఱలేదని వాదోపవాదములుండ వచ్చును. అట్టియెడ శివకవియైన గౌరన దేశీయచ్ఛందమైన ద్వీపదలో హరిశ్చంద్ర కావ్య రచన గావించెను. కావున దానిని నిరసించు పెద్దలు తన కవితా

3. గౌ.హరి. ద్వి. ప్ర. భా. ద్వి. 29-30.

2. గౌ.ర.హ. కావ్యహరంబు

చతుర్ముతి జూచి హర్షించి తప్పక హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును మెత్తురన్న భావమందు కానవచ్చుచున్నది. కవులు తమ కావ్యమును మెచ్చి సంతసించి శిరః కంపము సైయుదురని ఎంతో దైర్యముతో బలికిన తథ్యవచస్కుడు మహాకవి గౌరన.

కావ్యసందర్భము:- దైర్ఘ్యత వనములో నున్న ధర్మజునితో మార్కండేయ మహర్షి యీ కథ చెప్పుచున్నట్లు కలదు. ఇట్టి సందర్భ మితర పురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథలయందెచ్చటను కానరాదు. మార్కండేయ పురాణము నందు జై మిన్యాది మహర్షులకు ధర్మ పక్షులీ కథ చెప్పుతున్నట్లు కలదు. కాని మహాభారతమున అరణ్యపర్వమునందు ద్వైత వనమునందున్న ధర్మరాజాదులతో బృహదశ్వడు ఈ కథను చెప్పినట్లు కలదు⁴ కాని యెచటనో ఒక భారతపుస్తకమునందు నలకథతో బాటు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము గూడ చెప్పి ధర్మరాజు నూరార్చినట్లు కలదని నలోపాఖ్యాన పీఠికలో వజ్రలచిన సీతారామశాస్త్రిగారు పేర్కొనిరి. కాని వారే అది ప్రక్షిప్త భాగమై యుండ వచ్చునని కొందఱభిప్రాయ పడుచున్నట్లు కూడ వ్రాసిరి.⁵ ఆ కథా సందర్భము నకును గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునకు నెట్టిసంబంధము కానరాదు. అంతియే గాక మహాభారతారణ్యపర్వ చతుర్థాశ్వాసము నందు కామ్యక వనములో నున్న ధర్మరాజాదుల యొద్దకు మార్కండేయుడు వచ్చి దుఃఖోపశమనము గావించి నట్లు కలదు. దీనిని బట్టియే గౌరన

“కామ్యక వనములో నున్న ధర్మజునితో బృహదశ్వడు హరిశ్చంద్ర నలకథలను చెప్పినట్లు కొన్ని సంస్కృత భారతపు బ్రతులయం దగుపడుచున్నది. ఒక్క నలకథ మాత్రమే చెప్పబడినట్లనేకములగు భారతపు బ్రతులయందు గలదు. ఆంధ్ర భారతము నందును నా సందర్భమున నొక్క నలకథయే యగ పడుచున్నది. మరియు నెల్ల ప్రతుల యందును నిక్కడ యగపడు కుండుటచే- తన ఉన్న సంస్కృత భారతపు బ్రతులయందు కూడ ఈ కథ పూర్తిగా లేక యతి సంక్షిప్తముగా నుండుటచేతను నిది యందు ప్రక్షిప్తమని కొందఱభిప్రాయ పడుచున్నారు.

4. ఆంధ్ర మ. భా. అర. ద్వి. అ. 49 (వావిళ్ళ ప్రింట్)

5. హరినిలు. నీతి పుట 53-5 వజ్రలచిన సీతారామ శాస్త్రిగారు

“పునరావతు వత్సామి య స్త్యతో దుఃఖతో నృపః
తం శ్రుణుష్వ మహారాజ సర్వ దుఃఖాపను త్తమే॥

మహాభారతము నలోపాఖ్యానము

పర్వ-77 అధ్యాయం బొంబాయి

నాగరపు బ్రతి 1908.

ద్వైత వనమున నున్న ధర్మరాజుతో మార్కండేయ మహర్షి ఈ కథను చెప్పుచున్నట్లు కల్పన కావించెనని తలంపవచ్చును.

వశిష్ట విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదములు :-

గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యమునందు కథాప్రారంభమున ఇంద్ర సభలో వశిష్ట విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదములను కథాతమందు అడిగక రూపములే వారి యుద్ధమును వర్ణింపబడియున్నది. మార్కండేయ పురాణము నందు ఇంద్ర సభయు అందు వశిష్ట విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదములను వర్ణింపబడక అరణ్యమున తపము చేయుచున్న విశ్వామిత్రుని కోపమునకు హరిశ్చంద్రుడు గురియై సర్వమును దానము చేయుట మాత్రము వర్ణింపబడినది. కాని సత్య హరిశ్చంద్రుని కథను వర్ణించిన సకల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యముల యందును కౌశికుడు తనకోపముచే హరిశ్చంద్రుని రాజ్యముగొని అడవుపాలు చేయుటయు తదుపరి హరిశ్చంద్రుడు కాశి చేరుటయు అచ్చట భార్యాపుత్రులను బ్రాహ్మణున కమ్మి తాను చండాలున కమ్ముడు పోవుటయు చివరకు దైత్యార్కరము పొందుటయు వర్ణింపబడినది. ఈ కథావస్తువు నంతటిని మార్కవపు పురాణము నుండియే సకల కావ్యములును గ్రహించెనని చెప్పక తప్పదు. కాని తదుపరి వెలసిన కథలలో కౌశికుని మాయలధికమై యవి హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధతను ప్రకాశింపజేసినవి. అందుచే మార్కండేయమునందలికథ మేలిమి బంగారమనియుదానిని దేవీభాగవతాది పురాణములు చేపట్టి గౌరనాది కవుల కాధారములుగా నందించెననియు చెప్పట యుక్తము. ఇంద్రసభయందు వశిష్ట విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదము దేవీ భాగవతమునందు కానవచ్చుచున్నది. తదుపరి స్కాందపురాణ తీర్థ ఖండస్థమని పేర్కొనబడిన కథలో కూడ నీ సంఘటనము వర్ణింపబడియున్నది. దానిని చేపట్టి గౌరన ఈ సంఘటనములకు మెరుగులు దిద్ది

నాడు. ఇంద్రుడు చింతామణి భద్రపీఠమునందు ఆసీనుడై యుండెను. దిక్పాలకులు కిన్నెర గంధర్వాదులు, సకల మునివరులును అతనిని కొలుచుచుండిరి. అట్టియెడ ఇంద్రుడు నమ్మునులను కని “ప్రసంగోక్తి నపు డొక్కమాట” పలికినాడు.⁶ అనగా ముందు రాజోవు పరిణామ మాతనికి తెలియదు. అందునను విశ్వామిత్రుడంత తీవ్రముగా పట్టించుకొనునని తలపలేదు. మాటల సందర్భమున మునులను చూచినప్పు డాతని కేదో తలపు కలిగినది. అందులకే మునులతో పలికినాడు. సన్మునులు త్రిలోక సంచారులు. తపోబల సంపన్నులు. సర్వ విషయజ్ఞులు. అందులకే వారితో పలికినాడు. ఆ అడుగుటలోకూడ ఇంద్రుడెంతయో నేర్పరితనము చూపెను:-

“మూడు లోకంబుల మునుమిడి మీరు
చూడని యట్టి రాజులు మరి లేరు
వారక మును చన్న వారిలో నున్న
వారిలోఁ బుట్టెడి వారిలోపలను
బలికి బొంకని మహిపాలుండు గలడె?
తలపోసి చెప్పడిందలు నట్టివాని”.⁷

మునీశ్వరులు త్రిలోక సంచారులు. అందుచే వారు చూడనియట్టి రాజులు మరి లేరు. అని రాజుల సంగతిని మాత్రమే ప్రశ్నించినాడు. యజ్ఞ యాగాదులు చేయించుటయే గాక లోక కల్యాణము నాకాంక్షించువారు మునీశ్వరులు. చక్రవర్తులకు కుల గురువులు మునీశ్వరులు. అందులో వశిష్ఠుడు సూర్యవంశ చక్రవర్తులకు గురువు. అందులకే రాజులకును వారికిని సంబంధము. అట్టియెడ మున్ను పాలించిన చక్రవర్తులలోగాని నేడున్నవారిలోగాని ముందు రాజోవు వారిలోగాని పలికి బొంకని రాజు కలడెని పేర్కొనుడని ఇంద్రుని సంప్రశ్నము. అనగా వాగ్దానము చేసి మరిచిన రాజున్నచో తెలుపుడనినాడు. ఐతథేయ బ్రాహ్మకథలో హరిశ్చంద్రుడు పలికి బొంకిన చక్రవర్తి దానికి వ్యతిరేకముగా కల్పింపబడినది. ఈ పలికి బొంకిన మహిపాలుండు అను దానిపైననే ముందు వర్ణిం

6. గౌరన ద్వి. ప్ర. భా. ద్వి 112

7. గౌరన హ. ద్వి. 113-118

బడిన హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధత యాధారపడియున్నది. అంతియేగాక ఇంద్రుడు “తలపోసి చెప్పడిందరు నట్టివాని” అని అడిగినాడు. అప్పుడు మునీశ్వరులందరు ఒకరి ముఖము లొకరు చూచుకొనిరి. ఇచ్చట గౌరవ కల్పన అత్యద్భుతమై యున్నది. నాటకములోవలె పాత్రలను మన కన్నుల యెదుట నాట్య మాడించినాడు.

“వినియు విననట్లు విస్మయం బంది
చ్యవను డూరకయుండె, శార్జవుండు
నవుడు కొత్తైన, నీళ్లు నమలెగశ్యపుడు
వామదేవుడు నేల వ్రాసె, మరీచి
సోమరియై మీదు సూచుచు నుండె
గౌతము డ్రతికి గనుగీతె నతడు
శాతాత్యకుని బల్కుసన్నఁగావించె
నాతడగస్త్యుని నల్లన గోకె
నాతడు జమదగ్ని నదిమె హస్తమున”.

ఇందు విషయ ప్రాధాన్యము వర్ణింపబడెను. ఇంద్రుని ప్రశ్నతోగల విషయ సమస్య మునీశ్వరుల చేష్టలను బట్టి అర్థమగుచున్నది. అనగా మునీశ్వరులకే గాని యితరులకు నావిషయము తెలియదు. అయినను వారికి నది విషమ సమస్య యైనది. అందు వసిష్ఠుడు మాత్రమే ఆ సమస్యకు సమాధాన మిచ్చుటదే నాతని ప్రాధాన్యము సూచింపబడెను. ఆ ప్రశ్నను వినినను చ్యవనుడు విననట్లు నటించెనట. శార్జవుడు పెదవి కొఱికికొనెను. కశ్యపుడు నీళ్లు నమలెను. వామదేవుడు వేలితో నేల వ్రాసినాడు. మరీచి సోమరియై మీదు సూచుచు నుండెను. ఈ విధముగా నీ వర్ణన పాఠమునప్పచెప్పలేని విద్యార్థి పరిస్థితిని తలపించుచు సహజసుందరమై యొప్పినది. అప్పుడు సభలో మిక్కుటమైన కలకలము చెలరేగెను. వశిష్ఠుడు తన వారిని జేతినెత్తి వారించి పలికిబొంకని చక్రవర్తిగా హరిశ్చంద్రుని పేర్కొనినాడు. ఆ పేర్కొనుటలోను విశేష మున్నది. ఎన్ని విధముల హరిశ్చంద్రుని స్తుతింపవలెనో ఆముని అన్నివిధముల స్తుతించినాడు. మహా విక్రమోన్నతుడును, షోడశ మహాదానవిద్యోగియు, వినయ భూషణుడును, వివేక సంపన్నుడును, ఆర్యులు చక్రవర్తులలో మున్నెన్నదగు

చక్రవర్తియు, త్రిశంకుని కుమారుడు. సూర్యవంశ చక్రవర్తి యనుటతో హరిశ్చంద్రుని ప్రాధాన్య మంతయు కీర్తింప బడినది. ఇట్టి కీర్తిమంతుడు హరిశ్చంద్రు డగుటచేతనే ఋగ్వేదకాలము నుండి నేటి వరకు కీర్తింపబడుచున్నాడు. “అంబుజ ధ్వనికి గనలి సింహము మాటు గర్జించినట్లు” విశ్వామిత్రుడు గర్జించినాడు. హరిశ్చంద్రుని తండ్రియగు త్రిశంకుని కథతో వశిష్ఠునకు విశ్వామిత్రుడు వ్యతిరిక్తుడు. అందు త్రిశంకుని కులగురువైన వశిష్ఠుడు త్రిశంకుని తప్పిదములకు శపించుచుండ విశ్వామిత్రు డాదుకొనినాడు. సత్యవ్రతుడే మూడు శంకలు కలిగి యుండుటచే త్రిశంకుడయ్యెనట⁸ అంతియేగాక ఐతరేయ బ్రాహ్మణ హరిశ్చంద్రుని కథయందును వశిష్ఠుడు హరిశ్చంద్రునిచే చేయించు యాగమునకు వ్యతిరేకముగా శునశ్శేపుని కాపాడినాడు. అంతియేగాక విశ్వామిత్రుడు తన కోపముచే వశిష్ఠుని సూర్గురు పుత్రులను చంపిన విషయము పురాణ విదితమే. అట్టియెడ ఒకే సభలో నిరువురు నుండ విశ్వామిత్రుడు వశిష్ఠుని పలుకులను ఖండించుట సహజమే కదా ! విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రు నొక సామాన్య రాజుగా లెక్కించినాడు. క్షత్రియులు మాంస భక్షకులై మత్తులై వర్తిల్లుట సహజమే ! అందుచేతనే విశ్వామిత్రుని మనము అంతకంటె ఆలోచింపలేకపోయినది.

“మత్తులై వర్తిల్లు మానవేశ్వరులు
సత్తుగా బొంకుట సత్య మెయ్యడను
జనపతులేయూరు ? సత్యమేయూరు ?
వినగూడ దీమాట విడువుము చాలు”.⁹

అని విశ్వామిత్రుని పలుకు. జనపతులకును సత్యమునకును చాల దూరమని యాతని యాహ. అంతియేగాక సూర్యవంశరాజులకు పురోహితుడవు గాన వారి తిండితిని నీవు వారింటనుండి యిట్లు పలికినాడవని విశ్వామిత్రుడు వశిష్ఠుని పలుకులను కొట్టివేసినాడు. ఈవిధముగా వారిరువురి వాదోపవాదములును పెరిగినవి. చివరకు తీవ్రరూపముదాల్చినవి. తుదకు తనవాదమును బలపరచుకొనుటకై వశిష్ఠుడు విశ్వామిత్రుని వంటి మునులు వేయిమంది కలసి మాయలు పన్ని

8. భాగవతము. పోతన. స్కం. 9. అధ్యాయ. 7. ప. 191

9. గౌరన ద్వి.ప్ర.భా. 150-162

యిడుమల పాలుజేసినను హరిశ్చంద్రుడు చెలింపడని పలికినాడు. ఈ మాటతో కథా పటుత్వము పెర్కొనబడినది:-

“మనసున వాక్కున మడి చేతలందు
గలలో నై నను గలవిరింతలను
మెలకువ వచ్చిన నవ్వలకై న
గుంపతి బాసిన గొడుగు వోయినను
దలమీదవచ్చిన దాలిమి దూలి
మఱచి తానాడిన మాట బొంకినను”¹⁰.

అని ముందు రాబోవు కథాగమనము ననుసరించి ముఖ్యవిషయములు గౌరవ సూచించినాడు. ఈ విషయములపైననే సత్యహరిశ్చంద్రుని కథ అల్లబడినది. హరిశ్చంద్రుడు మనసునను వాక్కునను చేతలయందును చివరకు కలలో నై నను నవ్వలాటకై నను బొంకడు. అంతియేగాక ధనము పోయినను కులసతిని, కొడుకును బాసినను సత్యము తప్పడని ఆతనిని గూర్చి చెప్పట జరిగెను. అదియే సత్యహరిశ్చంద్రుని శీలము. అట్లు చేయక హరిశ్చంద్రుడు పరిక్తి బొంకినచో వశిష్ఠుడు తానేమి చేయునో ప్రతిజ్ఞచేసినాడు. హరిశ్చంద్రుని యెడల వశిష్ఠున కెంత విశ్వాసము కలదో ఇచ్చట తెలియనగుచున్నది. సకల మునులును నవ్వ బ్రాహ్మణ్యమును వదలి తపమును వేదశాస్త్రములను మరచి నెన్నుదుట నపవిత్రమైనట్టి పంకము దాల్చి గార్ధభము నెక్కి దక్షిణాభిముఖుడనై పోయెద వశిష్ఠుని ప్రతిని:-

“మఱి నీవు నవ్వ బ్రాహ్మణ్యమునకు దొలగి
తపమును వేదశాస్త్రములును మఱచి
యుపవీత సూత్రంబు లాగి బుచ్చివైచి
జపమును సంధ్యాది సత్కీయ లుడిగి
వపనమై యధ్యాత్మ వాసన మాని
విపుల వల్కలములు విడిచి నెన్నుదుట
నపవిత్రమైనట్టి యంకంబు దాల్చి
ఘన గార్ధభము నెక్కి కష్టమానవుని

గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

పునుకలో మద్యంబు బోసి త్రావుచును

జనులెల్ల నేవగింపగ దలవించి

కొని దక్షిణాముఖుడనై చనుడు¹¹

అని వశిష్ఠుడు మునిభావము వదలి సామాన్య మానవుని వలె పనికి నాడు. ఇందు గౌరన కాలము నాటి సాంఘికచారములు వర్ణింపబడినవి. గార్భభము నెక్కుటయు పునుకలో మద్యంబు ద్రావుటయును గాక దక్షిణాభిముఖుడై పోవుట నింద్యమన్న మాట. దక్షిణాభిముఖముగ చనుట అశుభ సూచకము. రంగ నాథ రామాయణము నందు త్రిజట స్వప్నములో రావణుడు గార్భభము నెక్కి దక్షిణాభిముఖుడై పోవుచున్నట్లు గాంచెనని వర్ణింపబడెను. ఇచట వశిష్ఠుని ప్రతిజ్ఞకు కొశికుని కోపము పట్టరానంతయైనది. తన ఆనిక్యము నిరూపించు కొనుటకై విశ్వామిత్రుడు కూడ అంతకంటె తీవ్రమైన ప్రతిజ్ఞ చేసినాడు:-

సాధించి యా హరిశ్చంద్రభూవిభునిఁ

గ్రోద కొశికి బారి గొతయగాఁజేసి

పలుకుపంతము చెల్లుబడిగాగ నతనిఁ

జలపట్టి బొంకింపజాలక యున్న

సిద్ధ వారిణముని సేవితాబైన

సిద్ధాశ్రమంబున శివుని నేఁగూర్చి

గాలి యాహరంబుగా గ్రోలి యొక్క

కాలాది యూర్ధ్వ ముఖంబుగా నిలిచి

రెండు చేతులు నెత్తి తెప్పలు విచ్చి

చండాంశుపై దృష్టి చక్కగా నిలిపి

యెన్నఁగాఁబెక్కు వేలేండ్లు తపంబు

మున్ను నేజేసిన పుణ్యంబు తోన

సగమిచ్చి భువన ప్రశస్తంబు గాఁగో

యుగములు నాలుగునొగి పడునాల్గు

వరుసలు వర్తింప వసుధ నేలెంత

మఱి చతుర్దశ మహామన్వంతరమున
నింద్రుని సరిగదై నీ స్వర్ణమందుఁ
జంద్ర కళా మౌళి సాక్షిగా నున్నుతు”¹².

ఇది విశ్వామిత్రుని వ్రతని. వీరిరువురి ప్రతిజ్ఞలను పరిశీలించినచో హరిశ్చంద్రుని అభిమానియైన వశిష్ఠుని ప్రతిజ్ఞకంటె విశ్వామిత్రుని ప్రతిజ్ఞ హరిశ్చంద్రునకు కీర్తికలిగించునదిగా నున్నది. వశిష్ఠుని ప్రతిజ్ఞ కేవలము తనకు మాత్రమే సంబంధించియుండి హరిశ్చంద్రున కెట్టి సంబంధములేక యున్నది. అంతియేగాక తనబ్రాహ్మణ్యమును తపోశక్తియు వ్యర్థముగా పడలెదనని యతడు చెప్పినాడు. కాని విశ్వామిత్రుడు తన ఘోరమైన తపశ్శక్తిని హరిశ్చంద్రునకు ఛారపోసి యతనిని ఇంద్రుని గద్దెపై నుంచెదనని వాగ్దానము చేసినాడు. ఈతని ప్రతిజ్ఞ హరిశ్చంద్రుని పాత్రకు ప్రయోజనకరమై యుప్పినది ఇట్టి ప్రయోజనకరమైన పరీక్షవలననే హరిశ్చంద్రుని కీర్తి శాశ్వతముగా నిలుచునున్నది. ఇది కైవ సంకల్పము. విశ్వామిత్రుని ఆనతికై యమధర్మరాజువంటి దిక్పాలకులే భూలోకవాసులుగా నేతెంచిరి. సత్యహరిశ్చంద్రుని కథ కనుగొనముగ నీ ప్రతిజ్ఞలు జరుగుటయేగాక కతినుడైన విశ్వామిత్రుని పరీక్షలచేత హరిశ్చంద్రుడు “పులుకడిగిన ముత్యము” వలె ప్రకాశించినాడు.

ఆడిబక యుద్ధము:-

మార్కండేయ పురాణము ననుసరించి గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన వ్యమునందు ఆడిబక యుద్ధము వర్ణింపబడినది దేవీభాగవతాది హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములయందీది కానరాదు. మార్కండేయ పురాణమునందలి కథలో హరిశ్చంద్రుడు కాశీనుండి తిరిగి ఆయోధ్యకు వచ్చి సర్వజనులతో స్వర్ణము చేరెనని ప్రథమాశ్వాసములో చెప్పబడినపిమ్మట ద్వితీయాశ్వాసముతో ఆడిబక యుద్ధము వర్ణింపబడినది. కాని యది గౌరన కావ్యమునందు హరిశ్చంద్రుడు కాశీనుండి తిరిగి ఆయోధ్యానగరమునకు రాకమునుపే వర్ణింపబడినది¹³. హరిశ్చంద్రుని సర్వభాధలకు గురిచేసిన విశ్వామిత్రుని వశిష్ఠుడే మొదట బకమై

12. గౌరన ద్వీ.ప్ర.భా.291-309. మారన. మా||పు.ద్వీ.ఆ.

13. గౌరన ద్వీ.భా.2876-2928.

యుండునుని శాపమిచ్చెను తిరిగి విశ్వామిత్రుడు అడేలవగునుని ప్రతిశాప మిచ్చెను. ఆ క్షణమునందే వారు ఆయా రూపములు దాల్చిరి. మూడువేల యోజనముల వెడల్పును పదునాలుగువేల యోజనముల నిడివియు కల బకముగా విశ్వామిత్రుడును మూడు యోజనముల పొడవుగల ఆడేలుగ వశిష్ఠుడును మారిరి. అంతట భాగీ:ధీ తీరంబున నా రెండును భీకరముగ పోరుచుండ ఆ భీకర చృశ్యమునకు లోకములు వెరచెను. అది కని అజుడు సురలతో వేంచేసి వారిరువురను సమాధానపరచి నిజరూపములు కల్పించెను. ఈ విధముగా జరిగిన పిమ్మట హరిశ్చంద్రు డయోధ్యకు ప్రయాణమయ్యెను. నారదుడీ విషయము సత్యకీర్తి కెరిగింపగా నాతడు బ్రహ్మానంద భరితుడై హరిశ్చంద్రుని ఎదుర్కొని తెచ్చు సన్నాహమొనరించెను. ఇట్లు కథా ప్రారంభములో వశిష్ఠ విశ్వామిత్రులు తీవ్రకోపములతో యుద్ధము చేయుటయు కథాంతమండు మారు రూపములతో యుద్ధము చేయుటయు వర్ణింపబడెను. మునిలోకమునకే యివి అపకీర్తి నాపాదించినవి.¹⁴ తపోబల సంపన్నులును శాంత మూర్తులును ఇంద్రియ సాగ్రహశక్తి గలవారును నిరాసక్తులనునగు మునీశ్వరు లట్లుద్రేకముతో ప్రతిజ్ఞలు చేయుటచే అపహాస్యముగా కాన్పించుచుండ కథాంతమందలి ఆడిబక యుద్ధము మునిమర్యాదల నతి కమించి యున్నది. కాని ఈ యుద్ధ ప్రసంగము భాగవతమునందు సూచనగా మాత్రమే కాన్పించుచున్నది.¹⁵ కాని పురాణ ధర్మముగా నది సహజమట్లు కానిపించినను కావ్య వర్ణనమున కిది యుపకరించుట లేదు. పైగా దీనిని వదలినను కథకు భంగము పాటిల్లదు. కొన్ని ప్రతుల నుండది కుండలీకరణములలో పెట్టబడి ప్రక్షిప్త భాగముగా పేర్కొనబడినది.¹⁶

14. సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యం 5. ఆరుద్రగారిట్లు వ్రాసినారు. “అతి హృద్యమయిన యీతని గ్రంథమందు రెండు తావుల గొప్ప పొర పాట్లు సంభవించినవి. అవి ఎవ్వియన గ్రంథారంభ ఘట్టమునందును ఉపసంహారమందును వశిష్ఠవిశ్వామిత్రులు నీచులవలె జగడమాడుట, అదిలో నరమూర్తులుగాను అంతములో పక్షిమూర్తులుగాను ఈ దోషము లను హిందూమతద్వేషములు మిక్కిలి ప్రాకట్యమునకు దెచ్చి తను గ్రంథములందు విస్తరించి మన పెద్దలను తిరస్కరణీయులుగాను పరిహాసణీయులుగాను కావించుచున్నారు”.

15. భాగవతము పోతన స్కం.9 అ.7, ప.192

16. గౌరన పిరిక పుట 477. 1951 ఇట్లు వ్రాయబడి యున్నది. “ఈ కుండలీకరణములోనిది పెక్కు ప్రతులయందు కానరాదు. మరియు నిందు లక్షణ దోషములును దక్కిన భాగమున లేనివి గనుపట్టు చున్నవి. కాన నిది ప్రక్షిప్తమే.

విశ్వామిత్రుడు కోరిన ధనము:

ఇంద్రసభలో వశిష్టవిశ్వామిత్రులు తీవ్ర ప్రతిజ్ఞ తోనరించిరి. హరిశ్చంద్రునెత్తిన నసత్యవాదిగా నిరూపింపవలెనని విశ్వామిత్రుని ప్రయత్నము. అందులకై వేచియున్న యాతనికి సమయము చిక్కినది. హరిశ్చంద్రుడు మహాయాగము మొనరించుచుండెను. అది వినిన విశ్వామిత్రుడదే సమయమని బయలుదేరెను. సకల మర్యాదలు నా రాజుచే నొందిన విమ్మట విశ్వామిత్రుడు తనకు యాగము చేయవలెననెడి సంకల్పము కలిగినదనియు ధనము కావలెననియు కోరెను. అది అంతులేని ధనరాశి. అంతటి ధనరాశి సామాన్య మానవు డీయజాలడు. అందులకై కోరినాడు. ఒక ఏనుగుపై మానవుడెక్కి శరీరము నిక్కించి శక్తికొలది నవరత్నమును ఎగురవేయ నది యెంతవత్తు యెగురునో అంత ధనము కోరినాడు.

“పురుషు డేనుగు నెక్కి పొడువగా నిక్కి

నవరత్న మెగసి పోవైచిన పొడవు

ధనము రాశిగ బోసి దానమిచ్చినను

జననాథ కొడవలేక సాగు నాయజ్ఞ

మనిన.....¹⁷

ఇంతధనము హరిశ్చంద్రుడీయజాలడని కోశికుని నమ్మిక. అతడు చేజిక్కినాడని ఇతడు మురిసిపోవుచుండెను. కాని హరిశ్చంద్రుడు వల్లె యనెను. కోశికుని ముఖము ముడుచుకొనెను. తన ప్రయత్నము నెరవేరలేదు. క్రొత్త యెత్తు వేసి ధనమచ్చటనే యుంచి వెడలెను. ఈ సంఘటన మార్కండేయ పురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము నందు రాజసూయాధ్వరమునకు చాలినంత ధనముమాత్రమే యతడు కోరినట్లు కలదు¹⁸. ఆ ధనము నింతయని నిర్దేశములేదు. కాని గౌరన తన కావ్యమున అధ్వరం బిపుడు మితంబుగా జేయ వేడుక పుట్టె¹⁹ అని అనెను గాని యది ఏ ఆధ్వరమో పేర్కొనలేదు. కాని మారన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమున “రాజసూయాధ్వరమని” స్పష్టముగా విశ్వామిత్రుడు చెప్పియున్నాడు. దేవి

17. గౌరన హరి. పా. ప్ర. భా. ద్వి. 3035-3036.

18. మారన మార్కండేయ పురాణము ఆశా. ప. 160

19. గౌరన హరిII. ప్ర. భా. ద్వి. 3033-64

భాగవతము నందు కోరిన ధనమెంతయో విపులముగా కానరాదు. స్కాందపురాణ తీర్థ ఖండ స్త మందలి కథయందు గౌరన కావ్యమునందు వలెనే యది కానవచ్చుచున్నది.

అటులనే మాయతేడి ప్రసంగము మార్కండేయ పురాణమునందు కానరాదు. హరిశ్చంద్రుడు మృగయావినోదపరుడై యేగినట్లు కలదు.²⁰ కాని దేవీ భాగవతమున విశ్వామిత్రుడొక రాక్షసుని సూకరముగా జేసి పంపినట్లుయున్నది. స్కాందపురాణ తీర్థఖండస్థములో మాయతేడి ప్రసంగమును మాతంగ కన్యల ప్రసంగమును కలవు.²¹ మార్కండేయ పురాణ దేవీభాగవత కథలతో మాతంగ కన్యల సృష్టి కానరాదు. కాని మాతంగ కన్యలదియు మాయతేడిదియు వర్ణనలు గౌరన కావ్యమున అత్యద్భుతముగా సాగినవి. ఇక హరిశ్చంద్రుడు సర్వమును దాసముచేసి అరణ్యమునుండి పోవుచున్నప్పటి స-ఘటనములన్నియు మార్కండేయ పురాణ దేవీ భాగవతముల యందు కానరావు, అందు నక్షత్రక పాత్రకాని చంద్రమతి నామముకాని కానరాదు. మార్కండేయ పురాణమున హరిశ్చంద్రుని భార్య శైబ్య అని మాత్రమే వర్ణింపబడినది. పురాణకాలములో చంద్రమతి 'శైబ్య'గా పేర్కొనబడినది. కాలకౌశికుని పాత్రకూడ మార్కండేయ దేవీ భాగవత కథలలో లేదు. కాని స్కాందపురాణ కథలో కానవచ్చుచున్నది. హరిశ్చంద్రుడు సర్వజనులతో స్వర్గమునకేగినట్లు మార్కండేయ పురాణ కథలో పేర్కొనబడినది. దేవీ భాగవతమున హరిశ్చంద్రుడు స్వర్గమున కేగినట్లు చెప్పబడినది. కాని గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమున హరిశ్చంద్రుడు నగరమునకు వచ్చి తిరిగి పరిపాలన గావించినట్లు వర్ణింపబడెను.

“పురము బ్రవేశించి భూప్రజలెల్ల

బరువడి జయపెట్టఁ బార్థివేశ్వరుడు

ననుమతి నిజరాజ్య వై భవ లీల

యొసఁగఁగఁ జిరకాలమేలుచునుండె”²².

20. మారన మా॥ పు. ఆ. 1 వ. 145.

21. స్కాంద తీర్థ ఖండస్థము మా॥ పంచమోధ్యాయము. 48 శ్లో॥

22. గౌరన. హ. ద్వి. భా. ద్వి 3003- 3006.

“పురాణములలో హరిశ్చంద్రుడును సురముని గణంబులతోడ తోహాతాన్య కుమారున కభిషేక మొనరించిన పిదప సమస్త జనంబులం దోహ్లాని దీవంబున కరిగెనని వర్ణింపబడిరి.

కావ్యము లోకిక ధర్మ ప్రధానమగుటచేత దైవ సాక్షాత్కార మందిన రాజు తిరిగి రాజ్యమునకు వచ్చి ప్రజలను పాలించినట్లు కలదు. కాని పురాణములు పరమార్థ ధర్మ ప్రధానములగుటచే వానిలో రాజు మోక్షమంది స్వర్గమునకు వెడలినట్లు వర్ణింపబడెను.

గౌరవ కావ్యమున హరిశ్చంద్రుడు శ్మశానమున భార్యాపుత్రులను కలియుట బహు చిత్రముగా చూపబడినది. పాముకాటుచే మరణించిన సుతుని శవమును భుజమున నిడుకొని చంద్రమతి శ్మశానమున ప్రవేశించును. పిదప కొఱవి పెట్టుటకు చేతులాడక పట్టరాని దుఃఖమునొందును. ఆ నావము విన్న హరిశ్చంద్రుడాశ్చర్యపడినాడు. అతనికి ఆశ్చర్యము కలిగించినది ఆమె ఆర్తనాదము కాదు. తన యేలుబడిలోనున్న శ్మశానమునం దొరులు ప్రవేశించుట. ఆ యార్తనాదము శ్రీదని తెలిసినను తన ధర్మము నాతడు నెరవేర్చుకొన నుంయును. అందులకే-

“కులగిరిపై నుండి కుంభిని మీటి

కసమున నురుకు సింహంబు చందమున

మసలక యారాజు మంచపైనుండి

మేదినిఁజడదాటి మెల్లన వచ్చి” 25.

ఆమెను సమీపించినాడు. కర్తవ్య నిర్వహణకై సింహమువలె దర్పముతో మంచపైనుండి భూమికురికినాడు. నలుపై పుల శ్మశాన భూమి కానుపించుటకై ఎత్తైన మంచపై కూర్చుండినాడన్నమాట. అదియే సింహాసనమారాజునకు. హరిశ్చంద్రుని తన భర్తగా గుర్తించిన పిమ్మట చంద్రమతి అట్లే పలికినది:-

“ఓ సార్వభౌమ! నీవున్న యీ మంచ

భాసుర రత్న సభా మంటపంబై.

పటు భూత భేదాశ పంక్తులు వీర

భట పరిపారక ప్రకరంబె నీకుఁ

జెనుపొందు చితి వహ్ని భీకర శిఖలు

ఘనతర కరదీపికా సహస్రములె?

శూల కీర్తిత నరస్థూల శిరోజు
జాలంబు లాభేట సమయ చామరలె ?
కరమర్థి నరశిరః కఠిన పాత్రములు
సరసత మంగళాచారకుంభములె ?
జ్వాల ప్రదేశ నివ్యజనములు
దళ దళమను చిత్పతాళ వృతములె ? ²³

ఇందు శ్మశానమునందలి సర్వ విషయములను హరిశ్చంద్రుని రాజ్య
ప్రోగములతో పోల్చబడినవి. ధీరోదాతుడు హరిశ్చంద్రుడు, అన్ని కష్టములు
మరచి కర్తవ్యమును దృష్టియందుంచుకొని మసలుచున్నాడు. చంద్రమతి పల్కి
నట్లుగానే మంచపై సింహాసనమందువలె నధివసించినాడు. భూత బేతాళములే
యతనిని వీరభటులుగా కొలిచినవి.

శవదహన భీకరజ్వాలలే యతనికి కరదీపికా సహస్రములు. ఇచ్చట
వీరబాహుని సేవించుచుండ నతడు నిజరాజ్యమున భగవంతునే సేవించినాడు.
అట్టి పవిత్రమూర్తి కనుకనే యమధర్మరాజు వీరబాహుని రూపము నెత్తవలసి
పచ్చినది. గంభీరమూర్తియైన హరిశ్చంద్రుడు చంద్రమతిని సమీపించునపుడు
'మెల్లన వచ్చి' అని గౌరన వర్ణించెను. అర్తజనోద్ధరుడు హరిశ్చంద్రుడు అందు
లకే దిగుటలో సింహమును బోలినను సమీపించుటలో మెల్లన ప్రవేశించినాడు.
ఆమెను చూచి "వెటవకు మీవయో వెలఁది యిచ్చోట" ²⁴ అని అభయమిచ్చి
నాడు. కాని అర్ధరాత్రమున నొంటిగ అందునను శ్మశానము ప్రవేశించిన స్త్రీకి
భయ మెందులకో యని ఎత్తి పొడిచినాడు:-

"నెఱసిన చీకటి నిట్టొంటి నున్న
నెఱసాహసివి మఱి నీకేటి వెఱపు ? ²⁵

మఱగుపెట్టక సమస్తము తెలుపుమని కోరినాడు. చంద్రమతి తన పూర్వ
వృత్తాంతము తెలుపక తా నమ్ముడు పోయిన పిమ్మట జరిగిన కథ మాత్రమే

23. గౌరన.హ.ద్వి.భా. ద్వి. 209-2201.

24. గౌరన హ ద్వి. 2097.

25. గౌరన.హద్వి. 2098-99.

తెలిపినది. గృహిణీ తన గుట్టి పడులతో తెలుపడు. చంద్రమతి మానిని అందు లకే తాను హంసనారిగా విప్రవచుని యింటనున్న సంగతియు తనయుడు కద్దె లకై అరణ్యమున కేగి పాముకాటుచే మరణించిన సంగతియు తెలిపినది. ఏదై స మందు నొసగి తన ప్రేయపుత్రుని కాపాడుమని వేడుకొనినది. ఆ మాట లాల కించిన హరిశ్చంద్రు డామె ప్రేయవాక్య సరణి కచ్చెరువంది తన ప్రేయురాలే యని తలచినాడు:-

“.....దాని

సన్నుత ప్రేయవాక్యసరణిచే దనము
కులసతి యవుట నిక్కువముగా నాత్మ
దెలియక చంద్రమతీ దేవి కనియె”.²⁶

తన భార్యయని నిర్ధారణ చేసికొనుటకు తగిన ఆధారమింకను లేదు. అందులకే అట్లు తలపోసినాడు. కర్తవ్యము గుర్తించిన యాతడు మాదలేనిచే దహనము చేయుట కవకాశము లేదని పలికినాడు. అవిమానవతి చంద్రమతి. కాని చేతిలో చిట్టగవ్వలేదని యా దానికి శోకము మించి శరణ్యములేదు. అందులో తాను చక్రవర్తి భార్య యువరాజు తన తనయుడు. అందుకై పూర్వస్థితిని తలపోసి బోరున ఏడ్చినది.

“సకల దీవుల నేలు జనపతి పుత్రు
డకట చేరెడు నేల కర్యుండు గాడె ?
నీవేమి సేతు పన్నిన మునిమాయ
నావెంట దతిగాని నిలచి పోనీక
పట్టి యీగతి నేలపై నిడికాలఁ
జెట్టి ప్రామును బుస వెట్టు చుండగ
నని యిట్లు చాయగా నాడిన మాట
విని హరిశ్చంద్ర భూవిభుడంతఁగలఁగి.
తన విచారించి యీ తరుణి నాపత్ని
యగు”²⁷

26. గౌరన హ.ద్వి.భాగ.ద్వి.2125-2127.

27. 2158-2167.

చంద్రమతి చాయగానాడిన మాటలు హరిశ్చంద్రునకు భార్యాపుత్రులను తలపునకు తెచ్చినవి. అది తన కథవలెనే కనిపించినది. అందులకే ఈ తరుణి నాపత్ని యగునని ఊహించినాడు. కాని

“గట్టిగా నెఱగ కీగతి దలంపేల
పుట్టే విశ్వేశ ! బుద్ధితో ననుచు”²⁸

తలపోసిరాకు. చంద్రమతి తన కథను పూర్తిగా తెలుపజేడు, తన వృత్తాంతము సూచన మాత్రముగా తెలిపినది. కాని ఆ కథ హరిశ్చంద్రునకు తెలియును. కనుకనే యాతడు మనమున కలత వెందినాడు. స్పష్టముగా తెలియక పరస్త్రిని తన భార్యగా తలచుటయేరికిని తగినదికాదు. అందుచే అట్టి తలపేల కలిగినదో యని తలచినాడు. హరిశ్చంద్రుడు కారణజన్ముడు. పవిత్రుడు పుణ్య పురుషుడు. అతడిదివరలో అరణ్యమున గాంచిన కల నిజమైనది. నేడిట్టి తలపు కలిగినది. అందులకే యతడు భగవంతునిపై భారము వేసెను. కాని తన మదిలో మెదిలిన తలపు యొక్క నిజము తెలిసి కొనవలెను. అందులకే:-

చోద్యంపు మాటలాడెదవు
నట్లేడు దీవుల నడుమెల్ల నేలు
పట్ట భద్రుని కూర్మి పట్టట! బాలుఁ
డా మహీశుని దేవివట నీకు విత్త
మేమియు లేదన్న నెటు నమ్మవచ్చు²⁹

అని అడిగినాడు. పట్టభద్రుని భార్యకు ధనమున కెంతులకు లోటుకలిగినదో ఆమె నోటి వెంట వచ్చినచో వినుటకు సిద్ధముగా నున్నవాడు హరిశ్చంద్రుడు. కాని ముందు హంసనాడిగా నామె తన చరిత్రము తెలిపి పిదప చక్రవర్తి భార్య నని చెప్పటచే నాతనికి లోపల వారిని గూర్చి తన భార్యా పుత్రులనెడి నమ్మకము కలగినను పరస్త్రిల నట్లు ప్రశ్నించుట పురుషలక్షణము కాకుండుటచే నిట్లు ప్రశ్నించినాడు. అంతటితో నాగక యామె గళమందలి మంగళసూత్రమును తనకు మాడగా నిమ్మని కోరినాడు. అదియే వారి ఎడబాటునకు అంతిమ లక్షణము.

28. 2.2169-2170.

29. 2172-2176.

“పాటల గంధి నీ పలకియ్య నొసగఁ
 గాటికాపరి కేల కరుణ నీమీద
 లేకున్న నా కిచ్చు లెక్కకుఁజెల్లు
 గై కొందు నిమ్ము నీకట్టిన మినుకు”³⁰

అని మంగళసూత్రమును కోరినాడు. తాను కాటికాపరి యగుటచే దయచూప వలసిన విధి లేదు, తాను కాటికి అధికారి అందలి న్యాయము తాను పాటింప వలెను. అది వృత్తిధర్మము. అందులకే అట్లు పలికినాడు. ధనము లేదని యేడ్చు చున్నది. కాని ఆమెకుపాయము తెలుపుటకును తన ధనము రాబట్టుకొనుటకును నట్లు తెలిపెను. ఆ మాటలకు చంద్రమతి ఉలికిపడినది. ఉలికిపడుట తన మంగళసూత్రము కోరినందులకు కాదు. అది పవిత్రమైనది. భర్తకు తప్ప నిది యితరులకు కానరాదు. ఆతని మాటలు అంతటి శక్తి కలిగినవి. అందుకే యామె ఉలికిపడినది.

తన భర్తను గుర్తించినది. భర్తకుతప్ప యది కానరాక పోవుటకు గల కారణమిందు గౌరవ తెలుపలేదు. కాని తక్కిళ్ళపాటి లింగామాత్యుడు తన ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యమున నీ వృత్తాంతము తెలిపినాడు. ఆమెను పెంచిన తండ్రియగు మయునిచే నా సూత్రము నిర్మితమైనది. అతడిచ్చిన వరమిది. అట్టి సూత్రము గుర్తించిన పురుషుడు తన భర్తయే కావలయును. ఆతనిని తన భర్తగా గుర్తింపక మునుపే యామె:-

అనఘ మీరెవ్వరిట్లనుకంపరి మీఁ
 దనశోక ముడుపఁజిత్రమునఁదలచి
 విచ్చేసినట్టి యా విశ్వనాథుఁడవో!
 నిచ్చలు బహుభూతనివహంబు గొలువ
 నిచ్చలుఁబ్రయ మార నీరుద్ర భూమి
 నచ్చుగా విహరించు నాభూతపతివో³¹

అని సంబోధించినది. తాను భర్తను శ్మశానమున కలియుటయే యా తత్తరపాటునకు కారణము. భర్త పాదములపైబడి బోరున ఏడ్చినది. కన్నీటిచే పాదము లభిషేకము చేసినది.

30. గౌరవ ద్వి. భా. ద్వి. 21కా-2184.

31. మారన. మార్కం. పు. ప్ర ఆ. పద్యము. 248

కాని మార్కండేయ పురాణమునందు కొంత మార్పు కనిపించుచున్నది. శవమును భుజమున నిడుకొని శ్మశానమున కేతెంచి దుఃఖించుచున్న శైబ్యుని ఆ శవమును హరిశ్చంద్రుడు చూచెను. ఆబాలుని శుభలక్షణాదుల కాతడు అచ్చెరువు నొందినాడు. ³².

తనబాలు డడే వయసువాడగుటచే నతడేమోయని భయపడెను. అంతకు ముందే శ్మశానమున హరిశ్చంద్రుడు కలగాంచును. అంతలో నాశ్రీ తన పుత్రుని శవముతో ప్రత్యక్షమగుటయే అతనికి భయ హేతువై నది. చంద్రమతి మిక్కిలి వగచుచు హరిశ్చంద్రుని నామము పేర్కొనెను. అది వినిన హరిశ్చంద్రుడు తన భార్యపుత్రులను గుర్తించి నేలకొరిగినాడు. అంతట చంద్రమతి కడు దుఃఖ భారముచే చేష్టదక్కి మూర్ఛిల్లినట్లు మారన తెలిపినాడు. ఈ విధముగా నతడు భార్య భర్తలను కలిపెను. ఇందు బాలుని చూచినతోడనే లక్షణములను వయసును బట్టి యాతడు తన పుత్రుడని యాహించుట సహజమే. కాని శైబ్య తన భర్తను పేర్కొనుట కొంత యనుచితముగా నున్నది. పురాణకాలములో స్త్రీలు పురుషులను నామములతో పిలుచుట కానరాదు. అందున పతివ్రతలట్లొనరించుట పురాణ లక్షణము కాదు. ఇప్పట్టున గౌరన కావ్యమునందలి కారణములు బలవత్తరముగా కానవచ్చుచున్నవి. అటులనే శైబ్య హరిశ్చంద్రునితో “పుత్రమరణ ప్రకారంబెల్ల నేర్పడవిని నిట్టూర్పులు నిగుడ” ³³ అని పేర్కొనుటచే మార్కండేయ పురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమున పేర్కొనబడిన కథ కలదనితెలియు చున్నది. పుత్రుని మరణ వృత్తాంతమేదియో మనకు తెలియదు. మార్కం ఆమె తెలిపిన వృత్తాంత మేదియోమనకు తెలియదు. డేయమున తెలుపలేదు. అందుచే ఇందలి కథ సూక్ష్మముగా తెలుపబడినదనియు విపులమైన కథ కలదనియు ననుట కవకాశమేర్పడుచున్నది. మనకు కానవచ్చు దేవీభాగవత కథయందును ఎక్కువ విపులముగా నీకథ లేకపోవుటచే స్కాంద పురాణ కథతలపునకు వచ్చుచున్నది. మార్కండేయ పురాణ కథాంతమున హరిశ్చంద్రుడు భార్య సమేతుడై బాలుని శవముతోబాటు చితిపై మరణించుటకుద్యుక్తుడు కాగా ధర్ముడు మొదలగు దిక్పతులును వాసవాది గీర్వాణులును కమల భవు

శీ2. మారన మా॥ వ. 266. ప్ర. ఆ.

శీ3. గౌరన హ. ద్వి. 2595 - 3001

ముఖ్య జ్ఞానోపదేశము చేయగా నతడు రాజర్షియై సకల బంధ విముక్తుడయ్యెనని భాగవతము కీర్తించినది. ³⁶ దీనిని పరిశీలించినచో స్వార్థపరుడై నరమేధము చేసిన హరిశ్చంద్రుడు వరుణునిచే యజ్ఞ ఫలము నొంది విశ్వామిత్రునిచే మహా జ్ఞానియై వెలిగెననుట సుస్పష్టము. అట్టి తేజోవంతుడైన హరిశ్చంద్రుని కీర్తి దశదిశల వ్యాపింపజేయుటకు మరల విశ్వామిత్రుడే కారకుడయ్యెను. కాని ఇందు విశ్వామిత్రుడు చండతర కోపముచే హరిశ్చంద్రుని సాధించెను. దీనిని బట్టి నర మేధయాగ కథ హరిశ్చంద్రుని పూర్వకథగాను మార్కండేయము నందలి సత్య హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతము ఉత్తరకథగాను తలపవచ్చును. దేవీ భాగవతము రెండు కథలను చెప్పట కూడ గౌరనకు బలమైన కారణముని చెప్పవచ్చును. కాని తదుపరి వెలసిన తక్కెళ్ళపాటి లింగానామాత్యుని కావ్యమొకటి ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానముగా పేర్కొనబడినది ఇందు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము నందలి ప్రసిద్ధ పాత్రల పూర్వజన్మ వృత్తాంతములు తెలియనగును. ఉత్తర రామాయణము “ఉత్తర హరివంశము” మొదలగు కావ్యముల ననుసరించి లింగ నామాత్యుని కావ్యము వెలయుట కవకాశము కలదు. కాని హరిశ్చంద్రుని పాత్రల పూర్వజన్మ వృత్తాంతములకును గౌరన సత్యహరిశ్చంద్రుని కథను ఉత్తర కథగా పేర్కొనుటకును సంబంధమేమియు కానరాదు.

గౌరన హరిశ్చంద్ర ద్విపద కావ్యమున కాధారమైన కథ యేదియను విషయమున కూడ కొన్ని భిన్నాభిప్రాయము లున్నవి. సత్యహరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతమును తొలిసారిగా తెలిపినది. మార్కండేయ పురాణ మనియే చెప్ప వచ్చును. గౌరన కథకును ఆ కథకును కథానిర్మాణ విషయమున భేదము కానవచ్చు చున్నది. తదుపరి వెలసిన దేవీ భాగవతమునందు మార్కండేయ పురాణ కథయే యగపడినను దేవీ భాగవతము నందలి కథలో మార్కండేయ మున కానరాని కొన్ని మార్పులు కలిగియది గౌరన కథకు కొంచెము చేరువగా

కీరి. భాగవతము-పోతన నవమస్కంధము ఆ 7 న. 29 :

శునశ్శేపుని ప్రభావంబు వెనుక వివరించెడ- అంత భార్యా సహితుండైన హరిశ్చంద్రుడలనంబ్రీతుండై విశ్వామిత్రుండతనికి ముఖ్య జ్ఞానంబు కృప చేసినసకల బంధ విముక్తుండై హరిశ్చంద్రుండ హజ్జిన సగోచరంబైన నిజరూపంబుతో వెలుగుచుండె”.

నున్నది. అనగా దేవీ భాగవతమున కానరాని నూతన కల్పనలు గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమున కలవు. అందుచే గౌరన కావ్యమునకును దేవీ భాగవత కథకును మధ్య మరియొక పురాణకథ యుండి ఉండవలయును. దీనిని పలువు రంగీకరించిరి. (గౌరన కల్పనలే కన్నడ రాఘవాంకుని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము రాఘవాంక కవిగాని, రాఘవాంకుని కావ్యమును గౌరన కవిగాని చూచి యుండవలయును.) లేదా ఇరువుర కాధారమైన కథ ఒకటియై ఉండవలెను. అట్లు పరిశీలించినచో ఈతని కావ్యమున కాధారమైన గ్రంథమదియను విషయమున అనేక భేదాభిప్రాయములు కలవు. స్కాందపురాణ తీర్థ ఖండస్థము నందలి కథలో గౌరన కావ్యమును చోలి కథయంతయు కానవచ్చు చున్నది.³⁹ అందలి నామములు కూడ గౌరన కావ్యమునకు తగియున్నవి. కొందరు ఈ కథ ప్రక్షిప్త మని తలచినను నిజ్జీ కథయే గౌరన కావ్యమునకు ఆధారమైనదిని మాత్రము చెప్పవలయును

గౌరన రాఘవాంకుల కథా కల్పన లన్నియు ఒకే విధముగా నుండుటచే నవి రాఘవాంకుని కల్పనలే యని కన్నడ సాహిత్యవేత్తలును గౌరన కల్పనలే యని మనమును చెప్పుట కంటె వీని కాధారమైన గ్రంథ మొక్కటి యుండ వలయునని చెప్పుట యుక్తము లేనిచో నొకే విధమగు కల్పనను నామమును కవులు కూర్చు టసాధ్యము.

గౌరన కల్పనా వైభవము:

గౌరన పురాణముల నుండి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథను గ్రహించి మూలమును విస్తృతపరచుటయేగాక నూతన సంఘటనములను కల్పించి కథా భాగమును పెంచెను. ఆ సంఘటనలతో బాటు నూతన పాత్రల సృష్టికూడ జరిగినది. అంతియేగాక మూలమునందు గానరాని నూతన సంభాషణలును సన్నివేశములును కల్పింప బడినవి. మూలమునందలి హరిశ్చంద్రాది పాత్రలు ఎన్నియో విధముల పోషింపబడెను. చంద్రమతి మొదలగు పాత్రలకు మూలమున లేని ప్రాధాన్యము కల్పింపబడెను. అంతియేగాక కావ్యమునందు నెన్నియో రసములు ప్రకరణానుకూలమున పోషింపబడుటచే నిది స్వతంత్ర కావ్య ప్రతిపత్తిని పొందగలిగినది.

ఈ విధముగా గౌరవ కల్పించిన నూతన కల్పనములలో పేర్కొన దగినవి:- 1. హరిశ్చంద్రుడు వేటకు వెళ్ళినప్పటి సంఘటనములును 2. హరిశ్చంద్రుడు అడినమాటకై సమస్త మును విశ్వామిత్రునకు దానముచేసి అరణ్యమార్గమునంటిపోవు నప్పటి సంఘటనములును ప్రఖ్యాతములై యున్నవి. ఇట్టి కల్పనలు మరి యేకావ్యములందును కానరావు.

1. హరిశ్చంద్రుడు వేటకు వెడలినపుడు అరణ్యమున జరిగిన సంఘటనములు:- వశిష్ట దర్శనము:-

దేవేంద్రుని కొలువులో హరిశ్చంద్రుని సత్య సంధతకై వశిష్ట విశ్వామిత్రులు వాదోపవాదములు చేసుకొని తీవ్ర ప్రతిజ్ఞలు చేసిరి. విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధతను పరీక్షించి బొంకించెడనని బయలుదేరెను. ఎన్నియో భీకర పక్షి మృగతతులను కల్పించి వానిని హరిశ్చంద్రుని రాజ్యమున ప్రవేశపెట్టెను వాటిని వధించుటకై రాజు ఖార్యాపుత్రులతో మంత్రి సేనా సమేతులై బయలుదేరి అరణ్యమున వశిష్టుని యాశ్రమముగాంచి యాతనిని సమీపించి నమస్కరించినట్లు కల్పించెను. అంతియేగాక వశిష్టుడు వారిని జూచి "ఓ రాజా! ఎవరికై నను సతి వ్యశనము చనదు. క్రూరమృగ వ్యాఘ్ర భీకరంబైన యరణ్య భూములయందు కులకాంతతో సంచరించుట తగదని పలికి విశ్వామిత్రుని కుటిల భావము కూడ వ్యక్తి కరించినట్లు చెప్పబడినది. ఈ కల్పన ఇంద్రసభలో జరిగిన సంఘటనకు బలమొసంగుచున్నది.

ఆ మాయలేడి కల్పన:-

వశిష్టాదేశానుసారము హరిశ్చంద్రుడు వేటనుడిగి గృహోన్ముఖుడగు చుండెను. అది యెరిగివ విశ్వామిత్రుడు రాజును తన యాశ్రమమునకు మరలించుటకై జగమున లేని తళుకు బెళుకుల బంగరు లేడిని సృష్టించి పంపెను. ఆ మృగ సౌందర్యమునకు ముచ్చటపడిన రాజు దాని నెట్టులైన పట్టి తన పట్టి కీయవలెనని సంకల్పించి రథముపై దానిని వెన్నంటి తరుమజొచ్చెను. మాయావిని యైన యామృగము హరిశ్చంద్రుని విశ్వామిత్రనాశ్రమమునకు మరలించుకొని పోవుచు వివిధ గతులలో నడచుచుండెను. ఎప్పటికిని పట్టుబడని యా మృగముపైకి నిలిపి దానిని తెగవేయటకు రాజు బాణమును సంధించి వదలెను. ఆ

గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

కాణము తగిలి నెత్తుట దడసి యామృగము కౌశికుని సమీపించి అదృశ్య మయ్యెను. హరిశ్చంద్రుని విశ్వామిత్రాశ్రమమును సమీపింపజేయుటయే దాని ప్రధానోద్దేశ్యము. తనపని నెరవేర్చుకొని యది అదృశ్యమైనది. ధీరుడైన రాజు మనంబు నాకర్షించుటకై ఇట్టి లేడి కల్పన గావించుట మిక్కిలి సహజమై అద్భుతమై యున్నది. ఈ మాయలేడి కల్పనము రామాయణమునందలి మాయలేడి సంఘటనమును పోలియున్నది. దానిని దృష్టియందుంచుకొని గౌరన దీనిని కల్పించెనని తలపవచ్చును. అచ్చట రావణప్రేరితుడై మారీచుడు మాయ లేడి వేషమున వచ్చి శ్రీరాముని వంచించి దూరమునకు తరలించుకొని పోయెను. ఇచ్చట విశ్వామిత్ర ప్రేరితుడైన రాక్షసుడట్లు వచ్చెను.

ఇ. మాతంగ కన్యలు:

కౌశికాశ్రమమును జొచ్చిన రాజు మునిబాలునిచే నది విశ్వామిత్రాశ్రమమని యెరింగి పరి పరి విధములు విచారించెను. అచ్చట కమలాకర సమీపమున భార్య తొడపై విశ్రమించిన రాజు భావి సంఘటనా సూచికమో యనునట్లు పీడకల గనును. దానికి రాజు కుమిలి కుమిలి విచారించుచుండెను. అట్టి సమయమున విశ్వామిత్రుడు వాని నెట్లైన బొంకింపవలెనని తలచి బ్రహ్మసృష్టికి మించిన సుందరాకారల నిరువుర కన్యలను సృష్టించి:-

“మేరు విభ్రమములు మెఱయంగ నేగి

సారపర్తను హరిశ్చంద్రునిఁగాంచి

యాటలఁబాటల నమృతంబు లొలుకు

మాటలఁదేటల మరిపి మెప్పించి

యీరాని వస్తువు లేమైన వేడి

కొరించి తాలిమిఁగలచి బొంకించి

చనుదెండు——————³⁸.

అని యాదేశించి పంపెను. వారు చలపులొలుకు వయ్యారపు నడకలతో గదిసి

“దిక్కులవారెల్ల దేవర కీర్తి
వెక్కసంబుగ జెప్ప విని చూడ గోరి
వచ్చితిమని.....”³⁹.

బొంకిరి. తమ గానము ప్రదర్శించిరి. వారి గాన మాధుర్యమునకు రాజు ముగ్ధుడై పలుమారులు మెచ్చుకొనుచు వారికి తగిన కానుకల నిచ్చి పొమ్మనెను. రాజు మెచ్చుకోలునకు వారు నుప్పొంగి వలలో పడెనని సంతసించిరి. అంతలో జహూమానములు చూచి నిరాశ చెందిరి. తమ వగలాతని నాకర్షింపలేవనియు నాతని నెత్తైన బొంకించవలెననియు ఎంచి యడుగరాని కోరికగా వెల్ల గొడుగు నిచ్చి రక్షింపుమనిరి. ఈయరాని వస్తువులు కోరరాదని చెప్పి రాజు తన నెల్ల గొడుగు దక్క వేరేదైన కోరుమనెను. దానికి వారు కొగిటి పొందు కోరిరి దానికి రాజుగ్రుడై మరలనట్లు పలికినవారి నాలుకలు చీలికలు చేసెదనని బెడరించెను. రాజు బెడరింపును లక్ష్య పెట్టక వారు మరింత రెచ్చి:-

“వెలలేని సుఖములు వేడ్క గై కొనుగడి
యీతడ వేటికి? సీతీగెయింటి
కేతేర నిది వేశ యేలరావనుచు”⁴⁰.

నాతని చేయి పట్టుటకు ప్రయత్నించి రాజు వారి మాటలకును చేతలకును మితి గీరిన కోపముతో పసిడి కీలు సమ్మెటచే వారి శరీరములు అర్జరీతములు గావింప యడ సుమంతుడు రాజును యథాస్థితికి తెచ్చెను. ఇంతలో నాకుటిలకన్యక పుచ్చుచు బోయి కొశికుని శరణు జొచ్చిరి. తరుణమునకై వేచియున్న విశ్వామిత్రుడది మిషగా గొని ప్రళయకాల రుద్రునివలె విజృంభించి రాజును సమీపించెను. తన్ను పూజించిన హరిశ్చంద్రుని కాలదన్నెను. మాతంగకన్య నతడు వివాహ మాడిన నాతనిని త్రమింతుననెను. రాజ్యమైన వదలుకొనెదను కాని కులము వదల నని రాజు నిశ్చయముగ బలికెను. వెంటనే విశ్వామిత్రుడు రాజ్యము పాలింప వలె ననెడి తన చిరకాల వాంఛితము నేడు నెరవేరినదనుచు రాజు ముద్రితి

39. గౌరన ద్వి. ప్ర. 845-46.

40. గ్ర. హ. ప్ర. 972-75

గ్రహించెను. రాజు బంగారు కలశముతో జలము తెప్పించి "దేవ భూదేవ మాన్యములు తప్ప సమస్త భూమండలమును విశ్వామిత్రునకు ధారవోసెను.

ఈ విధముగా విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని రాజ్యమును గ్రహించెను గాని యాతని నిశ్చయమునుండి మరలింపలేక పోయెను. ఈ మాతంగ కన్యల సృష్టి రామాయణమునందలి శూర్పణఖ సృష్టిని బోలియున్నది ⁴¹. సత్య సందుడు ఏక పత్నివ్రతుడు పితృవాక్పరిపాలకుడుమైన శ్రీరాముడు భార్యా, సోదర సమేతుడై యరణ్యవాసము చేయుచుండ శూర్పణఖ శ్రీరాముని జూచి యాతని యతిశోక సౌందర్యమునకు మోహితురాలై తనను వివాహమాడుమని కోరెను. చివరకు లక్ష్మణుడు ప్రత్యేకముగా ముక్కు చెవులు గోసి దాని నంపెను. అది తావణుని సమీపించి, యాతడు సీతను ఎత్తుకొని పోవుటకును రామరావణ యుద్ధమునకును దారి తీసినది. అటులనే యిచ్చట విశ్వామిత్ర ప్రేరితులైన యీ కన్యలు హరిశ్చంద్రుని వివాహమాడుమని కోరుటయు రాజు వారిని మోదుటయు తదుపరి రాజు అనేక బాధలు పొందుటయు సంభవించినవి. రాజును బొంకించుటయే కౌశికుని ప్రయత్నము. అతడు బొంకడని మనమున గాడమైన నమ్మిక గలవాడగుటచేతనే యిట్టి లోకాతీత సౌందర్యవతులను సృష్టించి పంపెను. ఇట్టి కల్పనలు మరియే కావ్యమునందును కానరాకున్నవి.

శ్రీరాముని వంశమున నాతనికి ముందే జన్మించిన హరిశ్చంద్రుని కథలో నిట్టి రామాయణ సంఘటనలను కల్పించి వ్రాయుట గౌరన కల్పనా పాండిత్య గరిమను చాటుచున్నది.

అటులనే హరిశ్చంద్రుడు రాజ్యదానమును చేయునప్పుడు ఆకాశమున పూలవానలు కురిసెననియు దుందుభులు మ్రోగెననియు తెలుపుటలో గౌరన యెంతయో మెలకువ చూపెను.

"ధారవోసిన జలధారకు మున్నె
తొరిగెంబువ్వులవాన తోడనే మ్రోసె
సురదుందుభులు ముని స్తుతులుఁజెలంగె
గెలిచె వసిష్ఠుడంకిలి లే దటంచు
వలనొప్ప నాకాశవాణి భావించె"

41. వాల్మీకి రామాయణము అరణ్యకాండము. సప్తదశ : సర్గ :

నని గౌరన వర్ణించెను. ఈ కల్పనా చమత్కారమును గౌరన కమ జాగరూక తతో గావించెను. పూర్వకావ్యములయందు కానరాని యీ కల్పనచేహరిశ్చంద్రుడు సమస్త రాజ్యమును దానము చేయుటతో గౌరన తన కావ్యమునకు శాశ్వత్యము నాపాదించెను.

2. హరిశ్చంద్రుడు సమస్తరాజ్యమును దానముచేసి భార్యాసుతనమేతుడై కాశి కేగునపుడరణ్యమున జరిగిన సంఘటనలు:-

పురాణములయందు హరిశ్చంద్రుడు కాశి కేగినట్లు మాత్రమే చెప్పబడి యుండ గౌరన తన హరిశ్చంద్రుడు కాననములలో విశ్వామిత్ర ప్రేరితమైన యెన్నియో కష్టములు పడెనని కూడ వర్ణించెను. అవి కొశికుని కోపాగ్నిచే కల్పింపబడిన మాయలు. తన మాయలచే నాతని నెట్టులైన నొప్పించి నొంకింప వలెనని విశ్వామిత్రుని తాపత్రయము. అతని పట్టుదల పెరిగిన కొలదియు మాయలును, కష్టములును పెరుగజొచ్చెను. సానబెట్టిన వజ్రము వలె హరిశ్చంద్రుని కీర్తి మరింత ప్రకాశించెను. గౌరన కల్పనలు కరుణమును పోషించు నవియై యొప్పినవి. ఇందు మొదటి కల్పన నక్షత్రకుని పాత్ర.

1. నక్షత్రకుడు:- రాజ్యదానము చేసిన హరిశ్చంద్రుడంతకు ముందే యాగదక్షిణకై జరిగిన వాగ్దాన ప్రకారము ధనమిమ్మని వేదించెను. హరిశ్చంద్రుడు నెల గడుపుకోరినాడు. దానికి సమ్మతించిన విశ్వామిత్రుడు తన శిష్య గణములో తనకంటె మూర్ఖుడును కుటిలుడైన నక్షత్రకుని ధనము తెమ్మని తోడుపంపెను. నక్షత్రకుని పిలిచి యేదో విధమున హరిశ్చంద్రుని బాధింపుమని తెలిపెను. ఈతడడుగడుగడుగు హరిశ్చంద్రునెన్నియో విధముల బాధించుటయే గాక పరి పరి విధముల నిందించెను. దీనివలన అరణ్యమున హరిశ్చంద్రుడు మరంత బాధపడెను. చివరకు రాజు భార్యాపుత్రుల నమ్మిన ధనమును నక్షత్రకుడు తన దారి బత్రెమున కని గ్రహించి రాజును కాటికాపరి కమ్మెను. ఈ విధముగా విశ్వామిత్రుని కల్పనలో నక్షత్రకునిస్పృహ హరిశ్చంద్రుడు కాననమున నిడుములు పడుటకు కారణభూతమయ్యెను.

2. విశ్వామిత్రుడు దారియందు కంటకములుకల్పించుట:- సమస్త రాజ్యమును దానముగా గ్రహించిన విశ్వామిత్రుడు మంత్రివరులకు రాజ్యభారమును

వదలి యదృశ్యుడై రాజును వెన్నంటి పోవుచు నిడుమలు పాలు జేసెను. మార్గ మధ్యమున ననేకములగు శిలలును కంటకములును పుట్టలును మొదలగువానిని విశ్వామిత్రుడు కల్పించెను. సూర్యునకు వేడిమి గరపెను. వాయువును స్తంభింప జేసెను. ఆకటి వేళా రాజు భుజించు పదార్థములను బేదు గావించెను. దప్పిక పుట్టించెను. ఈ మాయలలో చిక్కి హరిశ్చంద్రుడు భార్యాసుతులతో నిడుమల పాలయ్యెను.

అంతఃపుర కాంతయు సుకుమారియనైన చంద్రమతి తట తట లాడెను. పుత్రుని తన మాపుపై నిడుకొని నడువలేక నడువలేక హరిశ్చంద్రుడు కానన ములు దాటిపోవుచుండెను.

2. దంత ఘాతకుడను రాక్షస సృష్టి:-

నక్షత్రకుని దాహము తీర్చుటకై హరిశ్చంద్రుడు నీటిని వెదకుటకు బయలుదేరెను. అంతవరకు అదృశ్యరూపమున వెన్నంటి వచ్చుచున్న విశ్వా మిత్రుడు దంతఘాతకుడను రాక్షసుని బుట్టించి రాజును మాపటివరకు యాతడు నిలిపి యేదో విధముగా బేతాళవట వృక్షము క్రింద నారాత్రి యాతడు నిద్రించు స్థలు చేయవలెనని బోధించెను. కొశికునిఉపదేశానుసారము వాడు హరిశ్చంద్రుడు వచ్చు మార్గమున పద్మాసనుండై జపమాల త్రిప్పుచు నుండెను. వానిని జూచిన రాజు సాష్టాంగ ప్రణామమాచరించి:-

..... ఓ ముని చంద్ర వేడి

వెదజల్లుచున్న యీ వేసవి యెండఁ

బరితాపమొందు నాపైఁగృహమృతము

గురియ సీ చూపు నిగుడ్పవే “యనెను” గౌ. హ. ద్వి 1680-82

అతొకిక విషయముల యందు నిమగ్నులైన మునుల దృష్టులు బాహ్య విషయములయందు దగుల్కొనవు కాన కపట మునియు రాజు పలుకరించిన కొంత తడవునకు మాత్రమే తలయెత్తి జూచెను. రాజునకు నమ్మిక కలిగించు టకై యాతనిని జీవిత సంఘటనములను ముని పేర్కొనెను. వాని మహిమకు

రాజు మరింతగ నాశ్చర్యపోయెను. అంతతడవు నచ్చటనే నిల్చుండిన రాజు నక్షత్రకుని దాహము తీర్చుటకై ముని కమండలముతోని నీరెమ్మని కోరెను. దానికి మాయాముని యిట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చుచున్నాడు

“ఏకాకివై తగు లేమిటివలన
లేక, కారడవుల లీల నిట్లున్న
నేనేల నీవేల నెలతుక యేల
పూని తపోవిఘ్నమున కిది త్రోవ”

యని వేదాంతమును పలుక నారంభించెను. విశ్వామిత్రుని యాదేశానుసారము నా కపట ముని హరిశ్చంద్రునకు నచ్చట సమీపముననే యొక కమలాకరము కలదనియు తత్తటమున నివాసయోగ్యమైన మహావటవృక్షము కలదనియు తెలిపెను. వాని యాదేశానుసారము రాజచ్చటకు చేరెను. ఈ విధముగా బేతాళ వృక్షము క్రింద నారాత్రి హరిశ్చంద్రుడు విశ్రమించుటకై గౌరన ఈ కపట మునిని కల్పించెను. ఈతడు నేటి కపట సన్యాసులనుబోలి సహజముగా నొప్పి యుండెను. బ్రాహ్మణ మునిభక్తుడై న హరిశ్చంద్రుని హాయ చేయుటకై కపట ముని కల్పన ఎంతయో సహజముగా నున్నది.

2. మాయావశిష్ట మునీశ్వరుని కల్పన⁴² - హరిశ్చంద్రుని నెత్తైనను కలంచి పొంకింపవలెనని యెంచి విశ్వామిత్ర ప్రేరితుడైన మాయారాక్షసుడు వశిష్టముని రూపముతో వచ్చి విశ్వామిత్రుని కపట సృష్టిని భస్మము చేసి తిరిగిరాజ్య ప్రాప్తి కలుగ జేసెదనని తెలిపెను. దానికి రాజు అంగీకరింపలేదు. అంత నాతడు తనవెంట నాశ్రమమునకు వచ్చి సుఖింపుమని కోరెను. ధీరుడైన రాజు మనసు మార్చుకోలేదు. పతిమనసు కనిపెట్టి మసలుకొను చంద్రమతి వాడు మాయా వశిష్టుడని గ్రహించి వదింపుమని భర్త కాదేశించెను. కపటముని ఆదృశ్యుడయ్యెను హరిశ్చంద్రుని మనము భ్రమింపజేయుటకై నిచ్చట నీకల్ప నము గావింపబడినది.

42. ఈ కల్పనలు కొన్ని ప్రతులయందులేవని వావిళ్ళవారి ప్రచురణమందును ఏకాడమీ ప్రచురణము నందును తెలుపబడినది. పుటలు 1780 నుండి 1885 వరకు

3. వృశ్చిక పన్నగాది భీకరముగ కల్పన:- ఆ కపటముని యదృశ్యుడై తన మాయ పెంపుచే వృశ్చిక పన్నగములను కప్పలు తిప్పలుగా పుట్టించి చంద్రమతి హరిశ్చంద్రులను వేధించెను. భీరుడైన రాజు వారిని సంహరించుచు ముందకు పోయి కమలాకరమును చేరి సంధ్యాది విధులు నెరవేర్చుకొనెను.

4. భేతాళ వృక్షము:- అంతట రాజు నక్షత్రక సహితముగ కొఱవి దయ్యము వలె కాన్పించు నాచటవృక్షమును చేరెను. వారిని బెదిరించుటకై యెన్నియో దయ్యములును పిశాచములును కొమ్మలనంటి దిగవచ్చెను. రాజు తన మొలనున్న కత్తి తీసి వాని ముక్కులను చెవులను గోసి వానిని వధింప నుద్యోగించెను. చివరకు భేతాళరాజు దిగిరాగా హరిశ్చంద్రుడు వానిని కూడ యమపురి కంపెను. ఈ విధముగా నీకల్పనలు హరిశ్చంద్రుని వేధించుటకై కల్పింపబడినను నవి వాని ధైర్య సాహసములను ప్రకటించు చున్నవి. కాశి కుడు కూడ వాని పరాక్రమమునకు అచ్చెరువొంది యిట్లు వితర్కించెను:-

“మనుజు నాదుని ధైర్యమహిమకు గాధి
తనయుండు వెలుగంది తనలోనఁగొంది
మలఁగక నాపన్ను మాయలన్నియును
గొలువవు వీనిపై గ్రొవ్వి నే నకట
ఘోర ప్రతిజ్ఞఁగై కొని బేల నైతి
ప్రల్లదంబున నిట్టి భంగంబు నొందె
జెల్లు గాకింక వశిష్టుని పూన్కి”

విశ్వామిత్రుడీగతి పరి పరి విధముల బాధపడినట్లు గౌరవ వర్తించెను. విశ్వామిత్రునకు తా చేసిన ప్రతిజ్ఞ నెరవేర్చుకొనుట బహు కష్టమయ్యెను. చివర కాతడు హరిశ్చంద్రులను దహింపజేయుటకై భీకరాన్ని పుట్టించెను.

5. మహాగ్ని కల్పన:- ఆ మహాగ్ని భీకరముగ జెలరేగి వనమంతటను దహించుచు వారిని సమీపింప జొచ్చెను. మహా సాధ్వియైన చంద్రమతి తన భర్తయనుమతితో నందు ప్రవేశించెను. అది చల్లారి వారికి దారి నిచ్చెను. ఈ సంఘటన మానవానుభవతీతమైనది. ఇది యింతవరకు విశ్వామిత్రునిచే

కల్పింపబడిన భౌతిక సంబంధమైన సంఘటన గాక అతీంద్రియమైన కీర్తిని ప్రదర్శించునదిగా నున్నది, రామాయణమునందలి సీత అగ్నిహోత్రమున జొచ్చి చెక్కు చెదరక నిలిచిన సంఘటన దృష్టికి వచ్చుచున్నది. పరమేశ్వర దర్శనము నొందిన యా పవిత్ర దంపతుల బాహ్య శరీరములకు పవిత్రత నాపాదించుటకై యిట్టి సంఘటన కల్పించుట మిక్కిలి సమంజసముగా నున్నది.

6. సక్షతకుడు చంద్రమతి మనస్సును మార్చుటకు ప్రయత్నించుట:-
అగ్ని బారినుండి తప్పి ప్రకాశించిన యా దేవేరిని ఎఱ్ఱైనను సక్షతకుడు వంచింపవలెననియు భయపెట్టి భార్యాభర్తలకు భేదములు కల్పింపవలె ననియు తలచినాడు. విశ్వామిత్రుడు వచ్చి వారు ధనమీయనందున తప్పక యదలించు ననియు దానికి రాజు భయపడి భార్యా సుతులను తప్పక యమ్మి ఋణము తీర్చుననియు తెలిపెను. కాని మహా పతివ్రతయైన చంద్రమతి:-

పతిలేని రాజ్యసంపద లవి యేల?

పతి లేని సుతులేల? బంధువులేల?

పతిలేని హితులేల? ప్రాణంబులేల?

అని తన దృఢనిశ్చయము తెలిపి తన భర్త సత్యవ్రతనియతితో తిరిగి సప్తద్వీపములను నేలగలడని నిశ్చయముగా పలికెను. అంతట నిది తథ్యమని యశరీరవాణి వినువీధినుండి భాషించెను. అది వినిన సక్షతకుడు మనంబున నిశ్చర్యపడి యూరకుండెసను. ఈ విధముగ పూర్వ కావ్యంబులందు కానరాని సంఘటనములను గౌరన కడు మెలకువతో కల్పించెను. ఇవి చమత్కార యుతమై యొప్పినవి.

7. చంద్రమతిని గొనిపోవు కాల కౌశికుని జనులు నిందించుట:- ద్వితీయ భాగమునందు ఈ సంఘటన కల్పింపబడినది. పూర్వ కావ్యములయందు మాయా బ్రాహ్మణుడు చంద్రమతిని లోహితాస్యుని ధనమిచ్చికొని యింటికి గొనిపోయెనని మాత్రమే చెప్పబడినది. కాని గౌరన కావ్యమునందు చంద్రమతి లోహితుని జూచిన జనుల మనోభావములను వెల్లడించు తీరున సనేకసంఘటనములు కల్పింపబడినవి. కాశీనగర సువాసినులు సుకుమారయైన చంద్రమతిని

బాలుని జూచి వారి కష్టములకు వగచి కాలకౌశికుని పరి పరి విధముల నిందించిరి బాలకులు కాలకౌశికుని జందెంబు త్రెంచివైచి వాని పుస్తకము గొడుగు మొదలగునవి లాగికొని వానిని చావమోది పరి పరి విధముల బాధించినట్లు గౌరన కల్పించి చెప్పెను. తదుపరి ధూర్తుడైన యొక వటుని కాలకౌశికుడు తన భార్యయొద్దకు రాయబారిగా పంపిన సంఘటనను కాలకౌశికుని గృహమున దాసిగా పడిన బాధలను గౌరనార్యుడు అద్భుతముగా చిత్రించెను. కాలకౌశికుడు బాలురచే అవమానము పొందిన పిమ్మట నొక ధూర్తుడైన శిష్యుని పిలుచును. అతని చేష్టాదులు 'ధూర్త' శబ్దము వలననే ప్రకటిత మగుచున్నవి. కాలకౌశికుడు వానిని పిల్చి తాను చంద్రమతిని గొని తెచ్చుకొనిన విషయ మెఱిగించి:-

“నా వధూమణికి సంతసము పుట్టించి
వేవేగ నాలోని వెఱపెల్ల మార్పు ⁴³

మని కోరుకొని తన గయ్యాళి భార్య యొద్దకు పంపినాడు. కాలకౌశికునకు తన భార్య కోపము బాగుగ తెలియును. అదివరకెన్నియోమారులామె చేత చావు దెబ్బలు తినియున్నాడు. అందులకే ముందుగా రాయబార మంపదలచినాడు. ఆ ధూర్తవటుని పంపుటలోనే విశేషమున్నది. సామాన్యముగా రాయబార మంపుట ఉపశాంతి కొరకు. అందులకై సాధువుని ప్రజ్ఞాశాలిని పంపవలయును. కాని ఇచ్చట ధూర్తుని పంపినాడు. అనగా గొడవ మరి హెచ్చవలయుననియే కదా!

అంతట నాధూర్త శిష్యుడు కలహప్రియుడు గాన చేజిక్కిన అవకాశము వినియోగించుకొనదలప మనమున వేరొక్క విధమున యోజించి వారిరువురకు విరోధము పుట్టించి వారు మొగంబుల పగులగ మొత్తులాడుచుండ చూడవలయునని తలచినాడు. అందులకే గురువు చెప్పిన విషయములు తరుమారుచేసి

“రూపింప వికృతంపు రూపు నీరూపు
నాపత్ని కటుగాన నాకిట మీద
కమనీయ రూపురేఖలు గల కాంత
నమర నొక్కతె వివాహము గావలయు”

నని గురువు కూడబెట్టిన ధనమంతయు వెచ్చించి యొక చక్కని రాచకూతును గొని చెచ్చుచున్నాడని తెలిపినాడు. అంతటితో నాపాత ప్రయోజనము నెరవేరినది. వాడనుకొనిన దానికి పదిరెట్లుగా పరిణమించినది. ఇకనామె స్థితిని మనమూహింపగలము. ఎంతటి సుగుణవతియైనను భర్త అట్లు చేసిన హర్షింపగలదా? ఇక కోపనయగు త్రీసంగతి వేరున చెప్పనక్కరలేదు. ఆమె ముఖము జేవురింప పండ్లు పట పటకొరుకుచు చేతబుడ్డుపట్టి ఎదుర్కొనినది. ఇచ్చట వీరిరువురి కలహము వర్జనాతీతము. లోకములో మూర్ఖధంషతుల కిది చక్కని నిదర్శనము. పతితో సమానముగా నెదిరించుచు అతనిని కొట్టుచున్న కలహకంతిని జూచి చంద్రమతి వారింపదోయినది. కలహకంతి ఆమెను కూడ నిందించి కొట్టబోయెను. ఇట్టి కల్పనములు లోకోత్తరములు. అట్టి కల్పనా గౌరవము గౌరవకే దక్కినది. ఇక చంద్రమతిని ఆ యిల్లాలు అదరించునని యెవ్వరనుకొందురు? ఆ తల్లిబిడ్డల గతి దైవమునకే యెలుక!

.....నా పేరు తెలియ

వీన్న మృత్యువుకైన వెరవేక వచ్చు ⁴⁴.

నని మొదటనే తెలియజెప్పినది. నానాబాధలు పెట్ట జొచ్చినది. ఇట్టి బాధలు పూర్వకాలములో అచ్చటచ్చట అత్తల చేతి క్రింది కోడలను పడుచుండెడివారు. చివరకు కలహకంతి చంద్రమతి కుమారుని కూడ బాధింపజొచ్చినది. చివరకైనాడు. చేతులు బుగ్గలు నెర్రగ కందువారనులిమి అరణ్యమున కంపనది. మునది లేక చంద్రమతి గుండెలు పగులునట్లు కుమిలిపోయెను. ఆ విషయముగిన విశ్వామిత్రుడు తక్షకునిపిలిచి లోహితుని కాటువేయుమని ఆజ్ఞాపించెను. తక్షక సంఘటనముతో “ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును” వందలి సలకూబరశాప వృత్తాంతమునకు సంబంధము కల్పింపబడినది. అంతట కొశికుడు తక్షక కార్యమునకు అనుకూల్యము కల్పించుటకై బ్రీతితో తన శిష్యులను బిలిచి.

“ముని కుమారులకు లార ముదమున మీరు

చని లోహితాస్యుని సంగడి గూడి

వనములో జరియించు వాని ప్రేరేచి

కొని పోయి తక్షకు ఘోర విషాన్ని

బడద్రోచి రండని ⁴⁵

44 గౌ. హ. పా. ద్వి. భా. పుట 343 ద్వికథ. 1190

45 పుట 390 ద్వి. 1777-1781.

అజ్ఞాపించెను.

వారు వెంటనే తమ కర్తవ్యము నెరవేర్చిరి. కాలకౌశికుని కపట వృత్తికి యుక్తమగు అనేక కపట కృత్యములు కల్పింపబడినవి. ఇచ్చట కూడ కపట స్నేహితులగుట చేతనే వారు కోహితుని ఆ పుట్టవరకు తీసికొని పోయిరి. కానిచో అట్టి అవకాశము లేకపోవుటచే కవి యీ సంఘటన కల్పించెను. కౌశికుని కోరిక నెరవేరినది. తక్షకుని కాటుచే బాలుడు నేలకూలెను. ఆ విషయమునక ఆ వృక్షము భస్మీపటల మయ్యెను. ఆ బాలుడు చనిపోయినట్లుగా కాక జాగ్రత్తగా నేలకూలినట్లు మాత్రమే కవి వర్ణించెను, అది చూచి తోటి కపట బాలురు ఆశ్చర్యపడి చంద్రమతి కాసంగతి నెరింగించిరి. కడుపుకోతచే నామె పడిన బాధ తెచ్చట పతాక స్థానము నందుకొనినవి. ఈ మాట వినినంతనే ఆమె మొదట హా పుత్రా! యనుచు గుండె పగుల మూర్ఛపోయెను. కొంచెము సేపటికి తెలివి నొంది:-

“నేలలు పడుకుచు నిగిడిన వగల
వాలుగన్నల నీరు వరదలై పాట
నకటా యో! కోహితాస్య నాకింక
దిక్కెవ్వరిట మేదఁదెరువేది ? బ్రతుకు
కే దుఃఖ వార్ధి నేనే తప్ప గడవ
నీదుచు నీ విధి కేమని వగతు
బతి బాసియును నిన్ను బట్టి
నాపట్టి మతిని నే దిగులును మఱచి వర్తింప
నెక్కడ నుండి నేడిటు వెంటనంటి
తెక్కలి దై వంబు ద్రెక్కొనె నిన్ను ⁴⁶

అనుచు చలచల యేడ్చినది. ఈ సంఘటనము రసపోషణకై కల్పింపబడినది. అంతట ఆమె దుఃఖమును చూచి విప్రవనిత కోపించి:-

ఓసి! యమాంగల్య మొదవ నేడ్చెడ్చెదవె ?
యో సంఖ్య ప్రౌద్ధ మా యింటి ముందటను

అని యేదో ఒక వంకతో నింటి ముండంజ నేడ్చుచుంటిననియు పనిమాని వెడలిపో చూచుచుంటివనియు నిందించెను. పాపము చేయునదిలేక చంద్రమతి:-

“విసమొక్కి చచ్చెనో విపినంబు లోన
బాసగంగ గొఱ ప్రాణములనున్న వాడో
చొప్పడ నాపుత్రుఁజూచిరా నాకసి
నిప్పుడే పరపు వాడీల్లక మున్నె
మసలక తెప్పించి మందుబోయించి
పసనుగా నొనరింపు ప్రాణదానంబు” 47

అనుచు బతిమాలినది. కాని ఆమె హృదయము కరుగలేదు ఇంటిపనులు చక్క బెట్టి యజమానురాలిని నిద్ర పుచ్చి కడుపులో హోలాహోలము వంటి దుఃఖమును దాచుకొని చీకటిలో దనయుని వెదకుటకై చంద్రమతి బయలుదేరినది. వచ్చిన బాలురు చెప్పిన జాడలు పట్టుకొని వెదుకుచు బోయినది చలనము లేక కడు నిద్రావస్థలో పడినట్లున్న ఆ బాలుని చూచినది. శ్మశాసనమునకు మోసికొని పోయినది. అచ్చట హరిశ్చంద్రుని దుఃస్థితి వర్ణనాతీతము. అతని స్థితి నక్షత్రాని సంభాషణములు అన్నియు గౌరన కల్పన లనియే చెప్పవలయును చంద్ర గళమునగల సూత్రమునుబట్టి చంద్రమతి తన భర్తను గుర్తించినది. ఈ

పుటనమే “ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము” నందు విశదమైనది. ఆమె తన

శ్మశాసనమునకు అతడు తన కుమారుడు ఇది తెలిసియు హరిశ్చంద్రుడు బాలుని దహనము కై మాడ తెమ్మని యామె అడుగ నామె తన యజమాని ఇంటికి బయలు దేరినది. అప్పుడు విశ్వామిత్రుడు చోరునాకని పుట్టించి చంద్రమతి నెట్టులైనను చంపించు నుపాయము గరిపి పొమ్మనెను. అప్పుడు రాజకుమారు నెత్తుకొని వచ్చినదని ఆమెను పట్టించి చంపుటకై ఆమెను హరిశ్చంద్రునకు సప్పగించు టయు మొదలగు సంఘటనములు కవిచే కల్పింపబడినవి. హరిశ్చంద్రు డెందుల కై న సిద్ధపడి కత్తి యెత్తెను. ఇంతలో కౌశికుడు పరుగున వచ్చినాడు. ఇచ్చట హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధత తారాపనము నంటుకొన్నది. ఇట్టి కృత్యము చేయ వలదనుచు నతనిని విశ్వామిత్రుడు వారిచెను:-

“నామాటగై కొని నాకామరితల
 నామాల మగువల నర్థి వరింపు
 నీ సుతు | పాణంబు నీ రాజ్య సుఖము
 నీసతితో బొందు నీతోటిపెంపు
 బడయ మీ వింక 48

అనుచు వారింపనోయును. ఇదియే విశ్వామిత్రుడు తుది ప్రయత్నము చేసి
 ఓడిపోవుట, అతడప్పుటెట్లుండెనో గౌరన చక్కగా చిత్రించెను.

“నావుడు వెఱగంది నరలోక నాఘ
 పావన సత్యసంపద కాత్మ నలది
 బొంకించు నాసలబోవీడి మౌని
 పాకంబు చెడి తలపోయుచు నుండె

అప్పుడు హరిశ్చంద్రుడ తన కర్తవ్యము విస్మరింపక కత్తి నెత్తి వ్రేయ అది
 పూలహారమై ఆమె మెడలో నిలిచెనట. మరల తన అసిధార నాతడు పరీక్షించు
 చుండ శ్రీ విశ్వనాథుడు ప్రత్యక్షమయ్యెను. హరిశ్చంద్రుని జన్మ తరించినది.
 కాలకౌశికుని మాయలు పటాపంచలయ్యెను. లోహితుడు లేచి కూర్చుండెను.
 కౌశికుడు హరిశ్చంద్రునకు తిరిగి రాజ్యప్రదానము చేసెను. భగవంతుని ఆజ్ఞాను
 సారముగ హరిశ్చంద్రుడు తిరిగి రాజ్యము నేలుటకు అయోధ్యకు వచ్చెను.
 ఈ విధముగ గౌరన అత్యద్భుతముగా తన కల్పనా చమత్కృతితో కథను
 పెంచెను. అతని కల్పనలు సంభాషణములందును పాత్ర పోషణమునందును
 రసపోషణమునందును సంఘటనములయందును వేయేల ప్రతి విషయమునందును
 కానవచ్చుచున్నవి. ఇవి సహజములై సరవంతములై కూడ నొప్పెను.

గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము వర్ణనా వైభవము.

ఈతని ద్విపద హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము వస్తురసములతో పాటు వర్ణనా
 ప్రాధాన్యమును గూడ సంపాదించి స్వతంత్ర కావ్యత్వ ఘనతను సంతరించు
 కొన్నది. వర్ణనతోపాటు కథాగమనమును కుంటుపడక సాగెను. ఈ వర్ణనలు
 సహజ సుందరములై లలిత పదభూయిష్టములై అలంకారయుక్తములై

యున్నవి. శైవకవి సంప్రదాయానుసారముగ నీతని కవిత దేశీయతను చాటుచున్నది. పురాణమునందలి కథను చేపట్టి దానిని కావ్యముగ తీర్చిదిద్దిన మొదటి కవి గౌరవయే యని చెప్పవచ్చును. నన్నయాది కవులు యాశ్రమ వర్ణనలను చేపట్టి మనుచరిత్రాది ప్రబంధములకు సందించిన మేటికవి గౌరవ. ప్రబంధము నందలి యష్టాదశ వర్ణనలవలె కల్పితములై బ్రవంతముగ ప్రవేశపెట్టబడక యాతని వర్ణనలు సందర్భ పాత్రోచితములుగా నుండటయొక విశేషము. మాయాలేడి వర్ణనయు మాతంగ కన్యల వర్ణనయు అయోధ్యానగర వర్ణనయు కాలకౌశికుని వర్ణనయు అత్యద్భుతములై యాతని ద్విపత కవితా ఘనతను చాటుచున్నవి.

గౌరవకాలమునాటికి సంస్కృత పురాణములను తెలుగులోని కనువడించుటయే గాక సంస్కృత కావ్యములను తెలుగున వ్రాయుటకు కూడా ప్రారంభించిరి. అట్లు వెలసిన పురాణములలో మారన మార్కండేయ పురాణము పేర్కొనదగినది. ఇందలి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము గౌరవమహర్షిచూర గొనినది. అందులకే అందలి ఇతివృత్తము చేపట్టి యతడు దానిని కావ్యముగా తీర్చిదిద్దినాడు. పిమ్మట పురాణ కథను చేపట్టి ప్రబంధములుగా తీర్చిదిద్దిన మనుచరిత్ర పారిజాతాపహరణములవంటి ప్రబంధముల కిది నాందియొసగింది.

సంస్కృత మార్కండేయ పురాణమునందేగాక దేవీ భాగవత స్కాంద పురాణములయందు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము కొలది మార్పులతో కన్పించుచున్నది. గౌరవ తెలుగులోని మార్కండేయ పురాణము నందలి కథను చేపట్టినను స్కాందము నందలి కథను దృష్టియం దుంచుకొని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యమును తీర్చిదిద్దినాడు. కాని మార్కండేయ పురాణము నందలి సత్యసంధుడగు హరిశ్చంద్రుని కథయే అన్నిటికిని మూలమనక తప్పదు.⁴⁹

49. మార్కండేయు పురాణాంతర్గతమైన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము గౌరవ కావ్యమున నొక సంపూర్ణ స్వరూపమును సంతరించుకొనినది. తరువాత వచ్చిన కథలలో దానినిమించి యొనరించిన కల్పనలతి స్వల్పము. అట్లని మార్కండేయమునందలి కథ యసంపూర్ణమని కాదు. దాని యందుపాఖ్యాన సంబంధ ఔపాఖ్యానము మైన స్వయంసమంత కలదు. కాని గౌరవకథయందున్న ప్రాబంధిక సర్వాంగపుష్టి లేదు. డా. జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యము, సిద్ధాంతవ్యాసము ప్రథమాంధ్ర మహాపురాణము, వాణీ ప్రచురణము, పుట 563.

అట్టి సత్యసంఘటగు సత్య హరిశ్చంద్రుని కథను చేపట్టి గౌరవ కావ్యము తీర్చిదిద్దుటలో తన ప్రజ్ఞాపాటవమును వెల్లడించినాడు. ఈతని యామృగమాతంగకన్యల సృష్టులేగాక తత్తద్వర్ణనలను ఆత్యద్భుతములైనవి. అంతియేగాక కవి ప్రతి విషయమును నాటక రంగముపై ప్రదర్శించు నట్లుగా మనకన్నులకు సాక్షాత్కరింప జేసినాడు.⁴⁹ అంతియేగాక యితడు తన కాలము నాటి సాంఘికాచారముల నెన్నిటిలో ఈ కావ్యమునందు వర్ణించుట విశేషము. ఇందు కాలకౌశికుని సంభాషణ యందు వడ్డీలకిచ్చి ధనార్జన చేయు విధమును కాటికాపరితనము నుండి రాజు సమస్త వ్యవహారముల వఱకును చక్కగా వర్ణించినాడు. అంతియేగాక గయ్యాళి భార్య చేయు అగడములను మరియు చమత్కరించినాడని చెప్పవచ్చును. శ్రీ ఆరుద్రగారు గౌరవ వర్ణనలనుగూర్చి ఎంతో ప్రశంసించిరి.⁵⁰

గౌరవ దైన్యత చన వర్ణనముతో కథా ప్రారంభము చేసినాడు. ఇతని వర్ణనములు సహజములై వస్తువర్ణనమును, పాత్రపోషణమును, రసపోషణమును గూడ గావించుటయొక విశేషము, ప్రతి విషయమును వర్ణనముతోడనే ప్రవేశపెట్టుట యాతని ప్రత్యేకత.

“గురుతపోజల సఖాంకుశముల మౌది
దురిత మత్రేభ సందోమంబు నడచి
పాలుచు సన్నుని సింహములకు నసింప
వలనైన యాదైన్యత వనములోబ్రబలి”⁵¹

49 ఏ. నాటకాలు వ్రాయక పోయినా ఇపుడు సృష్టించిన పాత్రలే ఇటీవల స్టేజీ నాటకాలకు పనికి వచ్చాయి. ఇతడు కల్పించిన సన్నివేశాలనే అనంతర రచయితలు వాడుకొన్నారు.”

50. తన కాలంనాటి సంఘంలో సామ్రాజ్యాన్ని ఏలే మహారాజు దగ్గర నుండి శ్మశానాన్ని గుత్తకు పట్టే కటిక వాడిదాకా ఎవరెవరు ఎలా మాట్లాడే వారో ఎలా ప్రవర్తించేవారు వాళ్ళ కట్టుబాట్లు, హావభావ చేష్టలూ ఎలా ఉండేవో నిశితంగా పరిశీలింతి సూక్ష్మవిషయాలుకూడా గుర్తించి పాత్రలను సూటిగా చిత్రించిన మహాకవి గౌరవ.

51. గౌరవ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. అవతారిక, ద్వి. 1-3

అని ద్వైతవన ప్రాధాన్యమును ఎంతో గాంభీర్యముగా మూడు ద్విపదలో పేర్కొనినాడు. ఈ భావము లందలి మునుల అత్యుత్తమ ప్రభావమును చెప్పకయే చెప్పుచున్నది. అట్టి ద్వైతవనములోనున్న ధర్మరాజువద్దకు మార్కండేయుడు వచ్చెను. ఆ మార్కండేయుని వర్ణనము ఎంతో సహజమై యొప్పినది.

“కురుచ కంజెడలు బాగుగా నెత్తి చుట్టి
మేఱవడిగా భూతి మెయి నిండ నలది
వారు రుద్రాక్షభూషణములు దాల్చి
సారంగచర్మంబు జాబుగా గప్పి
పరుచిరస్పతి కాక్షసూత్రాంబు బుణ్ణ
సరిదంబు పూరితోజ్జ్వల కమండలువు
గరముల విలసిల్లి గణ్ణకుత్సాది
వరమువేశ్వరు రిరుపంకల గౌలువ
జనుడెంచు దీపవైశ్వానరతేజు
ననఘు మార్కండేయ డను ముని చంద్రు⁵²

ఆ వనమునందు ఎందరో మహానుభావులగు మునులు గలరు. వారు దురిత మతైథ సందోహంబు నడచి పొలుచు సన్మునులు కాని వారికంటె ఆమోఘ మహిమగల మార్కండేయునిచే సత్యహరిశ్చంద్రుని కథ వర్ణింపబడవలసి యున్నది. అందుచే మార్కండేయుని వర్ణనము అత్యద్భుతముగ జేసి అతని మహిమాతిశయమును వర్ణింపుటయేగాక అతనిని ప్రత్యేకముగ మన కన్నుల యెదుట శివునివలె నిల్పినాడు. వర్ణనములందు ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినది. ఆయోధ్యాపుర వర్ణనము. ఆయోధ్యయొక్క ఉనికిని, దాని ప్రాధాన్యమును గౌరన ఎంతో ధమ్మముగా వర్ణించినాడు. ఈ నగర వర్ణనము కడు ప్రసిద్ధమై తదుపరి కవులకు నాదర్శమైనది. ఈ వర్ణన అతిశయోక్తి స్వభావోక్త్యాద్యలంకారములతో నిండి మృదు మధురమైనది.

“శివుని కెంజెడలతో జెలగు జాహ్నువికి
సవతు సేయగ దగు సరయువు పొంత
ధరణి దేవికి ముఖ దర్పణం బనగ
బరుల కసాధ్యమై పరగునయోధ్య

చెలువొందు⁵³.

అని మొదట ఆయోధ్య ఉనికిని దాని పవిత్రతను పేర్కొనినాడు. పవిత్రతతో
పాటుగ నారాజధానిని శత్రువుల కసాధ్యమైనదిగా చెప్పినాడు. రాజధానికి ప్రాధా
న్యము రక్షణ సామర్థ్యమునుబట్టియే కదా. అట్టి ఆయోధ్యా నగరముతో:-

“..... అందుల చిగురుమావులును

గలయ బెంపెసగు చెంగల్ప బావులును
సోమరి గాలిచే సుడియుతావులును
ప్రేమ గాముకులు చరించు తావులును
దారుణ ప్రవాళలతా విధానములు
బంభీంబుసారస బహువిలాసములు
జెన్ను మించిన మంచి చెఱుకు దోటలును
మిన్నులతోరాయు మేటి కోటలును
గమనీయ వజ్రసంగత కవాటములు
గొమరారు ముత్యాల కొలువు కూటములు
రాజతింటగు గృహరాణి మేడలును
భూజనంబులు మెచ్చి పొగడు వాడలును
వేడుక మది కొదవించు వీధులును
నీడలు దోచు మాణిక్యవేడులును
గనకచిత్రిత పతాకా విరానములు
జెనుపొండు మాధ బృందగానములు
బహువిధ దేవతా ప్రాసాదములును
“మహనీయ తూర్యసమ్మద నినాదములు
జరతత్త్వ విధులై న బ్రాహ్మణోత్తములు

బురుహుతు బురదించు భూపసత్తములు
 నలకాధిపతికి డోడైన వక్తకులు
 నలము నృత్యప్రాప్తి నురు నర్తకులు"
 మందారముల బోలియను మహిజములు
 నెందు బోదల్చిన నేగెడు వేరు
 లవరళ మదగంధులగు వారణములు
 దట్టించి కరినైన దణుమునుల్లులును
 గలుగు నప్పర మేలు కమనీయ మూర్తి ⁵⁴.

ఈ విధముగా నీ అయోధ్యా వర్జనము తరవాత కవులకు నాదర్శప్రాయమై
 అత్యంత ప్రాధాన్యమును వహించినది. అంతియేగాక అంత్యాక్షరములగు 'ల'
 ను లతో అంతమగునట్లుగా నలుబది రెండు ద్విపదలలో చక్కని తెలుగు
 పదములతో నీ వర్ణనము అయోధ్యానగరమునందలి సమస్త వస్తువాలమును కను
 లకు గట్టించున్నది.

తదుపరి పేర్కొనదగినది ఇంద్రుని కొలువుకూట వర్ణనము. ఈ వర్ణ
 నము దేవీ భాగవత 'స్కాంద పురాణము' ల యందును కలదు. దానిని గౌరన
 గ్రహించి మెరుగులు దిద్దెనని చెప్పవచ్చును. ఈ వర్ణన ఇంద్రుని వైభవాతిశ
 యమునకు తోడుగా వర్ణింపబడినది:-

పరమ సమ్మదమున భాక శాసనుడు
 హరిచందనము మేన నలవడ నలది
 సరిలేని రత్న భూషణములు దాల్చి
 సరస మందార పుష్పంబులు దురిమి
 పౌసరి దివ్యాంబరంబులు లీల గట్టి
 యసమాన శృంగారమలవడ జేసి ⁵⁵.

కొలువు కూటమునకు బయనమై వెళ్ళినాడు; అతడు హరిచందనము మేన
 పూనికొనినాడు; రత్నభూషణములు దాల్చినాడు. దివ్యాంబరములు ధరించినాడు
 సరసమందార పుష్పంబులు దురిమికొనినాడు; అంతకంటె అతని వైభవము

గౌరన. హరి. ప్ర. ద్వి. 1-42

55. గౌరన ప్ర. భా. ద్వి. 71-73

ఇనుమడింప జేయు వస్తువులు కానరావు. కాని వానిని వర్ణించుటలో గౌరవ ప్రతిభ సాటిలేనిది హరిచందనము మేన అలువడ అలదికానినాడు. అనగా శరీరమునకు అది సరిపడనట్లు పూసు కానినాడు. సరిలేని రత్నభూషణములను దాల్చినాడు. అనగా వానికి తోడు మరియేవియు లేవని భావము. అంతియేగాక సరసమందార పుష్పంబులు దురిమికొనినాడు. అని వర్ణించుటయందు సరస మనగా సువాసనా పూరితమైన పుష్పములని భావము. పుష్పములకు వాసనయే కదా ప్రాధాన్యము అంత వైభవోపేతుడైన ఇంద్రుడు ప్రవేశించు కొలువు కూటమును అంతకంటె వైభవముగా గౌరవ వర్ణించెను:-

“తళ తళ మను పైడి తళుకులు మించు
నెలకాలతీన్నెలు సేడలు దోచు
నేలాలకంబాలు నిర్మలస్పటిక
సాలభంజికలు బచ్చలగ = వాక్షములును
బగడంపువాచూర్లు బద్మరాగములు
మొగడులు వై ధూర్యముల మందిరములు
సలలితశశికాంత చంద్రశాలలును
వెలది ముత్యంబులు వెలయు వాకిళ్ళు
బ్రవిమలవజ్ర సోపానమార్గములు
గలిగి నానాభూషగంధబందురము
బులుపొండ యవనికా భోగభాసురము
గర్పూరచందన కాశ్మీర మళిత
దర్పసారంబు సిక్తప్రదేశంబు
పైది శావలి బర్బు నతులితప్రభల
దేదీప్య మానమై తిరముగా మెరయు
నిరుపమ నిజసభానిలయంబు నందు
బరగు చింతామణిభద్ర పీఠమున
దనర నాసీనుడై తగు డగు ప్రేయంబెసగ

ఇంద్రుడు కొలువుకూటమునందలి చింతామణి భద్రపీఠము నధిష్టించిచాడు. తదా స్థానమండప వైభవము వర్ణించుట జరిగినది. ఇంద్రుడు సింహాసన మధిష్టించిన పిమ్మట వర్ణన మార్చినాడు. ఇంద్రుడు వసించిన కొలువు వర్ణించినాడు. అది

ప్రజ్ఞతో కూడిన వర్ణన. ఇవి కవి మెళుకువలని చెప్పవచ్చును. తదుపరి ఆ ఇంద్రుని:-

“అసల కృతాంతాదులై న దిక్పతులు
గిన్నర గంధర్వ గీర్వాణ యక్ష
పన్నగ సన్ముని ప్రవరులు గొలువ
రవల కంకణముల రవము లెసంగ
సవర నచ్చరులు వింజామర విడగ
నారద రణిత వీణా నినాదాను
కారియై తుంబురుగాన మింపెసగ
వినుత రంభాన్యత్యవిభ్రమగతులు
కను దమ్ములకును వికాసంబు నెరప
జారిజాతోద్భవ ప్రసవమంజరుల
సౌరభంబులు వెదజల్లుచు బాలయు
బాలానిలంబుచే బలుమాటు గదలు
నీలాల కంబులు నెరీని నందింప
జతుర విద్యాధర సన్నుతు లెసగ
నతు లితంబులై న మహావై భవమున

నొనరంగ గొలువున నుండి.....” ప్ర. భా. ద్వి. 96 - 111

అనుచు గౌరన సభావర్ణనము గావించినాడు. ఇందు అసల కృతాంతాదులై న దిక్పతులును కిన్నర గంధర్వ గీర్వాణాదులును పన్నగ సన్ముని ప్రవరులును ఇంద్రుని గొలుచుచుండిరి. అచ్చరులు వీవనలు వీచుచుండిరి. నారద తుంబురులు వీణాగాన మొనరించుచుండిరి. పారిజాత సుమపరిశములు వెదజల్లుచున్నవి. అట్టియెడు మహావై భవముగా ఇంద్రుడు కొలువున నుండెనని వర్ణించినాడు.

ఈ వర్ణన ఇంద్రుని మహాభోగము అభివర్ణింపబడినది. అట్టియెడ ఇంద్రుడు ప్రసంగోక్తిగా త్రిలోకసంచారులై న మునులను జూచి:-

మూడు లోకంబులు మునుమిడి మీరు
చూడని యట్టి రాజులు మరిలేరు
వారక మును చన్నవారిలో నున్న

వారిలో బుద్ధెడివారి లోపలను

బలికి బొంకని మహిపాలుండఁ గలదె

తలపోసిచెప్పు డిందరు నట్టివాని” -ద్వి.ప్ర.ద్వి.112-118.

అని అడిగినాడు అప్పుడు మునులందురు ఒకరిముఖము లొకరు చూసు
కొనిరి అట్టియెడ వారిస్థితిని గౌరవ అత్యద్భుతముగా వర్ణించెను. అది
యీతని నాటకీయతను చాటుచున్నది.

“వినియును విననట్లు విస్మయం బంది

చ్యవను డూరక యుండె శార్థరవుండు

నవుడుకొట్టెడు నేలవాసె మరీచి

సోమరియై మీరు చూచుచునుండె

గౌతము డత్తికి గనుగీడె నతడు

శాతాత్మకుని బల్కుసన్న గావించె

నాత డగస్యుని న్నన గోకె

నాతడు జమరగ్ని నదిమెహస్త మున”

ఇట్టి పన్నివేళము మరి యే కావ్యమునందును కానరాదు. తెలియని
విషయమును తేల్చలేని విషయసమస్యయు నేర్పడినప్పుడు మానవుడు చేయు
చేష్టలు సహజముగా నిందు వర్ణింపబడినవి. గౌరవ మూలమున లేని వర్ణనల
నిట్లు తీర్చిదిద్దినాడు.

మధు మాస వర్ణనము :- తదుపరి పేర్కొనెదగిన దీతని మధుమాసవర్ణన:-

“వెలగిదియ్యని విల్లువెస నెక్కుపెట్టి

మెలగెకంతుడు నుబ్బు మీటి నల్లదల

జెలంగి కోయిలల్ చెలగె యుమ్మనుచు

మ్రోసెదుమ్మెదలు గుంపు గట్టి జంతు

జేసె రాచిలుకలు చెలువగ్గలముగ

గొర్రె జక్కవలు చెంగల్య దీర్ఘి కల

వ్రాలెనంచలుఁ ముద్దు వగ్గగాత్త ననలు

దోచెబొన్నలు దటిలో నట మున్నె

పూచె మోదుగు వృక్షములు విత్తివీగఁ

గాచె జూతఁబుల కమ్మనై మఱసి

నీచె సోమరి గాలి విరహులు బెదరఁ

బొలుచు నమ్మదు మాసమున-ద్వి. ప్ర. భా. ద్వి. 330-340

దేశీయ చ్చందమైన ద్విపదియందు కూడ సమస్త విషయములను అత్యద్భుతముగా వర్ణించిన మేటి కవి గౌరన. ఈతని వర్ణనలే ప్రబంధములకు మార్గదర్శకములని చెప్పవచ్చును.

తదుపరి పేర్కొనదగిన పీతని వేట వర్ణనములు ఇవి అత్యద్భుతములై సంస్కృత పదభూయిష్టమై ప్రౌఢమై యొప్పినవి. ద్విపద చ్చందమును తేట-తెనుగు పదములతోడనే గాక కఠినమైన తెలుగుపదములతో కూడ నడిపింపగల డనుటకీ వర్ణనమే ఉదాహరణము:-

“కోరపీసలు జంబుగొప్పలు బిరుసు ⁵⁶

బారెడు చెవులును బరడు పిక్కలును ⁵⁷

జేవ విండ్లును నెఱ్ఱ సెరల గన్నులును

జేవురు బొట్టును జిల్లకోలలును

మొల నీలికాసెలు మోటకత్తులును

తుల ముళ్లు బదసికిదండకడెంబు

గలిగి భయంకారాకార కింకరుల

పొలుపున గర్జించు పాలపర్లు గలసి

కాదమసింగము బోలు కుక్కలదెల్చి

కుదియించి బంగారు గొలుసుల బట్టి-13

వారు వేటకు పయనమై వెళ్ళినారు.

మోటువారైన వేటకాండకు పెద్ద మీసములుండుట సహజమగుటచే నిచ్చట కోరమీసము లనుటయు సమంజసముగా నున్నది. అటులనే బరడు

56. వేసలును జంబురు గొప్ప బిరుసు బారెడు చెవులును

57. వాఱడు వేనులు బరడు పిక్కలును పాతాంతరము. వావిళ్ళ 195 గౌరన. హ. ఉ కోరపీసులు- పెద్దపీశులు. జ. జుగొప్పలు-చింపిరి కొప్పలు. పాతాంతరమును బట్టి. చోటవీశులు-చోట చేపవంటి సన్నని నిడుద పీసలుని అర్థము.

పిక్కలు బొబ్బరవలె గలకలై న పిక్కలనుటయేన విషయము కానందున కొన్ని గ్రంథముల యందు మార్చబడినది. ⁵³ తదుపరి హరిశ్చంద్రుని వేటవర్ణన అద్భుతమై సాగినది. దీగోదాత్తుడగు నారాజున కీవర్ణనము తగియున్నది.

“మురువున శింజని మ్రోయించి విభుడు
పిడుగుల కంటెను బెడిదంబు లైన
వెడద వాతలు గల్గు వివిధబాణముల
మెఱగుల గన్నుల మిటుమిట్లు గానగ
గదిగది గలవ నొక్కట వేయుటయును
బగులు బరుషముల్ పడుశరభములు
దెగు సింహములు జిట్ట దిరుగు నేనుగులు
దూలు గండకముల దునియు బెబ్బులులుఁ
గూలు నెల్లులు దన్నుకాను మహిషములుఁ
బారలు దుప్పులు ధూళి బురింగు నిర్మరులును
దెరలు సూకరములుఁ ద్రొట్ట సివంగు
రాజగు నిరకలును బిఱ్ఱారలు మన్చిళ్ళు
మరుగు గవయములు మడియు నేదులును
నడగు జంబుకములు వై యిట్ట పొట్టి
దాడడ మెడ బకికాలు దోరంపుఁజెవులు
గొరిసె వాలము మోరకొమ్ము లెమ్ములును
బరికించి చూడ నేర్పరపంగ రాక
కత్తులు పచ్చడిగాఁ జేసినట్లు

53 గౌరన హ. ద్వి. సాహిత్య ఎకాడమీ ప్రచురణము పి. యశోదాచెడ్డి
“కోరమీసలు జంబు గొప్పలు బిరుసు - బారెడు చెవులును బరుడు పిక్క
లును” దీనికి పెద్ద వేసలు చింపిరి కొప్పలు దిగువై వెడల్పైన చెవులు
అని అర్థము నిచ్చినారు. ఇది వేటకాండను వర్ణించు సందర్భములోనిది.
సాధారణముగా చెవులు పెద్దవిగా నుండుట సౌభాగ్యలక్షణము. ఈ
పట్టున అట్టి సౌభాగ్య లక్షణముల వర్ణించుటకు తావులేదు. వర్ణించినను
చెవులు బాటెడనుట సమంజసము కాదు. కావున “వారినవేనులు బరడు

తుత్తములై రూపుదోపక కలసి
 నెత్తురు మడుగుల నెడి దేలియాడ
 నత్తటి రో తయు సలసట వాడను
 ఎటజాలించె యా విపులాధిపుండు"

గౌరన. ద్వి. ప్ర. 500-520

వేట చాలించినాడు. ఇరువది ద్విపద పంక్తులలో ఎడతెరపి లేక హరిశ్చంద్రుడు వేటాడినట్లుగని గౌరన తాను ఎట్టి వర్ణనయు గావించినాడు. కత్తుల పచ్చడిగా జేసినట్లు తుత్తములై నట్లు చెప్పినాడు చివరకు ఆ నెత్తుటి మడుగులను పినుగు పెంటలను చూచి సహింసనేరక రోతచెందుటయే గాక కలసటయు చెంది వేట చాలించినాడు. ఈ విధముగా నీతని వర్ణన అత్యద్భుతమై సాగినది.

తదుపరి సృష్టిలో "నభూతోన భవిష్యతి అనదగినవి గౌరనార్యుని వర్ణన ములు గలవు. అందు ముందు 'పేర్కొనఁగిసది' బంగారు లేడి వర్ణన రెండవది మాతంగ కన్యల వర్ణన. ఈ వర్ణనలలో అతని ప్రజ్ఞ ప్రౌఢమై పరిపక్వస్థితిని చెంది పతాకస్థాయి నందుకొనినది. అంతియేగాక తెలుగు ప్రబంధ వర్ణనలేవియు ఈ వర్ణనా సృష్టికి సరికావని కూడ పేర్కొనఁదగినట్లు సాగినది. భక్త్యావేశ వర్ణనమునందు వలె వస్తువర్ణనమునందు గౌరన సాటితని మేటికవి.

మాయలేడి వర్ణనము:-

"మునిశిఖామణి జగంబుల లేనదాని
 ముతైంపు జిప్పల మురళించు మోము
 గొత్త నీలపురంగు గుట్లకు కన్దోయి
 పగడంబు నున్నఁగెంపుఁ బచరించు చెవులు
 దగదగ మను పైడి తళుకుల మేను
 దఱచు వజ్రములతోఁ దడ బడు దోడలు
 మెరుగు బచ్చల డాలు మీరు గోర్కెలును
 నొఱపు వెన్నెల గాయనుధరంబు గలిగి
 వెఱచిన గతి దిశల్ వీక్షించి కానగఁ
 జెలుపును బలుపును బిగియును బిగియు
 బలమును జలమును బటులంఘనములు

దత్తమును వేనిని తళుకును బెళుకు
నుత్తమ మదిరుచి లొప్పెడు పొడులు
మురువును బరువును ముదమును మదము
మురిపెంబునారుపును ముద్దును వింత
మురపెంబు నారుపును ముద్దును చింత
ఖచరంబు నచరంబు గబ్బును గుబ్బు
బచరించు వన్నెలపైడి మృగంబు

నలవడ బుట్టించిప్రభా. ద్వి. 570-587.

హరిశ్చంద్రుని సమీపింప బంపినాడు. హరిశ్చంద్రుడు ధీరోదాత్తుడు
గావున నాతని నాకట్టుకొను మృగము ఆసామాన్యమై యొప్పువలెను. తేనిచో
నాతని మనంబు నాకట్టు కొనజాలదు. ఇందలి పదములు సంధము నందలి
తర గల వలె నాట్యము చేసినవి. పైడి మృగము తుళుకు బెళుకు చూపులకు
పరిగి నెంచి పదజాలమును బ్రయోగించుట కవి చాతుర్యమును, కళానైపుణ్య
మును చాటుచున్నది. అంతియేగాక బలము 'జలము' 'తళుకు', బెళుకు'
మొదలగు జంటపదములు అప్రయత్నకృతముగ అర్థవంతముగా కుదురు
కొనినవి.

వనవర్ణనము:- తదుపరి పేర్కొనదగిన దీతని విశ్వామిత్ర వరతపో
జనము ఈ వర్ణనమంతయు మహాభారతమునందలి శకుంతలోపాఖ్యాన కణ్వా
శ్రమ వర్ణనమును తలపించుచున్నది.⁵⁹

“చని చని ముందట జంపకంబులను
బనసల నిమ్మల బాటలంబులను
సురుగుల మారెళ్ళఁజూత పోతములఁ
గురువకంబుల గీదే గుల నశోకముల
బొగడల బొన్నల బోక మాకులను
గలయు గమ్మని యాజ్య గంధముల్ మేన
నొలయంగ వెదజల్లు హోమ ధూపములు

గలుగు విశ్వామిత్రు ఘనతపోవనము

ఆ తపోవనమునందు హరిశ్చంద్రుడు ప్రవేశించినాడు. ఈతడు మొదట లతా తరుగుల్మములను పిమ్మట నచ్చటి క్కూర సాదుజంతు మైత్రిని తదుపరి జంతు సమూహమును వర్ణించినాడు. అట్టియెడల నీవర్ణనము గౌరవ నిశిత దృష్టిని తెలుపుచున్నది. సింహ మాతంగ శార్దూలాది క్కూర మృగములను అచ్చట శుక పికాది పక్షులుండుటయే గాక విషజంతువులైన పన్నగాదులు కూడ నున్నవి. ఇందలి వర్ణన మద్భుతమై సాగినది. తదుపరి షేర్కొన దగిన దీతని కొలను వర్ణనము.

కొలను వర్ణనము:- అట్టి వనమధ్యమున ప్రవేశించిన హరిశ్చంద్రుడు అచ్చట నొక కొలను గాంచినాడు. దీని వర్ణనము అలంకారయుక్తమైన సహజ సుందరమై మొప్పినది.

“వలనొప్ప జొచ్చి యా వనమధ్యమునను

గమనీయ విలసిత కమల కల్తార

కుముద నీలోత్పల కుసుమ సుగంధ

మధుతర సంగీత మహిత తరంగ

లలిత డోలా కేళి లాలస చక్ర

కలహంస బక బిస కంఠికాక్రౌంచ

సరస టిట్టిభమద సారస ప్రముఖ

వరజల ఖగకుల ధ్వనుల నింపెసగ

సారలా మజ్జిక జలధ కచ్చార⁶⁰

సౌరభ వాసిత సలిలమై చైత్ర

దర్శిత వనదేవతాకర స్పటిక

దర్పణంబును బోలెదనరారు చున్న

కొలను గనుంగొని.....⁶¹

వన వర్ణనమున వృక్షములును జంతువులను వర్ణింప కొలను తీరంబున కమల కల్తార కుముద నీలోత్పల కుసుమ సుగంధ మధుతరంగములను వాని యందు సంచరించు జలపక్షులగు క్రౌంచ సరస టిట్టిభ మధు సారస ప్రముఖ

60. గౌరవ. హ. ప్ర. ఖ. 629-66.

61. గౌరవ ద్వి. ప్ర. ఖ. 663-675.

జంతుశాసములను వర్జించుటయేగాక ఆ కౌలను వనదేవతల కరతల స్పటికవలె తనరారుచున్నదని వర్జించినాడు. స్పటిక దర్పణము తెల్లనై జిగిజిగి కలిగి యున్నటులనే కౌలను కూడ తన నీటిచే నందము కలదై యుండును గావున నీ వర్జనము సామ్యమును మిక్కిలి సమంజసములుగా నొప్పినవి.

మాతంగ కన్యల వర్జన:- ఈ వర్జన ప్రబంధ వర్జనకు తలమానికమై మరి యెచ్చటను కానరాని అద్భుత విధముగా సాగినది. ఈ కన్యల సృష్టి యే బ్రహ్మకు తగిన విధముగా చెప్పబడినది. కాళిదాసుని మేఘ సందేశము నందలి వర్ణనము నిది అతిశయించెను:-

నెడి నందమై నల్పు నెఱసిన కురులు
గౌఱనెల యొలుపు గై కొన్న ఫాలములు
జెఱకు పింగిణి నిండ్లజైనకెడు బొమలు
బెడిస తళుకుల బెడఁగుకన్నులును
చాడమీ బీజ సుందర దంతములును
నిరుపమ తిలపుష్ప నిభ నాసికలును
సురుచిర బింబ విస్ఫురి తాధరములు
మించు టద్దములలో మెఱయు చెక్కిళ్ళు
మంచి వెన్నెలవంటి మందహాసములు
సలలిత శ్రీకార సదృశ కర్ణములు
నలరు శంఖముల బాగలవడు మెడలు
బిసకాండముల రలపించు బాహువులు
కిసలయంబుల పెంపు గెలుచు హస్తములు
కరికుంభములు చెన్నుగల జన్ను గవలు
నరుదార బిడికిట నడఁగు మధ్యములు
సుడులకు దెరువులు నెంపు నాభులును
“గడగి సైకతముల గడచు పిఱుండు
ల న టి కంబముల నున్యాశించు దాడలు
ననవిల్లు శరధుల నగో జంఘలును
జయలు దామరల గీడలుచు పాదములు

నయమార గల్గికొన్న నవిలుకొని
మరగించు మోహన మంత్ర దేవతల
మురువున దై లోక్య మోహినులై న
తరళ లోచనల మతంగ కన్యకల

నిరువురఁబుట్టించి....." ద్వి. 802-810

విశ్వామిత్రుడు పంపినాడు. వారికి నల్లగ మెరసెడి కురులు కలవు.

కొఱవెల యొరుపు గైకొన్న ఫలములు-నాడు అర్ధచంద్రుని సౌందర్యములో నున్న ఫలములు గల కన్నులు, చెఱకు సింగిణి నిండ్ల జెనకెడు బొమ్మలనగా వారిని మన్మధుని సింగిణి పిండ్లను ఎదిరించెడి కనుబొమ్మలు. బేడిన తళుకు బెడగు కన్నులనగా బేడిన చేపలవలె జెనకులు గల అందమైన కన్నులు వారు దాడి మీదజ సుందర దంతములను తిల పుష్పమువంటి నాసికలును దొండ పండువంటి అధరములును అర్ధపు చెక్కిళ్ళును కలవారు. ఈ వర్ణనము పూర్వ కవి సంప్రదాయమే యైవను పదములను ప్రయోగించుటలో గౌరనార్యుడు సుత నత్యము చూపినాడు. అంత్యాను ప్రాసముతో లకారమును లాస్యము చేయించినాడు. అంతియేగాక:-

కడ గి సైకతముల గడచు పిబుదులును వర్ణించినాడు. అనగా మాతంగ కన్యలకు వింబిని పిరుదులు కలవు. ఇటులని లఫటికంబుముల గయ్యాళించు దొడలు" అని ప్రయోగించుటలో కూడ అతిశయోక్తి కలదు. అరటి కంబముల డిక్కరించు అనుటకు గయ్యాళించు అను పరము క్రొత్త ప్రయోగమే గాక అర్థవంతము కూడ నై యొప్పు చున్నది.

ఇక నాకన్యలు హరిశ్చంద్రుని చేరినపుడు అతిశయోక్తులై షాద్యలంకారములతో పదములను నాట్యము చేయించినాడు:-

"కలికి రాచిల్కలో కాయజు నల్ల
గలువ పూదోపులో, కనగూడి మెలగు
నీలంపు బొమ్మలో నెల తలై మించు
లాలిత లోపింఛలకలో యనగ
మందహాస గతులను మఱవించు నడల
గమలు మద్దెల తాళగతులకు దాక

రతినాయకుని యాజ్ఞ రంతుగా జాటు
 గతి నందియలుగల్గు గల్లన మ్రోయ
 మొలనూళ్ళ గజ్జలమ్రోతకు రత్న
 కలితకంకణములు గమంబు జూప
 దంతికుంభంబుల తళుకులు మెఱసి”
 “భింతగ జెక్కుల వెన్నెలల్ గాయ
 రాజిల్లునునుబట్టు అవికల మీద
 రేజుమై నాణిముతైపు బేరు లమర
 దెలి మోములఱలో పదిగించిన గాని
 జిలు గుముసుంగులో జెంగల్వ రేకు
 తొసపరిగా దోపియున్న కల్వార
 కుసుమగంధంబులాగబుగ్గానొలయు
 మృదుల గోరోచన మృగనాభి సంకు
 మద విమృరిత వక్రమలయజ తిలక
 నవ ఘర్మకణముల నఖరాణకురముల
 నివురచు సాంజన నేత్రాంచలముల
 సొలపున బోవుచు సోలి యంతంత
 నిలుచుచు జనుదెంచి ” 830-842.

వారు హరిశ్చంద్ర మహారాజును గాంచి సమీపించిరి. ఇందు వారి
 సౌందర్యమును అలంకారవైభవమును విలాసాదులును వర్ణింపబడినవి. వారు
 పట్టు రవికలు ధరించి ముత్యాల పేరులు తాల్చిరి, సగము తొల్చిన కావి జిలుగు
 లలో ముఖములు ప్రకాశించుచుండ ధరించి కల్పార పుష్పముల సుగంధములు
 ఎక సక్కెము చేయుచుండగోరోచన మృగ నాభి మొదలగు సుగంధ ద్రవ్యముల
 దాల్చి యొయ్యారముగా తను నఖాంకురములచే స్వేద జలము మీటుకొనుచు
 నడచి వచ్చిరి. ఇట్టి వర్ణనముతో నోత్రరము. సత్యసంధుడును ఏక పత్నివ్రతుడు
 నైన హరిశ్చంద్ర మహారాజు చిత్తము నలవరించుటకై యిట్టి అపురూప సృష్టి
 గావించినాడు విశ్వామిత్రుడు. ఈ సన్నివేశము రామాయణమునందు శూర్పణఖ
 రామలక్ష్మణులను సందర్శించిన సన్నివేశమును తలపించుచున్నది.⁶²

62. ముందు వివరింపబడినది.

మాయా ముని వర్ణనము:- విశ్వామిత్రుడ దంతఘాతకుడను దానవుని ఓలిచి కార్యము జక్కపెట్టు మన వాడు మునివేషము ధరించినాడు. ఈ వర్ణనము నేటికిని ఇట్టి రూపములు ధరించి తిరుగు మాయ సన్యాసుల వేషమును తలపించుచున్నది. గౌరన కాలమున కూడ నిట్టి సంఘటనములున్నవనుట కిదియే ఉదాహరణము:-

“తలవడంకెడు వృద్ధతాపస వేష
మలనడ ధరియించి యా మాయ లాడు
మెదిచి తెల్లని భూతి మేనిండ నలఁది
పెద పెద రుద్రాక్ష పేరులు వేసి
వింతగా జడలెల్ల వ్రేలాడ విడచి
మునుకొని జపమాల పూస లెన్నుచును
నురునిష్ఠ నున్నట్టు లుండగా (జూచి)” 1663-1675

హరిశ్చంద్రుడు మునిని సమీపించెను. ఇందు ఆముని వేషధారణమే గాక వాని నటన కూడ చక్కగా వర్ణింపబడినది.

అతడు తలవడంకెడు వృద్ధతాపసవేషము ధరించినాడు. తెల్లని విభూతి మేనిండ నలముకొనినాడు, పెద్ద రుద్రాక్ష పేరులు వేసినాడు, జడలు వ్రేలాడ గట్టినాడు, దొంతి బుట్టలకాయ దొడలపై నునిచికొనినాడు, ఖనకమండలువును చెంగట పెట్టుకొనినాడు, దండంబును తరువున జేర్చి కృష్ణాజనముపై పద్మాసనమున గూర్చిండినాడు. ఇది వాని వేష వర్ణనము. ఆ కారముతో వాని చేష్టలెట్టి అనుమానమును కలిగింపకుండుటకై కొనముక్కుమీద జూపులు నిలిపి జపమాల పూసలెన్నుచు నిష్ఠతో నున్నట్లు హరిశ్చంద్రుని రాకకై ఎదురు చూచుచుండెను. ఇది సహజవర్ణనము. అట్టి మునిని కవి మన కన్నుల యెదుట సాక్షాత్కరింప జేసినాడు.

బేతాళవృక్ష వర్ణనము:-

“ఆకులతలుచును నట్టి పెన్నెలులఁ
జీకటి మేన నిల్చిన నల్పుగాగఁ
గురు దీర్ఘ శాఖాగ్రకొటరఫణుల
గరళ వహ్నులు కొఱకచ్చులు గాగ

నలులు జొంపముల వెల్వడు కీటమణులు
మెఱసి కన్నుల రాలు మిడుగుర్లు గాగ
నురు తరంబుగ వ్రేలు నూడలు వ్రేళ్ళు
విరియు దోసిన తల వెండుకల్ గాగ
గులిశ దుస్సహఘూక హాంకృతి ధ్వనులు
పెలచ హుమ్మని వెఱిపించుట గాగ
దుఱిమి మిన్నుల తుద దొక బిట్టె గసి
కొఱవి దయ్యము నెట్లుకొనియున్న కరణి
నున్న బేతాళ వటోర్వీరుహంబు
నన్నరేండుడు గాంచి ” 1897-1910

దానిని సమీపించినాడు. ఇందు కొఱవి దెయ్యమునకు ఆ బేతాళ వృక్షమునకు పోలిక చెప్పుచు కవి వర్ణించినాడు. అది అర్ధరాత్రము అందును గాఢాందకారము అర్ధరాత్రమున భయమును కలిగించునది. కొఱవి దెయ్యము మాత్రమే ! కావున ఈ వర్ణనము కడు సహజమై యొప్పినది.

బేతాళుని వర్ణనము

ఆట్టి భయంకర బేతాళ వృక్షము నందు నివసించు బేతాళుని వర్ణనము తగియున్నది:-

“భూత భయంకర స్ఫూర్తిమై బేర్చి
పొరిదారకలు మొలపూసలు గాగ
బెరిగి బ్రహ్మాండంబు బేదిల్ల నార్చి
భీకర డాకినీ ప్రేత బేతాళ
శాకినీ గణముల సంఖ్యముల్ గొలువఁ

ఈ విధముగా భయంకరుడైన రాక్షసుని ఆకారమునంతయు గౌరవ యిందు వర్ణించినాడు. ఈ వర్ణనము ప్రబంధముల యందలి రాక్షసవర్ణనమును మించి అతిశయించినది. పురాణమునందలి³ ఆకారములను గ్రహించి కవులిట్లు వర్ణించిరి. రాక్షసుడే ముందు భీకరుడు. అందును భీకర శాకినీ డాకినీ గణముల

గీ. ముందువర్ణింపబడును మనుచరిత్రలో ఇందీ వరాక్ష రాక్షసుని వర్ణనము పోలియున్నది.

సంఖ్యాకములు గొలువ నింక ఆతని చూపము గుజముల కంటె మించి మిక్కిలి భయంకరమై యొప్పువలెను. అట్టి భీకరాకారుడు తన పాదఘట్టములచే సమీప ప్రదేశంబు లల్లాడుచుండ వచ్చుచున్నాడని వర్ణించుట మరియుత సమంజసముగా నున్నది.

యుద్ధవర్జనము:- అట్లు బయలుదేరిన యారాక్షసుడు అట్టహాసము చేయుచు కోపాగ్నికణములు కన్నులనుండి రాల వేడిమంటలు నోటినుండి వెడలుచుండ వాడి కోటలు దీడి వడిన్నోడు గఱచుచు, ఘుమ్మని ఘనగిరి గుహలు మ్రోయుచుండ హుమ్మని మ్రోయుచు రాజుతో నిట్లు పలికినాడు:-

“ఓరి నామందఱ నోడక నిలిచి
ధీరత జీవగ దెగదెంపు జేసి
రజ్జు లాడెదవు నాకాయిడి గలిగి
ముజ్జగంబులు బెల్లు మరియుచునుండు
దేవతలకు నైన దృష్టింపరాని
నావట మూలంబునకు వచ్చు పెట్టు ?
వచ్చి యిమ్మావి కావలి భూతములను
జెచ్చెర ముకుసెవులు సెక్కుట యెట్లు ?
చెక్కి యంతటఁబోక చేరి నా యెదుట
బెక్కులు ప్రేలి దర్పించుట యెట్లు ?
కడగి మహా మారి కడుపు బొట్టేలు
వడి జొచ్చినట్లు నావనము జొచ్చితిని

చచ్చితిగా” అని తన ప్రతాపమును చూపించుచు హరిశ్చంద్రుని కింఛ పరచుచు పలికినాడు. 1,999-2011

దేవతలకు కూడ కానరాని తన వృక్షమును కాంచుటయే గాక పెను భూతములు ముక్కలు నెక్కుపెట్టని ప్రశ్నించినాడు. అంతియేగాక మహామారి యని దెలియక బొట్టేలు వడిగా దాని కడుపున ప్రవేశించినట్లుగా నావన మధ్యము చేరుట చచ్చుట కొరకే యని పలికి వంతవరకు మాటలతో సమాధాన మిచ్చిన రాక్షసుడు ఇక కోపము పట్టజాలక తన చేతి శూలమును వడిగా త్రిప్పుచు హరి శ్చంద్రునిపై వేసెను. అంతట దానిని దెవ్యనేయ వాడొక వృక్షము పెకలించి సెను.

“వడిశూల మల్లార్చి వై చిన త్రవ్వవేసె
 వెండియు వా డొక్క వృక్షంబు బెటికి
 చండాంశుకులుని వక్షంబు బిట్టడిచె
 దాన గంపింపక తరువుతో గూడ
 వాని కరంబు భూవరుడు ఖండించె
 మిగుల నొచ్చియు వాడు విడివోని కడిమి
 బెగడొంద బెడచేత బెనురాల రువ్వె
 నివి యెల్ల జిద్రుపలై యివనిపై రాల
 దివిరి ఖడ్గము కీలఁదిప్పుచు గదిసి
 వడి జేర్చి నీల పర్వత శిఖరంబు
 బుడమి డొల్లంగ నేయు పురుహూతు లీల
 భూతముల్ భయమంది పొరి బొరి బయవ
 బేతాళు తల ద్రెవ్వ వ్రేసె భూనాథుడు”-2013-2023

రాక్షసుడు చెట్టు నూడబెరికి వేయ హరిశ్చంద్రుడు తరువుతోగూడ వాని హస్తమును ఖండించివేసెను. వాడు పెడచేత బెనురాల రువ్వ హరిశ్చంద్రుడు వాని శిరస్సు ఖండించి వేసెను. ఈ విధముగా నీ కావ్యమునందు యుద్ధ వర్ణనము ప్రవేశ పెట్టబడినది.

మహాగ్ని వర్ణనము:- ఎట్టి పన్నాగములు పన్నినను హరిశ్చంద్రుడు తప్పించుకొని పోవుచుండ చేయునది లేక విశ్వామిత్రుడు మహాగ్ని జ్వాలలను ప్రేరేపించి వాయువును తోడుగ పంపెను. అంతటనగ్ని పెనుగాలితో చెంరేగెను.

“ఉరవడి విసరు మహోగ్ర వాయువుల
 గర గర నొరయు శాఖల కొకఁబాడమి
 నెరయఁగాలిన చిటునిప్పులు నెరసి
 పొరి బొరి గారకు బ్రోవులు పొగిలి
 కుటుచ మంటలు జీబుకొని యున్నకసవు
 చుట భుటమరంగ సురసుర పుట్టి
 దరికొని పొదరిండ్లు దశముగా మండి

తరుపంతులకు నిక్కి దళములు మునుగ
 గమిరి పువ్వులు మ్రందగా జివ్వరనుచు
 దిమిడికాయలు నేలజిట పాట రాల
 నురు మామతతుల దిట్టనీ చర లిడిన
 పుడమియు దిశలు నభో మండలంబు
 గప్పి మండుచు వచ్చు కార్చిచ్చు రాక
 తప్పక వీక్షించి ధరిణి వల్లభుడు

-2128-2150

ఈ విధముగా గౌరస యిందు పెనుమంటలు అలజడిని వర్ణించెను. అందలి వృక్షములు కాలిపోయి నేలపై కూలుచుండ కాయలు కొమ్మలు ఆకులు చిటపట కాలుచుండెను. పాములు మంటలలో పడిమడియు చుండెను. పక్షితతులు బిట్టు వాపోవుచుండ నెగుర చెక్కలు కాలి నేల కూలుచుండెను. సింహశరభ శార్దూ లాది మృగపతులు మంటలలో చిక్కుకొని నుడియుచుండెను. వార్ధి బలములను కూడ చుంయని నింక గ్రోలు నట్లుగ మంటలు నలుదిశలు మిన్నింట హరిశ్చంద్రుడు చూచెనట. ఈ విధమైన చహాభీరాన్ని వర్ణనము భయంకరముగ సాగినది.

గంగానదీ వర్ణనము:- ఇందు గంగానదిని త్రీతో పోల్చి సర్వత్రసామ్యము నాపాదించినాడు.

“ఆరుజార విందంబు లదుగులు గాగ
 దరుల గ్రుమ్మరు వన దంతావళముల
 యగు తర తుండంబు లురులు గాగ
 సరస పైకత సీస జఘనంబు గాగ
 సురుచిరంబగు మేటిసుడి నాభి గాగ
 బెను పాండ నెరసిన ఛేనంబు దెలుపు
 రనరాతుచున్న వందనచర్చ గాగ
 గూలావనీరుహకుసుమపరాగ

జాలంబు చిత్ర వస్త్రంబుగా మెఱయ
 జనరోక పావని జాహ్నవి గంగ

గను గొని—...గౌ. హ. ద్వి. ద్వి. భా. 19-40

హరిశ్చంద్రుడు హస్తములు మొగిచెను. ఇరువది యొకటి ద్విపద భాగములలో నీ వర్ణన మత్యద్భుతమై సాగినది. వేదాంతములయందు “గాగ” అను సనుప్రాసముతో నీ వర్ణన యొప్పెను. అరుణారవిందములే అడుగులుగాను, వనదంతావళముల ఉరుతర తొండంబులు ఊరులుగను, సైకతసీమలు జఫలనము గను, మేటి సుడినాభిగాను, చిన్న తరగిలు వళులుగను నాచు తేనూగారు గను, జక్కవలు పాలిండ్లుగాను, బిసములు సేతులుగను వెలిదమ్మి వదనార విందమ్ము గను, జఃవేణి నెరవేణిగను, కుసుమ పరాగజాలములు చిత్ర వస్త్రములు గను, గంగానదియందు ఆరోపింపబడినవి. ఈ విధముగా నీవర్ణనము అంత్యాను ప్రాసాలంకారముతో ఆత్యద్భుతముగా సాగినది. ఇట్టి వర్ణనయందీతని కీతడే సాటియని చెప్పవచ్చును.

హరిశ్చంద్ర మహారాజు వర్ణనము:-

కాశీ ప్రజలు పురవీధులయందు భార్య నమ్ముటకై యేగు హరిశ్చంద్ర మహారాజును గాంచి యిట్లు తలపోసిరి:-

“రమణి నమ్ముటకునై రాజ మార్గమున
జనుదెంచు నప్పడాజాను బాహులును
బెనుపొందు మూపులు బేనవక్షంబు
నురు తర స్కంధంబు నాటపగు మేను
నరసుత సింహాసన స్థితం భంగి
నురుదార జెప్ప లల్లార్చక చూచి” ద్వి. భా. ద్వి. 304-310

ఆశ్చర్యపడుచుండిరి. ఇది పూర్వకావ్యముల నుండి గ్రహింపబడినదీ దుష్యంతుని వర్ణనము నందును నాగానందమునందలి జీమాతవాహనుని వర్ణనము నందును నాయక లక్షణములను రాజచిహ్నములు నతిశయించు చుండును. అటులనే హరిశ్చంద్రుని అవయవ సౌభాగ్యము కాశీపురవాసుల నాశ్చర్యచికితులును జేసినది. వారిట్లు తలపోసిరి:-

ఈ చంద మీయంద మీరాజసంబు
నీ చూపు నీ యేపు నిట్టి తేజెంబు

నీ పెంపు నీ పాంపు నీ ప్రతాపంబు
 నీ పొడి మీవాడి మీ భుజబలము
 నెందు నెవ్వరియందు నెన్నడుఁ గాన
 మిందుకళా ధరుండితఁడగు నేని
 నంది వాహనము సినాకంబు నేది ?
 ములు పద్ధ నిష్పక మాడ్కి నున్నాఁడు
 పరగ నీ విభుపద పంక్తి జాడలను
 పరికింపు డీవె సార్వభౌమ చిహ్నములు" 311-315

హరిశ్చంద్ర చక్రవర్తి పద చిహ్నములచేత సార్వభౌముడని గుర్తించిన
 కాశీప్రజలు వారి రూప రేఖావిలాసములను పరికించి శివుడని తలచిరి. కాని శివుడు
 నందివాహనగుటచేతను పినాకధారణమును కదితోటనను ఘణి కంకణములును
 గలవాడగుటచేత సీతని కడనివి లేకుండటచేతను సీతడు కాడని తలచిరి. గౌరన
 వివధక్తుడు శివుని రూపము తలచినను సీతడు పరమత సహనము గలవాడగుటచే
 హరిశ్చంద్రుని విష్ణువుతో గూడ పోల్చినాడు. గరుడుడు వాహనముగ లేకుం
 గుట చేతను శంఖ చక్రాదులు లేకుండటచే తమ ప్రజలేతనిని కదిరాజు వదనుడు
 కాడనుకొనిరి. తదుపరి ఇంద్రుడేమోయని తలచిరి. కాని తెల్ల యేనుగును వేయి
 కన్నులును లేకుండటచే సీతడు పురుహూతుడును కాడను కొనిరి. ఈ విధముగా
 వాని రూపురేఖలుచూచినంతనే జనులు అతడాక మహాసుభావుడని గ్రహించుటయే
 గాక పదపంక్తి జాడలచే సీతడు చక్రవర్తి యగునని కూడా గ్రహింప గలిగిరి.
 ఇది నాగానందము నందలి మలయ పర్వత సమీపమున దీమూతవాహనుని దారి
 గుర్తులు పరికించిన తరుస్వి యతడు చక్రవర్తి యగునని యూహించుటను ⁶⁴

64 నాగానందము - తెలుగు అనువాదము - ప్రథమాకము. పుట 24-25.

కావనుడు:- అన్నా? చూశి గదిరిని యీ నేలను స్పష్టముగా నున్న
 యడుగల జాడ యెవ్వరిది? చక్రవర్తి చిహ్నములు గానవచ్చుచున్నవి.

"పాలు పారెదల పొగ శీర్షముపయిన్ భూమధ్య మందూర్ణయన్

శ్రీ వేమూరి దివాకర అనువాదం 1954

(ప్రభాకర శాస్త్రిగారు - వెంకటావధానిగారు)

తలపోయుచున్నది తన రూపురేఖావలసములచే నాతడు శివుడుగాని విష్ణువుగాని
యగునేమోయని తలచినను కాలిగుర్తులచే నాతడు తప్పక చక్రవర్తియైనని
జనులు గుర్తించినట్లు వర్ణించుట గౌరవాస్థుని లోకాజ్ఞతను నిశితద్విష్టేని వెల్లడి
చేయుచున్నది.

చంద్రమతి వర్ణన: అట్టి మహారాజు వెంట నేగు మానిసేమణిని
ప్రజలు చూచిరి. లోకాజ్ఞతగల కాశీ ప్రజలు ఆమె ఔన్నత్యమును అందమును
ఇట్లే పోల్చుకొనిరి.

“మరి చూడమ్మ ఈ మానిసే మణిని
దెరవచ్చు నద్దంబుఁదెగఁడెడు మోము
జాతి నీలపు రంగు జడిపించు కురులు
లేత చందురు బిసాలించు నెన్నుచురు
మదచకోరములతో మలయు నేతములు
శరముగా దిది గతి సవరించు చిలుక
చిలుకగా దిది వికసించు చెంగల్వ
గలువ గా దిది చంద్రకళ వంటి చెలువ
చెలువ యీగతి విలసిల్ల గా వలయు
వలయు గొంతల కిటువలెఁ బుట్టుగలుగు - 337-338.

ఈ విధముగా ముప్పది యొకటి పాదములలో చంద్రమతీదేవి వర్ణన
జరిగినది. ఇందు చంద్రమతి రూపురేఖా విలాస విభ్రమాదులు అత్యద్భుతము
వర్ణింపబడి సహజ సుందరములై యొప్పినవి. మాతంగ కన్యల వర్ణనము విలాస
విభ్రమ సంగీతాదులకు ప్రాధాన్య మిచ్చును సాగ నీ మానిసేమణి వర్ణనము
పాత్రివ్రత్య మహిమకును నామె సహజ సౌందర్యమునకు నామె సౌకహర్యము
నకును ప్రాధాన్యమిచ్చుచు సాగెను. ఈ వర్ణన యందు అత్యద్భుతముగా నుప
మింపబడిన యంశములలో కొన్ని పేర్కొనదగియున్నవి

“జాతి నీలపు రంగున జడిపించు కురులట అనగా జాతి నీలపురంగు
నతిశయింపజేయు నీలపురంగు ఆమె కురులకు కలదు. అటులనే ఈమె రూపము
ఉపమానము కంటెను అధిక్యముగా తీర్చిదిద్దబడినది.

“కొదమ లేళ్ళకు సిగ్గు గొలిచెడి చూపు”

అనిగా నామె కొనమ లేళ్ళ కన్నులను జయించిన కన్నులు కలది అని భావము అటులనే “విరులవిండ్లకు నమ్ము వేసి గొనులు” అని వర్ణించుటలో కూడవిశేషము కన్పట్టుచున్నది.

“పులకుండ మొలికెడు బొమ్మంచుమోవి”

“కంతు సంకుకు బొమ్మ గట్టిన గళము”

“నన టి కంబముల గయ్యాళించు తొడలు”

ఇందు బొమ్మంచు మోవి “అనగా “ఎఱ్ఱని పెదవి” అని చెప్పుట బొమ్మంచు మోవి అని గౌరవ నూతన ప్రయోగమా గావించినాడు. గళమును శంఖముతో పోల్చుట సహజము. అందును, చంద్రమతి అతిలోక సౌందర్యవతి యగుటచే నామె గళమును కంతుని సంకుతో పోల్చుట విశేషముకాని గౌరవ “కంతు సంకుకు బొమ్మగట్టిన గళమనగా తిరస్కరించిన గళమని చంద్రమతిది ⁶⁵ ఇట్టి ప్రయోగమపురూపమైనది. ఇటులనే అనటి కంబము లామె తొడలను పోల్చుటకు తగవని కాబోలు’ అనటి కంబములు గయ్యాళించు తొడలు అని పేర్కొని నాడు. ⁶⁶. అనగా నవి అనటి కంబములను తిరస్కరించినవని అర్థము. ఈ విధముగా నీ కవి వినలేని పదజాలముతో అంత్యానుప్రాసములతో నీ వర్ణన సాగింది నూతన పదనిస్సృష్టి గావించినాడు.

కాలకౌశికు డనఁగాఁ జేరువడసి

కాతీనఁజనుచు శ్రీఘముగ నింటింట

బాయక పంచాంగ పఠనంబు సేసి-----” 469-491

65 ఈ ప్రయోగమపురూపమైనది, సాధారణముగా చక్కని కథమును శంఖముతో పోల్చుట పరిపాటి. కాని చంద్రమతి గళము మన్మథుని శంఖమునకే బొమ్మకట్టినదట. అనగా తిరస్కరించినదని భావము.

పి. యశోదారెడ్డి గౌ. హ. పీఠిక, సాహిత అకాడమి ప్రచురణము

66 ఇది మ్రమవచక రూపకము. దీనిపై స్వేచ్ఛగా ఇంచుప్రహిగనము చేర్చి విశేషణత్యము సిద్ధింపజేసి పై యర్థము పొందుపడునట్లుగా మార్చినాడు.

గౌ. హ. పీఠిక. పి. యశోదారెడ్డి, సాహిత్య ఎకాడమి ప్రచురణము

ఈ విధముగా కాలకౌశికుని గుణగణములు వర్ణింపబడినవి. అతడు వృద్ధ వ్యాపారస్తుడై కడు నీచముగ ప్రవర్తించువాడని వర్ణింపబడినాడు. అనగా గౌరవ తన కాలమునాటి పడ్డి బ్రతుకు నెడ తనకుగల యభిప్రాయము నిందు వెల్లడించి నాడు. తదుపరి కాలకౌశికుని రూపు రేఖలు వర్ణించబడినవి:-

“యాయవారములెత్తి యతి దైన్యవృత్తి
నడిగిన ధాన్యంబు లవి వేలువేలు
ముడిచినబట్టలు మూపుపై వ్రేలఁ
దోలు నస్థులు జిక్కి తూ గాడు మేను
పేలు రాలెడు సిగ పెడతల గణితి
పిల్లి కన్నులు కుఱుపీచు మీసములు

.....

ముడివడ రాజు మోమును గలతన్ను
నదె వచ్చెనడ పీను గనుచు నంతఃతఁ
గదియుచు మై పాస్తుకంపున కెడసి
తొలగుచు బురజనుల్ తుప్పన నుమియ”

బంధులుదేరి కాలకౌశికుడు వచ్చుచుండెను. అతడు యాయవారములెత్తి యతి దైన్యవృత్తి నడిగి తెచ్చుకొనిన ధాన్యములను వేలువేలుగా ముడివేసికొనిన వస్త్రము మూపుపై వ్రేలాడదీసినాడు. తోలు నస్థులలో చిక్కి తూగాడు చున మేనుతో వే రాలు సిగతో, పెడతలయందు కణితితో పిల్లికన్నులు కుఱుపీ మీసములతో నుల్లి గడ్డముతో అత్యుగ్ర దృష్టితో నుండినాడు. బ్రాహ్మణ చిహ్నముగా పట్టెవర్ధనములు తీర్చి వ్రేళ్ళనుంచిన దర్బలతో నుదిటిపై బొరుసుతో, బరిగిన నోరుతో, వెలికురికిన పండ్లతో కావిరంగు దోవతితో, చేతిలో పంచాంగముతో కరతిత్తి ప్రతాల సంచితో బిరిగిన బాడుగుతో, నుసిరాలు కోలతోనా కాలకౌశికుడు జుగుప్సాకారుడై యుండి నడచుచుండ జనులందరు “నదె” వచ్చె నడపీనుగనుచు నిందించుచు నాతని శరీరపు కంపునకు తొలగి దూరము చనుచుండిరట. అట్టి యేహ్యారూపముగల యాతడు చంద్రమతికి యజమానుడు కావలసియుండుటచే నామె పడుకష్టము నిందు సూచించినాడు.

పై వర్జనమునందు కాలకౌశికున కెట్టి నీచాతినీచమైన భావములున్నవో కవి వర్ణించినాడు. ఇంతకంటె మానవునకు నీచపు పనులుండక పోవచ్చును. మానవులు రోదించుట వానిని ప్రీతి. శవములు వెనాసిన సంపాదన వానికిష్టము బొమ్మరాకాసి భోజనములు వానికితృప్తినిచ్చును. శుష్కరోదనము వానిచెల్లకు సుఖమునిచ్చును. ఇట్టి భయంకర వర్తనడైన కాలకౌశికునకు హరిశ్చంద్రుడు తన భార్యను బేరము పెట్టుట కంటబడినది.

“వెదకవోయిన తీగ విస్మయం బొదవఁ
బదములఁ దగిలె నా భాగ్యంబు కతన

అని సంతసించినాడు. సత్యహరిశ్చంద్రుడు తన చేతచిక్కినట్లు తలపోసినాడు. కౌశికుని బాధలకు తట్టుకొనిన సత్యసంధుడు తనధాటికాగలెక పోవునని భావించి

“బెదరించి వీరల భేద మొందించి
యుదరి పోదోలుదు నుర్వీశు నొందె
మనసులో దయపుట్ట మాటలు వన్ని
పసివడ బోధించి భావంబు గాంచి
యింతినమ్మక యుండ నిపుడె మాన్పింతు
నంతట మితి దప్పు నడఁగు సత్యంబు 539-544

వారలను తప్పక జయింతునని తలపోసి మూగిన ప్రజలను కొలచే మత్రివారిని పారద్రోలుచు హరిశ్చంద్రునియెదుటనిలిచెను. తదుపరిహరిశ్చంద్రు ఁకు గీతోపదేశమువలె మంత్రపతనము గావించి, కపటోపాయముచే సిగ్గుమాలి ధనము సంపాదించు నుపాయము బోధించినాడు.

“తన థంబు దప్పక ధనికుల యిండ్ల
కనువు నంజని వారి కనురాగ మొదవ
రిత్ర మ్రొక్కులు మ్రొక్కి ప్రేయములు పలికి
నెత్తి జేతులు వెట్టి నిక్కముల్ నొడిపి
తెరలఁదియ్యని పండ్ల తీపుల మరపి

నెమ్మది దానుంట నెర్పది గాక
నిమ్ముల నీరు నిల్లాలి నమ్మి
దీనతమై దలదెగి పడియప్ప
పూని దీర్చెద నంట బుద్ధి తోపందె
పెట్టరెనని తొట్టుపెట్టి పొంకినను
గట్టవచ్చునె నన్ను గౌరవ మునికి"

ఈ విధముగ డబ్బు పడ్డిలకిచ్చి సంపాదించు విధమును అప్పుల నెగవేయు వెధమును కాలకౌశికుడిందు హరిశ్చంద్రున కుపదేశించినాడు. మొత్తము వర్ణన యేబది ద్విపద పాదములకు మించి సాగినది. ఇందనేకములగు సామెతులను జాతీయములను దొర్లినవి. నాటి సాంఘిక పరిస్థితియేగాక యట్టి బ్రాహ్మణుల యనాచారములను ఆత్యాచారములను కూడ గౌరవ యెత్తి చూపించినాడు.

తలహాకంతి వర్ణనమున చంద్రుని కాలకౌశికునితో దాసిగా తనయింట కాలిడినప్పుడు తలహాకంతి దాసిని చూచిన తెరగించు వర్ణితము.

"చిత్తంబు బల్లనఁ జడిముడిఁబడుచు
మెదక పట్టిన తలంమెడ గండమాల
నుదటి మీదటి నుడి నులిగొన్న బొమ్మలు
బుట్టముక్కును తొట్ట పోయిన గన్ను
వెట్టి చూపును దెగి వ్రేలాడు చెవులు
మిడిపండ్లు చెక్కిలి మీది పుల్పిరియు
బడివేలు చన్నులు, బడబాకి నోరు
రోటుప్రాయన చెయ్యి, తొమ్ము కంపరిన
వాటు గాలును తోయి వలెనున్న నడుము
బద్ధపిక్కలునంట బలసిన తొడలు
మొద్దు పొదంబులు ముడిగిన వేళ్ళు
గలుకు సల్లన మేను గలిగి దయ్యంబు
మరిపింప దాగు మచ్చమల్ల చందమున
గనుగాన రోతైన కాలకౌశికుని

చంద్రపతి జడిసినది. ఇంతకంటె రోతపుట్టించు వనిత మరెచ్చటను లేకపోవచ్చును. రూపురేఖావిలాసములే గాక ఈమె గుణగణములు సహితము కాలకౌశికునకు తగియున్నవి.

తదుపరి కాలకౌశిక దంపతుల కలహము వర్ణింపబడినది. 1120-1132 అతడు కరతి త్రినిగాని భార్యను వేటునది తిరిగి యాతనిని మోదెను. దానిని తలపట్టి వంచిన విప్రుని గడ్డము పట్టి ఊపివేసినదా వెలది. సుఖములతో నా ద్విజుడు వ్రేయ్యనిది తిరిగి యాతని ముక్కుగఱచెను. ఈ విధముగా కలహ కంఠి తన నామము సార్థకము చేసికొనుచు భర్తతో సమానముగా పోరాడినట్లు వర్ణింపబడినది.

వీర బాహు వర్ణనము:-

“కుఱు వెండుకల కొరకొప్పిడి కాని

యజవుడు తల నిట్టునట్టును జుట్టి

ద్రాగిన రోజుమత్రాగానియిన్ని

లొగుల నల్లనల్లన నృపుగదిసి

యోరువ రాక బిట్టోకిలం తాదువ

నోరు మధ్యము కంపు నూల్కొని పల్కె 1334-1400

ఈ వర్ణనము కడు సహజమై చండాలునకు నాటకమునందువలె వాని యాకారాది వర్ణనముచే నీ కవి వానిని మనకన్నుల యొదుట ప్రత్యక్షము గావించినాడు. చింపుల కావిగుడ్డచే జుట్టును ప్రక్కకి త్రిప్పి కట్టుకొని తెల్లన ఎముకనొకటి దానియందు నిలుపుకొనెను. కత్తిని నడుమునకు గట్టి కడుమెల పీలికను నడుమునకు గాసెగాబిగించి యెడమచేత పశుమాంస మేర్చిన గుడియను, కుడిచేత నినుప యంగరముల గుడియను పట్టుకొని సగముద్రావిన కల్లుకుండ చంకనిడుకొని దూలిపోవుచు హరిశ్చంద్రునే సమీపించినాడు. కాలకౌశిక వర్ణన మట్లుండ వీరబాహుని వర్ణన మిట్లు వన్నె కెక్కినది.

శృశానవర్ణనము: అట్టి వికృతాకారుడు నివసించు శృశాన వర్ణన మిక వినరానిది. ముందుగ వాని గృహమిట్లు వర్ణింపబడినది:-

పడియున్న ముడుసులు పసరంపుఁదలలు
బడి కివేయగ నెండ బఱచిన తోళ్ళు
గఱచి కుక్కలు పీకగా బెనుకొమ్ము
లొఱగదీసిన రీతినున్న డాక్కలును
వఱదలై నెత్తురు వడియు కుర్చుకల
తఱగిన గోవులు తఱుచైన పచ్చి
మురియలు సెదరిన మురికి సంజుట్లు
సఱచుకాకులుఁ గల యాఘాలవాడ
వడిజొచ్చి ప్రేవులు వాటికేతర
నడరు దుర్గంధంబు కణు మాత్రమైన

శంకింపక చండాలుని యింటి కేగినాడు. హరిశ్చంద్రుడు. చండాలుని
గృహము వేరుగ వర్ణింపనవసరములేదు. పేనుగ పెంటలతో నెత్తుటి కాంబంతో
మూగిన యీగలతో వాసనగొట్టు తోళ్ళతో, అస్తులతో రోతను కర్ణింపజేసెను.
అచ్చట హరిశ్చంద్రుడు కొంచెమైనను కేవగించుకొనక నివసించుచుండెడి పక్షము-
తదుపరి శ్మశాన వర్ణనము గావింపబడినది.

శ్మశాన వర్ణనము:- హరిశ్చంద్రుడ యజమాని యాజ్ఞానుసారము
వీరదాసు నామాంకితుడై చేతిలో గుదియపట్టి శ్మశానమున ప్రవేశించినాడు. ఆతడు
గాంచిన దృశ్యములు సామాన్యునకు జరుపు పుట్టించును. కాని వీరదాత్తుడు
సత్యవ్రత పరాయణుడును నై న యాతని నవి కవలించ జాలక పోయినవి.

ఆ త్తడిఁగమురు కం పడరి దిక్కులను
మొత్తమై నిగుడు క్రాంతాగలు సంతంత
మండు నొల్కులుఁబేరి మానవ మాంస
ఖండంబు లొండొంక గసికిల గ్రుచ్చి
కమ్మగా గాల్చి చంకట బెట్టి మెసగి
నెమ్మది నృత్యంబు నెఱపు భూతములు
సగముగాలుచునున్న శవములఁబట్టి
తిరిగి గుంపులుగూడి తిను పిశాచములు
నెడనెడ జొక్కలు నిడిన బాలకుల

వెడలించి భక్షికను దేతాశ తతులుఁ

దలకాయలకు మూఁగి తనతమ వనుచు

గలహించు ఛాకినీ గణములు.....” 1919-1930

ఇందు మొదట పిశాచతతులు శ్మశానమును చేరి చేయు ఆగడములు వర్ణింపబడినవి. సగము కాలమున్న శవములను చంకవో నిడకొని మెసగుచు నృత్యము సలుపు భూతములతోడను గుంపులుగా భుజించు పిశాచములతోడను బాలకుల తలలు నావి నావి యని కలహించువాని తోడను నానేల భీతిగొల్పుచుండెను. అంతియేగాక అందు:-

“వడి వధ్యశిలలపై వడిసి యందంద

నుడువులై పేరిన మనుజు రక్తములు

బురియల నట్రమింగి పులితెపులడర

నటగక పొరలాడి యటచ రక్తసులు

సరిగూడి ఋగ్యజుస్సామవీదములు

పరగ గుణించెడు బ్రహ్మరాక్షసులు

గ్రందుగా గలిగి నెక్కసమును నెఱపు

నందకుండ యొడవిందు నా రుద్రభూమి” 1931-1950

అందు హరిశ్చంద్ర మహారాజు ప్రవేశించెను. అది వెక్కసమును వెఱపును కలిగించుచుండెను. వధ్యశిల కూడ శ్మశానమునందే యుండినది. ఏందరో నరులకు మత్తుకలను కత్తరాచుటఁజీసి అచట రక్తము ఫారుటయే గాక పేరుకొని యుకడెను. జంబుకములయు తోడేశ్వయు నందడి కూడనుండెను. ఇక పిశాచ గుణముల ఆగడములు వర్ణింపరానివి. అట్టి జుగుప్సాకరమైనదా శ్మశానము. గౌరన సహజ సిద్ధముగ నీవర్ణన గావించినాడు.

ఇంతియే గాక నీ కావ్యమునందలి సూర్యాస్తమయ సూర్యోదయ చంద్రోదయాది వర్ణనములు ప్రసిద్ధములై పేర్కొన దగినవి: -

ఆస్తమయ వర్ణనము:-

“భవచండ తాండవ భ్రమణ వేగమున

దివినుండి పడిన యందియనఁబోలి

కిరీణ జాలంబుల కెంపు సొంపెసగ

నరుణ బింబము పశ్చిమాంబుధి గ్రుంకె." ప్ర. భా. 437-440

హరిశ్చంద్రుడు కొలువు చాలించెను. అంతట సూర్యాస్తమయమైనది. ఉవయోత్రేతాలంకారములు పొందుపరుప బడినవి. శివుని సాయంసంధ్యా తాండవ భ్రమణ వేగమున దివినుండి పడిన యుదియ యేమో యనునట్లు సూర్య బింబము పడుమఱి సంద్రమున ముగిసినది. ఇది మహాత్కృష్టమైన భావన.

చంద్రోదయము:- సూర్యుడస్తమించిన తరి నక్షత్రము లాతశముచె తలయెత్తినవి. సురరాజుదేవి ధరియించు కర్పూర తటాంక మనునట్లుగ చంద్రుడుదయించెను. ఇందు ఉత్రేతాలంకారము నిబంధింప బడుటయేగాక అతిశయోక్తి కూడ కలదు. మన్మథుడైన మాయదొంగ జనులపై మంత్రిన చల్లినయట్టి మహా భస్మము వలె విరహదాయకమై తక్కు వెన్నెలలు వ్యాపించి నట. 441-450. ఇట్లు సూర్యోదయ వర్ణనము ముగివిన పిదప పదంపడి సూర్యోదయ వర్ణనము గావింపబడినది:-

“పదపడియుండు రాజుపై దిననాథుఁ

డదె వచ్చెనని చెప్ప నరుదెంచురీతి

వేగు వాడును బోలె వేగురు జుక్కు

బాగుగా బొడిచిన బలవల నేగి

దఱుచు మెలుగంగులు తళతళ మనగ

నెడి తూర్పుకొండ పై నిలిచె నాదిత్యుఁడు 451-460

ఈ విధముగ మరల సూర్యోదయ వర్ణనము గావింపబడెను. ఇంతియే గాక మరల హరిశ్చంద్రుడు అరణ్యమున సంచరించు నపుడు కూడ సూర్యోదయ సూర్యాస్తమయ వర్ణనములు జరుపబడినవి. ఇట్లు కావ్యమున వర్ణింపబడక ప్రవేశపెట్టబడిన పాత్రగాని వస్తువుగాని దృశ్యముగాని సంభాషణముగాని లేదనియే చెప్పవచ్చును. అన్నియు సహజములై కృత్రిమాలంకారములతో నిండక యదార్థమాను తెలుపుచు తేట తెలుగు భాషలో వర్ణింపబడి సాధారణ వ్యక్తికికూడ అందుబాటుతో నుండుట గౌరన వర్ణనలలో ప్రత్యేకత. ఈతని వర్ణన ఒక్కొక్కప్పుడు ఆవేశపూరితమై వేరొకప్పుడు తెలుగు నుడికారమునకు వన్నెలు తెచ్చునదియై శివకవులలో అగ్రగణ్యుడైన పాల్కురికి సోమనను తలపింప జేయుచున్నాడు.

పాతచిత్రకావ్యవైభవము

హరిశ్చంద్రుడు:- గౌరవ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యమునందు మార్కండేయాది పురాణములయందు కానకాని నూతన పాత్రలను సృజించుటయే గాక హరిశ్చంద్రాదుల పాత్రలను కూడ తీర్చిదిద్దినాడు. ధీరోదాత్తుడైన హరిశ్చంద్రుని యందు సమస్త గుణములను వర్ణించి గౌరవ యాతనిని ఆదర్శ పాత్రునిగచేసెను. మార్కండేయపురాణ, దేవీభాగవతముల యందలి హరిశ్చంద్రుడే కారణమును లెకయే వేటకై అరణ్యమున కేగినట్లు చెప్పబడియుండ గౌరవ హరిశ్చంద్రుడు తన ప్రజలను క్యూరమృగముల బాటి నుండి కాపాడుటకే వేట కేగెను. ఇట్లు చెప్పట ప్రజారక్షణయే తన నాయకుని లోని త్రధానగుణమునుట హరిశ్చంద్రుని వేటవర్జనము నందును దేతఃశాది సంహార వర్జనమునందును ధీరోదాత్రనాయకుని పరాక్రమాది గుణములు నిరూపితములు.

“మునుపున శింజిని మ్రోయించి విభుడు
పిడుగుల కంటెను బెడిదంబులైన
వెడద వాతుల గల్గు వివిధ బాణముల
దొలుగుల గన్నులు మిఱమిట్లు గానగ
గడి గడి గణవ నొక్కట వేయుటయును”

ఇట్లాతడు శింజిని మ్రోయించి బాణంబులు వేయ పీరుండ శరభ సింహ శార్దూల మాతంగ మహిషాది మృగంబులు తెగి ముక్కలుగ విరిగి చెరురుచుండ నాతడు వేటాడినట్లు వర్ణింపబడినది.

అటులనే అరణ్యమున నుట్టి క్రింద అర్ధరాత్రమున హరిశ్చంద్రుడు భార్యాపుత్రులను నక్షత్రముని శయనింపజేశి తాను వారికి కాపుండుట నిట్లు తెలిపినాడు.

భూమీశ్వరుండు తెంపున గాసె బిగిన
యరుతర భుజవిక్రమోన్నతి మెఱయ
గరవాలహస్తుడై కాపుండె నంత

అట్లాతడు కాపుండుటయేగాక మహా భీకరాకారములతో పెల్లుబికి వచ్చిన బహుపిశాతతులను నేల కూల్చుటయేగాక బేతాళపతిని కడు సాహసముతో యుద్ధముచేసి చంపినట్లు వర్ణించినాడు. ఈ వర్ణనలయందు నాయకుని ధైర్య సాహస, పరాక్రమాది గుణములన్నియు ప్రకటితములైనవి.

కావ్యారంభమునందు చేసిన నగర వర్ణనము వలన నీతిని పరీపాలనా పాటకము దెప్పకయే తెలియుచున్నది. ఆ నగరము ధరణి దేవికి ముఖదర్శణమై శత్రురాజుల కసాధ్యమై యొప్పుచు పుష్పవన శోభితమై బహువిధ దేవతా ప్రాసాదములతో, సద్భాగ్యములతో నిండియుండెను. అట్టి నగర పాలకుడైన రాజు దేవతాకోటికికూడ నచెలరువు గొలుపుచు నశ్వమేధాది యాగము తొనర్చి యేడు దేవులందు విజయస్తంభములు నాటెనని గౌరవ చెప్పినాడు.

ఇంద్రసభలో వసిష్టునిచే నీతని గుణగణములను కవి కీర్తింబజేసెను.

“వినుము సురేంద్ర యీ విశ్వంబునందు
వినుతీ కెక్కిన మహా విక్రమోన్నతుడు
తనరు పోడత మహాదాన వినోది
వినయ భూషణుడు వివేక సంపన్ను
డతుల సత్కీర్తి మహాభాగ్యశాలి
వీతత ధనుర్వేద విద్యాధికుండు
కరుణాపయోనిధి గాంభీర్య ఘనుడు
నిరుపము విజ్ఞాన విధ భానువంక
శరధిచంద్రుడు హరిశ్చంద్రుడన్ రాజు”

అని అతని గుణగణములను పొగిడినాడు. ఇందు పేర్కొనిన అంశములన్నియు పూర్వకాన్యములయందు కానరాని అంశములే. అతడు షడ్చక్రవర్తులలో నొక్కడేగాక మొదట పేర్కొనదగినవాడు. కాశీ నగర వాసులచే నీతని రూపరేఖ విలాసాదులను కవి వర్ణింప చేసినాడు.

“రమణి నమ్ముటకునై రాజమార్గమున
జనుడొచు నప్పుడాజాను బాహులును
బెనుపొందు మూపులు బీన పక్షంబు

నురుతర స్కందము నొటపగు మేను

నరుదార రెప్పలల్లార్పక జూచి”

అని కాశీ పురవాసు లాతనిని చిత్రముగ చూచుటయేగాక తమతో తామాతడు సర్వ దేవతలను మించి ప్రకాశించుచున్న వాడని చెప్పుకొనిరి.

అందు వారు సందేహబడుచు కుతూహలముతో చూచుచు శివ విష్ణువు రూపాదులతో పోల్చుచు మరుగుపడిన నిప్పుకవలె నున్నాడని గౌరవ వర్ణించెను. నాయకుడగు హరిశ్చంద్రుడు తాను కట్టుగుడ్డలతో భార్యాపుత్రుల వెంట నిడుకొని అరణ్యమున కేగునపుడు నగర వాసులందరు దుఃఖముతో నాతని వెంటనంటి వచ్చుచుండ నతడు వారినెంతో కూర్మితో వెనుకకు మరలింప జేసినాడు. మార్కండేయాది పురాణములయందు హరిశ్చంద్రుని భార్య విషయ మెచటను ప్రస్తావింపబడకపోగా గౌరవ తన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము నందు కథానాయకిగా నామె పాత్రను తీర్చిదిద్దినాడు. హరిశ్చంద్రు డామెను వెంట నిడుకొనియే వేటకేగెను. అచ్చట నామె తొడలపై తన తల నిడుకొని విశ్రమించినాడు. తాను పడ కష్టములను మరచి అరణ్యమున నామెను చూచి పరితరిపించినాడు. తానమ్ముడుపోవుటకు కూడ సిద్ధపడెను. కాని యామె నమ్ముటకు నిచ్చగింపలేదు. ఆమెపై గల యతని ప్రేమానురాగములు వెలలేనివి. అతడు పెక్కుపట్టుల నామె హితమును పాటించి గౌరవించినాడు. ఇట్టి హరిశ్చంద్రునకు బ్రాహ్మణుల యెడను, గురువుల యెడను గల భక్తి గౌరవములపారమైనవి. దానిని బట్టియే విశ్వామిత్రుడట్టి చర్యకుపక్రమించి నాడు. వెలలేని ధన రాసులను కోరినాడు. విశ్వామిత్రుని స్వభావము తెలిసిన వాడైన హరిశ్చంద్రు డాతనిని మిక్కిలి గౌరవించి ధనమొసంగెను. నక్షత్రకుడంత క్రూరముగా ప్రవర్తించినను పల్లెత్తు మాటయిన అనక అతని సేవతొనర్చి తన యోర్మిని ప్రదర్శించినాడు. అంతియేగాక ఇతడు కడు సమ్మదముతో చందాలున కమ్ముడుపోయి కొశికుని ఋణమును సర్వమును తీర్చి నక్షత్రకు నాజ్ఞకు చందాలుని వెంటనేగి దేవతల మనంబులు సైతము చూర గొన్న మహావీరుడు మేటి హరిశ్చంద్రుడు. ఈతనిని మెచ్చిన దేవత లీతనికి అకలి దప్పులు లేని దివ్య వరము లొసగిరి.

“దివి నుండి కనుగొని దివిజులు మెచ్చి
యవనీతలేశున కాకలి దప్పు
తొదవ కుండగ వరందొసగి రా వేళ”

అనుచు గౌరవ తన హరిశ్చంద్రుని పాత్రను పోషించినాడు. చండాలుని గృహమున సూర్యవంశ చక్రవర్తి కెట్టి అపచారము జరుగకుండ కాపాడినాడు. గౌరవ హరిశ్చంద్రునితో నేకపత్నివ్రతానిరూధిని నిరూపించుటకేమాతంగ కన్య సృష్టియు అతని వీరత్వ ధీరత్వమును నిరూపించుటకే బేతాళాది పాత్రల సృష్టియు తగిన విధముగా జరిగినది. రాజ్యమునైన వదలుకొనెను గాని చండాళ కన్యలను బెప్పట్టనని హరిశ్చంద్రుని శపథమగుటచేతనే విశ్వామిత్రు డాతని రాజ్యమును గ్రహించుటకు పీలు చిక్కినది. అతని కులాభిమానమును కాపాడుటకే యంతమందు మరల చండాలు నింటికేగుచున్న హరిశ్చంద్రునకు దేవతలు వరము తొసగినట్లు గౌరవ చెప్పెను. ధీరోధాత్తుడైన హరిశ్చంద్రునితో సేవాధర్మ నిర్వహణ విధి యమితముగా నిరూపితమైనది.

కొడుకు శవమును భుజమున నిడుకొని శ్మశానమునకేతెంచిన చంద్రమతిని గళమున గల మంగళసూత్రమును శవదహన సుంకముగా నొసగుచుని యాతడడుగ నప్పుడామె భర్తను గుర్తించినది. కాని అంతకు ముందే యామె చరితమును వినిన హరిశ్చంద్రుడు ధీరోధాత్తుడు గావున “ఈ తరుణి నా పత్ని యగు” నీని నన మనమున చింతించినను సేవాధర్మము విడవక:-

“గట్టిగా నెఱుగ కీగతి దలం పేల
పుట్టె? విశ్వేశ నా బుద్ధితో ననుచు”

తన తలపును మరల్చుకొనినాడు. అందులకే మనమామె యందున్నను సుంకము నడిగినాడు. అంతియేగాక అంతమందు వారు తన భార్యాపుత్రులని తెలిసినను పొంగివచ్చు దుఃఖము మనసునందే నిలిపికొని వీరబాహుని ఆజ్ఞానుసారముగ నామె తల ఖండించుటకు సిద్ధపడినాడు. మార్కండేయ పురాణమునందు తమ కుమారుని చితిపై నిడి చంద్రమతి హరిశ్చంద్రులు చితిలోపడి మరణించుటకు సిద్ధపడిరి. ఇక దేవీభాగవతమునందు చంద్రమతి శిరస్సును ఖండించుటకు సిద్ధ పడిన హరిశ్చంద్రుడు విరక్తి చెంది మార్కండేయ పురాణమునందు వలెనే

భార్యాసమేతుండై మరణించుటకు ఆయత్తమై చితి పేర్చుకొని శతాక్షిని ప్రార్థింపగ నామె ప్రత్యక్షమై యతనిని కాపాడినట్లు కలదు. కాని గౌరన కావ్యమున ధీరోదాతుడైన హరిశ్చంద్రుడు సేవాధర్మము ననుసరించి తన యజమానుని ఆజ్ఞలేనిదే మరణింప సిద్ధపడక యెల్ల కష్టములను నెదుర్కొనుటకు సిద్ధపడినాడు. అప్పుడు కౌశికుడాటంకపరచి చేపట్టి నిలిపినను విడువక భార్యకంతము తెగవేసి నట్టి ధీరుడు హరిశ్చంద్రుడు. మనంబున భార్యాపుత్రులపై నెంతటి యనురాగమున్నను కర్తవ్యమే యాతనికి పట్టుకొమ్మ. అతడు సుతుని మరణమును భార్య మరణమును గూడ లెక్కింపని ధీరుడు. అట్టి లోకొత్తర గుణగణుడగుట చేత శివుడే సమస్త దేవతలతో నచ్చోటునకు విచ్చేసి యాచక్రవర్తికి సమస్త సుఖములతో పాటు శాశ్వత కీర్తిని కల్పించినాడు.

చంద్రమతి:-

హరిశ్చంద్రుని తరువాత పేర్కొనదగినది చంద్రమతి కథానాయికగా నీపాత్ర పోషింపబడినది. పురాణములయందంతటను హరిశ్చంద్రుని భార్య శైబ్యగా పేర్కొనబడినను నామెకెట్టి ప్రాధాన్యమును పురాణములయందు లభింపలేదు. గౌరన తన ద్విపద హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యమునందు నాయికకు నాయకునితోపాటు తగిన ప్రాధాన్యమొసగుటయేగాక యొక్కొక్కచోట అతనికి మించిన దూరదృష్టియు ధైర్య సాహసములును గలదిగా నామెను తీర్చిదిద్దినాడు. పురాణకథలో నామె మాత్రముగా వెలసిన హరిశ్చంద్రుని పట్టిపుడేవి గౌరన కావ్యమున నాయకునకు కుడి భుజమై నిలిచినది. హరిశ్చంద్రుడు వేటకేగునపుడాతని వెంట నరణ్యమున కేగి తన కర్తవ్యము నామె నిర్వహించినది. అటులనే సర్వమును విశ్వామిత్రునకు హరిశ్చంద్రుడు దానముదేయ భర్తను పల్లెత్తుమాటయనక అతని నింకను ప్రోత్సహించినది. అనేక పర్యాయములు తన కర్తవ్యము నిశ్చయించుకొనలేని హరిశ్చంద్రునకు కర్తవ్యోపదేశము చేసి యాతని నత్య సంతోషకుతోడుపడినది. ఎంతటి ధీరురాలైనను నీమె మహా సుకుమారి. అరణ్యమున నీమె నడువలేక నడుచుచుండుట గుర్తించిన భర్త యామెను గూర్చి తానిట్లు తలచినాడు:-

“మును సౌధసోపానముల నెక్కలేని

వనజాక్షి యట్లెక్కి వసున శైలములు
పడికంబు రాకట్టు పైనెక్క నలయు
కుటిల కుంతల యెట్లు గుట్టలు గడిచె
నను వొంచ రత్నదేవాలి దాట నలుగు
మనకుచ యేరీతి గడచె మట్టములు
కేళివనంబుల గ్రీడింప బడలు
తోలాక్షి యడవులలో నెట్టు మెలగె

.....

దళమైన కట్టెండ తాకున వాడె”⁶⁷

ఇట్లు చంద్రమతి మహాభోగిగా, మహా సుకుమారిగా, ప్రబంధ కన్యగా తీర్చి
దిద్దబడినది. అటులనే కాశీపుర వీధులలో తిరుగుచున్న చంద్రమతిని గాంచి
కాశీపురవాసులు చేసిన వర్ణనములో నీమె రూపురేఖావిలాసములు తెలియు
చున్నది:-

“మరి చూడరమ్మ యీమానినీ మణిని
వెరపుచ్చ నద్దంబు దెగడెడు మోము
జాతి సీలపురంగు జడిపించు కురులు
లేత చందురు బిసాలించు నెన్నుదురు
మద చకోరములతో మలయు నేత్రములు
గొదమలేళ్ళకు సిగ్గు గొలిపెడి చూపు

....

కెందామరల నేవగించు పాదములు”⁶⁸

అద్దమును మించిన యామె ముఖసౌందర్యమును జాతి సీలపురంగును జడిపించు
కురులనేగాక సర్వాంగములను పలువిధములుగా పొగిడిరి. అంతియేగాక:-

“సుందరి గాదిది సొబగు రాయంచ
యంచ గాదిది నడపారు కలమించు
మించు గాదిది రాచ మెచ్చుల ప్రతిమ
ప్రతిమ గాదిది పచ్చి పగడంబు అతిక

లతిక గాదిది నవలావణ్య సరసి

....

చిలుక గాదిది వికసించు చెంగల్వ

గలువ గాదిది చంద్రకళవంటి చెలువ

చెలువ యీగతి విలసిల్ల గావలయు

వలయు గాంతల కిటువనె బుట్టుగలుగ"

అని సొబగురాయంచల కంటెను పగడంపు లతికి కంటెను చంద్రకళ కంటెను మించి అతిశయించిన యామె రూప లావణ్యములను పొగడిరి. అట్టి సౌందర్య వతియైన చంద్రమతి భర్త కెన్నియో మారులు సందేహ నివృత్తి నొసగినది. వేటకై యరణ్యమున కేగిన హరిశ్చంద్రుడు అలసి యాతని తొడలపై నిద్రించి చెడుకల గాంచి భయపడుచుండ నామె తనచేతి కంకణ మూడ్చి యాతనికి రక్షగా కట్టినది. అంతియేగాక మాయలేడియు మాతంగ కన్యలయు సృష్టి నెలుగ జాలని భర్తతో చంద్రమతి యిట్లు పలికినది:-

"ఇది యేమి నాథ నీహృదయంబు లోన

వెదకి కార్యంబు వివేకింపజూడ

నాపైడి మృగ మేడ యడియాస లేడ

యా పుష్పవన మేడ యెలనాగ లేడ

కలుగనే మాతంగ కన్యల కిట్టి

లలిత నిభ్రమ లావణ్య మహిమలను

యయు పాయంబుల నెది నమ్మరాదు

మాయలేడి కౌశికు మాయగాబోలు

గురుని వాక్యము తలకూడెనో యేమొ

సొరది నూరక చూడ జూడ నెల్లెడల

బనుగాని బహుమహోత్పాతంబు లాదెనె

ధీరోదాత్తుడైన హరిశ్చంద్రుడు మాయలేడియు మాతంగ కన్యలయు జాడలను కౌశికుని మాయలుగా గ్రహింపలేక పోయెను. హరిశ్చంద్రుని కోపము

సుపశమింపజేసిన మంత్రియు నది గ్రహింపలేక పోయెను. ఇంతకు ముందు వశిష్టడరణ్యమున కలసి కౌశికుని మాయోపాయములను దెల్పి తిరిగి వెడలి పొమ్మని హరిశ్చంద్రున కుపదేశించెను కాని విధినెదిరింపలేని రాజు ముందునకు సాగి కౌశికుని వలలో జిక్కియును నది కౌశికుని మాయగా గ్రహించు శక్తిని గోల్పోయెను. అట్టియెడ చంద్రమతి గురువగు వశిష్టుని మాటలను తలపింప జేయుచు మహావివేకనతియై ఆది యంతయు కౌశికుని మాయయేగానిచో నాలేడికి నాకన్యతకు నిట్టి లావణ్య విభ్రమ విలాసాదు లెచ్చటనుండి వచ్చునని వాదించి రాజును మంత్రిని మించిన వివేకమును ప్రదర్శించినది. అటులనే మహారణ్యమున మహాగ్ని యెదురు రాగా భర్తను పిల్లవానిని కాశాక్షుటకై అందు ప్రవేశించి కార్చిచ్చునే భయపెట్టినది. రాజు భార్యనమ్ముట కిష్టపడక తానే యమ్ముడు పోవుటకు సిద్ధపడ చంద్రమతి రాజును సమాధానపరచి తానే ముండమ్ముడు పోయినది. కావ్యాంతమందు భార్య కంతమునే నరుకవలసివచ్చి చేతులురాని హరిశ్చంద్రుడు సుతుని మరణమునకు నేడ్చుచు భార్యకట్టి శిక్ష విధి.పవలసి వచ్చెనని యశ్రువులు కార్చుచు మోమరవించియుండ కర్తవ్యము గుర్తింపజేసిన సతి చంద్రమతి. ఇట్టి ధీరయైన చంద్రమతికి పుత్రునియెడ నెనలేని ప్రేమకలదు. అతని మరణమునకు పట్టరాని దుఃఖము ననుభవించినను ధీరగావున దహనము చేయవలెనని గుర్తించుటయే గాక తెల్లవారకమునుపే యజమానుడగు కాల కౌశికుని గృహమునకు పోవలెనని గుర్తించినది. ఈమె మహాపతివ్రత. భర్త చేతిలో మరణించుటయే మహా భాగ్యముగా తలచినది. ఒక మూల తన కంతము నుత్తరింపనున్నారని తెలిసినను భర్త పాదములకు నమస్కరించి చిరునవ్వు చిందించుచు భర్తపై చూపులు నిలిపి వేవేల జన్మలకు నాతడే భర్త గావలయునని భగవంతుని వేడుకొనినది. ఈ విధముగా గౌరన కావ్యమున చంద్రమతి పాత్ర ప్రముఖ స్థానము నలంకరించినది.

నక్షత్రకుడు:-

తదుపరి గౌరన పోషించిన పాత్రలలో నక్షత్రకుడును కాలకౌశిక కలహ కంఠును చెప్పదగినవారు. మార్కండేయాది పురాణ కథలయందు చండాలు

డగు వీరబాహుని వర్జనాదులు కలవు. కాని కాలకౌశిక కలహకంఠుల పాత్రలు కానరావు, వానిని గౌరవనయే పోషించెను.

నక్షత్రకుడు కౌశికుని శిష్యుడు. ఇతడు కాలకౌశికుని మాయలను నెర వేర్చుటకై హరిశ్చంద్రుని వెంటనంటిపోవును. గురువు మనసెరిగిన నక్షత్రకుడు హరిశ్చంద్రుని వెంట నడిచి సమయమెరిగి యాతనిని పరిపరి విధముల బాధించి నాడు. తెలుగుదేశమున నెవడైనను తన వెంటబడి బాధించువానిని నక్షత్రకుని వలె వెంటపడినాడనుట యీ నక్షత్రకుని పాత్రను బట్టియే యేర్పడినది. అరణ్యమునందాకలి బాధచే నడువలేక సుతుని మూపున నిడుకొని పోవుచున్న హరిశ్చంద్రునితో తాను నడువలేనని మొరపెట్టుకొని యాతనిని నక్షత్రకుడు బాధించినాడు. చివరకు హరిశ్చంద్రుని వీసమెత్తెనను చలింప జేయలేక మహా పత్నివతయగు చంద్రమతి మనసు మార్చవలెనని యెంచి యామెను సమీపించి హరిశ్చంద్రుని విడిచి తనవెంట తిరిగి నగరమునకు వచ్చినచో లోహితునకు రాజ్యమొసగి పట్టాభిషేక మొనర్చెదనని నక్షత్రకుడు లోభపెట్టును. అట్లుకానిచో హరిశ్చంద్రుని వెంట నడచుచు ఋణము తీర్చలేని రాజు మునినాథునికోపాగ్నిలో నాశనమగుటయేగాక భార్యాపుత్రుల నమ్మివేయునని కూడ నక్షత్రకుడు బెదిరించెను.

“తే దుపాయం బింక లేశ మాత్రంబు
వేదినీ పతి కిట మీద నూహింప
నొదవు వేరాకట నుదరి హుమ్మనుచు
గదియు బెబ్బలి వలె గౌశికు డలిగి
తడయక వచ్చి మానిధనము దెమ్మనుచు
నడిగి యద్దాని బిట్టదలించె నేని
కడువడి గర్భంబు గదలి కంపించి
సుడివడి నిన్ను సూతుని నక్కఱకు
బోయినందుకు నమ్మిపుచ్చు భూవిభుడు
తోయజానన నాకు దోచిన బుద్ధి”⁶⁹

అనుచు చంద్రమతికి నుపదేశించి చిరునవ్వు నవ్వి నామె సతికేడుగడయే పతియనియు నాతని తోడిదే లోకమనియు తెలియని యజ్ఞానిగ నక్షత్రకుని గురించి తెలియజెప్పినది.

హరిశ్చంద్రు నేదో విధముగా బొంకింపవలయునను నదియే కౌశికు నుద్దేశము. అందులకై పడరాని కష్టముల తొనరించినను హరిశ్చంద్రుడు చలింప లేదు. చివరి కాతని నుండి భార్యాపుత్రులను వేరుచేసినచో నతడు చలించునను నుద్దేశముతో నక్షత్రకుడు తాను కాశికాపురి ప్రవేశించిన రాజును సమీపించి కోపముతో:-

“భూమీశ మాటల బ్రౌద్ధు బుచ్చెదవు
తామసంబేల ? ని త్తడి వెరవేది ?
తరుణి బాయగ లేక తల్లడించినను
మరి యుపాయము జెప్పు మాధనంబునకు
జాగు సేయక పత్ని జట్టిగా నిచ్చి
నా గురు నాధు దనంబు జెల్లింప
జచ్చెర లేచి వచ్చెదో! మౌని కడకు
వచ్చెదవో!.....”⁷⁰

అనుచు భార్య నమ్ముటయే తన ఋణము తీర్చుట కుపాయమని తెలుపుచు నాతనిచే పట్టి లాగి లెమ్మనినాడు. నక్షత్రకుడు బొంకుట కిష్టపడని హరిశ్చంద్రుడు చివరకు భార్యా పుత్రుల నమ్మి చండాలునకు తా నమ్ముడు పోయి కౌశికు ఋణము తీర్చగా నక్షత్రకుడు వెడలినాడు. అతని పాత కేవలము హరిశ్చంద్రుని కష్టముల పొనరింప కరించి కావ్యమునందు ప్రధాన స్థానము నలంకరించినది. మార్కండేయ పురాణమునందు కౌశికునకు మాటుగా విశ్వామిత్రుడే మాటిమాటికి వచ్చి ధనము నిమ్మని వేధించినట్లు కలదు. మారన దానికంటె గౌరవదే రసవత్తరమగు కల్పన.

కాలకౌశిక కలహకంఠుల పాత్రలు:-

కేవలము నాయకయగు చంద్రమతిని వేదించుటకై సృష్టింపబడిన పాత్ర లివి. వీరి రూపురేఖాదులును వీరి సంభాషణలును హాస్యమును, కొంతరోతను కలిగించుచున్నవి.

చంద్రమతి నమ్ముటకు సిద్ధపడి హరిశ్చంద్రుని చూచిన కాలకౌశికుడు రంగమున ప్రవేశించినాడు. హరిశ్చంద్రుడు కాశికానగరము ప్రవేశించుటకు, ముందే కౌశికు నాజ్ఞచే కలిపురుషుడు మాయావిప్రుని వేషములొనగరములో నివసించినట్లు గౌరవ కావ్యమున తెలుపబడినది. ఈతడు ధనార్జనకై యనెకము లగు సేవపు పనులొనరించుచు జనులను ధనము కొండు కొండనుచు ముందు బతిమాలుచు నిచ్చిన తదుపరి వడ్డీపై వడ్డీ కట్టి వారిని పరిపరివిధముల వేధించు చుండ జనులీతనిని:-

“మటు మాయలాడు కంబళ పురేషంబు

పడికరితల పిల్లి పట్టిన దాబ్బ

శుద్ధకష్టుండని చూపట చెగడ” 483-85.

కాలకౌశికుడుగా నా నగరమున ప్రసిద్ధి వహించెను. తానాచరించు విధము లన్నియు సీతడు హరిశ్చంద్రున కుపదేశించినాడు. ఇక ఈతని రూపురేఖాదులు రోతను కలిగించు చున్నవి.

“యాయ వారము లెత్తి యతి దైన్య వృత్తి

నడిగిన ధాన్యంబు లవి వేటు వేట

ముడిచిన బట్టలు మాపుపై వ్రేల

చోలు నస్తులు జిక్కి తాగాడు మేను

బేలు రాలెడు సిగ పెడతలగణితి

పిల్లి కన్నులు గుఱుపీచు మీసములు

నుల్లి గడ్డంబు నత్యుగ దుష్టియును

దళమైన పట్టెవర్ధనములు వ్రేళ్ళ

నులిచిన దర్బలు నుదుటిపై నొరుసు

నొరుగు నోరును వెలికుబికిన పండ్లు

యరని దోనతియు పంచాంగము ముష్టి
బరగిన కరతిత్తి పత్రాల సంచి
యొరిగిన గొడుగును నుసిగాలు కోల" 69

ను ధరించి వచ్చెడి యాతనిని చూచి జనులు 'నడపీచుగు వచ్చెననుచు నాతని శరీరపు కంపు భరింపలేక తుప్పున నుమియుచు దూరము జరిగిపోవుడు' అని చెప్పబడినది. ఎట్టకేలకు కొశికుడు నక్షత్రకునకు సహాయముగా నిలిచి చంద్రమతిని తోహితాస్యుని తగిన ధనమిచ్చి కొనినాడు. చంద్రమతిని తన వెంట నెడికొని పోవునప్పుడామె కురులు పట్టి లాగి యామెకు బాధ కలిగించుటయేగాక మోయలేని బరువుగల తన మూటను నామెకిచ్చి మోయించుచుండ కాశీపురపీఠుల లోని స్త్రీలు చూచి పలువిధముల విచారించిరి. విప్రబాలురు కొందరు చెలరేగి కాలకొశికుని జుదెము తెంచి యాతని చేతికోల విరిచి వేసి పలువిధముల నాతనిని బాధించిరి అట్టి కాలకొశికునకు తగిన భార్య, కలహకంఠి. ఈపురేఖాదురచే ధర్తను మించి నాను సార్థక్య మొనరించుకొనినది. మహా పత్నివ్రతయగు చంద్రమతికి వ్యతిరేకమైన గుణగణములు కలిగిన పాత్రగా కలహకంఠి పోషింపబడెను.

ఇక ఈమె గూఢము దర్శింపగానీది.

"మెదుక పట్టిన తల మెడ గండమాల
నుదటి మీదను సుడి నులిగొన్న బొమలు
బుట్టనుక్కును తొట్టపోయిన గన్ను
వెట్టి చూపును దెగి వ్రేలాడు చెవులు
విడిపండ్లు చెక్కిలి మీది పుల్పిరియు
బడ్డవేలు చన్నులు బడబాకి నోరు
రోటుపోయిన చెయ్యిటొమ్ము కంపరము
వాటుగాలును తోలువలెనున్న నడుము
బద్ధ పిక్కలు నంట బలిసిన తొడలు
మొద్దుపాదంబులు ముడిగిన వ్రేళ్ళు
గలుకు నల్లని మేను గలగి దయ్యంబు

మఱిపింపదగు మచ్చివల్లి చందమునఁ

గను గొన రోతై న కాలకౌశికుని

వనిత..... 70

అని లోకమునగల వికారమంతయు రూపొందినట్లుగా నామె చిత్రీంప బడినది. ఇక భర్తను గ్రుద్దుచు నోటికి వచ్చినట్లు తిట్టినది. చందమామని బాలుని వేధించుటయే యీ సృష్టియందలి ప్రధానోద్దేశ్యము లోహితాశ్రుని అరణ్యమున కంపి కౌశికుని కోరిక ఫలింపజేసి యీ బాలుడు పాముకాటుచే మరణించుటకీ యే దోహదకారిణి యైనది. పుత్రశోకముచే కుమిలి కుమిలి యేడ్చుచున్న చంద్రమతిచే నింట నన్ని పనులు చేయించుకొని తనకు నిద్రవచ్చువరకు కాళ్ళు ఒత్తించుకొనినది. ఈమె సృష్టిచే చంద్రమతి కష్టములు తారాస్థాయి నందు కొసినవి. త్రికి గర్భశోకమును మించిన శోకము మరియొకటి లేదుకదా!

రసపోషణ వైభవము

గౌరవ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము నందు ప్రబంధములలో వలె శృంగారముగాక వీరము ప్రధానరసమై యున్నది. ఈ వీరముకూడ యుద్ధవీరము గాక సత్యవీరము. ఇందు వీరమునకు ఆలంబనము హరిశ్చంద్రుడు. ఉద్దీపనము విశ్వామిత్రుడు. వీరమున కుత్సాహము స్థాయిభావము ధర్మరక్షణ సమర్థమగు వీరము లోక కల్యాణమునకు నాస్వాధ్యమగును. వీరము ధర్మప్రధానమైనను క్షమ, ధృతి రియాది దశవిధ భేదములచే నొప్పియున్నది. అట్టి ధర్మమునకు సత్యము ప్రధానమైనదిని సర్వశాస్త్రములును తెలుపుచున్నవి. సత్యవీరము ప్రధానరసముగా కలిగిన యీ కావ్యమునందు హరిశ్చంద్రుడు ధీరోదాత్తుడు. సత్యవీరమునకు దానదయాది గుణములు ఉత్సాహమును కలిగించి హరిశ్చంద్రుని వీర్యవంతునిగా నొనరించినవి. ఈతని భార్యయగు చంద్రమతి ధీరనాయికయై నాయకునితో సహకరించినది. ఈ కావ్యమునందలి వీరము కరుణ బీభత్స రౌద్రాద్భుత హాస్యాది రసములచే పోషింపబడి పరిపుష్టినందినది. వర్ణనావైభవ మెంతయున్నను, రసౌచిత్యము లేని కావ్యము చలనము లేని జీవివంటిది పురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథలయందు ఉపదేశమే ప్రధానమగుటచేత హరిశ్చంద్రుని సత్య నిష్ఠమాత్రమే నిరూపితము. అవి సత్యమునకు విజయము కలిగించుచు నాయకునకు భగవంతుని దర్శనమును మోక్షప్రాప్తిని కలిగించినది. నాయకుని భార్య యగు చంద్రమతి పాత్రకు వానిలో ప్రాధాన్యము కానరాదు కాని దెలుగున మెదటికావ్యముగా గౌరవ వెలియించిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యములో వర్ణనలతోపాటుగను పాత్రపోషణతోపాటుగను రసపోషణముకూడ జరిగి యది పరిపూర్ణ కావ్యముగా తీర్చిదిద్దబడెను. అనేకములగు సన్నివేశము లును సందర్భములును సంభాషణములును వర్ణనలును పాత్రలును కూడ నే రస పోషణ కుపకరించినవి. హరిశ్చంద్రుడాడిన మాటను నిలబెట్టు కొనుటలో వీరమును విశ్వామిత్రుడు తనపంతమును నెగ్గించుకొనుటలో రౌద్రమును హరిశ్చంద్రుడు భార్యాపుత్రులతో పడిన బాధలలో కరుణమును పోషింపబడినవి

అకారణముగా హరిశ్చంద్రునియెడ పగబూని కౌశికు డాతనితోబాటు భార్య పుత్రులను గూడా నానాబాధలకు గురిచేసినాడు. సత్యసంపన్నుడైన హరిశ్చంద్రుడు కలిమితేములను కావడికుండలుగా బావించినాడు. విశ్వామిత్రుడు తనను అకారణముగా వేదించుచున్నాడని తెలిసియు బాధలను సంతోషముతో ననుభవించి విశ్వామిత్రుని పల్లెత్తు మాటయైన పలుకని మహానుభావుడు హరిశ్చంద్రుడు. అతనిని మించిన వారాతని భార్యయగు చంద్రమతియు మంత్రితయగు సత్యకీర్తియు పేరు నిండుకుండలు. ఆ కారణములచేతనే కరుణమున కింత ప్రాధాన్య మీకావ్యమున కలిగెను. హరిశ్చంద్రాదులు పడు బాధలు చూచిన పాపాణహృదయ మైనను కరిగిపోవును అనేక సమయములయందు విశ్వామిత్రుడే దిగ్భ్రమ చెందినాడు.

సత్యసంధుడైన హరిశ్చంద్రుని బొంకింపవలెనను సంకల్పముతో వానిని సర్వనాశనము చేయుటకై సంకల్పించి విశ్వామిత్రుడు మాయలేడిని కల్పించి హరిశ్చంద్రుని తన ఆశ్రమమునకు తెప్పించుకొనినాడు. మాతంగ కన్యలను సృష్టించి రాజును చేర పంపినాడు. కన్నెత్తియైన పరశ్రీలను చూడని వాడును నేకపత్నీ వ్రతుడును అగు హరిశ్చంద్రుడు మాతంగకన్యల కోరిక తీరస్కరించుటచే కౌశికుని కోపమున కాస్కారము కలిగినది. మాతంగకన్యల శృంగార చేష్టాదులు మనుచరిత్రము నందలి వరూధినిని తలపించుచున్నవి ఇప్పట్టున మాత్రమే శృంగార రసాభాసమున కాస్కారమీ కావ్యమున కలదు. అది కూడ మనుచరిత్రమునందలి వరూధిని ప్రవరాఖ్యుల శృంగారా భాసమును బోలి యున్నది. మరియెచ్చటను గౌరన కావ్యమున ఇట్టి శృంగార వర్ణనము కానరాదు. మార్కండేయ పురాణ దేవీభాగవతముల యందు నీ మాతంగకన్యల సృష్టి కాన రాదు. స్కాందపురాణ తీర్థఖండస్థమని పేర్కొనబడిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యమునందే ప్రసక్తి కలదు కాని యింతటి విపులవర్ణనమందు కానరాదు. రసపోషణమునకై గౌరన కావించిన అపూర్వమైన కావ్యవర్ణన మిది.

ఈ కావ్యమునందు సత్య వీరమునకు తోడుగా కరుణరసము పోషింప బడుట విశేషము. విశ్వామిత్రుని క్రోధమధికమైన కాలదియు హరిశ్చంద్రునిలో సత్యసంధతయెడ నుత్సాహము పెరిగినది. మాతంగకన్యలను మాటిమాటికి వివాహమాడుమని హెచ్చరించు విశ్వామిత్రునకు హరిశ్చంద్రుడు "నేను పాలించు

రాజ్యమైన విడుతుగాని కులము విడువనని" సమాధానమిచ్చినాడు. సమయము నకై వేచియున్న విశ్వామిత్రునకు వెదుకబోయిన తీగ కాలికి తగిలినట్లయినది వెంటనే తథాస్తు మా కంటియేచాలు నని పలికినాడు. సంకోచమేమియులేని హరిశ్చంద్రుడు నిండు మనముతో దేవ భూదేవ మాన్యములుదక్క సమస్త రాజ్యమును అష్టైశ్వర్యములను విశ్వామిత్రునకు ధారాదత్తము చేసినాడు. ఇది అపూర్వమైన సంఘటనము. మాట పట్టింపునకై సమస్తమును ధారవోయువ్యక్తి ఉండుట ఆరుదు. అందును ముందువెనుకలాలోచింపక హరిశ్చంద్రుడు మాట వరుసకై అనిన మాటలు విశ్వామిత్రుడు పట్టుకొనినాడు. సంతోషముతో తన మనమున లేశమైన సంకోచములేకయే హరిశ్చంద్రుడు రాజ్యమును ధారవోయుట విశేషము చంద్రమతి కూడ తగిన యిల్లాలు. రాజ్యప్రధానము మానవాళినేగాక దేతాకోటిని గూడ చకితపరిచిన సంఘటనము. అందులకే:-

“ధారవోసిన జలధారకు మున్నె
తొరగె బువ్వుల వాన తోడనె మ్రోసె
సురదుందుభులు మునిస్తులుఁజలంగె
గెలిచె వసిష్ఠుఁడంకలి లే దటంచు
నలనొప్ప నాకాశవాణి భాషించె”

నని వర్ణించినాడు. జలధారకు మున్నె పుష్పవృష్టి కురిసినది. సురదుందుభులు మ్రోగినవి. ఆకాశవాణి భాషించినది. ఇచ్చట అద్భుతరసము పోషింపబడినది.

మార్కండేయ పురాణమునందు హరిశ్చంద్రుడు రాజ్యము ధారవోయు విషయము పేర్కొనబడినది. కాని రాజ్యము కావలెనని విశ్వామిత్రుడు కోరిన పిమ్మట హరిశ్చంద్రుడు నిర్వికారముగా రాజ్యము ధారవోసినట్టు కలదు. అటు లనే దేవీభాగవతము నందును కలదు. కాని గౌరన కావ్యమునందలి రసౌచిత్యమున కందు తావు కానరాదు. స్కాందపురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానముని పేర్కొన బడిన కథయందు మాత్రమే సంఘటనము పేర్కొనబడెను. ఇటులనే మాయా లేడి సృష్టియందును నూతంగకన్యల సృష్టియందును నద్భుతరసము పోషింప బడినది. ఇవియు మార్కండేయ పురాణ దేవీ భాగవతముల యందు కానరాని సంఘటనములే. అంతియేగాక అరణ్యమున కారుచిచ్చు క్రమ్ముకొనగా చంద్ర

మతి అందు అద్భుతముగా ప్రవేశింప అగ్నియే చల్లారిపోయినది. ఇదియు మహాద్భుతము మైన సంఘటనము, మార్కండేయ పురాణ దేవీభాగవతముల యందు కానరాదు. కావ్యాంతము నందలి దేవతా సాక్షాత్కారముకూడ అద్భుత వనమును పోషించినది. ఈ సంఘటనముమార్కండేయ పురాణ దేవీభాగవతముల యందు కానవచ్చుచున్నను వానియందు లేని చమత్కారము గౌరవ కావించినాడు. పుత్రశోకము సహింపలేని యాదంపతులు తాము మరణించుటకై చిత్తి పేర్చుకొని యందు ప్రవేశించుటకు సిద్ధపడ లక్ష్మీసమేతుడైన నారాయణుడు దేవతాకోటితో ప్రత్యక్షమయ్యెననియు అప్పట్లున ఇంద్రుడు అమృతవృష్టి కురిపించెననియు దేవదుండభులు మ్రోగెననియు గౌరవ వర్ణనము. దేవీ భాగవతము నందు హరిశ్చంద్రుడు చండాలున కమ్ముడువోయి త్రికరణ శుద్ధిగా సేవించెదనని పలికినపుడే ఆకాశవాణి అతనిని కీర్తించినట్లులును వుష్ణవృష్టి కురిసి దేవదుండభులు మ్రోగినట్లును వర్ణింపబడెను. అంతమున గౌరవ కావ్యమునందువలె చంద్రమతి శిరస్సు హరిశ్చంద్రుడు ఖండింపవలసి రాగా నాతడు దానిని భరింపలేక లేక చిత్తిలో దూకుటకు భార్యతో సిద్ధపడగా శతాక్షిణి ప్రార్థింప యమధర్మ రాజుతో గూడ ఇంద్రుని దేవతలును బ్రహ్మవిష్ణు పరమేశ్వరులును ప్రత్యక్షమైనట్లు చెప్పబడినది. గౌరవ ఇప్పట్లున అద్భుతముగా వర్ణించినాడు. హరిశ్చంద్రునకు భార్య నిరపరాధియని తెలియును ఏకైక పుత్రుడైన బాలుని శవమెదురుగ నున్నది. తాలిమి తూలిని ధీరోదాత్తుడైన హరిశ్చంద్రుడు తనను చేయిపట్టి విశ్వామిత్రుడు వారించుచున్నను వినక సమస్త దేవతాకోటియు నాకాశంబున విమానములలో వేక్షించుచుండ ఖడ్గమెత్తి ఆమె కంఠానాశము తెగవేసినాడు. ఆమె కంఠము తెగుటకు మారుగ పూలహారమై కంఠమున నిలిచెను. ఇది అత్యద్భుతమైన సంఘటనము తన చేతిధార తప్పెనో లేక విశ్వామిత్రుని మాయయో తెలియజాలని హరిశ్చంద్రుడు తిరిగి ఖడ్గమెత్తి వ్రేయ నుంకింప గోరీసమేతుడైన పరమేశ్వరుడు ప్రత్యక్షమైనట్లు వర్ణింపబడినది. గౌరవ శివకవి యగుటచేత శివ దర్శనము కావించినాడు. ఈ విధముగా అంతమందద్భుతరసము పురాణముల యందు కానరాని విధముగా గౌరవ వర్ణించినారు.

వశిష్ట విశ్వామిత్రు లింద్రసభతో ప్రతిజ్ఞలుచేయు సందర్భమున రౌద్ర రరము పోషించినది. మార్కండేయమున కానరాని సంఘటనమిది. దేవీ

భాగవతమునందు పేర్కొనబడినను గౌరవ తన కావ్యముతో నీ సంఘటనమును తీర్చిదిద్దినాడు. అటులనే అంతకుండు ప్రక్షిప్తమని పేర్కొనబడిన ఆదివక్త యుద్ధము నందును రౌద్రము కలదు. మాతంగ కన్యలను హరిశ్చంద్రుడు చాచి మోది పంపగా విశ్వామిత్రునకు మిక్కిలి కోపమువచ్చునప్పటి వర్ణనమునందు రౌద్రము తగిన విధముగా పోషింపబడినది. దీనికి స్థాయిభావము కోపము. ఇది భాగవత మార్కండేయ పురాణములయందీ సంఘటనకానరాదు. మాతంగ కన్యలు విశ్వామిత్రుని యొద్దకు చేరి తమకు రాజుచే జరిగిన పరాధవము వర్ణించెప్పుకొని విశ్వామిత్రుడు -

అలకమై మిట్టి మీనై పడి కెరలి
వలచేతి జపమాల వసుధపై పైచి
పటు రౌద్ర రేఖ చొప్పడ ముడి పీడ
క్షుణ్ణిల జటానలి గునిసి తూగడ
బ్రమిసి యచ్చటి మునిప్రవరులు వడక
దిమిరి దండము కేల ద్రిప్పుచు లేచి
... ..
కాలరుద్రుడా ! లయకారుడో యనగ
మూడగ్నులను మునిమూర్తి యైనట్లు"

వచ్చు కొలికుని హరిశ్చంద్రుడు చూచినాడు. ఈవర్ణనము నందలి ప్రతి పాదమునను ప్రత్యేకతకలదు. కోపమునకు ప్రతీక కొలికుడు కోపమున కింతకుండు సవధి యుండని రీతిగ గౌరవ వర్ణించినాడు. హరిశ్చంద్రుని వేట వర్ణనమునందు విశ్వామిత్రుని కోపవర్ణనమునందును నాతడు కాననములందు కలకాపిలను కల్పించు పట్టులందును రౌద్రము పోషింపబడినది. ఇది ఇది భాగవత మార్కండేయాది పురాణములయందు కానరావు. స్కాందపురాణ ద్విభంశముని చెప్పుబడిన హరిశ్చంద్ర కథయందు ఈ సంఘటనములు పేర్కొనబడినను నీ వర్ణనములు దానిలో కానరావు.

గౌరవ కావ్యము కలహకంతి కాలకొలికుల రూపరేఖావిలాస సంభాషణాదులు హాస్యరసపోషకములు కాలకొలికుడు వీరబావునితో సంభాషించుచు

చంద్రమతి తనబాలుని శవము కొనిపోవును. ఆ సన్నివేశమున కాలకౌశికుని జూచి పురవాసినులు:-

“అదె విప్రభల్లూక మరుదెంచె దల కి
పదపద మనుచు నప్పార కామినులు
పెట్టగా నొండొరు బిలుచుచు గలగి
జల్లున గమనిచ్చి సందులు చూచి
పోవంగ” 944-48.

ప్రక్కకు తొలగిపోవ బాలురిలో నాతనిని

“కుదిచి యొక్కడు చేతి కోలబో వైచె
బెదరకొక్కడు శిఖ బెజికి రాదిగిచె
బొడిచె నొక్కడు తాటు వోవగ నెత్తి
విడిచె దోవతి కట్టు వెస నొక్కరుండు
నొక్కడు మేసంబులూదిరా బెజికె
నొక్కడు జందెంబులాగి ద్రెంచి వైచె
నొక్కడు గొడుగు డాయుచు బట్టి విరిచె
నొక్కడు పుస్తకం బొడిసి కై కొనియె

... ..

... ..

ఒక్క చీబోడు లంపట పెట్టినట్లు”

ఇది బాలు లాతనిని పెట్టిన బాధ ఇప్పట్టున మనకు నవ్వు కలుగుచున్నదే. విప్రుని నట్లు బాధించుట సాధారణ పరిస్థితిలో దోషమైనను సాత్వికూరాలైన చంద్రమతిని వధించిన తీరునకు పురస్త్రీలును బాలురును నట్లు చేయుట హాస్యమునకు తావకమైనది. ఇటులనే భార్యయగు కలహకంఠిచే కాలకౌశికుడు దెబ్బలుతిను సందర్భమునకు ఆతడామెకు భయపడు సమయమునలయందు హాస్యము పోషింప బడెను. పీనిని మార్కండేయ పురాణ దేవీ భాగవతములయందు కానరాని సంఘటనములని చెప్పవచ్చును. హాస్యముతోబాటు కలహకంఠి కాలకౌశిక వీర బాహుల రూపరేఖావర్ణనమునందును శ్మశాన వర్ణనమునందును జుగుప్స పోషింప బడినది.

కాలకౌశికుడుచంద్రమతిని కొనుటకై పోవు సమయమున నతని వర్ణనము కలదు. వాని ఆకారము మనకు వికారము కలిగించును. వాని గుణగణముల వర్ణన కూడ నిటులనే ఉన్నది. ఈతడు సమీపింప పురజనులు అదె వచ్చె నడపీనుగ యనుచు తొలగుచు అతని శరీరపు కంపు భరింపజేక తుప్పున నుమ్మి వేయుచుందురు. ఇంక నీతని కోరిక లాకారమును మించియున్నవి.

ఎవ్వడు మృతజాతుడెవ్వడు రుగ్మః
డెవ్వఁడు దుర్ముతుం డీపురిలోనఁ
బ్రేతవాహకునిగాఁబలువ రెవ్వరును
బ్రాదిగా వెడలింప బడఁగులు లేవు
బొమ్మ కాకానుల భోజనములకు
రమ్మని ప్రార్థింప రాక్షాక్కరుండు
పిండివంటలు నెయ్యి బెల్లంబు పప్పు
గండళాంతులఁ దృప్తిగాఁ దినలేదు
లేదా! మృత్యువు చంపలేఁడా! జముండు
కాదేని చావులు గఱవాయె జగతి
నీకొట్టికకు వి పుడెట్లుఁ చేరెడిని
గైకొని బ్రతుక నేగతి గలదింక
మూఁకలై జమలు నిర్మూలమై చనిరో!
లేక నావీనుల గదీసెనో చెవుడు
శ్రుతి సుఖంబుగ మాజీ శుష్కరోదనము
నితంబుగ ముని నేడు వినరాదదేల?

అనీ తలపోయుచు నాహరిశ్చంద్రుని సమీపించి మానవాళి భయపడుచు వేనిని కోరుకొనదో ఆవిషయములు కాలకౌశికునకు మహానందము కలిగించును. ఈతని భార్య యీతనిని మించిన మూర్తి. ఈమె వర్ణన మింతకు పూర్వముదాహృతము. అట్టి ఈమెను చంద్రమతి వీక్షించినది. కలహకంఠి యేహ్య భావము నకు మూర్తిభవము. రూపమునకు తగినదామె పేరు.

వీరబాహుని ఆకార వికారాదులు కూడ జుగుప్సాకరములు. మార్కం
 డేయపురాణదేవీ భాగవతములయందు వీరబాహుని రూపమును శ్మశానమును
 వర్ణింపబడినది. అందు మారన మార్కండేయపురాణమున నొక వృత్తముతో
 మాత్రమే యీవర్ణనము కావింపబడియుండ గౌరన దానిని విస్తృతము గావించి
 వీరబాహుని రూపమునకు తగిన విధముగా శ్మశానము కావించెను. అదియు
 ఇందు ప్రతి సంఘటనమును హరిశ్చంద్రుని తొంకించుటకై కల్పింపబడినది.
 చండాలున కమ్ముడు పోయి ఆశ్మశానమున నివసించుటకు హరిశ్చంద్రుడు
 చూపిన ఉత్సాహముతోనే సత్యవీరము పోషింపబడినది. ఆ సత్యవీరమున కాలంబన
 ముగా కరుణ మిందు ప్రత్యక్ష మగుచున్నది. కట్టుగుడ్డలతో హరిశ్చంద్రుడు
 కాననముల కేగినప్పుడును అతడు నక్షత్రకుని వలననేగాక అరణ్యమున ఆకలి
 దప్పలచేతను విశ్వామిత్రు కల్పిత కంటకాది విషయములచేతను బాధలు పడిన
 సమయములయందును గుండెలు పిండివేయ శోకము మనకు కలుగు చున్నది.
 అటులనే చంద్రమతి ఆగ్నియందు ప్రవేశించునపుడును హరిశ్చంద్రుడు భార్య
 పుత్రులను ఆమ్మనపుడును చంద్రమతి కాలకౌశికుని గృహమున పడిన బాధపడు
 పట్టునను. బాలుని మరణ సంఘటనమందును, చంద్రమతి వానిని శ్మశాన
 మునకు తెచ్చి అచ్చట భర్తను కలిసినపుడు, చివరకు చంద్రమతి శిరస్సును
 హరిశ్చంద్రుడు సరుకుటకు సిద్ధపడినపుడును, కరుణమునకు ప్రాధాన్యము కలిగి
 యిది. వీనినన్నిటిని చైర్యముగా ఎదుర్కొనుచు అశాశ్వతమైన సుఖములను
 'రక సత్యములనందే మనము నిలుపుటలోనే నేరమునకు స్థానమేర్పడెను.
 విశ్వామిత్రుడు తన చేయి పట్టి పిలిచినను తన పని నెరవేర్చుకొనుటకే
 హరిశ్చంద్రుడు నిశ్చయించుకొనుట వీరలక్షణము. అందుకే పరమేశ్వరుడు
 దిగివచ్చి అతనిని సమీపించి నివారింపవలసి వచ్చినది.

గౌరన అలంకారవైభవము

అలంకారములు - లోకోక్తులు - జాతీయములు

గౌరన రచనలో నొక ప్రత్యేకత కలదు. ప్రతి వాక్యమును ప్రతి హితయు ప్రతి సమయమునను ప్రత్యేకమైనదై అర్థవంతమై సాగినది. అడుగడుగునను అలంకారములతో, లోకోక్తులతో, జాతీయములతో నిండి అతుకుల బొంతవలె గాక యొప్పినది. ఈ అలంకారములు అతని వర్ణనములకు పూస లోని దారమువలె నొప్పి కాశ్య శిల్పమును నినుమడింప జేసివది. “ఉపమా కాళిదాస్య” అని లోకోక్తి ఈ సందర్భమున గౌరనను కాళిదాసుని పక్క చేర్చనచ్చును. దేవేంద్రుడు కొలువు కూటమున ముని గణ సేవితుడై పరి వేష్టించియుండి, మునులను చిక్కుప్రశ్న అడిగెను. అంతట మునులందరు ముందు వెనుకలకు చూచుచుండిరి అట్టియెడ వశిష్టుండు లేచి:-

“వరుస నార్వరు చక్రవర్తులలోన

దరిమిడి మున్నెన్న దగు చక్రవర్తి”¹

అందరు మునులును ఆశ్చర్యముతో చూచుచుండిరి. కోపమున దూర్వాస షహర్షికి తమ్ముడనడగినవాడును వశిష్టునకు వ్యతిరేకముగా సంచరించువాడును అగు విశ్వామిత్రున కామాటలు చెపులకు ములుకులై సోకినవి. అప్పుడు గౌరన:-

అనిన విశ్వామిత్రు డంబున ధ్వనికి

గనలి సింహము మాలు గర్జించినట్లు”²

అని వర్ణించినాడు. ఇందలి ఉపమానము సాటిలేనిది. ఘనుడైన మేఘుని గర్జనలు వశిష్టుని పలుకులు, వానికి నిష్కారణముగా కోపించునది. పౌరుషము గల సింహము. తనకంటె ఘనులు కరనుకొనుట దాని స్వభావము. అందు లకే తనకంటె ఘనముగ వశిష్టుడు హరిశ్చంద్రుని పేర్కొనుటయు దోషముగా

1. సత్యసంధుడైన హరిశ్చంద్ర చక్రవర్తి అని నుడివెను.

2. గౌరన హ. ప్ర భా. ద్వి 153-154.

కనబడినది విశ్వామిత్రునకు. ఇచ్చట విశ్వామిత్రునకు హరిశ్చంద్రుని యొడ పగ యేమియు కానరాదు. వశిష్ఠుని పలుకులు బట్టియే వాగ్వివాదము బయలు దేరెనని చాల సమయోచితముగ గౌరన వర్ణించినాడు.

అటులనే విశ్వామిత్రుడును తన వాదమును సమర్థించుకొనుచు వశిష్ఠుని వాక్యములను తిరస్కరించుటకై :-

జనపతులేయూరు? సత్యమేయూరు?
ఏడ హరిశ్చంద్రు? డెక్కడి సత్య
మేడ నమ్మెడి దిది? యినవంశజులకు”

నని విషమాలంకారముతో పలికినాడు.

రాజు లేయూరివారు? సత్యమేయూరిది? అనగా రాజులును సత్యసంధ తయు ఉత్తర దక్షణ ధ్రువము వంటివని భావము. అంతేగాదు ఇనవంశజు డైన హరిశ్చంద్రునకును సత్య స-ధతకును సంబంధమేమి? యని విశ్వా మిత్రుడు పలికినట్లయ్యెను. ఇన వంశజుడైన త్రిశంకుడు కూడ మూడు దోషము లాచరించి త్రిశంకుడని పిలువబడుటచే నేడిట్లు పలికెను. పైగా గౌరన దీని నుత్తర కథగా పేర్కొనుటచే వైదిక వాఙ్మయమునంచలి హరి శ్చంద్రుని వృత్తాంతమును పూర్వ కథగా తలపవలసి వచ్చుచున్నది. ఆకథలో హరిశ్చంద్రుడు తానాడిన మాటకు కట్టువడక పుత్ర వాత్సల్యముచే అక్లిగి పడను బ్రాహ్మణబాలుని యాగపశువుగా నర్పించినాడు. వైదిక వాఙ్మయ కథలో నెచ్చటను హరిశ్చంద్రుడు తానాడిన మాటను నిలబెట్టుకొనుటకు ప్రయత్నింపడు. ఆవిషయమును దృష్టియందుంచుకొనియే గౌరన యిట్లు కూర్చెనేమో యనిపించు చున్నది.

పోగా విశ్వామిత్రుని పలుకులకు వశిష్ఠుడు కోపము పట్టజాలక:-

“అంతుగా నాబోతు అంకె వేసినను
గంతులు డెక్కనే కంతిరవంబు”

కెల్ల జంబాటంబు కౌశిక యిక మానివేయుమని పలికినాడు. అబోతు గొప్పగా అంకె వేసినను సింహము తాను భయపడి గంతులు మానునా? అనగా కల్లబొల్లి

మాటలతో ఆంబోతువలె విశ్వామిత్రుడు అంకె వేసెననియు సింహమువంటి తాను భయపడననియు వశిష్ఠుని భాషము. వశిష్ఠుని విజయమీ సూక్తియందు ప్రతి ధ్వనించుచున్నది. ఇందు చక్కని దృష్టాంతాలంకారము కుదురుకొనెను

అంతటితో బోక వశిష్ఠుడు తన గాంభీర్యముతోపాటు హరిశ్చంద్రుని సత్య సందతను ప్రకటించుటకై :-

“నురగ కంకణ తోడ నూరజోగులను

సరిచేసి యెన్నెన చందాన నీవు” 4

హరిశ్చంద్రుని సామాన్యులతో పోల్చితివని చక్కని దృష్టాంత పూర్వకముగ విశ్వామిత్రునకు వశిష్ఠుడు సమాధానమిచ్చినాడు. ఇందుచే శివునివంటి ఉన్నత స్థితి కలవాడు హరిశ్చంద్రుడనునది స్పష్టముగా తెలియుచున్నది.

ఈ మాటలు విన్న కౌశికుడు కోపముచే ఉడికిపోయినాడు. అప్పునివలె నీ విశ్వామిత్రుడు వట్టి జజ్జరులకు బెదరువాడు కాడనుచు

“దంధడి డీకొని తగరు దాకినను

గొందలవందు నే కుల పర్యతంబు” 5

పలికి దృష్టాంతాలంకార పూర్వకముగా సమర్థించుకొనెను.

ఇట్టి వాదోపవాదనలు చేసినవారు హరిశ్చంద్రుని సత్య సందతకై తీవ్ర ప్రతిజ్ఞతొనరించిరి. అప్పుడు ఆదిశేషుని పడగలు క్రుంగినవి. మిన్ను అడరినది. మేడిని గిరగిర తిరిగినది. జలిమలు గలగెరు నక్షత్రములు కాలినవి. దిక్కులు ప్రక్కలయ్యెను. ప్రత్యక్ష భగవానుడైన సూర్యుడు పొందిన వికారమును గౌరన యిల్లు సూచించినాడు.

“పెల్లుగా గావిరి బెరసి యద్దంపు

బిళ్ళపోలికి రవి బింబంబు దోచె” 6

అధికముగా నలుపు వ్యాపించిన అద్దపు బిళ్ళవలె సూర్యబింబము కనపించినదట. ఇచ్చట నీ యుపమానము అపూర్వమైనది. అద్దమనిన చాలును గాని

4. గౌరన.హ.ప్ర.భా.ద్వి. 171-1 2

5. గౌ. హ. ప్ర. భా. ద్వి. 193-194.

6. గౌరన.హరి.ప్రభా.ద్వి. 315-316.

అర్ధపు బిళ్ళవలె నుండుటచే సూర్యబింబపు గుండదనము బాగుగా స్ఫురించును. నలుపు వ్యాపింపగా కాంతి విహీనమైన అర్ధపు బిళ్ళవలె సూర్యబింబము కలదని గౌరన వర్ణన. తదుపరి నచ్చటి సభ వారందఱు:-

“జున్నురే చిని రీతి సురలెల్ల బెడరి”

ఎవరి త్రోవల వారేగిరి ఇచ్చట ఉపమాలంకారము సహజసుందరమై యొప్పినది తేనెపట్టు చెడరినప్పుడు ఒక్కుమ్మడిగా తేనెటీగలన్నియు భయముతో ఏదో ఆపద కలిగినదన్న సందేహముతో చల్చాచెదరగును. అ మునీశ్వరుల శపథ ములకు సభలోని సురలందఱు భయపడి ఒక్కుమ్మడిగా చెల్లచెదరై రని తెలుపుటకు ఇంతకంటె మంచి ఉపమానము లేదనియే తలపవలెను.

వశిష్ఠునితో వాగ్వివాదమునకు దిగిన విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధతను పరీక్షించుటకు సమయమునకై వేచియుండెను. అట్టియెడ వసంతా గమనము హరిశ్చంద్రుడు మహాక్రతు వొనరించి దానము లొనరించుచుండెను. కపట మనంబుతో విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్ర మహారాజును సమీపించి

“కల్పవృక్షముఁ జెరి కాయడ్గినట్టు
లల్పదానం నొక డడుగవచ్చితిమి”

అని చెప్పినాడు కల్పవృక్షమువంటి హరిశ్చంద్ర మహారాజును సమీపించి గొప్ప ఫలమును యాచంపక వెట్టివానివలె వ్యర్థమైన చిన్న కోరికను కోరుచు న్నానని యతని భావము ఈ యుపమానము హరిశ్చంద్రుని గొప్పతనమును దానశీలమును ఉదారబుద్ధిని చెప్పకయే చెప్పచ్చున్నది. ఇంత చక్కని ఉపమానము హరిశ్చంద్రునకు నిజముగా తగియున్నది. ముని కోరిన కోరిక తీర్చుటకు హరిశ్చంద్రుడంగీకరించెను పాపము రాజునెదో చేయవలెనని ఆశించి ముని వచ్చినాడు:-

“ఒడుపు దప్పినయట్టి యురగంబు పోలెఁ
దడయక వచ్చిన తనపూస్కి దప్పి” 7

ముని నిల్చెనని భావము. నర్పము కాటువేయనెంచి యది తప్పినచో ఎట్లు బుసలు కొట్టునో ఆవిధముగా విశ్వామిత్రుడు పగర చేయిదాటిపోగా క్రుద్ధుడై

నాడని స్ఫూర్తి. ఇట్టి అర్థవంతములైన ఉపమానములు బౌతికమెరిగి వాడుట తోనే గౌరవ కవితావై భవము తెలియుచున్నది.

అట్టి కలిహళిలి వెడలిపోగా హరిశ్చంద్రుడు గట్టిగా ఊపిరి పీల్చుకొని నాడు. ఎట్టి జగడమును రానందుకు మవమున సంతసించి

“వెసబాము జంపిపై వేసిన రీతి
మసలకపోయె నమ్మలకల తపసి”

అని రాజు తలపోసినాడు. పామును చంపి భయపెట్టుటకై మానవునిపై దానిని వేసిన విధముగా నీ మునీశ్వరుడు తన్ను భయపెట్ట జూచెను. కాని చచ్చిన పామువలె నతని పనులు తన్నేమియు చేయలేదని రాజుభావము. తదుపరి సూర్యాస్తమయ చంద్రోదయ వర్జనమిట్లున్నది.

భవచండ తాండవ భ్రమణవేగమున
దివినుండి పడిన యందియ యన బోలి
కిరణ జాలంబుల కెంపు సొంపెనగ
నరుణబింబము పశ్చిమాంబుధి గ్రుంకె
గొనురారునభమను కొలనులో విరియు
కుముద జాలంబు బాగుగఁజుక్క లెసగె
సురుచిర లీలమై సురరాజు దేవి
ధరియించు కర్పూర తాటంక మనగ
మెల్లవై నన లొత్తు మించుల బొదలి
చల్లనై వ్రటివ చంద్రుడు వొడిచె

ఇదికూడ రమణీయముగా చమత్కారముగ చేసిన వర్ణనలు, శివుడు వేగముగా తాండవము చేయునపుడు దివినుండి జారిన యతని కాలి అందియమేమో అను నట్లుగా సూర్యబింబము కిరణజాలముల కెంపు ఆతిశయించుచుండ పశ్చిమాంబుధిని క్రుంకినదని కవి ఉత్పేక్షలంకారముతో ఊహించి చెప్పెను.

సూర్యాస్తమయానంతరము చుక్కలు ఆకాశమున వ్యాపించును.

అప్పుడు:-

“కొమరారు నభమను కొలనులో విరియు
కుముదిజాలంబు బాగున జుక్కలెసగె”

నని రూపకాలంకారములో కొలవనెడి ఆకాశంలో కుముదంబులనెడి
చుక్కల వికాసమును గౌరన వర్ణించెను. ఇచ్చట అందిమైన ఆకాశమునందు
కొలనుయొక్క ఆకార గుణములను తారకలయందు కుముదత్వమును నిరూ
పించుట గౌరనకే తగినది.

తదుపరి చంద్రోదయమైనది. దానిని గౌరన ఉత్తేజాలంకారములో
వర్ణించెను. సురరాజగు దేవేంద్రుని పట్టమహిషియైన శచీదేవి ధరియించు
తాటంకమో యానునట్లుగా చంద్రోదయమైనది. ఈ విధమున గౌరనార్థుని
యలంకారక రచనము సాగినది పరిశీలింపగా నీతని యలంకారములన్నియు
హృద్యములు.

అలంకారములు:-

“చైత్ర దర్శిత వన దేవతా కరస్పటిక
దర్పణంబును బోలె దనరారుచున్నవి.”

ఉపమాలంకారము

వినుత పస్తువులేడ? విద్యవారేడ? విషమాలంకారము

“మెలుగు ముత్యంబుల మ్రింగు మీనమ్ము

లలుగక వెనగ్రక్కనట్టి చందమున

బలుమాఱు గ్రమ్మెడి బాష్ప బిందువులు

వలద చన్నులమీద వానయై లారగ

ఇందున్నది అరుచైన ఉపమాలంకారము. మీనములు మెరియుచున్న
ముత్యములను అశతో మ్రింగును. కానీ అవి అరుగక పోవుటచే వెంటనే
క్రక్కివేయును. అదే విధముగా ముత్యములు వంటి కన్నీరు మీనముల వంటి
అమె కంటి నుండి జారుచున్నవనిభావము. ఈ వర్ణన విశదమైనది. అలంకారము
హృద్యమైనది. ఇందు ఉపమాలంకారమే గాక అతిశయోక్తి కూడ కానవచ్చు
చున్నది. ఒకే వాక్యములో పెక్కు ఉపమానములుండుట యొక విశేషము:-

చెచ్చెర రాయంచ చెంగల్యకాలను

జొచ్చిన గతి చిచ్చు జొచ్చి యా నడుమ

గలయ బూచిన కింశుకంబుల తోన
జేలువారుచున్న రాచిలుక చందమున
సొబగొందు క్రొన్నెల సోగన బాగునను” 8

చంద్రమతి పెనుమంటల నడుమ నిలవబడి వన్నె తరుగక మైతీగ వాడుక నిలిచినది. రాయంచ మిక్కిలి యానందముతో నొయ్యారముగ వెంగల్వ కొలసునందు ప్రవేశించును. అటులనే రాయంచ వంటి మహారాజు మహాపతివ్రత యైన చంద్రమతి నిర్భయముగా మంటలలో ప్రవేశింపవచ్చెను. అట్టి ఉపమానముతో సంతృప్తి పడిన గౌరన అమెను కలయ బూచిన మోదుగు చెట్ల నడుమ నున్న రాచిలుకవలె మంటల నడుమ నున్నదని చెప్పినాడు. అంతియేగాక ప్రబల సంధ్యారుణ కాంతితో ప్రకాశించు వెన్నెలవలె నెత్తిని సంధ్య కాంతితో నవ్వుచున్న చంద్ర రేఖవలె కాంతితరుగక ముఖమైనది వాడక చంద్రమతి కలదన్న యాహాయిందు కానవచ్చుచున్నది. ఇట్టి యుపమానములు గౌరన కవితా చమత్కృతికిని పాండిత్యగరిమకును నిదర్శనములు. ఇచ్చట చంద్రమతి ధైర్య సాహసములు పరసీమనందుకొనినవి. ఇట్టివియేగాక ఈతఁ డావ్యమున నెన్నియో అలంకారములు గలవు.

మినుగవనుగు గవ్వ మీటిన యట్లు¹⁰ ఉపమాలంకారము⁹ ఇదియును అపురూపమైన గౌరన ప్రయోగమని చెప్పవచ్చును. అనగా పెద్ద గవ్వ మీటినను ఏనుగువలె కథలకయున్నవని భావము.

నక్రంబు వట్టిననాడు గజేంద్రు
విక్రమంబున గాచి విడిపించినట్లు¹¹
ఇందు ఉపమాలంకారము గలదు.

కౌశికుని వెంటనేగు చంద్రమతి భర్తతో పలుకుచున్నది. ఇచ్చట అమె లోకజ్ఞతయు దేవునియెడనామెకు గల నమ్మకమును స్పష్టముగా

8. గౌరన. హ.ద్వి.ప్ర. భాగం ద్వి. 227. - 5.

9. గౌరన ద్వి.ప్ర భాగము. ద్వి. 2334-35, పుట 224 వావిళ్ళ

10. గౌరన.హరి.ద్వి.భాగము. ద్వి.161.

11. “ “ “ “ “ 860-61

తెలియుటయే గాక భర్తయైనను తప్పక సుఖించుననియు భగవంతునిచే తప్పక రక్షింపబడుననియు తెలియుచున్నది.

“సుడిగి కోటలులేని యురగంబు వోతె” ¹²

-ఉపమాలంకారము

“సివ్వంగి లేడి వీక్షించు చందమున” ¹³ -ఉపమాలంకారము

“గాలుసు దప్పిన యట్టి కోతి చందమున” ¹⁴

“చల్లగా నీడయైన చలివేంద్ర వోతె” ¹⁵ -ఉపమాలంకారము

“కులగిరిపై నుండి కుంభిసి మీది

కసమున నులుకు సింహంబు చందమున” ¹⁶ -ఉపమాలంకారము

ఈ విధముగా నీకావ్యమునందు పరిశీలించినచో అనేకములగు అర్థాలంకారములే గాక శబ్దాలంకారములు కూడ నచ్చటచ్చట వర్ణనలలో కానవచ్చుచున్నవి. అలంకారములతో బాటుగ నిందు ప్రాధ్యాన్యము వహించినవి యీతనిలోకోక్తులును జాతీయములును అని చెప్పవచ్చును.

లోకోక్తులు:-అనేక కావ్యములలో లోకోక్తులు సందర్భవశమున వచ్చుచుండును. కాని గౌరవ కావ్యమునందు కొన్ని వింత లోకోక్తులు కూడ కానవచ్చుచున్నవి. ద్విపదముతోబాటు నీలోకోక్తులును జాతీయములును గూడ తెనుగుదనము నుట్టి పడవేయుట యొక విశేషము.

తగిన మాటకు దగినయు తరము

నుడువక ప్రాజ్ఞుండు నోరొత్తుకొనునే

అడిగిన మాటకు దగిన ప్రత్యుత్తరం మీయక తెలివిగల వాడు నోరు మూసుకొని యుండునా? అని అర్థము. ‘నోరొత్తుకొనుట’ యనగా నోరు మూసికొనుట తగిన సమాధానమీయకుండుట యని భావము. ఇచ్చ వచ్చిన

12.	“	“	“	“	975
13.	“	“	“	“	1996
14.	“	“	“	“	1505
15.	“	“	“	“	2068
16.	“	“	“	“	229-3035 వావిళ్ళ 1951

తీతని హరిశ్చంద్రుని సత్యనిష్ఠను గూర్చి హేళన చేయుచుండ వశిష్ఠుని పలుకులివి:- ఇదిఒక అపురూపమైన లోకోక్తి అని చెప్పవచ్చును:-

“నీరువ ట్టాటుకే నెయిద్రావికొనిన
నింగితంబెలుగనిదే జాణతనము” ¹⁷

నీరుపట్టనగా దాహము దాహమధికముగా నున్నదని రుచిగా నుండెడు నేయి త్రాగిన ఆ దాహము తీరునా? తీరదని అర్థము. అటులనే ఇంగితంబు అనగా మొగము తీరు అది తెలియనిది ఏమి జాణతనమగునని కూడ మాతంగ కన్యలు పల్కిరి. వారి విద్యకు మెచ్చిన హరిశ్చంద్రుడు మాతంగ కన్యలకు ఓత్సాహపాదులను కానుకలుగా నొసంగెను.

ఆతని పొందునే వారు కోరిరి. దాహ మధికముగా నుండ నీరు వంజి పొందిచ్చుట యుక్తముగాని వేనివలని మా కోరిక నేరవేరునా? అని వారు పల్కిరి. మా ముఖవైరులను బట్టి మా మనసు తెలియని నీతెలివి ఏమి తెలివియని కూడ వారి బావము.

“మును సిరి వచ్చిన మోకాలి నొగ్గు” ¹⁸
నుగువున..... ¹⁹
“అందని ఫలముల కట్టలు సాప” ²⁰
“కోరెడి వారికి గోఱత లెందుండు” ²¹

ఈ పలుకులన్నియు హరిశ్చంద్ర మహారాజు తనపొందు కోరిన మాలెతలతో పలుకు చున్నాడు. సంపదల నొసగుచుండ మోకాలడ్డు పెట్టి అందని ఫలమైన నా పొందుకైన అట్టలు సాపుట తగదు. కోరెడు వారికి గోఱతలెందైన నుండును. గాన కోరరానికోరికలు కోరక ఇచ్చిన మెచ్చి

-
17. గౌరన హరి.ప్రథమ భాగ.ద్వి. 894-95.
18. గౌరన.హరి.ప్ర. భా.ద్వి.894-95
19. గౌ.హరి.ప్ర.భా.909
20. గౌరన హరి.ప్ర.భా.ద్వి.942.
21. గౌ.హరి.ప్ర.భా.917

వెడలటని మెతగా వారిని మందలించినాడు. ఇందు అతని ఓర్పున
లోకజ్ఞతయు వెల్లడియగుచున్నది.

“చలిచీమ కొఱవిపె జనుదెంచినట్లు” ²²

అన చలిచీమ కోఱవిపైకి రాగా సునాయాసముగా మరజించునని భావము.

“తుదలేదు పీనుగుతోడి జాగరము” ²³

అనగా ఎంత కాలము నీవెంట తిరిగినను ధనము రాకున్నదని నక్షత్రకుడు
హరిశ్చంద్రునితో పలికినాడు.

“పేదవేనని నోర | బేవులు జూడ

నోదురే ఋణము దెంపున గొనువారు” ²⁴

ఇది అపురూపమై అరుదుగా జేయు ప్రయోగము తెనుగుదనముట్టి పదును ద్విపద
చందనమునకు తగియున్నది. పేదవాడనని నోటిలోని ప్రేవులు చూపింప
జాలితే ఋణము దెంపునగొనువారు వెనుతిరిగి వెడలువారుకారని హరిశ్చంద్రుని
తో చంద్రమతి పలుకుచున్నది.

ఇట్లు పరిశీలించినచో అనేకమగు చక్కని సామెతలు కనిపించుచున్నవి

“గుడి చుట్టి వచ్చిన కాలది మే తొడవు” ²⁵

“దానవుండై నల్ల ద్రావుచున్నాడు” ²⁶

“కడగి పీనుగు మీద గంచంబు వెట్టి
కుడుచగా జూచు కక్కుర్తిగా డితడు” ²⁷

“కరి రొంపి జిక్కిన గ్రమ్మట నెత్త
కరి యోపు గాక సూకర మెట్టు లోపు” ²⁸

22. గౌరన.హరి.ప్ర.భా.ద్వి. 2212

23. గౌరన.హరి.ప్ర.భా.64.

24. 201-202 వావిళ్ల ప్రింటు 1951

25. గౌ.హరి.ద్వి.భా.654.ద్వి.

26. గౌరన.ద్వి.భా.744-45 ద్వి.

27. గౌ.హరి.ద్వి.భా.786-87

28. గౌరన.ద్వి.భా.888-89

“పడికరితల పిల్లి పట్టిన దొబ్బ” 29
 “వెదకబోయిన తీగ విస్మయబొదవ
 పడముల దిగితె నాభాగ్యంబు కతన” 30
 “ముదసిన నాకొన్న ముట్ట జిక్కినను
 తొవలు మానసము డించి పులు మేయ జనునే”
 “వాపోవునే పిల్లి వడి దిన్న కోడి” 31
 “గూడు వడ్డికి సిచ్చి కూర్చెడు వారి
 జాలి పట్టెనియె యాశ్చర్య మేటికిని” 32
 “పన్నిన చీకటి బాసి వెల్లింప
 సన్నంపు దీపంబు సాలదే తలంప” 33
 “కని బెండపువ్వలగతి రాసి వోసి
 పొసగు నానాతన పొక్కు లెన్నితివి” 888-89
 వెడగొడ్డు బులినాకి విడిచినట్లైన” 973
 “బక్క చీబోతు లంపట జెట్టినట్లు” 965
 ఇంటివారిని లేపి యావల దొంగ
 బంటుకు జెయ్యిచ్చు పాపాత్మురాలు” 984-85
 ఉరసిన పుండ్లపై నువ్వును జల్లి” 1255
 “తొడబడ జేతికి దొరికిన ధనము
 విడిచి మీదట గొను వెంగలి గలడె” 1274-75
 పరదేశులకు గుళ్ళు పంచలు గాక
 యిరవై న సున్నపు టిండ్లెల గలుగు” 1291-92
 “నూలి పోగున జిక్కిను పలకున్నాడు” 1524
 “చెడు నాకో? చీర రాచిన బాముకాటు” 2132

29. గౌ. హరి.ద్వి.భా. 973

30. గౌరన. ద్వి.భా. 962 ద్వి.

31. గౌరన ద్వి.భా. 1255 ద్వి.

32. గౌరన ద్వి.భా. 1291-92

33. గౌరన. ద్వి.భా. 1274-75

శ్మశానమున హరిశ్చంద్రుని చూచిన చంద్రమతి అతడేసిద్ధుడో యని భ్రమించి పలుక హరిశ్చంద్రుడు చీరతో రాసినంతమాత్రాన పాముకాటు పోవునా? అనగా తగిన మందు వేయక యది నశింపదని పలికినాడు. ఇది చక్కని చిక్కని సామెతయని చెప్పవచ్చును.

జాతీయములు:-

“శిరః కంపంబు సేయ” ప్రథమ భాగము 32

ఇచ్చట కవులందఱును శిరః కంపంబు సేయ అని ప్రయోగించినాడు. అనగా కవులందఱును తన కావ్యము చూచి ఆనందముతో తలలూచునట్లు కావ్యము వ్రాయకరెంగెదనని చెప్పటకిట్టి ప్రయోగము యుక్తముగా యున్నది.

“శివు డెఱింగెడు జూమీ చెప్పెడిదేమీ ప్ర. భా 188

“సీవునికే యొలుక” అన్నదానిని శివభక్తుడగు గౌరన యిట్లు ప్రయోగించినాడు.

“పూయని పూత” ద్వి. 199

“నలిరేగి” “ఊరు జోగులు” ద్వి. 201

“అల రెండువేల జిహ్వల వానికైన” అనగా అదిశేషునకైన తరము కాదని భావము. ద్వి. 231

“కంతుడు నుబ్బు మీజీ నల్లడల” వ్యాపించెనని వర్ణన 331

“వసంతాగమనమైనదని తెలుపుటకిట్లు కన్పించెను.

“తలపువ్వు వాడక” 2287 ఈ జాతీయము తెలుగు దేశమున మొదిటి నుండి వాడుకలో ఉన్నది. “పుట్టుభోగి” అన్నట్లుగానే యిది “అతి సుకుమ అను భావము వచ్చునట్లు వాడుకలో కలదు.” “గూబ జంకెనల” ద్వి. భా 767 దేశాలి విద్య 768 ద్వి. భా.

“బడిత పాఠము” “దొంగ వదరులు”

“తలపుండు కడిగి రక్షించెనో”, “కూరకు నేసి”

సుకవాసి పనిపంథ చూపు గుఱ్ఱంబు

మామిడిక్రింద సోమరి మేదకుండు

భూమి తుంటరి యెనుపోతుపైవాన

మొండరి చల్లచప్పుడు గోడ చేర్చు
చండిపో....."

గౌ.హ.ద్వి.భా. 1494 ద్వి.

ఈ జాతీయములు అత్యద్భుతములై మొప్పుచున్నది. సాధారణముగ
నేకవి ప్రయోగమునను లేని విందు కనబడుచున్నది.

సుకవాసి యనగా సుఖముగా జీవించువాడు ³⁴

పని పంద-సోమరి ³⁵ పనులు చేయుటయందు ఆశ్రద్ధ కలవాడు.

చూపు గుఱ్ఱంబు-పైచూపునకు దోచు బుచ్చెన గుఱ్ఱము ³⁶

మామిడి క్రింద సోమరి-మామిడిచెట్టుక్రింద నుండియు ఫలములు కోసి
కొనకేక యని తమకు దామై తన నోబడిన నెంత బాగుగ నుండునో గదా
యనుకొనువాడు.

మేదకుడు-చురుకుతనము లేనివాడు. ³⁷

శబ్దరత్నాకరము నందు ఈ ఉదాహరణములే యీయబడుటను బట్టి గౌరన
ప్రయోగములు అపురూపమైనవే గాక అరుదైనవనియు నని చెప్పవచ్చును.
భూమి తుంటరి - భూమిలో గలదుష్టుడు ³⁸

శబ్ద రత్నాకరమునందు 'తుంటరి' అను పదమునకు అర్థము వివరించుచు
గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము నందలి 'తుంటరిజోగి' హరి. ద్విస్వార్థమున
'అరి' ఉదాహరణ మొసగబడినది.

ఎనుబోతుపై వాన - దున్నపోతుపై ఎంతవాన కురిసినను దానికి ఏమియు పట్టు
నట్లు అనగా చెప్పెడిది గ్రహింపలేక మొండితనము
చూపువాడు.

34. గౌ. హ. 368 పుట వావిళ్ళ 1951 శబ్దరత్నాకరము 79 పుట 1969

35. గౌ. హ. 363 పుట వావిళ్ళ 1951

36. గౌ. హ. వ్యాఖ్యానము. వావిళ్ళ 1951

37. గౌ.హ. వ్యాఖ్యానము వావిళ్ళ 1951.

38. గౌ.హ.పుట 369 శబ్దరత్నాకరము 694 పుట

మొండరి - మొండివాడు ³⁹

ఇందు మొండి శబ్దమునకు 'అతి' చేర్చి 'మొండరి' అని చిత్రముగా ప్రయోగించినాడు.

చల్ల చల్లప్పుడు - మజ్జిగ చిలుకనప్పటి చప్పుడు అనగా చల్ల చిలుకునప్పుడు శబ్దము గణగణమునకు మొద్దుగా వచ్చు చప్పుడువలె చురుకుతనము లేనివాడు.

గోడుచేర్చు సోమరి ⁴⁰ అనగా గోడకు కూరుచుండి లేవక యుండు వాడు.

విప్ర వృశ్చికము - తెలువంటి బ్రాహ్మణుడు

ఇట్లు పరిశీలించినచో అనేకములగు చిత్రవిచిత్రములగు తెలుగు పలుకు బడులు గౌరన కావ్యమునందు కానవచ్చుచున్నవి. ద్విపదను బేపట్టి లాక్షణిక గ్రంథమును వ్రాసిన గౌరన సంఘటనములనే గాక పదములను కూడ కల్పించుకొనుట విశేషము. ఇట్టియేగాక మరికొన్ని ఇతని ప్రయోగములు యోగ్యములై యున్నవి.

దేశాలి విద్య - స్వదేశమునందు నేర్చిన విద్యలు ⁴¹

అటులనే 'విద్యలవారు' అని తరచుగా వాడబడినది ఇదిగాక మొగలి - తోపలి నీళ్ళు ⁴² తెలుగు దన ముట్టిపడు ప్రయోగము.

కాశీ క్షేత్రమునందు రాజుతోనరుగు చంద్రమతిని జూచి కాశీపుర సువాసి నులు చేయు వర్జనము నందలి పలుకుబడుట వింతయై ప్రౌఢమై మనోహరమై యొప్పుచున్నవి.

“తెరువుచ్చు నద్దంబు దెగడెడు మోము

జాతి నీలపు రంగు జడిపించు కురులు

39. గౌ.హ.వాఖ్యానము.ద్వి.వావిళ్ల 1951

40. గోడ మూలలయందు జేరపడియుండు మూఢుడు.గౌ.హ. చక్కని అర్థము పొసగుచున్నది.

41. గౌరన.హ.పుట 316 ద్వి. భా.876 ద్వి.

42. గౌరన హ.పుట 273 ద్వి భా 419 ద్వి.

తేత చందురు బిసాళించు నెన్నుదురు
మదచకోరములతో మలయు నేతములు
గొదమ లేళ్లకు సిగ్గు గొలిపెడి చూపు
విరుల విండ్లకు నమ్మువేసిన బొమలు
సరస చంపకము మెచ్చని నాసికంబు
దెలి మొల్ల మొగ్గల దెగడు పల్వరుస" 43

ఇందు ఆమె అవయవములన్నియు ఉపమానములకంటె అధికములై ననని చెప్పుటకు ఇట్టి ప్రయోగములు కావించి వింత అండము చేకూర్చినాడు. ఇంతకంటెను విచిత్ర ప్రయోగములు కలవు.

"పులకండ మొలికెడు బొమ్మంచు మోమి" 44

మోమి అనగా పెదవి. పుల్లరంగు గలఖండశర్కరను చిందించు ఎఱ్ఱని పెదవికి "బొమ్మంచుమోమి" అని చక్కని జాతీయమును సృష్టించినాడు.

"కంతు సంకుకు బొమ్మ గట్టిన గళము" 45

పై ప్రయోగమునకు దీక్షైన మరియొక ప్రయోగమిది. మన్మథుని శంఖమును జయించిన 46 గళము అని అర్థము. గళమును శంఖముతో పోల్చుట కవి సమయము. అతిలోక సౌందర్యవతియైన చంద్రమతి గళమును కంతుని శంఖముతో పోల్చుట విశేషమే గాక ఆ శంఖమునకు బొమ్మగట్టినదని చిత్రించినాడు. అనగా దానిని కూడ జయించిన దన్న భావమును వెలుపగోరి యిట్టి అపురూపమైన ప్రయోగ సృష్టి గావింపబడినది. 47

43. గౌరన.హ వుట ద్వి.భా. 338-345 ద్వి.

44. గౌరన హ.ద్వి భా. 346 ద్వి.

45. గౌ.హ ద్వి భా. 349

46. గౌ.హ వ్యాఖ్యానము వావిళ్ళ 1951.

47. గౌ.హ. సాహిత్య ఎకాడమీ శ్రీమతి పి. యశోదరెడ్డి గారి పీఠిక "ఈ ప్రయోగ మపురాపమైన. సాధారణముగా చక్కని కంఠమును శంఖముతో పోల్చుట సరిపాటికాని చంద్రమతి గళమున మన్మథుని శంఖముకే బొమ్మ కట్టినదట. అనగా తిరస్కరించిన దని భావము. లోకమోహనుడైన మన్మథుని సుందర శంఖము కంటె నధికతర సుందరమైనది చంద్రమతి గళము.

“దంతి కుంభముల నదల్చు పాలిండ్లు” గౌరన ద్వి. 350

“అనటి కంటముల గయ్యాశించు తొడలు” తిలక్

అదల్చు గయ్యాశించు ప్రయోగములు చక్కని చిక్కని అర్థము కలిగి విత
గౌలుపుచు చంద్రమతి సొగసును లోకాతిశయముగ తీర్చిదిద్దినవి. శివకవియై
దీశీయచ్ఛందమైన ద్విపదను చేపట్టుటచే తేనెతొలుకు తెనుగునుడి కారమునకు
గౌరన వింత సొగసును చేకూర్చినాడు. లోకమున చంద్రమతికి సాటియగు
ఉపమానమే లేదని చెప్పుట కిట్టి పదవైభవము కల్పించుట గౌరనకే తగి
యన్నది. శివకవియై మాటమాటకు తన భక్తిని ప్రకటించు కొనుచు మృదు
పదములతో మధురముగ రచింపగలుగుట గౌరనాద్యునిలో నొక విశేషము.

గౌరనయెడ నన్నయాది కవుల ప్రభావము

ఇతర కవులయెడ గౌరన ప్రభావము

గౌరన ద్వీపద కావ్యమును చేపట్టినను నీతని వర్ణన లత్యద్భుతములై నన్నయాది కవులను తలపించు చున్నవి. ప్రజలు విశ్వామిత్రునిచే కల్పిత ములైన మాయా భీకర మృగములవలన బాధింప బడుచుండ హరిశ్చంద్రుడు వేటకు బయలుదేరినాడు. అట్టి సందర్భమున గౌరన వర్ణించిన:-

1. కౌర మీసలు జుంజు గొప్పలు తీరును

2. బారెడు చెవులును బరడు పిక్కలును

చేవ విండ్లును నెఱ్ఱ సెరల గన్నులును

జేవురు బొట్టును జిల్ల కోలలును

మొల నీలి కొసెలు మోట కత్తులును”

కలుగు విశ్వామిత్రు ఘన తపోవనము

అనెడి విధము నన్నయ భారతారణ్య పర్వ కిరాతార్జునీయ ఘట్టమున కాన్పించు టయే గాక శ్రీనాథుని కిరాతార్జునీయ ఘట్టమును కూడ తలపించుచున్నది.

“వికట పాటల జటా మకుటి కా భారంబు

కలుకై న జుంజురు నెఱులు గాగ

ఇచ్చట శివుడు కిరాత వేషము దాల్చి అర్జునుని ఆశ్రమ వనమును సమీపించి సందర్భమునందలి వర్ణతోని ఛాయలు కాన్పించుచున్నవి. అటులనే భారతమున దుష్యంతుడు వేటకు వెడలి కన్యాశ్రమమును గాంచెను. పిమ్మటనచ్చట ఆశ్రమ వర్ణనము కావింపబడినది. గౌరన కావ్యమున ముందు ఆశ్రమ వర్ణనము కావింపబడిన పిమ్మట.

కలుగు విశ్వామిత్రు ఘన తపోవనము
వలనొప్ప జూచి 3

అని వర్జితము ఇచ్చటి ఆశ్రమ వర్జన పూర్తిగా కావ్యాశ్రమ వర్జనమును పోలియున్నది. గౌరనయే గాక నన్నయానంతర కవులందరును నన్నయ ఆశ్రమ వర్జనయే చేపట్టిరని చెప్పవచ్చును. అతడు కవ్యాశ్రమమున వృక్షము లనే గాక వివిధ జంతువుల అయోన్యతను చక్కగా వర్ణించెను.

మాలిని “ఏచి తనర్చి తలిర్చిన క్రోవుల నిమ్మగు తావుల జొంపముల 4

సీ|| “శ్రవణసుఖంబుగా సాగు గానంబులు
చదివెడు శుకముల చదువు దగిలి” 5

మొదలగు వర్జనములయు గౌరన కావ్యమున మిక్కిలి విరరముగా కాన్పించు చున్నది. హరిశ్చంద్రుడు సరస్సును గాంచినది. మొదలు గౌరన నార్యుడు నన్నపార్థు ననుకరణమే.

“.....చల్లన నీటి కందున నరసి

చనిచని ముందట జంపంబులను

బనసల నిమ్మల బాటలంబులను

సురుగుల మారెళ్ళ జూరాత పోతముల

.....

చల్లన నీడల జాతి వై రంబు

లెల్లను విడిచి పేరెలమితో బొదలి

కొరమ సింగములను గోరి దుండముల

ముదమున నొయ్యన బుడుకు నేనుగులు

-
1. కోటమీసములును జుంజురు గొప్ప బిరుసు పాఠాంతరముకలదు.
 2. వాతెడు మేనులు బరుడు పిక్కలును.
 3. గౌరన హరి. ద్వి. పుట 76, ద్వి. 661 వావిళ్ళ.
 4. నన్నయ భారతము - ఆదిపర్వము - చతుర్థాధ్యాయము.
కవ్యాశ్రమ వర్జన, 20వ - 23వ, సాహిత్యవికాసము 1970
 5. గౌరన.హరి.ద్వి.పుట 72, ద్వి 628-695.

వాని చెక్కుల తోట వక్రనుబూలి
బూని గోకూచునున్న పులులును వాని
కూనలును జన్ము గుడిసెడి తేళ్ళు
వానితో జెరలాదవచ్చు రేచులును
వానితో గ్రీడించి వరలు ముంగిసలు
వానితో బ్రాకెడు వరి పన్నగములు
వాని నీడగా వ్రాలు నెమిళ్ళు”⁶

ఈ విధముగా నీవర్ణన సాగినది. నన్నయ శుకములు సామగానములు
చదివెనని తెలుప సీతడు కోవెలలు వీనుల కింపుగా సామగానములు చదువు
చున్నానని వర్ణించినాడు. చిలుకలు వేదములను గఱపుచున్నవని వర్ణించినాడు.

కావించి మినుకులఁగఱపు చిల్కలును
గలయ గమ్మని యాజ్య గంధముల్ మేనల్
నాలయంగ వెదజల్లు హోమధూమములు
గలుగు విశ్వామిత్రు ఘనతపోవనము”

అందు హరిశ్చంద్రుడు ప్రవేశించినాడు. హరిశ్చంద్రుడు సర్వమును విశ్వా
మిత్రునకు దానముచేసి భార్యాపుత్ర సమేతుడై ఆరణ్య మార్గమునంటి పోవు
చుండెను. కన్నమిన్ను కానని భీకరారణ్యములో నడువలేక చంద్రమతి.

తడుపుచు నున్నతస్తన భారమునకు
నడు మోర్వడిను భీతి నడువదో యనగ
నడుగెత్త కున్న ప్రేయంగానఁజూచి”⁷

హరిశ్చంద్రుడు మనసంతయు బాధతో మూలుగ నిట్లు తలపోసెను.

“మును సౌధ సోపానముల నెక్కలేని
వనజాక్షి యెట్లెక్కె వరుస శైలములు
పటికంపు రాకట్టుపై నెక్క పలయు

6. గౌరన హరి. ప్రథమ భాగము. ద్వి 628

7. గౌరన.హరి. ప్రథమ భాగము. ద్వి 1585-1588

కుటిల కుంతల యెట్లు గుట్టలు గడచె
 ననువొంద రత్నదేవాలి రాట నలగు
 ఘనకుచ యేరీతి గడిచె ఘ్నములు
 కేళి వనంబునఁగ్రీడింప బడలు
 తోలాక్షి యడవులలో నెట్లు మెలగె
 జిలుక నక్కునఁబెట్టఁజెక్కు సేమర్పు
 నెలనాగ నందును నెట్లెత్తి తెచ్చె”

చంద్రమతి అట్టి ప్రదేశముల కాటాని ఎఱుగదు. వైగా ఇప్పుడు కుశా
 రుని చంక నిడుకొని నడువసాగినది. ఇచ్చట విశేషమది. ఈ చంద్రమతి
 వర్జనము పోతన భాగవత దశమస్కంధము నందలి నరకాసుర వధ ఘట్టము
 తోని సత్యభామా వర్జనమును పోలియున్నది. సత్యభామ శ్రీకృష్ణునితో నరకా
 సుర వధకై యుద్ధరంగమునకు బయలుదేరినది. అంతియేగాక వీరనారియై చేత
 విల్లునెక్కుపెట్టి ప్రత్యాలీడపొదయై భర్తవెనుక గరుడునిపై లేచి నిలబడినపుడు
 పోతన ఆత్యద్భుతముగా వర్ణించెను:-

“బొమ్మ పెండ్లిండ్లకు బోనొల్ల నను టాల
 రణరంగమున కెట్లు రాదలంచె
 మగవారి గనినఁదా మఱుగు జేరెడు నింతి
 పగవారి గెల్వ నేషగిది జూచె
 బసిడి యుయ్యెల లెక్క భయమందు భీరువు
 ఖగపతి స్కంధమే కడిది నెక్కె
 సఖుల కోలాహల స్వనము తోర్వని కన్య
 పటహభాంకృతుల కెబ్బంగి నోర్చె
 నీల కంఠములకు నృత్యంబు గఱపుచు
 నలసి తలగి పోవు నలరుఁ బోడి
 యే విధమున నుండె నెలమి నాత్తిఠాది
 మానములను రిపుల మాన పడప

అనియేగాక:-

వీణె జక్కగ బట్ట వెర వెలుగని కొమ్మ
బాణాసనం బెట్టు పట్టనేరె
మాకున దీగె గూర్పుంగ నేరని నెమ
గుణము నేక్రియ ధనుఃకోటి గూర్చె
సరవి మత్యము గ్రువ్వ జాలని యబలయే
సంపుత సంధించె నిశిత శరము
జీలుకమ బద్ధంబు సెప్ప నేర్వని తన్వీ
యస్త్ర మంతము లెన్న డభ్యసించె”⁹

అనీకూడ అత్యద్భుతముగా వర్ణించెను. దీని ననుసరించి గౌరన ఆరణ్యమున నడువజాలని మహారాజ్ఞియు నాజన్మభోగినియునగు చంద్రమతిని వర్ణించినాడు. ఇంతేగాదు పోతన భాగవత నవమ స్కంధము లోని అంబరీషోపాఖ్యానము నందలి:-

‘పా లేరై ప్రవహింప’ అను పద్యము,
“గోపులు పిదుకక గురియుచునుండు”¹⁰

నే జేళనైన బా లేటులు గాక” ననెడి ద్విపదగా వెలసినది. శ్రీనాథుని తరువాత వెలసిన పోతనకు ఇంచుమించు సమకాలమున నున్న గౌరనలో నిట్టి వాదలు కానవచ్చుట సమంజసమేగాక పూర్వకపుల పైనను సమకాలికుల పైనను నాతనికి గల గౌరవమును పొందితి గరిమను చాటుచున్నది.

ఇక తన తరువాత వెలసిన ప్రబంధకపుల యొడ గౌరన ప్రభావముకూడ కన్పించుచున్నది. హరిశ్చంద్రుడు భేతాశవృక్షము క్రింద విశ్రమించి యుండ పిళాచ శాకినీ థాకినీ గణములు మీదికి వచ్చుచుండ హరిశ్చంద్రుడు వాని నన్నిటిని చెనకెను. అప్పుడు భీకరాకొరుడైన భేతాశుడు బయలుదేరి వచ్చినాడు అప్పటి యాతని రూపము అత్యద్భుతమై జగుప్సను భయమనుకూడ కరిగించు చున్నది:-

9. పోతన భాగవత దశమ స్కంధము. ఉత్తరభాగము. అధ్యాయ 18
పద్య 180-182

10. భాగవతము నవమస్కంధము అ. 4 ప. 92 సాహిత్య ఎకాడమి, 1964

“భీకర థాకినీ ప్రేత బేతాళ
 శాకినీ గణము లసంఖ్యముల్ గొలువ
 బరుసమై పెరిగిన పల వెంట్రుకలు
 గరువలిచే భయంకరముగా దూల
 వడి ద్రామ తొమ్ముపై వరదలువాఱ

 పటువజ్రనిష్ఠురపానఘట్టనలు
 లవలవలై కుతలంబు గ్రక్కదల ¹¹

ఈ వర్ణనము ముప్పది ద్విపదలతో కొనసాగెను. ఇట్టి వర్ణనము
 అల్లసాని పెద్దన మనుచరిత్రము నందలి ఇందీవారాక్షుడను రాక్షసుని వర్ణనము
 ననుకొనిపించుచున్నది. ¹²

విసుమానములు గగ వసతోడ బెగవెట్టి
 నెట్టెంబుగా బ్రేపు జుట్టినాడు
 పై సీసమునందే గాక మహాస్రగ్ధరలో కూడ

“గళగరత్నకోడ నినిర్వృత్తహకమని నదోద్గడ హాసం బుభూ భృ
 ద్బిలముల్ మ్రోయిపగావంచని గతిని బాగల్
 పెంపెమిన్నల్ల మెగ్ర జలితాస్యకూర దంతక్షతరదవసన

ఇందు గౌరనార్యుని యాచార్యక మగపడుచున్న దనవచ్చును. పెద్దన ప్రబం
 ధమును తీర్చి దిద్దుటలో మేటియైనను సుబ్బియెడ గౌరన ఛాయలు కాన్పించు
 చున్నవి. ఆ రాక్షసుని ఆకారమందే గాక చేష్టలయందును గౌరనార్యుని అను
 కరణము కలదనిపించుచున్నది. గౌరన వసమున సూర్యకపుల ఛాయలు కని
 పించుటయే గాక అనంతర కపులపై గౌరన ప్రభావముకూడ ముద్రితము.
 ఇందు ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినది తెలుగువాట మిక్కిలి ప్రసిద్ధి పొందిన:-

11. గౌరన హరి. ప్ర. భాగము. ద్వి. 415-416 పేజీ 50 వావిళ్ళ
 1951.

12. గౌరన. హ. ప్ర. భా. ద్వి. 1940-1968

“తివిరి యినుమున తైలంబు దీయవచ్చు
దివిలి మృగతుష్టలో నీరు ద్రావవచ్చు”

ననెడి పద్యపు మూలమిందు చాల చక్కగా ద్విపదలో తెనుగు దన ముట్టిపడ
గోచరమగుచున్నది:-

“వడినార గైకొనవచ్చు చట్రాత
బడయగ వచ్చును భస్మతైలంబు
రసము సేయగ వచ్చు తాలు గరంగి
రాదు సీమనసు మార్దవము నొందింప
మేది నీనాథ యీ మేలింబులేల”?

భార్యాపుత్రుల నమ్మిన ధనము తాను గైకొనగా ముని ఋణము తీర్చుకోవలసిన
దని హరిశ్చంద్రునితో నక్షత్రకుడు పలుకుచున్నాడు. ఇట్టిరచన గౌరన చాల
చమత్కారముతో నిర్వహించెను.

గౌరన రాఘవాంకుల హరిశ్చంద్రో

పాఖ్యానములు

తెలుగున వెలసిన మొదటి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము గౌరనచే రచింపబడి సాహిత్య జగత్తున శాశ్వత కీర్తిని సంపాదించు కొనినది. ఇందలి పాత్రలు సజీవములు. అందున చంద్రమతి హరిశ్చంద్ర కలహకంఠి కాలకౌశిక నక్షత్రకాదుల పాత్రలు పతాక స్థానము నందుకొనినది.

తెలుగున గౌరన కావ్యము వలెనే కన్నడమున రాఘవాంకుని హరిశ్చంద్ర కావ్యమును ప్రసిద్ధ వహించియున్నది. గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్య మును కన్నడ రాఘవాంకుని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును పరిశీలించినచో రెండును కవలవలె విరాజిల్లుచున్నవి. స్థూలముగా పరిశీలించిన ఈ రెండు కావ్యములకు నెట్టి భేదమును కానరాదు.

1. ఇరువురును శైవులే, తమ కావ్యములలో పలుచోట్ల తాము శైవుల మని పేర్కొనినారు.
2. గౌరన దేశీయ చంద్రమైన 'ద్విప' యందురచన కావింప రాఘ వాంకుడును కన్నడ దేశీయచంద్రమైన షట్పది చంద్రము నందు రచించినాడు.
3. కావ్యమునందలి పాత్రలగు చంద్రమతి హరిశ్చంద్ర నక్షత్రక కాలకౌశిక దంతఘాతాది నామములన్నియు రెండు కావ్యముల యందును ఒకే విధముగా కానవచ్చు చున్నవి.
4. రసపోషణాల యందు ఒకేవిధము నిర్వహింపబడెను.
5. గౌరన మొదట గురువును తరువాత కాళి దాసాదులను కీర్తించి నటులనే రాఘవాంకుడును హంపియందు తన గురువగు మహా దేవుని మొదటను తరువాత ఉద్భట సుయూర కాళిదాస భారవి ప్రభృతులను కీర్తించెను.

6. రెండు కావ్యములయందును అయోధ్యానగర వర్జనము కానవచ్చుచున్నది.
7. ఇంద్రసభావర్జనమును తత్సభతో వశిష్ట విశ్వామిత్రుల వారోచ వాదములును రెండు కావ్యముల యందును గలవు.
8. గౌరన కావ్యమునందు వలనే రాఘవాంకుని కావ్యమునందును మృగయా వర్జనమును తత్సందర్భముననే సరోవర జల కీడా పర్జనములును కావింపబడినది. కర్షణ కావ్యమున నీ ప్రకరణమున మన్మథపూజకూడ వర్ణింపబడినది. ఇది తెలుగున గౌరన కావ్యమునందు కానరాదు.
9. రెండు కావ్యములందును మాయలేడి విశ్వామిత్రునిచే పంపబడినది.
10. విశ్వామిత్రాశ్రమవర్జనము రెండుకావ్యములయందు కానవచ్చుటయే గాక కృష్ణాజినాది దర్శనములును సింహశార్దూలాది మైత్రియు విదిత వేద ఘోషయు పురాణ ప్రసంగములును తర్క తంత్ర సంవాదాది విషయములును పెక్కు వీనిలో వర్ణింపబడినవి.
11. రెండు కావ్యములయందును హరిశ్చంద్రుడు కుగాంచుటయు మాతంగ కన్యల రాకయు వర్ణింపబడినవి.
12. హరిశ్చంద్రుడు తన సర్వమును విశ్వామిత్రునకు దానము చేసి యేగునపుడు ప్రజలు విశ్వామిత్రుని పరిపరివిధముల నిందించుట యుభయత్ర గాననగును.
13. తరువాత హరిశ్చంద్రుని కుటుంబము అరణ్యమున పడిన బాధలు సాటిలేనివి. అచ్చట విశ్వామిత్రునిచే కల్పింపబడిన అగ్నిలో చంద్రమతి ప్రవేశింపనది చల్లారిపోయినది. ఇది యుభయ కావ్యములలోను తుల్యమైన కల్పన.
14. కాశీక్షేత్రమున చంద్రమతి కాలకౌశికునిదే కొనబడెను. యమ ధర్మరాజే కాటికాపరిగా వచ్చి హరిశ్చంద్రుని కొనెను. ఈ విషయములు రెండు కావ్యములయందును సమముగా కానవచ్చుచున్నవి.

15. చంద్రమతి తన మరణించిన కుమారుని భుజమున నిడుకొని శ్మశానమున కేగును. అచ్చట నామె తన భర్తను కలిసి కొనును. రూకకై యజమాను కాలియింటి కేగుచున్న చంద్రమతి తాను రాజకుమారుని చంపెనను మిషపై రాజభటులచే పట్టుబడెను. ఇది తెలుగు కన్నడ కావ్యములయందొకే విధముగ వర్ణితము.

16. హరిశ్చంద్రుడు కత్తినెత్తి భార్య కంఠమును తెగవేయును అది పూలహారమై ఆమె గళమున నిలుచును. ఇరువురును శివ కవులగుటచే శివుడే పార్వతీ సమేతుడై ప్రత్యక్షమైనట్లు వర్ణించిరి.

17. తిరిగి హరిశ్చంద్రుడు రాజ్యపాలనకు వచ్చెను. ఇట్టి విషయములే గాక రాఘవాంకుని కావ్యమునందు గౌరన కావ్యమునందు వలనే అనేకములగు కన్నడ జాతీయములును తోకోక్తులను కాన వచ్చుచున్నవి.

స్థూలముగా పరిశీలించినచో నిరువురి కెట్టి భేదమును కానరాదు. హరిశ్చంద్రుడు భార్యాపుత్రులను కాశీక్షేత్రమున అమ్మునపుడు వారి నెత్తిన గట్టిపెట్టి త్రిప్పెనని కలదు. ఇది అమ్ముడుపోవు వారికి చిహ్నముట. ఇది గౌరన కావ్యమున కానరాదు. ఇవి సూక్ష్మమైన భేదములని చెప్పవచ్చును.

ఈ విధముగ రెండు కావ్యములును ఒకే తీరుకల్పనలతో తెలుగు కన్నడ సాహిత్యములయందు శాశ్వత కీర్తిని సంపాదించుకొని చిరస్థాయిగ నిలిచి పోయినవి.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

—శంకరకవి

గౌరన. ద్విపద హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము తరువాత హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును శంకరకవి ప్రథమ ప్రబంధముగా వెలుయింప జేసి శాశ్వత కీర్తిని సాహిత్యరంగమున నిలుపుకొనినాడు. శంకరకవి కావ్యమునకు నెల్లూరి కావ్యమనియు ఈతని తరువాత వెలసిన కంచి వీరశరభకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన ప్రబంధమునకు కంచి కావ్యమనియు ప్రసిద్ధి కలదు. 1 కాని శరభకవి అవతారికలో నెచ్చటను నెల్లూరు శంకరకవి అని పేర్కొనలేదు. కంచి వీర శరభకవి గృహ నామమును బట్టి శరభకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునకు కంచి కావ్యమని పిలువ బడుట కవకాశము కలదు. కాని బ్రౌనుదొర 'శంకరకవి' నెల్లూరునివాసి యని తలచి అట్లు పేర్కొనినాడని తలంపవలసి వచ్చుచున్నది. ఈ కావ్యము ప్రబంధరూపమున వెలసినను గౌరన కావ్యమును ననుసరించెను. శంకరకవి గౌరనార్యుని సన్నివేశములను కథాగమనమును గ్రహించి స్వకపోలకల్పనలతో

-
1. ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము వీరికి - అముద్రితఁ గ్రంథ చింతామణి - పుండ్ర రామకృష్ణయ్య - పత్రికాధిపతులు నెల్లూరు 1-591
- “పూర్వ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును శంకరకవి యైదాశ్వాసములు గల పద్య కావ్యముగా వ్రాసి యున్నాడు. ఇది నెల్లూరి కావ్యము అని వాడబడుచున్నట్టును దీనిని నెల్లూరు శంకరకవి వ్రాసినట్టును బ్రౌణ్యము నందు వ్రాయబడి యున్నను అది గ్రంథమునందగపడదు. ఇందు సుమారు వేయి పద్యములకు పైగా నున్నవి. ఈ పూర్వ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునే వీర శరభేంద్రుడను మరియొక కవి యైదాశ్వాసములు గల వేరొక పద్య కావ్యముగా వ్రాసియున్నాడు. దీనిని కంచి శరభయ్య వ్రాసినట్టును ఇది కంచి కావ్యమని పిలువబడుచున్నట్టును బ్రౌణ్యమునందే వ్రాయబడియున్నది.”

వర్జనా వై భములతో మృదు మధురముగా తన కావ్యమును తీర్చి దిద్దినాడు. గౌరన కావ్యమునందు ప్రక్షిప్త భాగములుగా పేర్కొనబడిన ఆదిబక యుద్ధమును కపట వశిష్టదర్శనమును విషజంతు సంహారమును పత్నివత కథయు మొదలగు వృత్తాంతములను వదలివేసి తదుపరి కవుల కాదర్శమై నిలిచినాడు. శంకరకవి ననుసరించిన హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానమును కంచి పీఠ శరభకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును మల్లారెడ్డి షట్పదకవరుల చరిత్రము మొదలగు ప్రబంధములయందుకూడ నీ సంఘటనములు వదలివేయబడినవి. కాని గౌరన మాత్రము దేశీయచ్ఛందమైన ద్విపదలయందు కావ్యమును రచించియు దేశీయ పదములను పలుకుబడులను జాతీయములను తెలుగు లోకోక్తులను నిచ్చవచ్చిన రీతిగా నుపయోగించియు గాంభీర్యమును కోల్పోవని రీతిగా తన కావ్యమును తీర్చిదిద్దినాడు. శంకరకవి కావ్యమును పరిశీలించినచో ఛందముతోపాటు పదములను సమాసములును సంస్కృతమై యున్నవి. కొన్నిచోట్ల శంకరకవి గౌరనార్యుని కావ్యాంశమును తగ్గించుచు మరికొన్ని చోట్లు పెంచుచు కూడ తన రచన సాగించెను.

శంకరకవి యువతారిక వలనను ఆశ్వాసాంత గద్యమువలనను నతడు 1. గి బ్రాహ్మణుడనియు ఆపస్తంబ సూత్రుడనియు కౌండిన్యస గోత్రుడనియు 2. మాత్యుని పుత్రుడనియు తెలియుచున్నది. 2. అంతియేగాక వినయ క విద్యాలంకారుడనని కూడ నతడు చెప్పుకొనినాడు. శంకరకవి ఐదావ్యాసములు కలిగిన తన ప్రబంధమును పాచయ యెల్లయామాత్యున కంకితము చేసినాడు. కావ్య ప్రారంభమున నాందీ పద్యమునందు కాశీ విశ్వేశ్వరుడు బ్రహ్మయామాత్యుని రక్షించుగాక యని శంకరకవి యశాసనము.

2. ఇది శ్రీమదాపస్తంబ సూత్ర పవిత్ర కౌండిన్యముని చక్రవర్తి గోత్ర సకల సుకవి జనానేక మిత్ర దేవనామాచ్య కుమార వినయ వివేక విద్యాలంకార శంకరకవి నామధేయ ప్రణీతంబైన హరిశ్చంద్రో -

“శ్రీవాణీవర వాసవాది విబుధ శ్రీజీ శిరోరత్న శా
భా విభ్రాజిత పాదపంకజుడు మాభామా మనోభర్త
కాశీ విశ్వేశ్వరుడిందు శేఖరుడు రక్షించు నృహ పారవి
ద్యావర్ధస్తుని బాచయు ప్రభుని నెల్లామాత్యా చూడమణిన్”¹

శంకరకవి పూర్వకవి స్తుతిలో సంస్కృత కవులగు వాల్మీకి వ్యాసాదులను బాణ మయూర మాఘ భార కాశిదాసుని కూడ కీర్తించినాడు. తదుపరి తెనుగు కవులలో కవిత్వయమును మాత్రమే కీర్తించినాడు² కాని గౌరన ద్విపద హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునే చేపట్టిన ఇతడు గౌరనను పూర్వకవి స్తుతిలో పేర్కొనక పోవుట చిత్రము³ తన కృతిని ప్రబంధముగా శీర్షిదిద్ది యందు సంస్కృత వృత్తుల నన్నిటిని మక్కువతో ప్రయోగించుకొనిన శంకర కవికి దేశీయచ్ఛందమైన ద్విపదపై నను గౌరనార్యుని దేశీయ పదజాలముల పైనను నిరసన బావము కల్గి అట్లు చేసెనేమోయనిపించుచున్నది. ఈతడును గౌరన వలెనే శివభక్తుడు తాను ‘శశాంక మౌళి’ పద సేవాలబ్ధ సాహిత్య సద్దను డనని చెప్పుకొనెను.⁴ అంతియేగాక గౌరన కొంచుచుండ ఇంద్రాది దేవతలు సేవించు చుండ పార్వతీ సమేతుండై శివుడు ప్రత్యక్షమైనట్లు వర్ణింపగా దాని ననుసరించియే శంకరకవియు శివుడు సమస్త దేవతాగణ సేవితుండై ప్రత్యక్షమైనట్లు చెప్పినాడు.

కా॥ పక్షింద్ర ధ్వజ పద్మజ ప్రముఖ లొబరిపార్మఖు ల్గల్గిగా
నుజ్జాదీశ్వరు నెక్కి శైలతనయా యుక్తంబుగా భక్త సం

1. శంకరకవి హరి.ఆశ్వా॥. ప. 1.

2. దీనిని బట్టి శంకరకవి కాలము నాటికే నర్మయ తిక్కన ఎఱునాదులు కవిత్వయముని పిలువబడుచున్నట్లు స్పష్టముగా తెలియుచున్నది.

3. “ఈ తప్పు ఒక పెద్దతప్పుకాదు. గాని తన కావ్యములో గౌరన ద్విపదలను అడుగడుగునా వాడుకుంటూ ఆపూర్వకవిని ఎక్కడా ఒక్కసారి పేర్కొనకపోవడం పెద్దదోషమే. సత్యం గొప్పదని చెప్పే కావ్యంలో ఇది కృతికర్త చేయదగిన పనికాదు.”

4. శంకరకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. ప్ర.ఆ.ప. 19

రక్షాదక్షుడు విశ్వనాథుడు సువర్ణ గ్రావ కోదండి తా
సాక్షాత్కారము బొందె సత్కృప హరిశ్చంద్ర త్తమాభ రక్తున్

ఇందలి సంస్కృత సమాసములు గమనింప దగినవి.

ఉపమావతి ఉమాసమేతుడై పక్షింద ధ్వజపద్మజ ప్రముఖులు కొలువ
హరిశ్చంద్రునకు ప్రత్యక్షమైనట్లు శంకరకవి వర్ణించెను. అంతియేగాక ప్రత్యక్ష
మైన శివుని రూపమును భక్తి పారవశ్యముతో కడు మధురముగా వర్ణించినాడు

సీ॥ . ఆకాశగంగలో నమృతాంశురేఖతోఁ

బల్లవారుణ జటాభరము తోడ

ఫాలలోచనముతో ఫణి కుండలముతోఁ

గాలకూట విసీల గళము తోడ

హరిణ డింభంబుతో నజగ వధనసుముతో

భసితాంగ రాగ విభ్రమము తోడ

దివిజ సందోహ రణిత వాటిత్ర శబ్ద

సహిత నారద పల్లకి స్వనము తోడ

శివుడు గిరిరాజకన్య కాథవుడు పాలిచె" 2

ఇందు శివునిరూపము వర్ణింపబడినది. ఆకాశగంగను చంద్రరేఖను ధరించి
బల్లవారుణ జటాభరముతో ఫాలలోచలముతో త్రిశూలహస్తముతో గజచర్మ
ధారియై భసితాంగరాగ విభ్రమముతో ఉమా-సమేతుడై హరిశ్చంద్రునకు
ప్రత్యక్షమయ్యెను. ఇది మహాభక్తి పారవశ్యముతో పోతనవలె శివరూపము
నంతరంగమున సందర్శించుచు వర్ణించినాడు. ఇటు రామరాజు భూషణుడు
కావ్యాంతమునందు హరిశ్చంద్రునకు సకల దేవతా పరివృత్తుడై న చంద్రశేఖరుడే
ప్రత్యక్షమైనట్లువర్ణించెను. కానిశంకరకవి వర్ణనమందలి మాధుర్యము హరిశ్చంద్ర
సరోపాఖ్యానమున కానరాదు.

1. శంకరకవి హరి. ఆ 5 ప. 170

2. శంకరకవి హరి. ఆ 5, 171.

సీ॥

“పసఘ్నిలు నేవేల్పుబాల సన్నతహేతి
యురుబలమదనాశనోగ్రవృత్తి
మసదీప్తి కర్పరాకారమై యేవేల్పు
విల్లనంత శరా పి సుల్లసిల్లు
నే వేల్పు నందన మహాక్రీడ చి
త్ర మహిమందార కాంతత వహించు
వరసర్వమంగళావాసమై యే వేల్పు
మూర్తి నానాభోగముల దనర్చు

నట్టి కలధౌతగిరికటకాభిరామ
సతనతరవర్తి సురలోక చక్రవర్తి
యభిల ముని నిర్జరులు గొల్వ నా నృపాలు
నెదుర బ్రత్యక్షమై నిల్చియిట్లు పలికె”

హరి. సత్య. ఆ. 5 ప 62

ఇందును శివుడు పార్వతీ సమేతుడై యభిలముని గణమును నిర్జరులును
గొలుచుచుండ ప్రత్యక్షమైనట్లు వర్ణింపబడినది. కాని యిందు రెండు కథలను
జోడించుటచే వసుచరిత్రమునందలి శయ్యా సౌభాగ్యమును రామరాజభూషణుడ
చేకూర్చలేకపోయెను. నన్నయ ననుసరించి శంకరకవియు తన కృతిభర్తయగు
యెల్లయామాత్యుడు నిండుకొలుపును తనను సత్కరించి తాంబూల మొసగి కృతి
యిమ్మని కోరినట్లు వర్ణించెను:-

మ॥ “నను గొండిన్య మునీంద్ర గోత్రజు సుధాంధస్సింధు కల్లోలతు
ల్య నిరాఘాటవచో ధురంధరుని దేవామాత్య సత్పుత్రుఁబా
వన చారిత్రు శశాంక మౌళిపద సేవాలబ్ధ సాహిత్య స
ద్ధనుని నృంధు విధేయు శంకరకవి స్వాక్షిణ్య పుష్పాధికున్” 19ప

తే॥ “మమత రామించి యర్పహాసనమున నునుచి
తత్పరత మేఱ గంధాక్షతంబు లొది

గాగగర్హార తాంబూల కఠిక భూష
జాంబరంబులు దనియు నందంద యొసఁగి

తే॥. “సప్తసంతానములలో యశస్కరంబు
కృతియే కావున నీ వానరించు నట్టి
నిరుపమాన హరిశ్చంద్ర నృప చరిత్ర
మంకితముసేయు నాపేర ననఘ చరిత”

నిరుపమాన హరిశ్చంద్ర నృపచరిత్ర మంకితము సేయుమని ఈడూర
యెల్లయామాత్యుడు కోరినాడు. ఇందలి తేటగీతి పద్యమైన సప్త సంతానములలో
యశస్కరము, అను శంకర కవి పద్యమును బోలి అల్లసానివారి మనుచరిత్రము-
నందలి అవతారికలో నిదే సన్నవేశమున స్మిక్కింది తేటగీతి కానవచ్చుచున్నది.

“సప్త సంతానములలో బ్రశస్త గాంచి
ఖలము గాకుండునది ధాత్రి గృతియ కాన
కృతి రచింపుము మాకు శిరీష కుసుమ
పేశలసుధా మయోక్తుల బెద్ద నార్య”!

(మనుచరిత్ర. 1-14)

ఇది యిచ్చట రాయలవారి కోరిక

గౌరన కావ్యము ననుసరించు శంకరకవి తన కావ్యమునందును ద్వైత
దనమున ధర్మరాజులతో మార్కండేయుడి కథను తెలుపుచున్నట్లు చెప్పి
యాద్వైతవన వర్ణనము గావించినాడు.

ఉ॥. శ్రీతరుణి చునోహర విరించి సమాన మహా తపోధన

వ్రాత నివాస యోగ్య మమర ద్రుమ తుల్య సమస్త పుణ్య భూ
జాతల తానికేతన వనస్పతిక ముఖ్యశకుంత మెంతయున్
ద్వైతవనంబు పాల్చు వసుధార మణి వర నీల భూషయై ¹

అట్టి ద్వైతమున రసాల వృక్ష మొకటి యొప్పుచుండెను. ఆ వృక్ష
శ్చాయలో అనుజులు సేవించుచుండ ద్రౌపదిభుజింపగా ధర్మజుడు నానామౌనీంద్ర

ప్రసంగములు చేయుచుండెను. అట్టియెడ ముని శ్రేష్ఠుడైన మార్కండేయుడు సచ్చుట ధర్మజుడగు గాంచెను:-

సీ॥ “అరుగుదెంచుటయు దా నల్లంత దవ్వలఁ

బొడగాంచి యెదురుగా బోయి భక్తి

నైక్య సమేతుడై యందందు పెక్కు వం

డనెక్కి లొనర్చి తోడ్కొనుచు వచ్చి

సావన సలిలార్ఘ్య పాద్యాది విదులఁబూ

జించి కుశాసనా సీనుఁజేసి

హస్తాబ్జములు మోడ్చి యంతరంగమున

ప్రభేమ ముప్పిరిగొన సేమ మడిగి

సమయి సమచిత మృదు వాక్య సరణి పెరియ

గోరి సుఖగోష్ఠి నడుపుచు నొంత ప్రౌఢు

జరిపి కుంతి సుతాగ్రణి సంయమిండుఁ

బలికెనిట్లని వినయ సంపదలు పొదల” ప్ర. ఆ. 76 ప

ఇందలి భావమే గాక పదములును వాక్యములును కూడ గౌరవ ద్విపదములనుండి గ్రహించి శంకరకవి తన కావ్యమును తీర్చి దిద్దికొనినాడు.

“ననఘ మార్కండేయు డను ముని చంద్ర

బొడగాంచి తాను దమ్ములు నెఱురేగి

పుడమి జాగిలి మ్రొక్కి పూజలొనర్చి

సమ్మదనంబున సుఖాసనమున నునిచి

యమ్మునీశ్వరు సీమ మంతయు నడిగి

యచిత సద్గోష్ఠియై యున్న యావేశ

సుచరిత్రుడగు ధర్మసూను డిట్లనియె” 1

ఇందలి సద్గోష్ఠిని సుఖగోష్ఠిగా మార్చి శంకరకవి వర్ణించినాడు. ధర్మజుడు సద్గోష్ఠి చేయుచు మార్కండేయ మునిని భూమండలము నేలుచున్న రాజరాజ్యమును కోల్పోయి అడవుల పాలై తిరిగి రాజ్యము పొందిన వ్యక్తి కలదా?

యని ప్రశ్నించినాడు. ఇది యౌచిత్యమెరిగిన వర్ణన. ధర్మజుడు రాజ్యమును కోల్పోయి అరణ్యవాసము చేయుచున్నాడు. తిరిగి తాను రాజ్యము పొందగల్గుదునో లేదో తెలిసికొనుటకై యిట్టి అశము కోరినాడు. యౌచిత్యమెరిగిన గౌరవ వర్ణన ననుసరించి శంకరకవియు నట్టే వర్ణించినాడు.

“ముందు మీరెరిగిన భూతలాధీశు
లందు రాజ్యంబు పోనాడి క్రమ్మటను
భుజ విక్రమంబున భూ చక్రమెల్ల
బ్రజలు సన్నుతి నేయ పాలించి నట్టి
మనుజేశ తిలకుని మహితచారిత్రు
ననురాగ మిగురొత్త నానతి వలయు” ¹

ఇది గౌరవ కథనము దీని ననుసరించి శంకరకవి

“కాపునందొల్లి మీ రరసి కాంచిన యట్టి నృపాలకోటిలో
నీ వసుధా స్థలిం దోలుతనే మది రాజ్యము కోలుపోయి మో
దావహ లీల గ్రమ్మట బ్రజాభినుతి స్థర నేలినట్టి ధా
త్రీవరు నానతి వలయు దేటపడం గృహతో మునీశ్వరా”

అని చెప్పినాడు. ప్రజల సన్నుతి నేయ పాలించినట్టి చక్రవర్తియని గౌరవ పలుక శంకరకవి ప్రజాభినుతి స్థర నేలినట్టి రాజునానతిమ్మని పలికినాడు.

గౌరవ కావ్యము ననుసరించెయే శంకర కవి అయోధ్యా నగర వర్ణన మును కూడ చేసెను.

“శివుని కెంజడలలో జెలగు జాహ్నువికి
సవతు సేయగదగు సరయువు పొంత
ధరణి దెవికి ముఖ దర్పణం బనగఁ
బరుల కసాధ్యమై పరగు నయోధ్య” ²

అని గౌరవ అయోధ్యనగరము ఉనికిని వర్ణింపగా శంకరకవి.

1. గౌరవ ద్వి అవతారిక 35-40

2. గౌరవ హ.ప్ర ఆ.ద్వి. 1.4

తే॥ ముక్తిదములైన పురములు మూడు నాల్గు
వానిలో నగ్రగణ్యయై వసుధ మీద
బరగు ధనదుని పుత్రికను ప్రాసమగుచు
నఖిల సిద్ధజనారాధ్యయగు నయోధ్య ¹

అని అయోధ్యా ప్రాధాన్యమును చెప్పినాడు. ఇట్టి ఘట్టిములలో గౌరన
ద్విపదము కంటె శంకరకవి పద్యములలో వర్ణన మధికమై పద్యములు సంఖ్య
పెరిగినదని చెప్పవచ్చును. ఇట్లు అనేక విధములుగా అయోధ్యా నగరము
వర్ణింప బడిన పిమ్మట దాని పాలకుడగు హరిశ్చంద్రుని వర్ణన సూక్ష్మముగా
జరిగినది.

కలుగు నప్పన మేలు కమనీయ మూర్తి
నలరు హరిశ్చంద్రుడను చక్రవర్తి
పరగ నేయుగములు పదునాల్గు వరుస
నరుగు నంతకు భమి నంతయు నేల
హరిహర బ్రహ్మదు లచ్చెరు వొంద
జరిపె నన్నుతి కెక్కు సత్యవ్రతంబు
నో జతో సమరముఖ్యులు పంపు సేను
రాజసూయ మహాధర్మం బొనరించె” ²

హరిశ్చంద్రుడు హరిహర బ్రహ్మదు లచ్చెరు వొందునట్లుగా రాజసూయ
యాగము నొనరించెనని గౌరన పలుకు. దీనిననుసరించిన శంకరకవి:-

“సత్య సత్య వ్రతస్తుత్య చారితుడై
గౌరీ మనోనాథు కరుణవడసె

సమద శాత్రవ లోక జయ రమాకాంతుడై
రాజసూయ మహాధర్మం బొనర్చె” ³

అని వర్ణించుటయేగాక హరిశ్చంద్రుడు త్యాగధౌయుడై చారిద్ర్యము
రూపుమాపెనని చెప్పెను. ఈ ప్రకరణమునకు ముందెచ్చటను గౌరన తన

1. శంకరకవి హరి.ఆ 1. ప 85

2. గౌరన ద్వి. 43-50

3. శంకరకవి హరి.ఆ.1 ప 109

కావ్యములో హరిశ్చంద్రుని వంశవర్ణన కావింపలేదు. యాతని వంశవర్ణనము కావించినాడు.

సీ॥, వాసవ నిభుడు వై వస్వంతుడును నికు
క్షియును నిత్యాకున్మప కేసరియును
బాణుండుసనరణ్య పార్థివుండును వై న్య
దుఃదుమారులు పరిపంధి జయలలు
యవనాశ్వ మాంధాతృకువల యేశులు పురు
కుత్సాహ్యాయుండు కాకుత్స్థ విభుండు
సంబరీషుడు త్రిశంక్వావనీ రమణుండు
సార పుణ్యుండు హరిశ్చంద్ర విభుండు
ప్రణుతి జెందిరి జలజాత బంధువంశ
చూతవనచై త్యులిత్యంత శుభ చరిత్రు
లహిత జై త్రులు సకలలోకై క మిత్రు
లబ్ధి-వలయిత సర్వం సహాధిపతులు ¹

అని సూర్యవంశ చక్రవర్తులగు హరిశ్చంద్ర భూ విభుని పూర్వులను వర్ణించినాడు. శచికి ప్రతినిధియైన చంద్రమతి అతనిభార్య లోహితాస్థుడు వారి కుమారుడు.

పతిహితమతిగల సచివ
ప్రతతులలో మునుపు ధరణి బ్రణుతింప ను
న్నతి గన్న మంత్ర రత్నము
కృత పుణ్యుడు గల తు సత్యకీర్తి యనంగన్ ²
రాజునకు తగిన సచివుడు సత్యకీర్తి
ఇక ఇంద్ర సభావర్ణనము కావింపబడినది:-

సీ॥. ప్రవిమల చంద్రికా ధవళ దుకూలాంబ
రము పొందుగగటి రమణగట్టి

1. శంకరకవి ప్ర. ఆ. పద్యము 197

2. శంకరకవి. హ. ఆ. 1 ప. 119.

నవరత్న మయ భూషణ వ్రాతములు గళ
 శ్రవణ హస్తాదుల సరవి దాల్చి
 మంజుల వాసనాపుంజ రంజితమైన
 చందనంబున దేహము దలంది
 తుమ్మెద గమికి విందులు సేయు మందార
 కుసుమ దామము మౌళిగుడురు కొల్చి
 ప్రభుల చింతామణి భద్రపీఠికాగ్ర
 మున హతాశన సమవర్తి దమజ వరుణ
 గంధ వాహకుడేర శంకరులు గొలువ
 గరిమ విలసిల్లె భేరోతగమున నుండి ¹

దేవేంద్రుడు చంద్రికా సంకాశ ధవళదుకూలములు కట్టి నవరత్న మణి
 భూషణులు దాల్చి చందనంబు దేహమున కలముకొని మందార కుసుమములు
 మృశిని చుట్టి చింతామణి భద్రపీఠము నధిష్ఠించెను. రంభాది నిలింప వధూ
 ములును బృందారక సందోహమును దేవమునులు నాతని సేవించుచుండిరి.
 అట్టియెడ ఇంద్రునకు సందేహము పాదమ మునులను జూచి యిట్లుపలికెను.

అవె. “మౌనులార స్వర్ణ మర్త్య పాతళ లో
 కముల యందు మీరు నన్గొనని న్న
 పా రెందు లేరు పరికింపఁగావున
 వలయు నడుగ నొక్క పలుకుమిమ్ము” ²

ముసీశ్వరులు ముల్లోక వాసులగు రాజుల చరితముల నెఱింగి యందురు.
 అందుచే వారి నాప్రశ్న వేసెను. ఈ భావము గౌరన నుండి శంకరకవి
 గ్రహించినాడు. గౌరన తన కావ్యమున:-

“మూఁడు లోకంబుల మునుమిడివి వేరు
 చూడని యట్టి రాజులు మది లేరు” ³

1. శంకరకవి హరి.ఆ. 1 ప. 126

2. గౌరన ద్వి. హరి.ప్ర.భా. 13-14.

3. గౌరన. హ.ప్ర ఆ.ద్వి. 13-14

అని పలికెను. శంకరకవి కావ్యములో ఇంద్రుడు:- క. త్రిభువనముల
యందును భూతభవిష్యద్వర్తమాన ధరణీశులలో నభిమతసూన్యత వాచా విభవ
సమగ్రుండు గలడా వివరింపంగన్

అని ప్రశ్నించి అట్టి రాజు కలడేని నాకానదీయవలెనని కోరినాడు.
ఇదియు గౌరననుసరించియే వ్రాయబడినది.

“వారకమును చన్నవారిలో నున్న
వారిలోఁ బుట్టెడివారిలోపలను
ఒలికి బొంతని మహిపాలుండుఁ గలడె
తలపోసి చెప్పుడిందలు నట్టివాని”¹

అందరును కలసి ఆలోచించి మరియు చెప్పుమని యింద్రుడు కోరినాడు. గౌరన
కావ్యమున అట్టి రాజును తెలుపుటకు మునులు తమలో తామ పడిన బాధా
వర్ణనము అనిర్వచనీయమైనది. గౌరననుసరించియే శంకర కవియు :-

ఉ॥ ఊరక మూడఁలో యనగ నుండి రగ స్తవపులి స్తవ గౌతము
ల్లారుణి వ్రాయుచుండె జమదగ్ని, పరాశరమౌని యేమియు
న్నోరు మెదల్పఁ డయ్యేజ్యవనుండు విచారము సిగ్గుబర్హగా
నేరక యుండె మార్పలుక, సింగిఁ గనుంగానుచుండె నత్రియున్

సి॥ కశ్యపు వదనంబు కన్గొనె జాబాలి
యతడు నారదుని దేహంబు గోకె
నతడు శాండిల్యుని నమరేంద్రు మాటకు
నుత్తరం బిమ్మని యొత్తి పలికె
నతడు భరద్వాజు నల్లన యంగుళీ
సంజ్ఞను బలుమారు సన్న జెసె
నతడు మాండవ్య మహాముని ప్రవరుని
గనుగీటె నీ వెలుంగవె యటంచు

నివ్విధంబున సకల ఋషీశ్వరులును

నీవు నీవని ప్రతివాక్య నిర్ణయంబు
గాన కన్యోన్య వదన పంకజ సమీక్ష
ణములు సేయుచు నుండిరి భ్రమసినట్లు.”¹

అని కడు రమ్యముగా వర్ణించినాడు, తదుపరి వశిష్ఠుడు హరిశ్చంద్రుని గూర్చి
పలికెను. విశ్వామిత్రుడు కోవించి వశిష్ఠునితో వాదునకుడిగినాడు. గౌరవ
ననుసరించియే శంకర కవి యీ వాదును కావించెను.

“అక్కజంబుగ నబ్ధి నాపోషణముగ
క్రగుక్కగొన్నట్టి యాకుంభజు డుండ
బిన్నగ ధరున కేర్పడ నరికాఁ
గన్ను జూపిన యట్టి గౌతముఁడుండ
నలిననాభుని జగన్నాథు ముకుందు
నలిగి తన్నిన యట్టి యాభ్యుగుడుండ
దృష్టించి బ్రహ్మాది దేవతలెఱుగ
సృష్టికి ప్రతి సృష్టిజేసిన యట్టి
యేనుండఁదక్కిన యీ మునులుండ”²

నీవు హరిశ్చంద్రుని పెద్దగజేసి పలుకుచున్నావని విశ్వామిత్రుడు అది
క్షేపించెను. ఇదే వర్ణనమును భావమును కలిగిన శంకరకవి వర్ణనములో

“నీవు కాని హరిశ్చంద్రుని నే నెఱుగనే
యాతడే యూరు సత్యవాక్య ప్రశస్త
గరిమ యే యూరు సీమాట గట్టి పెట్టు
వాక్పరిశ్రాంతిఁబొందఁగ వలదు నీకు
సీ॥ ఎవ్వాడు వింధ్యా చలేంద్రంబు గర్వంబు
సర్వంబు సడచె నిర్జరులు మెచ్చ
నెవ్వాడు సక్రొద హేతు వీక్షణ నంద్రు
నొడలెల్ల గన్నులై యుండఁజేసె

1. శంకరకవి హరిశ్చ॥. ప్ర. ఆ. ప 130-131

2. శంకరకవి హరి. అ. 1. ప. 152-153.

నెవ్వాడు వేదంబు లేర్పాటు గావించె
 యన్నియు గ్రమ మొప్ప నచ్చుకడై
 నెవ్వాడు హైమవతీశుతో నెదిరించి
 గర్వించి యటకాలగన్నుంజూపె
 నట్టి కుంభజ గౌతమ వ్యాస భృగువు
 లుండ బ్రహ్మభవించి యఖండ గరిమ
 దనరు నేనుండ వెండియు దక్కినట్టి
 యమ్మునీశ్వరులుండ నీకేల వెగ ?”¹

అని గర్వించి కోపముతో విశ్వామిత్రుడు పలుక వశిష్ఠుడు హరిశ్చంద్రుని సత్య
 నిష్ఠను కీర్తించుచు-

క॥. పరిహాసమునకు నైనను
 మఱి కలితొనైన గాక మఱుపున నైనన్
 ధరణి పయి హరిశ్చంద్రుడు
 హరహర పరికింప నన్యత మాడెడు వాడే ?

మ॥. మదిరాపాన సమంబుగాఁదలచు నమ్మార్తంధ వంశోత్తముం
 డు దయాంభోనిధి పల్కి బొంకుటలు దుష్టుంగూడి వర్తించుటచే
 తుదిజండాలునితోడి సంగతిగజేతోవీధి భావించు సర్వ
 దిగంత స్ఫుటకీర్తి మూలధనమై వర్తించు సుత్మున్నతిన్²

అని హరిశ్చంద్రుని సత్య సందతను గూర్చి పలికినాడు. ఎన్ని కష్ట
 ములు వచ్చినను హరిశ్చంద్రుడు సత్యవాక్పరిపాలనే తప్పడనెను. సత్య
 వాక్పరిపాలనను గురించి తెలుపుచు:-

మ॥. తన సామ్రాజ్యము వాసి నంగుల వధూత్తంసంబు వర్ణించినం
 దనయుం డీల్గిన హీన కృత్యముల చేత స్తుర్దశం బొందినన్
 వనటం గుండిన నానరేంద్రుడు మనో వాక్కాయ కర్మంబులం
 దన్యతం బాడిన నాప్రతిజ్ఞ విను విశ్వామిత్ర చిత్రంబుగన్³.

1. శంకర కవి.హరి.ఆ. 1.162-163

2. శంకరకవి.హరి.ఆ. 1 ప. 162-163

3. శంకరకవి.హరి.ఆ. 1 ప. 175.

ఇందు శంకరకవి కావ్యమందలి హరిశ్చంద్రుని కథా నిర్మాణ మంతయు తెలుపబడినది. సామ్రాజ్యము పోయినను భార్యను వర్జించినను తనయుడు మరణించినను తాను నీచ కర్మంబు లొనరించినను హరిశ్చంద్రుడు మాటతప్పడు. అట్లు తప్పినచో తన శపథమును తెలిపినాడు, వశిష్ఠుడు మేటి విప్రత్వమును వదలి జపతపాదులను వేదశాస్త్రాభ్యాస విధులను వదలి, నారచీరలు కట్టి జన్మిదంబులు త్రెంచి యపవిత్రమగు విభూతి మేస ఆలముకొని మనుజు కపాల పాంకియై ఖర వాహన మధిష్ఠించి యామృదిశగా పయననించెదని ప్రతిజ్ఞ యొనరించెను. దానిని వినిన విశ్వామిత్రుడలిగి.

సీ॥ బొంకింప లేకున్న భుజగ కంఠఁబూర్చి

యనిల జలాహారి నగుచుదొల్లి

హిమవన్నగంబున నమిత హాయనములు

తపము చేసిన సుకృతంబు లోన

నర్ధాంశ మొసగి లోకై న విఖ్యాతిగా

దగఁజతుర్దశ మహాయుగము లవలి

బాణ్య సామ్రాజ్య విసూర్తుల బొందించి

తదనంతరంబ యీతిదివమునకు

రమణ బదున్గల్గు మన్వంతరముల దాక

నముచిసూదను నర్ధాసనంబు నందు

నీరజారాతి కోటిర నీరజాక్షి

నీరజాసను లెటుగంగ నిలుపువాడ ' 1

అవి తీవ్రముగా విశ్వామిత్రుడు ప్రతిజ్ఞచేసెను.

ఇట్టి తీవ్రస్థితికి కుంభిని దిద్దిరరిగెను. రవి, చంద్రహారలు మహాద్భుతముగా కాలెను. ఈ వర్జనమంతయు గౌరన నాధారముగా గ్రహించయే శంకరకవి గావించినాడు. తదుపరి సభాసదులందరు భయముతో సభవీడి పోవ వశిష్ఠ విశ్వామిత్రులు మహాక్రోధముతో తమతమ నివాసములు చేరిరి. కాని గౌరన వర్జనా చినుత్కారమిందు కానరాదు.

ఇంతలో చైత్ర మాసారంభమయ్యెను. అంతట హరిశ్చంద్రమహారాజు మహాయజ్ఞ మొక్కటాచరించి భూరి దక్షిణలిచ్చుచున్నట్టి వార్తవిశ్వామిత్రుని చెవిని పడెను. కపట కృత్యనిత్యతా నిపుణుండగు నద్గాధినందనుడు హరిశ్చంద్రుని కొలువు ప్రవేశించెను. హరిశ్చంద్రుడు ఎదురేగి వినయ పూర్వక నమస్కారంబు బొనరించెను. అంతట విశ్వామిత్రుడు

“వేలుపుటావును గుమ్మెడు
పాలడగెడు రీతి ధరణి పాల యశశ్రీ
లోల యొక యల్పదానము
వాలాయముగాఁగ నడుగ వచ్చితి నిన్నున్ ¹
అని పలికినాడు గౌరవ కావ్యములో
కల్పవృక్షము చేరి కాయడ్గినట్టు
లల్పదానం బొకఁడడుగ వచ్చితిమి” ²

అని అహంకారముతో పలికినాడు. శంకర కవి ఇది మార్చి వేలుపుటావును, గుమ్మెడు పాలడిగినట్లని ఎంతో చమత్కారముగా మార్చి మూలార్థభావము పోషించినాడు. తదుపరి విశ్వామిత్రుడు.

క॥ జనుడు కరినెక్కి దేహం
బవయము విక్కించి రత్నమంబరమునకై
చన విడిచి నంత ప్రోవిడు
ధనమిచ్చి నధ్వరము యథావిధి నడుచున్ ।

అని కోరినాడు. ఈ ధనము హరిశ్చంద్రుని శక్తికి మించినదని తలచి అతడు జంకునని విశ్వామిత్రుడు తలచినాడు. ఈ కోరికయు గౌరవకావ్యము ననుసరించియే శంకర కవి వర్ణించెను.

“బురుషు డేనుగు నెక్కి పొడవుగా నిక్కి
వరరత్న మెగసి పోవై చిన పొడడు

1. శంకరకవి హరి.పద్యము 199

2. గౌరవ ద్వి. ప భా.ద్వి. 361-62.

ధనము రాసిన బొసి దానమిచ్చినను
జననాథ కాదలేక సాగు నాయజ్ఞ
మనిన.....²

పురుషుడేనుగు నెక్కి అను పదమును జరుడు కరినెక్కినని మాత్రమే శంకరకవి మార్చినాడు. అక్కఱ యొదిపిన వేళ వచ్చి ధనము కొనియెడ నని విశ్వామిత్రుడు వెడలిపోయెను. అంతట విశ్వామిత్రుని స్వభావ మెరిగిన హరిశ్చంద్రుడు ఎట్టి సమయమున వచ్చి నమ్ముని ధనము కోరునో ఎట్టి యిక్కట్టులు సంభవించునో యని తలపోసెను. గౌరనకావ్యము ననుసరించెను శంకరకవి పాత్ర పోషణమును కూడ కావించినాడు.

తదుపరి విశ్వామిత్రుడనేక మృగ పక్షితతులను సృష్టింప నగరముపైకి పంపెను. అంతట జనులేతెంచి రాజుతో మొరపెట్టుకొన రాజు వారికభయమిచ్చి పంపెను. అంతట సుర్యాస్తమయ వర్ణనము కావించెను. తదుపరి తెల్లవాడు సూచనగా కుక్కుటములు కూసెనని వర్ణించబడినది.

తో॥ కాముకేశి పరిత్రాంతి గన్ను మోడ్చి
వేడ్క నిద్రించు విటవిటతీతి జెదరఁ
గుక్కుటములు కుక్కురోకో యటంచు
గూయ జొచ్చెఁ గఠోర నిర్దోషణముల²

ఈ కుక్కుటములు కూసెనను కావ్యమున కానరాదు కాని శ్రీనాథుని నైషధమునందు వర్ణింపబడినది. తదుపరి రామరాజ భూషణుడు తన హరిశ్చంద్రునితో పాఖ్యానముననే కుక్కుట ధ్వనులను వర్ణించినాడు. గౌరనకావ్యమున మిక్కిలి చిత్ర విచిత్రముగ దాని రూపవైభవ విలాసముల కనువిజయము వర్ణింపబడినది.³

కాని శంకరకవి ఒక్క సీసమాలో దానిని వర్ణించినాడు.

1. గౌరన హరి.ప్ర. భా.ద్వి.364-68

2. శంకరకవి హరిశ్చంద్రో.ఆశ్వా 1.పద్యం 232.

3. గౌ.హ.ప్ర.భా.ద్వి.570-596

సీ॥ “నవవేనరు చినవ్యు దవళాసనంబును
 నల్లంగల్వల గెల్చు నయనములును
 బద్మరాగ ప్రభంబగుట కర్ణంబులు
 కాంచన దేధితిమించు తనువు
 మౌక్తిక కాంతుల మరిపించు చాటులు
 తుహినంబు తోడుత చారయు కడుపు
 మరకత చీపుల (బురిడించు బురములు
 పవనంబు (దల (కించు పటు జవంబు
 గలిగి చలా విహారంబు కారణముగ
 నవనిజరియించు పంకరు హరియంక
 మృగము గతి నుండుటయు సంయమేశ్వరుండు
 దానిగన్గొని కడు సమ్మదంబు బొంది”⁴

కాని గౌరవ శక్తాలంకార వైభవముట్టిపడుచు వర్ణించినాడు. అటులనే మాతంగకన్యల వర్ణనమును గౌరవ కావ్యము ననుసరించియే వ్రాసినను గౌరవ కావ్య వైభవమందు కానరాదు. మాతంగకన్యలు హరిశ్చంద్రునిసమీపించి కోరికాని కోరిక కోరినారు.

ఉ॥ శీతల వర్ష సంతతుల చేతనగడంపగవచ్చు గౌత యీ
 యాతపతాప భేదమువశారిపమన్మథ బాణ ఘాతసం
 జాత వియోగ తాపమునఁజాలగృశత్వము నొందు మమ్ము స
 త్కృతు కలీల నీ దిగువు గొగిలుఁజేర్చురతి ప్రసంగతిన్⁵

తమకు కల్గిన మన్మథతాపము హరిశ్చంద్రుడు బిగువు కౌగిట చేర్చుకొనిన పోవునని పలికిరి. దానికి హరిశ్చంద్రుడు శివస్మృతణంబు చేసినట్లు శంకరకవి పేర్కొనినాడు కాని శివకవి యైనను గౌరవ హరిశ్చంద్రుడు శివుని స్మరించి నట్టిచ్చట పేర్కొనలేదు. తదుపరి కథయంతయు గౌరవ ననుసరించియే వర్ణింపబడినది. కాని గౌరవ చమత్కారమిందు కానరాదు. హరిశ్చంద్రుడు వీరబాహు

4. శంకరకవి.హ.ద్వి.ఆ 42 ప.

5. శంకరకవి.ద్వి.ప 116.

నాజ్ఞచే వీరనామ ధేయుడై ప్రేతభూమిని ప్రవేశించినప్పుడచ్చటి దృశ్యమును గౌరన ఎంతో చమత్కారముగా వర్ణించినాడు. కాని శంకరకవి ఒకచిన్న వాక్యముతో దానిని పేర్కొనినాడు.

ప. ౧౧ అత్యంత భయంకరబగు పరేతికేతనంబు విలోకించె
కించినాత్మతంబును చిత్తంబున భీతిల్లక బ్రవేశించి
యమ్మహి వల్లభుడు హీన ధైర్యంబున నిజ కృపాణ
ప్రధావిభా సమానుండె నానా భూత వ్రాతంబుల గూ
త లిడం బట్టి కొట్టి యిట్లనియె". ¹

అని శంకరకవి

“నానాభూత వ్రాతంబుల గూత లిడంబట్టి కొట్టి యిట్లనియె అని మాత్రమే వర్ణించ గౌరన తన ద్విపదలలో నీవర్ణన గావించినాడు. ²

మాంస ఖండంబులు గసికిల గుచ్చి తేల్చి కమ్మగా భుజించి భూతములను, సగము కాలిన శవములను తిను పిశాచములను, బాలశవమును పైకి తీసి భక్షించు భేతాశతతులను, తలకాయలను తిను శాకినీ గణములను, శిలలపై నుండి కాలవలు గట్టి ప్రవహించు రక్తమును త్రాగుచున్న రక్కసులను పెంపుడు దయ్యములను, ఋగ్రజుస్సామ వేదములను చదివెడి బ్రహ్మ రాక్షసులను చావమోది వాటిని తనకు అనుకూలము కావించుకొనెనని గౌరన చమత్కారముగా వర్ణించినాడు. కాని శంకరకవి కథా గమనమున కిది యంత ఆవశ్యకము కాకపోవుటచే వదలివేసినాడని తలంపవలసి వచ్చుచున్నది.

గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ననుసరించియే యిందును సకల దేవతా గణ సేవితుండై చంద్రశేఖరుడై ప్రత్యక్షమైనట్లు వర్ణించినాడు కథా విషయము నందెచ్చట నూతన సన్నివేశములను శంకరకవి కల్పింపక పోయినను గౌరన కావ్యమునే పూర్తిగా మార్చి ప్రబంధముగా మార్చినను శంకరకవి రసము చెడకుండ పాత్రపోషణమునకు భంగము వాటిల్లకుండ కథాగమనము కావించినాడు ప్రబంధయుగమున పూర్వమే వెలసిన ప్రబంధములకిది యొక మచ్చుతునకయ

1. శంకరకవి. హరి ప్ర ఆ వ 14

2. గౌరన హ.ద్వి భాగ ద్వి 1620-56.

చెప్పవచ్చును. ఈతడః పద్యమాల నడుమ గద్యములనెంతో గాంభీర్యముగా భావము చెడకుండ కావించిరాడు. ప్రథమాశ్వాసమునందలి దేవేంద్ర సభాస్థితిని వర్ణించిన వచనము పరిశీలించిన నది స్పష్టముగా తెలియును'

“నితాంత సంతోషంబు జెంది శతానంద నందనుడు

కోరార మిదాంగుశీనఖ శిఖాంకురంబుల గరంబుల గరంబు సంగేత

ప్రపంచ సారంగతుడై విపంచి వాయించుచుంగర్జ

పుటంబులకు సుదీర్ఘ సౌఖ్యంబు సంపాదింప నత్యంత

సారంభమున రంభాది నిలింప వహూపరంపరలు నానావిధ

మృదగ డిండిమాది ద్వానానుకారి తాళ కాహళ వేణు

ప్రముఖ నిస్వనంబులంగల సిచరణ సరోజనుపు రారావంబుల

చెలంగ ననేక విధ నృత్య విశేషంబులు చూపు చునయనోత్సవ

క్రియాకలాపంబు లొనర్ప బృందారకసందోవంబులు

జలి పుటంబులు ఫాలభాగంబులంగేసింపి కైవారంబులు

సంఘటింప ప్రేయంబునంగదిసి సుపర్వనితఁబిసీజనం

బుల కరపంబుజసంజలిత కంకణ ఝుణ ఝుణ త్కారం

బులు తోరంబులై విజృంభింప బూని

... ..

నమ్మహా మునులంజూచి యింద్రుడిట్లనియె”.

ఈ విధముగా సేవచనమునుండింద్ర సభావర్ణనము కావింపబడినది, ఇంద్ర దైత్యవముతో బాటు నాటి సభకు ప్రత్యేకతగా వశిష్ట వామదేవ, వ్యాస, వాల్మీక, కౌశిక, కపిలాది మునులందరు వేంచేసిరని వర్ణించినాడు. ఇంతియేగాక, శంకరకవి గౌరవ కావ్యమున రెండు భాగములుగ విభజింపబడిన ద్విపద కావ్యమును ఐదాశ్వాసములుగ తీర్చి దిద్దినాడు. ప్రథమాశ్వాసములో ప్రజలువచ్చి హరిశ్చంద్రునితో భీకరమృగ పక్షితుల బాధల వర్ణించి చెప్ప రాజు వేటకు వచ్చెదనని వారికభయమిచ్చి పంపువరకు కథ నడుపబడినది. తదుపరి సూర్యాస్తమయ సూర్యోదయాది వర్ణనములు కావింపబడినవి. అంతటితో ఆ

ఆశ్వాసము ముగిసినది. రెండవ ఆశ్వాసములో రాజు వేటకు వెడలి విశ్వా
మిత్రునకు సమస్త రాజ్యము దానము చేయవరకు వర్జింపబడినది. తృతీయా
శ్వాసమునందు హరిశ్చంద్రుడు భార్యాపుత్రులతో సమస్త బాధులను ఆరణ్య
మున ననుభవించి కాశీక్షేత్రము చేరువరకు వర్జింపబడినది. చతుర్థాశ్వాసము
నందు గంగానదిని గాంచుట మొదలు హరిశ్చంద్రుడు సతీసతుల నమ్మి తాను
వీరబాహున కమ్ముడ పోవుట, వీరబాహుడు ధనమాతెచ్చి నక్షత్రకున కొసంగుట
మొదలగు కథనడిచినది. పంచమాశ్వాసమునందు హరిశ్చంద్రుడు స్మశాన
మున జీవించిన విధము, చంద్రమతి కాలకౌశికుని గృహమున పడిన బాధలు,
తోహితాస్యుడు సర్పముచే వనమున మరణించుట, చంద్రమతి స్మశానమునకు
వాని తెచ్చుట, హరిశ్చంద్రుడు భార్యాపుత్రులను గుర్తించుట, కౌశిక ప్రేరణచే
చంద్రమతి శిరఃబు హరిశ్చంద్రుడు తతించుట, చంద్రశేఖర దర్శనము, హరి
శ్చంద్రుడు అయోధ్యకు తిరిగి వచ్చుట మొదలగు కథయంతయు వర్ణింపబడినది.
ఈవిధముగా శంకరకవి కథాగమనమున కనువుగా నెంతో చమత్కారముగా
తీర్చిదిద్ది తదుపరి కవుల కాదర్శముగా తన కావ్యనిర్మాణము గావించినాడు

గౌరవ కావ్యము ననుసరించియే శంకరకవి తన పద్య గద్యములను
నిర్మించినను వానిని వ్రాయుటలో నొక ప్రత్యేకత చూపినాడు. ఇందు సీస
ములు శ్రీనాధుని సీసములను తలపించు చున్నవి.

సీ॥ భసితత్రి పుండ్రాంక పాలభాగము తోడ

రుద్రాక్ష మాలికా రుచులతోడఁ

బల్ల వారుణ జటాపటల భారము తోడ

నవ్యపలాశదండఁబు తోడు

ను తమ వ్యాఘ్రాజినోత్తరీయము తోడ

రమణీయదర్పాంకురము తోడ

నతి నిర్మల స్ఫటికాక్ష సూత్రము తోడ

ధవళయజ్ఞోపవీతముల తోడ

బుణ్య కల్లోల వత్సంబు పూర్ణ ఘనక

మండలపు తోడ వినయ సంపదలు పొడలఁ

గదిసి భజియించు వరశిష్యగణముల తోడ
గరిమ నేతెంచె బాంటవాగ్రజుని కడకు” 1

ఇందు అంత్యానుప్రాస నిబంధించి సభావోక్తిగా మార్కండేయ మహర్షిని వర్ణించినాడు. సీసములే గాక వృత్తములను గూడ నీతడు రసగుళికలు కావించినాడు.

కా॥ “ఏణీతోచన నా సిమి త్తమున నీకిపాటు వాటిల్లెనే
క్షోణీ నాధుల రాణివాసములు చక్షు: కౌతుకా పాదిసి
శ్రీణీ లాలితహర్మ్య వాటికలలో గ్రీడావిశేషంబులన్
బ్రాణే శాన్వితలై నిరంతర సుఖ ప్రాణిన్ సినోదింపగన్” 2

తే॥ సకల రాజన్య కన్యకాజనములపుడు
నీకు బరిచర్యచేయుచు నెమ్మిగ్గొలుతు
రుత్ప లేక్షణ యిపుడు నిన్కొక్కరునికి
దాసిగా విక్కయింపగజేసె నజుడు.

ము॥ తను మధ్యన్ హరిసీల వేణీబిస హస్తంబక్వ బింబోష్ఠీజం
దన గంధింబిక వాణి బీనకుచ గాంతామౌళి రత్నంబునా
కనుసన్నస్మైలగంగ నేర్పుగలి రాకా చంద్ర బింబానన్
నినుబాసెన్విధి నేటితోగలువకంటే నిర్ధయ స్వాంతుడై” 3

ఇందు హరిశ్చంద్రుడు చంద్రమతి కై విలపించు విధమంతయు పేర్కొనుటయేగాక చంద్రమతి కూపలావణ్యాదులను సౌకుమార్యమును చక్కగా వర్ణించినాడు శిల్పి హస్తమున రాయి సౌందర్య చిహ్నముగ మార్చబడునటుల గౌరవ ద్విపద పదములతో బాటు భావములను శంకరకవి గద్యపద్యములుగా తీర్చిదిద్దినాడు. పలుచోట్ల సంస్కృత సమాసములతో ఉత్పేక్షాలంకార నిబద్ధముగా శంకరకవి పద్యములను నడిపినాడు.

1. శంకరకవి హరి.ప్ర.ఆ. 75 ప.

2. శంకరకవి.హరి.చతుర్థాశ్వాసము.58ప.

3. శంకరకవి. హరి చతుర్థాశ్వాసము.59, 60 ప.

శా|| ఆకాశ స్పృగనే భూః శిఖర వ్యాసక్త వైమానిక
నికంబప్పరివప్రమొప్పెసగు వర్జింపగ నిర్మాణత్రే
లాకే తీరతి జక్త వాళగిరిబొల న్నేర్పు సంఖిల్ల బా
షాకాంతుండు సృజించి నిల్పిన ఆ శైలంబు చందంబునన్

శా|| సాల స్థూల మనోజ్ఞ శృంగఘటిత సర్వార్థసీల ప్రభా
జాలంబుల్లలయంగ నంబరమునన్ సాంద్రంబుగా బర్హి సం
గాళిందీనది హేళిగన్గానెడి వేడ్కన్వచ్చెనో కాకయం
చారోకింపుచు సంశయంతురు సుధాహరేందు బింబాననల్ ⁴

అనుచు ఉపమ, ఉత్పేక్షాది అలంకారములతో నెంతో చమత్కారముగా నీ వర్ణ
నము కావించినాడు.

గౌరన కావ్యమున జాతీయములు, లోకోక్తులు కుప్పలు తిప్పలుగా నుండ
శంకరకవి సమయానుకూలముగా నచ్చటచ్చట మాత్రమే వాడినాడు.

క|| కప్పరము పుట్టు తోడనె
యొప్పగు పరిమళము గూడ నురయించిన యా
చొప్పన నతడు జనించిన
యప్పుడె సత్యవ్రతంబు నంకురమయ్యెన్ ⁵

క|| వేలుపుటావును గుమ్మెడు
పాలడుగెడు రీతి ధరణి పాల యశశ్రీ
లోలయొక యల్పదానము
వాలయముగా గ నడుగ వచ్చితి నన్నున్ ⁶

ఇందు కల్పవృక్షము చేరికాయయడ్గినరీతి అని గౌరన వర్ణింప ఇతడు
వేలుపు బావును గుమ్మెడు పాలని' మార్చినాడు.

4. శా|| ప్ర. ఆ.ప 87,88

5. శంకరకవి ప్ర. ఆ.ప. 172

6. శంకరకవి ప్ర.ఆ ప.173.

పంచనాశ్యానమున హరిశ్చంద్రుడు తన భార్య పుత్రులను స్మశానమున కలియు ఘట్టమును శంకరకవి ఒక ప్రత్యేక ఘట్టముగా తీర్చిదిద్ది రసవంతము గావించినాడు. చంద్రమతి కాలకౌశికుని గృహమున పడిన బాధలు గుండెలను వ్రక్కలు చేయుచున్నవి. కాలకౌశికుని భార్య లోహితుని పిలిచి అరణ్యమున కేగి దర్బలు, సమిధలు తెమ్మని ఆజ్ఞాపించినది. అది వినిన చంద్రమతి గుండె నీరముపోవ తనయుని అక్కునకు చేర్చుకుని విలపించినది.

చ॥ కనుగవ బ వ్పబిందువులు గ్రమ్మ బవంబుల మీద వ్రాలుచుం
దనుఁగిను కన్కహీసురు డదల్చిన బాషలెల్ల జె
ప్పిన విని యాత్మలోన గడుభీతి వహించుచు నార్తనాదమై
తనయుని జుకఁబెట్టుకొని తామర సానన చింత నొందుచున్.⁷

అడవిలో పాముకాటుచే తనయుడు మరణించినాడను వార్తవిని చంద్రమతి పట్టరాని దుఃఖముతో కంపించినది. కాని చేయునదిలేక యజమానురాలికి సకల కార్యంబులు చేకూర్చి అరణ్యమున చీకటిలో తనయుని శవమును గుర్తించినది. కాని హరిశ్చంద్రుని కుమారుని పరిమార్చుటకా విషసర్పమునకు మనసొప్పక మూర్ఛనొందునటుల మాత్రమే కావించినది.

చ॥ “నిజ నిష వహ్నిచే తన వసీదములై నను నీలు సేయుగా
భుజగ విభుండు భూరమణు పుత్రుచి జంపగ నోపడయ్యెఁబం
కజ నయనా శిరోమణియుఁగల్గిష దూరయునై ధరిత్రిపై
సుజనత గన్న తజ్జన విశుద్ధ పవిత్ర చరిత్ర మెట్టిదో.”⁸

తనయుని గుర్తించిన చంద్రమతికి దుఃఖము కట్టలు త్రెంచుకొని ప్రవహించినది. బోరున విలపించసాగినది.

తే॥ అక్కటా లోహితాస్యబాలార్క తేజ
ఘోర శోకంబుచే నన్ను గుందు జేసి
లేమి జేయుదు నాకు దిక్కెవ్వరింక
నెటు నిను బాచె విధిక్యపయింత లేక.⁹

7. శల॥. హ.ప. ఆ.ప. 19.

8. శం॥. హ.ప. ఆ.ప. 313.

9. ప. 42.

క॥ భీకర పూర్వార్థమున
నాకోకోదరము గవియు నప్పుడు మదిలో
నేకరణోదల్లడిల్లితో
రాకా నీహార కిరణ రమ్యశరీరా ¹⁰

అని పలువిధముల విలపించుచు శ్మశానమున కెత్తుకొని పోయినది.
అచ్చట చితిపై పేర్చి చేతులాడ పరిపరి విధముల విలపించసాగినది.

తే॥ ఇవ్వసుంధరలోపల నెన్నదగిన,
భాగ్య సౌభాగ్య వతులై న పడతులుండ
సకల దుర్లక్షణములకు సదనమైన
నాకు నేటికి బుట్టి తయోకుమార ¹¹

తన గర్భమున జన్మించుట వలననే లోహితుడన్ని బాధలకు గురికావలసి
వచ్చెనని విలపించుచుండ హరిశ్చంద్రుడయ్యార్త రవమును విని ఆశ్చర్యపడుచు
అచ్చటికి వెడలి ఆమెను చూసి నట్టనడిరేయి రుద్రభూమి ప్రవేశింప కారణ
మేమని ప్రశ్నించినాడు. కాని చంద్రమతి తానుసనారిగనే తెలిపి సుతుని మరణ
కారణమెరిగించి తనయుని బ్రతికింపుమని వేడుకొనినది. హరిశ్చంద్రుడా త్రి
ప్రియవశోవిశేషంబుల కచ్చెరువొంది తన ప్రియాంగనగా మనంబున తలపింప
జేసినను సందేహించి చంద్రమతితో భూతపతినిను, సిద్ధుడనుగాను తనయుని
బ్రతికింప నసమర్థుడనని సమాధానమిచ్చినాడు.

తే॥ పంకజానన నే భూతపతిని గాను
దురిత హరుడై న యట్టి సిద్ధుండ గాను
దగిన ప్రాణంబు మగిడింప జాలనేను ¹²

మరియు తాను వీరదాసుడనని తెలిపి తనయుని దహనమునకై నొక మాడ
చెచ్చి యాయవలయుననియు లేనిచో దహనముచేయ వీలులేదనియు తెలియ
జెప్పెను.

10. శంకరకవి. హ. పంచమాశ్వాసము 44 ప.

11. శంకరకవి. హ. పంచమాశ్వాసము 67 ప

సీ॥ ఆడుదానపుగాన ననుకంప జనియింపఁ బరుపోక్తులను నేమిపలుకినోడి
యూరకయుండి దక్కరుని నెవ్వనినై న శిరము ఖండింతుఁగొక్షేయ
కమున

సోదవేర్పఁదఁనంతటి చోటికి నొకమాడతెచ్చి నాకితురు మచ్చెకంటి
యీచొప్పన తిప్పక యీయవలయును దొరకకయుండిన దొంగి
పోమ్మ

మాటలింకేల యిచ్చోట మసలితేని
యంత్య జాగ్రణి మత్స్యామియైన వీర
బాహు పదముల యానయోభామయనిన
మిగుల శోకంబు నిగుడ నమ్మగువ పలికె ¹³

తాను ధీరోదాత్తుడు గావున మనమున నామె తన భార్యయేమోనను అనుమానము
కలిగినను గాంభీర్యముగా తన కర్తవ్యము గుర్తుంచుకొని చండాలుడాసుడైనను
యజమానిపై గౌరవముంచి త్రీలను రక్షించువాడు గావున నామెను మాటలతో
మాత్రమే భయపెట్టినాడు. పరులైనచో వాని శిరము ఖండించువాడనని పలికి
నాడు. ఈపద్యము హరిశ్చంద్రుని శీలమునకు గీటురాయి.

అప్పుడు చంద్రమతి సమస్త ధర్మతినేలు చక్రవర్తి తనయుడు నడుగు
కేలక పాత్రుండు గాకపోయెనా అని విలపించినది.

క॥ శ్రీలున్ దైవార జలధి

వేళా వలయిత ధర్మి విమలయశుడై
యేలు నృపసూతి యడుగెడు

నేలకుఁబాత్రుండుగాఁడే నీకిటు తగునే ¹⁴

బాలుడు చక్రవర్తి తనయుడని స్పష్టముగా తెలియుచున్నది. అంతటితో
నాగకామె.

మ॥ అకటా చేరెడు నేలకుందగడె సప్తాంభోధి వేష్టిభవ
త్సకల ద్వీప కలాపభూపమకు టాంచత్పద్మరాగోజ్జ్వలి

12. శంకరకవి హరి. పం. ఆ. ప 80

13. శం. హరి. పం. ఆ. ప. 82

14. శంకరకవి. హరి. పం. ఆ 84 ప.

ప్రకటాసర్గశ నిర్గళత్కిరణ శుంభత్పాదుడైనట్టి రా
జకుమారుండని యేడ్చె గన్ను గవ నశ్రుల్కాల్యలై పాఱంగన్ ¹⁵
మరింత గట్టిగా విరిపించినది.

కాని పైపద్యమునందలి భావమే పునరుక్తముజేసి శంకరకవి వర్ణించి
నాడు. అప్పుడు హరిశ్చంద్రుడామెను

చ॥ కుదురు మెలుంగు నిబ్బరపు గుబ్బలపై నయనంబుపూరముల్
చెదరగ నేలయేడ్చెదపు చెల్వ దురంత విషాధవేదనా
విదిశిత మాననంబునను వేమలు నాయువు శాశ్వతంబె సం
పదలు స్థిరంబులే విధి విపాకము దాట దరంబె యేరికిన్ ¹⁶

విధి విపాకము దాట నెవ్వరికిని సాధ్యము కాదని యోచార్చినాడు.
అప్పుడు చంద్రమతి కౌశికుని మాయవలననే తనకా స్థితి వచ్చినదని వివరించుచు

మ॥ ఓ మహాత్మక మిమ్ము దూఱగ యుక్తమే వివరింప మీ
రేమి చేయుదురయ్య హాటికి హెచ్చి కౌశికమౌని మా
యామయంబయి వెంట నహర్నిశంబులు బ్రాయకు
ద్దామశక్తిని నాదుకరమ్ము దాయకై వడి నుండగన్ ¹⁷

అని తన దీన స్థితిని నిందించుకొనినది. కాలకౌశికుని మాయచేత నిట్టి
యిక్కట్టులు సంభవించెనని తెలుపుటచే నామె తన భార్యగా, నాబాలుడు తన
తనయునిగా గుర్తింపగలిగినాడు. కాని సశ్చయమెలుగక యట్టి తలంపు
కలుగుటకు పశ్చాత్తాపపడి దహనమునకు మాడనిచ్చుకొనలేనిచో నీడు కంత
సూత్రముననున్న మినుకైన గొనియెదనని పలికినాడు.

అప్పుడు చంద్రమతి తన భర్తను గుర్తించినది. ఇంతవరకు చంద్ర
మతి కతడు భర్తయేమోనన్న అనుమానమెచ్చటను కలుగలేదు.

ఈ విధముగా నీసన్నివేశమును శంకరకవి అతి రమ్యముగా తీర్చి విడిచి
నాడు. కాని యిందలి 87వ పద్యమగు,

15. " " " " 86 ప.

16. " " " " 87 ప.

17. శంకరకవి. హరి. పం. ఆ. 90 ప.

“కుదురు మెఱుంగు నిబ్బరపు గుట్టలపై నయనాంబు
పూరముల్ చెదరంగ”

అన్నపద్యము రామరాజ భూషణుని హరిశ్చంద్ర నతోపాఖ్యాన కావ్యమునందును పంచమాశ్వాసములోనే కానవచ్చుచున్నది. కాని శంకరకవి రామరాజ భూషణునికంటె పూర్వుడగుటచే రామరాజ భూషణుని కావ్యమునుండి శంకరకవి గ్రహించుటకవకాశము లేదు. అటులనే అతి సమర్థుడైన రామరాజ భూషణుడు శంకరకవి కావ్యమునుండి పద్యము నపహరించి తన కావ్యమున నిలుపుట కవకాశము లేదు. దీని ముందు పద్యమగు ౧౮ ప. “అకటా చేరెడు నేలకుం దగడె సప్తంభోధి దేష్టిభవ” అనుపద్యము కూడ శంకరకవిది కాదనీ ఆంధ్ర కౌముదిలో గణపవరపు వెంకటకవి పేర్కొనినాడు ¹⁸

“వరసపు మాటల జంద్రమౌళి కవిరచన ఘటించిన హరిశ్చంద్ర
కథను ధోరణిగ నకటా చేరెడు నేలకు” ననెడి మత్తేభ నాల్గవ పాద
మున

రాజకుమారుడు నాజల్లె జేతనమగు పదమునకు షష్ట్యర్థమునకు రహిగ నాదేశంబు రాక యీరీతుల గృతులందు జెల్లు నొక్కడలగనుక యెచట యే యర్థమందెట్లుండెనట్టులె రచియింపగావలె రసికులకిక

అని స్పష్టముగా పేర్కొనుటచేత “అకటా చేరెడు నేలకు” అన్న పద్యము శంకరకవి కావ్యమునందలిది కానది చంద్రమౌళికవి రచించిన హరి శ్చంద్ర కథయందలిదని స్పష్టముగా తెలియుచున్నది. అంతియేగాక ఈ పద్యము నాల్గవపాద ప్రారంభమున

“.....రా

జకుమారుడని యేడ్చె కన్ను గవ నశ్రుల్కల్వలై పాలగన్”

అని ముద్రిత గ్రంథములో ¹⁹ కానవచ్చుచుండనని ‘రాజకుమారుడని’ ఆంధ్ర

18. ఆంధ్ర కౌముది గణపవరపు వెంకటకవి. ౩౦ పేజి ఆంధ్ర హాసిత పరిషత్ ప్రచురణ

19. శంకరకవి. హరి. వావిళ్ళ రామస్వామి శాస్త్రులు అండ్ సన్స్ చెన్న
పురి 1910

కౌముదిలో పేర్కొనినాడు. జక్కని ప్రబంధ రత్నాకరము అను తన సంతాన గ్రంథమునందు కూడ చంద్రమౌళికవి “హరిశ్చంద్ర కథ” తోనిదని ఒక పద్యము వ్రాసియున్నాడు ²⁰

అందుచే చంద్రమౌళి కవియొకడు హరిశ్చంద్ర కథను వ్రాసెనని జక్కనయు, గణపవరపు వెంకటకవియు వ్రాసియున్నారు. పైగా జక్కన దానిని ననుసరించి ఈ కవి 1550-60 సం॥ పూర్వీకుడని తెలియుచున్నది. శంకరకవి చంద్రమౌళికవి పేరు సామ్యమునుబట్టి జక్కనేయను అనుమానము కలిగినను జక్కన చంద్రమౌళి కావ్యమునందలిదని పేర్కొను పద్యము శంకర కవి కావ్యమున కానరాకపోవుటచే నీయిరువురు కవులు వేరని భావింపవలసి వచ్చుచున్నది. వీరిని బట్టియే కవి తరంగిణి కారులను ఊహించినారు ²¹

“శంకరకవి గ్రంథమున విలేఖలు చాల మార్పులు గావించి యుండి రనియు అకటా! చేరెడు నేలకుందగడె” యను పద్యము శంకరకవి రచించినది కాదనియు, చంద్రమౌళికవి చారిత్రమున వ్రాసియున్నాడను అపద్యమును దీసి వేసి పై పద్యములను జుగువుడు అపద్యము చంద్రమతి పత్రికనది. దాని లక్షణ వాత “కుదురు మెలుగు” అను పద్యము హరిశ్చంద్రుడు చెప్పినది. ఈ రెండింటికి నడుమ నొక చిన్న వచనమో పద్యమో యుండి తీరవలయును. రెకున్న నీ “కుదురు” పద్యముకూడ చంద్రమతి పత్రికనట్లే యగును. “అకటా చేరెడు” అను పద్యమును దీసివేయక యచ్చటనుంచినను నీయన్వయ రోషము పోయి కావున నీ ‘అకటా చేరెడు’ అను పద్యమును గ్రంథమునుండి తొలగింపుడు.

ఈ పద్యము శంకరకవి రచనమా? రామరాజు భూషణ రచనమా? యను ప్రశ్నకు ఈ యిరువురి రచనము కూడ కాదు. చంద్రమౌళి కవిని ప్రత్యక్ష తర మిచ్చుట, ‘ఆసత్యేన తపసా? వపసా? అను ప్రశ్నకు రెండూ గాదు. ‘ఆసత్యేన రజసా’ అని యుత్తరమిచ్చినట్లున్నది. ‘అకటా చేరెడు నేలకు’

20. ప్రబంధ రత్నావళి వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి పరిష్కారము 1913. 136 పేజి.

21. కవి తరంగిణి 9వ సంపుటము. పేజీ 203-204.

అన్న పద్యముతోబాటు 'కుదురు మెరుంగు' అను పద్యముకూడ శంకరకవిడి కాదని అవి చంద్రమౌళికవి కావ్యమునందలివని పేర్కొనినారు. అంతియే గాక శంకరకవి కావ్యమునందు 'కుదురు మెరుంగు' అను పద్యమునకు క్రింది భాగమునకున్న 96వ పద్యముగు

చ॥ "సరసిజ నేత్ర జీవితము సత్యముగాదు శరీర ధారికిన్
మరణము నిశ్చయంబు పలుమాటగు మారుని జూచి యేడ్చిన
న్మరలునె వీని ప్రాణములు మంగళసూత్ర సువర్ణమిచ్చి నీ
వరసుతునింజహించు మగువా యన మూర్ఛిల్లి శోకమగ్నయై"॥

అను దానిలో 'కుదురు మెరుంగు అను పద్యభావమే కానవచ్చుటచే ఒకే భావము పునరుక్తి చేయుట శంకరకవికి తగదని నిది తప్పక చంద్రమౌళికవి దని కవి తరంగిణీకారులు భావించిరి. హరిశ్చంద్ర నరోపాఖ్యాన పీఠికలో చిన సీతారామస్వామిగారు శంకరకవికంటె రామరాజ భూషణుడే పూర్వీకుడని తలచి హరిశ్చంద్ర నరోపాఖ్యానమునుండియే శంకరకవిగాని మరి యెవరుగాని గ్రహించి యుందురని వ్రాసిరి. అంతియేగాక ఆ సందర్భమున నీపద్యభావము శంకర కవి కావ్యమున తగదని వ్రాసిరి. ²²

ఏడ్చుచున్న యామె చంద్రమతియని తెలిసిన పిదప హరిశ్చంద్రుడి పద్యార్థమును పఠికినట్లు రామరాజ భూషణుడు సందర్భపరచి యున్నాడు. ఏడ్చుచున్న యామె చంద్రమతియని తెలియక మునుపు హరిశ్చంద్రుడిట్లామెతో బోలెనని శంకరకవి సందర్భపరచియున్నాడు. కావున హరిశ్చంద్రునివంటి మహాపురుషుడామె తన భార్యయని గ్రహించినపుడు

"కుదురు మెరుగు నిబ్బరపు గుబ్బలపై నయనాంబు పూరముల్
చెదరంగ—"

అని యిట్లామెతో బోలెనని చెప్పట యనుచితముగాన పద్యము రామ రాజ భూషణుని గ్రంథమునుండియే శంకరకవిగాని వేరొకరు గాని సంగ్రహించి యుండదగునని తోచుచున్నది. మఱియు

మ॥ "ఆకటా చేరెడు నేలకుందగడె సప్తాంబోధి వేష్టిభవ"

అని దాని వెనుకనున్న పయినుదాహరించిన 'కుదురు మెలుగు' అను పద్యమునందు 'అయుపు శాశ్వతంబె' అను వాక్యమునకు శంకరకవి గ్రంథము నందు బ్రసక్తి యగపడదు. కావుననీ సందర్భమున నలకథా పక్షమున దీనికి సందర్భముంటుంటచే నిది రాజ భూషణుని కావ్యమునందలిదని వారి అభిప్రాయము అంతియేగాక చంద్రమతి ఎవరో తెలియకపూర్వము హరిశ్చంద్రుడు చంద్రమతితో,

“కుదురు మెలుంగు నిబ్బరపు గుబ్బలపై నయనాంబు పూరముల్
చెదరగ నేల యేడ్చెదపు చెల్వ.....”

అనిపలుకుట శంకరకవి కావ్యమున సమంజసముగా లేదని హరిశ్చంద్రుడు భార్యయని దెలిసిన పిమ్మట హరిశ్చంద్రుడు చంద్రమతితో పక్కినట్లు రాజు రాజ భూషణుని కావ్యమున నుండుటచే నిది సమంజసమని వారి అభిప్రాయము.

కాని ముందుగా శంకరకవి కావ్యమునందలి 86వ పద్యముగు “అకటా! చేరెడు నేలకుండగడె” అను పద్యమును పరిశీలింపవలసి యున్నది. గౌరన కావ్యమునందలి ద్విపదలను గ్రహించి శంకరకవి పద్యములను రచించెన్న అందును అంగీకరించిరి. అట్టియెడ గౌరన కావ్యములోని సందర్భమున

“సకల దీవుల నేలు జనపతి పుత్రు
డకట చేరెడు నేల కర్తుండు గాడె”²³

అను ద్విపదలు కలవు. ఎన్నో ద్విపదలను పద్యరూపమున సంతరించిన శంకరకవి యీ సందర్భములోని

“అకట చేరెడు నేల కర్తుండు గాడె” అను ద్విపద పాదముతో తన పద్యము రచించెననుట సమంజసముగా కానుపించుచున్నది. అంతియేగాక ముందు పై పద్యమున 84వ కందము “శ్రీలున్ చైవాల జలధి, వేల వలయిత ధరిత్రి విమల యశుండై”

అను పద్య భావనలే యిందును కానవచ్చుచున్నను ఎన్నియో సందర్భములందు నిట్లు శంకరకవి భావమును పునరుక్తి చేయుటచే నీసందర్భమున నిది సమంజసముగానే కానుపించుచున్నది.

ద్వితీయాశ్వాసమునండిలి 61వ పద్యములో

“గుప్త పారావార సంవేష్టి తక్షమాచక్ర సంరక్షావిచక్షుణుడివు
నిత్యసత్యవ్రత స్తుత్య నిరుపమాన సార గంభీర వాచవిశారదుడవు

అని శంకరకవి వర్ణించుటచేతను, పంచమాశ్వాసమునందే బాలుని ఆరణ్యమునకు పంపుటకై చంద్రమతి విలపించు సందర్భమున ²⁴

చ॥ “అకటకటా! ఓహీన దయనర్భకనిన్నును జూచి కాలికో
శికులకు రోషభంగిఁబని చెప్పంగ నేగతి జిహ్వాయాండెఁగాఁ
నకు నిపుడివు పోయిన మనంబున దైర్యము నిల్ప నేర్తువే
నికచప యోజ తుల్యముఖ విభ్రమ భాను సమప్రభానిదే”

అనుపద్యము నీభావము కలిగి యుండుటచే నిది శంకరకవి పద్యమనియే
తలంపవలసి వచ్చుచున్నది. తదుపరి నెలకొన్న “కుదురు మెఱుంగు నిబ్బరపు”
అను పద్యము పరిశీలించినచో దీనికి మూలమే సందర్భములో గౌరన ద్వీపద
లలో కానరాదు. గౌరన కావ్యమున

“అకట చేరెడు నేల కర్హుండుగాడె” అను ద్వీపద తరువాత
“నేనేమి సేతు పన్నిన ముని మాయ
నావెంట దఱికొని తలచి పోసీక
పట్టి యీగతి నేలపై నిడి కాల
బెట్టి ప్రాముచు బుసపెట్టు చుండగ” ²⁵

అని వర్ణించబడినది. శంకరకవి కావ్యమున “కుదురు మెఱుంగు అను
పద్యమును తీసివేసినచో తదుపరి వెలసిన నీ పద్యము

“ఓ మహాత్యక మిమ్ముదూరగయుక్తమే వివరింప మీ
రేమి చేయుదురయ్య మాటికి హెచ్చి కౌశిక మౌని మా
యా మయంబయి వెంట వెంట నహర్నిశంబులు బాయకు
ద్దామ శక్తిని నాడు కర్మము దాయకై వడినుండగన్” ²⁶

24. శం. హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానము పం ఆ. 20 ప.

25. గౌరన హరి. ద్వి. ద్వి. భా. 2160-64.

26. శంకరకవి వా. ప్ర. ఆ. 90 ప.

పైపద్యము గౌరన ద్విపదకనురూపమే. కాని “కుదురు మెఱుగు” పద్యభావము కాని, శైలి కాని శంకరకవికి క్రొత్త కాదు. అంతకంటెను గంభీరములైన పద్యముల నతడు రచించి యున్నాడు కావున పద్య శైలిని బట్టి శంకరకవిది కాదనుట సమంజసము కాదు. సందర్భమును బట్టి కూడ నిది సమంజసముగనేయున్నది. హంసనాది తన భార్యయని తెలియక మునుపే హరిశ్చంద్రుడు పరాయి స్త్రీని చూచి, “కుదురు మెఱుగు నిబ్బరపు గుబ్బలపై నయనాంబు పూరముల్ చెదురుచున్నవని ఏకపత్నివ్రతుడును, సత్యసంధుడైన హరిశ్చంద్రుడు పరాయిస్త్రీని చూచి యట్లు పలుకుట సమంజసముకాదని తలంచినను క్రింది పద్యమునందును “గంధగంజేంద్ర సుచానగామినీ” అని పలుకుటచేతనే నా భావముననుసరించినిది అసమంజసమనుట కవకాశము లేదు. రామరాజ భూషణుని కావ్యమునందు కూడ నీపద్యము కానవచ్చుటచేనిది రామరాజ భూషణుననుసరించి శంకరకవి కావ్యమున ప్రమాదవశమున ప్రవేశపెట్టబడెనేమో ననిపించుచున్నది.

మొత్తము మీద శంకరకవి కావ్యము మిక్కిలి ప్రౌఢమై రసమయమై, గౌరనకనువాదకావ్యమైనను తన రచనా నైపుణ్యముతో మొదటి పద్యకావ్యముగా తెలుగు సాహిత్యమున హరిశ్చంద్రుని కావ్యమును తీర్చిదిద్దిన ఘనతను దక్కించుకొనినాడు. ఆరుద్రగారు సమగ్రాంధ్ర సాహిత్యములో శంకరకవి కావ్య సరళిని ఈ క్రింది విధముగ ప్రశంసించిరి.²⁷

“శంకరకవి కవిత్వముతో నిజంగా పదాలు వాటంతటవే వచ్చిపడినట్లు టాయి. పద్యం నీటి ధారలాగ పారుకుంటూ పోతుంది. ఇతడు వ్రాసిన వెయ్యి పైచిలుకు పద్యాలతో ఏ ఒక్కటి కుంటదు. కథ ఎక్కడా ఆగదు. మహాకావ్య లక్షణాలు తెచ్చిపెట్టుకొందుకు అష్టాదశ వర్ణనలు గుప్పించాలనే తాపత్రయము శంకరకవికి లేదు. అయితే యిందులో శంకరకవి ప్రయోజకత్వం కొంచెం తక్కువ. గౌరన ద్విపదకావ్యాన్నే అతడు ముక్కుసూటిగా అనుసరించినాడు. ద్విపదకావ్యంలో లేని భావాలు స్వల్పమే”

ఈ విధముగా పరిశీలించినచో శంకరకవి కావ్యము గౌరన కావ్యానుసరణీయమైన రసపోషణలో, వర్ణనలో స్వతంత్రశక్తిని నిలుపు ప్రబంధ రూపమున వెలసిన దనుటతిశయోక్తి కానేరదు.

హరిశ్చంద్రో పాఖ్యానము

—కంచీవీర శరభకవి

శంకరకవి 'హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన' ప్రబంధము తర్వాత పేర్కొనదగిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన ప్రబంధము కంచీవీరశరభకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన ప్రబంధమని చెప్పవచ్చును. కథాగమనమందును నీ రెండు కావ్యములు కనలల వలె విరాజిల్లుచున్నవి. శంకరకవి కావ్యమందలి పద్యభాగములను, సమాసము లను గూడ గ్రహించి శంకరకవి కావ్యమునకు ప్రతి రూపమువలె తీర్చిదిద్దినాడు. అంతియేగాక గౌరనతోపాటు నీయిరువురును శైవులగుట విశేషము.

ఈతని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యవతారిక ననుసరించి ఇతడు కాశ్య పస గోత్రుడు, ఆపస్తంబసూత్రుడు¹ తిష్ఠ్యయామాత్యు డీవంశమునకు మూల పురుషుడు² శోభగాద్రీశుడీతని తండ్రి³

1. కలచి వీరశరభకవి ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్స్ లైబ్రరీ, మద్రాసు.

2. చ||. వనజ భవోపమాన పటువై భవ దివ్యతపః ప్రభావస
దుణిధియై సమస్తముని కుంజరుడై కరుణా సమగ్రుడై
ఘన బలుడై జగజ్జనకారణుడై తగు కాశ్యపాఖ్యాన స
మ్మని పతి గోత్ర కర్తయన మోదము జెందు శుభాన్వయఃకులన్ 30

క||. వెలయ దదీయక్రమమున
సలలిత గతి చెందివంససన్మణియనగా
గలిగె జగద్వితంబై

కవితాపస్తంబ సూత్రకల్పన యనగన్

ఉ||. సత్యసమాన లోలుడతి సాదుసుహృద్గణ బందుమిత్రసాం
గత్య విహార చారుతర కౌతుక భూరి దయావిశాలుడౌ
మాతృ వరణ్ణుడారాజ్య నమాన్యుడ గణ్యవదాన్యవైఖిరిన్
చిత్త్య కథావినోద పరిశీలుడనం చెలువందుతిమ్మయా

3. కంచీవీరశరభకవి హ. అవతారిక ప. 36, 37.

శ్రీపతి పండితారాధ్య వంశరత్నమగు వీరనారాధ్యుని పుత్రికయగు గురువమాంబ ఈతని తల్లి. వీరభద్రుడు, సూర్యమంత్రి, అయ్యన మంత్రి అని యీతనికి మువ్వరు సోదరులు⁴ ఇవటూరి పర్వతారాధ్యుడితని కులగుడువని ఈ క్రింది పద్యముతో పేర్కొనినాడు.⁵

తే॥. “పరమ శైవ ప్రభావ సంపన్నులగుచు
ధరణి జెలువొందు మత్కుల గురువరేణ్యుల
లన ఫవివటూరి పర్వతారాధ్య ముఖ్య
జనుల సేవింతు సద్భక్తి ననుదినంబు”⁶

అంతియేగాక పుర్వక విస్తుతిలో శ్రీపతి పండితారాధ్యవంశ శ్రేష్ఠుడైన తన మాతామహుండగు వీరనారాధ్యుని గూడ ప్రణతించునని పేర్కొనుట విశేషము. వీరశైవుడైన యీ మహాకవి యైదాశ్వాసములు కలిగిన తన కావ్యమును

శా॥. “వాలాయంబరి షట్కయకై కుటిల వ్యాపార ముపోంచెడు
ష్కాల క్షేపము జేయుకంటె తన శక్యంబైన చందంబు చీ
వేలారుతో గణించునట్లు జగతిన్ విఖ్యాతి వాటిల్లగా
మీలీసేరెడు భవ్యకావ్యమిది నిర్మించుంబ్రమోదంబునన్”⁷

అని సంతోషముగా రచించి శ్రీశైల మల్లికార్జునస్వామి కంకితము చేసినాడు⁸

పూర్వకవిస్తుతిలో నందరివలెనే సంస్కృత కవులగు వ్యాసవాల్మీకి కాదాసులను మాఘభవభూతులను ప్రస్తుతించి ఆంధ్రకవిత్వ సాహిత్య కళాధురీణులగు నన్నయ తిక్కన, యెఱ్ఱన భాస్కర సోమ, భీమ, శ్రీనాథులను ప్రణతించెను. కాని అందు గౌరవము గాని శంకరకవిని గాని యెచ్చట పేర్కొనలేదు. కాని అందు

4. అవతారిక ప. ౪౧.

5. వీరహ అవతారిక 13 ప.

6. “ “ 15 ప.

7. “ “ 17 ప.

8. “ “ 27 ప.

క॥. “నానావిధ విద్యానిధి
 శ్రీనాథ కవీంద్రు మున్ను సేవింపుచు స
 న్మానంబున ధర గల్గున
 వీనకవి శ్రేణి గొల్పి వేడ్కవహింపన్” 9

అని శ్రీనాథుని పిమ్మట పోతనను కూడ పేర్కొనక తదుపరి కవులను నవీన కవులని పేర్కొనినాడు. అందుచే శ్రీనాథుని తరువాత వెలసిన కవులందఱాతని కాలమున నవీన కవులని తలంచిరని భావింపవలసి వచ్చుచున్నది. గౌరనాథులు కూడ నవీనులే అంతియేగాక తన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యరచనకు కడంగుచు నీకవి తాను విద్యదను గ్రహంబు గ్రహించి పూర్వము ప్రబంధముగా హరి శ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యమును నిర్మించిన కవులకంటె మెరుంగు పెట్టినట్లు రచించె నని ఈ క్రింది వచనములో పేర్కొనినాడు.

“విద్యదను గ్రహంబు గైకొని మున్నుధరిత్రీ మండలంబున పుండరీ కాక్షుండు సాక్షాత్కరించిన విధంబున భాను వంశపయోధి సుధాకరుండగు హరి శ్చంద్ర మహా సార్వభౌము సద్గుణ సంఘాతంబు లెక్కింప విధాతతైన శక్యంబు గాదని మనంబున గణితించి యందంధ కొందరి కవిజనోత్తమాల నందంబు వాటిల్లి రూపించి తన యోపిన విధంబుతోడ నన పద్య గద్య పద్యాధిక ప్రబంధ బంధురంబుగా రచియించిన తెరంగు కంటె మెరుంగు వెట్టినట్లు భవ్యంబగు నిమ్మహా కావ్యంబు నిర్వఘ్న కరంబుగా”.

ఇందు గద్య పద్యాత్మకముగా ప్రబంధరీతిని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును రచించి కవి ‘శంకరకవియే’ కాని శంకరకవి కథాంతమందు హరిశ్చంద్రునకు పుండరీకాక్ష యుక్తుండైన శివుడే ప్రత్యక్షమైనట్లు పేర్కొనెను. కాని కేవలము పుండరీకాక్షుడు ప్రత్యక్షమైనట్లు వర్ణింపలేదు. 10 మారన మార్కండేయము నందు మాత్రము విష్ణువును ధ్యానించుచున్న నా రాజుకు సకలదేవతలు ప్రత్యక్ష మైనట్లు వర్ణించెను. 11 వీరికంటెను అన్యులెవరు శంకరకవి ముందుగా నీ కథను చేపట్టినట్లు కానరాదు. కాని మల్లారెడ్డి శాట్చక్రవర్తి చరితము హరి

9. కంచివీరశరభ కవి హరి. అవతారిక ప 12.

కంచివీర శరభకవి హరి. అవతారిక వ 22.

10. శంకరకవి హరి. పం. ఆ. ప 170 పక్షింద్రద్వజ పద్మజ ప్రహుఖ

శ్చంద్రదనలోపాఖ్యాన కావ్యములున్నను నీకవి తగిన విధముగా పేర్కొనక పోవుటచే ఆకావ్యమునందలి కథలనుటకవకాశములేదు. అంతియేగాక ద్విపద హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యక రయగు గౌరన నెచ్చటను శంకరకవి వలెనే కీర్తింపక పోవుట విచిత్రము. అందుచే గద్యపద్య ప్రబంధములను బహువచనము వాడుటచే శంకరకవి కావ్యముతో బాటు మారన మార్కండేయ పురాణకథలు కూడ తలచుట కవకాశము కలదు. అందుచే శంకరకవి కంటె శరభకవి నునుడు, పూర్వకవి కావ్యములకంటెను మెరుంగు పెట్టినట్లు తన కావ్యరచనము కావించెదనని చెప్పిన కావ్యమును మరోహారముగా రచించెను. కాని శంకరకవి కావ్యముతో పోల్చిచూచిన దానికి ప్రతిరూపము వలె కానవచ్చుచున్నది. కాని దానికంటె రమ్యతరముగా కానరాదు. కాని శంకరకవి కావ్యము ఇంతకంటెను సంస్కృత సమాసములతో ప్రౌఢముగా కానవచ్చుచున్నది. ఆస్థానాంత గద్యమువలన కూడ నీతని గూర్చి తెలుసుకొనుటకు వీలులేక “ఇది శ్రీమత్సాళివ కరుణా కటాక్ష లబ్ధ కవితావిధేయ వీరశరభ నామధేయ ప్రతీతంబైన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానంబునందు ప్రథమాశ్వాసము¹² అను మాత్రమే వ్రాసియున్నది. ఈతడెచ్చటను కంచివీర శరభ కవినని కావ్యములో పేర్కొనలేదు. కాని ఆతని నివాసస్థానమేదియో కూడ తెలియరాదు. అందుచే 'కంచి' ఆతని గ్రామమేమోయని తలచినచోకంచి వీర శరభకవి అయ్యెనని ఊహించువలసి వచ్చుచున్నది. బ్రౌనుదొర అట్లు పేర్కొనుటచేతనే పూర్వ రామకృష్ణయ్య గారంగీకరించిరని పేర్కొనిరి.¹³

గౌరన శంకరకవి కావ్యములననుసరించి యీతడు దైతవనమందు విశాల రసాల చ్చాయలో విశ్రమించియున్న ఛక్రరాజాదులతో మార్కండేయమహర్షి ఈ కథను చెప్పుచున్నట్లు వర్ణించినాడు. ప్రవేశించుచున్న మార్కండేయ మహర్షిని తగినవిధముగా వర్ణించుటయేగాక తన శిష్యుని ప్రదర్శించుచు శివ స్మరణ చేయుచున్నట్లు వర్ణించినాడు.

సీ॥ కమనీయ పటు జటా గరిమంబు నోభిల్లి

భసితాంగ రాగ సంపద వహింప

12. కవితరంగణి కృష్ణమయ్య సంపుటము

13. శరభకవి హరి.ప్ర ఆ.గద్యము.

న సమానరుద్రాక్ష హారావళి పెనంగ
 కుశ పవిత్ర నిరూఢి కౌమరు మిగుల
 లాలితస్పటికాక్ష మాలిక వెలయంగ
 వరమృగాడిస మొక్క వలన మెరయ
 దండకమండల దండ వైఖరి చెల్లు
 చతురత్యయన శవిస్మరణ మీద
 కన్నుగవ కెల్లనుదయ భాస్కరుడనంగ
 రూఢి జెన్నాందు నభినవ రుద్రమూర్తి
 యనుచు వారల సందియఁబంద జేయు
 మునుల ముత్తాత యగునొక ముసలి తపసి ¹⁴

జటధారియైన ఆ ముడుసలి తపసి రూపురేఖా రూపమును వర్ణించి మునుల
 ముత్తాతయగు ముసలి తపసియని పేర్కొనుటచే అంతముడుసలి యగుటచేతనే
 సమస్త విషయములను ఎఱింగిన వాడగుటయేగాక ఆతని చిరకాల తపోమహిమను
 వెల్లడి చేసినాడు. ఈ పద్య భావము శంకరకవి కావ్యమందెచ్చట గలదో
 అచ్చటే వర్ణించినను వర్ణనలో కొంత భేదము కానవచ్చుచున్నది. శంకరకవి కావ్య
 మున కూడ సీస పద్యమే కలదు.

సీ॥ భసిత త్రిపుండ్రాంక ఫాల భాగము తోడ
 రుద్రాక్ష మాలిరుచుల తోడ
 బల్ల వారుణ జటా సటల భారము తోడ
 నవ్య ఫలాశ దండంబు తోడ
 నుత్తమ వ్యాఘ్రాజి మోతరీయము తోడ
 రమణీయ దర్భాంకురంబు తోడ
 ఫతి నిర్మల స్పటికాక్ష సూత్రముతోడ
 ధవళ యజ్ఞోపవీతముల తోడ
 బుణ్య కల్లోల సత్యంబు పూర్ణ ఘనక
 మండలుపు తోడ వినయ సంపదలు పొదలఁ

గదిసి భజియించు వర శిష్య గణము తోడ

గరిమ నేతెంచె బాండ వాగ్రజుని కడకు" ¹⁵

అని శంకర కవి వ్రాసిన పద్య భావమునే మార్చి 'ముదుసలి' అని కల్పించి శరభకవి తన రచన కావించినాడు. ఈ విధముగా పరిశీలించినచో సరెండు కావ్యములకు భేదము కానరాదు. కథాగమనమందును శరభకవి శంకర కవిని పూర్తిగా అనుకరించుటచే శంకరకవి కావ్యముతో నెచ్చట ఏది వర్ణించ బడెనో శరభకవి కావ్యమున అదే కలదు. అట్లు ఏతెంచిన మార్కండేయ మహర్షిని జూచి యెదురేగి సత్కరించిన పిమ్మట ధర్మతనూభవుడా మహాత్మునితో.

చ॥ "పురుష వరేణ్య మున్ను చనిపోయిన మానవ నాథకోటిలో
గురుతర రాజ్యసంపదలు గోల్పడి ఘోర విపత్సరంపరన్
దిరిగి జగంబెరుంగ ఘనదీనత లారడి బోవ జేసి క్ర
మ్మర ధరయేలినట్టి జనమాన్యుడొకండు గలండె తెచ్చుమా" ¹⁶

అని పలికెను. గౌరవ కావ్యముననుసరించి శంకరకవి తన కావ్యములో

ఉ॥ కావున దొల్లి మీరరసి కాంచిన యట్టి నృపాల కోటిలో
సీవసుధా స్థిలిం దొలుతనే మఱి రాజ్యము కోలుపోయి మో
దావ హలీలగ్రమ్మఱ బ్రజాభినుతి ధర నేలినట్టి ధా
త్రీవరునాన తీవలయు దేట పడం గృపతో మునీశ్వరా" ¹⁷

అని వ్రాయబడియున్నది. సరెండు పద్యములును వృత్తములే. ఒకటి చుపకమాల రెండవది ఉత్పలమాల. రెండోటి భావములు పదములు కూడ నొక్కటిగనే యున్నవి. ఇట్టి ప్రోత్సకగా శరభకవి తన రచనను కావించినను తమపరి అమోఘ్యానగర వర్ణనముతో శంకరకవి కావ్యమున కానరాని విధముగా ముక్తపద గ్రస్తాంకారముతో సీసమును మనోహరముగా నడిపించినాడు.

సి॥ మోక్ష దాయకమిన్నిన్న దగువీడు
వీడని చెలువంపు వేగు చుక్క
చుక్కల దొర మేనసోకు మేడల తీరు

15. శంకరకవి. హరి. ప్ర.ఆ.75 ప.

16. శరభకవి. హరి.ఆ.1. 19.

17. శంకరకవి హరి.ఆ.1.81.

తీరన బహుత్వ దీప సమితి
మితిలేని సంవత్సమేతఁబు గలపట్టు
పట్టి చూడఁగ పెఁదైన వాడు
వాడని పూవుల వడిన లోటల చాలు

చాలని సిరిలేని జెల మంద
మందమతులెందు లేని ధర్మార్థ సిద్ధి
సిద్ధమే ప్రౌఢు యాచక శ్రేణి దండ
దండనాయక శలకోటి దనరు కావు

కాపురంబునకు దనరయోధ్యా పురంబు” 18

ఈ విధముగా నచ్చటచ్చట వర్జనా భేదము మాత్రమే శరభకవిలో
వేరుగా కానవచ్చుచున్నది. ఆ వర్జన మైనను అర్థవంతమై, ప్రాథమే ప్రబంధ
రీతిని కొనసాగించి. ఒక కవినే బోలి మరొక కవి రచించుట దుర్లభము శంకర
కవి ననుసరించి శరభకవి తన కావ్యరచనను సాగించినను రచనలో నొక ప్రత్యే
కత కానవచ్చుటచేదనే శరభకవి కావ్యమంతటి స్థానము సంపాదించినది.

అయోధ్యానగరవాసినులను చక్కని ఉత్ప్రేక్షాలంకార యుక్తముగా
వర్ణించినాడు.

తే॥. ధాతతనదు పంజెల్ల ధారవోసి
పాదల శృంగార వనరాశి పోగు జేసి
పంచశరుడెచ్చరింప నిర్మించె ననగ
తీరు జూపడై పురపు రంధ్రీ జనంబు” 19

ఇందు పంచశరుడు హెచ్చరించుట చేత బ్రహ్మయిట్లు నిర్మించెనని
వాయుటలోనూతనత్వము కానవచ్చుచున్నది.

ఇటులనే హరిశ్చంద్ర, చంద్రమతి ఆది వర్ణనలు, ఇంద్ర సభాది వర్ణన
ములు కొనసాగినవి. ఇంద్రసభలో కొలువు దేరి యింద్రుడుమునులను జూచి

క॥. అనయంబు జగత్త్రయమున
మునుకొని వరుసం నృపాల ముఖ్యులలోనన్

18. శరభకవి హరి.ఆ 1.23 శరభకవి హరి. ఆ 1 30ప.

19. శరభకవి. హరి.అ.1.30 ప.

వినుతింప పలికి బొంకని

జన నాథుండా కడుగలడె సన్మునులారా" 20

అని పలికిబొంకని జననాథుడు కలడేని పేర్కొనమని అడిగెను. అప్పుడు మునీశ్వరులందరు తమలో తామే మూకలై కొంత తడువు చింతించి,

"మనసుగలంగబారనను మానము మీర నారకుండిన

ప్పని దెలియంగ లేక తెరపై తెరపై తగు బొమ్మలోయనన్" 21

మిన్నకుండిరి. గౌరవ కావ్యమందలి రమ్యత వేరుగనుండగ శరభకవి వేరుగను నిట్లు వర్ణించినాడు. చెప్పవలసినదంతయు నారెండు పద్యపదములలోనే కలదు. ఇంద్రుడడిగిన ప్రశ్నకు సమాధానమియవలసిన బాధ్యత మునీశ్వరులపై కలదు. అందులకే బాగుగా ఆలోచించిరి. కాని విసుగు వచ్చి సమాధానము చెప్పజాలక తెరపైన బొమ్మల వలె నుండిరని రమ్యముగా వర్ణించినాడు. మూలమందలి వర్ణన మార్చినను అర్థగాంభీర్యముతో వర్ణించుట శరభకవి ప్రత్యేకత.

ఇటులనే వశిష్ట విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదములందును పూర్వ కావ్యాను సరణీయమే గాక పద్యములను ముందువెనుకలకు మార్చినాడు. అంతియేగాక వాదోపవాదనలు వశిష్ట విశ్వామిత్రుల శపథములు కూడ శంకరకవి కావ్యము ననుసరించి వర్ణింపబడినవి. విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని కొలువు ప్రవేశించి వెలతేని ధనము కోరదలచి

సీ॥ హర్షించి మేఘనాకర్షించి మది నెంచి

వెనవారి బిందువు వేడినట్లు

యిచ్చ మెచ్చగ కోర్కె నిచ్చు వేలుపుటావు జేరి

గుమ్మెడు పాలుకోరినట్లు

తరి వోని నెరికల్ప తరువాటి కడకేగి

పసిగాయ కాంక్షించి కొసరినట్లు

మెండైన తగుపైడి కొండ దండన జేరి

వడితోడ నొక వీసమడిగి నట్లు

20. శరభకవి.హరి.హరి. ప్ర.ఆ.ప 63 ప.64.

21. శరభకవి హరి.ప్ర.ఆ 137,138.

భూరి గుణ సౌంద్ర నీవంటి భూత లేంద్రు

నల్పదానంబు వేడెననవ ధరింపు

కోరి నే జేయ యాగంబు కొరతదీర

ధనము నేడిమ్ము వివరింపు దాని విధము.

ఉ॥ ఏనుగు నెక్కి మానవు డహీన జనంబున నిక్కి చక్కనౌ
మానిగమంగుళీయుగ సమస్థితిగా నెగమీటినంత వెం
పై నా పదారు వన్నెగల బంగరుతో దగురాసి చేసి యీ
దాన మొసంగి తేని క్రతు తంత్రము ధీరు ధరావతోత్తమా”

పై సీసపాదముందలి “వేలుపు టావు జేడిగుమ్మెడుపాలు కోరినట్లు ” ²²

అనుపాదము శంకరకవి కావ్యమునుండి “కల్పతరువాటికడకేగి పసిగాయ
కొంక్షించినట్లు” అనుపాదమును గౌరన కావ్యము ²³ నుండి గ్రహించి మిగిలిన
పాదములను తాను కల్పించి వర్ణన కావించినాడు కోరిన దానములో పదారు
వన్నెగల బంగరు రాసి దానము చేయవలసినని శంకరకవి కావ్యమున పేర్కొన
లేదు. దీనిని శరభకవి కల్పించి శంకరకవి కావ్యమున కందపద్యములో వర్ణిం
చిన దానిని ఉత్పలమాల పద్యములో కూర్చినాడు. ఈవిధముగా జూచినచో
కొన్నిచోట్ల శంకరకవి భాగములనే గాక గౌరన ద్విపదనుండి కూడ గ్రహించె
నని చెప్పవచ్చును.

పాత్రపోషణము నందును పూర్వకావ్యానుసరణీయముగనే సాగించినాడు.

౧ కోరిన విశ్వామిత్రుడు ధనమును రాజుకడ వదలి వెడలిపోవ హరిశ్చం
దు కోశకుని కోపమునకు వెరచుచుండినట్లు గౌరన కావ్యమున వర్ణింపబడి
యింద శంకరకవియు శరభకవియు కూడ నట్లే వర్ణించి అరణ్యమునకు వేటకై
గిరి అచట వశిష్ఠుని ప్రేరణచే గాఢేయుని తపోవసంబును ప్రవేశింపరాదని తల
యు మాయలేడి కల్పనచే విశ్వామిత్రాశ్రమము చేరి అచ్చట బోనులోపడిన
పులివలె విచారించుచుండ నీతి కుశలుడైన మంత్రి రాజునకు ధైర్యముపదేశించి
నాడు.

22. శంకరకవి హరి. ప్ర. ఆ. 199. లే॥ వేలుపుటావును గుమ్మెడు పాలడి
గెడు రీతి

23. గౌరన ద్వి. ప్ర భా. 231 ద్వి “కల్పవృక్షము జేచి కాయడినట్లు”.

తే॥ లలితఫలమూల దళజాలానిలము లెసగ
ననుభవింపుచు నిజ గాత్ర యాత్ర నడిపి
మోదమును డెందు తాపసహఖులై న
వారికేటికి మనతోటి వైరమనఘ ²⁴

అని సర్వసంగ పరిత్యాగులై న మునులకు మనతోడి వైరమెందులకని తెల్పి హరిశ్చంద్రుని తండ్రియగు త్రేళంకుని విశ్వామిత్రుడు కాపాడిన విషయము మరల జ్ఞప్తికి తెచ్చెను. ఈ విధముగా మంత్రి పాత్ర రాజునకనుగుణముగా తీర్చి దిద్దబడుటయేగాక చంద్రమతి పాత్రయు తీర్చిదిద్దబడినట్టి గౌరవశంకరకవి యాది పూర్వకవుల ననుసరించి యథాతథముగా నిందు శరభకవి వర్ణించినాడు. కలచే కలత చెందిన రాజునకామె చేతి కడియమూడ్చి రక్షగా కట్టుటయేగాక ఆతని మించిన నిశిత దృష్టిని ధీరత్వమును నామె యందు పోషించినాడు. కలలోని సర్వవిషయము లెరింగించి విచారించుచున్న రాజుతో తాను ఆంతరంగమున కౌశికు మాయ భయపడుచున్నను అది తెల్పినచో మరింత కలత చెందునని పైకి ధైర్యముగా పలికినది.

చ॥ అనుటయు మాననీ మణి మహాశసివీనుల సోకినట్లు నె
మ్మనము గలంగబార ననుమానము జెందిన మానవేంద్రుడే
మని భయమందు నోయని నిజానన మల్లన వాంచి ధైర్య సం
జనిత వచః ప్రభావ నిలసద్గతిచే వివరించి నేర్పునన్ ²⁵

అట్టి నేర్పుతో నామె కలయంతయు కౌశికుని మాయయని వివరించిన అట్టి సమయమున రాజును మంత్రిని మించిన ప్రతిభ ఆమెలో ప్రకాశించుచున్నది. అటులనే మాతంగ కన్యల మాయలో మునిగిన రాజునకు వామాయావేషము వివరించి హరిశ్చంద్రునకు కర్తవ్యము గుర్తింపజేసినది.

పాత్రపోషణముతో పాటు శరభకవియు వర్ణనలో నూతనత్వము చూపించినాడు. మాతంగకన్యల మాయా సృష్టిని వర్ణించుటలో తన ప్రావీణ్యము చూపినాడు.

24. శరభకవి. హరి ద్వి. ఆ. ప. 114.

25. శర॥ హ. ద్వి. ఆ. 129 ప.

సీ॥ కరమొప్పు కురులందు కౌటిల్య భావంబువారక బొమలందు వక్రతయు
 తెలియ నాపల్యంబు దెగడు గన్నులయందు మునుఘనరాగంబు
 మోవులందు
 వరుసకౌటిల్యంబు వక్షోజముల యదు వెలుచ నెన్నడు మందు బీద
 తనము
 పటుసమున్నత గిర్వభావంబు కటియందు మానితగతి యందు మంద
 గుణము.

తే॥ “చక్క మేనెల్ల నొచ్చె మింతయును లేక
 మహా జగన్మోహనాకార మహిమతోడ
 నలరు విలుకాని జిగి మావులను మతంగ
 కన్యలిరువుర బుట్టించె గాధి సుతుడు ²⁶

జుందు వారి అందముతో బాటు పారిలోని కుటీల వక్రతను కూడ వర్ణించినాడు. కురులలో కౌటిల్యమనగా వంకర కురులు కలిగియుండుట, కనుబొమలలో వక్రత వారి అందమునే తెలుపు చున్నను, వారికౌటిల్యము కురులయందు వారి వక్ర బుద్ధి కనుబొమల యందును వర్ణించి వారి కపట తనము నెత్తి చూపినాడు. ఇటులనే కథాంతమందు చంద్రమతి తనయుని శవమును భుజమున నిడుకొని యానమున కేగి విలపించుచుండ హరిశ్చంద్రుడు ముట్ట దెస జిక్కిన మేలగు చంద్రకళ తెరంగున” నుండిన చంద్రమతిని సమీపించెను. అప్పుడు చంద్రమతి కలవరపాటును శరభకవి ఆత్మద్భుతముగా వర్ణించినాడు.

చ॥ “నిలచిన తేరిచూచి తరుణీషణి నివ్వెరపాటు దోపగా
 కళవళ మంది మేను వణకంగజను దోయి జలంబు జారగా
 తొలగు పయిట దిద్దుకొను తొయ్యలితోడ నరేంద్రుడాడెనో
 లలన భయంబు మాని నిజ లక్షణమంతయు దెల్పునీపనన్”

అ॥ శిరము గదియవంచి చెక్కిట చేయిబూని
కన్నుదోయి న్నశుకణము లొలక
మొలసి నేలయడుగు వెను వ్రేల వ్రాచుచు
దయ జనింప బల్కె తరళ నయన" 27

భర్తను గుర్తింపక పోయినను అతని తనూ విలాసమునకు నివ్వెరపాటు
చెందుచు అతని ప్రశ్నకు తన దుఃఖస్థితినెట్లు చెప్పవలయునో తెలియని యామె
శిరము వంచి చెక్కిట చేయిబూని, కన్నుదోయి న్నశుకణములొలక పలికినది.
పరపురుషుడగుటచే తలవంచినది తన దీన స్థితికే కంటసీరు బెట్టి తనస్థితి
చెప్పజాలక పెనువ్రేల నేలవ్రాచుచు నిలువబడినది.

ఇట్టి వర్ణనలు పూర్వకావ్యములందు కానవచ్చుచున్నను శరభకవి వానికి
మెరుగులు దిద్ది సహజ సుందరముగ వర్ణించినాడు.

ఇటులనే ప్రథమాశ్వాసాంతము నందలి సూర్యాస్తమయ, చంద్రోదయ
సూర్యోదయాది వర్ణనము లత్యద్భుతముగా వర్ణింపబడినవి

సీ॥ "అపర దిగ్భామినికై ప్రాగ్దిశాకన్య బంపెడునును గెంపు పశ్చిమనగ
హరి తండవార్చటినందరి జారిన దిగ్విభాసురంబగు మేని పతకమనగ
రూపింప వలరాజు తూపులు మొన గూర్వచాయదిద్దిన ఘనసారమనగ
గగనాంగనాకర గ్రస్త నిస్తుల రత్న సావర్ణ ముద్రికా చక్రమనగ"

తే॥ "అలకి చదలేరు జలరాసికై తలంచి
కాన్కగా బంపు సౌగంధి కంబనంగ,
కోరికెలు నిండ పడమటి కొండదండ

మొడుకొని యుండె తీవ్రాంశు మండలింబు" 28

అని చక్కని ఉత్పేక్షలతో సూర్యాస్తమయమును వర్ణించినాడు. తదు
పరి చీకటిని వర్ణించుచు హరిశ్చంద్రుని సత్య కళారూప వై భరిని కను వేడ్కతో
దేవకామినులు నివ్వెరపడి చూచుచుండ వారి నెత్తకనీని కలచే చీకటి వ్యాపించిన
దని వర్ణించినాడు.

27. శరభకవి. హ. ద్వి. ద్వి. ఆ. ప. 145.

28. శరభకవి. హ. ద్వి. ఆ. ప. 19. 22

చ॥ పరగత్తిశంకు నందచనుని బాసుర సత్య కళాపరూపవై
 ఖరి గనువేడ్కతోడ సురకామినుల-బ్రహ్మదంబు నందు ని
 వ్యేరపడి చూచు చుండ నతి విశ్రుత నేత్ర కనీని కారుచుల్
 ధరణీతలంబునిండెనన దట్టము గాగను పద్మ చీకటుల్

ఈ వర్ణనము శంకరకవి కావ్యమున కానరాదు. అంతియేగాక ప్రథమా
 శ్వాసాందమందు శంకరకవి సూర్యాస్తమయాది వర్ణన చేయ శరభకవి ద్వితీయా
 శ్వాస ప్రారంభమునందీ వర్ణన కావించినాడు. కథాంతమందును శంకరకవి
 ననుసరించియే ఈతడు సకలదేవతా గణములతో శివదర్శనము కావించి అయో
 ధ్యకు రప్పించి రాజ్య పట్టాభిషేకము కావించినాడు. శంకరకవి కావ్యానుసర
 జీయమైనను శరభకవి వర్ణనలో నొక పర్యేకత కానవచ్చుచున్నది.

హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానము

ద్వ్యర్థి కావ్యము

రామరాజ భూషణుడు

ప్రబంధ యగమున వెలసిన నూతన సాహిత్య పరియల్లో ద్వ్యర్థి కావ్యము వశిష్టస్థానము నందుకొనినది. ఇది వర్జనాయతమై రసమయమై మహా ప్రబంధమగుటయే గాక రెండు కథలను జోడించి తీర్చిదిద్దబడుట విశేషము. పింగళి సూరనామాత్యుడు తన ద్వ్యర్థికావ్యమైన 'రామవ పాండవీయము' నందు శాంతరస ప్రధానమైన రామాయణ భారత కథలను జోడింప రామరాజ భూషణుడు తన హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యాన కావ్యమునందు వీర, శృంగార రస ప్రధానములై హరిశ్చంద్ర నల కథలను జోడించి తన ప్రజ్ఞా పాటనము ప్రవర్తించినాడు.

తన ద్వ్యర్థి కావ్యమును రామరాజ భూషణుడు 'హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము' అని పేర్కొనుటయేగాక ఆశ్వాసాంత గద్యములందును "ఇవిధంబున నభీష్ట వరప్రధాన నిస్తంద్రుండగు శ్రీరామచంద్రున కంకితంబుగా జేయజూనిన హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానంబును మహా ప్రబంధమునందు" 1 అని తన కావ్యమును 'హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము'గానే పేర్కొనినాడు. కానికొందరు నల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము' కవి ప్రయుక్తమని తలచిరని అది కవి అప్రప్రాయము కాదని వజ్రుల చిన సీతారామ శాస్త్రి హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానపీఠికలో నిట్లు పేర్కొనిరి.

"అర్పాచరం పూర్వమ్" అనునియమును తెలుప కొందఱు 'నల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన' మనునది కవి ప్రయుక్తమై యుండునని తలంచుచున్నాడు. అట్లయినను నీ ప్రబంధమున వర్ణింపబడిన చరిత్రలను బట్టి నలునికంటె హరిశ్చంద్రుడే యధ్యక్షుడుడని చెప్పనొప్పును గాన "అభ్యర్థితం పూర్వమ్" అను

1. హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానము. అపతారినంతర గద్యము.

నియవము చొప్పున హరిశ్చంద్రునిలోపాఖ్యాన మనుటయే సంమంజసము. కాలమున బట్టియు ఋగ్వేద ప్రసిద్ధుడగుటచే హరిశ్చంద్రుడే పురాతనుడని యెన్నదగియున్నది.”²

అంతియేగాక రామరాజ భూషణుడు తన కావ్యములో పలుచోట్ల హరిశ్చంద్రునే మొదట కీర్తించినాడు ఇది యెదాశ్వాసముల ప్రబంధము. ఈ ప్రబంధము సీతడు శ్రీరామచంద్రున కంకితము చేసినాడు. అవతారికలో శ్రీ రామలక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నదులను కీర్తించుటయే గాక భరతుని కీర్తించిన లక్ష్మణుని కీర్తించుటలో ‘నిర్బదతావృత్తిలో రామునకు సహకరించెనని పేర్కొనినాడు.

ము॥ నిజ నిద్రాలసతావి గాన మెడల్ న్నిర్నిద్రాపృత్తి బూ
ని జగత్పాణ హృతి ప్రవాదముడుగన్ విశ్వావనోత్సాహియై
యజ రారాతివి ఘటికిన్ వన విహారాధరమై పోల్చి సూ
రజన ప్రస్తుత శేషభావ నిరతన్ శ్రీ లక్ష్మణున్ గొల్చెడన్”³

అంతియేగాక ఆశ్వాసాంత గద్యములలో తాను పవన నందనుని కటాక్షము కలవాడననియు చతుర్విధ కవితా నిర్వాహక సాహిత్య రసపోషణుడనియు పేర్కొనినాడు.

“ఇది శ్రీరామచంద్ర చరణారవింద వందన పవన నందన ప్రసాద సమాసాదిత సంస్కృతాండ భాషా సామ్రాజ్య సర్వంకషచతుర్విధ కవితా నిర్వాహక సాహిత్య రసపోషణ రామరాజ భూషణ ప్రణీతంబైన హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానంబును మహా ప్రబంధంబునందు ప్రథమాశ్వాసము.”

ఈ విధముగా సీతడు సంస్కృతాండ భాషా సామ్రాజ్య సర్వంకషచక్ర వర్తియగుటచేతనే వసుచరిత్ర, హరిశ్చంద్రునిలోపాఖ్యానములవంటి మహా ప్రబంధ రాజ్యములను సృష్టించి త పాటవము ప్రదర్శింపగలిగినాడు.

చిహ్నముగా పరిశీలించినచో నీ కావ్యము నందలి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

2. హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యాన పీఠిక. వజ్రుల చిన సితారామశాస్త్రి 1953
పేజీ 26

3. హరి శత్రో అవతారిక పద్యము 4

'గౌరవ' ద్వీపద హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము సరణీయమనియే చెప్పబడును. సరి
కథను కూడ జోడించుటచే కథాగమనమునందు కొలది నూర్చుటకు సాధ్యము.
మాత్రమే చేసినటుల కానుపించుచున్నవి కాని హరిశ్చంద్రుని కథ నీ కథ
ప్రధానమగుటచేతను నలని కథ శృంగార భక్తి పదాదులకు విడిచిపెట్టి
రెండు కథలను జోడించి వాయుటలో నీ కవి తన చతురత్వమును ప్రదర్శించు
నాడు. ఇందలి నాయకులగు హరిశ్చంద్ర నలమహారాజులకు పుత్రులు. వీరి
దాతులై నాయకురాండ్రగు చంద్రమతి, చంద్రయంతలు. వారి కాలికి పుత్రులు
నాయకురాండ్రై భర్తలకు సహకరించిరి. అతియేగాక హరిశ్చంద్రుడు కష్ట
వాక్పరిపాలకుడై సర్వమును విశ్వామిత్రునకు వాసిము చేసి కానకముల పట్ట
ణము కష్టముల ననుభవించి కాశీ పురము చేరి యందు భార్యాపుత్రులను విడిచి
తానమ్ముడు పోయి దేవతాదర్శనము గాంచి చివరకు రాజ్యము పొంది అయోధ్యా
నగరము చేరినాడు. అటులనే నలమహారాజు జూరమాద సమస్తమును గోల్పోయి
భార్యా సమేతుడై అడవుల పాలై నాడు. అందు భార్యను వదిలి తాను మును
పర్ణు నాశ్రయించి చివరకు రాజ్యమును భార్యాపుత్రులను పొందినాడు. ఇందు
హరిశ్చంద్రుడు అయోధ్యను పాలించుచుండ నలుడు నిషర్వకమును పాలించు
చుండెను. ఇరువురును రాజ్యములను గోల్పోయిరి. హరిశ్చంద్రుడు రాజ్యము
లందు కష్టములనుభవింప నలుడును ననుభవించినాడు. హరిశ్చంద్రుడు భార్యా
పుత్రుల నమ్మివేయ నలుడు తనభార్యను వదిలి వేసినాడు. చంద్రమతి కా
కొశికుని గృహము చేరినది. దమయంతి తండ్రి గృహము చేరినది. హరిశ్చ
ంద్రుడు కాకొశికుని కమ్ముడు పోయి వారి గృహమున సేవించి వారియొద్ద
కొలుపుండెను. సుతుని మరణముచే చంద్రమతి భర్తను చేర వలయునని వ్రేలు
వర నెపముతో భర్తను పిలిపించి చివరకు భర్తను పొందినది. అంతటి నలుడు
తిరిగి రాజ్యము పొందుట కవకాశము కల్గినది.

ఈ విధముగా నీ ఉపాఖ్యానముల రెండింటిని నూర్చి కథావిశ్లేషముచే
డుటచేతనే నీ ద్వ్యర్థికావ్యమా వ్రాయుట కవకాశము కల్గినది. చంద్రమతి రాజ
కొశికు నింటను హరిశ్చంద్రుడు చందాలుని గృహమునను ననెక భార్యను విడిచి
వించిరి. కాని నలదమయంతులు మానసిక బాధలను మాత్రమే ననుభవించిరి.

హరిశ్చంద్రుడు భార్యాపుత్రులతో పడరా నిషాట్లు పడుటచే హరిశ్చంద్రుని కథలో
కరుణమున కెక్కవ వ్రాధాన్యమగుపడుచున్నది

గౌరవ హరిశ్చంద్రో పాఖ్యాన కథ ననుసరించి యోధ్యానగర వర్జనము
మొదలు అంతమువరకును రామరాజభూషణుడు గ్రహించేవనియే చెప్పవలెను.
కాని కొన్ని సంఘటనములందు మాత్రమే స్వల్ప భేదము కానవచ్చుచున్నది.
హరిశ్చంద్రుని కథలో నలకథను కూడ జోడిచుటచే నలకథాను గుణమైనకై
రామరాజు భూషణుడట్లు చేసెనని చెప్పవచ్చును

నలునిచే అరణ్యమధ్యమున వదలబడిన దుయంతి తన గ్రామవాసులతో
పయనించెనని చెప్పటకై హరిశ్చంద్రాదులను కాశీకి వెడలు యాత్రికులతో కాశీ
నగరము వెడలి నట్లు వర్ణించబడినది.

క॥ “ఆ నరపతి దేవేరియు దానున్న గ సరణిజనుచు తగ నొక్కెడ గ్రం
రై నడచు నద్రోనీనజనానీకముగాంచి యెచటి కరిగెద

రనినన్ ⁴

హరిశ్చంద్రుడును చంద్రమతియు జాటసారులను గాంచి యెచ్చటకేగు
చున్నారని ప్రశ్నింపవారు రాజశేఖర నివాస వలమైన కాశీక్షేత్రమున కేగుచున్నా
మని సెలవిచ్చిరి.

కా॥ వారి చెంతట రాజశేఖరుడు విశ్వశ్మాదృతి స్ఫారకే
యూర బ్రాజీ సుబాహుడున్న నెల వన్మానస్థిరామోదదా
మారామద్రుమ మంజరీ మధు ఝరీ ప్రౌఢోర్మికాశీ తలం
బారమ్యనల రాజు మొందెదమూ నిర్వాజ ప్రయాణంబునన్”

హరిశ్చంద్ర.న తృ.ఆ.ప 62.

హరిశ్చంద్ర కథా పక్షములో నిట్లు చెప్పబడినది.

“వారు హరిశ్చంద్రులయ నీ చెంతట విశ్వశ్మాదృతి స్ఫారములచే ప్రకా
శించు కేయూరములగు సుబాహునిలయమగు కాశీక్షేత్రమున కేగుచుంటిమని
సమాధానమిచ్చిరి.

నలకథలో సుబాహుండను రాజు నగరమున కేగుచుంటిమని సమాధాన మిచ్చినట్లు వర్ణింపబడినది. ఇది గౌరన కావ్యమునకానరాదు. కేవలము నలకథను పోషింపటకై యిట్టి కల్పన గావింపబడినది ఇటులనే నలకథలో సమస్తమును గోల్పోయిన నలమహారాజు భార్యసమేతుడై నగరమును వదలి వెడలుచుండ జనులు దుంఖించుచు వెంబడింప దమయంతి వారిని వోదార్చినట్లు కలదు. గౌరన కావ్యమునందు నగరమును వీడి భార్యసమేతుండై వెడలుచున్న హరిశ్చంద్ర మహారాజును వదలలేక జనులు వెంటసరిపెట్టుచును. దుంఖించుచుండ రాజే వారిని ఓదార్చి వెనకకు మరలించెననికలదు. కాని, రామరాజ భూషణుడు నలో పాఖ్యానము ననుసరించి హరిశ్చంద్రునకు బదులుగా చంద్రమతియే జనుల నోదార్చెనని కల్పించెను. అంతియేగాక విశ్వామిత్రునివే నియోగింపబడిన దంతపూతుడను రాక్షసుడు దొంగవేషమును ధరించి కాశీరాజ పుత్రుని చంపి నగల నపహరించి చంద్రమతిని మోసగించుటకై ఆమె యొద్దవరలి వెడలుచు కాని గౌరన కావ్యమునందు వీని పేరు కానరాదు. రామరాజభూషణుడు వానికి 'పుష్కరుడ'ని నామవిధెను. ఇది యితర కావ్యములందు కానరాకుండచేసితి తగియున్నది.

సీ॥ "అపుడు ధర్మ పరిగ్రహ గురుని యొద్ద ద
త్సంతతినుది యద్యక్ష హృదయ
మర్మబోధ సమగ్ర మతి నల సన్నాది
సనమును మున్నదజ్ఞసపదేశు
పరమాక్రమించి తత్ప్రజ నొంచి కంఠెరి
జూటగా గొనిన దస్యుడు ప్రతిప
గాదేయ కాబరి సాధనాద్యుడు పుష్క
రాబిఖ్యుడెదిరించి యా నృపాలు
సువిదలో బడనట్లు కై తప మొనర్చి
తా గొనిన యంతపట్టు నత్తటి నొసంగి
చనినదద్యసుమతి రాజశాస్త్రనేక
ప్రాతమై చెందె దద్వీర బాహు వసతి" ౧

ఇందు విశామిత్రుని శాబరి విద్యచే నెఱ్ఱియొనపుష్కర నామధేయుడైన దొంగ కాశీరాజ పుత్రుని చంపి చంద్రమతి పోవు మార్గము ననుసరించి ఆమెను మోసగించెనని గౌరన కావ్యవిషయమును మాచ్చి వాసెను

గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము నందిలి సంఘటనముల కల్పించుటయే గాక కొన్ని విషయముల 'హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానకావ్యము' నందు వదలి వేయబడినవి. హరిశ్చంద్రుడు సర్వమును విశ్వాని తునకు దానముచేసి అరణ్యములకు పోవుచు ననేక బాధలకు గురియ్యెను అట్టి సమయమున దంతఘాతండును రాక్షసుడు మాయాముని వేషము ధరించి హరిశ్చంద్రుని భీతాశ వృక్షము కింద నారాత్రి విశ్రమించునటుల చేసి మాయమయ్యెను హరిశ్చంద్రుడటు బోధితుడై నావృక్షము సమీపించెను ఇంతలో కౌశిక వేషము ధరించి వాడే యేతెంచినట్లు గౌరన కావ్యమునందు కలదు. కాని యిది ప్రక్షిప్త భాగమనియే పలువురి తలంపు

“వసుమతీ నాథు భావంబు గలంప
ననువు విచారించి యప్పటి మాయ
దనుజుండు తన వక్రతపు కూపు మానె
యెలమి వశిష్ట మునీశ్వరాకార
మలవడ గైకొని యధిపు కట్టెమర
నిలిచి దీవించినను నీరజ మిత్ర
దొడల బాపి యుండండ్లంబు లెల్ల
నూదీరా బెఱికియు నుగ్రఖడ్గమున
నరికియు బొడిచియు నాలుగు దెసల
బలసియు నీరీతి బరిమార్చి చుట్టు
బన్నిన బహు నిఘ్న ఫటలంబు లడచి” 6

ఇందు చంద్రమతి మాయాకౌశిక వేషధారి పలుకు విని అతడు ప్రచ్ఛన్న వేషుడని గుర్తించి దెగటార్చుమని భర్తకు తెలప వెంటనే ఆ వేషధారి అదృశ్యుడై పోయెను. ఇంతలో అచ్చట మూడు నాల్గు వాలములుగల వృశ్చికంబులు బడిన

6. గౌరన హ. ద్వి. ప్ర. భాగం. ది. 1758-1785 ఇది ప్రక్షిప్త భాగమనియే ఇందు పేర్కొనబడినది.

ఋణి పన్నగములు చెలరేగెనని వానిని హరిశ్చంద్రుడు సంహరించెనని కలదు. కాని అది ప్రక్షిప్త భాగముగా వావిళ్ళవారి ప్రతులందును సాహిత్య అకాడమీ ప్రతులందును చెప్పబడుటయేగాక అది పూర్వకావ్యములందెచ్చటను కానరాదని పేర్కొనుటచేత రామరాజభూషణుడి భాగము వదలివేయుట మిక్కిలి సమంజసముగా కన్పట్టుచున్నది. రామరాజభూషణుని కాలమునాటికిది గౌరన కావ్యమున కన్పట్టుకపోయి యుండవచ్చును.

అంతియేగాక కాలకౌశికుడు చంద్రమతిని లోహితాస్యుని కాశీపుర వీధి నుండి తీసుకొని పోవుచుండ నచ్చటి విప్రబాలురు కాలకౌశికుని పరిపరివిధముల బాధించి చంద్రమతియే వారిని వారించెనని గౌరన తన ద్వీపద కావ్యములో వర్ణించెను. కాని యీ భాగము నలకథా పక్షమున కనుసూత్రము కాక పోవుటచే వదలివేయబడినది తలంపవచ్చును. కాని ఆ భాగము గౌరన కావ్యమున హాస్యరసపోషణమై మిక్కిలి ప్రాధాన్యము వహించియున్నది.

ఇటులనే కాలకౌశికుడు చంద్రమతిని గొనితెచ్చుచు తన రాక్షసిభార్య యగు కలహకంఠికి తెలిపెను. వాడు కాలకౌశికుడు తెలిపినదానికి వ్యతిరేకముగా న్నామెకు తెలిపి ఆమె మిక్కిలి కోపించునట్లు చేసి వారి కలహమునకు దోహదము చేసెను.

ఈ సంఘటనము రామరాజభూషణుని కావ్యమున నలకథా గమనమునకై వదలివేయబడినది.

ఇట్లు కొన్ని కొన్ని సంఘటనములు వదలివేసినను రామరాజభూషణుడు గౌరన వర్ణనాదుల భావములు కొన్ని తన కావ్యమున వెలుగొంద జేసినాడు. అరణ్యమున నతికష్టముగ చరించు భార్యను జూచి రాక్షసి మిక్కిలి విచారించెనని గౌరన వర్ణించెను. కాని రామరాజభూషణుడు తన కావ్యమున సుకుమారవతియైన చంద్రమతిని చూచి వన్యదేవతలే పొగిడిరని వర్ణించెను.

సీ॥ “కట్టెండ తాకునంగనలదే యీలేమ

నెరులు ఘనంబులై నెఱయకున్న

గడలేని దప్పిగీడ్పడదె యాయత వయా
 స్యము సుధామూర్తి యై యడర కున్న
 సురగాలి తిరువుల నరుగదె యీతన్వి
 యచలంబులై చన్నుల వరమన్న
 గారగ్గి కెగలకుగదదే యీబాల
 మేలిమియై మేను మించకున్న
 ననుచు వనచక్క చంకమాయాసమును స
 వాసముజ్జ్వల సహజ సౌందర్య రసవి
 కాసమును వన్యదేవతలే గాంచి పొగడ
 నధిపు కై దండ నరీగె వేదండ గమనః[॥]

ఈ పద్యమునందు రెండు కథలకును సమాన భావమే ద్వితీతక మగుచున్నది. ఇందు సుకుమారవతియగు చంద్రమతి, దమయంతులిరువుడును భర్తలతో నరణ్యమున పయనించుటచే నీరువురకు సమాన వర్తన కావింపబడినది. అట్లు వారు పయనించుచుండ వృక్షములు పారికి ఉపచారములు గావించెనని మహాద్భుతముగా రామరాజభూషణుడు వర్ణించినాడు. ద్విపద కావ్యమగు గౌరస కావ్యమున కానరాసి అద్భుత వర్తనము రామరాజభూషణుడు వర్ణించి మహా ప్రబంధముగా తీర్చిదిద్దినాడు.

“బాలికబడలి కెంగల నూదిన మావి

తావి పూరెమ్మ కైదండ యైనఁగుఁ
 బల్లవాధరి తోట్రవడి యంఘ్రి సోకింపఁ
 గంకెళి యలడు చెంగావి బోదువు
 శుకవాణి యని యున్నురన వావీలి యెండ
 బాబుగాఁగఁబరాగ శాటి యెత్తు
 దేటన దెగ్గలి చూడ దీకంబు భృంగ రఘుం
 కారోక్తి నీడకు జేర బీలుచు
 నత్తివ యత్యంత వివశయై యలమ గ్రోవి
 తేట తేనియ తెలిసీట దెలివి దెచ్చు

సకట యవ్పటి చెలి చూడ నతి కఠోర

గీతురులైకై నచ్చెదకరము గాదె”

అయితవ స్థితిని చూచి జాలి నొందిన వృక్షములు తమకు చేతనగు విధముగా నామెను (చంద్రమతి దమయంతి) సేవించినవి. ఇది అతిశయోక్తి చలనము లేని కఠోర వృక్షములట్లు చలించుట విశేషము. అందులకే కవి

“అకట! యవ్పటి చెలి జూడ నతి కఠోర

తరుల కైన రసోద్భేతకరము గాదె”

అని సమర్థించి తన ప్రజ్ఞాపాటవమును నెఱపినాడు.

అట్టి తన యింతిని జూచిన రాజు (హరిశ్చంద్రుడు, నలుడు) మిక్కిలి వగచిరి. అట్టియెడ రామరాజ భూషణుని వర్ణన ప్రబంధ కన్యల వర్ణనను పోలి సహజస్థితిని తెలుపుచున్నది.

శా|| కట్టెండన్ వదనంబు వాడ నలుగుల్గండన్ గురుల్ వేడ జ
జేన్మిట్టల్ రాయగ బొదకౌసులియ గసిరుబట్టి ఘర్మాంబువుల్
మెట్టల్ ఫట్టడవింజరించు నతి నాలోరించు భూజానికిన్
బుద్ధెన్ టట్టగతాని శోకము హృదం భోజంబు నందయ్యెడన్
ఈ పద్యభావము గౌరన ద్విపద కావ్యము నందు కానవచ్చు చున్నది.

“మెలుగు ముత్యంబుల మ్రింగు మీనమ్ము
లలుగక వెన గ్రక్కునట్టి చందమున
బలుమారులు గ్రమ్మెడి భాష్ప బిందువులు
వలు ద చన్నుల మీద వానయై తారుగ
సుడిబడి తూగాడుచున్న సారంగి
కరణి జాతిన వీని గదియ డాకేల
నొదువుచు నందను నొక చేత బట్టి
పదవింకి బీటలు వాలు కేమ్మోవి
దడుపుచు నున్నత సైన భారమునకు
నడుమోర్వదను బీతి నడువదోయనగు
నడుగెత్తకున్న ప్రియాంగన జూచి” 9

హరిశ్చంద్రుడు మనంబున మిక్కిలి విచారించెను. సుకుమారవతి యైన చంద్రమతి అరణ్యమున నడువజాలక అలసటచెంది అడుగు తీసి అడుగు వేయజాలక కుమారుని నొకదేత పట్టి ఉన్నతి నైన భారమునకు నడుమోర్చవో యనునట్లున్న భార్యను జూచిన రాజు మనంబున కలత చెందినదని గౌరవ వర్తింప రామరాజభూషణుడు దానినే గ్రహించినాడు. కాని గౌరవ కావ్యముగా అట్టి సుతిని గనిన రాజు సుకుమారవతియైన భార్యను జూచి సోఘసోహనములెక్కలేని కాంత కఠిన శిలాతలముల నెట్లెక్కెనో అనియు ఉద్యానవనంబులందు విహరింపవలయు కాంత భీకరారణ్యములనెట్లు సంచించెనో యని విచారించి నట్లు వర్జించియుండ రామరాజభూషణుడు తన కావ్యములో వనదేవతలట్లు తలంచిరని ము.దే వర్ణించెను. ఈ విధముగా పలుచోట్ల గౌరవ కపి ననుసరించెను. అంతేగాక పలుచోట్ల సూర్యోదయ సూర్యాస్తమయ చంద్రోదయాది వర్తనలు ప్రబంధాను గుణముగా వర్ణించి రాడు. శృంగార నైషధమునందు శృంగార శాకుంతలమునందు, మను చరిత్రము, మనుచరిత్రము నందును కోడికూత వర్ణింపబడినది.

శృంగార నైషధము నందు, ¹⁰

“మనోభవుండు కోదండం బెక్కుడించి సంగ్రామ విరామసూచకంబుగా నుక్కుట కంఠకాహళంబులు పట్టించె అప్పుడు వైతాళికులుంగేళి ప్రాసాదు పర్యంత భాగంబున నుండి యుచ్చైస్వరంబున నిట్లనిరి”

రాత్రి జరాభారము నందుటదే మన్మథుడు తాను కాముకులపై జరుపు పోడు మానినందులకై సూచనగా కోడి కూతలను కహళముల పూరించెనని వర్ణింపబడినది. అప్పుడు నందమయంతులు కోడికూతచే వేశనెఱింగిరను భావము ద్వోతకమగుచున్నది.

అటుపిమ్మట మనుచరిత్రలో ¹¹

మ॥ సకిలాకాంతి నిర్మలౌవనిరతి శౌతక్రియారంభకాత్మక వర్ణత్రయికిన్ మదుచ్చరిత శబ్ద జ్ఞానమే మూలమింతకు బోలన్ విరుడంచు చెల్లుగతి జెంతన్ గొండపై పల్లెలన్ గృక వాకుల్

10. శ్రీనాథుడు 7 అశ్వానము. 198 వచనము.

11. మనుచరిత్ర 3వ శ్వానము 45వ పదంబు.

మొర సెన్ గృహ పరిధి భంగిన్ భున్న కంఠధ్వజిన్

రాత్రి భాగమున సమస్త జనులును విశ్రాంతి నొందియుందురు. అట్లే మొదల కోడికూత వివిధ వ్యాపారజనులకును తెల్లవారుచున్నదని హెచ్చరిక చేయుట సహజము. కాని, సకలవిద్యావేది, సకల శాస్త్ర నిపుణుడు, నిష్ఠాశుడైన అల్లసాని పెద్దన ధర్మార్థ కామపురుషార్థ వ్యాపారీణులగు వారికి హెచ్చరిక కలిగించుటకై సమీపమందలి వల్లెలలో నిండ్లపై నెక్కి కోళ్ళ మ్రోలుట అంగుల కూసెనని వర్ణించుట విశేషము. ఇందు ఉత్తేష, అతిశయోక్తి అలంకారములు నిబంధింపబడినవి.

పిమ్మట వెలసిన వసుచరిత్రలో 12

మ॥ తరణిందత్సమయ ప్రతేక్షణ వినిద్ర ప్రౌఢి మెప్పించి త
ద్వార ల్దారుణ దీప్తి మోగి గొని తల్లెల్లోక్క రక్షాత్ర యీ
పరిణామ తిగుణత్వ వైభవము దోపన్ సారె గీర్తించు వై
ఖరి మ్రోసెన్ జరణాయుధంబులు త్రిరేఖాభుగ్న కంఠార్చితీన్
అని రామరాజ భూషణుడు నలోపాఖ్యానము నందును త్రిరేఖా భుగ్న

కంఠార్చితీనే ప్రస్తుతించెను.

ఈ విధముగా శ్రీనాథుని నైషధమువంటి ప్రసిద్ధ కావ్య వర్ణనములు ప్రబంధములకు నందింపబడి ప్రసిద్ధ ప్రబంధకావ్యములుగా వెలయుట కాధారమైనవని నీవర్ణనములు తెలుపుచున్నవి. అంతియేగాక అనేక వర్ణనములు నిట్టివనియే చెప్పవచ్చును

గౌరన కావ్యము ననుసరించి రామరాజ భూషణుడు హరిశ్చంద్ర నల కథలను జోడించిన విధము:-

గౌరన కావ్యమున మొదట నగరవర్ణనము కావింపబడినది. దాని ననుసరించి హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానమున అయోధ్యనగర వర్ణన-హరిశ్చంద్రుడు అయోధ్యా నగరమునకు రాజు.

నలుడు నిషధ దేశమునకు రాజు

“అలరు మణి నప్ప విజివ హేమాద్రి నిషద
నగర మవ తంసమఖిల భూనగరములకు
లలిత జయ సంపదల బొల్పు నిలువయోధ్య
లఘు గభీరాంబు పరిఖా కలాపమగుచు”

హరిశ్చ. నలో ప్ర. అ. 6వ

అని అయోధ్యను, నిషధ నగరమును వర్జించెను.

2 తదుపరి చక్రవర్తులను వర్జించుచు

“భూవన సంత్రాణ కీర్తితో బుధ గణీయ

సత్కళారాజితో హరిశ్చంద్ర యనుచు

దేవతా వర్గములు వినుతింప నీలస

ముఖ్యదగు సార్వభౌమైక ముఖుడలరు”

ప 15

భూవన సంత్రాణ కీర్తిచే దేవతలు హరి: చంద్రుడని కీర్తించుటచేతనే హరి శ్చంద్రుడయ్యెనని కవి చమత్కారముగా పేర్కొనినాడు. అటులనే భూవన సంత్రాణ కీర్తిచే దేవతలు విష్ణువని, చంద్రుడని కీర్తించుటచే నలుడయ్యెనని వర్ణించినాడు వర్ణనలో విషయ భేదము తప్ప గౌరవకు నీకవికి నెట్టి భేదము కానరాదు. అందు చక్రవర్తులందాది వినుతుకై విశ్రుతబలుడై త్రిశంకునంప నుడై ఆత్మ త్రిశక్తులను జయించి కలనై న కల్లలాడని వాడై యొప్పియుండెను. అతని మంత్ర సత్యకీర్తి.

అటులనే నలుడు చక్రవర్తుల యందేకాక అడివియందు కూడా కీర్తింప బడుచు శివుని అండను పొంది వీరసేనతనూభావుడై చంద్రవంశుజుడై రాజ్యమేలు చుండెను.

ఇట్లు వర్జించుచు ఇంద్రసభా సంఘటననును దమయంతి స్వయంవరవర్ణన ముతో జోడించెను. అంతట వసంత వర్ణనము గావింపబడి హరిశ్చంద్రుడు యాగము చేయ నారంభించుట విశ్వామిత్రుడు తనకు వాగ్దానముచేసిన ధనము కోరుట వర్ణింపబడినది. నలకథలో నలుడు విరహతాపము భరించలేక దమయంతి తండ్రియగు భీమునకు రాయభారమంప నుద్యోగించెను.

తదుపరి విశ్వామిత్రుడు క్రూరమృగములను సృజించి రాజ్యముపైకి శంప సేనాధిపతులు రాజునకావిషయము నెఱింగించిరి. నలకథా పక్షమున నలుడు దమయంతిని వశపరచు కొనుటకై గొప్ప సౌధములను కట్టి నుంకింప వస పాలుడు నచ్చి యుద్ధాన వనవర్ణనము గావించిరి.

హృగముల బాధ నడంచుటకై హరిశ్చంద్రుడు భార్యాపుత్ర సమేతుడై వేటకు బయలుదేరెను. నలుడు ద్యానవన విహారమునకై బయలుదేరెను.

తదుపరి రెండు కథలకు సమాంతరముగా నైనెకల వర్ణనము, అదవి వర్ణనము కావింపబడినది.

హరిశ్చంద్రుడు క్రూరమృగ పక్షితులను వేటాడి అలసి వశిష్ఠముని ఆశ్రమము చేరెను. నలుడు నానాధివృక్ష సంతతులను తిలకించి నౌక సర్వవరమును సమీపించెను.

తదుపరి హరిశ్చంద్ర కథాపక్షమున వశిష్ఠాశ్రమ వర్ణనము, ఋషుల వర్ణనము కావింపబడ నతికథా పక్షమున వర్ణనము, హంస వర్ణనము కావించెను.

వశిష్ఠుని సమీపించి నమస్కరించెను. హరిశ్చంద్రుని కనగొని దీవించి చివ్వామిత్రుని కంటపడకుండగనే నగరమునకు తిరిగి పొమ్మని వశిష్ఠుడు ఆజ్ఞాపించెను. అటులనే నలకథలో హంస తప్పక దమయంతిని కూర్చెదనని పలికినది.

తదుపరి కథలో గౌరన కావ్యము ననుసరించీయే హరిశ్చంద్రుడు రాజ్యము చానముచేయుట భార్యాపుత్ర సమేతుడై అదవి పాలగుట అచ్చట కష్టముల ననుభవించుట మొదలగు విషయములు రెండింటిని సమానముగనే వర్ణింపబడినది.

హరిశ్చంద్రుడు వనమున దంతఘాతుడను రాక్షసుని మాయచే తప్పుదారి బట్టి బేతాళవృక్షము చేరుట అచ్చట విశ్రమించుట చెప్పబడినది. నలుడు కవి ప్రేరణముచే తప్పుదారి పట్టి తాళవనము చేరి నీరు త్రాగి విశ్రమించెను.

దావాగ్ని యెదురుకాగా చంద్రమతి అందు ప్రవేశించి, సురక్షితముగా తిరిగివచ్చుట జరిగినది. భర్తచే వదలివేయబడిన దమయంతి పాము కాటునకు పేరచి మొరపెట్టి నౌక బోయవాడామెను మోసముచే రక్షింపవచ్చి ఆమె కోపాగ్నికి దగ్గమై పోయెను.

తదుపరి కథలో మార్గస్థులతో హరిశ్చంద్రుడు కాశీచేర దమయంతి సుబాహుపురింజేరెను. కాశీక్షేత్రమునందు పురజనులు చంద్రమతిని సుబాహుపుర తాసులు దమయంతిని వర్ణించిరి.

చ॥ పురము పురంధులయ్యెడ నపూర్వము గాగని సన్నుతించిరా
కతి వరయాన గంబునిభకందర గందరవీణ గంజజి

త్కరగనకాంగి గంతు శర కష కటాక్ష గలేశలేశధి
క్కర మనేయ ఫాలతలగైతిక కాంతి కపోల పారికన్

సీ॥ కలికి క్రొవ్వెద తృణ గ్రాములగృహజూచు
గోఱ రాజుగై కొను కొమ్మ నుదురు
తురుణి చూపులు నెల త్రావ డంబులఁ బ్రోచు
నివురు భాయల నెన్న దింతి మోవి
ముదిత గుబ్బలు నీరు మోపరుల గణింప
పప్పు బుట్టుపు గాచు నతిప కేలు
చెలి రోమలత పుట్ట చేర్చుల మన్నించు
వాపుల గరుణించు వనిత నాభి
సరుకు సేయదు తిరుగండ్ర జామ పేలుదు
జడ తరుల బటి గొన చన్న తొడలు మనుచు
మొగ పిటికి గాఢ ప్రప్రదముల్ దగుల బోవు
జాతి మొగ విప్పుచకములా సతి నఖములు

ఇందు దురమునుంచి చూచు పురస్త్రీలు చేసిన వర్ణనమిది, నుదురును మోవిని, రోమలతను, వనిత నాభిని కూడ వర్ణించి గౌరవ కావ్యము ననుసరించి యిది యిచ్చట ప్రవేశపెట్టబడినది. కాని గౌరవ వర్ణనములో ఉపమానములే ఉత్తమములై ప్రౌఢములై, గాంభీర్యములై, అర్థవంతములై యున్నవి. రామ రాజ భూషణుడు వాసిని అనుకరించి అంత ప్రౌఢముగా వర్ణించలేక పోయెనని చెప్పవచ్చును. గౌరవ ద్విపద కావ్యములో

“మరి చూడరమ్మ యీ మానినీ మణిని” అని తమలో తాము సంభాషించు కొనుట సహజసుందరమై యుప్పినది.

ఈ విధముగా పూర్వకవుల కావ్యరీతుల ననుసరించి కథా వస్తువునందు వర్ణనములందు, శిల్పములందు నూతనత్వము కానరాక పోవుటచేతను గౌరవ ద్విపద కావ్యమునకు కలిగిన ఘనత రామరాజ భూషణుని హరిశ్చంద్రుని పాఖ్యానమునకు కలుగులేదనియే చెప్పవచ్చును.

తదుపరి కథలో హరిశ్చంద్రుని కొనుటకై వీరబాహుడు ప్రవేశించి నీవెవ్వడనని ప్రశ్నించుటయునాతడు కోరికధనమిచ్చి, హరిశ్చంద్రుని కొనుటయు

మొదలగు కథలో నలుడు ఋతువర్ణని సమీపింప నాతడెవ్వడవని ప్రశ్నించి తన యెద్ద ఉంచుకొనుట మొదలగు కథనడుపబడినది. హరిశ్చంద్రుడు స్మశానమున ప్రవియా వియోగమునకు దుఃఖించుచుండ నలుడు ఋతుపర్ణ నశ్వశాలయందు భార్యా వియోగమునకు దుఃఖించుచుండెను.

తదుపరి కథలో చంద్రమతి తన బాలుడరణ్యమున కేగెనని విచారించు చుండ దమయంతి పినతల్లియగు రాజమాత దుఃఖించుట జరిగినది.

అరణ్యవర్ణనమునకు సరిగా కుండిన పురవర్ణనము గావింపబడినది.

బాలుడు గుర్పద్రష్టుడయ్యెనన్న వార్తవిని చంద్రమతి దుఃఖించినను కలహకంఠి వెడలుట కనుజ్ఞనీయక పోవుట వర్ణించబడ అటు దమయంతిని జూచిన తల్లిదండ్రులు దుఃఖించుట జరిగినది. భీముడు కూతురు దుఃఖమును చూడజాలక పడ్డాడుడను విప్రుని నలుని అన్వేషించుటకై పంపి, “భార్యను నట్టడవిలో విడిచిన యభాగ్యుడు” అను వాక్యమున కుత్తర మొసంగువానింగని రమ్మని పంపెను. అతను పోయి అయోధ్యా నగరమునచేరి అచ్చట అశ్వశాల లోని బాహుకుని సమీపించి నారీతిని బలుక నాతడు

“రాజ్యభ్రష్టుడై మతి చెడి యుండువాని నిట్లు పీడించుట కుల

కాంతకు గీర్తికరమగునా?”

అని ప్రత్యుత్తరమీయ ఆ బ్రాహ్మణుడు తిరిగివచ్చి తెలుపును.

తదుపరి చంద్రమతి కుమారుని సమీపించి దుఃఖించి స్మశానమునకు గొని పోవుట అచ్చట భర్తను కలుసుకొనుట జరిగినది. నలుని కథయందును దమయంతి స్వయంవరము చాటుట నలుడు ప్రవేశించి నామెను కలియుట భార్యను చంపుటకు సిద్ధపడిన హరిశ్చంద్రునకు సకల దేవతా గణములతో హరిశ్చంద్రుడు శివస్తుతి చేయును.

దమయంతిని పొందిన నలుడు నౌక యజ్ఞము చేయగా, నింద్రుడు దేవతా గణములతో సాక్షాత్కరించ రాజ్యపాలనా వైభవమునందిన నలుడు ఇంద్ర స్తుతి చేయుట వర్ణింపబడినది.

ఈ విధముగా ధర్మ, వీర, శృంగార రసములు ప్రధానములుగా గల
రెండు ప్రఖ్యాత కథలను జోడించి రామరాజ భూషణుడు నీకావ్యమును తీర్చి
దిద్దినాడు.

కవిజనరంజనము

—ఆడిదము సూరకవి ప్రణీతము

ప్రబంధ యుగానంతరము వెలసిన కావ్యములకు సూరకవి ప్రణీతం బైన కవిజనరంజనమొక మచ్చుతునక. ¹ ఈతడు పదునెనిమిదవ శతాబ్దము వాడు. ఈతడు శుద్ధాంధ్రరామాయణ రచయితయగు బాలభాస్కరకవి తనూభవుడనని యాస్వాసాంత గద్యమున పేర్కొనెను. ² ఈతడు సమకాలీనుల చేతను కవుల చేతనుకూడ కీర్తింపబడెను. ఈతని కావ్యమగు కవిజనరంజనము పిల్లవసు చరిత్రమని పేరు గాంచెను.

“కవితా తత్త్వంబు సూరకవియే తెలియున్॥ అనియు
కాంతా సుమబాణసూరకవి నెరజాణా” ॥ యనియు
సమకాలీనులచే పొగడబడినట్లు తెలియుచున్నది.

³ మంత్రిప్రగడ సూర్యప్రకాశ కవి తన కృష్ణార్జున చరిత్రమున యుర్విశులచే గడు మన్ననగాని యన్నెంబడు సూరకవీంద్రు దలతు బటు

-
1. కవిజనరంజనము. ఆడిదము సూరకవి ప్రణీతము. చెన్నపురి వావిళ్ళ రామస్వామి శాస్త్రజ్ఞులు అండ్ సన్స్ వారిచే ప్రకటితము 1950.
 2. గద్యము. ఇది శ్రీమశేష మనీషి హృతయంగము కృదపదసీరంధ్ర శుద్ధాంధ్రరామాయణ ఘటనా మైదు శీఘరంధరాడిదము బాలభాస్కర కవి తనూసవనరభకవిత్వవైభవ సౌజన్య విధాన సూరయాభిధానప్రణీతం బైన కవిజనరంజనంబను మహాప్రభంధమునందు కవిజనరంజనము. ఆశ్వాసాంత గద్యము.
 3. కవిజనరంజనము. ఫిరిక, భోగరాజు నారాయణమూర్తి

గుణసాంద్రున్ అని పేర్కొనుట సమంజసము. సూర్యప్రకాశకవి మామ

గుల సంస్థానాధీశ్వరుడగు శ్రీకృష్ణభూపతి యాస్థానకవి 4

ఈతడు తిట్టుకవిత్వమున కూడ దిట్ట "సూర్యుని తిట్టు కంసాని సుత్తి పెట్టు అనునది లోకోక్తియైనది తనకు నెవ్వరు తిట్టుకవిత్వమున సాటిలేని వారని యాతడే చెప్పుకొనెను ఈతని చాటువులు కూడ మిక్కిలిప్రవృత్తి వహించినవి. నిత్యవ్యవహార సంభాషణలయందును సూరస తఱచుగ బద్యముల తోడనే ప్రసంగించుచుండు వాడని వాడుక భాషయే పద్యములందుపయోగించినట్లు ఈతని చాటువులే తెల్పుచున్నవి.

అ.వె॥ మోటుముండ కొడుకు మాటచెల్లిననాడు

నన్ను లక్ష్యపెట్టినాడు కాడు

తెలిసియిపుడు నన్ను దీవించ మంటాడు

పడ్డ చన్నులెత్త బ్రహ్మవశమే॥

ఇందు వాడుక భాషను తిట్టుకవితను మోటు శృంగారమును కూడ నుపయోగించినాడు. తిట్టుల కవిత్వమునందేకాక ఈతడు శాపానుగ్రహ సమర్థత మందు కూడ దిట్టనని చెప్పుకొనెను.

చ॥ గడియకు నూరు పదములు గంటములేక రచింతు దిట్లగా

దొడగితిని పతాలుమని దూలు మహాకులశైలరాజముల్

విడవకనుగ్రహించి ధనాధిపతుల్యు జేతునే

నదిదము. వాడ సూరస సమాఖ్యుడ నాకాకరుండు సాటియే॥

ఈతని శాపానుగ్రహ సమర్థత్వంబు విశాఖపట్టణమండలమున జనులు నేటికిని చెప్పుకొనుచుందురు. కవిజనరంజనము మూడాశ్వాసముల పద్య ప్రబంధము. చంద్రమతీ హరిశ్చంద్రుల వివాహమిందు పర్ణిపంబడినది.

4. మంత్రప్రగడ సూర్యప్రకాశకవి కృష్ణార్జున చరిత్రము. కవిస్తుతి

క. అడిదము వంశాంబుధి రాముడు పతియన ధరణినివెలసి

గడునున్నదిగొని యన్నంబడు సూరకవీంద్రు యుగ్వీరులచే

బటుగుణ సాంద్రున్.

కంతకాలుడగు శివున కంకితమొసంగ బడినది శివస్తుతి రెండు కందములలో ముగించి ఈతడు కథా ప్రారంభము జేసెను. ప్రథమాశ్వాసమునందయోధ్యా పురవర్ణనము హరిశ్చంద్రవర్ణనము, విజయాస్పదపురవర్ణనము చంద్రమతీ పర్వనము గావింపబడినది. రెండవయాశ్వాసములో వసంతపర్వనము నృపతి చిత్రఫలకము జూచిన చంద్రమతి విరహము దృఢవృతుడు రాయభార్యయై యయోధ్యకు వచ్చుట మొదలగు విషయములిందు చంద్రమతీ హరిశ్చంద్రుల వివాహము వర్ణింపబడినది ఈ కావ్యము వర్ణనా ప్రాధాన్యము కలిగినది. ఇందయోధ్యాపురవర్ణనము, విజయాస్పదపురవర్ణనములతి ప్రౌఢములై ప్రబంధ కవితత్వముతో తులనదూగినవి.

ఇందయోధ్యాపుర వర్ణనము చేయుచు

క॥ సూపురము భూపురంధ్రీకి

గాపురము జయేందిరకును గగనతల స్పృ

గ్గోపురము భాసీలు నయో

ధ్యాపుర మిసవంశ భూధ నాధాతంబై 5

అని వర్ణించెను. హరిశ్చంద్రుని పరిపాలనా సమర్థవంబును తెలుపుచు

“ఆపదలొందకుండ, రుజులందకయుండ, మనుష్యకోటికిం

జాపము చెందకుండ, నాకపట్లను లేములు సోకకుండగా:

నేపదిపోవ శాత్రవములేల ద్రిశతశుజా డానవద్వమ

ద్వివములిద్దకీర్తిరుచి దిగ్విపరంబు సమాక్రమింపగన్ 6

అని త్రిశంకునందనుని సమర్థత్వమునేగాక సత్యమును గూర్చికూడ పేర్కొనెను.

గీ॥ ఇందిరాసుందరీ కేళిమందిరంబు

భూవదూటికి మాణిక్యభూషణంబు

సకలసౌభాగ్య రాశికి జననసీమ

పులుచు విజయాస్పదంబను పురవరంబు ⁷

అని చమత్కారముగా వర్ణించెను. చంద్రమతి జననమును వర్ణించుచు

గీ॥ కలశవారిశయందునుగల్పవల్లి

మాడ్కి నాకరమును యందు మణికలాశ

వైఖరి నాన్మపాలక నరుని యందు

చంద్రమతి యను కన్యక జననమొందె ⁸

అని చక్కగా వర్ణించుటయేగాక యిందు చంద్రమతి యంగాంగ వర్ణనము కూడ కావించినాడు.

ఈవర్ణనలన్నియు ప్రబంధకవుల పోకడలనియే చెప్పవచ్చును. ఈ యంగాంగ వర్ణనతో ఏహ్యశృంగారము కానరాకున్నను తృతీయాశ్వాసములో శృంగారవర్ణన మితిమీరినదని చెప్పవచ్చును. చంద్రమతి హరిశ్చంద్రుల వివాహసంతరము ఎనుబదిమూడవపద్యము మొదలు నూటతొమ్మిదవ పద్యము వరకు నీవర్ణన గావింపబడినది. ఇది పదునెనిమిదవ శతాబ్దపు కవులు ప్రాయీకముగ నొనరించిన వర్ణనయని జెప్పవచ్చును. ధృఢవృత్తుడు విజయాస్పదమునుండి వివాహసంఘటనము గావించుటకై వచ్చెను. హరిశ్చంద్రుని నమీపించి అతడు గావించిన ఆశీర్వాదమును

పా॥ వదనం తే విప్రవల్లభాదిమ సార్వ

భౌమ తుభ్యం నదా భద్రనుస్తు

అత్రోపవిశ భవదాగమ్యం కుతో?

విజయాస్పదపురా ద్వివేక ధర్య

తపనామ కింద్య జోత్తమ? ధృఢవృత్తయితి

ప్రాహుర్మనేషణః పార్థివేంద్ర

యుష్మదాగమన ప్రయాజనం కించిప్ర

రహసివశ్యే ధరారమణ వర్య

యనుచు నన్యోన్య పరభాషలాడి పిదప
సముఖమందున్న యాశ్రిత జనులనెల్ల
వేటొక నెపంబు గల్పించి వీడుకొల్పి
మతంనంబుండె వసుమతీకాంతుడపుడు⁹

హరిశ్చంద్రుని ప్రశ్నయు దానికి ధృఢవృత్తుని ప్రతియుక్తియు నిండు
నిబంధింపబడి యతి ప్రౌఢముగ వర్ణింపబడినది.

సూరకవి పాండిత్య విశేషమున కిది గీటురాయి. తదుపరి చంద్రమతి
హరిశ్చంద్రుల వివాహము విపులముగా వర్ణింపబడి చేమకూర వేంకటకవి
విజయవిలాస మందలి సుభద్రా ధనంజయుల వివాహ వర్ణనమును వలంపుగా
దెచ్చుచున్నది.

క॥ పనితామణి పాదాబ్జము
తన హస్తాబ్జముల బట్టి దరహాసదుచల్
కనుతెప్పలలో డాచుచు
సనికల్ ద్రొక్కించె రాజు జవ్వనిచేతన్¹⁰

ఈ విధముగా నీ కావ్యము చంద్రమతి హరిశ్చంద్రుల వివాహము
వర్ణించుచు వర్ణనా ప్రాధాన్యముగా కావ్యమును సూరకవి స్మరించెను. అనాది
కవుల యభిరుచి కనుగుణముగా నిందు సర్వ విషయములును వర్ణించి మూలా
శ్వాసములలో చిన్న కృతిగ నొనరించి కవిజనరంజన, నామమును స్వాకర్షణ
గావించెను. వర్ణనలో ప్రౌఢిమ కలిగి అతని పాండిత్యము ప్రతిర్జనుచున్నది
నీ కావ్యము, పస్తువిషయమున నూతనత్వము కలిగియున్నది.

9. కవి. రం. ఆ. 2. పద్యం 45 పేజీ 30

10. మల్లారెడ్డి షట్చక్రవర్తి చరిత్ర హరిశ్చంద్రచరిత్ర ఆధార. 2 పేజీ 60

పంచమ ప్రకరణము

షట్చక్రవర్తుల చరిత్ర
ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము

- 1) షట్చక్రవర్తి చరిత్ర - మల్లారెడ్డి
- 2) —do— - రామచంద్రకవి
- 3) సకల కథాసార సంగ్రహము. రామభద్రకవి.
- 4) ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము -
తక్కెళ్లపాటి లింగనామాత్యుడు
- 5) ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - ప్రబంధము.
జూపూడి సంజీవరాయామాత్యుడు
- 6) ఉత్తర హరిశ్చంద్ర చరిత్ర - చంద్రశేఖరకవి. ద్విపద.

హరిశ్చంద్ర కథ - చంద్రమౌళి కవి

చంద్రమౌళికవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము రచించినట్లుగా తెలియుచున్నది. ఆ కవిని గురించిన వివరములు కాని ఆతని కావ్యమును గురించిన వివరములు గాని లభింపక పోయినను జక్కన 'ప్రబంధరత్నాకరము' అను తన సంకలన గ్రంథమున చంద్రమౌళికవి కావ్యమునందలి పద్యమును పేర్కొనినటుల ప్రబంధరత్నావళిలో చెప్పబడినది.¹

చ॥ “అలసత క్రొంకు నాస్తి కతయాయత చింత యాయుక్తికారితా
కలగము దీర్ఘ సూత్రము వికాసము పాండమి దుర్వ్యయంబుపె
ల్లలుక నిర్ధకావ్యుచి యర్థమతచ్ఛ్చుతి మంత్రహరి ప్రౌద్ధ
ద్దుల విచిత్రాంత సౌమ్యకృతి శూన్య తనానివింరాజదోషమల్”

ఈ కావ్యములన్నియు 1550-60 ప్రాంతమునకు ముందు రచింపబడిన కావ్యములని ప్రబంధరత్నావళిలో వ్రాయబడి యుండుటచే నీ కవి శంకర కవి కంటే ముందువాడని చెప్పవలసి వచ్చుచున్నది. అంతియేగాక గణపవరపు వెంకటకవి ఆంధ్రకౌముది యందు చంద్రమౌళి కవి హరిశ్చంద్ర కావ్యము నందలిదని శంకరకవి.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన 'పంచమాశ్వాసము నందిలి యెబనుది ఆరవ పద్యమును హవియున్నాడు.'²

సరసపు మాటల జంద్రమౌళి కవి రచన ఘటించిన
హరిశ్చంద్రకథనం
దోరణగ నకటా చేరెడు నేలకు ననెడి మత్తేబ
నాల్గవపాదమున

-
1. ప్రబంధరత్నావళి - వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారి పరిష్కృతము 1918 పేజీ-136
 2. ఆంధ్రకౌముది గణపవరము వెంకటకవి. ఆంధ్రసాహిత్య ప్రచురణ 1933 పేజీ 30

తాజకుమారు నాజిలై జేతనయగు పదమునకు

షష్ఠ్యర్థమునకు

రహిగ నానేశంబురాక యీతతుల గృతులందు

జెల్లునొక్కెడలగనుక

యెచనే యర్థమందెట్లండెనట్లు నెడచియింప

గావేరెరసికురికిక

పై పద్యములో శంకరకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునందలి పద్యమే చంద్రమౌళి కవి హరిశ్చంద్రకథ యందలిదని పేర్కొనబడినది.

శ్రీ చాంగటిశేషయ్యగారు ఆంధ్రకవితరంగిణిలో ఈకవి శంకరకవికి పూర్వీకుడినియే నిరూపించుటయేగాక “అకటాచేరెడు నేలకుందగడె” అను పద్యము కూడ చంద్రమౌళిదని చెప్పిరి. అంతియేగాక శంకరకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునందును రామరాజభూషణుని హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానమునందును ఒకే సందర్భమున నీక్రింది పద్యము కానవచ్చుచున్నది.

“కుదురు మెఱంగు నిబ్బరపు గుబ్బలపై నయనాంబు
పూరముల్

చెవరగనేల యేడ్చెదవు చెల్వ దురంతవిషాద వేదనా
విదళిత మానంబునను వేమఱునాయువు శాశ్వతంబెసం
పడలు స్థిరంబు లేవిధివిపాకముదాట దరంబెయేరికిన్”

ఈ పద్యమును తీసివేసినను రెండుకావ్యములందును అర్థము నొసగుటచే నీ పద్యము చంద్రమౌళి కవిదని కవి తరంగిణిలో పేర్కొనిరి.

హరిశ్చంద్ర కథ - దేవరాజుభట్టు

దేవరాజు భట్టును కవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము నందలివని రెండూ పద్యములు ప్రబంధరత్నావళి అను సంకలనగ్రంథములో పేర్కొనబడినవి. ఈకవి చంద్రమౌళి కవివలెనే శ్రీ.శ. 1550-60 ప్రాంతమువాడనియు, కాని ఈకావ్యము కానరానందున జక్కన ప్రబంధరత్నాకరమై దీనికి ఆధారమగునున్నదనియు ప్రభాకరశాస్త్రిగారు వ్రాసిరి. ⁴

3. ఆంధ్రకవి తరంగిణి సంపుటము తొమ్మిది 1 పేజీ - 203.

4. ప్రబంధరత్నావళి, వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి పద్యము 180-181.

- ఉ॥ అంబుధులు అలవాలము దిగంతము లాకులుక్కుర్మశేషవ
 ర్పంబుకందమూలములు చక్రపుకొండలు కోటనాగవార్ప
 ంబున విష్ణువిగ్రహకు చంబున జుట్టి పెనంగి విన్నుపు
 ష్పంబుగ లబ్ధభాండమను పండును పండుధరిత్రిదర్శియై
 చ॥ సురని చయంబు ద్రోచి సమామండటువేలకయున్న రాక్షసుల్
 వరుసల్ వచ్చి చూరగొని వాసపు వెట్టికిబట్ట కున్న శ
 ర్వరి గనుమూయగన్నది దివంబను నారడి అల్పజీవమై
 యురువక భూమి యున్న అమరావతి యీడగు ఆయోధ్య”

షట్చక్రవర్తి చరిత్ర

-మల్లారెడ్డి

మల్లారెడ్డి రాచుళ్ల గోత్రుడు బిక్కన వోలిపట్టణమేలిన కాచభూపాలుని పుత్రుడు సిద్ధరామేశ్వర వరప్రసాదుడు. ఈతని ఆశ్వాసాంత గద్యములో నిట్లు పేర్కొనబడినది. “ఇది శ్రీమద్భిక్కునివోలి పట్టణ ప్రసిద్ధి సిద్ధ సరస్తటా వలంబ సాంబసిద్ధ రామేశ్వర వరప్రసాద సమాసాదిత సంస్కృతాంధ్ర భాషా కవితా రసపోషణ విశేషతాచమత్కార గురుభక్తి విహార రాచుళ్ల గోత్ర పవిత్ర కాచభూపాల పుత్ర బుధజన విధేయ మల్లారెడ్డి నామధేయ ప్రణేతంబయిన షట్చక్రవర్తి చరిత్రంబను మహా ప్రబంధంబు నందు ప్రథమాశ్వాసము.

సంస్థానాధీశ్వరుడై యుండి మహాకవిగా మల్లారెడ్డి కీర్తిగాంచుట విశేషము. ఈతడనేక కావ్యములు రచించెనని తెలియుచున్నను షట్చక్రవర్తి చరిత్రము, శివధర్మోత్తరము, పద్మపురాణము మాత్రమే ముద్రితములై యున్నవి. ఈతడు బిక్కని వోలి పట్టణమందలి సిద్ధరామేశ్వర భక్తుడగుటచేత సిద్ధరామేశ్వర స్వామికే నీమూడు గ్రంథములను అంకితము చేసెను. ఈతడు మొదట షట్చక్రవర్తి చరిత్రమును పిదప శివధర్మోత్తరమును తుదిని పద్మపురాణమును రచించి నట్లు తెలియుచున్నది. శివధర్మోత్తరము నందు శివలింగార్చన విధానము శివ ప్రభావము తెలిపెడి కథలు ధర్మశాస్త్రాది విషయములు వర్ణింపబడినవి. ఇందు ఎనిమిది ఆశ్వాసములు కలవు. ఇక పద్మపురాణము సంస్కృత పద్మపురాణ మందలి యొక భాగమున కనువాదమని చెప్పవచ్చును. ఇందు శంభు భట్టారకు డను విప్రునిగా శివుడయోధ్యకేతెంచి శ్రీరామచంద్రునకు పురాణకథలను తెలిపినట్లు కలదు. పై మూడు కావ్యములలోను శివధర్మోత్తరమే ప్రౌఢమైనది. దీనిని గూర్చి ఆరుద్ర గారిట్లు వ్రాసిరి. “మల్లారెడ్డికి శ్లేషకవిత్వము మీదను శబ్దాలంకార చిత్రరచన మీదను దృష్టియధికము. ఈతని శ్లేష కవనము నతి కఠినమై చక్కని కల్పనలు కల్గియున్నది. ఈతడు మంచి సంస్కృతాంధ్ర పాండిత్యము

కలవాడు. తన శబ్దశాస్త్ర పరిచితిని చూపించుటకై వ్యాకరణ పదములను, అలంకారములను, రీతులను కూడ శ్లేషలలో కూర్చి పద్యములు రచించెను ¹ మల్లారెడ్డి తాను శ్లేషకవినని సగర్వంగా తన గ్రంథంబొక దాంట్లో ఇలా చెప్పించుకొన్నాడు.

“శ్లేషకవి వీపు, బాషా-శేషాహివి నీవు చంద్రశేఖర పూజా
భూషణుడ నీవు కవుల-న్వేషించిన సగతునీకు నెరీ ధాత్రిన్”

ఈ విధముగా కీర్తింపబడిన మల్లారెడ్డి కావ్యమందు షట్పద్యకవరి చరిత్రము షష్ట్యంతములతో మాత్రమే కానవచ్చుచున్న అవతారిక లభ్యము కాలేదని పీఠికలో వాయబడియున్నది. ² ఇందు అవతారిక లేకపోవుటచే నీ కావ్యమును బట్టి కవిని గురించి తెలియుట కవకాశములేదు. కాని ఆశ్వాసాంత గద్యము వలెనే పద్యములవలన సిద్ధరామమహేశ్వర భక్తుడని అతనికి కావ్యమంకిత మిచ్చెనని మాత్రమే తెలియుచున్నది. ³

క॥ శ్రీ గౌరీ పరిణయ వేళా గురుకుచ శైల నిర్గళమ్మకాదా
రాగణిత జన్యను రాగాత్మహరేశ సిద్ధరామ మహేశా॥
హరిశ్చంద్ర నలో రాజా పురుకుత్స పురూరవాః
సగరః కారవీర్యశ్చషడేతో చక్రవర్తి సః॥

1. సమగ్రాంధ సాహిత్యం 9. పేజీ.217 ఆరుద్ర.

2. షట్పద్యకవరి చరిత్ర పీఠిక పేజీ 5

ఈ షట్పద్యకవరి చరిత్రమును మహాప్రబంధము యొక్క యవతరణిక భాగమంతయు శిథిలమయినందున బ్రత్యంతరము లభింప నందున నవతారిక లేకయే షష్ట్యంతముల నుండి ముద్రింపబడియే! బ్రత్యంతరము లభించినచో ఋనర్ముద్రణము నవతరణిక బొందు పరచెదము.

ఇట్లు

పెద్దమందడి వెంకట కృష్ణకవి.

ఉమాభాగ్ నాంపల్లి సమస్థానము దోమకొండ.

అంతియేగాక ఈ పీఠికలో శ్రీ రాజామల్లారెడ్డిగారి శివధర్మోత్తమును రాజ సదాశివరావుగారును. షట్పద్యకవరి చరిత్రమును శ్రీరాజగజేశ్వరరావు బహదూరుగారును ముద్రించినట్లు పేర్కొనెరి.

3. షట్పద్యకవరి చరిత్ర మల్లారెడ్డి. ద్వి ఆ.ప.1.

అను శ్లోకము ననుసరించి షట్చక్రవర్తులలో హరిశ్చంద్రావృత్తగు టయే గాక వారిలో మొదటి వాడుగా కీర్తింపబడినాడు. ఈ శ్లోకమునందలి వరుస ననుసరించియే మల్లారెడ్డి షట్చక్రవర్తి చరిత్రములో వరుసగా హరిశ్చంద్ర, నల, పురుకుత్స, పురూరవ, సగర, కార్తవీర్యుల చరిత్రమును వర్ణించినాడు గౌరన హరిశ్చంద్ర కావ్యము ననుసరించి స్వల్ప భేదములతో తన కావ్యమును తీర్చిదిద్దినాడు. శివధర్మోత్తరమందలి అవతారికను పరిశీలించినచో ఈతని గూర్చి కొన్ని విషయములు మనకు తెలియుచున్నవి. అందు తన గురువగు లింగనాథ్యుని గూర్చి వర్ణించు సందర్భమున గౌరనను కూడ కీర్తించినట్లు తలంపవలసి వచ్చు చున్నది.

సీ॥ మానిత వరధరామర కులతిలకంబు

గౌతమ గోత్రాబ్ధి కల్పశాఖి
మల్లికార్జున పండితోల్ల సదృశ్యుండు
గౌరనారాధ్య శేఖరసుతుండు
శ్రీమల్లమా గర్భసింధు శీత కరుండు
గంగమాంబ మనః కంజహేళి
సకలాగమ జ్ఞాన సారధేరేయుండు
పరవాది దుర్మత భజనుండు

తే॥ సంగగురు దక్షిణామూర్తి సద్గురులును

గౌరనాహ్వయ దౌశికుగన్న తండ్రి
బ్రవి మలాస్మత్కులో దృవాహాఘ్న బుర్యో
రమ్య గుణ సాధ్యలింగ నారాఘ్న చలతు⁴

ఇందు పేర్కొన బడిన ఇరువురు గౌరనలలో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానకర్త యగు గౌరన ఒకడు. అందలిదే యగు వేరొక పద్యమున శంకరకవి మొదలగు కవులను వరుసగా కీర్తించినాడు.

మల్లారెడ్డి హరిశ్చంద్ర చరిత్రమును మూడాశ్వాసములలో మాత్రమే వర్ణించి గౌరన కావ్యమందలి వర్ణనలను చాలభాగము తగ్గించి కథను వేగ

4. శివధర్మో మల్లారెడ్డి అవతారిక కవితరంగిణి చాగంటిశేషయ్య సంపుటిక
పే. 38

ముగా నడిపించినాడు. అంతియేగాక కథా సందర్భ విషయమున కొంత భేదము కూడ కానవచ్చుచున్నది. గౌరన కావ్యముననుసరించిన శంకరకవి, రామరాజ భూషణుడు, కంచి వీరశరభకవియు కూడ వైతవనమందున్న ధర్మ రాజాదులతో మార్కండేయమహర్షి యీ కథను చెప్పుచున్నట్లు ప్రారంభము చేయగా మల్లారెడ్డి నైమిశారణ్యమున నూతుడు శౌనకాది మహర్షులతో సీకథను చెప్పుచున్నట్లు కల్పించినాడు. అయోధ్యా వర్ణనము, ఇంద్రసభా వర్ణనముకూడ కొంత తగ్గింపబడినది. అటులనే ఇంద్రసభలో వశిష్టవిశ్వామిత్రుల ఘోర ప్రతిజ్ఞలు కూడ చాలభాగము తగ్గింపబడినను హరిశ్చంద్రుడు సత్యసందుడని పలికిన వశిష్ఠుని పలుకులకు కోపించిన గాధేయుని కోపమును మిక్కిలి ప్రౌఢముగా వర్ణించినాడు. ⁵

వ॥ అని యివ్విధంబున నుత్తర ప్రత్యుత్తరంబుల నిష్ఠుర రోషంబులు
జనింప నరుణీ భూత నేత్రకుండలంబులం బావక విస్ఫులింగంబు
లురుల

దిగ్గునలేచి కటంబు లదర నిటలతటంబులంబొమలు ముడివడ
బునః పునః కంపమాన

మస్త కపాటవంబున విస్తశంబులై జటాపటలంబులు శాతకుంభ
స్తంభంబుల పగిది

గదా మాతంబుల చెప్పనజప్పుశ్శుష్పరం బెగయ హరి హర్య
క్షంబుల విధంబునిందంతి దంతావళంబుల తెలుగునగిటి వరాహంబుల
చాడ్చునంగదిసి పిటుతనియక పోరుచుండు నట్టియెడ ద్రాఘిష్ట నిష్ఠా గరిష్ఠ
లగు వశిష్ఠ గాధేయుల పరస్పర కలహ భీషణభాషణంబులు దీర్ఘకర్ణ పుటా
కోటరంబుల కనర్గళ మార్గంబులై ఖేదింప ముని సందోహంబులు పురంద
రాది బృందంబుల మందగతినిజనికాయంబులకు జనిరట్టియెడ-అని ఆతని
కోపమును విపులీకరించి వారి వాదప్రతివాదనలను వారి ఘోరప్రతిజ్ఞలను
వర్ణింపకవిడిచి ఒక గీతవద్యముతో

గీ॥ అద్ద రాధీశుడతుల సత్యాధ్యు డని ప్ర
తిష్ఠగా బల్కినిచ్చె వసిష్ఠమౌని
రాజుసన్నార్గమరసి విభ్రాతు జేసి
విడుతునని వల్కెరాజ వంగడపుడపని

క॥ నిలిచి వినరాని శవధం
బులు తమలో బలుకుకొనిన యుజ్జ్వల మహిమ
ల్యెల యంగ దత్తదాశ్రమ
ములకు జనిరమర వరులు మునులు నెఱుంగన్

అని వర్ణించి అందు వారుచేసిన ఘోరప్రతిజ్ఞలెట్టివో తెల్పక రాజు సన్నార్గ
మరసి విభ్రాంతుజేసి విడుతునని మాత్రమే విశ్వామిత్రుడు పల్కినట్లు తెలిపి
నాడు. పూర్వకవి స్తుతిలో గౌరన, శంకరకవులను పేర్కొనుట చేత హరి
శ్చంద్రుని పూర్తికథ జనులకు తెలిసియుండునని మల్లారెడ్డి తలంచియుండ
వలయును. అంతియేగాక మల్లారెడ్డి కావ్యము కేవలము హరిశ్చంద్రోపాఖ్యా
నము గాక షట్చక్రవర్తుల కథలను చెప్పట ప్రాధాన్యమై యుండుటచే నిట్టి
వర్ణనలు విడువబడినవి.

గౌరన కావ్యమునందు ఇంద్రసభలో జరిగిన సంఘటన పిదప వనంత
వర్ణనము వర్ణింపబడియుండ ఈతడు విడిచిపెట్టి హరిశ్చంద్రుడు బన్నము
చేసినట్లు మాత్రమే తెలిపి హరిశ్చంద్రుడు వేటకు వెళ్ళిన ఘట్టమును మాత్రము
పెంచి దానికి ప్రాధాన్యము కల్పించినాడు. వేటకాండ్రు వచ్చి హరిశ్చం
ద్రుని వేటకు ప్రోత్సహించు నమయమున భాషను కూడ బోయలకు తగినట్లు
మార్చివాయుట విశేషము.

క॥ సామి యేమని నెప్పెడ
మాముకానన్మంద మందలై సోదైముగా
భూములమ మెకము లెగసిన
నేమి వగం బోవు నిచ్చనెఱుగము జియ్యా

ఆ॥ సామిదర మరాజ సంపన్న భూవుల
మాసినాడు కమస్సిగాడు
పోసి గాడు గూడి పోయిరి రేతిరి

క॥ సామి ధోవము గాదే

గామంబులు సొచ్చి నంపెగంకెండు లచ్చల్

గామిడి మెకములు మనఃజాల

బూమలు రచ్చింపవయ్య పున్నెపురాజా⁶

అని వారు రాజుతో విన్నవించినట్లుగా వర్ణించినాడు. తదుపరి బోయ దొర తమ వేట నైపుణిని వర్ణించుచు అందు 'తుపాకి' ప్రాధాన్యమును వర్ణించినాడు.

సీ॥ దీనిపేరు తుపాకి దెవ సింగము నైన

బోనీక యడు గిటిలోనఁబట్టు

సుడిగాలి యిది జెయ్య కెడసె యాగలిఁగొన్న

గబ్బి బెబ్బలి నైన గజిచి విడుచు

జలి పీడుగిది సామి చెలగి యామెనుగు

నైన మళ్ళించి యిట్టటు సేయు

నిది వెండి గండును ఈపాల పసి మాసి

యే యేకలమునె నెత్తి వేసు

గీ॥ గడమ వానిని నెదురెంచఁగలిమె జగతి

మే మెయసి కొల్పినను జంద మామ లోని

మృగము నైనను జింగున నెగసి బిట్టు

వట్టి విదళించ వచ్చు నీపాదమాన⁷

బహుశః మల్లారెడ్డిరాజు అగుటచేత వేటయందెక్కువ అభిరుచి, అభ్యాసము కలిగియుండవచ్చును. అంతియేగాక ఆకాలమునాటికి 'తుపాకి' కొత్తగా వాడుకలోనికి వచ్చుటచే నీతడు దాని ప్రయోజనము వర్ణించుటకుత్సహించి యుండును. తదుపరి కథలో కూడ వేట చాలించిన పిదప బోయలు ఇష్ట దేవతలను ప్రార్థించుట కూడ మల్లారెడ్డి అనుభవములోనిదై యుండును. బోయలు తమ ఇష్టదేవతలను ప్రార్థించిన విధమతి తమ్యముగను నహజముగను కన్పట్టుచున్నది. అందువారు వివిధ దేవతలను ప్రార్థించిరి.

6. మల్లారెడ్డి వస్తుక్రవరి చరిత్ర హరిశ్చంద్ర కథ ఆ.2 పద్య 55-57.

7. మల్లారెడ్డి వస్తుక్రవరి చరిత్ర హరిశ్చంద్ర కథ. అశ్వా.2 పరి6.

సీ॥ వేట సాగింపు మీ వేగంబెడుదను
గానుక పెట్టేము కాటచేడ
మాకు దో డై రమ్ముసి కెక్కడెచ్చెదము
గరుడాల మంతుని గంబయ్య
మెకములలో జేయ మీనంగమును సేకు
దొలుతగా నిచ్చేము దుర్గదేవి
జయమిమ్ము పోతానె జాతర త్జేనేము
మాటాడేలును గొట్టి మలలతల్లి

గీ॥ “యనుచుదమ వేల్పులకు మొక్కి యధింపు చక్కి
బలిమి వాసి బెలంగ దర్పంబు మిగుల
గానరా బంతముల్ హెచ్చి కాన జొచ్చి
బోయ మాకలు వేటాడబోయె నెలమి”

అని వివిధ దేవతలను ప్రార్థించియొక లేడిని చంపి వచ్చి నెత్తురు భూమి మీద నాలుకుచుండ తెచ్చి “భూవతికిని సురాలించి వైచె” నని దెలిపి పిదప రాజు వేటకు బయలుదేరినట్లు వర్ణింపబడినది. ఇవి పూర్వకావ్యము లందు కాసరాని కల్పనలు. కథకు సూతనత్యమును కల్పించుటకై కొన్ని వర్ణనలు తగ్గించి కొన్నిటిని కల్పించి వర్ణించినాడు. ఇందు పోట్టేలు, సింహము, మృగము మొదలగు జంతువులను దేవతలకు బలియిచ్చుట కూడ వర్ణింపబడినది. ఇట్టి పజాజీవితమును వర్ణించుట యందేగాక మల్లారెడ్డి మాతంగకన్యలు నెఱపిన సంగీతమును వర్ణించుటతో తన సంగీత పాండిత్యము ప్రదర్శించినాడు.

సీ॥ జీవాళి నొందించి జిగిజేసి తుంతులు
శ్రుతులను రణనంగతిగ గూర్చి
వేళలు పరికించి యాలాపములకును
జాలుసా సారెలు మేళవించి
ముప్పది రెండాగ్రములు వాని మిత్రములీతద్యే
దములు సమస్తము నెరింగి
సరిగమ పదనియస్సంజ్ఞాస్వరంబుల
జంత్ర గాత్రములొక్క వాయు దనర

గీ॥ “బహుశ సూళాది గీత ప్రబంధ తతులు
 నఖ శిఖాంకుర ముఖరీతి నైపుణముల
 రంగులే నంగరాలుగ రంగవట్టి
 మ్రాకులి గురివఁబాడిరి మృగు వలపుడు” 8

ఇందు ముప్పది రెండు రాగములను వీణపై పలికించు విధమును మాదుర్యముగా వర్ణించి తననంగీత నైపుణ్యమును ప్రదర్శించినాడు. హరిశ్చంద్రుడు సర్వమును విశ్వామిత్రునకు దానముచేసి తాను వల్కలములు దాల్చి భార్యాపుత్ర సమేతుండై నక్షత్రకుడు తోడురాగా అరణ్యమార్గమున పయనించు నమయమున పడిన బాధలు గౌరనాదులు గుండెలవియునట్లు వర్ణించిరి. కాని మల్లారెడ్డి తన కావ్యములో ఆవర్ణనలన్నిటిని విడిచి కథాగమనమున సూచనము గావించినాడు. ఇచ్చట మల్లారెడ్డి సూరాస్తమరరు నమయమును చంద్రోదయ వర్ణనములందు ప్రకృతి సిద్ధమైన మానవ జీవితమును వర్ణించి తన ప్రతిభా సామర్థ్యమును ప్రదర్శించినాడు.

సూర్యుడ స్తమించినాడు చక్రవాకములు చీకటిలో శబ్దముచేయ ఆణియుండుటను కుకవి కావ్యముతో పోల్చి వర్ణించినాడు.

గీ॥ పదములెగయంగ వర్ణనము ల్మోదలి కేగ
 శబ్ద మడగ నలంకార సరణిఁబాసి
 చందమటుదప్ప నపుడొక్క గొంది గుకవి
 కావ్యముల బోలి చక్రవాకము లడంగె 9

చందముపై నీతనికి గల అభిమానము తెలుపుటయే గాక కుకవులపై నీతనికి గల అభిప్రాయము వెల్లడి చేసినాడు.

రామరాజభూషణుని కావ్యమునందువలెనే యిందును మల్లారెడ్డి చంద్రమతిని కొని గొంపోవుచున్న నమయమున కాలకౌశికుని విప్రబాలురు చేసిన అల్లరిని, చంద్రమతి కలహకంఠిచే పడిన బాధలను విడిచినాడు. లోహితాస్యుడు అడవికి వెళ్ళిన సంఘటనము అచ్చట దర్భలు కోయుట మొదలగు

8. య.ష హ. ఆ.2.ప.131.

9. మల్లారెడ్డి షట్ప.చరిత్ర.హరి.ఆ 3.45 ప.

వృత్తాంతము విడిచి ఒక గీతముతో బాలుని మరణ వృత్తాంతము మాత్రము వర్ణించివాడు.

గీ॥. “ముని సుతుల గూడి యొకనాడు వనికి నడిగి
దైవ యత్నంబునను సర్పదష్టు డగుచు
నుర్విపైఁవెళ్ళి మూర్చిల్లి యున్నఁజూచి
మాణవకు లేగి యాచంద్రమతికి దెలుప” 10

బాలుడరణ్యమున కేగి పాముకాటుచే మరణించిన విషయము, తోడి బాలుడు వచ్చి చంద్రమతితో దేలిపిన విషయమంతయు నొక్క గీతముతో వర్ణించబడినవి. తదుపరి చంద్రమతి హరిశ్చంద్రులు స్మశానమున కలియుటయు కథవలె వర్ణనములు వదలి నడచినది. ఈ కథా గమన విషయమున రామరాజ భూషణుని విధము మనమున నిడుకొని కావించినాడు. అంతమందు శంకరకవి కావ్యమును గురించి గౌరన కావ్యమున ప్రక్షిప్తి భాగములుగ పేర్కొనిన అడి బక యుద్ధ వృత్తాంతాదులనెల్ల వదలి వేసినాడు. అంతియేగాక పద్యమును చెప్పటయందేగాక కొన్ని సమాసములను శంకరకవి కావ్యము ననుసరించియే మల్లారెడ్డి కావ్యమును సంతరించినాడు.

సీ॥. జీర్ణమై భూత సంకీర్ణ మైన గృహంబు
రత్న సౌధమై నీకు రాజనదన
ఘోరమై బహు మృగాకరమౌ విపినంబు
కేళి వనమై నీకు గిసల యోష్టి
తవమై శర్కరా హ్యప్త మౌ కుతలంబు
కసుమ తల్ప మే నీకుఁ గుందరదశ
భారమై వాతాను సార మౌ పెన్దూళి
కుంకుమ రజమైనీకు సులతొంగి

గీ॥. పొందు పడనట్టి యీవన్య భోజనములు
పటు సుధాహార మోనీకు బద్మ గంధి
నాకతంబున బ్రాపించె నీకు నకట
యిట్టి దురవస్థ లెల్ల మదేభయాన 11

అని వర్ణించు పట్ల శంకరకవి కావ్యమునందలి మూడాశ్వాసము నందలి 38, 39 పద్యముల బోలియున్నది.

సీ॥ భాసురమణిమయ ప్రాసాదనిశ్రేణు లెక్కంగ మోపదీయిందు
వదన¹¹ 12

అన్నపద్యమందలి ఎత్తుగడతో పాదాంత్యభాగములగు 'యిందువదన మొదలగు పదములను గ్రహించి 39వ పద్యాంతమందలి

“తరళ నేత్రకు నానిమి త్తమున నకట
యవిరళంబైన యాయాన మావహితై”

అను పద్యాంతముతో సీనమును అంతము చేసినాడు. విశ్వామిత్రుడు సుఖార్థమై హరిశ్చంద్రుని ధనము కోరినప్పుడు శంకరకవి కావ్యములో

క॥ జనుడు కరిణెక్కి దేహం
బనయము నిక్కించి రత్నమంబరమునకై
చన విడిచినంత ప్రోవిడు
ధనమిచ్చిన నధ్వరము యధావిధి నడుచున్¹³

అని కంద పద్యములో వర్ణించ మల్లారెడ్డి తన కావ్యములో కందము లోనే సీపద్యము రచించినాడు.

క॥ కరిణెక్కి నిక్కి పురుషుడు
ఋర రత్నము పూని యెగుర వైచిన పాదపుం
ధర ధనము రాశి పోసిన
హరి కర్పణ మగుచు సాగున న్మఖమున్¹⁴

11. మల్లారెడ్డి షట్ప.చరిత్ర హరిశ్చ ఆ 31 29వ.

12. శంకరకవి హరి ఆశ్వా.31 ప 38-39

13. " " " ప.202

14. మల్లారెడ్డి షట్ప.హరికథ ఆశ్వా.2.ప 30.

అటులనే గౌరన కావ్యద్విపదలనుసరించినాడు. ఇంద్రుడు సభలోని ముని పుంగవులను జూచి

కూడు లోకముల మునుమిడి మీరు
కూడసి యట్టి రాజులు మఱిలేరు
వారకమును చన్న వారిలో నున్న
వారిలో బుద్ధిడి వారిలోపలను
బలికి బొంకని మహిపాలుండు గలడె”¹⁵

ఈ ద్విపద భాగములె గ్రహించి మల్లారెడ్డి ఆటవెలది పద్యముగా రూపొందించినాడు¹⁶

ఆ||. చన్నవారిలోన జనియింపగలవారి
లోననున్న వారిలోన దెలియ
సకల లోకములను సత్యవాచారూఢి
వెలసి నట్టిరాజు గలడె యెందు

ఈ విధముగా పరిశీలించినచో అనేక పద్యములు శంకరకవివేగాక గౌరన ద్విపదలను వాని భావమునుసరించి మల్లారెడ్డి తన కావ్యమును తీర్చి దిద్దినాడు. అంతియేగాక కథాగమన మంతయు పూర్వకవులనుసరించి హరిశ్చంద్రునకు దర్శనము గావించి చివరకు అయోధ్యకు వచ్చి రాజ్యపాలనము చేసినట్లే కథాంతము చేసినాడు. ఈతడు సంగీత కళానైపుణ్యముతో బాటు వ్యాకరణ ప్రౌఢిమను కూడ తన కావ్యములో ప్రదర్శించినాడు. అయోధ్యా నగరమును హరిశ్చంద్రుడు పాలించుపట్ట వాని గుణములను కీర్తించుటతో నిట్టి వర్ణన గావింపబడినది.

సీ||. ప్రౌఢిసదాదేశ పద విభక్తు లెఱింగి
సంధి విగ్రహములు సరణి దెలసి
వివిధాగమాంగముల్వేడ్క బ్రతిష్ఠించి
పరరూప వినిపాత భంగులరసి

15. మల్లారెడ్డి షట్చక్రవర్తిచరిత్ర ఆ.1 ప 45

16. మల్లారెడ్డి షట్చక్రవర్తి చరిత్ర.హరి.కథ ఆ. 1.388వ.

యనురక్తి గుణ వృద్ధుల లరంగ బోషించి
 ప్రకృతి ప్రత్యయ లీల బయలు వజచి.
 ఘన సూత్ర వృత్తులు గణక సంఖ్యలు నేర్చి
 యవ్యయ భవ్య వాక్యములు పలికి

తే॥. ప్రకృతి భావంబు పూర్వరూపంబను గాంచి
 యుర్వి నేలుచునుండు నభ్యుదయ మహిమ
 మానవేంద్రులలోనన హీనరాజ
 శబ్దవిస్ఫూర్తినా హరిశ్చంద్ర పృథతి

అంతియేగాక అయోధ్యానగరమును వర్ణించుచు అచ్చటి ధాన్యరాసులను
 వర్ణించు సందర్భములో ను త్తర దక్షిణాయణములుగా నూహించి వర్ణించినాడు.

అ. ధాన్యరాసులచ్చట దన ద్రోవ యురికట్ట
 రవియు దక్షిణోత్తరము కొరంగి
 యడుగు తన దక్షిణాయ నంబనుత్త
 రాయణంబనగ నమరె జగతి ¹⁷

ఇట్టి శాస్త్ర పరణియ గాక శబ్దాలంకార వైభవముతో తన పద్యములను
 నడిపించినాడు.

సీ॥. గోవుర గోవుర గోవుర ప్రతిమంబు
 కల్పద్రు కల్పద్రు గౌరవంబు
 మానవ మానవ మానవాధి శయంబు
 మణిజాల మణిజాల మంజిమంబు
 సారంగ సారంగ సారంగ నయనంబు
 సుమనోబ్ధ సుమనోబ్ధ శోభితంబు
 బహుదామ బహుదామ బహుదామ చిత్రంబు
 ఘనసార ఘనసార గంధిలంబు

తే॥. భవ్యకాసార కాసారక బంధురంబు
జవన నైంధవ నైందవ సంకులంబు
బహుళ కేతన భస్మలంబు
నైవిజ్రంభించె సిరినయోధ్యాపురంబు

ఇందు మొదటి పాదములో నూడు పర్యాయములు రెండవ పాదమున
రెండు పర్యాయములు నావదము వాడబడినది. ఆయోధ్యానగరమునందు
సంపద వ్యాపించిన విషయమిందభివర్ణింపబడినది. ఈతనికి చంద్రమతిపై
ప్రీతిమెండని కుకవులను నిందించినట్లే వివిధ గతుల కందములను వృత్తిము
లను వ్రాసి చందోగతిలో తన స్రతిభను చూపినాడు మూడవ ఆశ్వాస మధ్య
భాగములో నిరోష్ఠ్యకందము ఎఱ్ఱాక్షర కందము, ద్వ్యక్షరికందము, అచల
జీహ్వకందము, అర్థయమక గీతము, చతుర్విధ కందము, తలకట్ట కందము,
ఏకత్వముల కందము, గుళ్ళ కందము మొదలగు తొమ్మిది రకముల కందము
లనే గాక ఖడ్గబందోత్సాహవృత్తము, దండకము మొదలగు వానినన్నింటిని
వ్రాసి హరిశ్చంద్రకావ్యమునకు నూతనత్వము కలిగించినాడు.

షట్చక్రవర్తి చరిత్ర-రామచంద్రకవి

ఈ గ్రంథము శిథిలమగుటచే మొదటి చక్రవర్తియగు హరిశ్చంద్రుని చరిత్రము పూర్తిగా నష్టమైనది. నల చరిత్రమునుండి మాత్రమే నేడు మిగిలినది. అంతియేగాక గ్రంథపాతములనేకము లచ్చటచ్చట గ్రంథము నందంతట కలవు. ఈతడు ఒక్కొక్క కథను పరుసగా నొకొక్కాశ్వాసములో వర్ణించియున్నాడు కాని అవతారిక నశించుటచే కవిని గురించిన వివరములు గ్రంథమందు తెలియకున్నవి. నలకథాంతమందు మాత్రమే ఆశ్వాసాంతగద్యము కానవచ్చుచున్నది. దీనిని బట్టి యీతడు కాశ్యపన గోత్రుడని కోదండరామ తనూభవుడని మాత్రము తెలియుచున్నది.

గద్యము “ఇది శ్రీమన్నారాయణ కరుణాకటాక్షలబ్ధకవితా
విచిత్ర కాశ్యపనగోత్రవచిత్ర భవత్కథానందాను
భవవైభవాని ఘట కోదండ రామతనూభవ
సకలనుకవి జన విధేయ రామచంద్ర నామధేయ
ప్రణీతంబైన షట్చక్రవర్తి చరిత్రంబను మహా
ప్రబంధంబునందు నలోపాఖ్యానము సంపూర్ణము”¹

ఈ ఆస్వాసాంత గద్యము మిగిలిన కథాంతములందు కానవచ్చుట లేదు. ఈ గ్రంథము నక్కని శైలిలో వ్రాయబడియున్నది. నలకథకూడ ప్రారంభమునుండి లేక కొంతనష్టమైనది నలుడు కుండినపురమునకు చనుచున్నప్పటినుండి కలదు.

న—————వైకుండినపుర మార్గంబున జనుచున్న
నమయంబున————.

1. షట్చక్రవర్తి చరిత్ర-రామచంద్రకవి నెం. 85 గవర్నమెంటు మాన్యుస్క్రిప్ట్ లైబ్రరీ, మద్రాసు. ఈ కావ్యము కాగితముపై వ్రాయబడియున్నది. ఇందు 260 పేజీలు కలవు. వ్రాత తప్పులు కొన్ని కానవచ్చుచున్నవి.

తే॥ వినుము ఆదిత్యగణములో విష్ణుభోలి
సరస నక్షత్ర గణములో జంద్రు భోలి
సకల రాజులలో నలచక్రవర్తి
జనగఁ గాంచిరి డిక్పాలసమితి యపుడు.

గీ॥ శ్రీవిద్యాలలితాభిధానములచేఁ జెన్నొందు కాంతామణి
భావంబుజము సంతసింపగ హరిబ్రహ్మేశ్వరాకరముల్
రీవిందాల చెవిప్టుల సృష్టి ప్రాభవాయశివా
దేవీ శాయయ ఉన్న భక్తుల గృహందెల్చె విభుంగొల్చెదన్.

వ॥ అనుటయు నమహాత్ములకు హర్షోత్కర్షతరంగితాంతరంగుడగుచు
హరికథానుధాన్మోదగా మోచవిధేయుండగు శుక యోగీంద్రుండు
పరిక్షన్మ నారాజేంద్రున కుం జెప్పినట్లవరమహర్షులైన బుష్టులకు
జతురవాక్య విశారధవిఖ్యాంతుండగు సూతుండిట్లనియె.

ఈ విధముగ మృదుమధురమైన శైలితో నలకథావర్ణనము గావింపబడిన
తదుపరి పునఃగా మిగిలిన కథలు వర్ణింపబడినవి.

కథాంతమందు

తే॥ అతులితంబైన కార్తవీర్యార్జునా
చరితమెప్పుడు సద్భక్తి జదువ్నవాయ
విను గోరిన వారికి వివిధ చోర
బాధలెల్లను బాయును బరముగల్గు.
అని ఫలశ్రుతి కూడ చెప్పబడినది.

సకల కథాసార సంగ్రహము

—రామభద్రకవి "

ఈతడు కాశ్యపస గోత్రుడు. అవస్తంబ సూత్రుడు. ఆశ్వాసాంత గద్యములో తండ్రిపేరుగాని యీతనిని గురించిన మరియు యితర వివరములూ కాని లేవు². ఈ గ్రంథ మొక స్వతంత్ర గ్రంథముకాక అనేక తవుల గ్రంథములనుండి గ్రహించిన పద్యములతో కూర్చబడినదని పలువురి అభిప్రాయము. ఈ గ్రంథమునుగూర్చి సి. పి. బ్రౌనుగారు చూడ ఆట్లే అభిప్రాయపడినట్లు సకలకథాసార సంగ్రహగ్రంథమునందే పేర్కొనబడియున్నది.³

1. నెం. 855 గదర్నమెంటు ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్ లైబ్రరీ మద్రాస్. ఈ గ్రంథము కాగితములపై వ్రాయబడియున్నది. ఎనిమిది ఆశ్వాసములవరకు పూర్తికథయు తొమ్మిదవ ఆశ్వాసములో కొంత కథమాత్రమే కానవచ్చుచున్నది. వ్రాతపప్పులురంపు.

2. ఇది శ్రీమద్రామభద్ర ప్రసాదలబ్ధకవిత్వ విశారదసత్యవిమిత్రయావ స్తంబ సూత్ర కాశ్యపసగోత్ర పవిత్ర రామభద్ర ప్రణీతంబైన సకల కథాసార సంగ్రహము.

3. "This is an illiterate poem of no merit, whatever Parts are superior are stolen from Latter 'authors' July 1843 (sd) C. P. Brown"

అంరియేగాక 1840 అక్టోబరునెల ప్రాంతములందు బ్రౌనుదొరగారు మొదటి లైబ్రరీనుంచి వ్రాయించిరని తెలియుచున్నది.

రామభద్రకవి తనను కృష్ణదేవరాయలు పిలిచి “సకలకథాసార సంగ్రహమును వ్రాయమని కోరినట్లుగా తన గ్రంథములో పేర్కొనినాడు.”

ఇందు రాయలు సకల పురాణేతిహాస ప్రబంధరచనాధ్యక్షుడని. రామ భద్ర కవిని పొగడినట్లుండుటచే నీకవి యితర కావ్యములెన్నియో రచించి యుండవలయును. కాని ఈతడాకావ్యములేవియో యెచ్చటను పేర్కొని రేదు.

అంతియేగాక యీరామభద్రకవి తనకు శ్రీకృష్ణుడు స్వప్నమున సాక్షాత్కరించి సకలకథాసారసంగ్రహమును రచింపుమని కోరినట్లును, రామ రాయలకావిషయము తెలుపగా సంతసించి వారికి కావ్యము నందిరముచేయును. తెలిపినట్లుగా వచనమున పేర్కొనినాడు.

ప॥ మదీయ భాగ్యవశంబున నర్విష్ణుకాలంబు నంద్రసన్నుండై
పదమ మంత్రోపదేశంబుజేసి యంతర్హితుండైన
నేనంతట మేలుకాంచి — — — — కన్నడ మహిమండలా
ఖండులుండును ప్రచండ పరాక్రమ పరరాజే
చుండాలకంతీరవుండును నగు నర కంతీరవరాయను
ప్రేరిత సకల కథాసార సంగ్రహనామక ప్రబంధంబు
రచియింప జాలుటరునిప్పుడు గదానమర్థుండనైతిని

వర్ణించెను. కాని యిందు కవి కృష్ణరాయల నాడుము పేర్కొనిన సకల మహిమండలాఖండులుండగు నరకంతీరవరాయుడని పేర్కొనినాడు.

4. ఇట్లు కీర్తి విస్తార భరంధరుండగు కృష్ణరాయ నర హంభంబులందు నను బిలిచి శ్రీమత్సౌతారమణ చరణకమల పరిచరదామిమలమును సుండపు బహువిధ కవిరా చమర్కార ధర్మములు గలవి పురాణ హాస ప్రబంధ కవితారచనాధ్యక్షుండవు. మన్మనోరథదర్శియైనా యుండవగుటంజేసి పురాతన మహాకవి విరచిత ప్రబంధంబు లెన్నియో భగవద్భక్తి నిష్ఠాగరిష్టులగు రాజశ్రేష్టుల వృత్తంబుల ప్రసాదము లగునట్లుగా బ్రశస్త కథలు విన్యసంబుగా వినవలయునని ప్రార్థన మరియునిట్లనియె.

కందు గద్యములందలి కృష్ణరాయలనామముననుసరించి యీకవితే “రామా
భద్రరాయ రచయితయగు అయ్యలరాజు రామభద్రకవి యని తలంచుచున్నారు.
కాని సకల కథాసార సంగ్రహకర్త యింటిపేరు “పుత్తేటి” వారని సకల
కథాసార సంగ్రహమునందే పేర్కొనబడుటయేగాక యీతడు కృష్ణదేవరాయ
ఉస్థానములో కలదని పేర్కొనబడినది కాని పై గద్యములో “ఎలకూచి సాహిత్య
లక్షణ చిత్రకవిత్వప్రభావంబులొక్కచోటం గనుపడ రచియింపవలయునని”
చూపబడినది. ఎలకూచియనగా యెలకూచి బాలసరస్వతని తలంబినచో
ఇకదు కృష్ణరాయల కాలమునకు తరువాతవాడని స్పష్టముగా తెలియుచున్నది.

ఈ సకల కథాసార సంగ్రహమునందు షట్చక్రవర్తుల చరిత్రముతో
పాటు ఇతర చక్రవర్తుల చరిత్రముకూడా వర్ణింపబడినది. ఇందు మొదట
హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానకథ వర్ణింపబడినది. శ్రీకృష్ణున కంకితము చేయబడి
నది. కావ్యాంతమందును కృష్ణప్రార్థన కావింపబడినది.

చ॥ కడు వచియింపరాని ఘనకష్టములెల్లను గృష్ణునత్కృపన్
గడచితిమింక మీదనన్లుట రాజ్యదామభివృద్ధి చొ
ప్పుడు నని మీరు గోరుటలు బావురె వ్యర్థములాయెనింకనే
నుదవగనేల మృత్యు వెడనరాల్కొని కానగవచ్చు చోటుల్.

గౌరవాదుల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యములందు ధర్మరాజాదులతో మార్కం
దేవు మహర్షి యీకథ చెప్పుచున్నట్లు కలదు. కాని యీ కావ్యమునందు భుకుడు
పరీక్షితునకు నీకథ చెప్పుచున్నట్లు సూతుడు మునులతో చెప్పుచుండెను.
భాగవత మహాపురాణము భుకమహర్షి పరీక్షితునకు చెప్పుచున్నట్లు కలదు.
వానిననుసరించి యీ కవి అట్లు కల్పించియుండవలయును. తదుపరికథ
గౌరన, శంకరకవి, మొదలగువారి కావ్యములననుసరించి తన కథను నడి
పించినాడు. ఇందు మొదట సాకేతపురపర్వము గావింపబడినది.

లే॥ భరణీ కాంతకు ముక్తా
భరణంబన తేజమొసగి బహుతర దివ్యా
భరణంబులు గల దంతులు
పురమున చెరియింప గలిగి పాలుపొందు ధరణి

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

౨౩౩

అని చర్చించిన పిదప ఆ నగర చక్రవర్తియైన హరిశ్చంద్రుడు బహుశ్రద్ధగా దింపబడినది.

శంకరకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన పంచహర్షానుకరణమున
“అకటా! చేలెడు నేలకుందగడె”

అన్న పద్యమును కొలది మార్పులతో నీగ్రంథమున అదే పద్యమును రాసుపచ్చుచున్నది.

మ॥ అకటా చేలెడుచోట కుందగడె సప్తాంభోధికర్కరత రా
జులూగ్రేసురుతప్త హేమ మనుసాంబ ప్రస్ఫురిం బోవరా
ప్రకర భ్రాజిత పాదపంకజ మహారాజేంద్ర నూనుచుండె
వికలత్వాన్వంతతనేడ్చె నేత్రయముగళి విస్తీర్ణలోయా పై.

ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

—తక్కెళ్ళపాటి లింగనామాత్యుడు

నాలుగాళ్ళాసములు గలిగిన ఈ కావ్యములో గౌరనాదుల హరిశ్చంద్ర కావ్యమునందలి పాత్రల పూర్వజన్మవృత్తాంతములు వర్ణింపబడినవి. శ్రీకృష్ణుని ననుకరించుచు నీతడు తను వ్రాసిన కృతులను ఇట్టొక సీసముతో పేర్కొని నాడు.

సీ॥ తగ రచించితిని మదన మోహినీ విలాసంబు

మెప్పుగ యౌవనమునందు

భక్తి సూర్యతనయా పరిణయంబనెడు

ప్రబంధంబు జెప్పితి బౌధిమమున

నానెక్క విద్యుత్ప్రభా విలాసము నేడ్క

ఘటియించితి యక్షగాన గీతి

సరువడి యేండ్ల ప్రాయమున నుత్తర హరిశ్చంద్ర

కథ మొనర్చు సారమతని

వేంకటేశ్వర శ్రీరామ విధుల కెలమి

సంకీర్తనంగ మును జెప్పి'ట్టి కృతుల

రీతినిది గృహ్యునకు సమర్పించి యిపుడు

యిలను ధన్యుడనైతి నాకులు స్తుంప'

అరువది సంవత్సరముల ప్రాయమున ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము వ్రాసి నాడు. ఈతడు వ్రాసిన కావ్యములలో విద్యుత్ప్రభావిలాసము తక్కు తక్కిన గ్రంథములు లభ్యములగుచున్నవని పూండ్ల రామకృష్ణయ్యగారు ఈ కావ్య పీఠికలో పేర్కొనిరి²

1. ఉత్తర. హరి. తక్కెళ్ళపాటి. అవతారిక పద్యం. 16

2. ఉత్త. హరి. తక్కెళ్ళపాటి పీఠిక. బడయరు వీరనాగయ్య, పూండ్ల రామకృష్ణయ్య శ్రీ అముద్రిత గ్రంథచింతామణి, పత్రికాధిపతులు. 1-5-1891 నెల్లూరు.

ఈ కావ్యమును వెన్నుండగు శ్రీకృష్ణున కంకిత మొసంగినాడు.

అవతారిక:- అవతారికలో నంకిత మొసంగిన వృద్ధీకులచంద్రుడైన శ్రీకృష్ణునికే గాక రుక్మిణీసతిని, శివపార్వతులను, సుద్దులకలైయైన వానవాసుని, విఘ్నరాజేశ్వరుని పరుసగా ప్రార్థించెను. ఈ కవి చంద్రమునో నెచ్చిన పేర్కొనక “సుకవి జ్వందముల న్మది నెంచి మ్రొక్కెననె” అని అందముల వందనముల నొసంగెను. తదుపరి కుకవి నింద గూడ గాదెంచి నిర్వాహ్యుల దుష్కృతులను వారిని పేర్కొనెను³

గర్భి తక సరచి నా సం

దర్భంటులు తెలియలేక తగుకార్యములన్

నిర్భాగ్యులు దుష్కృతులకు నియమము గలదే⁴

అనుచు వ్రాసి అంతటితో వదలక వారినొక ఉపమానముతో పేర్కొనినాడు.

నవరస భక్త కావ్యము మనంబుగదారసి కాత్మ గాన ము

ర్థవితతి మెచ్చ జేయుచో నీకాంతి విలాస మనోహరము⁵

యుసతి వయో విభూతి సౌఖ్యగొండెడు గాంతు వలంబు గోరిలన్

బ్రవిమల రీతి బాలు మది రంజిల్లగా ముడియింప నేర్చు నో⁶

తన కావ్యము రసిక కవులచే తప్పక నాదరింపబడుననియు చూపిన పతి విలాస వైభవములు బాలకులనందింపలేనట్లు, నీచులు తగుకార్యమును అర్థము చేసుకొనజాలరని సమాధానపరచుకొనినాడు. ఆకావ్యమున గల విషయ ఇతరులచే విమర్శింపబడు విషయము నీతని మనోధైర్యము నీ పద్యమున తెలిపినాడు. ఏకాలమైనను మానవులొక్కటే గదా! విమర్శనయే వారి స్వభావోజనము. పొరుగుపచ్చ కంటకమై పోవును. ఎట్టి నీచవృత్తులవలనైన చేయ సాహసించెదరు.

3. అవతారిక పద్యం 8.

4. త. కె. పా. ఉ. హరి. అవతారిక పద్యం 9.

5. అవతారిక పద్యం 10.

ఆశ్వాసాంతమందు షష్ఠ్యాంతములలో కందపద్యమునే⁶ గాక స్వాగత వృత్తము⁷ చనంతతిలకము⁸ ఇంద్రవజ్రవృత్తము⁹ మందాక్రాంతము, మొదలగు వివిధ గతుల చందముల నుపయోగించినాడు. ఆశ్వాసాంతగద్యము ననుసరించి శృంగార కవిత్వ వైభవమైన తక్కెళ్ళపాటి వెంకటపతి తనూభవుడని సరస పాండిత్యుడని తెలియుచున్నది.

“ఇది శ్రీ మద్వేంకటేశ్వర వరప్రసాద లబ్ధ సారస్వత విచిత్ర హరిత సగోత్రావస్తంబ సూత్ర శృంగార కవిత్వ వైభవ తక్కెళ్ళపాటి వెంకటపతి తనూభవ సరస పాండిత్య లింగనామాత్య ప్రణీతంబైన ఉత్తర హరిశ్చంద్ర కథయును మహా ప్రబంధమునందు” దీనిననుసరించి వేంకటేశుని భక్తుడుగ ఆతని వరప్రసాదముచే నీ కావ్యము వ్రాసినట్లు పేర్కొనినాడు.

సందర్భము :- గౌరనాడుల హరిశ్చంద్ర కావ్యములో వలెనే యిందును ధర్మ కాజ్ఞాదులతో మార్కండేయ మహర్షి యీ కథ చెప్పుచున్నట్లు కలదు. ఇది ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథ యగుటచే నిందు ధర్మరాజు “ఇంద్ర సభలో విశ్వామిత్రుడు పశిష్టు పయినీసున వాడు ఘడియించినది మొదలుగల కథ చెప్పితివి తదుపరి కథ చెప్పుమని వేడుకొని” నట్లు మార్చబడినది. అందులకు సంతసించి మార్కండేయుడు హరిశ్చంద్రునకు భగవంతుని దర్శనానంతరము జరిగిన కథ చెప్ప మొదలిడెను.

ప్రథమాంకము:- హరిశ్చంద్రుడు సత్యసంధతకై రాజ్యభ్రష్టుడై సర్వమును గోల్పోయి కాననము నందు పడరాని పాట్లు పడి చివరకు కాశిచేరినాడు. అచ్చట ముని ఋణధనమునకై భార్యాపుత్రుల నమ్ముటయేగాక తానుకూడ నమ్ముచుపోయి ప్రాణత్యాగము చేయనున్న హరిశ్చంద్రునకు శ్రీలక్ష్మి సమేతుండై శ్రీహరి ప్రత్యక్షమయ్యెను. అచ్చటనుండి ప్రథమాశ్వాసకథ ప్రారంభము గావింపబడినది. ఇందు విశ్వామిత్రుడు తాను పశిష్టునితో వాదము

6. ఉ. హ. ప్ర. ఆ. షష్ఠ్యాంతములు

7. ఉ. హ. వృ. ఆ. షష్ఠ్య

8. ఉ. హ. ద్వి. ఆ. షష్ఠ్య

9. ఉ. హ. తృ. ఆ. షష్ఠ్య

నందు పలికిన మాటలన్నింటిని నిలుపుకొనిన విషయము వివరింపబడినది. విశ్వామిత్రునిచే తిరిగి రాజ్యము పొందిన హరిశ్చంద్రుడు తన రాజధానికి తిరిగి వచ్చునపుడు జనులు కడు సంతసముతో ఎదుర్కొనిన విషయము, హరిశ్చంద్రుడు భార్యాపుత్ర సమేతుడై పురి ప్రవేశించిన విషయము కడు విశదముగను, రమ్యముగను వర్ణింపబడినది. తదుపరి సాయంతన వర్ణనము, ప్రాతఃకాలవర్ణనము గావింపబడి ప్రథమాంక కథ ముగిసినది.

ఈ కథయందు లింగనామాత్ముని ప్రతిభ కొనియాడ దగినది. మార్కం డేయుని ధర్మరాజు ప్రశ్నించుటతోనే చమత్కారము కాన్పించుచున్నది.¹⁰

“నృపు బౌంకిం పగలేకా

తవసియుడు మోసపోవు తత్కథలెల్లన్

నిపుణత గా వినుపించితి

రిపుడవ్వల నేమి నడచె నెజిగింపు దగన్”¹¹

అందులకు మార్కండేయుడు కడు ముదమునందీ ఉత్తర కథను ప్రారంభము గావించెను.

శ్రీలక్ష్మితోనున్న శ్రీహరిని నమిపించిన గాధి తనయుడు తనప్రతిజ్ఞ ననుసరించి సురనాథుడెంత సరిగడ్డెపై హరిశ్చంద్రుని నుంచవలయునని చెప్ప భూచక్రము నేలుటకై హరిచక్రము హరిశ్చంద్రుని కియ ప్రార్థించెను. అందులకు శ్రీహరినవ్వుచు హరిశ్చంద్రున కవసర నమయములందు చక్ర సహాయము లభింపగలవని చెప్పి హరిశ్చంద్రుని దీపించి చనెను. విశ్వామిత్రుడు తన పుణ్యములో సగభాగమిచ్చి తిరిగి రాజ్యమునొసంగి తన శిష్యుడగు సుయజ్ఞానకు వడిగ వ్రాసి లేఖపంపెను. అంతట కాశికాధిపతి సమస్త కాన్క లిచ్చుటయే గాక తాను వెంట అయోధ్య కేగినట్లు కూడ చెప్పబడినది.

“అంత రథాశ్వ కుంజర భటాదులతో జనుదెంచి కౌశికా

కాంతుడు కాన్కలిచ్చె పొడగాంచిన మెచ్చుచు నాదిరించి య

10. ఉత్తర. హరి. పృ. ఆ. ప ౩.

11. ఉత్తర. హరి. పృ. ఆ. ప 19.

తల్లంత చమూ సమేతుడయి యాతడు వెంటిది ధక్తి గొల్పిరా

నింది సురుండు దాను రథ మెక్కి నృపాగ్రణి వైభవంబునన్¹²

కాళికాధిపతియే గార ననుమ నడుమ రాజులందరు భూరి కాన్కలిచ్చి సత్కరించుచుండ హరిశ్చంద్రుడు నగరమున కేలెంచు వార్తలెరింగి జనులం దరు కడు సంతనమున నుహ్లాంగిరి. గురునాసతి పొందిన సుయజ్ఞుడు వట్టణమంతయు సలంపరించుటకై యాజ్ఞయొసంగి మంత్రి సామాంతాదులు వెంటరాగా నైన్దు సమేతుడై హరిశ్చంద్రునెదుర్కొనెను. హరిశ్చంద్రుని నర్హవిభముల స్తుతించి, నగరమునకు తోడ్కొనిపోయెను. ఇచ్చట లింగ నామాత్యుడు సుదీర్ఘపచనమును వ్రాసెను. ఈ పచనము ప్రౌఢమై సంస్కృత సమాస భూయిష్టమై అలంకారయుక్తమై ప్రబంధకవుల రచనకు సాటియగు చున్నది. ఈ పచనమునందు నగర అలంకారము హరిశ్చంద్రుడేలెంచు నప్పటి ఆర్భాటము వర్ణింపబడినది.

“అని బహుభంగుల ప్రస్తుతించుచు నన్యంగ సుపర్ణ ప్రభాదాసురంబై సుమేరు సేవ్యంబగు నమృత్సృత సామ్రాజ్య రాజారాడుంగాదింపి కాంచన రథంబులఁ దద్దాన్యా కుమారులందర భౌరిపటహావక్కాకాహళ మృదంగ సంగీత వాద్య ప్రభౌకంబుల్లుసెల్ల దేవదుండుని ధ్యానంబులు గగనంబున చెలంగ నని మిష ప్రసూన వర్షంబులు హర్షదెనంగింప రవిరశ్మిరీన్ తొరవ యాత దన రుచు బటపటాక్కార విసురుట కనక కేతన వ్రాతంబుల వినివినంబుగా మహా వైభవసాంధ్రుండై హరిశ్చంద్రుడు ధరాతవేంద్రు నెజాగమగంధాకాంక్షించుచు దత్తురంబుననుండి సుయజ్ఞతోడం ఆనుదెంచినయాప్త సామంతపురోహితామాత్య వాంఛవ పౌరజనపరిచారికా శ్రీమంవిశ్రుత కటాక్ష విక్షణామృత ధారాభిషలక్తుం జేసి మధుర విరచన నాటించుచు సర్వవిశేషంబుల శోభిరంబగు నయోధ్యా పురంబుజొచ్చి పురండ్రి వసువున నంతుమద కుంతుమ మృగ మదోవేత బహువిధ కుసుమ పరిమళామిశితాభిరామంబై దృంగ నంగీత వాద్యంబులతో దోడ్కొని వచ్చుటకై నెదుర్కొను లీల మెలయు మంద మంద మలయ పవ మానాను కూలగమగంబునకానందంబును రాజమార్గంబునం ఆను దెంచు నమ యంబున¹³

12. పల్లి. ఆ. పచనము. 25

13. ఉ. హరి. పల్లి. ఆ. ప. 27.

ఈ విధముగా నీవర్ణన మంతయు అఖండ వాక్యముగా మలచబడి గాంధీర్యముగా సుదీర్ఘ వర్ణనముతో నిండియున్నది. ఇంత సుదీర్ఘ పదనమేమీ కావ్యమందు మరి యెచ్చటను కానరాదు.

సుగంధ సుమ మిళిత పరిమళములతో భృంగస్మత్క సంగీత వాద్యంబులతో మదంబులతో ముదంబుండచు హరిశ్చంద్రుడు రాజమార్గంబు నంటి పచ్చు చుండెను. గృహిణులందరు తమ గృహ హ్రింగణంబుల నిలువంబడి కడు సంరథముతో నేతెంచు నా సత్యనందుని జూచి పలువిధముల వితర్కించిరి.

సీ॥ ఈ చక్క దన మార మేళాల కాద్యక్ష
 పర సూసులకు దలంపు గాదె
 యాచితరణ మాదిశాచల్ల భామేయ
 చింతామణుల కెల్ల సిగ్గుగాదె
 యాశౌర్యమాయుమాధీశ షణ్ముఖ
 విక్రమాటోపముల కన్న మేటి గాదె
 ఈ వైభవంబు దేవేంద్ర ధనాధిప
 విశ్రుతశీలకు వెగటు గాదె
 యిట్టి సన్నుత చారితునిట్టి ఘనుని
 నిట్టి నిత్య సత్య వ్రతునిట్టి రాజు
 సార్వభౌమ హరిశ్చంద్ర చక్రవర్తి
 సాటిగలరె జూడ ముజ్జగము లోన ¹⁴

అని అతనిని కీర్తించుటయేగాక విశ్వామిత్రుని నిందించిరి. ఇంతలో హరిశ్చంద్రుని కెలన రథమెక్కి పచ్చుచున్న చంద్రమతి వారికంటబడినది. అమె జగత్సాక్షాత్కారము వారిని అశ్చర్య చకితులను జేయ నిట్లుపలికిరి.

ఉ॥ ఇక్కడ జూడ రమ్మ రథమెక్కి నృపాగ్రణి దాసి వచ్చునే
 చక్కదనంబు తెంకి నవసార సుగంధ పుటెంకి చొక్కపున్
 జక్కెర విల్లు చేరి నెఱ చాయల పంకి సురుల్ దొలంకు నీ
 చిక్కని నిక్కు జిక్కవల చిన్నెల చన్నుల పొంకి మెచ్చగన్

మొదట రథముపై గాంధీర్యముగా నున్న హరిశ్చంద్రుడు వారి కంట
బడుట తడువరి ఆతని ప్రక్క ఒదిగి కూర్చున్న చంద్రమతిని వారు చూచుట
శమంజసము. అట్లు వ్రాముట కవి ప్రతిభను తెలుపు చున్నది. “శ్మంగార
కవిత్వ వైభవదనని” కీర్తింపబడిన ఇతడిట్లు తన ప్రతిభను చాటినాడు.

ఆస్త్రీలు అంతటితో నామెను వదలలేదు. అమె సౌందర్యాభి వర్ణనము
గావించిరి. రాజుకు తగిన రాజిగా వర్ణించిరి.

సీ॥ అన నాబ్జము మందహాసరోచులు చంద్ర

చంద్రీ కాన్వాయ విశ్రాంతి నెసగ

సుధ జిందు మోవిపై సుడియు తేనియు పల్కు

క్షీరోదక న్యాయ సార మొనయ

దంతకోరక పజ్జి తాంబూల సురప్రాప్తి

రత్నకాంతి న్యాయ రంజితముగ

గోమలాంగంబు కుంకుమ గంధ గంధమై

సుసు సౌరభ్య న్యాయ సమద నొండ

ఇట్లు పురజనులు కీర్తించుచుండ నాచక్రవర్తి రాజవదన లొసంగు
సీరాజనములు గైకొని రాజసదనంబు ప్రవేశించెను.

తడువరి లింగనామాత్యుడు చేసిన సాయంతన ప్రాతః కాల వర్ణనములు
కడు సహజములై చమత్కార యుతములై యొప్పినవి.

“సాయంతాల మైనది. సూర్యబింబము పశ్చిమాద్రీ నిలిచినది.
హరిశ్చంద్రుడు తిరిగి భూభారము వహించినాడు. అందుచే అంతవరకు
భూభారము వహించిన ఆదిశేషువు తన భార మితడు చేకొనియెను కదా యని
రాజునుం చూడరాగా నాపడగ మీద మణిప్రభో యగునట్లు సూర్యబింబము పశ్చి
మాద్రీపై నిలిచినదని కవి ఉత్పేక్షలంకార యుక్తముగ వర్ణించినాడు.

గీ॥ తనకు భూభారమితడు చేకొనియె భరి

మాతమంచు హరిశ్చంద్ర జూడవచ్చు

పలుత ఫణి రాట్పణామణి ప్రభ యనంగ

నపరగిరి నిల్చె నిను డప్పుదరుణ రుచుల ¹⁵

తదుపరి సూర్యుడపరాంబుధిని మునిగినాడు. తమస్సంతయు జగాన నాక్రమించెను. ఇంతలో చక్కని చుక్కలు చిక్కగా వినుపీధిని వెలసినవి. కవి ఈ సమయమును నెంతో రమ్యముగా వర్ణించినాడు.

చ. నిరుపమ మిత్ర పంశకరు నిర్మల మానసదుగ్ధ వార్ధినే
మరకల కౌశికుండనెడు చుందర మాగి మధింపు చుండ భూ
సురులకు దృష్టి గొల్పెడు యశోమృతమున్ జనియింప దుంపురుత్
జెరసిన రీతి యంతగ నుపించెను తారలు దొరతన్ దిన్ 16

తదుపరి చంద్రోదయమైనది తెల్లనికాంతి అంత జగాన వ్యాపించినది.

చ॥ రవికుల వర్షుడెవ్వడో తిరంబుగ నన్నడకించు కీర్తి చే
ఘవి దనరారె నంచలుక బొందుచు రోషకషాయ ధిధీతిన్
దివి తలయెత్తి చూచి యది తేకువ తో గని వెల్లనొగతిన్
భవశి మతో నొనంగె శశి తద్రహితోదయ కాంతిసంతటన్ 17

మొదట చంద్ర బింబము కొంచెము ఎరుపుగా నుండి పిదప తెల్లనై పై కెగయును. ఈ వర్ణనలన్నియు హరిశ్చంద్రుని కాపాదించుట ఇందు విశేషము.

భోజనము కావించిన రాజు పండు వెన్నెలలో సుఖోపవిష్టడై కాశీరాజుతో ముచ్చటించిన పిమ్మట ఆతనికి సెలవొసంగి విడిదకి పంపెను. తదుపరి తాను విశ్రమించెను. ఇచ్చట రాజు అతిథి మర్యాదలలో నేమరుపాటు లేక వ్రవర్తించినాడను విషయము లింగన పేర్కొనినాడు.

అంతలో ప్రాతః కాలమైనది. కవి యీసమయమున కూడ నెంతో చమత్కారముగా వర్ణించెను. మొదట కుక్కుటములు మానవులను మేల్కొలుపును. తదుపరి దీపముల కాంతి వెలవెలబోవును. తోకము మేల్కొని సర్వకార్యములకు చేతనర్థము కలిగించును. దీనిని కవి ఎంతో సహజముగా వర్ణించినాడు.

చ॥ సదమల దివ్యతేజు రవి సత్కుల పావన సౌర్వభౌము న
భృథయము గోరి సర్వజనులుర్వి మనోంబురుహాశి రంజిల్లన్

16. ఉ. హ. పృ. అ. ప. 43.

17. ఉ. హ. పృ. అ. ప. 44.

ముదము జెలంగు వైఖరి సమున్నతులై వికసించె పద్మముల్
మదమదంగి తదిర్జపుల మాడ్కిని హల్లకముల్ ముడుంగగన్

సూర్యుని కాంతి అంతట వ్యాపించినది. పద్మములు సంతసముతో వికసించ కలువలు మదములడంగినవి. హరిశ్చంద్రుడు సూర్యవంశ చక్ర పర్తియగుటచే నాతని అశ్శుదయము గోడ పద్మములు వికసించి నడని కలువలు ధయపడి ముక్కుళించినవని తెలిపినాడు.

రాజు వందిమాగధలు కీర్తింప శయ్యపై నుండి దిగినాడు. చత్రిచామర భిడ్గాదులు చేపట్టి వెంట భామినులు నడుచుచుండ కనకరత్న పాదుకలు దొడిగి రాజు పయనమై సభాభవనము చేరినాడు. అట్టియెడ నా సభాభవనము ఆసమానమై యొప్పినది. వివిధములగు మణులతో ముత్యాలతో నిండిన సభా భవనమున పగలు రేయి నేర్పరుప రానట్లుగా నుండెనట. వివిధజనులతో నిండిని నాసభలోబ్రహ్మవైఖరిని రాజు పొందెనట.

అంతట సత్యకీర్తికి చిరకాలమునకు రాజును గాంచిన సంతోషము తోడను హరిశ్చంద్రుడు పడిన కష్టములకును కన్నులు చెమర్చెను. హరిశ్చంద్రుడు తన వివేక వచనాద్భుతముతో నాతని పరితాపమును తీర్చెను. తదుపరి అంతవరకు గురునానతిచే అచ్చట నివశించుచున్న సుయజ్ఞుడు వెడల ననుజ్ఞ వేడెను. కొన్ని దినములట్లే నివసించవలయునని రాజు ప్రార్థయపడుటచే నాత డాగిపోయెను. సభానదులందఱు రాజును వీక్షించి తమ హర్షము ప్రకటించుచు నిట్లు వలికిరి.

కృ. ఉంటిమి మీ హారంబులు

కంటిమి యిన్నాళ్ళకేము రిడు భగ్గులమై

మంటిమి యీ కావనిచే

నంటిగ యాపదలుగడచె నభయంబధిపా: ¹⁸

అని రాజును పొగడుచు సుయజ్ఞుని నిందించిరి.

ఈ పద్యము జమ్మెర పోతనామాత్యుని భాగవతము నందలి నరకాసుర విధానుడునునందలి పద్యమును తలపించుచున్నది. నరకుడు శ్రీహరిచే నేంకూలగా దేవతలందరిట్లు సంతసించిరి.

క॥ కంటిమి నరకుడు పదగా

మింటిమి నేతనచు వెనక మర్త్యులు మునులన్

మింటిం బువ్వులు గుడించుచు

ఐంటింపక పొగడి కోలి బద్ధచకాక్షున్ ¹⁹

ఈ విధముగా హరిశ్చంద్రుడు ప్రజలను కాపాడుచు విరాటల మెల్లను సాలించెను. ఇంతటితో హరిధర్మాశ్వాసము ముగిసినది. ఈ విపుల కథావర్ణనము పురాణ హరిశ్చంద్రుని నందుగాఁ గౌరవ, శంకర, శరభ కవుల కావ్యములందు గాని కానరాదు. ఈ కథ ఆదునికులగు కొందరు కవుల కొరవడియై నాటకాదులు వచన కావ్యములు వెలయుట కాధారమైనది.

ద్వితీయాశ్వాసము:- ఈ అశ్వాసమునందు చెప్పబడిన కథలు ఏకావ్యార్థోదయమునందలి కథలగు తలపించుచున్నవి. ఇందు మొదట చంద్రమతి జన్మ స్మృతాంతము అత్యద్భుతమైనది.

ఒక్కనాడు హరిశ్చంద్రుని కొలువు కూటమునకు విశిష్ట మహర్షి యేతెంచెను. సుయజ్ఞుడు కుంభామినియైన చంద్రమతి మంగళసూత్రము భర్తకు తప్ప నితరులకు కానరాకుండ గళముననుండిన విధము తెలుపమని హెచ్చరించెను అంతటపశిష్టుడిట్లు చెప్పనారంభించెను.

చంద్రమతి పూర్వ చరిత్రము

కొసల దేవాధిపతియైన జోతిష్మంతుడు సంతానము లేక కడుచింతించి శంకరుగూర్చి తపంబాచరించెను. శివుడు ప్రత్యక్షమై పరంబొసంగెను. జోతిష్మంతుని భార్య మాగధీలతాంగి గర్భము కల్పెను. ఇచ్చట లింగన నాలుగు పద్యములలో నాగర్భిణి వర్ణనము గావించెను.

క॥ నెల మసలెడు నానాటికి

వలదయ్యెన్ గొను వేగ వకులు నశించెన్

గల కల మగు నెమ్మొమున

నలలెడు పాండిమము మేన నలసట బొడయెన్ ²⁰

ముఖము పాండిమమగుట శరీరము నలసట పొందుట గర్భిణీ కాంతల లక్షణములు అని కవి ఎంతో రమ్యముగను, సహజముగను వర్ణించినాడు. రామరాజ భూషణుడు చనుచరిత్రమున శుక్తిమతినదీ గర్భమును ఒక్క సీసములో వర్ణింపగా నీతడు నాలుగు పద్యములలో వర్ణించెను (²¹)

అంత నెలలు నిండి యొక బాలిక దుష్ట లగ్నమున జన్మించెను. ఆ విషయమును పురోహితులు గ్రహించియు ఆ విషయము రాజున కెరింగింప లేక మిప్పికుండిరి. ఆమెకు చంద్రమతియని నామకరణము చేసిరి. ఆమె దినదిన ప్రవర్ధమాన మగుచు రమాసతిని, సపర్ణను, శారదామయులను మించియుండెను యౌవనవతియైన యామె తిరిగి దుష్ట లగ్నముననే ప్రథమ రజస్వలయ్యై పురోహితులందరు కడు చగచి రాజునకు నివేదింప న్యాయమని తలంచి రాజు మితహితపరియుక్తుండై యుండుట గమనించి సమీపించిరి. ఎట్టకేలకు నామె దుష్టలగ్నమున రజస్వల యగుటచే

ఈ రాజ్య వారణాశ్వ

సైన్య ధన ధాన్య సామంత సచివ యుతముగ

గాగ దలిదండ్రు కట శీఘ్రముగ గీడు

నొంద చాగును విధవయై యుండగలదు ²¹

అని తెలిపిరి. ప్రియపుత్రి కా స్థితికి నోర్వజాలక రాజు.

నజక బడినట్టి వృక్షంబు తెలుగు దోప

ధరణిపై బడి మూర్చిలై ధరణి విభుడు ²²

20. ఉ. హ. ఆ. 2. ప. 32.

21. చను చరిత్ర భట్టమూర్తి తృ. ఆ. ప 20.

22. ఉ. హ. ఆ. 2. పద్యము 35

ఆ వార్త విని అంతఃపురమంతయు ఆక్రోశించెను. సపర్యలచే తెలివి నొందిన రాజు వారిని ఉపాయమడిగెను. వారు మణి మాలికా వృత్తాంతము వెలుపుచు నది రాజున కొటవడి యని తెలిపిరి.

మణి మాలికా వృత్తాంతము :— చిత్ర భానుడను రాజు మధురాపుర మేలు చుండెను. అతని పుత్రిక మణి మాలిక. ఆమె అపురూప సౌందర్యావతి. ఆమె రూపలావణ్యములను పట్టించిన లింగనామాత్యుని పర్జన ప్రతిభ పర్జనకు పోటీ పడుచున్నది.

ఉ॥ కాముని తూపు, చంద్రకళ. కమ్మని పైడి సలాకు, మోహపున్
దీమము కాలు క్రొమ్మెఱపు, దీవియ, తాపుల దీవి సద్రుచి
గ్రామణి జీవపున్ జికిలి రత్నము చిల్కల కాల్కి నా దగున్
సామజ రాజ యానయెల జవ్వనపున్ సిరి నివ్వబిల్లగన్ ²³

ఆ కన్యను కాముది తూపులో చంద్రకళలో కమ్మని పైడి సలాకుల క్రొమ్మెఱపులో చిల్కల కాల్కినాన అనదగునని ఉత్పేక్షలంకాములో పర్జించు నాడు. ఒక్క కన్యనిట్టి ఉపమానములలో పోల్చుట లింగన ప్రతిభను చాటుచున్నది. అంతియే గాక లింగన ఆ పువ్వుబోడి వేణిని, పల్వరుస కాంతిని తెమ్మొవి దీప్తిని యేడు పద్యములలో వర్ణించినాడు.

త్రిలోకీ దుర్లభమైన ఆమె రూప సౌందర్యాతి శయమునకు శ్రీహరి ముద ముందెను. ఆమె అదృష్టమెట్టిదో కాని అపనజాతుడు కడు వేడుకతో పయనమై ఆమెకు జోడుగా వేషధారియై ఆ వనజాక్షి నగరము ప్రవేశించెను.

“వనజాక్షి భాగ్యమెట్టిదో
విని వైకుంఠ నగరంబు వెలువడి మధు సూ
దను డిలకు డిగ్గి మధురకు
ఘనమతి జను దెంచె మాయ గైకొని వేడ్కన్ ²⁴

24. ఉ. హ. ద్వి. ఆ. 50 ప.

25. ఉ. హ. ఆ. 2. పద్యము 51.

ఇచ్చట శ్రీహరి ఏ అందమైన పురుషుని మెచ్చని చాన మనస్సును చూర గొనుటకై బయలుదేరినాడు. అందుచే కడు వేడుకతో నాతడు అలంకరించు కొనినాడు. శిరోజములు దువ్వి కుల్లాయి పెట్టినాడు. నామము తీర్చి దిద్దు టయే గాక కుమారుడై జగన్మోహనాకారముతో హరి పయనమయ్యెను. ఇచ్చట లింగనామాత్ముని పర్ణనము సమయోచితమై యొప్పినది.

సీ॥ ముడి కందని శిరోజములు దువ్వి

వెనుక కల్లన జొన్ని రాజకుళ్ళాయి బెట్టి
జిగి చుక్క నామంబు శ్రీ చూర్ణ రేఖచే హోయలుగా

నుదుట జెన్నోంద దీర్చి
కుంకుమ నోటి సోకుల పైడి సరిపెణ

శ్రీగ్రాడిచు జట జందెంబమర్చి
గడిదంబు మట్టి చల్లడము పై బంగారు సాటి

చెంగులొకింత బాట గట్టి
చెవుల హరు మజి చేకట్టు చిందు ద్రొక్క

జికిలి వన్నె సానె కత్తి చేత ఘల్లు

రసగ నొక్క రాజకుమారుడై పురంబు

జేరె హరి జగన్మోహనాకార శ్రీ 25

చివరకారాజ కుమార వేషధారుడు ఉపవీతమును కరవాలమును కూడ మరు వక బయలుదేరినాడు. అట్లు ప్రవేశించిన రాజకుమారుని జూచి వెఱగుపడిరి. చిత్ర భానుని తనయ తనసౌధాగ్రమునుండి వానిని చూచినది. విరహమున కగ్గ మైన ఆమె తుదియవస్థకు బాల్పడ చెలికత్తె ఆమెను తెప్పరిల్లజేసి తారణ ముడి గెను. మెల్లన వాలుగన్నులు తేలవైచి ఆకన్య కొంకుచు నిట్లు పలికినది.

క॥ టయమ్మ చూడలేదా

కాయ జశత కోటి రూప కౌశలు డడెర

ధ్యాయత మార్గంబున నెట

కోయరుగు చున్న రాజ కొమరుని దరుణి 26

25. ఉ. హ. ద్వి. అ. 51 పద్యము.

26. ఉ. హ. అ. ద్వి. 50 పద్యము.

అని రాజకుమారుని చేర్చుకున్నచో సైపలేనని మన్మథ బాధకగ్గమై నామె మరల మూర్ఛిలైనను. అంతట నాచెలికత్తెలు నావృత్తాంతము రాజున కెఱింగించి, ఇన్ని దినములకైన తన కొమరిత నారాజకుమారునకు మన సిచ్చినదని సంతసించి వెంటనే వానిని తోడి తెమ్మని భటుల కాజ్ఞ యిచ్చెను. వారి వెంట వచ్చిన రాజకుమారుడు తన చరిత్ర నతి రమ్యముగా తెలిపెను.

కుహనా భూధరుని చరిత్రము:-

రాజకుమారునిగా వచ్చిన శ్రీహరి రాజును మెప్పించుటకై తన గోత్ర నామములు తనదేశము, తల్లిదండ్రులను చమత్కారముగా వెల్లడించెను. అతని పేరు వెన్నెలగంటి శ్రీపతి రాజుట. కశ్యపముని వరగోత్రుడట. నివాసస్థానము రత్నాకరపురమట. భోగిరాజు పడకయట. దేవరాజు, రంగపతిరాజు, వెంగళరాజు, పరదరాజులును వానికి అన్నలట. ఈ విధముగా శ్రీహరి తన నిజస్వరూపమును మరగు పరుచుకొనుచు పలికెను. అంతియేగాక తన భార్య శ్రీలక్ష్మి సంగతి గూడ తెలిపెను. తాను కమల పతి రాజు కూతురగు కమలను వివాహమాడితినని ఆమె గుణగణములింతన రానివైనను ఇల్లరికముండవలసివచ్చుటచే తానా యిల్లరికమున కడు రోసి యిల్లు వదలి వచ్చితినినియు ఎవరైన అన్న వస్త్రములనిచ్చి ఆదరించిన నిలుతు ననియు తెలిపెను. అంతియేగాక తన గుణ గణములను కూడ నర్క గర్భి తముగ వాక్రుచ్చెను. వాని మాటలకు సంతసించిన రాజు మహావైభవముగా తన కుమార్తెనిచ్చి వివాహమొనరించెను. తన రాజ్యభారము కూడ వహింపు మని వేడుకొనెను. కాని ఆ మాయాశ్రీహరి ఆతెరగొక్కటియే నే సమ్మతింప నని వినయముగా బలికెను. తదుపరి యా నూతన దంపతులు శృంగార క్రీడలలో మునిగి తేలిరి. కొన్ని దినములట్లు గడచిన పిదప నారాజకుమారుడు తన యింటికి పోయివచ్చెదనని తెలిపెను. అందరు మిక్కిలి దుఃఖించిరి. వారి కెట్లో నచ్చజెప్పి భార్యతో ప్రతిదినిము రాత్రి భాగమున వచ్చి వలుసుకొనెదనని అది మిక్కిలి రహస్యమని చెప్పి అంతర్ధానమయ్యెను. అంతట పరమాత్ముడు తాను చెప్పిన ప్రకారముగా నామెకు కలసి వెడలు చుండెను. కొన్ని దినముల కామె గర్భము దాల్చెను. విషయమెఱిగిన చెలికత్తెలు మిక్కిలి విచారించిరి. రాజున కెరింగించుట శ్రేయస్కరమని

తలచి వారు రాజునకు నివేదించిరి. రాజు తన వంశమునకుమిక్కిలి కళత్రము కలిగెనని విచారించెను.

“పొచ్చంబు లేని కులమున

నచ్చంబు మడి చీర మయల యండిన రీతిన్

జొచ్చె నవకీర్తి నేడట

హెచ్చుగ నేమైన బాయదెట్లు తరింతున్ ²⁷

అని పరిపరి విధములగా వగెచెను. తుదకామెను పరిహరించుటయే మార్గమని తలచి సుదతి నిద్రాసక్తమై యుండగ బంగారు మందసమున నునిచి నదీ ప్రవాహంబున వదిలిరి. ఇచ్చట నదీ వర్ణనము సుదీర్ఘమై ప్రౌఢమై యొప్పినది.

అ నదీ గర్భమున తెలివి గాంచిన ఆ యువతి తండ్రి కృత్యమెరింగి అట్టి సమయమున నా వాసుదేవుడే రక్షయని కడు దీనముగా ప్రార్థించెను. భక్త ప్రహ్లాదుని, గజాధిపతిని అంజరీముని కాపాడిన అ భక్త పరతంతుని పదేపదే కీర్తించెను. సమయ మెరిగిన ఆ విష్ణువు తనవారిచే నామందసము తెప్పించి నింపెను. అచ్చట నా కులకాంత భగవంతుని చూసి నమస్కరించెను. అప్పుడు విష్ణువు తన లీలను తెలిపి ఆమెను ఆశ్చర్యనిమగ్నురాలిగా చేసి గృహమున నామెను నిలపెను. అంతట కొన్ని దినముల కామెకు పుత్రుడు జన్మించెను. ఈ విధముగా నీ కథ సకల రసముల తోడను మనోహరమైన వర్ణనతోడను నిండి ప్రథమ స్థానము నందుకొనినది. ఈ కథ అత్యద్భుతమై యొప్పినది. కథనుదాహరణముగా తెలిపి పురోహితులు జ్యోతిష్మంతునకు కర్తవ్యోపదేశము జేసిరి. ఋతుస్నానము చేసి బడలి నిద్రించిన ఆమెను మందసమున నుంచి నదీ గర్భము వదిలిరి. ఇచ్చట నదిలో నేగు చుండిన మందస వర్ణనము కడు రమ్యముగ సాగినది.

“క్రూర మృగ వార సంచార ఘోర విపిన

గిరి పరాక్రాంతయై యిరు దరుల దొరయ

నమ్మహా తటి నీ ప్రవాహంబు వలనను

మందసంబేగుచుండే నమంద సరణి” 28

మందస మెట్లెగుచుండ నా జన్మని మేలుకొనెను. భయకంపితురారై ఆ మందసము నుండి గుండె తల్లడపడ బొటబొటా కన్నీరు కార్చెను. అప్పుటి లింగనామాత్ముని సర్వసము సహజమై యెప్పినది.

పంచచామరము : చటచ్చటా తలంగవంజి సారె పేటి దీటిగా

నెటో యెటో కటా మనుంగు నేది దిక్కు టంచుతా

దటా తటాన గుండె సారా తల్ల డింపు చుండగా

బోట పొటాన నశ్రులాటు బోటునై దొరంగగాన్ 29

అంతియేగాక కడు శోకముతో నామె యెలుగెత్తి యేడ్చినది. అయి పంచభూతములను పేరు పేరున పిలిచి వాపోయినది. అంతలో ఆ సమీపముననే తపమాచరించు మయుడు కన్నులు విచ్చి మందసమును చూసి శిష్యులను బంపి తెప్పించి దానిని తెరచి అందలి కన్యను చూచి విస్తుపోయెను. అంతట నామెను గని మక్కవతో నామె పృథ్వాంతమడిగెను. అయి తన వృత్తాంత మంతయు నుడివెను. అంతట మయుడు తన దివ్యదృష్టిచే సర్వమెరింగి తన తపోమహిమచే నామె నావదల నన్నింటిని కడు దయతో తొలగించెదనని నిట్లు పలికెను.

“ప్రేమ నా సుత మండోదరి యును నొకటి

నీవు నొకటి యె తొల్త దీవించినట్టి

పలుకు జెల్లించెదను దేవతలు సుతింప

దెలియు మిందు కుసుపమ సాధింతు నొకటి

అని చెప్పి కాంతుడామె గళమున గట్టిన మంగళ నూతంబు నాతనికి దక్క మరెవ్వరికిని కానరాకుండ చేయుటచే సర్వ దోషములు పోవునని దెలిపి ఆమెకు ధైర్య మొసంగెను. అంతటనామె తల్లి, దండ్రు, గురువు, దైవము నతడని యెంచి సేవలు కావించుచు నాశ్రమంబునందుండెను. ఆ గుణవంతు రాలను మయుడు కరుణించి సమస్త భోగనిలయమగు సౌధమొకటి వా శ్రమ

మునున సృజించి యందామె నుంచెను. ఇంతటితో ద్వితీయాశ్వాసము ముగిసినది.

త్వతీయాశ్వాసము : ఇది వసంత ఋతు వర్ణనముతో ప్రారంభము గావింప బడినది. పదునొకండు పద్యములలో నీవర్ణనము కలదు.

“అంతట వసంత మలరె దిగంత వనల
తాంత పరిమళ తోషిత స్వాత చలిత
శాంత విరచిత మధుక రాజ్యంతరంతయు
తాంత కేశాగ తాని లా క్రాంతు మగుచు. ³⁰

అట్లు వసంతము ప్రవేశించిన పిమ్మట చెట్లు పండుటాకులు రాల్చుట చుగుర్చుట, పుష్పములు వికసించుట సహజముగా జరిగినది. ఇచ్చట నాయకుని రాక సూచించుచు నీ అరణ్య వర్ణన మిక్కిలి రమ్యమై యొప్పినది. తదుపరి నా చంద్రమతి వనవిహారమునకు బయలుదేరినది.

సీ॥ పొన్న గున్నల నీడ గన్నె మావుల జాడ
మురియుచు డాగిలి మూతలాడు
వృక్షపుంజంబుల వివిధ కుంజంబుల నలరుఁ
దీవెలల నుయ్యాల లూగు
బుప్పొడుల వెరంట్లఁగప్పుర పుటనంట్ల
నొప్పుగా వెన్నెల కుప్పలాడుఁ
జొరరింటి పట్టుల జదరంపు నట్టుల
బంతుగా గోరింత బంతులాడు
వెదకి పుచ్చల జిదుము దుమ్మొదల గదుము
ఫలరసంబుల చీల్చు జిత్కలను బిల్చు
సిరులు నలుదిక్కులను డీడి చెలుల గూడె
బాళి నుచ్చాంగి చంద్రమతి లతాంగి ³¹

30. ఉ. హ. ద్వి. ఆ. ప. 127.

31. ఉ. హ. తృ. ఆ. ప. 3. గీ.

ఈ విధముగా నాకన్యలు దాగుడు మూత లాడుచు నుయ్యాలలాగుచు, చెన్నెల కుప్పలాడుచు బంతులాడుచు విహరించిరి. చంద్రమతి మయుని ఆశ్రమ మందున్నను అంతఃపురమునందు పలెనే చెలికత్తెలతో విహరించుచుండెను. తదుపరి వారు సరోవరమును జేరి జలక్రిడలు గావించిరి. ఈ వర్ణనము రామరాజ భూషణుని వసుచరిత్ర యందలి గిరిక తన చెలికత్తెలతో జలక్రిడలాడిన విధమును తలపింప జేయుచున్నది. వారు ఏమిచెలీ : అమ్మకచ్చెల్లరో! రారే!!

అనుచు ఆ చెలికత్తెలు ఒకరినొకరు పిలుచుకొనుచు, ఏకసక్యము లాడుచు అందుడిగిరి. తదుపరి వారు లకుముకి రీతిగా కాంచక నీటిలో మునుగుచు తేలుచు విహరించిన విధము లింగన ఎంతో రమ్మముగను సహజ సుందరముగను వర్ణించెను. తదుపరి, వారు నీటినుండి పైకిలేచి వస్త్రములను ధరించిరి. లావణ్యవతి, సుకుమారపరియైన చంద్రమతి అలంకరించుకొని చెలికత్తెలతో నుండెను. ఇంతలో తురగారూడుడైన రాజకుమారుండొక్కడు, సరసి జలములు గ్రోలి చల్లని మ్రాకు నీడల విశ్రమించుటకచ్చటకు చేరెను. చేతీని అతడు చంద్రమతిని గాంచెను. చంద్రమతియు మహా లక్షణాంగుడగునా రాజకుమారుని గనెను. పరివేష్టించిన చానలందరు సందడితో దిగ్గున లేచిరి. ఛీరోదాత్త గావున నా చంద్రమతి చలింపక చెలికత్తెలతో నిట్లు పలికినది.

“ఎక్కడి వాడో యీచెలుపు డిందుని పట్టియో రంభ చుట్టమో
చుక్కలరేడో శంబరుని సూనుడో వసంతుడో కాక భూమిలో
నెక్కడ నిట్టి రాజు జనియించుట లెక్కడ నిక్క మెన్ననే
యిక్కువ నేర్చె నొక్క సృజియింపగ నీతని ధాత క్రొత్తగన్”³²
అని లింగన వర్ణించినాడు.

ఈ వర్ణన శ్రీనాథుని శృంగార నైషధమునందలి నలుడు అంతః

ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - త క్కెళ్ళపాటి లింగనామాత్యుడు
పురము ప్రవేశించి. దమయంతి యెదుట ప్రత్యక్షమైనప్పుడు అచ్చటి సంఘ
మనను తలపించు చున్నది. ³³

సీ॥ “ఇలుడవో యైల బిలుకూర్చి యాత్మజుడవో

పంచ జాణుండవో దేవపతి సుతుండవో”

అప్పుడా కన్య చడి లేచి చూచి చూడని

కుడి యెడమల నిగుడు కన్నుల గొసల మెఱుంగల్

బడి బడి వెడలగ నటు నిటు

నడయాశచునుండ జూచి నరవరు డంతన్ ³⁴

ఆ రాజకుమారి యిట్టి అవస్థలో నుండగా నా రాజకుమారుడును ఆమెను
జూచి ఆశ్చర్య చకితుడై ఆమె అంద చందములకు ముగ్ధుడయ్యెను. అతని
మనస్సు నామెపై లగ్నమగుటచే వివేకియైన అతడు ఇది మయునాశ్రమమని
గుర్తించి ఇట్టి యెడ నీ రాజకన్య యిచ్చట నుండుట కేమి హేతువోయని
సందేహించు చుండెను ఇచ్చట సుమారిరువది పద్యములలో నా రాజ
కుమారునిచే చంద్రమతి వర్ణనము గావించినాడు. ఈ వర్ణనము అత్యంత
మధురమై, శృంగారము మితి మీర కెంతో యొప్పినది. ఆమె రూప లావణ్య
ములకు ముగ్ధుడైన రాజు మానవ కాంతయో, పసిడి బొమ్మయో, నిర్ణయించు
నానలేక పోయినాడు.

33. ఉ. హ. తృ. అ. ప. 48.

(34) శ్రీనాధుని శృంగార చైషధము. చతు. ఆ. నలదూత్యము
వచనము

అంగనా జనులు సమయ సముద్ధాన యునర్బుళాయమాన

మణితులాకోటి వాచాటి భక్త్య భాభవ దాశిందబుగా

నందఱుంప్రతుర్ధానంబు నేసిరి. ధీరోదాత్త గావునన

య్యాది గర్భేశ్వణి సమున్నత కనకాసనంబున మున్నున్న యుని

కిన యుండి యనిర్వన నీయంబైన యానందంబు డెందంబున

యనుభవించును

శీ॥ మానవ మానినీ మణి గాదురా యిది

పొసగ దీర్చిన పైడి బొమ్మ గాని

పైడి బొమ్మకు దావి పరిధ విల్లునే కాదు

నవ్య కందర్పు బాణంబు గాని

దర్పక బాణ ముద్ధతి వెలుంగునే కాదు

మిసిమించు క్రొక్కరు మెఱపు గాని

కారు క్రొమ్మెఱపైన తీరేర్చుచునే కాదు

రాణించు నూతనరంభ గాని

రంభ గాదు మదన సామ్రాజ్య లక్ష్మి

గానినీ చను జూడ మా మానవతుల

సమర గంధర్వ కిన్నర యక్ష సాధ్యు

లందనుచు రాజు పారవశ్యాత్ముండయ్యె. ప 74

ఈ పద్యమునందు కవి తన ప్రతిభ నంతను జూపినాడు. ఇట్టి పద్యములు లోకోత్తరములు. ఇంతలో చంద్రమతి యానతితో నొక ముగ్ధుడయిన రాజ కుమారుని సమీపించి ఆమె జ్యోతిష్మంతుని ముద్దుల పట్టి యని తెలిసి పుణింపుమని వేడు కొనెను. ఆ రాజు తన మనమున సామె రాజ కన్యకయే యను సందియము దీరినదని తలంచెను. ఇచ్చట భారత మందలి దుష్కంఠో పాఖ్యానము తలంపునకు తెచ్చుచున్నది. అట్లు తలంచిన ఆ రాజు, తాను పుత్రుంకు నందనుండనని తెలుపుటయేగాక తన రాకకు కారణము తెలిపెను. తరువాత తన మనంబు నా కన్యకవై నెలిచినదని తెలిపి సూర్యవంశపు రాజులు మాట తప్పురు కానీ నిక మీదట నా సర్వ సంపదలు నామె వశంబేయని పలికెను. అంతటితోనాగక ఆ రాజు క్షత్రియులకు గంధర్వ వివాహ ముచితమని చంద్రమతి యంగీకారము కోరెను. సమయజ్ఞమైన చంద్రమతి గురువాజ్ఞ మీఱ జాలనని మయుడే సమస్తమున్ సమకూర్చునని వేలికత్తెను వెంట నంటి రాగా తన యంతఃపురమునకు పయనమయ్యెను. ఆమె పోయిన తింగన వర్ణించిన తీరు అసమానమైనది.

అంత నా రాజ కుమారుని వెదుకుచు రథాశ్వ భటాదులు అరుదేర నా
ధ్వని విని రాజచ్చట కేగెను. ఇంతలో మయుడు తపోభూమి నుండి వచ్చి
వారిని చూచెను. సత్యకీర్తి ఆ రాజు వృత్తాంతమంతయు మయున
కెఱింగించెను. మయుడు మిక్కిలి సంతసముతో త్రిశంకు నందనునకు కన్య
నిచ్చట నిజంబుగ తన యదృష్టమని పలికి వివాహమున కన్ని ఏర్పాట్లు
గావించెను. నాటి రేయి సాంధ్ర చంద్రా తపంబున హరిశ్చంద్ర భూపాలునిపై
మోహతిరేకంబున నామె పడిన విరహ బాధ నతి సున్నితముగ వర్ణింపబడినది
చంద్రమతి ఆ రాజు కలయికను వింతగ నిట్లు తలచినది.

ఉ॥ “ఏటికి నా గతి న్వనికి నేగిన చోటికి రాజనందనుం
డేటికి వచ్చె వచ్చినను నేటికి జూచెను చూచి వేడగా
నేటికి వేడ సా మనసు ఏటికి చిక్కెను. చిక్కినంతనే
యేటికి తాను సందుకొనె నిక్షళరాసనుడేమి సేతునే” ప 110.

అనుచు పరిపరి విధముల పగచుచు నా రాజునకు పట్టపు దేవియైన తన
ఆస్తి భరించునని విచారించుచుండెను. ఇంతలో నొక సఖియ వచ్చి మయుడు
చేసిన వివాహపు టేర్పాట్ల నన్నింటిని పేర్కొని అమె భూషణావళులు చక్క
దిద్ది పైట సరిజేసి చంద్రమతిని మయుని ఆశ్రమమునకు తోడ్కొని వచ్చెను.
ఇంతలో తెల్లవారెను. సూర్యోదయ మయ్యెను. చంద్రమతి గళమున కట్టు
మంగళ సూత్రమెవరికిని కానరాదని దాని నిప్పుడే చూడుమనునట్లుగా సూర్య
బింబము గగనమున కానుపించెనని కవి చమత్కారముగా వర్ణించెను.

“ఇల నృప మౌళి చంద్రమతి కింక గళంబున గట్ట నేరికిని
దెలియగ రాకయుండు శుభ దీపిత మంగళ దివ్య భూషణం
చెలిమిని జూడు డిప్పుడని యెల్ల జనుల్దిలకింప గాక
డలరుచు మీది కెత్తుగతి నర్కుడు తోచెను. గాంచెనచ్యుతిన్ ప. 120

లేత సూర్యునకు వేడిమి యుండదు. అంతియే గాక రాను రాను పైకి
పైకి సూర్య బింబము కాన్పించును. అట్టి సూర్యుని వర్ణనము గావించెను.

తదుపరి వర్ణనమెంతో వైభవముగా లింగన వర్ణించినాడు. అచ్చటకు వచ్చినవారు బ్రహ్మయుషులు, పరమ మునులు, వేద వేదాంగ తత్వజ్ఞులైన ధ్రువుర్యులు, రాజకాంతలు ఎంతో వైభవముగా వచ్చిరి. చంద్రమతిని కడు వైభవముగా నలంకరించిరి.

సీ॥ నెజ్జ చల్వఁదడి యొత్తి నిడుద చందురు కాని

జీలుగు బావడ మధ్య సీమ గట్టి

నెలులాచ్చి జవాది మెలు గిచ్చి దువ్వుచు

నొరపుగా గొప్పిడి విరులు జుట్టి

బంగారు నెత్తమిల్ల వసికమ్మ సరిగంచు

జిగి వ్రాత వన్నియ చీర గట్టి

చిన్ని గట్టంగి పూ వన్నెల పై కావి రంగు

కంగుల జంట రవిక దొడిగి

కమ్మ కస్తూరిచే దిలకంబు డిద్ది

రత్న తాటంక నాసికాగ్రమున మౌక్తి

కాంగద కర కంకణ భూషణాది కాంతి

సహిత గాగ శృంగారింప జంద్రమతియు ప ¹²⁷.

అని కవి ఆమె అలంకారమును రూప వైభవము నెంతో చక్కగా వర్ణించెను. తదుపరి వివాహ వర్ణనము, స్థాళిపాకాది వర్ణనములు విపులముగా వర్ణించెను. చేమకూర వెంకట కవి 'విజయ విలాసము' నందలి సుభద్రా పరిజయ వర్ణనము తలంపునకు తెచ్చుచున్నది. ఈ విధముగా నీ కావ్యము నందు చంద్రమతి చరిత్రమొక రత్నగుళికయని చెప్పవచ్చును. హరిశ్చంద్రుడు చంద్రమతిని అయోధ్యకు తోడ్కొని వచ్చుటతో నీ ఆశ్వాసము ముగిసినది.

చతుర్థాశ్వాసము - ఇది చంద్రమతి పూర్వజన్మ వృత్తాంతముతో ప్రారంభము గావించబడినది. మన్మథ శాశాంకుల బోలు నందచందములు గల సీత తోహేతుడను అవంతి దేశమును పాలించుచుండెను. జవభద్రుడను

హరిశ్చంద్రా పట్టణమునందు ధనదాన్య సంపదలు కలిగి హాయిగా జీవించుచుండెను. చక్కని చుక్కయైన కలకంధరాతని కోడలు.

కందర సమాన కచధర

కంధర లోకైక రూప కాంతుల కడ నీ

కంధర యను కోడలొకతె గల దాతనికిన్" ఆ. 4 ప. 5

ఈ విధముగా నామె అతిలోక సౌందర్యవతియై పరిటపలమునకే కాక సర్వకులములకును కళల పంజరమని లింగన వర్ణించెను. తదుపరి ఆమె ప్రతి ఆంగమును నింతగ, మనోహరముగా వర్ణింపబడెను. కాని ఆమె భర్త అనుకూపుడు కాక వికారియైయుండెను. వాని పర్ణన లింగన అత్యద్భుతముగా సాగెంచెను.

“రెడ్డి కొడుకైన యొక యెడ్డె బొడ్డి గీడు

పొలము నొలకరి కాపెను బోతువంతి

వాడాయె దాని మగడట వాని మగని

కెంత చెడిపోయినా బుద్ధి యెట్లు గూర్చె” ప||

సృష్టించిన వాడు బ్రహ్మ. అబ్రహ్మయే అటువంటి వానిని ఆ సుకుమార వతికి చేకూర్చినాడు. వికారము, మోటుతనమే గాక వానిని భార్యవై విసుమంతము ప్రేమలేకుండెను. ఉదయము లేచినది మొదలు పొలము పనులు చేయుచు చివరకు ప్రొద్దు గ్రుంక నిల్చుచేరి కడుపు నిండమెక్కి గిరక లిడుచు నిద్రించును. ఆమె శిలమును పోషించుటకు లింగన చమత్కారముగా నేపాత్రను సృష్టించుటయేగాక అనుకూప గుణములు కూడ కల్పించెను. అందుచేతనే అట్టి భర్తతో విసిగిన ఆమె మహా సౌందర్యమునకు వశిభూతయై యుగది. భర్త అనుకూలమునకు నోచుకోనిదియైనను ఆమె చక్కగా అలంకరించుకొనుచుండెను. ఆమె అలంకారమును లింగన కడు సహజముగా వర్ణించెను.

సీ|| నిడు పోగ కురులు కీల్జడ నల్లు నొక వేళ

బూలవాసిండు గ్రోముడి ఘటించు

నుడుటఁ జెందిరము జెన్నుగ దిద్దు నొకవేళ

బెడగు గస్తురి బెట్టు బిళ్ళ బొట్టు
నిండారు వ్రాత వన్నియ దాల్చి నొకవేళ
జిగిపట్టు బొమ్మంచు చీరగట్టు
బగడాల దండ హెచ్చుగ నించు నొకవేళ
జాలేర్చు ముత్యాల సరము జేర్చు
గ్రిక్కిరి యజవిక గీలించు నొకవేళ
బటును గుబ్బల డాతంచు పైట వైచు
దిన దినంబును నొక యమ్మె దిద్ది భయము
గడచినడుచు మిటారించు గాపు పడుచు" ప 15

సహజ సౌందర్యవతి యైన కలకంధర అట్టి అలంకారములచే అతిలోక సౌందర్యవతియై యొప్పుచుండెను. అట్టియెడ ఒకనాడు ఆమె కయ్యారముగా రాట్నము త్రిప్పుచుండ నీలలోహితుడు వచ్చు సందడి అయ్యెను. ఆమె రాజును చూచు వేడుకలో గవాక్ష ద్వారమున నిలబడెను. గాంభీర్యమాత్రి సౌందర్య చింతనైన ఆ రాజు ముఖపద్మమును చూచి ఆమె నివ్వెరపోయెను. రాజు ఆమెను చూసిన క్షణముననే మోహపరవశుడై అతడెన్నో విధముల చింతించి చివరకు ముదుసలియు ప్రౌఢమునగు దూతికను పిలిచెను. వెంటేని వీనాంబులములను పిభూషణులు నిచ్చెదనని ఆమెకు ఆశగొల్పి పట్టెను. నా రెడ్డి పనితను తెమ్మని వేడుకొనెను.

అచ్చట కలకంధర పట్టరాని విరహముతో ముదన చంద్రాబులను నిందించుచుండెను. అట్టికలకంధరను రోజుకొక నెపంబున సారాజుదూరక విచ్చి రాజుప్రేమను వెల్లడించు చుండెను. అంతసామె రాత్రిభాగమున సారాజును కలియుచుండ నా సుద్ధి మామకు తెలిసి అన్నంబున విషము కలిపిపెట్టెను. ఆమె దానిని భుజించి తెలివి తప్పి నేలకొరిగెను. అప్పుడే వాడవారయించి విషమును వెడలగ్రక్కించి రాజునకా సంగతి ఎరిగించిరి. అంతట రాజు కోపోద్ద్రేకముతో వారి కుటుంబమును సర్వనాశనము చేసి ఆమెను అంతఃపురమునకు తెచ్చెను. అంతట నా ప్రేమికులు సర్వమును మరచి ఒక్క విషమునకు తెచ్చెను. అంతట నా ప్రేమికులు సర్వమును మరచి ఒక్క విషమునకు తెచ్చెను.

మైశను వదలక కామరసమునందు మునిగి తేలుచుండిరి. ఇంతలో నగర మంతట కేదారగౌరి వ్రతము జరుపుకొనుచుండిరి కలకంధర విషయమెఱంగి విప్రుల రావింపవారు వ్రత విధానమును వివరించిరి. ఇచ్చట కేదారగౌరి వ్రతప్రాధాన్యము కావింపబడినది. కలకంధర మహాభక్తితో నా వ్రత మాచరించినది. అపర జన్మంబున నీల లోహితుడే తనకు భర్త కావలయునని కోరకానుటయే గాక అతడు సత్య దాత్మిక నిష్ఠతో మెలంగవలయునని కోరినది. అంతయేగాక తను పతివ్రతగా కోరుకొనినది. వారే మరు జన్మంబున చంద్రమతి హరిశ్చంద్రులుగా జన్మించిరి. వారి కుమారుడే లోహితుడు.

కలకంధర శ్వశుర వంశము నాశనము చేసిన కతనమున దుష్ట లగ్నమున జన్మించుట జరిగినది. దుష్టలగ్నమున ప్రథమ రజస్వల యగుటచే జనక వంశ నాశని యగుననియు, పతి రహిత యగుననియు, చిచ్చున ప్రవేశించునని, దాసిగా నమ్ముడు పోవునని, పుత్ర శోకము ననుభవించుట జరుగుననియు జోతిశ్శాస్త్రజ్ఞులు దెల్పి తండ్రిచే విడువ బడియె. నీల లోహితుడు చేసిన పాప కర్మచే హరిశ్చంద్రుడు తనకు తాను విక్రయించుకొని నీచ సేవలం ప్రవర్తించెను. కాని మయుని కటాక్షముచే వారు నేకాబ్దములో కష్టములుడిగి సుఖంబులు చేకొనిరి. ఈ విధముగా నీ కథ అత్యంతాసక్తితో వివరింపబడినది.

హరిశ్చంద్రుని పూర్వ జన్మ వృత్తాంతము

తదుపరి సుయజ్ఞుడు వశిష్ఠుడు చెప్పిన వృత్తాంత మాలకించి గాధి తనయుడు హరిశ్చంద్రునకు తన పుణ్యము పంచి యిచ్చుటకు భూచక్రమెల్ల నేలించుటకు కారణమేమని ప్రశ్నించెను. దానికి వ్రత్యుత్తంబుగా వశిష్ఠుడిట్లు చెప్పి దొడంగెను.

పూర్వము సర్వజిత్తు రాక్షసుడు చతు ద్వంద్వము వచ్చి దృష్టి రవిపై నిగుడ్చి పాదాగ్రము భూమిపై నాన్ని నూర్జ్వాబాహుండై వేయేండ్లు ఉగ్ర తప మాచరించెను. అంత హరి వ్రత్యుడై కోర వరము లిచ్చి వెడలెను. వరములు పొందిన సర్వజిత్తు మదోన్మత్తుడై ములు జయింప బయలు దేరెను. ఇచ్చట వాని విజృంభణము విపులముగా పరిపాదించబడినది.

సీ॥ ఒకనాడు జంభారి సుద్ధతి వారించు
 నొకనాడు పావకు దుక్కడించు
 నొకనాడు శమమని వికలత నొందించు
 నొకనాడు నైఋతి నుబ్బణించు
 నొకనాడు సుదధీశు నోటమి నొందించు
 నొకనాడు పవసుని నొదగఁజేయు
 నొకనాడు ఇంద్రుని యురు వైభవ మడరచు
 నొకనాడు యీశాను సుగ్ర మడంచు
 సిద్ధ చారణ గంధర్వ సాధ్య గరుడ
 కింపురుష యక్ష పన్నిగ కినరులను
 నుక్కడించుచు గడచు నాక్కొక్కనాడు
 గర్వపటు విక్రమోన్నతి సర్వజిత్తు” చ ఆ. ప. ౩౩.

ఈ విధముగ అష్ట దిక్పాలకులను సిద్ధచారణ గంధర్వాదులనే గాక ముని వర్ములను బాధింపజొచ్చెను. వారి తపోవనములను నాశనము చేసి మాంస రక్తములచే నింపుచు వారిని మొత్తుచు ఎదురులేక యుండెను. కాని నీల లోహితునితో మాత్రము మైత్రి పెంపుచు సకల రాజ వరులను వేధించుచుండెను. అంతట బ్రహ్మర్షులు విశ్వామిత్రుని జేరి నీవే దిక్కని ప్రార్థించి, వాని నుక్కడించు నుపాయంబు కోరిరి. అంతట విశ్వామిత్రుడు నీల లోహిండొక్కడే వానిని వధింప గలడనియు అతడు నా రక్కసునకు మిత్రుడగుటచే నెత్తైన వాని నొప్పించి కార్యసాఫల్యంబు గావించెదనని జయలు చేరెను. అంత రాజు మునీశ్వరు నెదుర్కొని నకల మర్యాదలు నలిపెను. మునీశ్వరుడు తన రాకకు కారణము తెలియజేసి తన పుణ్యములో సగఁడాగము ధారపోసెదనని అంగీకరింపజేసెను. రాజు యుద్ధమునకు సర్వసన్నద్ధుడయ్యెను. ఆ వార్త విని సర్వజిత్తు కట కట పడెను.

యుద్ధభేరి ప్రమోగించెను. ఇచ్చట సర్వజిత్తు జడదారులకు నిందించిన విషయము నవ్వు కలిగించుచున్నది. సర్వజిత్తు తాను నరుని నమ్మినందులకు

తగిన ఫలితము కలిగినదని కోపముతో విజృంభించెను. ఇచ్చట పీరిడువురి యుద్ధ పర్ణనము మనుచరిత్ర మందలి స్వరోచి యుద్ధపర్ణనమును తలంపునకు తెచ్చుచున్నది. ఆ యుద్ధములో బ్రహ్మశాస్త్ర ప్రయోగంబున సర్వజితుండగ టాడెను. అంత సకల దేవతలును విచ్చేసి పూలవాసలు కురిపించిరి. ఈ విధముగా నీ కథ ముగిసినది.

తదుపరి సుయజ్ఞుడు లోహితాస్యుడు పాముచే కరువబడి బాధ నొందు కు కారణమేమని ప్రశ్నించెను. వశిష్టుడు చెప్పదొడగెను.

లోహితాస్యుని పూర్వజన్మ వృత్తాంతము

దేవ లోకమున రంభ మేటిదై తనకు సాటి లేరని ఏ పురుషుని యం దును మనంబు తగుల్కొనక తనరూప లావణ్యములకు మురియుచుండెను. పుజేరుని నందనుడైన నలకూబరుడు రంభ అందచందములను ఆశించి దేవ లోక మున నెవ్వనిని నియ్యకొనదనిన విషయము నెరింగెను. అట్టియెడ ధనదుడు ఇంద్రుని యొద్దకు రావకార్యమునకై కుమారుని జని రమ్మని తెలిపెను. చెప్పినదే తడవుగా రంభను చూడనగునను వేడుకతో ఇంద్రులలోకము అతి వైభవముగా చేరవచ్చుచుండెను.

అంత ఆర్భాటములో ఇంద్రుని కొలుపు ప్రవేశింపు చుండిన నలకూబ రుని ఊర్వశి పురపీఠులలోనే గాంచినది. వాని అతిలోకరూప వైభవములకు చెదరి చెంతనున్న సభీమణితో 'వానిని చూచితివా? ఈతడేనా నలకూబరుడని' ప్రశ్నించినది. సందేహములో అందరి కంటెను ఈతడధిక్కుడని చమత్కార ముగా వచించినది.

“చందురుడా కళంకుడు వసంతుని వైభవము రెండునెలలు మాత్రమే కాజించును. రమ తనయుడగు మన్మథుడు అనంగుడు కదా. ఈ నలకూబరు నితో పోల్చదగువారే జగన కాంచము” అని రంభ పలికినది. సాధారణముగా వర్ణనలలో “చంద్రుడో, జయంతుడో, కంతుడో” యని వర్ణింతురు, కాని తింగన వారికంటె యధిక్కుడని రమ్మముగా, చమత్కారముగా వర్ణించుట యీ

తని వర్జనా పాండితిని వెల్లడి చేయుచున్నది. ఆమె “మక్కువ వీనీ కాగిటను
వీత్తిలియుండిన గాక జెల్లునే” యని వాపోయినది. అంతియేగాక వానితో
సుఖంబు లందని జన్మమునకు సార్థకత లేదని తలచినది. రంభ దేవ వేశ్య
యగుటచే అట్టి కామము కలిగియుండుట సహజమే కదా! సమయమునకై
వేచెయున్న ఆమె దేవేంద్రుని గొల్చుటకు సప్సరసలు రాగా తాను కూడ ప్రవేశి
శించినది. తని వారగ ధనేశులు నందను వీక్షించుచుండెను. అతడును వని
శాచయములో మెరయు నా వనితను చూచి రంభయని గుర్తించెను. ఆమెపై
మోహమతిశయింప నాతడు అన్నింటిని సిద్ధపడి నామెను చేపట్టి నెత్తి
యించెను.

“దివిజిల్ నవ్విన నవ్వనీ జనకుడు ద్భ్రష్టిన్ బురింజేరన్
కవడిన్ ద్రోచిన ద్రోయనీ వినిశచీ కాంతుండునన్ జుల్కంజే
యునగన్ జూచిన, జూడనీ గృహిణి దానుల్లంబునన్ భేదమూర
వేతన బొర్లిన, బొర్లనీ, ఎడుతునేరంబావరీ రంభమున్”

అంతట దేవేంద్రుడు వానిని ఆదరించి విడిదికి పంపెను. విడిది కేగిన
నలకూబరుడు రంభపై మోహముతో అలమటించుచుండెను. ఇచ్చట రంభయు
ఆతనిని చేరు నుపాయ మాలోచించెను. చెలిని పిలిచి,

“ఈమెయి నీదు సౌము సుమ్మి యిప్పుడె రమ్మని కమ్మవ్రాయుచున్
ప.పాదము 122.

ఆమె చేతికిచ్చి నలకూబరుని సన్నిధికి పంపినది. ఆతనిని సమీపించి
చెరి ఆకమ్మ ఆతని కోసంగి వెనువెంట గృహమున తోడ్కొని రమ్మని బనిచె
నదని తెలియజెప్పెను. అంతియేగాక “మాయంటికి రావలను చుట్టంబు నాది
లోకములో లేడని చెలివెంట రమ్మని “కబురు చేసినది. ఇచ్చట దేవ వేశ్య
యైన రంభయే ముందుగ రాజునకు కమ్మవ్రాయుట ఆతనిని రమ్మని పిలువ
నంపుట ఎంతయో సమంజసముగ నున్నది. నలకూబరుడు పురుషుడై నడక
ఆతనికి క్రొత్త యగుటచే రంభయే కమ్మ వ్రాసినది.

అంతట నలకూబరుడు సంతసించి భూషాపకులు, అంబరములు నా చెలికిచ్చి పంపి తాను పయన మయ్యెను. ధనేశుని కొడుకగుటచే రంభకు తగిన సంభారములు వెంట తీసుకొని వెళ్ళినాడు.

“కోకలు, జైకజోళ్ళు, నవరములు, పునుగు జివ్వాది కస్తూరి కుంకు మాది సర్వ వస్తువులను భృత్తులు వెంటగొని రాగా నాతడు సదన ద్వారము దాటుచుండ తక్షక కుమారుడగు నొక్క కాలసర్పము భయంకరముగ నాలుకతో ఎదురయ్యెను. ఆ పాము చురచుకనడ్డ ముంజన నది దుశ్శకునమని యెంచి ఆతడు తన చేతి మహాసిచే దానిని పక్కలు చేసి త్వరితగతిని రంభా సదనము జేరెను. వానిని చూచిన రంభ చయ్యారముగ వాని పాదములకు నమస్కార మొనరించెను. ముచ్చటగా కుచములు మగ్గ వానిని తొగిలించుకొనుచు చయ్యారముగా పడకటింటికి తోడ్కొని పోయినది. సరసోక్తులతో వానిని యుంచి చేసినది. ఇచ్చట ఒక్క సీసములో వారి చున్నది క్రిడలను వర్ణించెను. వారు శృంగార క్రిడలలో మునిగి రోకమునే చురచిరి. అట్టి సమయమున తక్షకుడు తన తనయుని దుర్మరణమెరింగిన వాడై మిక్కిలి దుఃఖించి నలకూబరునిపై వట్టరాని కోపముతో నాతనిని “మహాదాదై మానవ లోకమున జన్మింతువు. నేను పనిచడి పగ తీర్చుకొందునని” బలిచి తనయుని దివ్య మణిచే బ్రతికించి తోడ్కొని చలెను. నలకూబరుడు తక్షక శాప భారమునకు చగచుచుండ రంభ వానిని మేసకా గృహమునకు గొని పోయెను. అచ్చట మేసక కుచవర్ణయముపై మరరికలు దీర్చి దిద్దు విశ్వామిత్రుని గాంచిరి. ఆ విశ్వామిత్రుని రూపమచ్చట లింగన ఎంతో అలరయముగా బట్టించినాడు. మౌనముతో క్రిడించు నా ముని మేను శృంగార శాంతములకు అంబాలమైనది

“ఘన వక్షమున సభిస్తన కుంకుమము

మానసమున దేలు కరుణా రసంబనంగ

బచ్చి తేరెడు మోదిపలుగండ్లు ననెకంబు

సల్పచుండెడు జపసార మనంగ

మొనయు రంకము గోటి మొనఁజే

ఘోషియ నెగమ విద్యారేఖ గీటు నంగ

దిరియ తొగిలెంతల మొయి గాజు మోక్ష వల్లునంగ

వలజుట్టు కొను మోక్షపల్లు లనగ
 నలరి గద్దెయ గూర్చుండి వలపు మీతి
 కమ్మ కి స్తూరిచే మేనకావధూటి
 పలున గుఱ్ఱుల మరలికల్ వ్రాయుచుండ
 గాంచి రటబావరహితుని గాధి సుతుని” ప ¹³⁸.

ఆ గంతుకులను చూచిన మేనక బట్టబయలుగా నున్న తన వక్షస్థలమును వయ్యెదచే గప్పుకొని తటాలున తోనికి వెడలినది. ఇట్టి పర్ణనను ఈ హరిశ్చంద్రో కాష్ఠమున శృంగార కవియగు లింగన చాతుర్దమును తెలుపుచున్నది.

అప్పుడు విశ్వామిత్రుడు వారిని సాదరముగ కండుకండని పల్చి కారణ మరసి వారికిట్లు తెలిపెను. “హరిశ్చంద్రుని గర్భమున నలకూజరుడు జన్మించి బాల్యముననే తక్షకు శాపంబనుభవించి మరల బ్రతికి బహు వర్షంబులు హతలంబున వర్ధిల్లి నిన్ను చెందిగలడు పొమ్మని రంధకు తెలియ జెప్పెను.

ఈ కథను వినిన సుయజ్ఞుడు కృతాంతుడు చందాంత్రమొందుటకు కారణమేమని ప్రశ్నించెను.

వీరబాహుని పూర్వ జన్మ వృత్తాంతము

త్రిశంకుడు సర్వ సుఖములను పొంది రుదకు తన కుమారుడగు హరిశ్చంద్రునకు పట్టము గట్టి ఆశ్రమ వాసమున వేగెను. అచ్చట పశువునై తాచి తనకు స్వర్గమును చూడవలెనను కాంక్ష బల్యముగా నుండుటచే సుశరీరముగా నచ్చట కంపుచుని త్రిశంకుడు కోరెను. అంతట నా మహర్షి ఆ కోరిక తగదని అనేక వర్షంబులు తపంబొనరింపు మని యాజ్ఞాపించెను. అంతట త్రిశంకుడు విశ్వామిత్రుని కలసిన తన కోరిక నెరవేరునని పశువుని కించ పరిచి పలుక పశువుడు కోపముతో చండాలుడవు కమ్మని కిడించెను. వెంటనే వానికారావము ప్రాప్తించెను. వాని రూపము లింగన మన కనులకు కట్టినట్లు సహజముగా చర్చించెను.

సీ॥ డొంకు నాచును కుడివంక వంకర సిగ

కత్తి యారెయు దోయి గరమునందు

నల్లని దట్టియు గట్లు గొలును సారె

బడ బడ బోయెడు నొడలి మత్తు

మసి మంగలము చాయమై మొగంటు

వెడంగు నినుప కడెంటులు నింగలంటు

గురిసెడు మిడి గడ్డం నెఱ చూపులను

నేవు మీరెడు మెలి గొన్న కోట మీగు

లల్ల నల్ల నందించి తారెల్ల యనుడు

నేటి జవనిక జవనీటు పాటు కెరలి

తొడ జఱచు కొంచు బరి కేక లిడుచు భయద

సరణి చండాలు డయ్యె ద్రిశంకు డపుడు

అట్టి రూపు రేఖలను చూచుకొని త్రిశంకుడు మిక్కిలి బాధ పడుచు గాఢ తనయుని శరణు వేడెను వశిష్ఠుని కృత్యమునకు మిక్కిలి కోపించి విశ్వామిత్రుడు త్రిశంకుని చండాల రూపము తొడనే స్వర్ణమునకు బొమ్మని మంత్రమువదేశించెను. మునులందఱు అద్భుతముగా చూచుచుండ సక్షత పథమును దాటి స్వర్గ పట్టణ ద్వార సమీపమున కేతెంచు చుండెను. ఇంతలో ఇంద్రుని కొలువు నుండి పరివారముతో నరుదెంచు యముని కంటబడెను. “ఓరొరి యెట కేతెంచు చుంటివని” వలికి అతనిని నవతలకు త్రోయుడని భటులకాజ్ఞాపించెను. భయపడిన త్రిశంకుడు తన గోడు యమునకు విని పించెను. బలీయుడైన యముడు వానిని లెక్కింపక నవ్వి వానిని మెడపట్టి క్రిందికి గెంటి వేయుడని యాజ్ఞాపించెను. వెంటనే పదుగురు భటులు వానిని బలిమిని పట్టి సుగ్రీదుడు వేడుకతో నాతనిని ధరాతలము పైకి త్రొక్కిరి. వెంటనే అతడు తల క్రిందులుగా కూలుచు రక్షింపుమని విశ్వామిత్రుని దైశించి మొర పెట్టెను. అంతట విశ్వామిత్రుడంతయును గ్రహించి ధరాతల నాధుని మార్గ ముద్యమందే నిలిపి అచ్చటనే స్వర్గము నిర్మించి త్రిశంకునినట నిలిపెను. బ్రహ్మాది దేవతలందఱును మెచ్చుకొనిరి. యముని కృత్యమును క్షమింపక విశ్వామిత్రుడు వానిని చండాలుడవు కమ్మని శపించెను. యముడు కాళ్ళపై బడి వేడుకొనెను. కరుణించిన విశ్వామిత్రుడు కాటిశావరివై హరిశ్చంద్రు డమ్ముడు పోవుటకు కారణభూతుడవగుదువు. అప్పుడు నీకు శాప విముక్తు కలుగునని తెలిపెను. తదుపరి సుయజ్ఞుడు కాల కొశకుని వృత్తాంతమడిగెను. పశ్చిమిట్లు చెప్ప దొడంగెను.

కాలకౌశికుని పూర్వ వృత్తాంతము

త్వష్ట్ర ప్రజాపతి తన పుత్రికయగు సంక్షాదేవిని సూర్యునకిచ్చి వివాహ మొనరించెను. సూర్యుడు ఆమె యందు ధర్మువు కనెను. సూర్యుడత్యంతాను రాగముతో ఒక్క క్షణమైనను సంజ్ఞను విడువక యుండెను. ఆతని వేడిమిని ధరింపలేని సంజ్ఞతన చ్ఛాయను యువతిగావచ్చి తన పుత్రుని ప్రేమతో కాపాడు మని చెప్పి భర్తకు తెలుపకయే తండ్రియింటి కేగెను. సర్వమెరింగిన తండ్రి ఆల్లునితో చెప్పకరుదెంచిన తనయపై కోపించి తురగవిగమ్ము పొమ్మని శపించెను. తండ్రి పాదములపై పడినామె దుఃఖించెను సహజ సిద్ధమైన పుత్రికా వాత్సల్యముతో నాతడు కరిగి ఆమెను లేవనెత్తి శాపఫలమును భవింపవలయునని తెలిపెను. శాపవిముక్తిగా పురుషేత్ర వనాంతరంబుల వసింపు చుండ భర్త ఘోటకమై నామెతోరమింప సహజరూపము కలుగునని చెప్పెను. ఆమె వెంటనే తురగియై చనెను. ఇచ్చట సూర్యుడు తన భార్యయే ఛాయయని నమ్మి ఆమెతో సుఖించు చుండ నామె గర్భముదాల్చి శనేశ్వరుని కనెను. తదుపరి ఛాయలో సీర్ష్యజనించి యముని భాదింపజొచ్చెను. అట్టియెడ నొక్కనాడు తండ్రి సమీప మున నున్న యముని ఛాయకాలు విజుగబడ తన్నెను. అది గాంచిన సూర్యుడు ఆశ్చర్యముతో తాజనని యే యగునేని సుతునిట్లు చూచునాయని తలచి ఉగ్రుడై య్యెవతెవని బెదరించి యడిగెను. అప్పుడామె భయముతో కంపించి జరిగిన సంగతి తెలిపెను.

ఇచ్చట లింగన వర్ణనాచమత్కృతి సహజమై యొప్పినది. సవతి తల్లి లోకములో ఎట్లు మసలునో భర్తకోపించి అదుపులో పెట్టిన ఆమె ఎట్లు మారునో ఎంతో సహజముగా వర్ణించినాడు.

నిజ భార్యకు జరిగిన అన్యాయమునకు మిక్కిలి చింతించి సూర్యుడు ఆమెను వెదకుటకై మామ యింటికేగెను. అచ్చట జరిగిన వృత్తాంతము విని వెదకుచు వెళ్ళి తాను తురగయై ఆమెతో క్రిడించెను. అప్పుడామెకు అశ్వములు

జన్మించిరి. ఆమెకు శాపవిముక్తి అయ్యెను. అప్పుడు సూర్యుడు భార్యవృత్త సమేతుడై తన స్థానమునకు తిరిగి వచ్చెను. అంతట సంజ్ఞచానే నవతిని తెచ్చుకొంటినని తలచి చిత్రముగ నాచార్యుని తన యందముడుకొనెను. ఆమె కుమారుడైన శనైశ్చరుని బట్టితన్ని నైమిశారణ్యమున పాఠవైచెను. పాపమా బాలుకు విడిగిన కాలుతో వేదనతో తపించుచుండగా అచ్చట మృగద్వీజ సంతతులు వానిని కాపాడినవి. తదుపరి గాఢ తన యాగ్రణి అచ్చట బాలుని గని సూర్యతనయు డగుటచే వానిని వెచ్చగు ప్రేమతో పెంచుచుండెను. ఆ బాలుని భక్తికి మెచ్చి సమస్త విద్యలను నేర్చెను. ఆ బాలుడు వానిని నేర్చి సర్వకళా ప్రవీణుడయ్యెను. అంతట విశ్వామిత్రుడు తాను వశిష్టునితోచలముపట్టి త్రిశంకు సంహనుని బొంకించుటకై ప్రయత్నము చేయునప్పుడు శనిని విలెచెను. కాలకౌశిక రూపములో కాశికేగి హరిశ్చంద్రుని భార్యయగు చంద్రమతిని తనయుడగు రోహితుని ధనమిచ్చి కొనమని అడ్డాపించెను. శని వల్లేయని హరిశ్చంద్రుడు కాశికేగినపుడు, చంద్రమతిని అమ్ముటకు సిద్ధపడినపుడు కాలకౌశిక వేషము ధరించి అచ్చటకు వచ్చి చంద్రమతిని రోహితుని తగినధనమిచ్చి కొని తనపాత్ర చక్కగా నిర్వహించెను. ఈ విధముగా వశిష్టుడు సుయజ్ఞునకు రలిగిన పందేహములన్నిటిని తీర్చెను.

విశ్వామిత్రుని మనః భేదంబు సుయజ్ఞుండు తీర్పుట

తదుపరి సుయజ్ఞుండు వారి శలవుగొని తన గురడగు విశ్వామిత్రుని యొద్దకేగెను. అతనికి సాగిలమొక్కి అతని పలుకులకు రెప్పులైతి విశ్వామిత్రుడు ఇట్లు ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను.

ఉ॥ “ఎన్నిక నేతపంబు ప్రియ మెంత యినన్ సృపమాళి బొయడ
ట్లున్నను దక్కునేమి యది యుండగ నిమ్ము వశిష్టు పంతమే
వన్నెకు నెక్క నెల్లిదము వచ్చెనటంచును చూడు మాతృనే
వన్నిటు గుందు చుంటి నది హాయనుపాయము లేక నద్గుణా”

అని మనంబులలోని బాధను బయట పెట్టినాడు. హరిశ్చంద్రుడు పట్టిన ప్రతి నెరవేర్చుకొనుటయే గాక విశ్వామిత్రుడు దానికి తపముతో సగభాగము హరిశ్చంద్రునకు ధారపోసెను. కాని విశ్వామిత్రుడు దానికి బాధపడలేదు. ఇంద్రు సభతో వశిష్టుడు తనతో వాదనకు దిగినాడు. అతని పంతమే నెగ్గినది. అందు లకే విశ్వామిత్రునకు వశిష్టుని పంతము నెగ్గినది. అందులకే విశ్వామిత్రునకు వశిష్టుని పంతము నెగ్గి తన ఓటమికి మిక్కిలి విచారించు చుంటినని తెలిపెను. ఈ పద్యముతో విశ్వామిత్రుని శీలము చక్కగా చిత్రింపబడినది. హరిశ్చంద్రుని బొంకించుటకై ఎన్నియో మాయలు పన్నియముని వంటి దేవతలను వశీకరించు కాని నృష్టికి ప్రసన్నుడై చేసిన విశ్వామిత్రుడు వశిష్టుని గూర్చి బాధపడుట అతని లోని సూక్ష్మరమును, పంతమును తెలియజేయుచున్నది. ఇచ్చట లింగన ఎంతో చమత్కారముగా విశ్వామిత్రుని పాత్రను పోషించినాడు.

ఈ విధముగా “ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము” సంపూర్ణమైనది. ఇందు అన్నియు చిన్న చిన్న కథలే యైనను రసపుష్టి కలిగించి వర్ణనా భరిత మగు చక్కని రచన కావించినాడు. ఆ వర్ణనలు కడు దీరములు కాక కథా భాగమునకడ్డురాక రథము పోషించుచు ఒప్పినది. అంతయేగాక ఇందు పాత్ర చిత్రణ అత్యద్భుతముగా తీర్చిదిద్దబడినది. హరిశ్చంద్ర, చంద్రమతులను ఊర్వశీ నలకూటరులను, రాలకథరా, నీలలోహితులను చివరకు మణిమాలికా ప్రియుడైన కపట శ్రీహరిని ఎంతో చక్కగా తీర్చి దిద్దుటయేగాక సమయాను సూలముగ శృంగార రసమును పోషించి “శృంగార కవిత్వ వైభవుడు” అను బిరుదము సార్థకము చేసినాడు. అంతయేగాక వివిధములగు పురాణ కథలను హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునకు సంబంధమును చేకూర్చుచు ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునకు సంబంధమును చేకూర్చుచు ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానముగా తీర్చిదిద్దినాడు. ఒక్కొక్క కథ ఒక్కొక్క రసగుళిక యని చెప్పవచ్చును. అంతయే గాక ఇందు పేర్కొనదగినవి సాయంకాల, ప్రాతఃకాల, వన వాహ్యాళి జల క్రిడాది వర్ణనలు, విరహ వర్ణనలు

ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

(ప్రబంధము)

జూపూడి సంజీవరాయామాత్యుడు

శంకరికవి శరభకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన ప్రబంధముల వలె తక్కిళ్ళపాటి లింగన ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము, జూపూడి సంజీవరాయా మాత్యుని కావ్యము కవలల వలె విరాజిల్లు చున్నవి. లింగన తాను శృంగార కవితాసనాధుడనని పేర్కొనెను. జూపూడి వైరాగ్య చింతనాపరుడు. ఈతడు ఆత్మేయసగోత్రవ్రాహ్మణుడు. జూపూడి వెంకయామాత్యపుత్రుడు. తల్లి, వెంకమాంబ. కృష్ణానదీ తీర అమరేశస్థాన సమీప సంగమేశ్వర క్షేత్రమీతని జన్మస్థలము ఈతడు సీతారామచంద్ర కరుణారటాక్షదీక్షణ ప్రసాదముచే కవిత్యము నందెనని ఆశ్వాసాంత గద్యముతో పేర్కొనినాడు¹. ఈతడు తన జన్మస్థానమునందలి సంగమేశ్వర స్వామి భక్తుడు. ఆతనికే ఈ కావ్యమును అంకిత మొసరించెను. తిర్కన పోతనాదులవలె తాను కలగాంచి అందు సంగమేశ్వరునిచే ఆజ్ఞకొంది ఈ కావ్యము వ్రాయకడంగితి నని పేర్కొనినాడు. ఈతడు మానవజన్మ ఎత్తుట, అందున బ్రాహ్మణజన్మఎత్తుట పూర్వజన్మ సుకృతమని తలచినాడు.

1 ఆశ్వాసాంతగద్యము ఉహ. జూపూడి. “ఇతి శ్రీమత్సీతారామచంద్ర కటాక్షదీక్షణ ప్రపాచలబ్ధ కవితా ధరంధర పద్మహస్రావ్య యాత్మేయాత్రయస గోత్ర పవిత్ర జూపూడి వెంకయామాత్యపుత్ర సంజీవరాయ నామధేయ ప్రణీతంబైన శ్రీ మదుత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానంబు సిందు.

సీ॥ “పూర్వ జన్మముననే పుణ్యని పదరజం

బురువడి సోకెన్ నరుడనైతి

నేదేవదాభిషేకొద కమార్జన

మున నొకొ ద్విజ జన్మమును లభించె

రేయ తేశ్వరుపాద తోయ నూనిరి నొకొ

యందున బురుషత్వ మందగలిగె

నే నదులందు నీ - మేను దాగిన దొకొ

తెవులు లంటని జితేంద్రియములమరె

తే. గీ.

గాని గత జన్మముల స్వయంబై న సుకృత

మెరుగ కుండుట కొగిదృష్టమెను గంజి

రలుష మజ్జిత్వ మతి కద్దములు దలిర్చు

విభ్రమ స్వాంత కలిత జీవితము కతన”

కాని ఈ జన్మంబున మన పంకంబున కృంగితినిని దానినెట్లు తరింపవలయునో యని భగవంతుని ధ్యానించు చుండ సంగమేశ్వరుడు బ్రాహ్మణవేషధారియై పృత్యక్షమయ్యెనని పేర్కొనినాడు. పృత్యక్షమైన భగవంతుడు.

1. జూహుడి. ఉ. హ. అవతారిక. 2. జూహుడి ఉ.హ. ఆ. 1.30 పేజీ 31 చదవము. 3. అల్ల. పై. మనుచరిత్ర అవతారిక ప. 14

“సప్త సంతానములలో బ్రోక నీ గాంచి

ఖిలముగా కుంచునది భారీ గృతి యకాశ

గృతి రిచింపుము మాకు శిరీష కుసుమ

వేశల సుధామయోక్తుల బెడ్డ నార్య”

338 ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - జూహుడి సంతోషరాయామాత్యుడు

తే. గీ.

“ఇలనెలయు సప్తసంతానముల ప్రశస్తి

గాంచి చెడనిది గృహి గాన-గణక బురుషు

డిదియొనర్పంగ వలయు ధర్మార్థకామ

మోక్ష ఫల భోగముల గూర్చు మూలమగుట”

మ॥ కాపున నభిల కల్మష పరంబును మహా పిపద రూపార సంతానకంబును
గీర్వణాది సుపర్యాణ సంస్తూయ మానంబును చతుర్ద్విధిఫల పురుషార్థ సిద్ధి
దంబును, సకల జన హనోరంజనంబగుచు బ్రహ్మాండపురాణాంతర్గతంబై భాసిల్లా
ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానంబును వ్రాసి నీకు మేలగునని ఆనతిచ్చినటుల
పేర్కొనినాడు.² అల్లసాని పెద్దన మను చరిత్ర మంవలి పద్యమును³ బోలి
వర్ణించెను. కాని అచ్చట “శరీష కుసుమ వేశల సుధామయోర్తులతో కృతి
రచింపుమని శృష్టరాయులు కోరినాడు. మనుచరిత్ర రథా ప్రాధాన్యమును
ప్రయోజనముననుసరించి అట్లు వ్రాయబడినది. ఇచ్చట “ఉత్తర హరిశ్చంద్రో
పాఖ్యాన రథాప్రాధాన్యము ననుసరించి ధర్మార్థి కామమోక్షములకు మూలమగు
టచే నట్లు మార్చి వ్రాయుట మిక్కిలి సమంజసముగా నున్నది. ఈతడు తెలిపిన
స్వప్న ప్రకారముననుసరించి ఈతడు శీ.క. 1892వ సం॥ కావ్యము వ్రాయుట
ప్రారంభించెనని తలంపవచ్చును. అప్పటికాతని వయస్సు ముప్పదియైదు నలుబది
సం॥ మధ్యనున్నను ఈతడు క్రీ.శ. 1850 ప్రాంతమున జన్మించెనని తలంప
వచ్చును.

సీ॥ ‘మహిత వై వస్వంత మన్వంతరము వేళ

గలిపూర్వ పావ సంరలిత కాల

మగు శాలి వాహనాహ్వాన శతమున

వెయ్యపై నెదిమిడి నూట పదియు నాల్గు

నడచు చుండెడు నందనాబ్దము వై శౌభ

ప్రథమ పంచమిదినప్రభుని వార

మున మావుగత కాలమును భవ వైపతి

విధిని వ్యాచులచి త్ర వృత్తి చేరి

తే. గీ॥ గొంత జింతించి ధీరత్వ మంత నొంది
 సచ్చితానంద మూర్తిని సర్వమయని
 దివ్యపద పంకజములు మణియ హృదయ
 పేళికాభ్యంతరమున సంప్రీతి నునిచి”

1. ఉహ. వే. 17 ప.

అని ఆతడు సందననామ సంవత్సర వైశాఖశుద్ధపంచమి ఆది-వారము మాపుగతకాలమున స్వప్నము గాంచి సంగమేశసాక్షాత్కారము కలిగినటుల విప్రులముగా పేర్కొనినాడు. ఈతనికి ముందువాడగు తల్కెళ్ళపాటి లింగనామాత్యుని కావ్యము ననుసరించి ఈ కావ్యము వ్రాసెనని ఇరువురి కథావస్తువును బట్టి, వర్జనా విధానమును బట్టితలంపవచ్చును. అందియేగాక ఈతడు “ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానవదనచ పూనుకొనినపుడు శ్రీ మచ్చం కరోదిత సద్గ్రంథం జెచ్చట” అభియంచగలదో యని సంచరిత స్వాతంబున నన్వేషింపుచుండ నొక్కడన్ జిక్కుటం జెసి” అని వ్రాయుట చేత ఈతనికి లభించిన కావ్యము లింగనదేమోనని ఊహింపవచ్చును. అందియేగాక

క॥ “మున్నెవ్వరు రచింపని
 వన్నెన్ గాస్పించు చుండె వసుమతి నెనన్
 జెన్నెలగు సత్కథావళి
 నెన్నిగతుల నెందరెంచనె కొరత గనున్”

అని వ్రాయుటచేత ఈతడు పూర్వకపులచే వ్రాయబడినదైనను సత్కథావళి యగుటచే “పరిమానందరసాంచిరోక్తుల రచింపనూనిరిన్వేడుకన్” అని పేర్కొనినాడు. ఇది బ్రహ్మాండపురాణాంతర్గతంబైన కథయని జూహూడి పేర్కొనినాడు. కాని ఆ పురాణమునందు సంజ్ఞాభాయల వృత్తాంతము, త్రిశంకు కథ పేర్కొనబడియున్నవి. కాని అందు హరిశ్చంద్రుని కథకు గల సంబంధము కానరాదు.

తక్కిళ్ళపాటి లింగన 'ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము' జూహూడి ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములును ప్రౌఢ ప్రబంధములని చెప్పవచ్చును. ప్రబంధములలోవలె నూత్రముతోని దారము వలె ఒకే కథను చేపట్టరపోయినను, ఒకే రసమును పోషించక పోయినను నెవి మనోరంజకములై యొప్పినవి. వివిధ ములగల కథలతో నిండినను వశిష్ఠుడు సయజ్ఞునితో సీకథలను చెప్పుటచేతను హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము సంవలిపాత్మకకథలేఅగుట చేతనునన్నియు వేరువేరుగా గాక సన్నిహితత్యమును కలిగియున్నవి. అంతియేగాక 'చంద్రమతి వృత్తాంతము' హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతము 'మొదలగు ఘట్టములు ప్రత్యేక వస్తురస, నాయకాది కావ్యపుష్టిని కలిగియుండుటచేనవి రసగుళికలని పేర్కొనవచ్చును. అందుచే ఈ కావ్యములు వివిధములగు సన్నివేశములలో వివిధములగు వర్ణనలతో వివిధ నాయకా నాయకులతో అత్యద్భుతమై యొప్పుచున్నవి. లింగన కావ్యమునందలి చంద్రమతి వృత్తాంతము 'హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతము-హరిహర్వర్షజన్మ వృత్తాంతములు 'చోహితుని పూర్వజన్మ వృత్తాంతము, కాలకౌళిక, వీరబాహువుల పూర్వ జన్మవృత్తాంతములన్నియు జూహూడి అనుసరణీయములని చెప్పవచ్చును. అట్టి ధానుసరణీయము గాక వర్ణనానుసరణీయముమసి అనికూడా చెప్పవచ్చును.

జూహూడి లింగననుసరించిన సంఘటనము

1. హరిశ్చంద్రుని కొలువు కూటమున వశిష్ఠుడు సయజ్ఞునకు సీకథను చెప్పుట.
2. హరిశ్చంద్రుని కాశీరాజు సన్మానించుట, అతడు హరిశ్చంద్రునితో సాకేత పురమునకు వచ్చుట.
3. హరిశ్చంద్రుని సుయజ్ఞాదులు ఎదుర్కొనుట పురస్త్రిలు రాజును చూచి పలికిన పలుకులు.
4. ప్రభాత వర్ణనము.
5. హరిశ్చంద్రుడు కొలువు కూటము ప్రవేశించుట.
6. నదిలో జను చంద్రమతి పిత్రాదులను తలచుకొని విలపించుట.
7. మయు నాశ్రమాభి వర్ణనము.

8. చంద్రమతి సఖులతో జలవిహారము చేయుట.
9. కలకంధ రిసెలలోహితుని చూచిన విధము.
10. శరత్కాల, కైదార గౌరీప్రతముల వర్ణనములు.
11. సత్యజిత్తును రాక్షసుని చంపుచుని మునులు విశ్వామిత్రుని కోర అతడు సీలలోహితునాపనికి పురహాయింతు మొదలగు సంఘటనములు ప్రధాన కథలతో బాటు లింగన కావ్యమునుండి జూపూడి గ్రహించెనని చెప్పవచ్చును.

ఇరువురి కావ్యభేదములు :- ఇట్లు ఇరువురి కావ్యములలో ఒకే కథ యున్నను లింగనకావ్యమునకు జూపూడి కావ్యమునకు కొన్ని భేదములు కాన పచ్చుచున్నవి.

1. తక్కిళ్ళ పాటి లింగనామాత్యుని కావ్యము నాలుగాశ్వాసములు కలిగియుండ సంజీవరాయామాత్యుడు ఆరాశ్వాసముల వరకు కథను పెంచి యున్నాడు.

2. ఇరువురు చేపట్టిన కథ ఒక్కదేయైనను కథాసందర్భమున మార్పకనబడుచున్నది. లింగన కావ్యము గౌరవాదుల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానముననుసరించి ధర్మరాజాదులతో మార్కండేయ మహర్షి ఈ కథను చెప్పుచున్నట్లులు వర్ణంపబడినది. కాని జూపూడి కావ్యమున నైమిశారణ్యమున నూతుడు మునులకు నీ కథకు చెప్పుచున్నట్లులు కలదు.

3. లింగన కావ్యమునందు హరిశ్చంద్రుడు విశ్వామిత్రునిచే కడునిడుములు బడిన పిమ్మట కాశీక్షేత్రము దైవదర్శనముతో కథా ప్రారంభము గావింపబడినది. కాని జూపూడి కావ్యమున సాకేతపురవర్ణనముతో బాటు ఇంద్ర సఖాగోష్ఠి మొదలగు వృత్తాంతములు విపులముగా వర్ణించబడినవి.

4. చంద్రమతి జన్మవృత్తాంతము చెప్పుచు సందరవృశమున 'మణి మారికా వృత్తాంతము ఈహనాభూధరుని వృత్తాంతము లింగన వర్ణించి యుండ

జుహూడి అలి చంద్రమతి వృత్తాంతమున కెట్టి ప్రాధాన్యము కలిగించునని కాకపోవుటచే వానిని విడిచెను.

5. హరిశ్చంద్రుని పూర్వజన్మ వృత్తాంతము తెలుపుచు సర్వజిత్తు రాక్షసుని వృత్తాంతము జుహూడి కావ్యమున విపులముగా వర్ణింపబడినది.

6. లింగన కావ్యమునందు వశిష్ఠునిచే అనుజ్ఞాతుండైన నుయజ్ఞుడు విశ్వామిత్రుని సమీపించి అతని మనో దుఃఖమును బాపినటుల మాత్రమే చెప్పబడియుండ జుహూడి కావ్యమునందు విశ్వామిత్రుని జన్మ ప్రకారము ప్రతీపమతి నుయజ్ఞునకు కొలికుని చర్యలు చెప్పుట, కొలికుడు వశిష్ఠుని గోవు నపహరించి కొవిపోవుట, విశ్వామిత్రుడు వశిష్ఠాశ్రమంబుగ్ని బాణంబున గాల్చుట, చివరకు విశ్వామిత్రుడు బార్యాసమేతుండై హిమన్నగమునకు జని విధాతృ గూర్చి తప బాచరింపనాతడు ప్రత్యక్షుండై విశ్వామిత్రుని కొరికనునుసరించి వరంబిచ్చుట మొదలగు కథ విపులముగా కలదు.

ఈ విధముగా నిరెండు కావ్యములకు కాంతమార్పు కానవచ్చుచున్నను పోలికయే ఎక్కువగా కాన్పించుచున్నది. అంతియేగాక లింగన, జుహూడి కావ్యములలో 1,2 అశ్వాసముల కథా నిబంధనము కూడ ఒకటి గానె ఉన్నది. దానితో పాటు లింగన ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునకు జుహూడి కావ్యము నకు కొన్ని పద్యములందు కూడ పోలికలు గలవు.

హరిశ్చంద్రుడు చంద్రమతితో పురప్రవేశము చేయునపుడు చంద్రమతిని జూచి పురస్త్రిలు చేయు విమర్శన రెండు కావ్యములందు ఎంతో రమ్యముగా నున్నది. లింగన కావ్యమున,

ఉ॥ “ఇక్కడ జూడరమ్మరథమెక్కి సృష్టాగ్రణి దాని పచ్చునే
చక్కవనాల పెంకి నవసారన గంధపుటెంకి చొక్కపున్
జక్కెర పిత్తదేరి నెఱచాయల పంకి నీరుల్ దొలంకునే
చిక్కనే చిక్కు జక్కవల వెన్నెల చన్ను పొంకి మెచ్చగన్ ”

జాహ్నుడి కావ్యమున

మ॥ “అదియే మెత్కుడె గూడ గాంతలు కనుండావెన్నగాన్పించుచు
న్నది బంగారు రట్లంబుపై మెకగు సోన్నారంగు మెదేగెదాల్
పొదలన్నేత్రములంబు పూర్ణజ జలంబుల్లింద వెల్గొందుచు
చుది రాక్షస గనులార జూడగ దరహ్మా మీరిచ్చారితన్” 2

ఇటులనే ప్రథమాశ్వాసముందలి ప్రభాతవర్ణనమునందు ఉదయవారమున
కుక్కుటముల ధ్వనులను ఇరువురును తమ మనోభిప్రాయము ననుసరించి
ఎంతో నమంజనముగా వర్ణించిరి.

లింగన కావ్యమున :

తనువు, గుణత్రయూప్తి దగు తామస రాజన సాత్వికాఖ్యనే
మనుజునకైన చోధమ మధ్యమ నుత్తిమ రీతి నొప్పునే
మనుతుల సార్వభౌమునకు త్వర పైఖరి నిటు లించునే
గునిస్థితి భంగి యుక్తముగ గూనెను నప్పుడు కుక్కుటాఖ్యములే 1

జాహ్నుడి కావ్యమున :

పురుషులుతుండలనాడు గొతమ నరెన్నోగింపగా, బాని మా
కరణిన్ బ్రతరుదీర మెక్కివడిగ కారించుచో ష్యునే
ఖరుడబ్బంగి నెరింగి తిట్టి నురుల కార్కంబు మనుండుటో
నరులారా యనునట్లు గోళ్ళరచె జెన్నాడుండిథంగి ధ్వనిన్ 1

లింగన కావ్యమున త్రిగుణములను వివరించి వర్ణించ జాహ్నుడి ర్విభవ
ధ్వనితో కోళ్ళరచెనని అహల్యా వృత్తాంతమును ఉదాహరణముగా వర్ణించెను.

ఈవిధముగా పరిశీలించి చూచినచో పిరిరుప్పరి కార్కంబులందు రాత్ర
వెలుగులు కనిపించుచున్నవి.

1. తక్కెళ్ళపాటి లింగన ఉ. హ. ౬1. ప. 31.

2 జాహ్నుడి ఉ.హ. 1. ప. 101 3. లింగన ఉ.హ.ప్ర.౬.ప. 48.

జూహుడి వ్యతంత్ర కావ్య ప్రతిపత్తి :--

లిగంనకివి శృంగార రవితా ప్రియుటగుటచే ఆయానంకుటనల శృంగార రసయుక్తముగా వర్ణించుచుండ జూహుడి తన కావ్యములో శృంగార రసమున కంత ప్రాధాన్యము నాపాదింపక సహజముగా వర్ణించెను. ఈతడు స్వతంత్రముగా పెంచిన కథాభాగములలో నైమిశారణ్య వర్ణన మొకటి.

ఇందు నైమిశారణ్యమునందలి ఋషీశ్వరులచే నది అంబుజాసనుని రోకము తోడను వివిధములగు వృక్షకాతులతో నాకాధిపతి ఉపరసంబుతోడను పోల్చబడి వర్ణింపబడుట యాతని కవితా చమత్కృతి నివర్తనము¹ ఇటులనే ఇతడు కావించిన సాకేతపుర వర్ణనము గొప్ప, శంతకరపుర వర్ణనములను తలపించుచున్నది.

రత్నమయ సానతుడ్య విభాజ మాన
గోవు రాట్టాలక ప్రభుబోపగేహ
ద్వార సోపాన శుద్ధాంత తోరణముల
దనరి కలదొక్కపుర మయోధ్యయన జగతి²

అని అందలి సాధనములను గోవురములనే గాక అది మౌని జనులకు జ్ఞానులకు నిలయమైనదని కూడ వర్ణించి చెప్పట కవి మనోజ్ఞతను చాటుచున్నది.

ఉ॥ “మౌనిజన ప్రమోదకరమై విలసన్నగరాభి పంధ్యమై
జ్ఞానజన ప్రసేవ్యమయి స్వర్గపుర ప్రతిభా సమానమై
భావకులోద్భవ ప్రభుల పాలితమై మహిజూడ గానమో
ద్వానగరంబు వేరుగనె - ధర్మ వినితుల మిచ్చుటంబుగన్²

అయోధ్యా నగరమునకా వైభవము వచ్చుట నూర్యవంశరాజుల పాలితమగుట చేతనే అని చారి ప్రాభావమును కూడ కీర్తించి హరిశ్చంద్రుడు సకల వైభవ

1. ప్ర. ఆ. ప. 8 సీ. తె.

2. ప్రి. అ. ప. 9 ఉ.

ములతో రాజ్యపాలనను చేయుచున్నట్లు వర్ణించెను. కాని తింగన క్షామము హరిశ్చంద్రుడు విశ్వామిత్రునిచే దాని నొంది చివరకు శివసాక్షారమందు సందర్భముతో ప్రారంభము చేయబడినది. తదుపరి కథలో విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని తిరిగి రాజ్య-మొసంగుట, తన ప్రతిజ్ఞననుసరించి హరిశ్చంద్రుని కు సర్వము చేకూర్చుట వర్ణింపబడినది. కాని జూహుడి కావ్యమునందు ఇంద్ర సభలో సుధర్మాసనముపై ఇంద్రుడధిష్ఠించి యుండ మునులందురు చేరవచ్చి అంతట వాసవుండు ప్రత్యక్షులనంబు చేసివారిని ఎదుర్కొని సమస్కరించి తోడి తెచ్చి అర్ధాసనముపై కూర్చుండ నియమించెనను. ఎంతో సమంజసముగా వర్ణించెను. ఇట్లు ఇంద్రుడు మునులను ఎదుర్కొనుట గౌరవాదుల కావ్యమునందు కూడ కానరాదు. తదుపరి ఇంద్రుడు వారనిజూచి

చ॥ మునిపరులార మీరెపుడు మూడు జగంబులు సంచరించు పా
వనులు మహాత్ములును సకల వార్త లెరింగిన వారు మీరుం
గని నియమంబు లెందునను గానము కాన జగంబు లోపలన్
బనివడి పల్కి బొంకని నృపాగ్రజి కౌక్కుని దెల్పరే దయన్ ¹

అని పల్కి ఇంకను వివరించుచు,

కలనై న మరచి యెనను
నిలపాలన వేలనైన నింతుల చెంతం
గలను గల వేళ బొంకని
యిలవతి కలడేసి దెల్పు డేర్పడ నాకున్ ¹

అని ఇంద్రుడు సభలోని మునిపతులకు కొరెను.

ఇందు రాబోవు హరిశ్చంద్రుని కథయందు గల్గు సంఘటనములన్నియు ఈ పద్యముతో సూచింపబడినవి. అంతియేగాక హరిశ్చంద్రుడి ఏ ఏ సర్గము

టనములందు సత్యసంధతను ప్రదర్శించెనో స్పష్టముగా ఇందు నూచించెను.
గౌరనాదుం హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము' లందు కూడ నీ విషయము
తింతగ విప్రలీకరింపబడలేదు. గౌరన కావ్యమందు

“మూడు లోకంబుల మును మిడి వేరు

చూడని యట్టి రాజులు మని లేరు

వారజమును చన్న వారితో నున్న

వారితో బుట్టెడు వారితోపలును

బలికి బొంకని మహిషాలుండు గలడె

తలపోసి చెప్పు దిందలు నట్టి వాని” 1

అని ఇంద్రుడగినట్టుల వర్ణించెను, ఇందు వీ కాలమందై నను బలికి బొంకని
రాజు రిలడేని తెలుపుమని ఇంద్రుడు కోరెను. శంకరరవి కావ్యము నందును

“ప్రభవనముల యందగు భూ

తి భవిష్యద్విర్తమాన ధరణీశులతో

సఖిన్యత నూన్యత వాచా

విభవ సమగ్రుడు గలడె వికరింసగన్ 2

అని గౌరవ బాహుకరణమే కన్పించుచున్నది. కాని జూహూడి కావ్యము
నందు ముందు రావోవు కథా నూచనకై యిట్లు వ్రాయబడి యుండుట విశేషము.

తదుపరి వశిష్ఠుడు హరిశ్చంద్రుని నామము పేర్కొన విశ్వామిత్రుని స్థితి
రవి ఎంతో సమంజసముగా వర్ణించెను.

అట్టి సమయమున నమ్ముని బృందంబున గల విశ్వామిత్రుడు శిష్టజన
శేష్టుండగు వశిష్ఠుని పలుకులకు సహింపక క్రోధున పరీతాత్త సహితుండగుచు

పిడుగు పడువున నడించెదరి వడిలేచి నిలువఁబడి జడదారిని వీక్షించి
సరందను దెసకరంబు సాచి ఖనాఘనగర్భా నినాదంబు భజించునట్లును” 1

అని ఇంకను ‘ఎంతో నుద్బింపైన వచనముతో వర్ణించెయ్యెను. కాని
‘జ్ఞజన శ్రేష్ఠుండని వశిష్ఠుని పేర్కొనుటలోను విశ్వామిత్రుని స్థితిని వర్ణించుట
లోను జూపూడి రవితా వైభవము వెల్లడి అగుచున్నది. రాజోక్త విశ్వామిత్రుని
ప్రచండతర కోపము హరిశ్చంద్రుని గాని నొందించిన విషయము స్పష్టముగా
వర్ణింపబడినవి. దానికి సమానముగా వశిష్ఠుడు

“సత్య సంవస్నులను నెంచు సరణి వినగ
జాల వె తెసి నిటువాసి - చనుము చనుము”

అని విశ్వామిత్రుని నా ప్రదేశమునుండి వెడలు మనుటయేగాక

“తమ్మి పూదేనె చలిదు ప మ్మెరుంగు
గాక జలధార నుండు మండూక మెరగు” 2

తేచనుటు సజ్జనుడైన రాజు సంగతి నెకెట్లు తెలియును. వీరును పాలన
వేరుచేసెడి శక్తి హంసకము మాత్రమే కలవని చక్కని ఉపమానములతో వర్ణి
పొడుచుట జూపూడి సమయోచిత రచనను తెలుపుచున్నది. ఈ విధముగా వీరు
గౌరవ శంకరకవుల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యములను వర్ణించి యా విశ్వమును
వర్ణించెను.

తదుపరి జూపూడి కావ్యములో పేర్కొనదగినవి హరిశ్చంద్రుడు సత్య
కీర్తికి చేసిన జ్ఞానోపదేశము. లింగన కావ్యమునుండు నూత్నముగా వర్ణించి
యుండ జూపూడి దానిని ప్రధానముగా గ్రహించి వివరముగా వర్ణించెను.
సత్యకీర్తి పలుఇడుముల పడితిరిగి రాజ్యమును చేపట్టిన హరిశ్చంద్రుని పూడి

3. ఉ. హ. పృ. ఆ. ప. 21

2. ఉ. హ. ప. ఆ. 25

1. ఉ. హ. ప. 24.

మిక్కిలి విచారించుచు విశ్వామిత్రుని నిందించుచు సత్యకీర్తి పడిన మనోలాప
మును పోగొట్టుటకై హరిశ్చంద్రుడు విశ్వామిత్రుని గావించిన గాని తనకు
ఉపకారమైనదని అరడు తనకు ఎనలేని సౌఖ్యము నాపాదించినాడని ఇట్లు
తెలిపెను.

“అమ్మని శతంభాసుని దయావృత ధార పరంపరాభి వే

కమ్మనదోగి మేముఁదిగమ్ముల యం దరుదైన మేలుసో

ఖ్యమ్ముల నొంది కిల్చిషభయందెడఁపాసి పవిత్ర చిత్త ప

ద్మమ్ముల మైతి యట్టి సురమాన్యుని నిందయెనర్చుటర్పమె”

అంతియెగాక విశ్వామిత్రుడు దవడగాట్టి పాలు ద్రావించు జనయిల్ల
మాడ్కి నన్నుగాసిపెట్టిఘనకీర్తి నాపాదించినాడని తెల్పి సత్యకీర్తికి జ్ఞానో
పదేశముచేసెను.

“కష్టమని సుఖంబేని కర్మఫలిత

మాను నది యవ్వరేనియు - ననుభవింప

కను నశింపడు క్షాపున - గర్మికార

నుండు పదవియె ముక్తి సుమ్ము”

అని సతలమును కర్మవంశంబుననే జరుగును దానికి చింతింపవలదని
తెలిపెను. ఇట్లు తెలియజెప్పుట హరిశ్చంద్రుని పూర్వజన్మ కర్మఫలితమనియే
కదా ముందు వర్ణించు ఉత్తర హరిశ్చంద్రుని కథాఘట్టలకు నిది నాందియగు
చున్నది. విశ్వామిత్రునిచే సతల దాధలను బొంది తన ఓర్పిని సహసమును సత్య
సంధతను నిలుపుకొని చివరకు భార్యాపుత్రుల సమ్మితానమ్ముడు పోయి చండా
యడై జీవించి చివరకు తన తనయుని మరణమును కూడ లెక్కింపక నిరపరాధ
రన భార్యయని తెలిసెయ్యు అనుజ్ఞాతుండై భార్యను కూడ చంప సంసిద్ధుడైన
హరిశ్చంద్రునిపై పరిమాత్ముడై సాక్షాత్కరించినాడు. అట్టి హరిశ్చంద్రుడు సత్య
కీర్తికి నిట్టి జ్ఞానోపదేశము చేయుట కడు సమంజసముగా నున్నది.

ఇటులనే కలకంధర వృత్తాంతమును వర్ణించునపుడు జూహూడి వర్ణన లింగన కావ్యము ననుసరింపక వేరుగ సాగినది. లింగన కావ్యమునందు కల కంధర జవభద్రుని కొడలుగా వచ్చినదని ప్రారంభము చేసెను. జూహూడి కావ్యములో జవభద్రుని వృత్తాంతము వివరముగా కలదు. జవభద్రుని గొప్ప తనము, అతడు సంతానము లేక చండికా పతిని భజించి పంచశరు ప్రతి రూపుడైన కుమారుని గని వామభద్రుడని నామ మిడినటుల కలదు. లింగన కావ్యమున కలకంధర భర్త వికారుడని ఆమె యందు అనురాగము లేనివాడని అందుచేతనే నీల లోహితుని జూచి మోహించినదని వర్ణింపబడినది. కాని యిందు భర్త అందగాడై నను చాపకమున నట్లు మోహించినదని తెలుపబడినది. లింగన కావ్యమున నీలలోహితుడు ఆమెపై మోహముచే దానిని పంపి అమెతో విహరించి చివరి కామెను తనదకి చేర్చుకొని నటుల వర్ణింపబడినది. కాని యీకావ్యమున నీలలోహితుడు అకారణముగా కలకంధర మామగారిని హింసించి నటుల వర్ణింపబడినది.

సీ॥ లేని నేరములు పైనుని యా జవభద్రు
 డను కాపువానిచే నఖిల ధనము
 దంక్షగగా గొని ధర్మంబు విడనాడి
 గో వృషాడుల నెల్ల గొట్టి బుచ్చి
 దొర్జన్య వృత్తి సందాని తాంతః కర
 జాచింతు డగుచుఁ గాపతనిఁ జెర
 నిడి వాని వారల నెల్ల సంత్యజుల క
 మ్మించి యింతుల సంగ్రహించి మరయు
 దొడరి నీలలోహితుండను రాహుగ్ర
 హంబు బంట కులమయూరి ముఖను
 ధాంశు బింబ మడర - దగ బరిగ్గ్రహంబు
 జేసి తనదు గృహము - జేర్చి నెలమి ¹

అట్లు నిష్కారణముగా రాజు అతనిని జెరసాలయందుంచ అత డప
మానము భరింపలేక మొలతాటిచే నుపిపోసుకొన వాని బంధువులు అగ్నిలో
బడి మరణింపిరి. అట్లు అత్త వారందరు నాశనమైనను కించితైనను చింతలేక
కలకంధర, అట్టి పాప మాచరించినను ఎట్టి చింతయులేని నీలలోహితుడు సుఖ
ముగ జీవితము గడుపుచుండిరి. అట్టి పాపమున చరించుటచేతనే మహజన్మమున
చంద్రమతీ హరిశ్చంద్రులుగా వారు జన్మించి విశ్వామిత్రునిచే పలు నిడుమలు
బడిరని ఎంతో సమంజసముగా జూహూడి వర్ణించెను. ఇటులనే సూర్యుని
భార్యగా నటించుచున్న ఛాయాదేవి సంజ్ఞదేవి కుమారుడగు యమునిపై సవతి
తల్లియై జూపు మాతస్వర్యమును ఎంతో సహజముగా నిట్లు వర్ణించినాడు.

గీ॥ శ్రీజన స్వభావ సిద్ధమై నెగడు సా
వత్స గుణము మిగుల - బల్లవింప
వాత్మ తనయు లందు - నత్రిపేమయును సంజ్ఞ
సుతుల యందుఁ గసరు - జూపుటయును ¹

సీ॥ కన్నపాపలకు సంపన్నాన్న మిడుచుండు
సవతిబిడ్డల కిడు జప్పనన్న
మాత్రీయులకు నిచ్చు నమల దుకూలము
ల్మతకలు సంజ్ఞ సంతతి కొసంగు
దనవారి కిడు మణి స్థగిత భూషణ రాజి
దాయ పుత్రుల కిచ్చు మాయ నగలు
నిజ సంతతికి ధర్మనీతులు బోధించు
జెర బాలురకు జెప్ప బెద్దభయము

తే.గీ॥ నినుడు పోగాంచి యోసి యిదేమటన్న
చిన్నపెద్దల కొకరీతి సిద్ధపడునె
యనుచు సరిచెప్పు వింటె నుయ్యజ్ఞపవిజ్ఞ
నని విహీనాభన్ కులజీవ - నమలు లెసె ²

1. జూహూడి. ఉ.హ.ఆ పంచమ ప. 96.

2. ఆ. 5.97 ప.

ఎంతటి వారైనను సవతి పిల్లలను లోకములో ప్రేమగా చూచువారరుదు. అందున తమకు సంతానము కలిగిన పిమ్మట మరీ భేదము చూపుదురు. అదేవిధముగా సంజ్ఞచే రూపొందిన ఛాయకూడ తనకు సంతానము కల్గిన పిమ్మట సంజ్ఞకిచ్చిన మాటమరచి ఆహంకారముతో ప్రవర్తించి సవతి పిల్లలను చూచిన విధము లోక సహజమై యుప్పినది.

ఇటులనే సర్వజిత్తును రాక్షసునితో నీలలోహితుడు చేసిన యుద్ధము ప్రబంధ వర్ణనలను తలపించుచున్నది. ఈ విధముగా జూపూడి ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథను చేపట్టి కావ్యరచన గావించెను. ఇందు పురాణములలోని కొన్ని సంఘటనములను చేకూర్చి ఎంతో రమ్యముగా చమత్కారముగా తీర్చిదిద్దెను.

ఉత్తర హరిశ్చంద్ర చరిత్ర - చంద్రశేఖరకవి (ద్విపద)

ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యవస్తువును గ్రహించి చంద్రశేఖరకవి ద్విపద రూపమున ఉత్తర హరిశ్చంద్ర చరిత్రను సంతరించినాడు¹

కావ్యావతారిక లేకపోవుటచే నీకవి కాలాడులు కాని యితర వివరములు కాని తెలియుటలేదు. గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము వలె రెండు భాగములుగా కాక యీ ద్విపద కావ్యము ఒకే భాగముగా నున్నది. ధర్మరాజులు హరిశ్చంద్రుని సత్యవృత్తాంతము వినిన పిమ్మట ఆ కథ యందలి పాత్రల కట్టి సంఘటనములు కలుగుటకు గల కారణమడుగగా మార్కండేయమహర్షి ఈ కథను చెప్పుచున్నట్లు కలదు.

-
1. చంద్రశేఖర కవి. ద్విపద - ఉత్తర హరిశ్చంద్ర కథ కాపీడ్ పై పి. భానుమూర్తి శర్మ 169.51. ఈ ప్రతి ఎనుబది ఆరు పుటలలో తెల్లకాగితములపై వ్రాయబడియున్నది. ఇందు మొత్తము 1064 ద్విపదలు కలవు. గవర్నమెంటు ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్స్ లైబ్రరీ, తిరుపతి.

అనగా గౌరవ కావ్యమునందలి సందర్భమునే యీతడును గ్రహించెను. ఉత్తరరామాయణము వలెనే “ఉత్తర హరిశ్చంద్రో పాఖ్యానము” వెలసినది. అంతియేగాక గౌరనాదుల సత్యహరిశ్చంద్రుని కథ ద్విపద రూపమును ప్రబంధరూపమును అందినటులె ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథ కూడ ద్విపదరూపమునను ప్రబంధరూపమునను వెలసినది. ఈ కావ్యము మధురమై చక్కని పదములతో చిక్కగా సంతరింపబడినది. ఈ ద్విపద కావ్యమునందు కథా ప్రారంభమిటు చేయబడినది.

“శ్రీకంఠ కృపచేతచెలువ గూడి
ప్రాక్త రాజ్యంబు పాలించెననుచు
పూర్వ హరిశ్చంద్ర పుణ్యచరిత్ర
నర్వాణువిని మహాశ్చర్యంబునొంది”

అని పాండావాగ్రజుడు ముందుగా పూర్వ హరిశ్చంద్ర చరిత్రను వినిన పిమ్మట మార్కండేయ మునిని జూచి

“ముక్కంటి యెదుర నిమ్ముల హరిశ్చంద్ర
నరనాథునకు గాఢినందను డవని
కరమచదారంగ క్రందున నిచ్చె
దేవత లెరుంగగ దీవు లారొకటి
యేవిధంబున బూని యేలించెననిన
కాందీయ జూచి మార్కండేయ మాని
యెంతయ ముదమంది యిట్లునిపలికె

అని కథా ప్రారంభము కావించినాడు. తదుపరి కథలో మొదట హరిశ్చంద్రుడు రాజ్యము వీడిన వృత్తాంతము తదుపరి తిరిగి రాజ్యమునకు వచ్చిన సందర్భమున విశ్వామిత్రుని శిష్యుడగు సుయజ్ఞుడనువాడు సగరసంతయు అలంకరించెనని ఉత్తర హరిశ్చంద్రో పాఖ్యానము నందువలనె చెప్పబడినది.

ఇందు హరిశ్చంద్రుడు కాశీనగరమునుండి రథముపై సా కేతపురమున కేతెంచుట అతి రమ్యముగా చిత్రింపబడినది.

“వారణ ప్రముఖ సువస్తు సంఘంబు
 లెలమిలో కానుక లిడి చతురంగ
 బలములతోడ వెంబడి గొల్పిరాగ
 తనయు డింతియు దాను తగు రథంబెక్కి
 ఘనతర నరుగ నల్గడల భూపతులు
 తడయక యమ్మహిధవున కడ్డంబు
 కడువడి నేతెంచి కానుకలిచ్చి
 విడవని భయభక్తి వెనువెంట గొల్చి
 నడువంగ కొన్ని దినంబుల కతడు
 సాకేరిపురి జేర జనిన.....”¹

ఇందు హరిశ్చంద్రుని వైభవముతోపాటూ దాకని ప్రజలకు గల అప-
 మానమును వర్ణింపబడినది. గౌరన కావ్యములెనె యిదియు నస్తు పక్షమున
 వలిగి కథాగమనము కుంటునడక సాగినది. హరిశ్చంద్రు డేలెంచి నట్లు
 సగరాలంతరణ కడురమ్మముగా చేయబడినది.

“సరనాథ చంద్రుని నగరు తత్పురము
 కర మొప్ప చిత్రపైభరి బాగుపరచి
 వారుల పునుగు జవ్వాదు లమర్చి
 మేడల పజ్జి నిర్మిత కృత్యములును
 శృంగార మొప్పగా సేయించి వివిధ
 ఛంగుల తోరణ ప్రతలి కట్టించి
 వరవీర భటులును వారబామినులును
 హరులును వల్లకి లండలంబులును
 కడు వేడ్కసృపతి వర్గము గొల్వ నంత

విశ్వామిత్రుడు పంతముపట్టి హరిశ్చంద్రుని ఓడింప లేకపోవునట్లే
 సుయజ్ఞుడు తన గురువగు విశ్వామిత్రుని

వైరపింప బోయి లో వెరచినయట్లు

కొరగాని పని జేకొనియె సత్తపసి అని

నిందించినట్లు వర్ణించెను.

ఈ విధముగా ఈ కథ వర్ణనావైభవముగా సుందరతరముగా వర్ణింపబడి యిరర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యాను సరణియై విరాజిల్లినది. ¹.

ఈ కావ్యమును చంద్రశేఖరకవి చెంగల్వ రాయనికి అంకితము కావించినాడు. కావ్యాంత గద్యము వలన ఇతడు వీరశైవుడని, వీరభద్రాచార్యుని విద్వాంసుడని, సాహిత్యరస పోషణాంకుడని తెలియుచున్నది.

1. ఇందలి కథలన్నియు తక్కిళ్ళపాటి లింగనామాత్యుని కావ్యమున వర్ణింపబడినవి. అందుచే పునరుక్తియని యిచ్చట వదలితిని.

షష్ఠ ప్రకరణము

ఆధునిక సాహిత్యంలో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.

1. నాటకములు
2. ప్రబంధములు
3. శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములు
4. వచనములు
5. బాల సాహిత్యము
6. హరికథలు
7. జానపద సాహిత్యము.

1. యక్షగానములు

2. జంగమ కథలు

3. పాట-హరి హరి నారాయణ-ఆదినారాయణ వరుస

8. ఉపాఖ్యానముగ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.

ఆధునిక సాహిత్యము-

హరిశ్చంద్రో పాఖ్యానము

బానిసత్వములో సుమారు వందసంవత్సరములు నిద్రాణమైన భారత జాతి వందొమ్మిదవ శతాబ్ది నాటికి మేల్కొచ్చినది. ఒక్కసాటిగా ఆంధ్రజాతి తలయెత్తి తన గతచరిత్రకు విచారించినది. భవిష్యత్తుకై ప్రాకులాడినది. అట్టి మహోన్నత తరుణములో ఆంధ్ర సాహిత్యము నుద్ధరింపవలెనని సాహితీవేత్తలు కంకణముకట్టుకొనిరి. వివిధ సాహిత్య ప్రక్రియలలో ఎన్నియో కావ్యములు కొల్లలుగ వెలయింపజేసిరి. వీనిలో నాటకములు ప్రధానస్థానము నాక్రమించినవి. ఇట్టి నాటక ప్రక్రియలో “హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము” ప్రధానస్థానము నాక్రమించినది. కందుకూరి, బలిజేపల్లి, సెట్టి లక్ష్మీనరసింహం మొదలగు వారి నాటకములు మిక్కిలి ప్రాముఖ్యము వహించినవి. తిరుపతి వెంకటకవులు మొదలగువారు, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును, ప్రబంధకావ్యముగా తీర్చిదిద్దిరి. ఆధునిక యుగమున పంచనము విశిష్టస్థానము నాక్రమించుటచే యెన్నియో పంచనకావ్యములు వెలసినవి. ఇక హరికథలు, యక్షగానములు జంగమపాటల రూపమునకూడ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము వెలసినది.

సత్యహరిశ్చంద్ర నాటకము—

కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారు

ఇది యైదంకముల నాటకము, నాందీప్రస్తావనా భరత వాక్యాది నాటక లక్షణ సమర్పితమై యొప్పినది. ఇందు ప్రస్తావన కడు దీర్ఘముగా నున్నది, ఈ ప్రస్తావనలో ఇది నూతన హరిశ్చంద్ర నాటకముగా పేర్కొన బడినట్లుగ ఇంగ్లీషి సంభాషణలు తేట తెనుగు మాటలలో కూర్చబడినవి.

ఈ నాటకమునకు పరిచయము వ్రాయుచు భమిడిపాడి కామేశ్వరరావు గారానాడు కందుకూరి వారి సత్యహరిశ్చంద్ర నాటకము తెలుగుదేశములో వివరీతమైన ఆకర్షణతో నుండెడిదని తెలుపుచు నిట్లు వ్రాసితి.

"రససత్తర గద్య పద్యాత్మకమై తెలుగుదేశములో విశేష జనాదరణ పొంది ప్రచర్చింప బడిన నాటకము సత్యహరిశ్చంద్ర. గౌరనాథుల హరిశ్చంద్ర కథ చలెనే ఈ నాటకము ఇంద్ర సభతో ప్రారంభము చేయబడినది. ఆందు ఇంద్రాదులు, బృహస్పతి, వాచస్పతి నీతి శాస్త్రమును చదువుచుండ యానందించు చుండిరి. అప్పుడు బృహస్పతి

చ॥ కులసతి బాసినన్, సుతుడు కూలిన, నాపద వెస్కవచ్చి త
న్నలమిన, మానభంగమయినన్, సిరి పోయిన, రాజ్యమూడినం,
జెలులు త్యజించినన్, నురక సిరిగొని ప్రాణము తీయ వచ్చినం
బలుకగరాదు చూవె అణుమాత్ర మసత్యము మర్తుడెప్పుడున్॥"

అని తెలిపెను. వశిష్ఠ డుప్పొంగి హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధతను పొగడ, వ్యతిరేకియగు విశ్వామిత్రుని హృదయము కలంచి వేసినది. ఈ మిషతోడనే వానితో వాదనకు కడంగెను. సత్యసంధతను గూర్చి యింద్రుడు ప్రశ్నింప యచ్చటి మునుల స్థితి గౌరన కావ్యము ననుకరించెను. వశిష్ఠ దానాటి

1 కందుకూరి వీరేశలింగ కవికృత గ్రంథములు. రెండవ సంపు టము - నాటకములు-నాల్గవ కూర్పు. ప్రకాశకులు. హితకారిణి సమాజము, రాజమహేంద్రవరమున బొలిశెట్టి వెంకటరమణయ్యగారిచే బాక్సు ముద్రాక్షర శాలయందు ముద్రింపబడినది. 1950.

ఈ సంపుటమునందు ఎనిమిది నాటకములు ముద్రింపబడి యున్నవి.
(1) బ్రహ్మ వివాహము. (2) వ్యవహారి ధర్మబోధిని, (3) తిర్యగ్విధ్వంస నృహసభ. (4) మహారణ్య పురాధిపత్యము. (5) ప్రహ్లాద నాటకము (6) సత్యహరిశ్చంద్ర నాటకము. (7) దక్షిణ గోగ్రహణము. (8) వివేక దీపిక. వీరేశలింగముగారి నాటకములు పరిచయము.- భమిడిపాడి కామేశ్వర రావు. (1) సత్యనాట ప్రథమాం పేజీ 358.

3131 నత్యహరిశ్చంద్ర నాటకము - కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారు.

కాలములోనే అట్టి పుహాత్ములు కలరన గౌతమాది మునీశ్వరులు మనపేద చెప్పనేమో, మనపేరు చెప్పనేమో యని తమలో తాము తలచుట రక్తి కట్టినది. ఆ సభయందే నారదుడు హరిశ్చంద్రుడు చేయు యాగమునకై జనులందఱు నేగుచున్నారని తెలుపుట విశ్వామిత్రుని పథకమునకు నొందియైనది.

ఈ నాటకమునందు జాబాలి మార్కండేయుని శిష్యునిగా, గాలవుడు హరిశ్చంద్రునకు వేతుక చెలికాడగా వెలసిరి. ఇది సాధారణముగా హరిశ్చంద్ర నాటకములందు కానిరాదు. అంతియేగాక ద్వితీయాంకములో హరిశ్చంద్రుడు వేటకేగిన విషయము మార్కండేయ శిష్యునగు జాబాలి హరిశ్చంద్రుని చెలికాడగు గాలవుల స.భాషణ చేతనే తెలియుచున్నది. ఏ నాటకమునందును చెప్పబడిన విధముగా హరిశ్చంద్రుడు వేటకేగి వరాహమును తమనుచు మార్కండేయ మహర్షిని దర్శించెను. గౌరన కావ్యమందే గాక యనేక హరిశ్చంద్ర నాటకములందు కూడ హరిశ్చంద్రుడు వేటకేగినపుడు మహర్షి దర్శించినటులను ఆతడు విశ్వామిత్రుని యాశ్రమము సమీపింపఁబడని ప్రబోధించి నట్లును గలదు. తోహతాన్యుడే మృగమును జూచి ముచ్చట పడ హరిశ్చంద్రుడు బట్టుటకై దానిని వెంబడించి కొళికునాశ్రమమున ప్రవేశించెను. ఇచ్చట కూడ చెలికాడగు గాలవుడు రాజునకు తోడుగా వెడలెను. వీని సంభాషణలు హాస్యరసమును పోషించినవి.

“మీ కరావనము లిప్పుడే యిచ్చెదను గాని పేద బ్రాహ్మణుడను నన్నుమార్చి యొకరింక జూచి మరి బాణమును విడువుము. నా యుజ్జ ఫణములను నేను వచ్చినప్పు డిందివద్ద నా భార్యతో బెప్పియైనను రావేదు,” అని హరిశ్చంద్రునితో పలుకును. భయపడుచు వెనుకకు మరలి వచ్చిన గాలవుడు చంద్రమతితో “అమ్మా ! రాజుగారు నన్నిక్కడ దిగవిడిచి యెగుటచే నాకు భూతదయాపరులన్నమాట నేటికి సత్యమయినది. వారిక విన్ని లేళ్ళను జంపినను జంపనిండు. నే నదృష్టవంతుడను. గాతలి కడుపు చలువ చేతను నా భార్య మంగళసూత్ర బలము చేతనూ నేటికి వచ్చించుకొని వచ్చినాను.” అని పలికెను.

ఇందు యే నాటకమందును కానరాని విధముగ చంద్రమతి మొదలగు హరిశ్చంద్రుని కంతస్వరము తోడనే ధ్వని వినినది. దానికి ఇట్టి రాజు అలసి పోయినట్లును, హరిణము తప్పించుకొని పోయినట్లును, వారికి తెలిసినది.

చ॥ కరములు ఉస్సినాడ, కనుగందెను దేహము, జిహ్వా యెడెడున్.

చరణము లెఱ్ఱవారె, వదనమ్మున జెమ్మట గ్రమ్మె, నింతలో

దొరకెడు జింక యింక గడుదూరము నే బరుగెత్తజాల నీ

శరమున గూల్చువాడ నిమిషంబున నీ హరిణంబు నియ్యకన్

1 - ద్వి. అంకము.

ఇది రామానుజము ననుసరించి మాయాతేడ వర్ణన గౌరన కల్పించి పీఠేళలింగము పంతులుగారు దీనిని వర్ణించిరి.

ఇంతలో హరిశ్చంద్రుని శిష్యు డేతేంచి “ఓ రాజా తప్పించుకొని పోతినను తోరుడి. రాజ్య గర్వముచేత దేహము కొన్ని నీ వాళ్ళను మృగమును కొట్టిన మాట నేనిప్పుడే పోయి యనుష్ఠానమయిన తరువాత మా గురువులయిన విశ్వామిత్రుల వారితో నివేదించి నిన్నేమి చేయించెదన్ చూడు” మని పలికినట్లు కల్పింప బడినది.

కలగాంచిన హరిశ్చంద్రుడు పరితపింప చెలికాడగు గాంధుడు గానము చేసి హరిశ్చంద్రుని మనఃతాపము కొంత పోగొట్టినట్లు కల్పింపబడినది.

తదుపరి మాతంగ కన్యల ప్రవేశము జరిగెను. ఇతర కథలలో చెప్పిన హరిశ్చంద్రుడు “యాచకు లెప్పుడును రాజులను భజించువరము లడుగరాదు. ఇయ్యదగిన మఱి యేవస్తువు నయిన వేడు డిప్పించెదను” అని పలికెను. వారు వారి తాపము బాపుటకై హరిశ్చంద్రుని చల్లని కాగిత తోరిరి. దానికి రాజు ‘హరహరా’ యనుచు చెవులుమూసికొని వారిని సాగవంజ భటుల కాదేశించెను. వారా కన్యలను చాచమోదిరి. అప్పుడు హరిశ్చంద్రుడు

360 సత్యహరిశ్చంద్ర నాటకము-కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారు.

“ కొప్పులు వీడ మోమును గ్రొంజెమరెంతయు గూడ బాష్పముల్
కుప్పలు గూరి యూరి కనుగొల్కుల జాలగ నోడ, సయ్యెడన్
తొప్పు తొటంగి వాడ గవు నొక్కలు నల్లల నాడ జేడెలా
చొప్పున జూడు పోయెనరు శోకము రూపము తాల్చినట్లుగన్. ”

ద్వీ - 110 11 పేజీ.

అని పలికెను. ఇచ్చట పంతులుగా రెంతో చక్కగా నా కన్యల వర్ణన
గావించినారు.

ఆ కన్యలు విశ్వామిత్రుని పేరు పేర్కొనుటచే రాజు శంకించి యిది
యేదియో విశ్వామిత్రుని మాయయేమో నని తలంచెను. సత్యకీర్తి కూడ
వీరు కపట మానవులవలె నున్నారు. నిక్కంపు మాలెతలుగా దోచరని
తెలియజేసి రాజుకు తగిన మంత్రి యనిపించుకొనెను. ఇంతలో విశ్వామిత్రుడు
పండ్లు పటపట కొరుకుచు నేతెంచుచుండ హరిశ్చంద్రు డెదురేగి సాష్టాంగ
దండ వ్రణామ మొగరింప ముని తన పాదముచే వాని శిరమును తాకించెను.

ఇచ్చట విదూషకుడు విశ్వామిత్రుని చెయిదము అధిక్షేపించుచు
“ఓ బీద తాపనీ! మా రాజు వెట్టివాడయి బతిమాలుకొన్న కొలది నీ వంతకంతకు
బిట్ట బిగిలి మిట్టెక్కు చున్నావు. దయారేశము లేని నీ తపమెందుకు? జప
మెందుకు? చదువెందుకు? స్వాధ్యాయమెందుకు? కాల్పనా! యని నిందించుట
యెంతో సమంజసముగా నున్నది.

తృతీయాంకమునందు వ్రజల చిలావము, రాజు ఓదార్పు కరుణరస
భరితముగా వర్ణింపబడినవి. నక్షత్రకుని పాత్ర గౌరవ కథతోవలెనే వ్రవేశ
పెట్టబడినది. వారరణ్యమున పోవునపుడు దంతఘాతకుని మాయాముని
వేషము, అగ్నిహోత్ర సంఘటన గౌరవాదుల ననుకరించెను. భార్య
పుత్రుల నమ్మిన హరిశ్చంద్రుడు తన సత్యసంధత నిలబెట్టుకొనుటకై
చండాలున కమ్మడు పోవుట న్యాయమైన పనులన్నిటిని జేసెదనని పలికి తన
రాజత్వము నిలుపుకొనుటకై నేను స్వహస్తపాకము చేసుకొని తినుచు దూర
ముగ నుండి సేవచేయుట కంగీకరింపవలయునని వేడుకొనెను.(1)

హరిశ్చంద్రో పాఖ్యానము

పంచమాకమందు వీరదాసునకు సేవకునిగా మతుదాసుని పాత్ర కల్పింపబడినది. వీరిరువురి సంభాషణచే స్మశానవర్జనము గావింపబడినది. స్మశానమునకు వచ్చి బాలుని శవమును జూచిన చంద్రమతి యేడ్చు శంకర కవి కావ్యమందిట్లు కలదు.

“అకటా చేరెడు నెలకుం తగడె సప్తాంబోధి వేష్టిభవ
త్సకల ద్వీప కలాప భూప మకుటాంబల పద్మ రాగోజ్వల
ప్రకటా నర్గళ నిర్గళక్కిరణ శంభ త్పాదుడైనట్టి రా
జకుమారు డని యేడ్చె గన్నుగవ లశుల్కాల్వలై పాటగన్”

పై ఘట్టమున పంతులుగారి పద్యము శంకరకవి పద్యమును పోలి యుండుటచే వారు శంకరకవి కావ్యమును కూడ అనుసరించిరని చెప్పవచ్చు. చంద్రమతి హంసనారిగా దెలుపబడుటయే గాక ఆమె గళమందలి మంగళ సూత్రమును హరిశ్చంద్రుడు స్మశానమందు గుర్తించుట చేతనే నామె భర్తను గుర్తించినట్లు కలదు.

చంద్రమతి “ఈ రాత్రి యేలాగుననైన నగ్నికార్యము జరిగి ప్రభాత మగు లోపల నే నిట్లుచేరి బ్రాహ్మణ గృహిణికి పరిచర్య చేయునట్లు చేయుము.” అని దేవుని ప్రార్థించి భర్త కు తనయుని శవ మప్పగించి బయలుదేరినది. పుధ్యలో భీషణుడును, తామ్రాక్షుడును కలిసి మోసము చేయుదురు. వీరదాసునకే ఆమె శిరఃఖండనము చేయ ఆజ్ఞ వచ్చినది.

హరిశ్చంద్రుడు ఖడ్గమును ధరించి శ్రీహత్యా పాతకము కలుగకుండ ననుగ్రహింపుమని మాత్రమే వేడుకొనెను. ఇచ్చట హరిశ్చంద్రుని స్థిరత్వమును దృఢ సంకల్పమును తెలుపుచున్నది.

అట్టి సమయమున భీషణుడు ముమ్మారులు మోషించెను. ఇది యితర నాటకములందు కానరాదు. ఆ యవమానము భరించలేక నైన హరిశ్చంద్రుని సంకల్పము మారునని ఆ పాత్ర ప్రవేశ పెట్టబడినది.

2. శంకరకవి. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. పంచమాంకము.

262 సత్యహరిశ్చంద్ర నాటకము-కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారు

హరిశ్చంద్రుడు మరల ఖడ్గము నెత్తగా విశ్వామిత్రుడు డేతెంచి కరము బట్టి నిలిపినను రాజు స్థిరసంకల్పు డయ్యెను. అప్పుడు విశ్వామిత్రుడు “నీ సత్యసంధతకు మెచ్చినాను బొంకెలుగని వాడ వన్ని లోకములలో నీ వొక్కడవే” అని బాలుని నోటిలో నేదియో పోయగా లోహితాస్యుడు లేచి కూర్చుండును. ఇంతలో కాశీరా జచ్చటకు వచ్చుటయేగాక నక్షత్రకుడు రాజు కుమారుని తెచ్చి వారి కప్పగించును. ఇంతవరకు కథ జరిగిన పిమ్మట శివపార్వతులు ప్రత్యక్ష మగుదురు. జరుగవలసిన దంతయు విశ్వామిత్రుడే జరిపించి హరిశ్చంద్రుని మనోతాపము వాపిన పిమ్మట నా యాదిదంపతుల ధర్మ నావశ్యకత కానరాదు. ఇచ్చట నారాజదంపతులు తమ మానసములు ధర్మము నందే తగుల్కొనునటుల వరమిమ్మని వేడుకొందురు. తదుపరి రాజయోధ్యకు తిరిగివచ్చును.

ఈవిధముగ యీతడు పూర్వకావ్యకథను నాటక రూపమున ప్రకటింపినను స్వల్పమైన మార్పులను మాత్రమే ఇందు ప్రవేశపెట్టెను. అచ్చటచ్చట నిండలి పద్యములు శంకరకవి కావ్యమును బోలి యున్నవి. హరిశ్చంద్రుడు కాళిడవిలో కాలానని తనప్రియ దేవేరిని గాంచి

సీ॥ పికనాదముల కింత భీతిల్లి పఱచెదు

పులుల యార్పుల కెట్లు నిలిచె దీవు?

విరితోటలో నింత విహరింప నలసెదు

నట్టడవుల నెట్లు నడచెదీవు

శశికాంతములపైనె చరణముల్ కందును

మొనరాళ్ళపై నెట్లు మోపె దీవు?

పసిడిమేడల మెట్టపయి నెక్క నోడెద

విచటి మెట్టుల నెట్లు లెక్కె దీవు?

॥గీ॥ అలరు దీగె యింత డొలకఁ ద్రోయగ లేవు

పాటుపొడల నెట్లు దూటె దీవు?

కేళి శుకముఁ దడవు కేలఁదాల్చుగలేవు

కొడుకు నెట్లు వహించినడతు వీవు?

సత్యహర్షింద్ర. ద్వితీయాంకము.

ఈ వర్ణన శంకరకవి పద్యవర్ణనను బోలియున్నది. (1)

ఇట్టి మహానుభావుని గూర్చి యాతని శిష్యుడగు సెట్టి లక్ష్మీనరసింహముఁ గారి చిత్ర హరిశ్చంద్రీయము నాటక ప్రస్తావనలో సూత్రదాసుడు, సత్య హరిశ్చంద్ర నాటక గ్రంథకర్త జగద్విదితుడు అని పేర్కొని పంతులుగారిని గూర్చి చక్కని సీనపద్యము పేర్కొనెను.

సీ॥ తెనుగు బాసాడెడు జనులు కల్గిన దేశ

ముల నెల్లనున్ పేరు మ్రోసె నెతడు ?

నంబు సంస్కరణంబు నల్పుట కెన్ని యా

పదలైన పొందుచు ముదిసె నెతడు ?

కోరి దొరతనంబు వారీయ రావు బ

హద్దరు బిరుదంబు నందె నెతడు ?

జగమెఱింగిన యట్టి జన్నిగట్టగుట సూ

చించి జందెము విసర్జించె నెతడు ?

మాడు మ్రాకులు మొలకెత్తు పోల్కి కాళ్ళ

ములు రచించుటయేకాక బోడితలలు

1. శంకర హరిశ్చం తృతీయాశ్వాసము. 363 పే;

సీ॥ బాసుర మణిమయ ప్రాసాద నిశ్శ్రేణు లెక్కంగనోప దీ యెందువదన

కోమల శశికాంత కుట్టిచున్దలములు మెట్టగనోప దీ మెలుగుబోణి

మందిరా రామ సీమా సమీపంబుల వివహరింప నోప దీ విద్యుమోక్షి

పోషిత తనద కీరపోతంబుఁగెంగేల ధరింయిపనోప దీ హరిణనయన

నగము లేరితి నారోహణంబు జేసి మొనసి యేమాడ్కి శయనించి మెరిపనేల

భయద కాంతార భూము లెబ్బంగి దఱసి కొడుకు.....

364 సత్యహరిశ్చంద్ర నాటకము - కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారు.

మరల మొలకెత్తఁ జేసిన మాన్యుడెతడు 2

కందుకూరి వీరేశలింగం బతండు ॥

అని పేర్కొనుటయే గాక మన సెట్టి వీరేశలింగము గారికి ఆఱు నెలలు శిష్యుడయ్యెనని తెలిపెను. అంతియేగాక వారి శావ్యమును గూర్చి తెలుపుచు గురువుగారి గ్రంథము నీతులు బోధించుచుండును శిష్యుని గ్రంథ మేడ్చినట్లే ఉండును అని నిర్భయముగా తెలిపెను.

మొదట వీరేశలింగము పంతులుగారే ఇంద్ర సభలో సత్యమును గూర్చిన చర్చ ప్రవేశపెట్టెరని తలంపవచ్చును. ఆ విషయమును గూర్చి శ్రీ కోలాచలం శ్రీనివాసరావుగారు తమ సత్య హరిశ్చంద్రీయము నాటకో పోద్భూతములో నిట్లు పేర్కొనినారు.

ఇంద్ర సభలో సత్యమును గుఱించిన కారణంబు బ్రహ్మశ్రీ వీరేశలింగం పంతులువారు తమ నాటకములలో నూతనముగ గల్పించినారు. ఆ కారణంబు జక్కగ నుండెను అని వారి కల్పన సమంజసముగా నున్నదని పేర్కొనుటయేగాక తమ నాటకములో దాని ననుసరించినటుల పేర్కొనినారు. ఈ విధముగ పంతులుగారి నాటకము నాటి కాలమున ప్రజాదరణము నొంది తరువాతి వారికి ఒజ్జ బంతియై యొప్పినది.

(1) చిత్ర హరిశ్చంద్రీయము. సెట్టి లక్ష్మీనరసింహము. నిశాఖ పట్నము 1913.

(2) చిత్ర హరిశ్చంద్రీయము ప్రస్తావన పేజీ. 21. పద్య-6

(3) " " " 5

(4) " " " "

(1) సత్య హరిశ్చంద్రీయము. కోలాచలం శ్రీనివాసరావు. వారి శ్లోకపుస్తకమునకు శత్రువు రావుదే ప్రకటించబడినది. రెండవకూర్పు 1920.

సత్యహరిశ్చంద్రీయము:

కీ॥ శే॥ కోలాచలం శ్రీనివాసరావు¹

ఈతడు మునిసిప్ కోర్టు వకీలుగా నుండి పెక్కు కావ్యములను వ్రాయుట విశేషము. ఈతడు ఎక్కువగా నాటకములనే వ్రాసినట్లు పీఠికలో తెలుపబడినది. “సుకందని” స్వకపోల కల్పితముగను “సుఖమంజరి” చరిత్రాంశముగను ‘మచాలస’, ‘సీమంతిని’ పౌరాణిక కథలుగానే కాక “శిలా చిత్ర” “మైనూరు రాజ్యాభివృద్ధి”, “రూపంగద” మొదలగు పెక్కు నాటకములను రచించినట్లును అవి “సుమనోరమ” సభ వారిచే ప్రదర్శింపబడినట్లు తెలియుచున్నది. ఆ సభవారి కౌరికపైననే నీతడు హరిశ్చంద్ర నాటకమును రచించినట్లు పేర్కొనబడినది.

ఈతడు కోలచల మల్లినాథసూరి పంశమున విరూపాక్ష షేత్రమునకు సమీపముననుండు కామలాపురమును గ్రామమున క్రీస్తు శకం 1854 సం॥ జన్మించి 1911 వ సం॥న అస్తమించినట్లు తెలియుచున్నది. వీరు తమ పీఠికలో నాటక నూతనాంశములను గూర్చి తమ అభిప్రాయము పేర్కొనిరి. (1) బ్రహ్మశ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారు తమ నాటకములో ఇంద్ర సభలో సత్యమును గూర్చి వాదన ప్రవేశ పెట్టుట సమరసముగా నుండుటచే వానిని గ్రహించిరట.

1 సత్యహరిశ్చంద్రీయము. బళ్ళారి జిల్లా బళ్ళారి డిస్ట్రిక్టు మునిసిపల్ కోర్టు వకీలుగా నుండిన కీ. శే. కోలాచలంశ్రీనివాసరావుచే ప్రకటించబడినది. వారి జ్యేష్ఠ పుత్రుడగు కె. శత్రుఘ్నరావుచే రచింపబడినది. రెండవ కూర్పు. చెన్నపురి. టి. వి. చెల్లప్ప శాస్త్రి ముద్రాక్షరశాల 1920 శ 49 కృషదేవరాయ లైబ్రరీ.

2) చంద్రమతిని చంపుటకు రాజాజ్ఞ యమునదని యాసతీమణిని వీర దాసు డెఱింగి చంపుట సహజము కాదని సూచించిరట.

3) నక్షత్రక కాలకౌశిక పాత్ర సంభాషణలు హాస్యరస ప్రాధాన్యము గాక విషాదాశ్చద నాటకముగాన వారి సంభాషణలు గాంభీర్యముగా నుండ వలెనని పేర్కొనిరి.

4) చంద్రమతి పాత్రకు ప్రాధాన్యము కల్పింపబడినది. చంద్రమతి దాస్యమునకు కారణము వీరేశలింగం పంతులు గారు దుర్వాస శాపముని కల్పించుట జక్కగా నుండుటచే వీరనుకరించిరట. మరియు ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథలనుండి వీరు పూర్వజన్మ వృత్తాంతములను గ్రహించి నట్లు పేర్కొనిరి. వీరు నటకులలోని లోపములను గుర్తించిన నటనా ప్రాధాన్యమును గూర్చి యిట్లు పేర్కొనిరి. “నటనా సామర్థ్యంబు లభించుట కష్టతమము. వన్నెఁ బూసికొని రంగస్థానమున నిలిచిన మాత్రనే నేర్చిన మాటలు వచ్చును. దైవమిచ్చిన కంఠమెత్తి పాడుట వచ్చును గాని నటన రాదు. భాషనేర్చి-దాని రసము గ్రహించి, తన వేష గౌరవమును మఱవక-తన్ను తాను మరచి తనది వేషము కాదు తాను నిజముగ నే వేషము ధరించెనోయా మనుజుడని నమ్మి నటించిన వాడే నాటక పాత్రకు యోగ్యుడు”

ఇందు నాలుగంకములు మాత్రమే గలవు. అంకములలో రంగ విభజనము గలదు.

ఇది ఇతర హరిశ్చంద్ర నాటకముల వలెనే ఇంద్రసభతో ఆరంభమైనది. అందు హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగము వచ్చుట వేరు విధముగ మాత్రము జరిగినది. ఇంద్ర సభతో శుక్రసీతి చర్చ జరిగిన పిమ్మట యిందుడు భూలోక వాసుల కే సీతి సమ్మత మగునో యని అడుగ వశిష్ట విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదనలు, ప్రతిజ్ఞలు జరిగినవి. ఇందు నారద పాత్ర ప్రాధాన్యము కూడ కల్పింపబడినది. గౌరన కథవలె గాక నక్షత్రకుని

1 సత్య హరిశ్చంద్రీయము. కోలాచలం శ్రీనివాసరావు ఉపోద్ఘాతము

పాత్ర యింద్రసభనుండి ఆశ్రమమున కేగిన విశ్వామిత్రునితోపాటు ప్రవేశపెట్టబడి వానితో సంభాషణ కల్పింపబడినది. ఇచ్చట విశ్వామిత్రుడు తన సూర్యవంశ చక్రవర్తినే బాధింప వలసి వచ్చినందుకు విచారించినట్లు అందులకై నక్షత్రకుని నియోగించినట్లు చెప్పబడినది. హరిశ్చంద్రుని యాగము నకు వచ్చిన విశ్వామిత్రుడు ఎనుబదికోట్ల ధనమును దక్షిణగా కోరినట్లు మాత్రమే గలదు.

హరిశ్చంద్రుని సమీపించుటకు మాతంగ కన్యలు పోవుచుండ నక్షత్రకుడెదురై తనను వివాహ మాడుమని కోర వారంగీకరింపకపోగా “రాజవంశన ప్రాప్తిరస్తు” అని వెడలును. ఈ సంఘటన యితర హరిశ్చంద్ర నాటకములందు కానరాదు. అంతియేగాక ఇందు హరిశ్చంద్రుడే మాతంగ కన్యలను చూపి “వీరి దేహము కొరడా దెబ్బల మెత్తపఱచి యుత్తమ గుణంబు గలపి పంపు”మని చెప్పెను. అటుపిమ్మట హరిశ్చంద్రుడు సర్వమును ముసీశ్వరునకు దానము చేసి నగరము నుండి బహిష్కరింపబడి నప్పుడు కాశీ కేగెదనని కోరుట పితృదేవులు.

ఇటులనే భార్య నమ్మి, నామె కాలకౌశికునితో నేగుచుండ హరిశ్చంద్రుడు దుఃఖము పట్టజాలక తన కరవాలముతో పొడుచుకొనుటకు సిద్ధపడ చంద్రమతి ఓదార్చినట్లు కలదు. ఇది ఇతర కథలయందు కానరాదు. నక్షత్రకుడు హరిశ్చంద్రుని నమ్మటకు కాశీ క్షేత్ర మందలి హరిశ్చంద్ర ఘట్టమునకు తీసుకొని వెడలినట్లు కలదు. అచ్చట వీరబాహునిచే నమ్ముడు పోయిన హరిశ్చంద్రుని డాతనితో “నీయింట భుజింపను, అధర్మ పృతికి లోబడ” నని ఈ రెండు పనులు దప్ప మిగత పనులు చేసెదనని తెలుపుట యాతని ధృఢ చిత్తమునకు నిదర్శనము.

ఏ కథల యందును కానరాని విధముగ నిందు కాలకౌశికుడు తన దాసి యగు హంసనారి కొడుకు శప దహనమున కేగ నక్షత్రకుని సమీపించి “ఏమయ్యా ! మితారిక త్రెను జూపి హరిశ్చంద్రుని భార్యయని నాకు దాసి నంటకట్టితివి. నా దాసిని చూపెదవా లేక నా భార్య యొద్దకు ఈడ్చు

కాని పోదునా అని అడుగును. దానికి నక్షత్రకుడు “నేను నాలుగు దినములు బ్రతుకవలె ననుకొంటిని. అందుచే నీ భార్య యొద్దకు రా”నని సమాధానము చెప్పుచు ‘నదిగో హంసనారి’ యని చూపును. కాలకౌశికుడు దానిని బట్టి “రావే యింటికి మర్యాదతో” అనుచు ఈడ్చుచుండ వీరబాహుడు “ఈమె శిక్షింప దగినది నీవు వెడలు” మన “నేను బోలెడు ధనము పెట్టి కొంటిని. ఈమెను విడువ దగదు” అన నాతడు “నీవు దొంగతనముగ ధనికుడ వైతివని నే దలంచెద. ఈ దాసి నీయింట పగలు పనులు చేసి రాత్రి పరుల యిండ్లు జొచ్చి ధనము దోచును కాబోలు ధనార్జనకు మంచి యెత్తుగడ యెత్తితివి” అని చెప్పును. అందులకు కాలకౌశికుడు కోపించి “అధమజాతి విధవా! ఏమి కూసెదవు? నీవలె వెలివాడనై పీనుగుల సొమ్ము లవహరించి బ్రతుకు వాడను కాను. నా కులవృత్తి నే జరిపెద. నీవతె స్నాన సంభ్యావందనములు మాని పీనుగులా మోసి పిండములు దిని ధన మార్జించి బ్రతుకను కదా!” అని “శివ పంచాక్షరీ జపం బొనర్చి నిన్నొక దెబ్బన భన్మము చేసెద” అనుచుండ భీషణుడు “స్వామీ ఈమె శిరంబు నరకుండని నాజ్ఞ యైనది మీ రడ్డిచే కాని మిమ్ముఁ బట్టి కట్టి తీసుకు పోదుము” అన నాతడు భయపడి “నివడి వార నా భార్యకు చెప్పి నన్ను కాపాడు” డని బ్రతిమాలును. ఈ సంఘటన మరే కథలయందు కానరాదు.

ఇందు హరిశ్చంద్రుడు భార్యను నరకుటకై కత్తి యెత్తగనే విశ్వామిత్రుడు వచ్చి వారించినను వినక నరకుటకు వుద్యుక్తుడు కాగా శివుడు ప్రత్యక్ష మైనట్లును నాతడు అందరి పూర్వజన్మ వృత్తాంతములు దెల్పి తిరిగి రాజధానికి పంపినట్లును కలదు. నాటకములలో నెచ్చటను ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథ కానరాదు. ఇందు నక్షత్రకుని హరిశ్చంద్రునకు ముంత్రిగా శివుడే నియోగించెను.

ఈవిధముగ యీ నాటకము నందు యెన్నియో కార్తీత విషయములు ప్రవేశ పెట్టినను నవి సహజములై కథాగతికి వోహదము చేసినవి. అనాటి కాలమున నిది మిక్కిలి ప్రఖ్యాతి వహించిన నాటకమే గాక “సుమనోరమ సభ” వారిచే ప్రదర్శింప బడిన ప్రసిద్ధ నాటకమని చెప్పవచ్చును.

హరిశ్చంద్ర నాటకము - నాదెళ్ళ పురుషోత్తమ కవి

ఈ నాటకము నాదెళ్ళ పురుషోత్తమ కవిచే రచింప బడినది. ఈతడు ప్రతికాధిపతిగా, నేషనల్ థియేటర్ గ్రంథకర్తగా పేర్కొన బడినాడు. ఈ నాటకము శ్రీ మేథా దక్షిణామూర్తికి అంకితము చేయబడినది.

ఇది యాధునిక నాటకాను సరణియై నాంది ప్రస్థావనలు లేక యంక విభజనకు బదులుగ రంగవిభజనము కలిగి యున్నది. నాటకాంతమున భరత వాక్యమునకు బదులుగ ఫలితార్థ అశీర్వాచనము చెప్పబడినది.

“అల్ల శ్రీమన్న హేశ్వరానుగ్రహంబుననే ఈ చరిత్రము పూర్వముగా గ్రహించు వారెల్లరును ధర్మవర్తులై ధన్యాత్ములై ఆ చంద్రమతీ హరి శ్చంద్రుల ప్రవర్తనలు వారివలె నుఖులై కీర్తివంతులై పరమేశ్వర పాత్రులై యుండెదరు గావుత. శ్రీ మేథా దక్షిణామూర్తి దేవతార్పణ మస్తు” అని భరతవాక్య సరణిని పేర్కొన బడినది. ఇందు సంభాషణలు తేట తెనుగులో వ్రాయబడి యున్నవి. వశిష్ట విశ్వామిత్రుల శపథములను బహిరించిన ఇది తెలియగలదు.

వశిష్ట: “నీవు పలుమాట కన్నెట్టజేసి కడుపు మంట పట్టజాలక అసూయతో నన్నెంచు నా బ్రహ్మత్వము విడనాడి యీ జందెము వూడ తెరికి షేరము చేయించుకొని స్మశానపు డుమ్ము మేన బూసికొని వుట్ట చేబూని

-
1. హరిశ్చంద్ర నాటకము- ఇది బుధవిధేయ పత్రికాధి పతియు నేషనల్ థియేటర్ గ్రంథకర్తయు నగు నాదెళ్ళ పురుషోత్తమకవి. ఈ గ్రంథము ముందుపేజీలు జీర్ణమగుటచే కొన్ని వివరములు తెలియుట లేదు. మొత్తము 196 పేజీలలో కథ కలదు.

గాడిద నెక్కి పక్షిణ ముఖముగా బోయెద. యత్నము విఫలమయిన నీ వేమయ్యదచో తెలుపుము.¹

ఈ నిధముగా సంభాషణములు తేలిక భావతో వ్రాయబడినను నొక్కచో కడు దీర్ఘములై వర్ణనా యుక్తములై యున్నవి. ఇంద్ర సభలో కపథములకు ముందు జేయబడిన భగవద్ విశ్వామిత్రుల సంభాషణము హరిశ్చంద్ర సత్యకీర్తుల సంభాషణముతో నాటి ప్రజల సుఖజీవనత్యము తెలియగలదు.

కొన్ని పట్టుల సంభాషణము లో కొంత నాతుర్కము కూడ కాన్పించుచున్నది. విశ్వామిత్రుడు కోరిన ధన మిచ్చెదనని నొప్పుకొనిన పిమ్మట విశ్వామిత్రుడు “నాకది యిప్పుడు అక్కరలేదు, నీ వాగ్ధామే నాకు ఆ ద్రవ్య దానముకంటె వేయిరెట్లెక్కువ. ఇక నేను పోయి తగు యుత్తిక్కులను చూచుకొనుట తగు ముహూర్తము నిశ్చయించుకొనుట మున్నగు ప్రయత్నము లందురడెదను.” అని సమాధాన మిచ్చుట యెంతో నేర్పరితనమును హాసించుచున్నది.

నాటకములో స్వల్పమార్పులు మాత్రము కాన్పించుచున్నవి. హరిశ్చంద్రుడు వేటకు వెళ్ళుటకు నిశ్చయించి చంద్రమతిని సమీపించి “ప్రాణ నాయకీ, నీ చుడి యెట్టిదో నా మనస్సునీదేకదా? నిన్ను పదలి నేను మాత్రము కండగలనా? ఎంత కాలము పట్టునో యచ్చట” అని తెలియపరచుట సాధారణముగా హరిశ్చంద్ర నాటకములలో కానరాదు. అటులనే వేటకు బయలుదేరిన హరిశ్చంద్రునకు పల్లెప్రజలు స్వాగత మిచ్చుటయు కానరాదు.

ఈ నాటకమునందు మధ్యలో సందియని చెప్పబడి జరుగుచున్న కథ కవిచే చెప్పబడియున్నది. “అంతట లోహితాస్య సహేతులై చంద్రమతి హరిశ్చంద్రులును మహేశ్వర సాన్నిధ్యంబున నిలిపి పట్టాభిషేకము చేయగా దేవతలందరు నానందించి యాశీర్వాదించి యంతర్హతులైరి. ఈ వాతల నెఱింగిన సత్యకీర్తి విశ్వామిత్రాజ్ఞులన హరిశ్చంద్ర చక్రవర్తి నెదుర్కొన

1. ప్రథమరంగము. స్వర్గము - పేజీ-14.

బోయి సింహాసనాసీనుం జేయగా వదునాటుగు మహాయుగము లీ భూలోకంబున పాలించి పిమ్మట దేవేంద్రార్థ సింహాసనస్థుడయి దేవాధినాయకత్వము వహింపగలిగెను. నాటకాదిని రాగతాళములతో పాటలు వ్రాయబడియున్నవి. అందు హిందీలో ప్రార్థన కూడ కలదు.

శ్రీ కలాభిలాషక కావ్యమాలిక 9

శ్రీ చిత్ర హరిశ్చంద్రీయము నాటకము. 1

(నెట్టి లక్ష్మీనరసింహము)

ఇది యారంకముల నాటకము. రంగ విభజనము కలిగి మిగిలిన విస్తారమై 179 పేజీలవరకు నాటకమున్నది. కలాభిలాషక కావ్యమాలిక సంపాదకులు మారేపల్లి రామచంద్రశాస్త్రిగారు తమ మిత్రులగు నెట్టి లక్ష్మీనరసింహము నాయకుగారి హరిశ్చంద్ర కావ్యమును గూర్చి యిట్లు పేర్కొనిరి. “చిత్ర హరిశ్చంద్రీయము మా కావ్యమాలికలోని తొమ్మిదవ పుష్పము. నక్షత్రకుని జననము మొదలగు చిత్రములచేత గ్రంథనామము స్వార్థకము. హరిశ్చంద్ర కథ నింతకు పూర్వమే పలువురు నాటక రూపమున రచించియున్నను ఇది వెలువడుటకు కారణము దాని గౌరవమే.” 2

ఈ కావ్యము తమమిత్రుల యాదేశము పై నను లక్ష్మీనరసింహముగారు రచించినట్లు తెలియుచున్నది. కావ్యములో ఎలెనే నిందు నాందికి ముందుగ అరతారిక కలదు. ఇందు సుమారు యేబది గద్యపద్యములు గలవు. మృత్యుంజయున కీ నాటక మంకితమొసంగుటచే యీశ్వర ప్రార్థన కలదు. అనంతరము క్షిరాబ్ధిని మధించుట, శివుడు గళమున గరళమును మింగుట మొదలగు విషయము లిందు వర్ణింపబడినవి. వర్తమాంకమున నాందీ ప్రస్తావనలు గలవు.

(1) శ్రీ కలాభిలాషక కావ్యమాలిక శ్రీ చిత్ర హరిశ్చంద్రీయము. (నాటకము.) నెట్టి లక్ష్మీనరసింహము. బి. ఎ. ఎల్. టి. విశాఖపట్టణము. విజయ రామచంద్ర ముద్రాక్షర శాల, విశాఖపట్టణం. 1913.

(2) పీఠిక చిత్ర హరిశ్చంద్రీయము. మారేపల్లి రామచంద్రశాస్త్రి.

ప్రస్తావనలో సంభాషణ కొంతవరకు చిత్రముగనే కలదు. ఇందు చిత్ర హరిశ్చంద్ర శబ్ద మిట్లు విమర్శింపబడినది.

మరిష: “బద్ధకములో నా పెద్దన్న, ఇతడు తన నాటకమునకు” ‘చిత్ర హరిశ్చంద్రీయ’ మని యెందుచేత పేరు పెట్టినాడు? ఇందలి చిత్రములేమి?”

సూత్ర: “ఇది అతని నడిగి నేను తెలుసుకున్నాను. బద్ధకులలో బద్ధకుడగు తాను ఒళ్లు పంచి వ్రాయుటయే చిత్రములలో చిత్రమట, అందుచేత తన నాటకము చిత్ర హరిశ్చంద్రీయమట.” అని హాస్యముగా వర్ణించిరి. వీడు వీరేశలింగము పంతులుగారికి శిష్యులట.

మరిష: “వీరేశలింగముగారి గ్రంథము నీతులు బోధించుచుండును శిష్యుని గంభీర మేడ్చినట్లే యుండును.”

సూత్ర: నెట్టి నేరు, లింగము పదిసేర్లు” అర్చ సామెతనుబట్టి వీరిపేరులే తారతమ్యమును నిర్ణయించును. శూద్రుడైన లక్ష్మీనరసింహము బ్రాహ్మణాగ్ర గణ్యుడైన వీరేశలింగముగారి పాద సేవకే అర్హుడు”¹

అని వీరేశలింగముగారిపై గల అభిమానము తెలియజేసెను.

ప్రస్తావనాంతమందు కూడ పాత్రసూచన చిత్రముగా చేయబడినది.

సూత్రధారుడు పండితుల యెడట నిండు సభలో పాట పాడుటకు హాసీషు చర్చుడు కాడని తెలుపుచు-

“అంధకారంబు నలుదిక్కు లావరించి
యున్నపుడె గుడ్డగూబ తా నన్నిదిశల
కరిగి రాత్రుల సంతోషమందు, పగలు
కేళికాంధత చాల జగత్ప్రసిద్ధి”²

అని గుడ్డగూబ పగటి అంధత్వమును పేర్కొనెను. ఈ పద్యము విశ్వామిత్రుడు వినునట్లుచేసి తెరవెనుక నుండి “ఎచటరా వశిష్ఠునివలె

1 చిత్ర హరిశ్చంద్రీయ ప్రస్తావన పే. పీ 11.

పేలుచు మాయందు గుడ్డితన మారోపించుచున్నాడు?" అని అరచుచున్న విశ్వామిత్రుని పాత్రను ప్రవేశ పెట్టెను.

ఇందలి ప్రథమాంకము యింద్రసభతో ప్రారంభముగాక యింద్ర సభనుండి తిరిగి వచ్చిన విశ్వామిత్రుడు వశిష్ఠునిపై గల కోపమును హర్షింపుదుని వ్రాంకించు నుపాయాన్వేషణముతో ప్రారంభమైంది. ఇచ్చట నక్షత్రకుడు విశ్వామిత్రుని శిష్యుడు గాడు. అతని కోపము జటనుండి కేలము హరిశ్చంద్రుని వ్రాంకించి బాధించుటకై విశ్వామిత్రునకు సహాయముగా నవతరించెను.

ఆ. వె॥ "మునుపు నక్షయజ్ఞమును నెఱచుటకయి

రుద్రుజడల పీఠభద్రుఁడవత

రించి నట్లుగా హరిశ్చంద్రుని సత్యత

చెరప నాదు జడల శిష్యు, పుట్టు." 1

అని విశ్వామిత్రుడు తన జట నూడబెరికి నేల వేసి కొట్టగా, "స్వామీ పుట్టినాను" అనుచు శిష్యు డవతరించినాడు. ఈ శిష్యుడు క్షత్రియులకు తగిన పౌరుష కార్యములందు నియోగింప బడుటచే నీతనికి నక్షత్రకుడని గురువు సార్థక నామ మొసంగెను.

కాని శిష్యుడు తాను నక్షత్రకుడయిన తన జన్మకు కారణ భూతుడైన విశ్వామిత్రుడు కూడ క్షత్రియుడని పిలువబడునని కారణము తెలిపి తాను నక్షత్రకుడని తెలుపుట యెంతయో యుచితముగా నున్నది. అంతియేగాక తాను నక్షత్రకు డగుటచే, బ్రాహ్మణు డగుటచే హరిశ్చంద్రుని బాధించుట కంత నుపయోగించక పోవచ్చును గాన శ్రీలనుకూడ తనకు తోడుగ సృజించమని కోరెను. వెంటనే విశ్వామిత్రుడు.

"శివుని దాసుగాగ చేసికొనగ విష్ణు

కాల పుట్టిపట్టి గంగ భంగి

నాదు కాలపుట్టు నాతి, హరిశ్చంద్రుని

దాసుగాగ నీకు చేసికొనగ"

అనుచు నేలమీద తన్నగా మాలెతలు జన్మించిరి. ఇదికూడ నిందు విచిత్రమే. ఈ విషయము ఇతర హరిశ్చంద్ర నాటకములందు కానరాకున్నది. వీ రిరువురకు

“సుమనసులు మదురాధర సుధను గోళు
చున్న కొలడిని కళలు తగ్గొందకుండ
నధికమౌ యీనెలంత యాననములు
చంద్రునకు మతికలిగింపజాలుగాదె”¹

అని అర్థవంతముగా నక్షత్రముడే “చంద్ర”, మతి” యని నానుము తొసంగెను.

ద్వితీయ రంగములో యజ్ఞము చేయు హరిశ్చంద్రునితో ప్రాశంభ మైనది. ఇందు గణపతి పాత్ర విదూషక పాత్రగా హాస్యముకై సృజింప బడినది. ఇతర కథలలో ఎలెనే నిందుకూడ విశ్వామిత్రుడు ఏనుగుమీద మనుష్యుడు నిలుపబడి రత్నమును గోటితో మీటినంత పొడుగు బంగారు నాణెముల కుప్పను కోరెను. గణపతి ధనాగారము శూన్యమైనదని తెలిపెను. విశ్వామిత్రుడు రాజా నీవు లేదనిన వెళ్లెద ననెను. ఇచ్చటనే హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధతకు పరీక్ష పెట్టెను. రా జెట్లయినను తీర్చెద ననెను. విశ్వామిత్రుడు బెదిరించినను రాజు మాట విడువలేదు. ఇచ్చట త్రిశంకుపాత్రకూడ సృజింపబడినది. తన మాటను కాదని సత్యసంధుడై నిలబడిన హరిశ్చంద్రుని సంతమునకు త్రిశంకుని స్వర్గమునుండి తోసివేతునని బెదిరించి యెట్లయినను తనయునిచే అబద్ధ మాడించునట్లు చేయుమనితెలిపెను. త్రిశంకుడు వచ్చి యెంత విచారించినను తనయుడు మాట తప్ప లేదు. ఇందు హరిశ్చంద్రుని కుమారుడు గౌరనాదుల కథలోవలె రోహితాశ్వుడు గాక రోహితాశ్వుడుగానే పేర్కొనబడినది.² కోపముతో విశ్వామిత్రుడు శిష్యుని వెంటనిడుకొని యేగెను. హరిశ్చంద్రుడు వశ్మిని జూచుటకై యరణ్యమున కేగుటకు నిశ్చయించు

1 చిత్ర హరిశ్చ. పృ. పృ. రం. పేజీ. 13. పద్యం. 19.

2 “చిత్రహ. పృ అం. ద్వి. రం పే. జీ. 21 హరి: తండ్రి దేవతల కరుణవలన రోహితాశ్వుడను పౌత్రుడు మీ కొకడు కలడు.”

కొనెను. తదుపరి ద్వితీయాంకములో కాకి, సరస, కోకిల అను పాత్రలు అర్థవంతముగా కల్పింపబడినవి. వీరి సంభాషణ వలన చంద్రమతి పీడ కలలు గాంచుచున్నదని నందుచే ఆరుంధరీదేవిని పూజించుటకై చంద్రమతికూడ భర్తతో నడవికి యేగుచున్నట్లు తెలియు చున్నది.

వేటకేగిన హరిశ్చంద్రుడు గణపతితో పరివారమునకు దూరమున తిరుగుచుండ మధ్యలో ఉద్యానవన మొక్కటి చూచెను. చల్లని పిల్లవాయువు లకు ముగ్ధులైరి. ఇంతలో చంద్రమతి పాడుచు యేతెంచెను. వారు వాల్మీకికి మనుమనాండ్రమని తెలుపుట విశేషము. కామములో మితిమీరిన కన్యలు తమ తాపము తీర్చుమని రాజును వేధింప సాగిరి. అప్పుడు గణపతి మాలెత లతో “మీ బుగ్గ లెంప పొడుంపాత్ర నూటి నూటిన నా చేతిమీద కాసిన వీటిని కాయలంటారు ఇవి రెండు కలిసే లెంపకాయ లవుతవి. కలుపమంటారేమో చూడండి” అనుచు హాస్యముగా పలికెను. ఇందు గణపతే వారిని కొట్టి బాధించినట్లు కలదు. సాధారణముగా నాటకములలో మంత్రీయగు సత్యకీర్తి రాజు ననుసరించినట్లు కలదు కాని యిందు ‘గణపతి’ పాత్ర కల్పింప బడినది. చంద్రమతి అసమాన సౌందర్యవతి. మాలెతలు యీమెను చూచి ఆశ్చర్య చకితులైరి.

ఇందు హరిశ్చంద్రుడు తన సత్యసంధత నిలబెట్టుకొనుటకై సమస్త మును ఎదలి ప్రత్యేకముగా కాశీక్షేత్రమున కేగెదనని తెలుపుచు, “అక్కడ అనేకులు తీర్థయాత్రకై వచ్చుచుందురు. వారిలో ఎవ్వరో నన్ను కొనుక్కొని అయినను మీ అప్పు తీర్చవచ్చును. ఆలాగును తీర్చలేనియెడల కాశీ విశ్వేశ్వరస్వామి నన్నిధిని తల బద్ధిలుకొట్టుకొందును”. అని ప్రతిజ్ఞ చేసెను.

తిరిగి వెడలిన విశ్వామిత్రుడు సాధువైన హరిశ్చంద్రుని బాధించుటకు విచారించుచుండెను. కాని కర్తవ్య పరాయణుడై “కోపంపు రక్కసి వడిగ పుట్టి తోడుపడుము నాకు” అని విశ్వామిత్రుడు కోరెను. తన దంత ఘాతం వల్ల జన్మించుటచే నాటడు దంతఘాతుడని, సంధ్యాకాలంలో జన్మించుటచే రాక్షసుడని విశ్వామిత్రుడే పేర్కొనెను. కాననమునకేగు రాజువెంట గణపతి కూడ గలడు. ముందు కార్చిచ్చును దాటిన పిమ్మటనే వీరు మాయా మునీశ్వరుని దర్శించినట్లు గలదు.

ఇందు నాపేరు నాది కావని చెప్పికొన్ననే కాని కార్చిచ్చును దాటుట కక్కమని నెఱింగించిన అగ్ని చల్లాచనని కలదు. తుదకు చంద్రమతియే అందరను దాటించినది.

ఇందు విశ్వామిత్రుడే కాలకౌశిక వేషమును, దంతఘాతుడే కలహకంఠి వేషమును ధరించినటుల కలదు. ఇందునూ హరిశ్చంద్రుడు చంద్రమతి గళమందలి మంగళసూత్రమునుచూచి గుర్తించుటచే చంద్రమతి తనభర్తనుగుర్తించినది. స్వభావమునకు కూడి రోహితుని చెలికాండ్రు వచ్చి మూర్ఛిల్లిన హరిశ్చంద్రుని చూచి కన్నులెక్కి పట్టించి తెలివి తెప్పించినటుల కలదు. వీరబాహుడు శావముచే వచ్చిన యముడని వివరకు విశ్వామిత్రుడే తెలిపెను. హరిశ్చంద్రుడు సుదామముతో తిరిగి రాజ్యపాలనకు వచ్చెను.

ఈ విధముగా నిండు కొన్ని సంఘటనలతో కొన్ని పాత్రల కల్పిత కథలో వికర్షణగా రచింపబడినది.

ఇందిరి సంభాషణలు, పద్యములును చమత్కారయుతమై యుప్పి నవి. ఈ నాటకమును గూర్చి అప్పారావు గారిట్లు పేర్కొనిరి. ¹

“వీరి చిత్ర హరిశ్చంద్రీయము (1913) నందలి కథ. ప్రాచీన మైనది. కాని బద్ధకులలో బద్ధకుడగు తాను ఒడలు వంచి వ్రాయుటయే చిత్ర ములలో చిత్రమట. అందుచేతనే తన నాటకము చిత్ర హరిశ్చంద్రీయ మైనట్లు సూత్రధారునిచే చెప్పించినాడు. కాని నిజముగా ఇందు ప్రతి

1. తెలుగు నాటకవికాసము - పి. యస్. ఆర్. అప్పారావుగారు పేజీ 308

సన్నివేశమందును ఒక్కొక్క చిత్రమును వీరు కల్పించి యున్నారు. విశ్వామిత్ర పశిష్టుల సంవాదమును సూత్రవారుడే సూచించినాడు. నాటక ప్రారంభమందు విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని సాధింప నమర్తుడైన శిష్యుని సక్షత్రకుని-రుద్రుడు తన జటలనుంచి వీరభద్రుని పుట్టించినట్లు పుట్టించును.

హరిశ్చంద్ర - నాటకము. ఎస్. భవానందము పిల్లె.

ఈ నాటకము ఎస్. భవానందము పిల్లెగారిచే రచింపబడినది. నాటకమునందు వారి అభిప్రాయము తెలియపరుచుటయే గాక ప్రతి యంకమునందలి సారాంశమును పేర్కొనిరి. మొత్తము 118 పేజీల పెద్ద నాటకము. ఇంక పెద్ద నాటకము తెలుగున మరిలేదనియే చెప్పవలెను. అంకమునందు రంగవిభజనము కలదు.

మన దేశస్థులు పురాణ కథలను వినుటయందు చదువుటయందు నాసక్తి గలవారగుటచే హరిశ్చంద్రుని చరిత్ర వ్రాయుటకు ప్రారంభించి కాలానుగుణముగా కథలో మార్పులు చేసినని పేర్కొనినాడు. “మనదేశస్థులు పురాతన చరిత్రముల యందును మిక్కిలి యాదరము గలవారై పలుమాఱు వారిని జదువుట యందును వినుట యందును గొంచెమైనను స్తోమరితనము లేక యుండుట నై సర్గిక మగుటచే వారలకీ యుత్తమ పురుషుని చరిత్రమును గాలానుసారముగా బొందుపఱచి వ్రాయుట ముఖ్యమని తోచుటచే నందులకై లేఖినిని “పేరేపించుచున్నాను” అని యుపోద్ఘాతమునందు పేర్కొనిరి. ఈనాటకము హరిశ్చంద్రుని సత్ప్రసంధత నిరూపించు యోగము నిధిదేశ సన్నివేశములు సంభాషణలు పాత్రలు మార్చివేయఁజేసెను. నాటక ప్రారంభమునకు పూర్వరథ కూడ యిందే నివ్వఁబడినది ఇందు పూర్వకథగా హరిశ్చంద్రుని వివాహము తోహతాన్ముని అశ్వము పేర్కొనబడినది.

కోసలదేశమునకు ముఖ్యపట్టణముగ అయోధ్యను నాచునరు చక్రవర్తులతో మొదటివాడగు హరిశ్చంద్ర మహారాజు పాలించుచుండెను. కొంత మంది మునులు వచ్చి కన్యాకుబ్జమును పేరుగల రాజ్యమున కధీశ్వరుడగు చంద్రదయదను మహారాజు తపస్సిద్ధివలన బడసిన చంద్రమతి యను కన్యాయయొక్క గూఢ లావణ్యాదులను గుణాతిశయమును వర్ణించి వివాహ మాడుమని కోరిరి. వెంటనే రాజు బయనమై యా పట్టణము చేరెను.

“జన్మాంతరాధి కృతకర్మ విపాక జన్మై
బోన్మీలతి క్వచన కస్యచ నానురాగః”

అను వ్యాయము చొప్పున చర్మదమతి రాజు కంతమున హారముంచెను. స్వయంవరమునకు వచ్చిన రాజకొంఠము తిరిగి వెళ్ళిరి. అమెను వివాహమాడి కొన్ని దినము లచ్చటనే యుండి రాజు భార్యసమేతుడై పట్టణమునకు తిరిగి వచ్చెను. కొన్ని దినములకు దేవదాసు యను పుత్రుడు జన్మించెను.

తదుపరే దేవేంద్రుని కొలువున జరిగిన వశిష్ట విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదముల వలన విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని నొక కంట కనిపెట్టుచుండెను. ఇది యిట్లురథగా యయోధ్యా పట్టణ సమీపమున నున్న యడవికి సమీపము దర్బలు మొదలగువాని కొఱకు వచ్చిన వశిష్ట విశ్వామిత్ర శిష్యులు ఒక చెలువు గట్టున గలసికొనిరి. ఇచ్చటనుండి ప్రథమాంక ప్రారంభము జరిగినది.

అట్లు కలసికొనిన శిష్యులు వాదోపవాదములు చేయగా అందు విశ్వామిత్రుని శిష్యు లోడిపోయి తమ గురువుతో ఆ సంగతి తెలియ జెప్పగా నాతడు హరిశ్చంద్రుని జూడ బోయెనని చెప్పబడినది ఇచ్చట వారి శిష్యుల వాదనకు విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని గృహమున కేగుటకు లగిన సంబంధము కానరాదు. అచ్చట విశ్వామిత్రుడు నూరులక్షల సువర్ణములు మాత్రమే కోరినట్లు చెప్పబడినది. తదుపరి హరిశ్చంద్రుడు సర్వరాజ్యమును విశ్వామిత్రునకు దానముజేసి వాణ్ణాన ధనమునకై కాననముల కేగుచుండ తల్లియగు చిత్రరేఖ కొడుకును విడువలేక వెంబడింపగా రాజు తల్లి నోదార్చి తిరిగి పంపినట్లు చెప్పబడినది. ఈ తల్లి పాత్ర మరి యే హరిశ్చంద్ర కథయందును కానరాదు. రాజును వెంబడించు నక్షత్రకునకు బనులుగ నక్షత్రేశుడని మార్పబడినది. వారు యరణ్యమున పోవుచుండగా నక్షత్రేశుడు యాకలియని వారిని బాధించుచుండ పరమానందుడనువాడు వచ్చి మీ తల్లి మూర్ఛబోయినది. పట్టణమునకు తిరిగి రమ్మని ప్రార్థయపడెను. రాజు ఋణము తీర్చనిదే నగరమునకు ప్రవేశింపనని చెప్పి సరయూనది గట్టెక్కెను. ఇంతలో మంత్రి మారువేషమున వారిని గలసెను.

వారు ముందుకు బోవుచు నొక పెద్ద గుహోద్వారమును జూచి నాద్వారము గుండా బయటకు వచ్చిరి. ఇచ్చట యీ మార్పులకు దగిన సమయము ప్రయోజనము లేకయే పర్జించెను. వారు గోమతీ తీరము చేరగా విశ్వామిత్రుని శిష్యుడొకడు మునివేషమున వచ్చి తల్లి డిక్కుమాలిన చావు వచ్చిన దనియు నయోధ్యకు తిరిగిరమ్మని చెప్పగా నందరు గోడుగోడున ఏడ్చిరి. రాజు మునివరుని ధనము చెల్లింపనిదే తిరిగి వెళ్ళనని చెప్పెను.

తదుపరి హరిశ్చంద్రుడు గంగానదిని చేరి స్నానమాచరించి నొక పనఁను ప్రవేశింపగా వైఖానసుడు, వశిధరుడు, సారంగుడు యను మువ్వురు వ్యక్తులు వచ్చి చంద్రమతి తండ్రి పరరాజులచే చంపబడెనని, ఆ రాజ్యము నేలుకొనమని బోధించిరి. కాని రాజామాటలను పెడచెవిని బెట్టి ముందుకు సాగి కాశీకేగెను.

ఇందు భేతాశుని సంఘటన, కార్పిచ్చు విషయము వదిలిపెట్టబడినదో రాజు మనస్సును పరీక్షించుటకై ప్రైవిధములగు సంఘటనలు కల్పింపబడి యీతని మనస్సు నాకర్షింప జేయుటకై నుపయోగించెను. కాని నర్వ రాజ్యమును ఆకారణముగా దానముజేసి ఆడినమాటకై అడవుల పాలైన స్థిర చిత్తున కిట్టి తేలిక సంఘటనలు చేకూర్చుటలో సమంజసము కానరాదు. ఇటు లనే కాశీక్షేత్రమున నక్షత్రేశుడు కడుపు నొప్పియని బాధపడ మంత్రి వైద్యుని బిలువ నాతడు రాజుతో రహస్యమని చెప్పి రోగి రోగము ప్రమాద కరమైనదని చెప్పెను. వెంటనే దొంగరోగము నశించెనని చెప్పబడినది.

ఇట్టి యాటంకములు దాటి వారు విశ్వేశ్వరుని దర్శించిరి. విశ్వామిత్రుని శిష్యుడొకడు తాను ధనము నిచ్చెదనని నమ్మిక పుట్టించి తానిచ్చు ద్రవ్యము రెండుదినములకు వన్నె తగ్గునని దెలుప రాజు సమ్మతింపక తిరిగి యొక సత్రమున ప్రవేశించెను. విశ్వామిత్రుని శిష్యుడే కాలకంఠ వేషము ధరించి చంద్రమతిని దాసిగా గొని నూరులక్షల సువర్ణము లిచ్చెదనని దెలి పెను. హరిశ్చంద్రు డాధరము గొని చంద్రమతిని విక్రయించగా దేవదాసు నితో కూడ నామె కాలకంఠుని వెంట నేగెను. ఆ ధనము గొనిన నక్షత్రకు డింకను లంచపు ధనము తనకు రావలసినదని హెచ్చరింపగా హరిశ్చంద్రుడే

తానమ్ముడు బోవుటకు సంసిద్ధుడయ్యెను. విశ్వామిత్రుని శిష్యుడే స్మశానము కాశీక్షేత్రమున నెర్పించి వీరబాహు రూపమున నచ్చటకు వచ్చి రాజుని కొని నక్షత్రేశ్వరుడు ధనమిచ్చి తనవెంట రాజును స్మశానమునకు దీసికొని పోయెను.

కాలకంఠుని గృహమున చంద్రమతి దేవదాసులు నానా బాధలు పడుచుండిరి. అచ్చట దేవదాసుడు దర్బలు కోయుటకై కాననమున కేగ బాము కరచుటకు బనులుగ ముల్లు గుచ్చుకొనగా విశ్వామిత్రుని శిష్యుడొకడు పుచ్చు ముల్లు దీసి విషమెక్కించి వెడలెను. అచ్చట పాము గనబడగా అదియే కరచినదిని తోటివారు వాని నచ్చటనే బదలి యాకులు గప్పి తిరిగి వచ్చి చంద్రమతికి దెలిపిరి. చంద్రమతి వచ్చి వెదకి శ్మశానములో నుంచి వానికి నిష్కముట్టించిన హరిశ్చంద్రుడు వీరబాహుని లేపి యడి చూడు మనెను. వీరబాహుడు నవీపించి మూరెడు గుడ్డ, చిన్న రూక ఇచ్చిన గాని దహనము చేయుటకు పిలువేదని చెప్పి చితినుండి శవమును క్రిందికి దోసి హరిశ్చంద్రు కు దెలిపెను. అతడు వచ్చి పరిశీలించి వారు తన భార్య పుతులని దెలిసికొని మిక్కిలి విచారించెను. కొద్దిసేపటికి తెప్పరిల్లిన చంద్రమతి భర్తకు శవమును చూడమని చెప్పి తాను గుడ్డను రూకను తెచ్చుటకై జయలదేరెను. విశ్వామిత్రుని శిష్యుడు కాశీరాజు కుమారుడగు విశ్వనాథుని వేషము ధరించి అచ్చట విశ్వనాథుని జంపి దేవదాసుని రూపము ధరించి మార్గ మభ్యమున నుంచెను. చంద్రమతి వానిని జూచి తన తనయు కని భ్రమించి యెడ్చుచుండగా నూరి కావలివాండు జూచి యామెను బంధించి శిరచ్ఛేదనమునకై శిక్ష విధించి వీరబాహున కాజ్ఞాపించిరి. అతడు హరిశ్చంద్రుని కాపని జేయమని యాజ్ఞాపించెను. రాజు సంసిద్ధుడై నిలచెను. ఇంతలో పశ్చాత్తాపము నొందిన విశ్వామిత్రుడు వచ్చి హరిశ్చంద్రుని వారించి రానె నన్నింటికి కారణమని దెలియజెప్పి తన శిష్యునిచే పశిష్టులకు వార్త నంపగా పశిష్టు నారదాది మునులు వచ్చి నచ్చచెప్పినను వినుక హరిశ్చంద్రుడు తన కర్తవ్యము నెరవేర్చుటకై సంసిద్ధుడయ్యెను. విశ్వామిత్రుడు భయపడి “రాజా యీ స్మశానమంతయు యజ్ఞశాల. ఇది త్రిమూర్తుల రూపమున ప్రకాశించు త్కేత మని జెప్పెను. ఇంతలో నా ప్రదేశమంతయు అందరును జూచుచుండగనే

నొక దివ్య భవన మగపడినది. రాజు విశ్వసించెను. వెంటనే విశ్వామిత్రుడు తన తపముతో సగము రాజునకు ధారపొసెను. తదుపరి వారి యాశీర్వాచనము నొంది రాజు యయోధ్యానగరమునకు తిరిగివచ్చి సుఖముగా రాజ్య పరిపాలన గావించెను.

ఈ విధముగా ఈ నాటకమున విశ్వామిత్రుని మాయలన్నియు తన శిష్యుల సహాయముననే గావించినటుల పేర్కొనబడినది.

ఈ నాటకమునందు మరేనాటకమందును కానరాని పాత్రలు కలవు. అరుపదియేడు (17) ప్రధానములగు పాత్రలు, యివిగాక మంత్రులు సామంత రాజులు అమాత్యులు సేనాధిపతులు ప్రభువులు సేద్యము చేయువాండ్లు, న్యాయస్థానములలోని కావలివాండ్లు, సంస్థాన విద్వాంసులు, మాగధులు మొదలగు పాత్ర లాయా సమయములందు ప్రవేశపెట్టబడినవి.

నాటకములో నాందీ ప్రస్థావనలు లేక యైదంకముల రంగవిభజనము కలదు. అయోధ్య, అయోధ్యా ప్రాంతము నందిలి యరణ్యము కాశికిబోవు త్రోవ, కాశితోని స్మశానము మొదలగునవి యిందు రంగస్థలములుగ గైకొన బడినవి.

ఇందు చంద్రమతి రాజుతో వేటకు ఏగక ఇంటనే యుండినట్లును వేట నుండి వచ్చిన హరిశ్చంద్రుడు భార్యతో ఈ విషయము తెల్పినట్లును కలదు. ఇటులనే చంద్రమతి కాలకలతుని గృహమున బియ్యము దంచుట మొదలగు పనులు చేసినటుల వర్ణింపబడినది. అచ్చటచ్చట దానికి తగిన విధముగా వాడుక భాష కన్పట్టుచున్నది.

కాల కంతి: "ఒసే చంద్రి ఆ బియ్యం తెల్లగా సుబ్బరంగా దంపేవా లేదే కనుకా? యేవోనమ్మా నీయిష్టం ఆయనిష్టం మద్దిన్నా కెందుకీ నిష్ఠూరం."

ఇందు అచ్చటచ్చట భాగవతాది పద్యములు గూడ జొప్పింప బడినవి. హరిశ్చంద్రుడు రాజ్య పాలన చేయునపుడు మంత్రితో యిట్లనెను.

శా॥ కారే రాజులు రాజ్యము ల్లుగవే-గర్వోన్నతిం బొందరే ?
 వారేకీ సిరి మాటగట్టుకొని పోవంజాలిరే భూమిపైఁ
 బేరైనం గలదే శిబి ప్రముఖులుం బ్రీతిన్ యశఃకాములై
 యీరే కోర్కెలు వారలన్ మరచిరే యిక్కాలమున్ భార్గవా!

అను భాగవతమునందలి పద్యము సమయానుకూలముగా జొప్పించెను.¹

ఈ కవి తన నాటకములోని కొత్తవిషయములను గూర్చి యిటు
 పేర్కొనినాడు. ²

అనగా నిదివఱకు తెలుగుభాషలోనున్న హరిశ్చంద్ర నాటకములలో
 నిందులోని సంగతులు చాలవఱకు లేవు కనుక నీ నాటకమునకైన వ్యయ
 ప్రయాసములు వ్యర్థమని తలంప వలనుపడదు. ఆ మార్పు లన్నింటికిని
 దగిన కారణములను జెప్పటకు ముందుగా గ్రంథకర్త స్వభావోక్తికి దగు
 రీతిని నాటక కథలో లేని దానిని చేర్చుటయును నున్నవానిని కొన్నింటిని
 త్యజించుటయు జరిగినదని చెప్పవలసియున్నది.

అంతియేగాక ఈతడు విశ్వామిత్రుని సృష్టిపైకూడ కొంతవరకు
 నమ్మకముంచక కేవలము లౌకికమైన మాయను మాత్రమే కల్పించెనని సన్ని
 వేశములను ప్రవేశ పెట్టినని పేర్కొనినాడు. అటులనే అలౌకిక విషయముల
 నంగీకరించని ఈతడు తన కల్పనలను మానవశక్తికి పరిమితమైనవని యట్లు
 చెప్పినాడు.

సర్వజ్ఞుడగు నీశ్వరుని కొక్కనికే సృష్టి, స్థితి, సంహారము తొనర్చుట
 కధికారము కలిగి యుండగా దక్కినవా రట్లు చేసిరనుట స్వభావ విరుద్ధము.
 “ఒకవేళ భగవంతుని యచుగహము బొందినవారు భగవత్సమానులయి సృష్ట్యా
 దికమును జేయ శక్తి గలవారగుదురని యొప్పినను నట్టిశక్తి మంచి మార్గము
 నందున్నచో నలవడునేకాని చెడు త్రోవను బోవువారి కలవడుట యుండ

1 హరిశ్చంద్ర నాటకము ప్రథమా, షష్ఠ. పేజీ. 49.

2 ఉపోద్ఘాతము. పేజీ 21

కూడదు." ¹ అని దాని కనుగుణముగా నాటకము నండిట్లు మాతృలా జేసితి నని తెలిపినాడు.

(1) విశ్వామిత్రుడు మృగములను సృష్టించుటకు బదులుగా అతని శిష్యులే జంతువులను దెచ్చి నగరమున విడిచిరి.

(2) మాయా లేడికి బదులుగ యడవి పందియు, ముండ్ల పందియు, వేటగాండ్రను వంచించి తప్పించుకొని విశ్వామిత్రాశ్రమము చేరినవి.

(3) మాతంగ కన్యల సృష్టికి బదులుగ విశ్వామిత్రునికి శుశ్రూష చేయు శిష్యురాండ్రు హరిశ్చంద్రు డొంటరిగ నున్నప్పుడు వచ్చి వివాహ మాడుమని కోరగా సేవకులు రాజునకు తెలియకుండగనె వారిని గొట్టి వెడలగొట్టిరి.

(4) ఇందు విశ్వామిత్రుడు వచ్చి తన కన్యలను వివాహమాడుమని కోరినట్లు తీసివేయ బడినది అట్లు విశ్వామిత్రుడు వచ్చి యడిగినచో నాతని గుట్టు బయట పడునని కవి యభిప్రాయము.

(5) విశ్వామిత్రుడు తన శక్తిచే యగ్నిని, నదిని, వర్షమును, భూత ములను, ఉరుములను మొదలగు వానిని కల్పించె ననుటకు బదులుగ మండు వేసవి కల్పింప బడినది.

(6) గడువు నెలకు బదులుగ నలుబది దినములుగ మార్చెను. ఇట్టి మార్పునకు తగిన కారణము తెలియరాదు.

(7) అటులనే నక్షత్రేశుడు రాజును బాధించెనని విడువ బడినది.

(8) హరిశ్చంద్రుడు భార్యను విక్రయించుట తగదని వదలిపెట్టి కాలకంఠుడు వచ్చి తనకు స్త్రీ దాసీ గావలెనని చెప్పినందున ధనము తీసికొని ఆమెను వానివెంట పంపినట్లు చెప్పబడినది. హరిశ్చంద్రు డంతటివాడు భార్య నమ్ముట లోకవిరుద్ధ మగునని కవి యభిప్రాయము.

(9) దేవదాసు పాముకాటు వలన మరణించుటకు బదులుగ శిష్యుడొకడు వానికి విష మెక్కించినటుల మార్చబడినది. విశ్వామిత్రుడు చేయు మష్కృత్యములకు శుక్రుడు, అగ్ని, యముడు, కుమారస్వామి మొదలగు వారు ప్రకృతి విరుద్ధ మగుటచేత యిందు తీసివేయబడెనని కవి పేర్కొనినాడు.

(10) హరిశ్చంద్రుడు చంద్రమతి మెడలోని మంగళసూత్రమును జూచి భార్యయని గుర్తించుటకు బదులు సంభాషణలలో నాతడు గుర్తించెనని చెప్పబడినది.

(11) దేవదాసుని కళేబరము హరిశ్చంద్రునకు బదులు వీరబాహుడే తిరుగ దొరికినట్లు మార్చబడినది. ఇది గౌరవ శంకరకవి వ్రాసిన కావ్యము లందు పేర్కొన బడని విషయము.

(12) కాశీరాజు కొడుకు చంపబడుటకు బదులుగ మూర్ఛితుడుగా జేసినట్లు మార్చబడినది. కాని ఇక్కడ యీ బాలుడు దేవదాసుగా శిష్యులే మార్చినట్లు కలదు. యే మాయనూ నంగీకరించని కవి విశ్వామిత్రుని శిష్యుల కిట్టి శక్తి ఎట్లు కల్పించెనో తెలియరాదు.

(13) కాలమునకు దగినట్లుగ అయోధ్యా నగర ప్రతినిధి యొకడు కాశీకా నగరములో నివసించి యుండెననియు వాని సహాయమున స్మశానము కల్పింప బడినదని పేర్కొన బడినది.

ఈ మార్పులు గాక సమయాను కూలముగా నచ్చటచ్చట కొన్ని మార్పులను జేసినట్లు కలదు. ఈ మార్పులన్నియు తనకు న్యాయమని తోచిన విధముగా కల్పించెను.

గ్రంథకర్త ప్రతి యంక ప్రయోజనమును పేర్కొనిరి. ¹ ప్రథమంకమునందు జ్ఞానులకు జన్మవాసన తప్పక అంటుననియు తపస్సు కంటె మంచి నడతయే మానవునకు గౌరవ మాపాదించుననియు, స్త్రీలు వలచి వచ్చి

నను పురుషులు జెడునడతల పాలు గాకూడ దనియు ధనము స్థిరమైనది కాదనియు పేర్కొనెను.

ద్వితీయాంకమున రాజు ప్రజలపై జూపు నాదరణము జనులు రాజుపై జూపు నాదరణము తమ ప్రభువు రాజ్యమును వదలి నప్పుడు జనులు విలపించిన విధము జోశిష్కులు, వైద్యులు మొదలగు వారి చెడు నడతలు పుణ్యనదుల ప్రభావము పేర్కొన బడినది.

తృతీయాంకమున కాశీక్షేత్రములో గంగా నదియందు జేయు స్నాన విధులు, దేవాలయ దర్శనము, దాసులు పడు బాధలు మొదలగునవి పర్ణింపబడినవి.

చతుర్థాంకమున మాయా సన్యాసులు చేయు అద్భుత చర్యలు కావలి వాండ్రు బాధ్యతలు, న్యాయవాదుల కర్తవ్యము మొదలగునవి కలవు.

పంచమాంకమున పరులకు హాని కలిగించువారు తామే చెడిపోవుడు రనియు తమ రాజు తిరిగి వచ్చినప్పుడు జనులు సంతోషించిన విధముగా పేర్కొన బడినది. ఈ విధముగా నీ యంకమునందలి విషయములు మార్పులు కవి స్పష్టముగా పేర్కొనినాడు. గ్రంథకర్త నాటకము కొంతయో కష్టపడి వ్రాసిరని ఉపోద్ఘాతమును బట్టియు, కథను బట్టియు తెలియుచున్నది.

నాటకమందలి మార్పులు, పాత్రలు కొంతవరకు ననుజనమైన కల్పన అనియే తలంచినను హరిశ్చంద్ర నాటక రమ్యత యిందు లోపముగా కనబడు చున్నది. ఈ హరిశ్చంద్ర నాటకము కల్పిత గాథగా పరిగణింప వలసినదే గాని పౌరాణిక కథా మహత్య మిందు కానరాదు.

హరిశ్చంద్రోదయము

పండిత యదవల్లి వేంకట కృష్ణశాస్త్రి 1

ఈ కావ్యము తెలుగు సాహిత్య క్షేత్రమున వెలసిన సత్యహరిశ్చంద్ర చరిత్రమును గాక వాని జన్మమును గూర్చి తెలుపుచున్నది. దీని కల్పన

విచిత్రమై, మనోహరమై నూతనమై యుప్పినది. సత్యహరిశ్చంద్రుని శ్రీ మునకు, పాత్రకు మెరుగులు దిద్దిన కావ్యములే గాక పూర్వ చరిత్రమును తెలుపు ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము వంటి కావ్యములు, నాటకములు మొదలగున వెన్నియో వెలసినవి. కాని హరిశ్చంద్రుని జన్మమును గూర్చి వివరించిన కావ్యమిదియే యని చెప్పవచ్చును. ¹

“హరేః చంద్రో జాతః హరిశ్చంద్రః” అను వ్యుత్పత్తిని బట్టి హరికి, చంద్రునికి జన్మించిన వాడు హరిశ్చంద్రుడని యిందు కథా రూపమున దెలుపబడినది. ఈ నాటకమునకు పరిచయము వ్రాయుచు పింగళి నాగేంద్ర రావు గాఁట్లు వ్రాసిరి. ² “రస పోషణార్థమై వలయు స్వల్ప పరికల్పనము లచే నీ కథాంశమే ఈ రూపకముగా వెలసినది. ఇది ఆతని పుట్టుకకు సంబంధించి యుండుటచే నిట్టి కథ మరి యెచ్చటను కానరాదు.”

వెంకట కృష్ణశాస్త్రి భారద్వాజున గోతుడు. పీఠి తల్లిచంద్రులు కామేశ్వరమ్మ, రామస్వామి. ఇంకవి శ్రీరామచంద్రుని భక్తుడు. సకల ధర్మజుల జను భక్తుడు. ³ ఈతడు కావ్యపీఠికలో తమ కాండ్రీ భాషపైగల యభిమాన మిట్లు పేర్కొనిరి.

“ఆంధ్రభాష యందలి నాకు గల యభిమానముచే సుప్రసిద్ధమును, పౌరాణికమునగు నీ హరిశ్చంద్రోదయమును రూపకమును యదాశక్తి వ్రాసినాను”

ఈరీతిగా తెలుపుచు తన గ్రంథమును సాంగముగా తిలకించి దోషములు పరిష్కరించి తనకు ప్రోత్సాహ మిచ్చిన బ॥ శ్రీ బాల తర్క కేసరి ఇనమర్ల లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిల వాఁకిని ప్రస్తావనను లిఖించిన శ్రీ విద్వా

1. హరిశ్చంద్రోదయము. గ్రంథకర్త. పండిత యడవల్లి వెంకట

కృష్ణశాస్త్రి, బందరు. సుభర్మా ముద్రాక్షరశాల (1923) 88 పుటలు.

2. హరిశ్చంద్రోదయము పరిచయము. పింగళి నాగేంద్రరావు.

3. హరిశ్చంద్రోదయము. పంచమాశ్వాసాంత. గద్యము.

స్థూల కవి పంచాంగం వెంకట రామచూడాచార్యులు గారికి తన నమస్కారములు దెలిపెను. ¹

ఈ నాటకము లక్షణ యుక్తముగా వ్రాయబడినది. నాందీ పద్యము నందే యీతని కవిత ప్రస్ఫుటము గావింప బడినది.

శా॥ శ్రీశైలాద్భుత నాట్యరంగమున సత్సావ్యండు వాణీశుడున్
వైశారద్య మృదంగ తాళ రవ సంవాదంబుల నృత్యవాక్
శ్రీశోత్పత్తి విధాన తాండవియన నీతాద్రి సంజాత హృ
త్కోశంబుబ్బ నటించు శంభు డిడు వాక్కుటస్థుడై శ్రేయముల్

ప్రథమాంకము బృహస్పతి యాశ్రమ వనము నందు ఇంద్రునిచే పంప బడిన మాతలితో ప్రారంభము చేయబడినది.

వ॥ ఆహా : ఈ యాశ్రమ శోభ గన్నులు మిగుమిట్లు గొలుపుచున్నది. మహాముఖుల నివాస స్థలంబు లెన్నియో జూచితిగాని ఈ యపూర్వ సౌందర్య విశేషంబు లెందుకు గాన. జాతి వైర మింతయు లేక సశేష మృగంబు లొక్కరితి నతి మైత్రితో మెలంగు చున్నవి. ఇది యంతయు దారా మనో నాధుని సర్వభూత దయార్థ దృష్టి చేతనే కదా. ² అనుచు సుదీర్ఘముగాని వర్ణనము గావించెను.

మాతలి తాను వచ్చిన విషయము బృహస్పతి కెఱిగించినాడు. బృహస్పతి మాతలిని వెంటనిడుకొని తార ననుమతి గొనుటకై యామె మందిరము ప్రవేశించినాడు. ఆమెతో ప్రేమగా “సుదతీ దేవ విభుడు యాగము చేయుచున్నాడు. యాగాధ్వర్యమునకై నన్ను బిలువకంపినాడు. యాగానంతర మాశ్రమమునకు తిరిగి వత్తునని తెలిపినాడు. అంతియేగాక దూరతీర మేగు నాతడు తన భార్యపై గల ననురాగము ప్రకటించుటకై నామెకు తోడవ స్థరమని గుర్తించినాడు. సర్వ జనులకు మోదంబు గూర్చువాడే గాక

1. హరిశ్చంద్రోదయము. కృతజ్ఞత యడవల్లి వెంకట కృష్ణశాస్త్రి

2. „ „ పృ. అం. పేజీ. 6

తనకు ప్రియ శిష్యుడగు శీతాంశుని నియోగించినాడు. భర్తపై ననురాగము కలదియైనను తార మనంబున నెచ్చటనో నణిగి మణిగి యుండిన చంద్రునిపై గల ప్రేమ యొక్కసారి పొంగినది. అంతరంగమున చంద్ర సాంగత్యము కోరుచున్నను భర్తపై ననురాగముతో నిట్లు పలికినది.

చ॥ సదనము లోన నొంటరిగ సంధ్యల మజ్జన మాడ నేగ మీ
వదనము జూచు నంతకును వాకిట నిల్చెడి దాన గానె యో
సదమల చిత్త యే గతిని సాపడి యుండగ నోర్తు నింట మీ
పదమును వీడి నానుడిని పాలన నేయుము వెంటరా మదిన్.

అని పలికినది. భర్తపై ననురాగము కలది యైనను పంటరి తనంబున మనంబు మార్చునేమో నన్న శంక భర్తకు తెలిపినది. అంతియేగాక నాతని వెంట తోడ్కొని బొమ్మని నిట్లు ప్రాడేయ పడినది.

“నాభా ! వాచంబున నేమి ప్రయోజనము. నేనును మీవెంట వచ్చు దాన. మానినీ మణులకు బాలురు దోడనుట కన్న వైపరీత్యము గలదే. కావున యుండకక తోడం గొనిపోవ ననుగ్రహింపుడు.” ఈ విధముగా నామె బాలుర బుద్ధులు స్థిరములు కావు నుమా ! నేదెని జరుగునన్న యనుమానము సూచించినది. విషయ విదూరుడైన బృహస్పతి బాలుడైన చంద్రుడు తన భార్యకు విధేయుడు గాడేమోనని తలచినాడు. ఇంకను జెప్పదలచి తార “నాభా ! యవ్వన స్వభావ బెట్లయనంగాని గృహ విభానంబెట్లు ? మంద బట్టి యగు చంద్రుడు సదనంబున పసియింప నిత్యకృత్యంబు నేపగిది జరుపు పోయని దెండంబు సంధియంబు నందుగున్నయది” యని సంవేహము వెలిబుచ్చినది. భార్య యంతరంగ మెఱుగని బృహస్పతి బాలుడైన చంద్రునకు కర్తవ్యోపదేశము జేసినాడు.

“దివిజ నాయకుడు జన్మంబు దలపెట్టి నన్నాధ్వర్యంబునకు దోడి తెమ్మని మాతలి సంపె. బెంపెసలారు దంపతులు గవగూడి జరకూడదను నీతి నీవెరింగినదియేగా. పురుషూతుని యధ్వర్యంబున నీకీడు హవిఃపుంజంబు లగ్న ముఖంబునం పంపెద గావున నీ తరుణీమణి నొంటిగా నింట విడుచుట

ధర్మంబు గాదు” అని తెలుపుటయే గాక “ఓ సుభాకరా : ప్రధాన శిష్యుండవీ ముగుదయం దతి శక్తి ధా భక్తి యతుండవై మెలంగుము. నీకే కారణము గానరాదు. ఇంట నుండుమని యాజ్ఞాపించినాడు. ఆమాయకుడైన చంద్రుడు వల్లె యనినాడు అంతట బృహస్పతి తన ప్రియభార్యను విడిచి యతి సుకుమారయైన నాతనిని కడు వాత్సల్యముతో చూడుమని యాదేశించినాడు. తాతకు వెతకబోయిన తీర్థ మెదురైనదని సంతసించినది. విషయ విదూరుడైన బృహస్పతి చంద్రుని దక్క సకల శిష్య జ్ఞుండముతో నింకొక లోకము జేరినాడు. అచ్చట ఇంద్రునితో సంభాషించుటతో ప్రధమాంకము ముగిసినది. ప్రధమాంక మొక రసగుళికయని చెప్పవచ్చును. నాటక సారాంశ మంతయు నిండిమడ్చ బడినది. రాబోవు కథపై వత్తితల కానర్త పెంచినది.

తదుపరి ద్వితీయాంకమున తార భర్త వెడలుట గమనించి చంద్రుడైన ననురాగము పెంచుటతో ప్రారంభము చేయబడినది. తాత తన భార్యమునకు మురిసిపోయినది. తన యదృష్టము వలననే శచీధవుండు యజ్ఞము చేయుచు. తన భర్తను పిలువనంపుటయే గాక, అచ్చట బృహస్పతి యొక హయనంబు కాల ముండవలసి వచ్చెనని మురిసినది. తనివి తీర చంద్రునితో కామ భాగముల ననుభవించ వచ్చునని తలచినది.

క॥ “అతివకు హితుడగు పురుషుడు

పతి గృహమున లేని యెడల బాల్పడిన గదా

యతను క్రిడా సుఖములు

మితి మీరగ బడయ నగును మేదిని లోనన్” 1

అనుచు అతని రాకకై యెదురు చూచుచుండెను. మరల తాతము మిక్కుటము కాగా చంద్ర ధర్మనమున గాని నది ఉపశమింపదని వాపోయినది. ఈమె జాడలు చెలికత్తె లొకవంక కనిపెట్టుచునే యుండిరి. గురువును

సాగనంపి వచ్చునంతలో చంద్రుని కొఱకై భక్త్య భోజ ములు సిద్ధము చేసినది. స్నానంబుకై ఉష్ణోదకమునే గాక సుగంధ ద్రవ్యములు సమ కూర్చినది. పైగా ద్వార ప్రవేశమున వేచియున్నది. విషయ పరిజ్ఞానము గల నాచెలికత్తె లామెకు చంద్రునిపై గల మోహమును పసిగట్టిరి.

గురువును సాగనంపి బాలుడైన చంద్రు డాశ్రమము చేరెను. రామాయణ పారాయణము భక్తి ముక్తి దాయకమని పఠింప నారంభించెను. తార వానిని చూచి మోక్షమార్గమునుండి వాని చిత్తంబు కామరస గోలనముకై నుంకింప జేయ సమకట్టి యిట్లన్నది. “అత్రి నందనా : యుక్తురిత యుష్వ నుండవై వృద్ధ తాపన కృత్యంబగు ముముక్ష గ్రంథావలోకనంబు సేయ నేమి ప్రయోజనము ?” అని ప్రశ్నించుటయే గాక -

క॥ “అర విరి మకరందము గొన

నరసెడి షట్పదము రీతి నసమ శర కళాం

కురమైన వెనుక నబలల

నరయుట యష్వనుల ధర్మ మంబుజ వైరీ.”

అనుచు హితోపదేశము చేసినది. కామరస ప్రధానంబైన గ్రంథంబులు జదివించినది. తార పలుకులకు, చేష్టలకు చంద్రు డలవాటు పడెను. క్రమముగా నాతడు మారజొచ్చెను. తార పలుకులు క్రమముగా నాలకించి విచ్ఛలవిడిగా వన విహారంబులు జేయుచు కామరసంబున మునిగి తేలుచుండిరి. యాగమును పూర్తిచేసి బృహస్పతి యాశ్రమమునకు మరలి వచ్చెను. చాటున నుండి వారిని పరీక్షించెను. సర్వమును నవగతమయ్యెను. భార్యపై గల మమకారముతో సర్వమును చంద్రునిపై నాపాదించి వానిని యింటినుండి వెడలిపొమ్మని తారతో నిట్లు పలికినాడు.

“సుదతీ : ఈ దుష్టుని ముఖవీక్షణమున పూర్వకృత తపఃఫలము నశించును గాన పర్ణశాలకు బోదము రమ్మని ¹ వెంటనిడుకొని పోయెను.

చంద్రుడు తన తప్పిదము లేకపోయినను సువతి మాటలు విని మోహమునందులకు వాపోయినాడు. ఏమియు కానట్లు తార వెడలకు వెళ్ళిపోయి ఆశ్చర్యముతోబాటు దుఃఖమునుగూడ కల్గించెను. అతడిట్లు తలపోసినాడు.

ఉ॥ “ఏ పనికైన నింతి యెద నింతయు జంకడు యింక నింకె నెద

పాప మెరుంగ కన్జదువు బాలుని నన్ను విలాస వైఖరి

న్జూపి మనోభవ భ్రమకు జొన్పి ప్రియోత్తుల గావించె నా

తాపసి శాపమిచ్చ గని తార సదుత్తర మిచ్చరే చరణా

అని వగచుచు తారపై గల మక్కువను వదలలేక నిరసనతో బయలుదేరెను. అట్లు బయలుదేరిన చంద్రుడు కామ్యక విద్యను పొందెను. అందలి సుందర దృశ్యములకు మదన తాప మధికము కాగా మోహము జూన్ముడై నాడు. అచ్చట తటస్థ పడిన తాపన శ్రీని జూచి మోహించి మగ గ్రహింపుమని వేడుకొనెను. ఎత్తైనను వానిని తప్పించు కొనలేక తన వాని నచ్చటి సరోవర మందు సుస్నాతుడవై రమ్మని వెడలించి అక్కడందు మునుగగనే శ్రీ రూపము నందెను. యోగిని హిమవతిని కరిగెను కుసుమ కోమల రూప లావణ్యములతో నున్న అది హిమవతిని సిగ్గు పడుచు నాత డచ్చట నున్న లతానికుంజమందు పరికిరించి స్థితికి వాపోవుచు నిట్లు విలపించెను-

“జేసిన కర్మ తప్పనె : వచింపగ శక్యముకాని మోసము

భూసుర వర్యు కాంత మది బొచ్చము లేని విధం నా నా

వాసము జేయు నన్ను మృదు వాక్యము లన్నవిట్లు నేటి

గాసిల జేసి కాంతు డది గాంచి మహాగ్రీత శాపమిచ్చినది

అనుచు కుమిలి పోవుచుండెను.

ఇంతలో శ్రీ మహావిష్ణువు గరుడారూఢుడై అచ్చట వచ్చి

ప్రవేశించి చంద్రుని జూచి కాంతయని భ్రమించి యామె అందమును మన్నించి

1. హరిశ్చంద్రోదయము ద్వి. అ. పేజీ 42.

2. హరిశ్చంద్రోదయము తృ. అం. పేజీ. 57.

3. హరిశ్చంద్రోదయము చ. అం. పేజీ 67.

సీ॥ “అరమో డ్దు కను దోయి యానంద విభ్రమ

మొదవింప వికసింప మోదమెంతో

చికుర సంచన్నమై చెన్ను మీరెడి మోము

ప్రకటింపగా నెట్టి పెదలి నెంతో

కంచుక బద్ధమై మించు చన్బంతులు

తెల్పడి దేరెడి పలుప యెంతో

వలువ చాటున నుండి వన్నె మీరెడి బాహు

యుగళంబు వెలిబుచ్చ సొగసదెంతో

తావి మిశ్రిత రసమయ బావి మో

బెక్కు దక్కున మించెడి తక్కు చెక్కు

లంటి ముద్దందు కొందు నీయ తను చిల్క

బల్కరింపక బెదరెనా ! ఫలము గలదె”

అనుచు నామెను సమీపించి పల్కరించెను తన మోహమును తెల్పుచు సంభాషణ గావించినాడు. ఇచ్చట కవి సంభాషణలను కల్పనా చాతుర్యము వెలలేనిది. తేనె తొల్కు చక్కని పదములతో యుక్తి ప్రత్యుక్తులు గావించెను. ¹

సీ॥ విష్ణు : జాబిల్లి నని బల్కి జాగు సేయగ నీకు

నో భిల్ల కన్యకా యుచిత మగునె

శ్రీ : ఉచితమా యిటు వల్క నుదధి కన్యాశర

నిజము దెల్పిన నీకు నెనరు లేదె

విష్ణు : నెనరుంచుట గాదె గన వచ్చినను నెద

కనికర మానక కపట మిడితి

శ్రీ : కపట నటండవు గావె నీవెప్పుడు

విపరీతములు బల్క వినుట లేదె

గీ 41 విష్ణు : వివక నిటవచ్చినాడనే వెలది మిన్న

శ్రీ : మిన్న తనముకు నీ కన్న నెన్న గలరె

విష్ణు : గలిగి యుండిన నీ విట్లు బలుకుదువటె

శ్రీ : బలికితి నే సుత విపరీత భావమిచట.”

అనుచు వారు వాదోపవాదములు గావించిరి. చివరకు విష్ణు మాయచే భిల్లాంగును వశపరచుకొనెను. వారిరువురు ప్రేమమయ జీవులై సంచరించిరి. చంద్రునకు బాలుడు ఉదయించెను. సంతానము లేక తప మాచరించు త్రిశంకున కాబాలు నొసంగిరి. చంద్రునకు శాప తిమోహనము కలిగెను. ఇంతలో నచ్చటకు విష్ణువును వెదకి కొనుచు లక్ష్మి వచ్చుటచే నాతడు లక్ష్మితో వెడలెను ఈ విధముగా నీ కథ సమాప్తమైనది.

సత్య హరిశ్చంద్ర చరిత్రము.

1937 (నిర్వచనము)

చెన్నాపెగడ భానుమూర్తి

ఇది యేకాశ్వాసము. గౌరన హరిశ్చంద్రో పాఖ్యాన కథ యంతయు ఎంతో సూక్ష్మముగా నూట పదునైదు (115) పద్యములలో కూర్చబడినది. వచన మిందు కానరాదు. ¹

హరిశ్చంద్రుని వర్ణనము తోడనే కథా ప్రారంభము జరిగినది.

ఉ॥ భూతలమేలు రాజులును భూరి బలంబున నోర్చి భూమినే

కాతప వారణంబుగ నయ స్థితి నేలిరి చక్రవర్తులై

1. సత్య హరిశ్చంద్ర చరిత్రము

గ్రంథకర్త. చెన్నాపెగడ భానుమూర్తి, 500 పుటలు 1937.

కళానిధి ముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రితము. సర్వసామ్య సంకలితము.

మొత్తము 115 పద్యములు కలిగి యిరువది రెండు పుటలలో ముద్రింపబడినది.

యాతత విక్రమ స్ఫురణ నార్వరు వారలలోన నాద్ముడై
ఖ్యాతిని మించె నర్కమ కులౌబుధి చంద్రుడు సత్యసందుడై

అనుచు పట్టకవర్తులలో హరిశ్చంద్రుని ఖ్యాతిని బొగడెను.

అంతియేగాక

శా॥ శౌత స్మారక విధిజ్ఞు డాతడు హరిశ్చంద్రాభి ధారుండు సం
పూత నర్వ సుశీల చంద్రమతి యా పుణ్యాత్ము ధర్మ స్థితిం
బీరితి న్నిల్పిన ధర్మవత్ని పతికి న్నేభంగుల దోడు నీ
డై తత్సన్నిధి నొప్పు నర్కుకడ ఛాయాదేవి చందంబునన్.

అసి సూర్యవంశంబున బుట్టిన నీతడు ఛాయా సూర్యులవలె భార్యతో
నొప్పియుండెనని చక్కని ఉపమానముతో వర్ణించి చెప్పెను.

అంతకు ముందుకూడా ఎంతో గాంభీర్యముగా వర్ణించెను.

ఉ॥ కల్గ వకాల మృత్యువులుఁ గల్గ వొకప్పుడు నీతి బాధలుం
గల్గ దవృష్టి లేమియును గల్గదు దుర్జయ చింతయెయ్యెడన్
గల్గదు జార చోతుల యకార్యభయంబును సప్రమత్తుడై
నల్గడల న్సమీక్షణ మొనర్చుచు భూతల మాత డేలుచో¹

అంతియే గాక నాతడు చిరకాలము రాజ్యమును పాలించి చివరకు
కైవల్య సుఖంబు చూరగొనియె నని వర్ణించి చెప్పెను.

మ॥ చిరకాలంబు ప్రశానురంజకముగా శ్రీ వైభవోపేతు డీ
శ్వర పాదంబుజ భక్తియుక్తుడు హరిశ్చంద్రు సర్వం సహ
భరముం దాల్చి యనూన సత్య నిరతిం ప్రఖ్యాత చారిత్రుడై
వర కైవల్య సుఖంబు చూరకొనియెం ప్రజ్ఞా ప్రభావంబునన్ .115.

ఈ విధముగా నీ పద్య కావ్యము ఎంతో విపరముగా వ్రాయబడినది.

1. సత్య హరిశ్చంద్ర చరిత్రము. చెన్నాపైగడ భానుమూర్తి
114 పద్యం.

హరిశ్చంద్ర నాటకము

కందాడై శ్రీనివాసన్

పోకల వెంకట నరసింహరావు¹

జంతు కవుల వలె ఈ యిరువురు వ్రాసిన గ్రంథమిది. వేమూరు యతిరాజులు సెట్టిగారి సహాయముచే ముద్రింపబడినట్లు పేర్కొనబడినది. ఈ నాటకము శ్రీ సుగుణ విలాస నభవారి కోర్కెపై వ్రాయుటయే గాక వారిచే ప్రచురింపబడినట్లు తెలియుచున్నది. పీరు శ్రీ వేదము వెంకటరాయ శాస్త్రిల వారి నాటక సరణి ననుసరించి వీరి నాటకమునందు మార్పులు చేసినట్లు పీఠికలో వ్రాసిరి.

ఇది ఐదంకముల నాటకము. సాధారణముగ హరిశ్చంద్రుని కథల యందు వచ్చు మార్పుల కంటె నిందు విచిత్రములగు పాత్రలు కలవు. హరిశ్చంద్రునకు 'సత్యకీర్తి' యను మంత్రియే గాక మణికంధరుడను మరి యొక మంత్రి జయపాలుడను సేనాపతి, పసుపాలుడను కోశాధ్యక్షుడు గలరు. అంతియేగాక వండిమాగధులు, వినయంధరుడను కంచుకి, మోహన మిత్రుడను విదూషకుడు, సారథి పాత్రలు గలవు.

క్రూరవర్ముడు కళింగ దేశపు రాజు హరిశ్చంద్రుని శత్రువుగను ప్రదేశ పెట్టబడినవి. కాలకౌశికుని శిష్యులుగా గాలప, మాండవ పాత్రలు గలవు. కాశీరాజు, వాని మంత్రి, వాని భటు లిద్దరు గలరు. స్త్రీల పాత్రలలో చంద్రమతి చేటి ఇందునూనిని, సుశీల చంద్రమతి పెంపెడు కూతురుగను,

1 హరిశ్చంద్ర నాటకము.

మదారాసు పచ్చయప్ప హైస్కూలు సహాయోపాధ్యాయుడు కందాడై శ్రీనివాసన్ బి. ఎ. ఎల్. టి. చేతను మదారాసు ముత్యాలపేట హైస్కూలు తెనుగు ప్రధాన పండితుడు పోకల వెంకట నరసింహరావు నాయని చేతను రచింప బడినది. First Edition. Printed by Dowden & Co. 'Purless' Press 1907. ఇది కీ శ్రీ. W. ముత్తు కుమారస్వామి చెట్టియారు మెమోరిగా వ్రాయబడినది.

కలహకంఠి పనిక తైగను పేర్కొనబడిరి. వీరనాయకి వీర బాహుని భార్య, కనక లేఖ కాశీరాజు భార్య. ఈ విధముగ ఎన్నియో పాత్రలు కల్పింపబడినవి.

కథలో కూడ చాలా మార్పు కనబడుచున్నది. 'సుధర్మ' ఇంద్ర సభలో నాటకము ప్రారంభింప బడినను నుగ్రసేనుడు 'అలర్కుని' జయించి వాని కుమార్తెయగు సుశీలను హరిశ్చంద్రుని యాస్థానమునకు బంపును. రాజు నాగాడిలి కూతురుగా భావించి పెంపుమని చంద్రమతి యొద్దకు నా కన్యను బంపును. ఇంతలో విశ్వామిత్రుడు వచ్చి "శత సహస్రార్బుదంబులు హిరణ్య నాణెములు గావలెనని తనకు వలయునుపుడు వేగ వచ్చెదనని జెప్పి వెడలును. తదుపరి యయోధ్యా నగర పూదోటలో చంద్రమతి విచార గ్రస్తయై యుండును. సుశీల "తల్లి" యని పిలుచుచు ప్రవేశించి తల్లికి నగల నలంకరింపుమని చెలికత్తెలకు చెప్పును. చంద్రమతి తమ్మునితో నాడుకొను మని సుశీలను పంపివేయును. చెలికత్తెతో రాత్రి తనకు భర్తపై కోపము కలిగెనని తెలుపుచుండ హరిశ్చంద్రుడు చెలికానితో ప్రవేశించును. చంద్రమతిని సరస సల్లాపములతో రాజనునయించు చుండెను. ఇది నాటకమున శ్లోకంగారము ప్రవేశ పెట్టుటకై కల్పింప బడినది. చంద్రమతి విరహము హరిశ్చంద్రు డామె ననునయించుట మొదలగు సంఘటనలు మాత్రము జేమేశ్వరుని చండకౌశికము నుండి గ్రహింప బడినవి. సుశీల (పెంపుడు కూతురు) పాత్ర మాత్ర మెచ్చటను కానరాదు.

రాజు వేట కేగినపుడు చంద్రమతి యింట నున్నట్లుగనే చెప్పబడినది. తదుపరి కథ యంతయు గౌరనాదుల కథను బోలియున్నది. నమయ మెరింగిన చంద్రమతి సుశీలను పాంచాలాధిపుని యంతఃపురమునకు చేర్చుమని అచ్చట తన మేనల్లుని యందు దాని మనస్సు లగ్నమైనదని తెలుపును. ఈ విధముగ సుశీల పాత్ర కల్పింప బడినది. ఈ నాటక కథ కొంతవరకు జన మనోరంజమై యొప్పినదని చెప్పవచ్చును.

హరిశ్చంద్ర నాటకము

వెంకటకవి 1

ఈ కావ్యము వెంకటకవిచే వ్రాయబడినది. వీరు నాగినేని కృష్ణశర్మ గారి తనూభవులు. ఈ కావ్య పైభాగమున నీ విషయము పేర్కొనబడినది. ఇది గుంటూరు జిల్లా ఒంగోలు తాలూకాలో చేరిన అమ్మనబోలు వాస్తవ్యుడును శ్రీమత్కమ్మ పంకజాండును నాగినేని కృష్ణయ్య చౌదరి తనూభవుండును నగు వెంకటకవి గారిచే రచింపబడినదని తెలుపబడినది. తెనాలి రైతు ముద్రాక్షర శాలయందు ముద్రింప బడినది.

ఇది యైదంకముల నాటకము. ఇందు గౌరనాదుల హరిశ్చంద్ర కావ్యమునందు కానరాని పాత్రలు కాన్పించుచున్నవి.

ఆరువు కండ్ల సుబ్బన్న
నిరక్షర కుక్షి పిచ్చన్న } - అయోధ్యాపురి కాపులు.

గాలవుడు. - హరిశ్చంద్రుని యాస్థాన సంగీత పాటకుడు.

నంగడు
సింగి } - ఎఱుక దంపతులు.

ఇవిగాక 'హంసనారి' కి బదులుగ చంద్రియని కాలకౌశికుడు చంద్ర మతికి నామము పెట్టెను. ఇటులనే జాలడు, జాలి యానాది దంపతులు కూడ పేర్కొనబడిరి. ఇంతియేగాక నీ నాటకమునందు శివునకు బదులుగ దేవత లలో కూడిన విష్ణువు లక్ష్మీ సహితుండై ప్రత్యక్షమైనట్లు చెప్ప

1. హరిశ్చంద్ర నాటకము 1919 మార్చి 4

ఏలూరు రామ ముద్రాక్షర శాలయందు ముద్రింపబడియె. మూడవ కూర్పు ఇదియే గ్రంథము ఇంకొకటి కలదు. అది తెనాలి రైతు ముద్రాక్షర శాలయందు ముద్రింప బడినది. ఐదవ కూర్పు. 500 కాపీలు వెల. 1-4-0. (108 పేజీలలో ముద్రింప బడినది) 1924 సం॥

బడినది. ఇది నాటకమైనను పద్యకావ్యమువలె ప్రస్తావనతో కవిస్తుతి కవి సంపద పుష్కలములు గూడ గలవు. ఇది యవతాత్వికవలె నున్నది. ఈకవి హరిశ్చంద్ర నాటకముచే గాక తారాశశాంక నాటకము, శ్రీకంఠ మోహినీ విలాసము నాటకము మొదలగునవి రచించినట్లు తెలియుచున్నది. ¹ అప్పటి కాలము పదునెనిమిది యేండ్ల ప్రాయము మాత్రమే కల్గియుండెనట. ఈకావ్యమును భగవానుడగు శ్రీవతి కంఠితమొనర్చెను.

ఇంద్రసభలో ప్రభమాంకము ప్రారంభింప బడినను సంభాషణలో నూతనత్వము కాన్పించుచున్నది.

ఇందుడు బృహస్పతిని జూచి “ఓ గురువర్యా ! నూతనముగా తమకొక నీతి శాస్త్రమును రచించినారని వింటి నందొక పద్యమును చదువుం”డని కోరిగా బృహస్పతి లేచి లోకమునందలి నీతికి సంబంధించిన పద్యమును అడుపుటయే గాక

గీ॥ “ఆలి బాసిన ప్రియ సుతుం డంత మయిన
భాగ్యమూడిన మానంబు భంగమయిన
గొంతుపై కత్తి వచ్చిన కొంచెమయిన
నరు డన్మత మాడ జెల్ల దెన్నటికి నయిన.”

అని రాబోవు కథా సంఘటనలకు సంబంధించినట్లు ప్రాయబడెను. దీనిపై తర్క వితర్కములతో వశిష్ట, విశ్వామిత్రులు కలహించుటకు దారి తీసినది. వారి వాదోపవాదనలు మృదు పదములతో చమత్కారముగా చిత్రింప బడినవి.

1. హరిశ్చంద్ర నాటకము పేజీ. 3 ప్రస్తావనము. “ఏచు పదునెనిమిది యేండ్ల ప్రాయంబున శ్రీహరి కరుణా రసంబునుంజేసి జగన్మోహిని శృంగార పదంబులును తారాశశాంక నాటకంబును, శ్రీకంఠమోహినీ విలాస నాటకంబును భార తార్థ వలఘు బోధినియు, శ్రీకృష్ణ రాయబార నాటకంబును రచించి మరల సత్య హరిశ్చంద్ర నాటకాలంకారంబు విరచింపబూసి” యని పేర్కొనెను.

విశ్వా: ఉ॥ ఓరి : వశిష్ట నీవిపుడు యున్నవి లేనివి కొన్ని గూర్చి నీ
 వీరి తనంబు జాప కడు వేగమే లేచి సురేంద్రు మ్రోల నా
 భూరమబుడు బొంకడని బుడ్డి నెరుంగక జల్మె దేర నీ
 గారడి మాట తెవ్వరును గట్టిగ నమ్మరు మాను మానురా :

దానికి ప్రతి సమాధానముగా వశిష్ఠుడు హరిశ్చంద్రుని సత్య సందేహము
 పేర్కొనెను.

వశి: ఉ॥ ధారుణీ తల్ల క్రిందయిన తామరసాపుడు తూర్పు దిక్కునం
 దారయ కి సైమించినను నచ్చుతు దాశ్రిత రక్ష దప్పినన్
 వారధు లింకి నంత కవి వంశజు డా నృపశేఖరుండు సంత
 పూరిత సత్య మానసుడు బొంకడు బొంకులమారి కౌరవ :

అని నిందాపూరితముగా పల్కెను.

ఇటులనే తృతీయాంకమునందు రాజ్యము వదలి యేగుచున్న హరి
 శ్చంద్రుని వదలలేక వెంబడించు మంత్రి, వలదను రాజుల వుత్తర ప్రత్యుత్తర
 ములు ఎంతో రమ్యముగా నున్నవి. ఇవి రాగ తాళములలో రచింప బడినవి.

సత్యకీర్తి: - నీ బడు కష్టము నే బడు చుండదు నీ పాదంబుల గోలున
 చుందు భూవరా :

హరి : - నే పరదేశినై నేగెద నీవటులాపద నొందగ నేల మంత్రి ॥యీ॥

సత్య : - మంటలో ద్రోసిన మునిశపించిన వెంటరాక నే మానను రాజా ॥యా॥

హరి : - అమ్మనబ్రోలు శ్రీహరి బ్రోచును నిట నెమ్మదిగా మునివద్దనుండు

అని ఒక పాదము ఒకరు పాడుచుండ వేరొక పాదము యెదుటి వారండు
 కొనుగట్టు పాడిరి. ఈ విధముగా నెంతో రమ్యముగా నిందు సంభాషణములు
 సాగినవి. నాటకాంతమందు దేవతల చౌపలఐతి చెప్పబడినది. నందగీరి
 శర్ద చంపకమాల మొదలగునవి వ్రాయబడినవి. అంతియేగాక నాటకాంత
 మందు కవి పరిచయముగా చక్కని వచనము కూర్చబడినది.

గద్యము “ఇది శ్రీహరి చరణారవింద మకరంద బింద్యాస్వాద నొందింది రాయమా మానసుండును కమ్మపంశ పయః పారావారాణకా సుధాకర నాగిహిని కృష్ణమ చాదరి తనూభవుండును తారాశశాంక నాటక, శ్రీకంఠ మోహినీ విలాస నాటక, శ్రీకృష్ణ రాయబారాది నాటకాలంకార భారతార్థ లఘుబోధినీ గ్రంథ నిర్మాణ ధురంధరుండును సర్వలక్షణ పరిజ్ఞాన సుకవి జనవిదేయుం డును నగు వెంకటకవీంద్ర ప్రణీతంబయిన హరిశ్చంద్రనాటకము సంపూర్ణము.”

అను వచనముతో నాటకాంతము చేయబడినది.

హరిశ్చంద్ర (నాటకము)

సిద్ధహస్తుడు గుడిపాటి వెంకటచలం 1

ఈ హరిశ్చంద్ర నాటకమునందు రెండు రంగములు గలవు. ఈ కథ పురాణ హరిశ్చంద్రుని మహిమకు వ్యతిరేకముగా నున్నది. నేటి సామాన్య మానవుని జీవన చరిత్రము కలదు. నాటి కథ యంతయు సామాన్యులలో ప్రవేశ పెట్టి సంభాషణలలో సత్య హరిశ్చంద్రుని మహిమ పరిహసింప బడినది. అంతేగాక సంభాషణములు వాడుక భాషలో నున్నవి. ‘ఒకటవ రంగము’ మొదలగు ప్రయోగములు కూడా కలవు. ఈ నాటకము నందలి సంభాషణలను పరిశీలించినచో యిందలి పాత్ర చిత్రణము తెలియగలదు.

1) హరిశ్చంద్ర. గుడిపాటి వెంకటచలం.

నా. 1027. గౌతమీ గ్రంథాలయము. రాజమండ్రి అఖరిసారి గ్రంథ మాల. మచిలీపట్నము ఇందు. (1) సీత అగ్ని ప్రవేశము. (2) సత్య వంతుడు (3) హరిశ్చంద్ర (4) నరసింహావతారం. (5) మృత్యువు అను నాటికలు ముద్రింపబడియున్నవి.

ఒకటవ రంగం :-

(విశ్వామిత్రుని ఆశ్రమంలో మధ్యాహ్నం మూడు గంటల వేళ చెట్టు మొదట్లో హరిశ్చంద్రుడు నిద్ర పోతున్నాడు. చంద్రమతి, సుమంతుడు నవ్వుతూ మాట్లాడు కుంటున్నారు) ¹

చంద్రమతి :- రాణినని యెవరికీ తెలియకుండా స్వేచ్ఛగా అడవు లలో తిరగగానికి వీలుంటే.

సుమంతుడు:- ఒంటరిగానే?

చంద్ర:- అదే వచ్చింది. యీ సంసారం, మర్యాద యివన్నీ కాళ్ళకి చుట్టుకొని ఖైదులో..

సుమం :- పాపం.

చంద్ర :- ఆ పిట్టలవలె రెక్కలు విదిలించి ఆకాశంలో ఎగిరి ఎక్కడికో పోతే బాగుండును.

సుమం :- పిట్టలకు సంసారాలు లేవనా?

చంద్ర :- ఉంటేనేం? వాటి స్వేచ్ఛకు ఆటంకం కావు కదా! ఎట్లా ఈ మనుష్య స్త్రీలకే వచ్చింది. రాణీత్వంలో, భార్యత్వంలో, తల్లిత్వంలో నా యవ్వనం, నా ఆనందం, నా జీవన మాధుర్యం అన్నీ చచ్చి...

సుమం :- చావలేదు. చావకుండా నన్నే విధంగా నైనా సహాయ...

చంద్ర :- లాభం లేదు. ఆ రాణీత్వమే, ఆ మాతృత్వమే...

సుమం :- తెలుసు.

పురాణములందేగాక కావ్య జగత్తులోకూడా మహా పత్రికగా చిత్రింపబడిన చంద్రమతి పాత్ర విచిత్రముగా ఈ నాటకమునందు మార్చబడినవి. ఇక హరిశ్చంద్రుని శీలమును పరిశీలింపవలయును. మాతంగ కన్యలు పాడుతున్నప్పుడు హరిశ్చంద్రుడు తీవిగా కూర్చుని మీసాలు మెలేసి కోటు సర్దుకొని తల వూపుతూ వింటున్నాడు. లోహితుడు మాతంగ కన్యలను తనను ముద్దుపెట్టు

కొని వెళ్ళమనును. హరిశ్చంద్రుడు సర్వము దానముచేసి చిరకు చంద్రమతి తలనడికి పట్టుకొని అడుచూ ఉంటే తలారులు వచ్చి వానికి పిచ్చెక్కిందని చెప్పి కట్టివేస్తారు. ఇచ్చట హరిశ్చంద్రునకు రావలసిన కీర్తికి బదులుగా, దేవతా దర్శనమునకు బదులుగా తలారులచే కట్టివేయబడి సామాన్యునిగా మార్చబడినాడు.

నవహరిశ్చంద్ర నాటకము

నరసింహము కస్తూరి 1906

గోదావరి జిల్లా, వేగాయము పేట. 1

ఈతని బంధుమిత్రులు శంకరకవిచే ప్రణీతమైన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన మాధారముగా హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన నాటకమును వ్రాయుమని కోరుటచే నీతడు వ్రాయుటకు సంకల్పించెనని పీఠికలో పేర్కొనినాడు. అంతయేగాక నీతడు శంకరకవి కావ్యమును చదివి చూడగా “శంకరకవి తీసికొని వచ్చిన కథారీతిలో గొన్ని స్థలములయందు బరస్పర విరుద్ధములు గాను గొన్ని పద్యములలో గొన్ని శబ్దములు ప్రకృతానుకూల్యము లేనివిగాను గాన్పించినవి. అది దృశ్యప్రబంధమునందు బొత్తిగానే హృద్యములుగా నుండవని తోచి యచనర మైనచో మార్చి లేనిచో ఆటలనే పద్యములనుంచి గావ్యమును వ్రాసితీ”నని పీఠికలో పేర్కొనినాడు. అచనరమైనచో నీ నాటకమునందు గొన్ని భాగములను తగ్గించుకొనవచ్చునని కొన్ని గుర్తులను నిచ్చిరి. ఇది నాటక పాత్రధారుల కనుకూలముగా జేయబడినది.

ఇందు అనేక హరిశ్చంద్ర నాటకములలో చలె గాక ముప్పదిమూడు పురుష పాత్రలు అయిదు స్త్రీ పాత్రలు గలవు. ఇది యారంకముల నాటకము.

ఈ కావ్యమునందు ఎవనెక శంకరకవి పద్యములు యథాతథముగా పెట్టబడినవి. అది బలవంతముగా గాక ఎంతో సందర్భముగా వాడుకొనుట కవి ప్రతిభను జాటుచున్నది. శంకరకవి కావ్యమునందలి మొదటి పద్యములు రెండును

1) శ్రీ వాణీ వరదాస దాది విబుధశ్రేణీ శిరోరత చోబాది బా

.....

....

...

2) జలనిధి కన్య కొమ్మెఱుంగు.....

నాందీ పద్యములుగా పేర్కొనబడినవి. ఇటులనే అనేక సందర్భములందు శంకరకవి కావ్యపద్య కుసుమములు వాడుకొనబడినవి.

ఇది కూడ ఇంద్రసభా గోష్ఠితోడనే ప్రారంభింప బడినను ప్రసంగములో నించుక భేరము గానవచ్చుచున్నది.

ఇందుడు సత్కనంభాణము జరిగిన పిమ్మట “తన సామ్రాజ్యము వాసినను భార్య వదలినను తనయు దీర్ఘినును హీన కృత్యములచేత దుర్మరణ మొందినను పనమునందు కుందినను మనోవాక్కాయ కర్మంబులచే నెవ ధర్మతమాడడో నదియేకదా ధర్మమని బృహస్పతి మునిబృందము నడుగ నచ్చట హరిశ్చంద్రుని ప్రసక్తి. వశిష్ఠ విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదనలు జరిగినవి. ఇంద్రుడు సాకేతాధిపతులు తమకు నాప్తకోటిలోని వారని చెప్పుట విశేషము. ఈ కథయందు చిన్న చిన్న మార్పులు గాన్పించుచున్నవి. వేటకు వెళ్ళిన హరిశ్చంద్రుడు మృగహతుక బాధ నడంచి చంద్రమతి లోహితాస్ముల తోడను ఆత్రేయుడను కంచుకితోడను గుడారమున ప్రవేశించును. ఇంతలో ఒక బంగారు లేడిపిల్ల గుడారమునందు సంచరించుచుండ లోహితాస్ముడు జూచి “బాబయ్యగారూ ఆ పిల్లతో నాడుకొనవలెనని వేడుక యగుచున్న” దని తెలుపును. చంద్రమతి నివారించినను వినక హరిశ్చంద్రుడు దానిని పట్టుకొనుటకై వెడలి విసిగి వేసారి యొక నెమలిని పట్టి తిరిగి వచ్చును. లేడి కాన్పించుట, హరిశ్చంద్రుడు వెంబడించి వెళ్ళుట సామాన్య విషయమైనను కొంత మార్పు చేసినాడు. తనయుడు లేడిని కోరుట, తండ్రి దానిని పట్టుటకై

వెడలుట సహజమే కదా! అట్లు అలసిన భర్తకు భార్యా, పుత్రుడు సేవ తీర్చుటకై సవర్యలు చేసిన పిమ్మట కలత నిద్దురలో హరిశ్చంద్రుడు కల గాంచినట్లు చెప్పబడినది. భర్తకు చేతికంకణములు తీసి దిగదుడిచి పార వేసినదని చెప్పబడినది. అట్టి నమ్మకము లన్ని జాతులను నన్ని కాలములందును నుండును ఏక చత్రాధిపతియైన హరిశ్చంద్రుని భార్య యిట్లు చేయుట సమంజసముగా నున్నది.

సర్వమును దానముగా బడసి విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని చంద్రమతి లోహితాస్యులకు పల్కలములను ధరింపజేయ లోహితుడు నగరమునకు వానితో వచ్చుటకు సిగ్గుపడినట్లు చెప్పబడినది. అటులనే నరణ్యమున నిడుములు పడు హరిశ్చంద్రుడు భార్యాపుత్రులను పుట్టింటికినను పంపనైతినని యే నాటకమానందును చెప్పబడినది విధిముగా చెప్పబడినది.

చంద్రమతి హంసనాటగా కాలకౌశికుని యింట పడిన బాధ పూర్వ స్థితిని గాక కొంచెము మార్చబడినది. హంసనాటగా పిలువ బడుచున్న చంద్రమతికి కలహకంకి కుంచెము బియ్యము చేతిలో బోసి శుక్రివారముగురుచే రాత్రి వుప్పిడి పిండి తినవలెను. దీనిని ముక్కలు చెక్కలుగా విసురుము అని రుసరుసలాడును. మధ్యలో వచ్చి యింట్లను కాలేదా యని బుగ్గపట్టి లాగ యారెవలె పొంగినదని వర్ణించబడినది.

చంద్రమతి శిశు హంతకగా గొనిరాబడి హరిశ్చంద్రుడే నరకవలసి ద్చినప్పుడు నాత డొకవరి కరవాల మెత్తగనే విశ్వామిత్రుడు వచ్చినట్లు చెప్పబడినది. విశ్వామిత్రుడు వారించినను విసక హరిశ్చంద్రుడు మరల కరవాల మెత్తి సరకుల కుద్మక్తుడు కాగా పార్వతీ సమేతుడై శివుడు ప్రత్యక్ష మయ్యెను. ఆ దేవతా మూర్తుల దీక్షనచే తెలివినంది దిగ్గున లేచిన లోహితుడు “ఓ స్నేహితులారా నేను గోసిన యాకులును విరచిన సమిధలును దీసికొని వచ్చుచున్నాను నేను వచ్చువరకు నుండు”డని పలుకుట కడు సమంజసముగా నున్నది.

నారదుడు విచ్చేసి హరిశ్చంద్రుడు రెండవసారి ప్రతిజ్ఞ జేసికత్తి మెత్తినపుడు కుంభిని దిద్దిరం దిరిగెను. దిశలు మొగ్గెను. మేరువు గుంకెను. బ్రహ్మ మతి చలించెను. విశ్వంభరు డెంతయును బెడలెను.

‘తారలు రాలుననగఁ దోచె’నని చెప్పెను. ¹ అందులకు హరిశ్చంద్రుడు మీకు శిష్య వాత్సల్యము చూపవలదు. నాకు జ్ఞానోపదేశము చేయుడని వేడెను. అప్పుడు పశిష్ఠుని అరమతిపై నారదుడు హరిశ్చంద్రునకు నాత్య విద్యను రహస్యముగా నుపదేశించెను. హరిశ్చంద్రుడు కంఠమూల ఫలముల శాహారంబు జేసికొని వనముల వసించెద ననియు రాజ్యాంగ వృత్తిలో నున్న వీరిని మరచెద నేమోనని నడుగగా నారదుడు సంసార బంధము త్యజింప నవసరము లేదని తెలిపెను. దేవదూత వచ్చి మహేంద్రుడు బృందారకులతో వచ్చి హరిశ్చంద్రుని పట్టాభిషేకమునకు వేచియుండెనని తెలిపెను. విశ్వా మిత్రుడు తన ప్రతిజ్ఞ ననుసరించి యింద్రుని అర్థ సింహాసనమును తన తవస్సుతో సగము నాతనికి ధారవోసెను. అప్పుడు నారదుడు “ఓ రాజా : నేటినుండి నీవు సత్య హరిశ్చంద్రుడవని పిలువబడుదు” పని తెలిపెను. ఈ విధముగా కథలో చిన్నచిన్న మార్పులు కాన్పించు చున్నను కథలోగాని సన్నివేశములలో గాని పెద్ద మార్పు కానుపించదు.

ఇందు చెప్పుకో దగిరది శంకర కవి హరిశ్చంద్ర కావ్య పద్యములతో కథ నల్లుటయు వింతవింతలగు సామెతలు జాతీయములు నుపయోగించుట నిందలి విశేషము. అవి సహజములై కథాగమనమున కడ్డురాక యొప్పినవి. మచ్చునకు కొన్ని సామెతలు.

“తాళ్ళపాక పారి కవిత్వము కొంతయు తన పైత్యము కొంతయు నన్నట్లు” ప్రస్తావన పేజీ. 2-

“ఊరంతయు నొకత్రోవ ఉలిపిరి కట్టి దొక త్రోవ. ప్ర. పే. 4

“చివుకునకుఁ జేవగల దన్న నమ్మువా రెవరుందురు. ప్ర. పే. 10

“సక్క యెక్కడ. నాగలోక మెక్కడ. నృపుడెక్కడ సత్యమెక్కడ.

“తల్లి జెవి ద్రెంపిన పానికిఁ బినతల్లి చెవి బీర కాయయు గాదని నట్లు. ప్ర. పే. 14

“అడుసు ద్రొక్కనేల కాలు కడుగనేల యని పిడుగు మొత్తిన రాళ్ళ వలె నూరకున్న యా యునులు పొరుషవంతులేనా ! ప్ర. పే. 15

“పాలకు వచ్చి ముంత దాచనేల”

ద్వి. పే. 19

“బులుపు తీరిన గాని వలపు తీరదు”

“గారాము గజ్జెల కేడ్చిన వీపు దెబ్బల కేడ్చెనన్న సామెతకు వచ్చెను.

తృ. పే. 38

“అడవిలో నక్కలకు గొత్వాలాజ్ఞా ? ”

తృ. పే. 40

“తడసిన నులకు కుక్కివలె బ్రతిమాలిన కొలదియు బిట్ట బిగియు చున్నాడు.”

తృ. పే. 44

ఈ విధముగా నీ గ్రంథములో చూచినవే వందలకొలది కాన్పించు చున్నవి.

సత్య హరిశ్చంద్రీయము

(నాటకము)

బలిజేపల్లి లక్ష్మీకాంతకవి ¹

ఆ నాడు వెలసిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము నాటకములలో మిక్కిలి ప్రఖ్యాతమై పలువురిచే మన్ననల నొంది ఆంధ్రదేశమును నుజ్జూత లూగించిన నాటకములలో బలిజేపల్లి లక్ష్మీకాంతముగారి సత్యహరిశ్చంద్రీయము మొదట పేర్కొనదగినది. అంతియేగాక వారే నటకులగుట విశేషము. ఇది పేరునందే నూతనత్వము గాంచినది. గౌరవ రచన నుండి హరిశ్చంద్రుని కథ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానముగా నామ సార్థక్యము కలిగియున్నను నీ కవి గారు సత్య అను విశేషణమును చేర్చుట నది వేద హరిశ్చంద్ర కథ కాదని స్పష్టపరచుచు హరిశ్చంద్రుని పాత్రకు కీర్తి నాపాదించినది. ఇందు ప్రస్తావన లో నీ నాటకమును గూర్చి కవిని గూర్చి ² కొంత కలదు.

1. సత్య హరిశ్చంద్రీయము. బలిజేపల్లి లక్ష్మీకాంత కవి.

పబ్లిషర్లు కొండపల్లి వీర వెంకయ్య అండ్ సన్సు.

శ్రీ సత్యనారాయణ బుక్ డిపో. రాజమండ్రి. 1972.

2. బలిజేపల్లి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము, లక్ష్మీకాంత కవి. పేజీ-2

ఆంధ్రదేశమున చాలకాలము పేరు ప్రఖ్యాతి గాంచిన గుంటూరు హిందూ నాటక సమాజముచే మొన్న మొన్నటి వఱకు పెక్కు సార్లు ప్రయోగింపబడి నేడు సర్వజనాదరణీయమై యత్యంత నీతిదాయకమై యొప్పుచున్న “సత్యహరిశ్చంద్రీయ” మను నాటక మిచ్చట నీ రాత్రి ప్రదర్శింపబడునని పేర్కొనినాడు. ఈతడు బుద్ధిమతీ విలాసము మొదలగు గ్రంథములు వ్రాసినట్లు తెలియుచున్నది.

ఈ నాటకములో నాందీ ప్రస్తావన, భరత వాక్యము నాటక లక్షణానుసారముగ రచింపబడినవి. ఆరంభములుగ విభాగింపబడిన నీ నాటకములో రంగ విభాగము కూడ కలదు.

భాగవతాది పద్యముల నీతడు సమయానుకూలముగ వాడుటచే నీతని పాండిత్యమును భాగవతాది పురాణములపై నతనికి గల నభిమానమును చాటుచున్నది. ¹

వారిజాక్షు లందు పై వాహికము లందు

ప్రాణ విత్త మాన భంగమందు

జకిత గోకులాగ్ర జశ్మ రక్షణమందు

బొంకవచ్చు నఘము వొంద దధిప !

అని రాజ్యదానము చేయు బలిచక్రవర్తికి శుక్రుడు రాబోవు ప్రమాద మెరింగిన వాడై అట్లు పలుక వచ్చునని సూచించెను. ఇచ్చట ఇంద్ర సభలో వాదోపవాదనలలో హరిశ్చంద్రుడు చిక్కులలో పడినప్పుడు తప్పక బొంకునని పశిష్ఠునితో వాదించు విశ్వామిత్రు డిట్లు పలికెను.

“ఈతని వర్ణనలో నూతనత్వము కాన్పించు చున్నది.

వడలున్ జక్కిలములు మృతంబు పెరుగు బా ల్మంస ఖండము ల

ప్పడము ల్కుత్తుకబంటిగా దిని సురాపాన క్రియన్ మత్తులై

చెడి తబ్బిబ్బుల కూయు రాజు లెచటో చింతింప సత్యం బెటో

జడుడా ! నీగగన ప్రసూన.....చాలించి నోర్మాయమా :

అని వారి కాలము నాటి తెలుగు భాషలో రచన గావించినారు.

ఈ విధముగ నీతని వర్ణనలో జాతీయములు కూడా సందర్భము సారముగ నిబద్ధింప బడియున్నవి. గౌరనాది పూర్వ హరిశ్చంద్ర కావ్యములను బోలినను నక్షత్రకుని పాత్ర సృష్టిలో నూతనత్వము కాన్పించు చున్నది. కావ్య హరిశ్చంద్రమున హరిశ్చంద్రుడు సర్వమును త్యజించి వల్కలములు ధరించి కాననముల కేగు నపుడు విశ్వామిత్రుడు నక్షత్రకుడను శిష్యుని బిలిచి యాగ దక్షిణ ధనము గైకొనుటకై హరిశ్చంద్రుని వెంట పంపును.

కాని యీ నాటకమున మాతంగ కన్యల సృష్టికి పూర్వమే హరిశ్చంద్రుడు వేటకై కాననముల కేగినప్పుడు ద్వితీయాంక తృతీయాంకము మధ్యగల విష్కంభమున నక్షత్రకుని పాత్ర ప్రవేశ పెట్టబడినది. ¹

ఈ విష్కంభమున విశ్వామిత్ర నక్షత్రకుల సంభాషణము కలదు. విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని వశీకరణము చేయుటకై నాతని నుపయోగించు కొనుట వలన నాతని చదువు పోవుచున్నదని నక్షత్రకుడు బాధపడును.

విశ్వా:- శిష్యా నక్షత్రక : లెక్కలేని రొక్కం బడిగి యొప్పించుకొని హరిశ్చంద్రుని చేజిక్కించు కొనుటయే గాక యత డిక్కడకు వచ్చునట్లు పన్నుగడ బన్నినాడ. ఇప్పు డతని మనము నాకర్షింప శృంగార రూప రేఖా భుజంగులగు కూతంగ కన్యలసృజించెద. ఇందు నీవుగూడ నప్రమత్తుండవయి సాయపడ వలయును” అని వచించెను.

నక్ష :- గురూత్తమా : ఏదో యొక వ్యానంగము వలన నా చదువు మాత్రము గ్రీష్మకాల వాపీ జలంబు పలెనే దినదినం బడుగంటు చున్నది, చూడుడు

శా॥ సాంగోపాంగముగా వశిష్ఠ కడ నభ్యస్తంబు గావించె మొ

న్నం గార్గేయుడు చేరి వేదముల, మాండవ్యుండొ యేడాదియే

నిం గాలేదు యగ స్త్య శిష్యుడయి తా నేచ్ఛెన్ చపోనిష్ట న
ప్రాంగస్వీకృతి న్నాకో రాదిపుడు సంధ్యా వందనం జేనియున్.

విశ్వా:- వశిష్ఠుని గురుత్వము నాయెరుట వర్ణింపకు గట్టిగా వట్టుపడిన
గడియలో విద్యలన్నియు నీకు గరతలా మలకము గావించెద.

ఈ విధముగా నీ సంభాషణము సాగినది.

హరిశ్చంద్రుడు వేటకేగి నపుడు వశిష్ఠు నాశ్రమము చేరినయే విశ్వా
మిత్రుని తపోవనము చేరినటుల చెప్పబడినది. ¹

ఈతని పద్యములు ఎన్నియో సామెతలను తోకోక్తులను కలిగి
లోకానుభవమును కవితా ప్రౌఢిని చాటుచున్నవి.

“ అశుభము వచ్చునప్పు డయత్నముగనె
బుద్ధులును వాని కనుకూలముగనె తోచు
దొంగ యిలు సేరునప్పుడె దొరను వలచి
నిదుర పెద్దమ్మ శయ్యను వదలనట్లు”

అని హరిశ్చంద్రుడు ఏమో: ఇదంతయు ఇంద్రజాలము వలె నున్నది.
ఇంతకు నేదో దుర్యోగము కొఱకై మనమీ యాశ్రమ ప్రాంతమునకు జేరిన
మని మాతంగ కన్యలను వెడల నడిపించిన తరువాత విక్కిలి విచారించును. ²
విశ్వామిత్రుడు మాతంగకన్యలను పెండ్లాడమని కోరుచు నాతనికి ఉపదేశము
చేయు సందర్భమున తన గొప్పను బొగడుకొనుచు తనకన్యలను వివాహ
మాడిన హరిశ్చంద్రుని గూర్చి జనులు బొగడుదురని చెప్పు సందర్భముతో

గీ॥ ఇతడె యీతడె నూతన సృష్టి కర్త
యైన గాధేయు నల్లు డటంచు నిన్ను ³
నందలంబుల నిల్చి జోహారు లిడరె
నర సురా సుర యక్ష గంధర్వులేని”

-
1. సత్య. బలిజేవల్లి. తృతీయాంకము. పేజీ-23.
2. తృతీయాంకము. 29 వ పేజీ.
3. తృతీయాంకము. 35 వ పేజీ

అని యెన్నియో విధముల హరిశ్చంద్రునకు నచ్చజెప్ప జూచెనుగాని నా రాజు వానిని లెక్కింపలేదు.

ఈ కవి రచన చక్కని సామెతలలో నడచినది. ఇన్నాళ్ళు ముద్దుగా జెంచి కడకు చిలుకను గండుపిల్లికివలె నీ కౌశికునకై నప్పగించెదరా? నేను మీకడ నుండదగినా? ' అను మంత్రిత్యగు సత్యకీర్తి విలాపము గుండెలను నీరు జేయుచున్నది.

వ్రజలందరు తమరాజును విశ్వామిత్రు డడవులకు నంపుచున్నాడని తెలిసి యొక్కమ్మడిగ పెచ్చరేగి నామునిని గదిసి

“బలంబు మీఱగా గాధి పుత్రుఁ బట్టి కొట్టి చంపు డీ
ఖలుండు వానిఁ దాల్చ బట్టి గట్టి యగ్ని వ్రేల్చు డీ
మతీ మసుండు వాని కాయ మాంసమెల్ల గోసి వే
పొలాన నున్న వక్షిజాతి భూతకోటిఁ దన్నుడి” 2

అని కత్తులు త్రిప్పుచు వానిని చంపుటకు సిద్ధపడినట్లు వర్ణించుట నెంతయో సమయానుకూలముగ నున్నది. అంత ప్రేమగలవారి చక్కవర్తి కట్టి శిక్ష నిచ్చిన వానిని వారేమి చేయుటకు వెనుకంజ వేయుదురు. వ్రజలు సాహసించిన నేదికాదు?

పూర్వ కావ్యములలో నెట్టి ప్రాధాన్యములేని తోహతాస్యుని పాత్రకు కొంత ప్రాధాన్యము కల్పింపబడినది.

ఆ బాలుడు, “నాన్నా మన మింక నెంతదూరము పోవలెను ?” అనుచు మధ్యమధ్య వలుకుటయే గాక విశ్వామిత్రుని, నక్షత్రుని కూడ నెదిరించి నటుల చెప్పబడినది.

అంతియే గాక వారు తీరారణ్యమున పోవుచుండ నాలుగు కల్పవృక్ష ఫలములు పడినట్లు వానిని కౌశికుడు మాయము చేసినట్లు కల్పింపబడినది.

1. తృతీయాంకము. 39. పేజీ.

2. తృతీయాంకము. 39

అటులనే అరణ్యమున భేతాశునితో హరిశ్చంద్రుడు పోరాడుచుండ బెనుభూతములు దిరిగినట్లు కల్పింప బడినది.

హరిశ్చంద్రుడు భేతాశుని యెదిరించినపుడు మహాస్రగ్ధరలో సంభాషణ సాగించెను. ¹

మహాస్రగ్ధర - పటుమద్దోశ్చందహాసో తృతనమున భవత్ప్రాణము లేచునే తద్వట నృక్షో పాంత భూమిన్ వ్యవగత భయతై పాంథ కోటుల్పరింపన్ గుటలా కాలాను భూతిన్ గువలయు పతితన్ గీలుపో నైజ మౌనా చటులక్షా త్రోగ్ర శౌర్య చ్చలి యటుల హరిశ్చంద్రుడున్ దురాత్మా!

(జుట్టుపట్టి యవ్వలి కీడ్చుకొని పోవును)

హరిశ్చంద్రుని పౌరుషమునకు గీటురాయిగా నిందలి ప్రౌఢ సమాసములు నాతని పౌరుషమున కలంకారముగ నొప్పి ప్రబంధ వర్జనను పోలి యున్నది.

అటులనే మహాగ్ని అరణ్యములను కాల్చివేయునపుడు కూడ మత్తేభ పద్యములో సంస్కృత పద భూయిష్ట సమాసములతో తగిన విధముగ నడపెను :

మ॥ వియ దుద్ధ్యంత నితాంత ధూమపటలీ విస్తారిత ద్వాంతమై
భయిదావ న్మృగమై నగాగ్ర నిపత ద్వాచాల కాకోలమై ²
అయుదార్చి స్త్రుటి తీరు కీచక నినాదా భీలమై కీలిహ
లయ కాలోగ్ర జటాల వల్లక కరాశంబై వనం బేర్పడన్

చంద్రమతి యగ్నితో ప్రవేశించునపుడు నామె చేయు దండకము కడు రంజనమై యొప్పినది.

శ్రీమన్మహా యజ్ఞమూర్తి ! జగజ్జాల రక్షా ! ద్విషల్లోక శిక్షా దురాలోక తేజో విరాజీ ! కృపాశూ భవద్దివ్య చరిత్ర ³

1. చతుర్థాంకము. 55-పేజీ.

2. చతుర్థాంకము. 58 పేజీ

3. చతుర్థ - పేజీ - 59

ఈ నాటకమున లయ తాళ బద్ధమైన కీర్తనలు కలవు. త్రిభంగి వృత్తము గేయము ఘరజు రాగము ఏక తాళము. ద్వి. అం-21. పేజీ.

పంచ చామరము జంభూతి రాగము - ఆదితాళము. మొదలగునవియే గాక

కాలకౌశిక - కలహకంఠి సంభాషణములు చక్కని కీర్తన ఘరజు త్రిశ్రగతిలో సాగినది. ¹

కాలకంఠి :- ఇంత ప్రొద్దెక్కినదాక నీవెక్కడ నుండి ఇంటికి రాక ||ఇం||

కాలకౌ :- యాయవార మెత్తినాడ సంతపోయి శవాలను మోసి వచ్చినాడ ||యా||

వీరబాహుడు హరిశ్చంద్రుని కొనుటకై వచ్చి పామర భాషలో మాట్లాడుట నిచ్చట తగియున్నది.

“దేరా ! నే గొంటానండి చర సెప్పండి.”

చంద్రమతి స్మశానములో బాలుని శవమును కాల్పుటకు సిద్ధపడి హరిశ్చంద్రుడు నుంక మీయనిదే బాటవై చెద జూడుమని చెప్పినపుడు చంద్రమతీ విలాపము శంకరకవి కావ్యమునందలి పద్యము వచనములో వ్రాసి శంకర కవిపై గల గౌరవమును సూచించెను.

చంద్ర :- “అకటకటా ఎంతటి కాని కాలము సంభవించినది. విశ్వ విశ్వంభరా చక్రంబునెల్ల నేకచత్రాధి వత్సము వహించి యశ్రాంతంబు పాదాక్రాంతులైన.” ²

ఇంతియేగాక పూర్వ కావ్యములందు వలెనే నిందు అనేకములగు వర్ణనలు నన్నివేశములు రూపొంది హరిశ్చంద్ర నాటకములకు శిరోభూషణమై వెలసినది.

1. పం పేజీ 73

2. హరిశ్చంద్రో. బలిదేవల్లి. షష్ఠాంకము. పేజీ. 97-98.

సత్య హరిశ్చంద్ర నాటకము.

దివాకర్త వెంకటావధాని. 1956. 1

ఇది ఆరంకముల నాటకము. సిద్ధ హేమశబ్దాను శాసనము వ్రాసిన హేమచంద్రుని శిష్యుడి నాటకమును సంస్కృతమున వ్రాసెనని, దానికి వెంకటావధాని గారి “సత్య హరిశ్చంద్ర నాటకము” తెలుగు నేతయని పేర్కొనబడినది. హేమచంద్రుడు బౌద్ధుడగుటచే ఈ కావ్యమందలి హరిశ్చంద్రుని పాత్రమునందు అది స్పష్టముగా కలచని విశ్వనాథ సత్యనారాయణ గారు పేర్కొనిరి. ² పదవ శతాబ్దమునందు క్షేమేశ్వర కవిచే సంస్కృతమున చండకౌశికమును నాటకము నుత్పరించ బడినది. కాని ఈ కావ్యమునకును దీనికిని ఎట్టి పోలికలు కానరావు. అంతియేగాక యే పురాణమందలి కథకును దీనికిని సంబంధము కాకరాదు ఇందు హరిశ్చంద్రుని భార్య పురాణమందు వలె “శైభ్య” యనిగాని కావ్య హరిశ్చంద్రము వలె చంద్రమతి యనిగాని పేర్కొనబడక “సుతార” యని యున్నది. ఎందు మార్పు వచ్చినను “హరిశ్చంద్రుడు” త్రిశంకుని కుమారుడు గానే ఈ కావ్యము నందును జెప్పుట విశేషము

రాజ్యదానమునకై మృగయా మరణము కల్పింప బడినది. కాని సర్వ సంగ పరిత్యాగియైన కులపతి రాజ్యదాన మొందుటకు గ్రహించెనో సరియగు

1. సత్యహరిశ్చంద్ర నాటకము అనువాదకుడు దివాకర్త వెంకటావధాని
1956 ప్రాప్తి స్థానము : శ్రీ తిరుపతి వేంకటేశ్వర పబ్లికేషన్స్,
మెయిన్ రోడ్, రాజమండ్రి 1956. వెల. 1-8-0

2. సత్య హరిశ్చంద్ర నాటకము : విశ్వనాథ సత్యనారాయణ
అభిప్రాయము.

“బౌద్ధమత మీ నాటకమందున్నది. జీమూత వాహనుని లక్షణము
కొంత హరిశ్చంద్రుని యందు బొందు పరచబడి యున్నది.”

కారణము కానరాదు. మార్కండేయ పురాణ కథయందును, కావ్య హరిశ్చంద్రము నందును విశ్వామిత్రుడు కేవలము పంతుము కొరకే రాజ్యదానము గ్రహించినట్లు కలదు. అది హరిశ్చంద్రుని సత్య సంధతకు తాత్కాలికమై యొప్పుకది. ఇందు కేవలము కల్పించిన సంఘటన కులపతిపాత్రకు దోషము నంటగట్టుచున్నది. అంతియేగాక తదుపరి మరణించిన హరిణముతో పాటు తనకు కూడ అగ్ని సంస్కారము గావింపుటని కూమార్తె విలపించుచుండ ముని మిక్కిలి కోపించెను. ఆ పాప పరిపూర్ణమై లక్ష సువర్ణము లెచ్చినచో పాపము శమించునని కులపతి యాదేశించెను. దక్షిణార్థమై, విశ్వామిత్రుడు కోరిన ధనమునకు బదులుగా నిది కల్పింపబడినది. సర్వజ్ఞుడైన కులపతి యట్టి మహాముని పాపోపశమనముకై ధనమును కోరుటలో తగినకారణము కానరాదు. రాజ్యము వదలిన హరిశ్చంద్రుడు. కాశీ కేగిరముల చెప్పబడినను నచ్చటి సంఘటనములు గౌరవ, శంకర కవుల హరిశ్చంద్రుని కావ్యములను బోలక మాంత్రికులతో, మాయలతో నిండి కథా చమత్కృతిని కొంతవరకు హరించిన వని చెప్పవచ్చును. హరిశ్చంద్రుడు భార్యా పుత్రుల సమ్మతముకై గడ్డిని తలపై పెట్టి కన్నడ రాఘవాంకుని "హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము" ను బోలి యున్నది. ¹

ఎట్టి మార్పులున్నను హరిశ్చంద్రుని కథపై జనులకు చుక్కప మెండని విశ్వనాథ అప్పల సరసింహ శాస్త్రి గారిట్లు పేర్కొనిరి.

"తెలుగు హరిశ్చంద్ర నాటకము పురాణ కాలము నాటిదైనను ప్రధాన మగు ఉపనిషత్తత్వమును ప్రతిపాదించునదై సర్వ మత్కృతకు అదరణీయ మైనది. నేటి లోకులు సమ్మరాని శాపాదులు కొన్నియున్నను మనవుల చరిత్రకు వన్నె పెట్టునదియు జగదృచ్ఛానుశంధాయి యగు సత్యమొందు పరిపూర్ణత గాంచుటయే యట్టి యాదరమునకు కారణము.

1. హరిశ్చంద్ర కావ్యము కన్నడ రాఘవాంక వివాదశస్త్రక లీల పద్యం.

ఛండ కౌశికము-అను హరిశ్చంద్ర నాటకము

వడ్డాది సుబ్బారాయ కవి

ఈ నాటకము క్షేమేశ్వర రచితమయిన సంస్కృత హరిశ్చంద్ర నాటకమునకు అనువాదము. ఈ నాటక కథ మార్తండేయ పురాణాంతర్గత హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును బోలి వ్రాయబడినది. వీ హరిశ్చంద్ర నాటక మందును కానరాని విధముగ నిందు వ్రథమాంకమున శృంగార రసము పోషింపబడినది.

ఈ నాటకాంత గద్యమున నీ కవి సరసవితా ధురంధరుడనని పేర్కొనెనాడు.

“ఇది శ్రీ పరమేశ్వర వరప్రసాద బద్ధ రస రచితా ధురంధర వడ్డా నాడు వంశ క్షీర సీరాకర రాకా సుధాకరాచ్ఛసామాత్య పౌత్ర హరితస గోత్ర పదిత గుణ కదంబ లక్ష్మణా గర్భ శుక్తి ముక్తా ఫల సూరపరాజు వ్రథాన తనూనవ విబుధ విదేయ సుబ్బారాయ నామదేయా” అని విపులముగా వ్రాసినాడు.

ఇంద్రదంకములు గలవు. ఇది యనువాద కావ్యమగుటచే నాందీ ప్రస్తావన భరిత వాక్యాదులు యథా తథముగా పేర్కొనబడినవి.

ఇందే నాటకములందును కానరాని విధముగ వ్రథమాంకమున ఛండ కౌశిక నాటకము ననుసరించి శృంగారము పోషింపబడినది. హరిశ్చంద్రునకు

1. ఛండ కౌశికమున - అను హరిశ్చంద్ర నాటకము.

వడ్డాది సుబ్బారాయకవి.

రాజమహేంద్రవరము 22 జూలై 1900. సం.

T. 82. SB 94 H. Osmania General Library, Hyderabad

రాగల యరిష్టములను దివ్య దృష్టిని గ్రహించిన వశిష్ఠుడు హరిశ్చంద్రుని రేయెల్ల జాగరణము చేయించును. అప్పుడు రాజు భార్యా విరహము చక్కగా విదూషకునితో తెలిపెను. ఈ సంఘటనతోడనే నాటకము ప్రారంభము చేయబడినది. ఇది యారంకముల నాటకము. అనువాదమైనను నిది స్వతంత్రముగా కొనసాగింపబడినది. ఇందలి సంభాషణలు మృదు మధురమై యొప్పినవి. ఇందు శైల్య. రోహితాశ్వాది నామములు మార్కండేయ కథను పోలియున్నవని చెప్పవచ్చును.

సత్యహరిశ్చంద్ర

గ్రంథకర్త : “రచన విశారద”

శ్రీయుత బల్లా స్వామి కవిగారు ¹

వీరు తూర్పు గోదావరి జిల్లా మండపేట గ్రామవాసులు. వీరు నాటకాదిని రాజమండ్రి రౌతు బుక్కు డిపో యాజమాన్యులు శ్రీ రౌతు చంద్రయ్యగారి కోరికం జేసి నాటక రంగముల కనుకూలముగా బ్రదర్శకుల కనుపగునట్లు నూతన పక్కిని మృదు మధుర కల్పనలతో వ్రాసి పాఠక తోకమున ప్రవేశజేసి యున్నారు.

ఈ గ్రంథ మంతయు వాడుక భాషలోనే వ్రాయబడినది.

ఇందు నాంది పద్యము తరువాత ప్రస్తావన లేకుండగనే ప్రథమాంకము ప్రారంభమైనది. ఇది యేడంకముల నాటకము. నాటకములో చెప్పుకోదగిన నూతనత్వము లేకపోయినను సంస్కృత పద భూయిష్టము గాక తేట తెనుగు పదములతో కూర్చబడి సామాన్యులకు నందుబాటులో నున్నది. ఏడంకముల కథ తరువాత నిందు కీర్తనలు రాగతాళములు వేరుగా

1. సత్యహరిశ్చంద్ర గ్రంథకర్త రచన విశారద శ్రీయుత స్వామి కవిగారు. ప్రకాశకులు యన్. అప్పలస్వామి అండ్ సన్సు బుక్ సెల్లర్లు, రాజమండ్రి-1946.

పెక్కొనబడినవి. ఇందు చండాలుని పాత్రకు ప్రత్యేక స్థానము కలదు. వాని పాత్రకు తగిన విధముగ సంభాషణ కొనసాగినది. వాడు ప్రవేశించుచున్నప్పుడు

“తప్పుకోండోయి దొరలు తప్పుకోండోయి
మాదిగోణ్ణి — పబులూ మీరు
యీధికొత్తే — యెగ్గంటారూ
మఱిచిపోయి — దిరిగావత్తే
మంఠిపోయి — కొట్టొత్తారూ
పరమేశరుడిట — పుట్టించే మము ॥త॥”

అని వాడుక భాషలో వ్రాయబడుటయే గాక సాటి సాంఘిక స్థితిని కన్నుల గట్టినట్లు తెలుపుచున్నది. ఇం దనుబంధములో సంగీతబద్ధమైన రాగ తాళముల కీర్తనలున్నను నాటకాంకములలో సీసము, తేటగీతి వృత్తములు వ్రాయబడినవి. సంభాషణ పద్య గద్య రూపములలో నెంతో తేలికయగు భాషలో నుండుట దీని ప్రత్యేకత.

సంగీత హరిశ్చంద్ర

అవసరాల శేషగిరిరావు

వీరు సంగీత హరిశ్చంద్రమునేగాక చంద్రకాంత, రసపుత్ర విజయము లంకాదహనము మొదలగు నాటక కర్తలని తెలియుచున్నది.

అనాడు వెలసిన ² సోమరాజు రామానుజరావుగారి సంగీత సావిత్రి ³ డి. జి. రాఘవాచార్యుల వారి సంగీత ఇంద్రసభ ⁴ సంగీత హరిశ్చంద్రము

1 సత్యహరిశ్చంద్ర స్వామికవి అనుబంధము 9వ పేజీ 16వ సాంగు

2. సంగీత హరిశ్చంద్ర - అవసరాల శేషగిరిరావు, శారదా పబ్లిషింగ్ హౌస్, రాజమహేంద్రవరం, 1936

3 సంగీత సావిత్రి - సోమరాజు రామానుజరావు. ప్రకటనకర్త చందా నారాయణసెట్టి. సికింద్రాబాదు 1938.

4. ఇది కల్పితమైన మూడంకముల ప్రహసనము. శారదా భండార ముద్రాక్షరశాల 1926 బెజపాడ.

మొదలగునవి నామము నందే తప్ప నాటకములో గాని సంగీతముతో గాని నూతనత్య మేదియు గానరాదు.

నాటకాంతమున ఇట్లా స్వామి కవిగారి సత్యహరిశ్చంద్రము వలెనే కీర్తనల రాగ తాళములు పేర్కొన బడినవి. కాని సంగీత హరిశ్చంద్రము 1936 ప్రాంతమున ముద్రింపబడినదగుట చేతను సంతకు ముంజే 1936 ప్రాంతమున వెలసిన సంగీత సావిత్రి కావ్యము ననుసరించుచు తమ సత్య హరిశ్చంద్రము సంగీతమున కనుగుణముగ రాగ తాళములు గల కీర్తనలు వ్రాసిరన చెప్ప వచ్చును. అంతయే కాని ఈ సంగీత హరిశ్చంద్రమునందు నూతనత్య మేదియు కానరాదు. సాధారణ నాటకముల వలెనే యూరప్ దేశములతో తల్పింపబడి నాంది ప్రస్తావనలతో ప్రారంభింపబడి భరత బాహ్యముతో ముగిసినది.

కావ్య - వేద

హరిశ్చంద్ర నాటకములు

విశ్వనాథ సత్యనారాయణ

ఇది ఏకాంకిక. రేడియో నాటిక. అంక, రంగ విధజనలు, నాంది ప్రస్తావనలు కానరావు. విశ్వనాథ వారి అధునికత యొక్క స్పష్టముగా నిర్మించబడ్డది. ఇందలి కథ యొకదాని తరువాత నొకటి జరుగగా చెప్ప బడినది. రేడియో నాటక మగుటచే ప్రదర్శనావశ్యకత లేక పోవుటచే సన్నివేశములను మార్చ పని లేకపోవుటచే నిట్లు వ్రాయబడినది.

అన్ని హరిశ్చంద్ర నాటకములవలె నింద్ర సభతో కథా ప్రారంభము. గాక హరిశ్చంద్రునిని మాతంగ కన్యలు సమీపించుటతో ప్రారంభమైనది. అంత మందు కూడ హరిశ్చంద్రుడు రాజ్య పాలనకు వచ్చుటకు బదులు కవునితో బర్కమందినటుల చెప్పబడినది. వైక దేశము నొందుటకు మాన్యపు డే విధముగ వరిషడ్వర్ణములను గెలిచినది నిందు వర్ణింపబడినది. రావసుల వలె

మోక్ష మార్గము నవలంబించక లౌకికుల వలె మాయా లోకమున మునుగు హరిశ్చంద్రుని డరిషడ్వర్గమును జయించినటుల నిరూపించబడినది. ఇది హరిశ్చంద్రుని సమాధానములను బరిశీలించినచో తెలియగలదు.

మాతంగ కన్యలతో వివాహమును గూర్చి హరిశ్చంద్రుడు “వివాహము నకు మనస్సులు తగులుట కాదు. ఆత్మ తగుల వలయును. మనస్సు చంచలము. నేడు తూర్పునకు తిరుగును. రేపు పడమరకు తిరుగును. అది ఖేదాంత ధోరణితో సమాధాన మిచ్చినాడు. (1 పేజీ. 4)

ఇటులనే మాతంగ కన్యలను వివాహమాడునుని విశ్వామిత్రుడు వివర్తించుచు సమయమున హరిశ్చంద్రుడు “స్వామీ కామకోపాదు డరిషడ్వర్గము. ఈ యూరుగురు శత్రువుల బారి బడక ప్రభూ: మోక్షమార్గగామియగు జీవుడగు నేను. నన్నేల యిట్లు లాగెదరు ?” (పేజీ. 7.) అని సమాధాన మిచ్చినాడు.

విశ్వా: “ఒరి పిచ్చి జీవుడా! ధర్మ కామమయిన నీకు చంద్రుని యున్నది. ఆ బలమున నీ కామము నొకవేళ గెలిచితివే యుచుకొందుము. తక్కిన యెదుగురు శత్రువుల గెలువ సాధ్యము కాదు. కనుక నీరని వివాహమాడి శరీర సౌఖ్యమును జూరగా గైకొనమా చేసికొమ్ము” అని పలికెను.

ఈ విధముగ వింపలి సంతాపజనులు కొనసాగించి. ఈ కథ కేవలము హరిశ్చంద్రుని సత్య సంధతకు బదులు అరిషడ్వర్గములను జయించుట ప్రధాన విషయము. అందులకే కథ యంతయు తేలికగా నడువ బడినది. ఇందు కథలో కొన్ని మార్పులు కావవచ్చు చున్నవి.

విశ్వామిత్రుడు నీ కాలను తన్నెవనని చెప్పి నాతనిని తన్ని రాజ్య వాసియు గొరిపించెను. అటులనే హరిశ్చంద్రుడు తార్కా బిద్ధంతో సత్య మార్గమున పయనించి నపుడు యెట్టి కష్టములు లేక కొనసాగిరి. మొదటి పాఠము

1. కావ్య వేద హరిశ్చంద్ర నాటకములు. విశ్వనాథ సత్యనారాయణ, మదురూసము, ఏప్రిల్ 1949 కనకరంగిణి ముద్రణాలయము

1. నాల్గవ పే. జీ.

నరణ్యములో “ఆరమగ్గిన ఫలములా. సెలయేటి నీళ్లు దొరకును. అంత కంటెను గావలసిన దేమి” యని హరిశ్చంద్రుడు అరణ్యవాసమును మిక్కిలి మక్కువతో భరించినట్లు గలదు. దానికి బదులుగ రజో ప్రవృత్తి గల నక్షత్రుడు “నాలుకకొక రుచి. అవియుగాక రాజా : నీవు సర్వ భోగములనుభవించిన వాడవు. అందుచేత నీకు విసుగెత్తి యడవి జీవితమునం దభిరుచి యేర్పడి యుండ వచ్చును. మేమెప్పుడడవిలోనే యుంటిమి. మాకు రాజ భోగములు కావలయు ననిపించును.” అని యెంతో చక్కగా సమాధాన మిచ్చెను.

అడవిలో భేతాళ వృక్షము నీడలో వారు విశ్రమించినపుడు పెద్ద కేకలు, అరుపులు మొదలగునవి హరిశ్చంద్రునికి వినిపింపలేదు. అ భేతాళుడు కూడ నక్షత్ర రోహిత చంద్రమతులకు గాన్పించెను గాని హరిశ్చంద్రుని కంటి కగువడలేదు. హరిశ్చంద్రుడు “అది వట్టి మోహము. బ్రాంతి బ్రాంతిమతుల కుండును” అని పదలి పెట్టెను.

ఇందలి కథలో కూడ చిన్న చిన్న కూర్పులు కాన్పించుచున్నవి. వీర బాహుడు వచ్చి హరిశ్చంద్రుని వెల చేయుటకు బదులుగ నక్షత్రుడు హరిశ్చంద్రుని శ్మశానము వరకు తీసికొని వెడలి ఇది హరిశ్చంద్ర ఘట్టమని తెలిపెను. అనగా నిచ్చట శ్మశానమునకు నక్షత్రకుడే హరిశ్చంద్ర ఘట్టమని పేరుపెట్టినట్లు గలదు. ఏ కావ్యమునందును చెప్పబడని విధముగ నెందు పేర్కొనుట విశేషము. తదుపరి వీరబాహుడేవచ్చి “ఇంకెం ? తన ఘట్టంలోకే వచ్చాడు.” అని హరిశ్చంద్రుడుని చూచి పలికినపుడు హరిశ్చంద్రుడు నక్షత్ర కునితో “ఓయి స్వామి! నీవు ఋషిశిష్యుడ ననకొన్నాను. నీవు మహర్షివే. నీ సంకల్పమిట్లు సమకాలమున భూతకోటికి విదితమగుచున్నది. అని పలికినాడు.

ఇందు చంద్రమతి కాశీరాజు దుహితగా పేర్కొనబడినది. కథాంత మందే దేవతా ప్రత్యక్షమును లేకయే “విశ్వామిత్రునిచే తనే సర్వము పేర్కొన బడినది.” హరిశ్చంద్రుడు తిరిగి లాఙ్యమునుగాని స్వర్గమునుగాని బౌందక శివై క్యము నొందినట్లు చెప్పబడినది.

ఈ విధముగా నీ కథ యొక కొత్త భావములో వెలసినది.

వేద హరిశ్చంద్ర

తెలుగు సాహిత్యమున వెలసిన వేద హరిశ్చంద్ర కథలలో నొకటి నాడ్యంత కావ్యమని చెప్పవచ్చును. ఐతరేయ బ్రాహ్మణస్త కథయే కొలది ఖావ భేదముతో వర్ణింపబడినది.

ఇందు హరిశ్చంద్రుడు వరుణునకే ధర్మ బోధన గావించిన మహా జ్ఞాని. కుమారుని వరుణునకు యాగ పశువుగ సమర్పించుటను ఎంతో యుక్తిగా తప్పించి చివరకు తనయుని అనుమతికి వదలెను. కాని యసత్య మాడినట్లు కానరాదు. ఇందు హరిశ్చంద్రుడు కావ్య హరిశ్చంద్రుని వలె స్వార్థ రహితుడు కాడు. విశ్వామిత్రాజ్ఞుని పాలించిన కావ్య హరిశ్చంద్రు డిందు యడ్డదిడ్డ ప్రశ్నలతో వరుణుని మాయ చేసెనాడు. ఇందు శునః శ్లేపుడు మహాజ్ఞాని. తండ్రికి ధర్మ సంపన్నులకు యజ్ఞ శాలలో బుద్ధి గరపిన బుద్ధిమంతుడు. ఈ కావ్యము నందు హరిశ్చంద్రుని పాత్ర శునః శ్లేపుని పాత్ర తీర్చి దిద్ద బడినవి. ఇందు శునఃశ్లేపుడు కవి గాయకుడు. ఈతడు తనతో పాటు హరిశ్చంద్రునకు కూడ యాగ ఫల ప్రాప్తి కలుగుటకు వరుణుని కోరుకొనెను.

శునః “ ఓయీ, వరుణదేవా ! కృతార్థుడను. ఈ హరిశ్చంద్రునకు యాగ ఫల మిమ్ము. నన్ను వదలి పెట్టియు నరమేధ ఫలము హరిశ్చంద్రు నకు బ్రాప్తించునట్లు దయ చూడుము” అని కోరుకొనెను.

ఈతడు విశ్వామిత్రునిచే దేవరాతుడని పిలువబడెను.

ఈ విధముగ నిందు ఐతరేయ బ్రాహ్మణస్త కథ పేర్కొనుట విశేషము.

ARICHANDRA THE MARTYR OF TRUTH

ఆంగ్లమున వెలసిన హరిశ్చంద్ర నాటకములలో నొకటి పేర్కొనబడినది. ఇది ఒక తమిళ నాటకమునకు ఆంగ్లేయానువాదము. ఇది కాగితములపై

తైపు చేయబడినది. ఇందు Arichandra, Vasitla, Saudramati మొదలగు పేర్లతో తెలుగు పలుకుబడి భేదముగా నున్నది.

తెలుగు నాటకము లందు కానరాని నామములును కొత్త పాత్రలును కూడ కల్పింపబడినవి.

కాశీరాజు గాక 'కేకయ' మగధ రాజుగను, శాలి, శిష్టులు విశ్వామిత్రుని శిష్యురాండ్రుగను పేర్కొనబడినది. అంతేగాక 'వీరబాహు' కి బదులుగ 'Veravakoo' డను పేరు గలదు. ఇక శేష, కూప సూప బ్రాహ్మణ బాలురు — చంద్రమతి 'మాధి'దేయుని కూతురుగను సావూన్ది చెలికత్తెగను కల్పింపబడినది. ఈ నాటకమునకు మూలము - రంగపిళ్ళేచే వాయబడిన హరిశ్చంద్ర నాటకమని తెలియుచున్నది. నాటకాంతమందు వీర వ్రాకుడు యమునిగను, కాలకండ 'అగ్ని దేవతగ'ను పేర్కొన బడెను దీనిని గూర్చి హెన్రీ వెల్స్ యిట్లు పేర్కొనెను.

1. Arichandra the Martyr of Truth : A Tamil Drama translated into English by Muthu Kumara Swamy Mudeliar 1863.

Barrister A. Law of Lincoln's Inn, member of the Margest's Legislative Council of Ceylon, and member of the Royal Asiatic Society of Great Britain London.

Smiths Elder and Co. 65 Cornhill 1865

ఈ గ్రంథము M. S. Krishna Murthy చిక్కడపల్లి వారి యొద్ద లభించినది.

Introduction by Muthu Kumara Swamy.
(Arichandra the Martyr of Truth.)

Classical Drama of India, Henry. W. Wells Page 12.
86 Asia Publishing House London 1963.

"In the end this play becomes an extraordinary conjunction and synthesis of the natural and the abstract entertainment and edification the secular and divine. It is beyond doubt a major work of art."

తమిళ సాహిత్యములో ఎన్నియో నాటకములున్నను ఆనాడు తమిళ దేశములో హరిశ్చంద్ర నాటకము ప్రఖ్యాతి పొందినది. ఈ విషయమును గూర్చి ముత్తు కుమారస్వామి గారే యీ పీఠికలో పేర్కొనిరి.

Of all these Arichandra is held to be the most popular. The fate of the hero and heroine has again and again drawn tears from the crowds who so early congregate in all parts of Southern Indian and Tamil-Ceylon to witness its representation.

ఈ నాటకమునందు ఇతర హరిశ్చంద్ర నాటకముల కంటె కొన్ని మార్పులు కన్పించు చున్నవి ఇందులో రోహిత శబ్దములకు బదులుగ దేవ దాసుడు కలదు. చంద్రమతి తండ్రి 'కన్నమపురి రాజైన మాధిదేయునిగా' చెప్ప బడినది.

విశ్వామిత్రుని శిష్యులు శాలి, సిట్టగాను నక్షత్రకుడు కేవలము వారై హరునిగాను పేర్కొనెను. ఇందు మొదట హరిశ్చంద్రుడు చంద్రమతి వివాహ మాడుటతో కథా ప్రారంభము చేయబడి శృంగార రసము పోషింప బడినది. తదుపరి సామాన్య హరిశ్చంద్రుని నాటకములలో వలె ఇంద్ర సఖా ఘట్టము, రాజ్యము గోల్పోవుట, కాశీని చేరుట మొదలగు కథ సాగింపబడినది. ఇందలి సత్య సందతను గూర్చి ముత్తు స్వామి గారిట్లు పేర్కొనిరి.

'The whole gist of this play may be summed up into the words' "Better die than lie."

ఈ విధముగా హరిశ్చంద్రుని కథ ఆంగ్లము నందుకూడా నాటకముగా రచింపబడినది.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము- (నాటకము)

ఈ నాటకము ఆంగ్లభాషలో వ్రాయబడి యున్నది. ముందు వెనుక కావితములు నష్టమగుటచే నాటకము పేరుగాని, కవి పేరుగాని, కాలము గాని ముద్రింపబడిన సంవత్సరము గాని తెలియుట లేదు. పీఠికకూడ మూడవ పుటనుండియే యున్నది. పీఠికయందు నాటక కథమాత్రమే వ్రాయబడినది. ఆరవ పేజీలో కథ ప్రారంభమై నాటముప్పుది పేజీలు కలిగి యున్నది. అంతముకూడ అసంపూర్తిగానే యున్నది.

ఈ నాటకమునందు తెలుగు లిపిలో తెనుగు పద్యములు రెండు రాగ రాకములలో వ్రాయబడి యున్నవి.

రాగము-సావేరి

“ కుల శైలములు చలించిన
జలనిధు లింకిన దినకర చంద్రుల సన్మం!
డలములు ధరగూలిన పౌ
రులు పరివాక్రీచ్చి విలాసులుగు గుణసదనా..

రాగము — ఆనందభైరవి

“ కనవుం దిను పసరములకు,
నసువులపై యాసజేయ నౌ సహజముగన్ ।
అసమత దూషిత మగునే ।
వసుమతి జీవేచ్ఛ మృతికి వచ్చు నమమనన్ ॥

ఈ పద్యములే కాక నిందలి పాత్రలకు రామన్న, వెంకన్న, సూరన్న, సుబ్బన్న, గోపాలము, పెంటడు, గున్ని మొదలగు పేర్లుకూడ తెలుగు నామ వాచకములుగానే కనిపించు చున్నవి.

ఈ నాటకము తెలుగు హరిశ్చంద్ర నాటకములలోపల ఇంద్రసభతో ప్రారంభము కాక వశిష్ట విశ్వామిత్రుల వాదోప వాదానంతరము విశ్వా

మిత్రుడు పశ్చాత్తాపమునంది వశిష్టాశ్రమము చేరి హరిశ్చంద్రుని సత్కర్మముల గ్రహించి తాను వాదము విరమించుకొనుటకై వచ్చుటతో సంత ప్రారంభము జరిగినది. ఇది యాంగ్లేయ నాటకాను సరణి యగుటచే నిందు నాంక్షి ప్రస్తావన విష్కంభాదులు కానరావు. మూడంకములు మాత్రము గలది కంటే విభజనము కలదు. ఇందలి సన్నివేశములు సగము అయోధ్యా యుద్ధ హరిశ్చంద్రుని భవనము నందును మిగిలినవి బెనారసు నందును కలసి ఈ నాటకమునందే చెప్పబడినది.

ఈ నాటకము నందలి మార్పులు.

ఈ నాటకమునందు పాత్రలలో, సన్నివేశములలో, కథా వస్తువులో మార్పు కనిపించుచున్నది.

(1) పేర్లలో మార్పు :- కాక కొశికునికి బదులుగా కాలకంఠుడు అనియు గౌరవ కావ్యమునందలి రోహితాశ్వనకు బదులుగా రోహితాశ్వ దనియును కలవు. రోహితాశ్వనకు బెలికాండుగా రామన్న, సూరన్న, సుబ్బన్న పేర్లు పేర్కొనబడినవి. పింగళకుడు బెనారసు రాజుగాను, వీరదామసి భార్య గుర్మిగాను చెప్పబడినవి.

(2) సన్నివేశములలో మార్పు: —

తెలుగు నాటకములలో నెచ్చటను కానరాని విధముగా నిందు కంటే విభజనము జరుగుటయే గాక రంగములుకూడ తెలుగు నాటకములందెచ్చటను లేని ప్రదేశములందు కల్పింపబడినవి.

వస్తువునందలి మార్పు: —

(1) హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్య నాటకాదులందెచ్చటను చెప్పబడిన విధముగా నిందు నింద్రసభలో హరిశ్చంద్రుని సత్యనియెడలై పశ్చిష్ట విశ్వామిత్రులకు వాదోప వాదములు జరిగిన పిమ్మట విశ్వామిత్రుడు తన వాదము నుపసంహరించు కొనుటకై వశిష్టాశ్రమము చేరినట్లు చెప్పబడినది.

- (2) హరిశ్చంద్రుడు కల గాంచినట్లు చెప్పబడిన విషయమిందు చంద్రమతియే కల గాంచెనని మార్చబడినది.
- (3) మంత్రీయగు సత్యకీర్తి హరిశ్చంద్ర మహారాజునకు తోడుగా వెళ్ళినటుల మార్చబడినది.
- (4) తన కర్తవ్యము నెరవేర్చుకొనుటకై చంద్రమతిని కత్తితో వధించి తానుకూడ పొడుచుకొనుట చూచిన సత్యకీర్తి తానుకూడ కత్తితో పొడుచుకొని మరణించెనని మార్చబడినది.
- (5) తుదకు వశిష్ట విశ్వామిత్రులు వచ్చి ప్రార్థింపగా నారాయణుడు వ్రతక్షమై వారినందరిని బ్రతికించెనని చెప్పి యంతము చేసెను.

ఇట్టిమార్పు లిందు చేయబడినను నది యతుకుల బాంతవలె నుండి కథా పటుత్వమునకు గాని. రస పోషణమునకు గాని దోహదము చేయలేదనియే చెప్పవచ్చును.

ఏ హరిశ్చంద్రుని నాటకమునందును కానరాని విధముగ నిందు హరిశ్చంద్రునకు కాశ్మీరమునుండి వజ్ర వైభవార్థములు, ఇంద్ర కుబేరులనుండి యధనరాసులు వచ్చుచుండెనని వర్ణింప బడినది. ఈ విషయములు కథా వస్తువున కేమాత్రము గొప్పతన మాపాదంపక పోయినను ఇందలి సన్నివేశములు, సంభాషణములు అంగ సప్రదాయములను బోలియున్నవి.

వేద కాలమునుండి ప్రసిద్ధి పడించిన ఈ హరిశ్చంద్రుని కథ అంగమున కూడ వ్రాయబడి యుండుట ఆ కథా వస్తువు ప్రాధాన్యతను చెప్పక మే చెప్పుచున్నది.

చంద్రమతి చరిత్రము¹ (పద్య కావ్యము)

కె. విశాలాక్షమ్మ 1914

ఈ పద్యకావ్యము కవిరాజు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారి ప్రథమ పుత్రికయగు విశాలాక్షమ్మచే రచింపబడినది. ఇది యోకాశ్వాసము. శ్రీ వాసి రెడ్డి చంద్ర మౌళీశ్వర ప్రసాద బహద్దరు గారి కంకితము చేయబడినది. ఇది ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథ ననుసరించి వ్రాయబడి చంద్రమతి వృత్తాంతము వర్ణింపబడిన తదుపరి హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంత మంతయు కూడా చక్కగా వర్ణింపబడినది. ప్రతిష్ఠాన పురమును పాలించు వుశీరుచకు సునంద బార్య. వారికి చంద్రమతి జన్మించెను ఆమెను వారు హరిశ్చంద్రుని కిచ్చి వివాహము చేయుదురు. తదుపరి విశ్వామిత్రునకు రాజ్యవాఙ్ము చేయుట, అడవుల పొలగుట కాశీ చేరుట, తా మమ్ముడుబోవుట, చివరకు పరమేశ్వర సాక్షాత్కారమును గూడా చక్కగా నిందు వర్ణింపబడినవి.

ఈమె కావ్యమును గూర్చి శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి గారిట్లు పేర్కొనిరి. దీనియందు కవితా విశేష మతిశయించి లేదు. ఇది తోకోపకారమని చెప్ప సాహసించును గాని సుభక్తైలి గలిగి సర్వజన సుబోధకముగా నున్నదని చెప్పుట కింతయును సంభయించువాడను గాను. ² ఇంపలి పద్యములు మృదు పద సంయుతమై జటిలమైన సమాసములు లేక యొప్పినవి.

1. చంద్రమతి చరిత్రము (ప. 243. గౌతమీ పరిషత్ గ్రంథాలయము)

కె. విశాలాక్షమ్మ, రాజమహేంద్రవరము, శ్రీ విద్యా నిలయ ముద్రాక్షర శాల యందు ముద్రితము. 1914 వెల. 0.4.0 31 పేజీలు గలవు.

2. చంద్రమతి చరిత్రము. విజ్ఞాపనము శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి గారు (కె. విశాలాక్షమ్మ).

తే॥ వేద శాస్త్రముల్ చదివెను వేడ్కతోడ
ఘన పురాణముల్ మరియును గావ్యములను
సకల విద్యల గరిచె నా రాజ వరుడు
వాని బోలిన నృపతి యీ వసుధ లేడు!

ఆ॥ ఏడు ద్వీపములను నేలుచు వేడ్కతో
దా నయోధ్య రాజధానిఁ జేసి
ప్రజల నేలుచుండెఁ బౌఞ్చి మీఠంగను
రాజ సింహమైన రాసుతుండు.² పేజీ. 6

ఇందలి పద్యములేగాక వచనములు కూడ మృదువుగా సాగినవి. “ఈ విధముగా సత్యమే ధనమని రాజ్యంబు పరిపాలించు సత్యహరిశ్చంద్రునకు నన్నొసంగి వివాహముఁ జేయుమని చంద్రమతి ప్రార్థింప నుశీనర మహారాజు అత్యంత సంతోషంబు నొంది నీవు కోరినట్లే చేయుదునని ³ తెలిపెను.

ఈ విధముగా కథ కొనసాగినవి. కావ్యాంతమందు గద్య మిట్లు చెప్పబడినది. ⁴ “ఇది శ్రీకృష్ణ భారతాది మహా ప్రబంధ రచనా ధురంధరులు కవిరాజ బిరుదాంకితులునుగు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారి ప్రథమ పుత్రిక యగు విశాలాక్షిచే రచింప బడిన చంద్రమతి చరిత్రంబు నందు సర్వంబు కేకాశ్వాసము.”

1. చంద్రమతి చరిత్రము విశాలాక్షమ్మ పేజీ 6
2. చంద్రమతి చరిత్రము విశాలాక్షమ్మ పేజీ 6
3. చంద్రమతి చరిత్రము విశాలాక్షమ్మ పేజీ 6
4. చంద్రమతి చరిత్రము విశాలాక్షమ్మ పేజీ 31

హరిశ్చంద్ర విలాసము - ప్రబంధము

మారెళ్ళ సుబ్బాయ దాస కవి

ఇది రెండవశాసముల గ్రంథము. ఈతడు అనసూయా విలాసము, జాహ్నవీ విలాసము, భద్రాద్రి క్షేత్ర మాహాత్మ్యము, గరుడాచల విలాసము మొదలగు కావ్యములను రచించినట్లు తెలియుచున్నది. ఈతని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము పూర్వ కావ్యానుసరణీయమే కాని నూతనత్వ మేమియు ఇందు కానరాదు. వ్రాతప్రతి యగుటచే కొన్ని చందో భంగములు మొదలగు నవి కాన వచ్చుచున్నవి.

పూర్వ హరిశ్చంద్ర చరిత్రము

తిరుపతి వేంకట కవులు

శ్రీ కొమండూరి అనంతాచార్యులవారి గద్య ప్రబంధము నందలి కథ ననుసరించి కొన్ని మార్పు తొనరించి దీనిని రచించినట్లు పీఠికలో వేంకట శాస్త్రిగారు పేర్కొనిరి. శ్రీ అనంతాచార్యులుచే వ్రాయబడిన గద్య గ్రంథము 1935 సం॥ స్కూలు ఫైనల్ పరీక్షలకు పాఠ్యగ్రంథమైనట్లు తెలియుచున్నది. ఈ కావ్యము చెళ్ళపిళ్ళవారి మిత్రులగు శ్రీ సోమిన కామేశ్వరరావు వంతులు గారి కంకిత మీయబడినది. ఈ కావ్య కృత్యాదిని సంస్కృత శ్లోకము కలదు.

హరిశ్చంద్ర విలాసము :- మారెళ్ళ సుబ్బాయ దాస కవి కాగితపు ప్రతి ఆంధ్రసారస్వత పరిషత్తు కాకినాడ 32 పేజీలు కలవు.

“ఈ పూర్వ హరిశ్చంద్ర చరిత్ర మే పురాణమునందున్నదో నాకు తెలియదని పేర్కొనిరి. వీరు కాలక్షేపమునకై సుశీల, గోదేవి, శివభక్తి, వతివ్రత, ఆంధ్రస్కంధము, సౌభాగ్య కామేశ్వరి, మొదలగు రచన తొనరించినట్లందలి పీఠికతో పేర్కొనిరి.¹

ఇది యారాశ్వాసముల పద్య ప్రబంధము. ఆధునిక యుగమున వెలసిన కథా వస్తువునందును, ఛందో విషయమందును, వర్ణనా విధానమునందును పూర్వ కావ్యములను బోలియున్నది. కాని వర్ణనా విధానము పూర్వ కావ్యములను బోలినను నంగాంగ వర్ణనగాక నవీనత్వమును సంతరించినది. వీరి కాలమున ప్రత్యేకత నడియే. ఈ కావ్యమందు కథా వస్తు విషయముతో బాటు భారతమువలె ధర్మోపదేశముకూడ ప్రాధాన్యము వహించి యెడ నెడ కాన వచ్చుచున్నది.

ప్రళమాశ్వాసమునందు మునికుల చంద్రులు ముందరుదెంచు కలింజూచి తలంచిన విషయ వర్ణనము కలదు. వారు రాబోవు ననర్థముల నన్నిటిని విపులీకరించిరి. యజ్ఞ యాగాదులకు వినాశనము కలిగి బ్రాహ్మణాది కులములందె నీచులు జన్మించి యధోగతి పాలుచేయుట మొదలగు వివిధ యరిష్టములు వర్ణింపబడినవి. ఈ వర్ణనమునందు కవి తన సమకాలీన సాంఘిక స్థితిని వర్ణించెనని నిందలి పద్యములు తెలుపుచున్నవి.

తే. గీ. “జన్మముల దాకఁ నెందుకు సంజకూడ
నూటికొక విప్రఁడేని యానాటి వార్వ ।
డండ దప్పుడు మడి మైల దండుగ యిది
యంచు సూదులవలెఁ దిందు రవనిసురులు ।

1. First Edition 1946 (Contd. from page 3.) 18-10-1970

నాడు మచిలీపట్టణంలోను జరిగిన ఉపన్యాసాలు). ప్రచురణ ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమి. కళాభవన్, సైఫాబాదు, హైదరాబాదు-4.)

1. పూర్వ హరిశ్చంద్రము. పీఠిక. పేజీ.1.

తే. గీ. స్నాన మొనరింతుగాక, ఆచారమునకుఁ
గాను ప్రొద్దుట యెక్కి పై కాలమందుఁ
జేతు, రువనయనగ్ములు శిష్టసమ్మ
తములుగా నుండ, వుండు నుత్సవముల గలి-1

ఇవి శాస్త్రిగారి కాలమునందే జరుగు సంఘటనలు. వారి కాలమున బ్రాహ్మణ రులజులలో జరుగు యనాచారములకు రోషి వారిట్లు వ్రాసి యుందురు. ఈ వర్ణనాసంతరము మునీశ్వరులు బ్రహ్మను సమీపించుట మొదలగు విషయము కలదు. తదుపరి హరిశ్చంద్రుడు, చంద్రమతి మహా త్యాగశీలురై దయా దాక్షిణ్యములలో మెలగుచుండ వారిదుడులు పడిన కారణములు తెలుపుటకై వారి పూర్వ జన్మంబులిందు వివరింప బడినవి. నీలలోహితుడను రాజును, కులకంధరమను రైతు కోడలును ప్రేమలో ముగ్ధులై సమస్తమును మరచియుండిరి. తదుపరి యామె కేదారేశ్వర వ్రతము నాచరించెను. దాని ఫలితముచేత వారు చంద్రమతి హరిశ్చంద్రులుగా మహావ్యమెత్తిరి. హరిశ్చంద్రుడు త్రిశంకు మహారాజునకు జన్మించెను. కులకంధర శిబివంశజుడగు “జ్యోతిష్మతుండను” వానికి జన్మించినది. పురాణ గాథలలో హరిశ్చంద్రుని భార్య శైబ్యయని పేర్కొనబడినది. శిబి వంశజురాలగుచేతనే శైబ్యయైనదని తలంపవచ్చును. చంద్రమతి దుష్టలగ్నమున జన్మించుటయే గాక దుష్ట నక్షత్రమున రజస్వలయు నగుటచే తండ్రి యామెను బ్రాహ్మణోపదేశముచే పేటికలోనుంచి నదీ గర్భమున వదలెను. తదుపరి మయూర బ్రాహ్మచే గైకొనబడి కూతురుగా పెంచబడినది. ఈ కథాసంతరము కావ్యమున చంద్రమతి హరిశ్చంద్రుల వివాహ వర్ణనము సాగినది. తదుపరి వారు సంతానములేక వరుణదేవత ప్రసాదముచే లోహితుడను పుత్రిని గాంచుచును. తదుపరి కథ యైతరైయ బ్రాహ్మణ కథ వర్ణింపబడినది. వశ్యాశ్వాసమున కడచి తనూజుండగు నలకూబరుండు తక్షక కుమారుని శిరంబు దెగద్రేయుటచే కావయ్యుక్తుడై లోహితాస్యునిగా జన్మించిన గాథ వర్ణింపబడినది. ఈ కథ

తక్కిళ్ళపాటి లింగనామాత్యుని 'ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన' కథానుసరణ మైనను నిందు కొన్ని వృత్తాంతములు వదలబడినవి.

ఈ జంట కవుల వర్ణనా వైభవము సాటిలేనిది.

సీ॥ ఎపుడు చిత్తరువునం దెక్కింప నూహించె
నపుడె వింట నమర్చె నల్లెత్రాడు,
వార్తిఁ గైకొన వ్రెళ్ళు వామాక్షిచాస మ
నృథుడు బాణముల నమర్చె వింట
ఫలకంబుపై రూపు వ్రాయంగ మొదలిడ
ములుకు లాకర్ణాంతమునకు లాగె
నొక్కింత దా వ్రాసెనో లేదో? యా లేమ
మదనుండు తూపులు వదలి కలచె

తే.గీ. పంచసాయక బాణప్రభగ్న హృదయ
యగుదు నత్తన్ని తా నే గవాక్షనుండె
నా గవాక్షకుడ్యమ్మున యందు నొక్క
చిత్రపటమయ్యె నేమింకఁ జెప్పఁగలదు.'

ఇందు కలకంధర నీలలోహితుని జూచిన పీమ్మట వానిపై మక్కువకు గురియై వానిని చిత్రపటమునందు లిఖింపదలచి తానే చిత్తరువుగ నిలబడిన దట. ఇట్లే కవి కల్పన చమత్కార భరిత ప్రబంధ కవుల వర్ణనలకు సాటియై యొప్పినది. ప్రబంధ కవుల జటిల సంస్కృత సమాసములు లేక లేట తెనుగు పదములతో నిది యాధునిక కవిత్వ ప్రభావములను సంతరించుకొని నది. త్మతీయాంకమున చంద్రమతీ హరిశ్చంద్రుల యౌవన వర్ణన పోతన భాగవతమునందలి రుక్మిణీకృష్ణుల యవ్వన వర్ణనను తలంపునకు తెచ్చుచున్నది.

సీ. గతి మందగించె నక్కమలదళాక్షికి,
మందగించె నుశ్మి మహిధవునకు

ఇగజె విస్తరించె నక్కస్యకామణి కతి
బాధలు పెరిగె భూనాథమణికి,
తొను బారిద్ర్యము గాంచె బాలికకు న
కించనత్యం బాపరించె దండ్రి
కలకల యెడ నలు పతిశయించె లతాంగి
కేలిక యశమునం దెనసె నల్పు

త్రే గీ నాడునాటి కేవిధమున నాతి పుట్టు
పండిన దినమ్ము మొదలు భాగ్యంబు సురుగు
కతన దేనికి సరిదియం బతిశయింప
పొడగి వాతక సంగతు లడుగు టుడిగె.

ఈ పర్వం రుక్మిణీ కృష్ణుల యవ్వక వర్ణనను బోలి యుండుటచే నా 11
ప్రాంతీత్య గరిమ నున్నడించుచున్నది.²

ఈ కావ్యమందలి యాశ్వాసాంత గద్యములందు శ్రీ తిరుమల వేంకటాద్రియందు పూర్వ హరిశ్చంద్ర చరిత్రమునందు వర్ణమాశ్వాసములు

1. పూ. హ. తృ. ఆ. పే 61. ప. 18.

2. భాగవత ద. స్కం. పే 233. ప 1689. ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ. హైదరాబాదు. ప్రింటు 1964.

పీ. దేవకిసుతు కోర్కె తీగెలు వీడంగ వెలదికి మైదీగె వీడవొడిగె
గమలనాభుని చిత్తకమలంబు వికసింపఁ గాంతి నింతికి ముఖమల
మొప్పె

మధువిరోధికి తోన మదనాగ్ని పొడసూప బోలెడికి జనుదోయి
పొవవునూపె

శౌరికి ధైర్యంబు సన్నమై డాయంగ జలజాషి మధ్యంబు సన్నమయ్యె

అ. హరికిజేమిబంధ మధికంబుగాఁ గేశబంధ మధికమగుచు వాలకిమరె
బుద్ధునయనుచలన బ్రీమదంబు నింజార నెలత యోవనమున నిండి
యుండె.

మాత్రిమే వార్త చెబుచినది. అశ్వాసౌంత గేహ్యమునకు ముందు కృతిభర్త
యగు కామేశ్వరరావును గూర్చి 'ఆశీర్వాచన' మను పేరుతో నొక పద్యము
వార్త చెబుచినది. ఇందు నాతని గుణగణములు బొగడబడినవి కావాంత
మందు వెండు పద్యములతో ఫలశృతి కూడ వర్ణింపబడినది ఈ విధముగా నీ
కావ్యము పూర్వ లక్షణములతో నాధునిక కాలమున నాధునికత్వము
సంతరించుకొనిన కావ్యమని చెప్పవచ్చును. ఆ కాలమున శతావధాన,
అష్టాదశాశ్రమములు చేసి, పేరు ప్రజల మనంబులను చూరగొనుటయేగాక తోటి
కవుల హృదయములు గుభిల్లుమన ప్రభుత్వంచే పారితోషికము లందుచుండిరి.

శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

(ప్రబంధము)

రాయవరపు గవత్తాజు

ఇది యైదోవాసముల గ్రంథము. ఈ కవి పద్మాది సుబ్బారాయని.
ప్రతాపాహముచే నీ కావ్యమును వ్రాసెనని పీఠికలో పేర్కొనినాడు. ఈ
కావ్యము శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమైనను గౌరవ శంకర కవుల
హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ననుసరించియే రచింపబడినది.

ఈ కృతికి పీఠిక వ్రాయుచు జానపాటి పట్టాభి రామశాస్త్రిగా పేర్కొనిరి.

"ఈ కవి శంకర కవికృత హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును మాతృకగా
కొని రచించి యుండుట నందలి పోకడలన్నియు బోయియున్నాడు. నియ్యది
ప్రౌఢమైన విషయము. విజ్ఞ తెలుంగక యుండలేదు. కావున నియ్యది
వ్రాణ పాకములో ప్రౌఢమైన కావ్యమని చెప్పుచు నొతాదృశ, తోకోపకారక
గ్రంథములను నింకను రచించుటకై యిక్కవిని బ్రోత్సహించుచున్నాడను."

(1) శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. పీఠిక.

జానపాటి పట్టాభిరామశాస్త్రి ఆభినవ సరస్వతీ పత్రికాధిపతి.

తిక్కన పోతనాదుల వలె కల గాంచెననియు నరకు తండ్రిగారు కాన్పించి అచ్చ తెనుగు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము వ్రాసిన సంతానము కలుగు చని తెలిపెననియు కలదు.

కావ్యారంభ మిట్లు గావించబడినది.

చ॥ సిరి గడియించి తండ్రియను చెల్లున వేల్పులు యాగింబ్రోవు నా
అప్పుడుడయి రాయవద్దు కొలపుంచెడు సంద్రపు జంపమాడుమై
గరుసును వెన్నునిం గొలుచు కర్ణము నత్రైము వీరకుండగా
బరగిన వీర రాఘవుడు ప్రాచయ ప్రోవుత నన్ను విచ్చలున్

అని తండ్రియే వేల్పుగా సతతే తన్ను కాపాడుమని ప్రార్థించినాడు. అందులకే పోతనాదులవలె యే దేవతయు గాక తండ్రియే కలలో గాన్పించి నట్లు పేర్కొనినాడు.

ఇది శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమైనను అటవలది లెటగితి. సీసము మొదలగు పద్యములేగాక వృత్తము లన్నియు ఇందు వాడబడినవి. అయ్యనకోట పార్థసారథి సెట్టిగారచే వ్రాయబడిన 'సత్య విజయము'కు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము అచ్చ తెనుగున వ్రాయబడినది. వారు 1896 సం॥ వ్రాసిన ట్లాగ్రంథముననే వ్రాయబడినది. శుమారు అదే కాలమున నే కావ్యము వెలువడినది.

రెండింటి యందును ద్వైతవన వర్ణనము తోడనే ౩౮ పాద్యంభము గావించబడినది.

మ॥ సిరి చూల్మాదిరి ఊగిపండ్ల కిరవై జేజేలి మేల్పెట్లతో
బురుడే మ్రాకుల గూళ్ళు దెట్టు గరి తాల్ముల్ వెల్ రొదల్ సేయ
బ్బురమై యుంట నిజంట లొండొరుల చెల్ముల్ గోర బూల్చిండ్లతో
దరమై నేలను ద్వైత పోనడివి శుక్తిన్ గొప్పదై క్రొరెడిన్

ఈ విధముగా గవరాజు ముత్తేభంతో వర్ణింపగా పార్థసారథి సెట్టిగారు సీసములతో చమత్కారముగా వర్ణించిరి.

(1) శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ప్ర. ఆ. 57 పద్యము పేజీ 15.

సీ॥ కమ్మ తేమ్మరల వెన్నకు ముంచుకే నూగు
 వలతే మాకులబాదు లలలు గాగః
 నచ్చటచ్చట గొమ్మలందు విచ్చిన పూల
 గుమరులు నురుగు మొత్తములు గాగః
 నెడ నెడ గుప్పలై పడిన పుప్పొడి చెంత
 నొసగెడి యసుక తిన్నియలు గాగ
 క్రొవ్విరి తేనియ గ్రోలి మోసెడు తేంట్ల
 సందడి తరగల సద్దుగాగ
 కరము జెలువారు తబిస్సీ రాకన్నెపిండు
 నిగ్గు పగడంపు దోగెల జగ్గుగాగః
 దనచి మున్నీచి సొబగొప్పు ద్వైతవనముః
 జొచ్చి జముపట్టి యటః సరిః బుచ్చుచుండః¹

ఈ విధముగా నీతిని వర్ణన కొనసాగినది. కవి తన బుట్టి విశేషము ననుసరించి వర్ణనము సాగించును. ఇరువురును శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములేఁ బ్రాసినను గవరాజుగారు శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన మనగా పార్థసారథి నేటిగారు “సత్య విజయ” మనుపేరుతో “అచ్చతెనుగు కావ్యమని పేర్కొనిరి. శుద్ధాంధ్రమైనను చక్కని వర్ణనముతో నొప్పియున్నది.

తే॥ అట్టి కౌలనుల తోవల నన్నిదెసలఁ
 బసిడి మెట్టులు గట్టపై వరలు చిన్ని
 గుబురు మాకులు నీటిపై గొన బుకల్క
 గములు తామర పూల్లల గ్రాలు నొకటి ॥²
 అనుచు ధర్మరాజునకు వర్ణించెను.

1. సత్య విజయము.

అయ్యన్నకోట పార్థసారథి నేటి. ప్ర. ఆ. పద్యం. 316

2. శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. రాయవరపు. ప్ర. ఆ. 60 పద్యం.

ఈ విధముగా నీ కావ్యము మనోరంజకముగా వర్ణించబడినది. కావ్యంతమందు గద్యములో జగదాంబ కటాక్షము వేతనే నీ స్థితికి వచ్చినని పేర్కొనినాడు.

గద్య:- ఇది శ్రీమద్దగదాంబ కరుణా కటాక్ష సంపాదిత కవిత్వ సృష్ట సంజనిత గద్య పద్యాత్మిక సంతృప్త పాశీ సంసేవిత శ్రీ జగన్నాథ పాదారవిందాలంకృత మనః పద్మ శ్రీమద్గౌతమసగోత్ర వమిత రాయవర వంశ కలశార్జవ సంపూర్ణ తారా కళత్ర వీరరాఘవ పుత్ర వెంకమాంబ గర్భశక్తి స్వాతీ శంబర సూత్ర శ్రీ జగన్నాథ శతకాది శుద్ధాంధ్ర రచనా బంధుర చరిత్ర గౌరీనామ ప్రణీతంబైన శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్ర చరిత్రమునకు పంచమా శ్వాసమని సర్వము నిందు పేర్కొనినాడు.

ఈ విధముగా నీ శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్ర కావ్యములు రెండింటిని తెలుగు సాహిత్యమున విశేషముగ వెలసి వి.

సత్య విజయము అచ్చ తెనుగు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము అయ్యనకోట పార్థసారథిసెట్టి, నెల్లూరు¹

అయ్యనకోట పార్థసారథి సెట్టి నెల్లూరు వాస్తవ్యులు. కుమ్మరి కులమున 1864 వ సం॥న జన్మించెను. తిరుమలయ్య, లక్ష్మమ్మలు వీరి తల్లిదండ్రులు. వీ రయ్యనకోట గ్రామ నివాసులగుటచే నది వంశ నామముగా నిలచినదని తెలియుచున్నది. వీరి అన్న తామస్వామి. వీరు తామలక్ష్మణుల వలె యన్యోన్య ప్రేమాను రాగములతో నుండెడి వారట.² సత్యవిజయము

1. సత్యవిజయము. అచ్చతెనుగు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. వ్రాతగాడా అయ్యనకోట పార్థసారథి సెట్టి. సరిజేసి అచ్చుత్తించినది. ముద్రాక్షరణ కోదండ రామరెడ్డి తొలి అచ్చు 1896. మలిది. 1968.
2. సత్యవిజయము. మున్నుడి. ముద్రాక్షరణ కోదండ రామరెడ్డి.

కృష్ణదేవరాయల పెనుగొండలో 1896 వ సంవత్సరము మన్మథ పుష్ప బహుళ త్రయోదశినాడు పూర్తిచేసిన ట్టి కావ్యముననే పార్థసారథిగారు వ్రాసిరి¹ ఈతడి కావ్యమునేగాక, 1. కుమారశతకము (1909) 2. కుమారనీతి రత్నావళి (1909) 3 శ్రీ నమ్మాళ్వారుల వైభవము (వచనము) (1910) వ్రాసి వాడుకలో నున్నవి. ఇందు కుమారశతకము ప్రాథమిక పాఠశాలలలో ఆనాడు ప్రచారములో నుండినట్లు తెలియుచున్నది.

ఇవిగాక ముద్రింపబడి దొరకని కావ్యములు.

1. ప్రసన్నజన శిరోభూషణము
2. శ్రీమన్నాద మునీంద్ర చరిత్ర
3. యమునాచార్య ప్రభావము
4. రామానుజ విజయము
5. పుత్రీహితచేడిది

మొదలగునవి కలవని తెలియుచున్నది.

పార్థసారథి సెట్టిగారి పాండిత్య వైభవము గొనియాడదగినది. అచ్చ తెనుగున వ్రాయబడిన నీ కథ మహా ప్రబంధముగా తీర్చిదిద్దబడుట విశేషము.

ఈ కావ్యమును బెజవాడ గోపాలరెడ్డిగారి షష్ట్యబ్ది పూర్తి ఉత్సవ శుభ దినమున (జననము 5 ఆగష్టు 1907) నెల్లూరి కవితల్లజుడు వ్రాసిన యీ మధుర కావ్యము ఒక పూజా సుమముగ ముద్రింపబడినదని కోదండరామిరెడ్డి గారు పేర్కొనిరి.² పార్థసారథి సెట్టిగారి జీవిత చరిత్ర యంతయు నిందు వ్రాయబడినది. వీరనారోగ్యముచే బాధపడుచు మరియొక ప్రక్క ననేక యిడుమలను బడుచు నీ మహా ప్రబంధమును తీర్చిదిద్దిరి. వీరు కవులేగాక సుందులనుకూడ తయారు చేయుచుండెడి వారుట.

(1) చర్మరోగ నివారిణి (2) జ్వరహరిణి (3) నేత్రపుత్రము (4) కఫ కాసహరిణి (5) శిశుసంజీవిని మొదలగునవి వీరు స్వయముగా జేసిన మందులుగా తెలియుచున్నవి.

1. సత్యవిజయము. ఆ. 5. పద్యం. 304.

2. సత్యవిజయము- మున్ముడి.

ఈ గ్రంథము 1904, 1906 సంవత్సరములలో బి. ఎ. కి పాఠ్య గ్రంథముగా నుండెడిదట.¹ ఒక అచ్చతెనుగు కావ్యము స్వరాజ్యము రాక పూర్వము బి. ఎ. కి పాఠ్యగ్రంథముగా నుండుట కావ్య పాఠ్యాధ్యయమును చెప్పకయే చెప్పుచున్నది. ఆ కాలమున వేదం వేంకట రాయశాస్త్రిగారు వీరి రచనను ఎంతయో మెచ్చుకొనుచు వాడుక మాత్రముగానున్న శుద్ధాంధ్రము వీరి కావ్యమున తీర్చిదిద్దబడినదని పేర్కొనిరి.² వీరుగాక యనేకులగు పండితులు, పత్రికలు ఆ కాలమున వీరి కావ్యమును పొగడుచు వ్రాసిరి.

సత్యవిజయము యైదాశ్వానముల కావ్యము.

వీరచ్చ తెనుగు కబ్బముగా హరిశ్చంద్రుని కథను తీర్చి దిద్దినను “సత్య విజయము” నామమును మాత్రము మార్చకుండు తెందులకో తెలియదు. కావ్య నామము కూడ యచ్చతెనుగున నుండినచో మరింత శోభ నిచ్చెడిది.

నెల్లూరు వాస్తవ్యుడైన నీతడు నెల్లూరు కావ్యమని పేరుపొందిన శంకర కవి కావ్యము ననుసరించి తన కబ్బమును వ్రాసెను.

ఇది అచ్చతెనుగు కావ్యమేగాక నిర్వచన కావ్యమని కూడ చెప్పు వచ్చును. ప్రబంధము మాడ్కి కావ్యములో సమస్త విషయములు నెఱకొని నను ప్రథమాంక, పంచమాంకాంతమం దనగా కావ్యాంతమందు మాత్రమే గద్యములు కలవు. ఇవిగాక మరియు అని మాత్రమే చతుర్థాశ్వానములో

1. సత్యవిజయము. మున్నుడి.

2 “I am extremely happy to say with confidence that your work is sweet and readable; possesses much poetical merit, exhibits good taste and highly repays perusal. The restriction of “Suddhandhra”— A very unhappy one in the case of other writers generally one which is held up as an excuse for all shortcomings, is in your case under perfect and admirable control.

4, Mallikeswara Koil Street,
Madras
24th September, 1897.

Yours truly,
Vedam Venkataraya Sastry,
Senior Sanskrit Pandit,
Christian College, Madras.

కలదు.¹ ఇందు వంశమును తన తల్లి, దండ్రులను. తన గురువును పేర్కొనుటయేగాక తాను నీలకంఠేశ్వర వంశప్రసాదుడనని పేర్కొనెను.² “ఇది శ్రీ నీలకంఠేశ్వరాభిధ పరమేశ్వర వంశప్రసాద సంభూత సకల కులాకుశల, కులాలకుల పారావార కళాసిద్ధి మండల మండ నాయమానోరీక్ష మండలాఖండ సత్కిర్తి విభవమండిత గుండయశ్రేష్ఠి నామార్యకుల సంజాత శ్రీమద్వైష్ణవ సిద్ధాంతోద్ధార కాద్ధంకి తిరుమల తాతాచార్య వర్య శిష్య ప్రశిష్య, వశిష్ట వేళగోత్రోద్భవ, ఆయ్యనకోటి తిరుమల శ్రేష్ఠి తనూభవ, అంగ్లేయ బైషజ్య కర్మ చాతుర్విధారేయ, సరస కవితా నికాయ విద్యజ్ఞున విధేయ, పార్థసారథి శ్రేష్ఠి నామధేయ ప్రణీతః చైన శుద్ధాంద్ర నిర్వచన కావ్యంబున—

అని వ్రాసినాడు. ఇందు మాత్రము అచ్చ తెనుగును గాక తత్సమములతో గూర్చెను. కావ్యాంతమండు తాను కావ్యమును వ్రాసిన తేదీని కూడా పేర్కొనెను.²

తెనుగు భండమగు ద్విపదతో వ్రాసిన శివకవియగు గౌరన కావ్యమును కూడ నీ శివభక్తు డనుకరించెను. గౌరన హరిశ్చంద్ర కావ్యమువలెనే సామెతలు, జానీయములు నెంతో సహజముగా, రమ్యముగా నుపయోగించెను.

తెనుగు కవుల వలెనే నీతడు కూడ కావ్యమును “సిరియు” నని ప్రారంభము చేసెను. “పెరుమాళ్ళ బత్తి” యని నెనిమిది పద్యములలో దేవతా స్తుతి గావించెను. ఇందు పెరుమాళ్ళు, లచ్చి, పాఠ్యతి, సరస్వతి, వినాయకౌదుల స్తుతి కలదు. తదుపరి గురువులగు రామానుజాచార్యుని, అద్దంకి తాతయ్యార్యులను, పిన్ని సాహెబును, నందిరాజు వీరరాజును స్తుతించెను. తదుపరి కవుల పొగడతో

“మున్ను దెనుంగుగ యీసరి

మిన్నల నన్నయ, నెట్టన్న మేటిల్లెన తి

1. సత్యవిజయము. చతు. ఆ. సీ. 120 “మరియు” 61.

2. సత్య. పం. పౌ. 202. పు. 307

క్కన్నను సోమనఁ దెలగన

నన్నువ మొల్లమ్మఁ డిమ్మయన్ మది దలఁతున్"

అని పూర్వ కవులను స్తుతించెను.

వీరిని గాక తన కులమున జన్మించిన మొల్లను కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారిని పార్వతీశ్వరశాస్త్రిని, వేంకటరత్నశర్మను తన కయిత తీరిచి తిద్దిన కూరత్రాళ్ళాడును తలంచెను.

ఈ కవి తన విరయ సంపద నీవిధముగ తన కావ్యమున తెలియ జరచెను

తే. రబ్బ మొనరింపు నేర్పు నా కడను లేమి
తెలిసి తెలిసియు దొరకొంటి దీని కేను;²
తన యుద్ధ నౌర్వ్యతనమేమియు లేదని తెలి
సియు కావ్యప్రారంభము చేయ సాహసించితి"

నని పేర్కొనినాడు. నిండుకుండ యెప్పుడును తొణకదుకదా! తదుపరి కవి వంశ వర్ణనము మొదలగునవి కావింపబడినవి. కథా ప్రారంభము గౌరనాదుల కావ్యములతోవలెనె ద్వైతవనమున నున్న ధర్మరాజాదులకు తబిసి మృకండుని పట్టి హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతము చెప్పుచున్నట్లు వర్ణింపబడినది. ఇందు వన వర్ణనమును బోలి ప్రౌఢముగ రమణీయమై యొప్పినది.

సీ. కమ్మతెమ్మెరల వెన్నకు ముందఱికి నూగు
నలతిఁ మాకుల బారు లలలుగాగ

1. సత్యవిజ, ప్ర. ఆ. పేజీ. 7. పద్యం. 13

తెలగున-అచ్చ తెనుగున యయాతి చరిత్ర వ్రాసిన పొన్నికంటి తెలగ నాద్యుడు. గోలకొండ కుతుబుషాలలో నూడవవాడు - ఆంధ్ర భాషా పోషకుడు అయిన మల్కిభరాముని సామంత నవాబు అయిన అమిన్ ఖానునికి తాను వ్రాసిన యయాతి చరిత్రను తెలగనాద్యుడు అంకిత మిచ్చినాడు. (1550-1581—ఇఖారాముని కాలము).

2. సత్య. ప్ర. ఆ. పేజీ 4. పద్యం. 18.

నచ్చటచ్చటఁ గొమ్మలందు విచ్చిన పూల
 గుముదులు నురుగు మొత్తములుగాగ
 నెడనెడఁ గుప్పలై పడిన పుప్పొడి చెంత
 నెసగెడి యిసుక తిన్నియలు గాఁగః
 క్రొవ్విరి తేనియల్ గోరిఁ మోపెడు తేంట్ల
 సందడి తరగల సద్దుగాగ :
 కరముఁ జెలువారు తబిసి రాకన్నెపిండు
 నిగ్గు పగడంపు దీగెల జగ్గుగాగః
 దనరె, మున్నీటి సాబగొప్పు ద్వైతవనముఁ
 జొచ్చి, జము పట్టి యట దటి బుచ్చుమండ.¹

ఈవిధముగ నిందు రూపకాతిశయోక్తులను జోడించి ఎంతో రమ్యముగా
 వనమును వనముతో ననగా మున్నీటితో పోల్చి చెప్పెను. తదుపరయోధ్యా
 నగర వర్ణనము కావించబడినది.

క. పుడమికిఁ బావట బొట్టై

యెడవక ముగితి నిడుపోళ్ళ నేదిత దొరిడై
 కడలి వెలందికి నీడన
 బడు సరయువు దరి, నయోధ్య పరగు జగానన్.²

పుడమికి బావట బొట్టుగా సరయూ నదీ తీరములో నున్నదని చెప్పెను.
 తన వర్ణన లన్నియు గౌరవ, శంకర కవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును
 బోలి వర్ణించెను. తదుపరి హరిశ్చంద్రుని వర్ణనమును నందును ప్రబంధ
 వర్ణనమును బోలి చెప్పెను. ఈ వర్ణనలు నుపమానములు యచ్చ తెనుగు
 కావ్యమున వెలయుట నాతని పాండితీ గరిమను చాటు చున్నది. ఇందుని
 పేరోలగమున వశిష్ట విశ్వామిత్రుల వాచన మూలముననే హరిశ్చంద్రుడు
 సత్య పరీక్షకు గురియయ్యెనని నీ కావ్యము కూడ చెప్పినది. సత్య విజయ
 కావ్యము నందు పూర్వ కవుల హరిశ్చంద్ర కావ్యములను బోలి కథా ప్రస్తుతు

1. సత్య వి. ప్ర. పద్య. పేజీ 7 పద్యం. 36.

2. సత్య. ప్ర. ఆ. పేజీ. 9. ప. 44

చెప్పబడినను నిందు పాత్రలు తీర్చి దిద్దబడినది. సంభాషణలు కూడ యర్థ వంతమై యొప్పినవి.

ఇంచుని పేరోలగమున విశ్వామిత్రుడు వశిష్ఠునితో

గే॥ రాచవారేడ : నిజమేడ : త్రాచులకును
మేలు గొన ముండునే : నీవు మిక్కుటముగ
దెలిసి నట్టుల వేల్పు రాదిట్ట మోల
జిగురునకుఁ జేవ యిడుమాడ్కిఁ జెప్పెదింత.¹

నని రాజులను త్రాచుపాములలో బోల్చి చక్కగా చెప్పెను.

ఇందు చంద్రమతి పాత్ర చక్కగా తీర్చి దిద్దబడినది. భర్త కల గాంచి బెదురు నపుడు సహధర్మ చారిణియైన చంద్రమతి

చ. అని వినిపింపఁ జంద్రమతి యంగద గుందియుఁ బైకి దిట్టమున్
గని మది దీనికింత వగఁ గందగ నేటికి మేజితేడ : నె
కొనిన కంది వంత లవి గూలుఁ పదంపడి నిండు పేరిమిన్
గనియెద; నెట్టులన్నఁ గల గల్గిన చందము విన్నవించదన్.²

అని మనసున భయపడుచున్నను దైర్యము నటించి భర్త నోదార్చుటకు ప్రయత్నించెనని పేర్కొనినాడు. ఇది యెంతయో ఉచితమైన విషయమని చెప్పవచ్చును. భర్తకు భార్యయే తోడు. ఒంటరిగనుండి కలతనొందిన భర్తకు నామెయే అండ. అతనికి దైర్యము చెప్పవలసిన బాధ్యత నామెపై యున్నది. అంచులకై అంతరంగమందు నామె భయపడుచున్నను భర్తకు దైర్యము జెప్ప నవలంబించినది. మరియు నీమె తన చేతి కడియము దీసి ముమ్మారు దిగదుడిచి వైచినదట. మహారాణిగా నాటి యాచారమును తెలియ చెప్పెను. అరణ్యమున హరిశ్చంద్రుడు మృగమును జూచి వెంబడించి రిక్తహస్తుడై తిరిగివచ్చునప్పుడు కూడ దూరదృష్టిగల చంద్రమతి యది విశ్వామిత్రుని మాయయని గ్రహించి భర్తకు దెలిపినది.

1. సత్య.ప్ర.ఆ.

2. సత్య.ద్వి. అ. పేజీ 49. వద్యం. 95.

ఉ. ఎక్కడి వేట ? జింకకొద మెక్కడ ? యీనెడ మాల వాలుగం
 ట్రెక్కెడ ? చూడఁ జూడ, మది కెక్కుడు నక్కజమయ్యె : వెండి యీ
 చక్కదనంబు మాలెతల చందమె కావెది గాధి పట్టి నే
 ర్పక్కట : యెజ్జలన్న నుడినాదిఁ దొలంగితి, మచ్చె బన్నముల్!¹

మాయా మృగమును మాలెతల జక్కదనమును నిశితముగా పరిశీ
 లించిన చంద్రమతి విశ్వామిత్రుని మాయ యేమోనని తలంచుట నామె నిశిత
 దృష్టిని న్యాయ పరిశీలనను తెలుపుచున్నది.

మాలెతలను హరిశ్చంద్రుడు నిరాకరించి కొట్టి పంప వారు మదన
 తాపమును భరింపలేక కొట్టించెనని కోపముతో “ఈ గోడు నిన్నుఁ గట్టి
 గుడుపక పోదు పో కటిక”² యనుచు పలుకుట రాబోవు హరిశ్చంద్రుని
 కష్టములను తెలుపుచున్నవని చెప్పవచ్చును.

విశ్వామిత్రుడు కోపముతో భగభగ లాడుచు వచ్చి తన మాల
 కూతుంట్లను వివాహమాడుమని కోర హరిశ్చంద్రుడు నిరాకరించెను. తిరిగి
 సమాధాన మీయ వలసిన బాధ్యత రాజుపై నుండెఁ: శాంతిమంతుడును, సత్య
 శీలుడైన హరిశ్చంద్రుడు వెంటనే కాదనలేదు. ముని కోప మతసికి బాగుగా
 తెలియును. కాని తన ఏకపత్ని వ్రతమునకు భంగము వాటిల్లరాదు.
 కోపించిన ముని ఏదైన చేయ గలడు. అందులకే అతనిని సమాధాన
 వరచుటకు ప్రయత్నించెను. తన వంశకీర్తిని తన నియమమును. మునికి
 వెలిపి తనకు మాలెతలను ముట్టుట ధర్మము కాదని మాత్రమే దెలుపుచు
 నెంతయో చక్కగా సమాధాన మిచ్చెను.

గీ. పాలవంటి కొలంబును నేలఁ గలిపి
 పాటి పెంపది తొడిపడ నేటఁ బుచ్చి
 యంటఁగా రాని యిమ్మాల యన్నదోయిఁ
 గైకొనుట యెట్లు తగవగు నాకు? ననుడు.³

1. సత్య. ద్వి. పేజీ. 64. పద్యం 180.

2. సత్య. ద్వి. పే. 65. పద్యం 182

3. సత్య. ద్వి. పే. 69 పద్యం. 211

తనకు నిష్ఠము లేదని తెలుపక తగవు కాదని మాత్రమే తెలిపెను. ధీరు డెప్పుడును నిట్లే పలుకును. తన గాంధీర్యమును, సత్యనియతిని నొక్కమాటతో తెలిపెను.

ఇందు రససోషణము ఎంతో సహజముగా జరిగినది. హరిశ్చంద్రుడు రాజ్యముతోపాటు ప్రజలనుగూడ విశ్వామిత్రున కప్పగించు పట్టులను, చంద్రమతిని, కుమారుని కాలకౌశికు కమ్మినపుడును, లోహితాస్యుడు పాముకాటుచే మరణించినపు డాతల్లి శోకించిన విధమును మృతశిశువును జూచిన హరిశ్చంద్రుని శోకమును మన గుండెను పిండిజేయును.

క. నేలం దడవుచుఁ బాకుచు
వాలుం గనుదోయి నీరు వలద కొనన్ లో
జాలి మునుంగుచు, దోలుచు
హాలెము నసరంది, లోహితాస్య యనుచున్¹

చంద్రమతి పరిపరి విధముల కుందుచుండ ఆమె యజమానురాలు నిందించుచు ఇంటిలోని ఊడిగమంతయు చేసికొని వెడలుమన ఆ తల్లి తన దుఃఖము నెట్లు దాచుకొనెనో ఎవ్వరును సూహింప జాలరు.

అర్ధరాత్రుమున తనయునుని వెదకుకొనుచు కాననమున కేగి కాలికి దగిలిన శపమును తనయునిదిగా నెఱింగినప్పు డామె బాహ్య ప్రపంచమును మఱచినది. తన యింటి దీప మారిపోయినది. దుఃఖమును పట్టలేక విలపించినది. ఇచ్చట నీ కవి వర్ణన పతాక స్థానము నంటినది.

క. పడి, మైమరచి యొకించుక
పడికిన్ దెలివొంది, టిచ్చపడి, కొమరునిపైఁ
బడి, మోము మోముఁ జేరిచి
తడవుచు, నెద మోదుకొనుచు, దల్లిడ పడుచున్.²

నామె విలపించినది. కొంచెము తెలివినందిన నామె వాని రాజరికము తలచి విలపించినది.

1. సత్య పంచమీ. పేజీ 162. పద్యం 68.

2. సత్య పం. ఆ. పేజీ. 167. పద్యం. 98

క. పట్టి, పట్టములేలన్

బుట్టియు నీ విట్టు లడవిఁ బుట్టల బడుకున్

గుట్టలఁ బడ నీ నుదుటన్

గట్టిఁడి యల నలువ యెట్లుగా వ్రాసెనయో!

రాజ్యపాలనము చేయవలసిన సుతుడు నిట్లు కారడవిలో దిక్కులేక చని పోయెనని విలపించినది. అందులకే “తానోటి తలంచ దై పమొకటి జేయునని” సమాధాన పరచుకొన వ్రయత్నించినది.

అటులనే బార్యా పుత్రులను కాటికాపరియైన హరిశ్చంద్రుడు గుర్తించి నపుడు కొడుకు శవముపై బడి శోకము పట్టజాలక యొడలు తెలియక విలపించెను. ఇచ్చట పార్థసారథి సెట్టిగా రెంతయో సహజముగ వర్ణించిరి.

గీ. కొడుకుపై వ్రాలి, పదఁపడి గ్రుచ్చియెత్తి
కొంచు నక్కునఁ జెక్కునఁ గూర్చిఁ జేర్చి
మోము మోమున గడియించి ముమ్మరించు,
నడలున దొరంగు కన్నీరు జడిగొనంగ.²

ఎన్నో దినములకు కలసిన కుమారుడు, ఏకైక పుత్రుడు అందున చచ్చి పడి యున్న బాలుడు, వాని నెట్లు తనివిడిచఁ గొగలించుకొనెనో ఇందు కళ్ళకు కట్ట నట్లు వర్ణించెను.

చంద్రమతికి దొంగతన మంటకట్టి రాజభటులు లాగుకొని పోవునపుడు జూచిన జనుల పల్కులు సహజముగ నున్నవి. కొందరు

గీ॥ “ పుట్టి బుద్ధి యెరిగి యిట్టి తెక్కలికలై
నెందుఁ గనియు వినియు నెరుగమమ్మ !
పుడమి రాను రాను ముందెట్టి వింతలు
గొఱలునొక్కొ యనగఁ గొంద అందు ³

1. సత్య. పం. ఆ. పేజి. 169. పద్యం 110

2. సత్యవిజ. పం. ఆ. పే. 177 ప. 156.

3. సత్య. పంచ. ప. 202.

గీ॥ “ఇన్ని నాళ్లు వోతె నిఁకముందు నోయమ్మ
చంటిబిడ్డ లక్కునంట మనకు
నాదమరచి కూరుకంటంగ దగదమ్మ,¹
యనుసుండ మరికొందరు

గీ॥ “ఇంత కాముకలేని యీ నాల్క వేయి తె
రంగులాడు: నిజమెరుంగఁగఁ గలమే?²

అని అనేక విధములుగ జనుల వలుకులను సహజముగ వర్ణించెను. ఏ కాల
మందైన అన్నిరకముల జనులుండూట సహజమే కదా! అందులకే పుట్టెకోబుద్ధి
జిహ్వాకో రుచి యన్నారు:

వీరి కావ్యమునందు వర్ణన ప్రాధాన్యమును వహించినను నిది వస్తు
వర్ణనమని చెప్పవచ్చును. అనగా వర్ణనముతో పాటు కథా గమనము ప్రాధా
న్యము వహించియున్నది.

హరిశ్చంద్రుడు వేటకేగునపుడు సేద్యపు తీరు నెంతయో చక్కగా
సహజముగ వర్ణించెను.

సీ. పరి కయ్యలకు నీళ్లు వాఱించి, కొలదిగఁ
గలబెట్టి మడకల గట్టువారిఁ
గనిమ లేర్పరచి చిక్కగ నాకు నెరువులఁ
దొక్కి, వెంబడి మాను దోలువారి
దిత్తిపైకొక యింత యెత్తు పోదినీఁ గన్న,
వేకు వంగలు పెడదీయు వారి
విరిచి బోటుల పైరు వెలితి పట్టుల నెల్ల
నాటుకొన న్నాటు నాటు వాటి,
బండగాఁ గోసి కట్టలఁ బన్నితెచ్చి
కళ్ళములఁగొట్టి బంతుల గట్టజేసి
గడ్డి దొక్కించి, వడ్లురాఁ గాంచు వారిఁ
గని హరిశ్చంద్రుఁ డవ్వలఁ జనుచుద్రోవ॥³

1. సత్య. పంచ. ప. 205.

2. „ „ ప. 212.

3. సత్య. ద్వి. ప. 15. పేజీ. 35.

నాతడు వివిధములగు పంట పొలములను గూడ చూచినట్లు నందు అనేకములగు పంటభూములను పేర్కొనెను.

చ. ఉలవలు గొట్టలున్ బెసలు నుద్దులు నూవులుఁ గంది ప్రిత్తి స
జ్జలు నలసందులన్ సెసగ, చామలు మున్నగు మెట్టపంటలన్¹

హరిశ్చంద్రుడు చూచెనని వర్ణించెను. వేటకేగునపుడు పురము దాటి పోవలయును. అప్పుడు కాననము చేరువరకు నుండునవి పొలములేకదా:

“ఇంతియే గాక అతడు ‘సంజకొంజిగులు’ను ‘రిక్కబాలు’ ను, ‘నెల పొడుపు’ ను ‘వేగు’ను ‘ప్రొద్దుపొడుపు’ను ‘బాస్కర విలసితము’ను మొదలగు వాని నెంతో సహజ సుందరముగ వర్ణించెను.

ఇతర కవుల పోకడలు :- ఈ కవిగారు సత్యవిజయ కావ్యమున గౌరన, శంకరకవి, హరిశ్చంద్రుని కావ్యములనే గాక ఇతర కవుల కావ్యపు పద్యముల ననుసరించి సత్యవిజయములో పద్యములను గూర్చెను. ఆధునిక యుగమువాడైనను నా సంధికాలములో కవులు ఛందమునకు, వస్తువునకు, వర్ణనకు, ప్రాధాన్య మిచ్చుటయేగాక ప్రబంధ ఘోషలో కావ్యమును సంతరించిరి. ఇట్టివారిలో వీరు మొదటివారు. అందుచే పాత కవుల పోకడలను తాను మెచ్చిన వానిని తన కావ్యములో ప్రవేశపెట్టెను. దీనిని బట్టి నీతని పాండితీ ప్రకర్షతో పాటు నీతడు ఇతర కవుల కృతుల నెంత విమర్శనా దృష్టితో గైకొనుచున్నాడో తెలియగలదు. శంకరకవి, గౌరన కావ్యము నందలి విషయములు, వర్ణనలు వీరి కావ్యమునం దంతటను ప్రతిబింబించినవి. చివరకు “అకటా! చేరెడు నేలకుం దగడె” అన్న పద్యముకూడ

మ. అలవున్ బేరిమి నేడు సందములు మేరై మీటు, మాడెంపు దు
న్నెలు గోల్వన్, దమసౌసకంపు మగజా నిద్దంపుఁ గొడాలు ది
గ్గులు నివ్వాళులు హజ్జదోయి కొసగన్ గాల్యెలరిన్ గాల్గురా!
నెలపూఁ బట్టికి నేల చేరె డకటా! నే డిందు లేదయ్యెనే ?²

అన్న పద్యముగా మారినది.

1. సత్య. ద్వి. ప. 16 పేజీ 36.

2. సత్య. పం. పద్యం. పద్యం. 140

అటులనే తిక్కన “నుతజల పూరితంబులగు నూతులు వేయిటి కంటె”
అన్న పద్యము

సీ. కొమరాడు నీటి పల్లములు నూటిటి కంటె,
విరివి ద్రవ్విన యొక్క వెంచ మేలు;
విరివి ద్రవ్విన వెంచ లరయ నూటిటి కంటె,
నడిపింప నొక్క జన్నంబు మేలు;
నడిపింప గలుగు జన్నములు నూటిటి కంటె,
కొలముఁ బ్రోచెడి నొక్క కొడుకు మేలు;
కొలముఁ బ్రోచెడి వేయి కొడుకుల కంటెను
నిలువరంబగు నొక్క పలుకు మేలు;
సరవి నూతాణు వార్షింపు జన్నములను
నిష్కవంబును ద్రాసున నిలిపి తూన్పు;¹

బడువుచే ముల్లు సూపు.....¹

మార్చి వ్రాసెను. పోతన ‘సిరికిరి జెప్పడు’ అన్న పద్యమును

మ. సిరికిన్ జెప్పడు, చిందమున్ గనడు, వాసిం జుట్టు వాలుం గొనం,
డరయం డొడ్డ బలంగమున్, గరుడి డాయన్ జేరఁ డొక్కింతయేఁ
గురున్ దీర్చుకొనండు, సాల్వోడలఁ గోల్కల్పుడు నేల్పాఁచు కొం
చరితిన్ చంద్రమతిం ద్రిశంకుచాఱ నొయ్యన్ బ్రోవ విచ్చేయుచో²

పై పద్యముగా తీర్చి దిద్దెను. అంతియేగాక

“సిరి వెంట” నన్న పద్యమును

“వెన్నుని వెంట లచ్చి సిరివెంట చటారు బలంగ మాపయిన్.”³

అన్న పద్యముగా మార్చెను. ఇంతియే గాక నీతడు సమయోచితముగా
అయ్యలరాజు రామభద్రుడు, రామరాజ భూషణుడు మొదలగు కవుల కావ్య
పద్యముల ననుసరించి వ్రాసెను.

1. సత్య. చతుర్థా. పద్యం. 61

2. సత్య. చతు. 20 ప; 21 ప. 3 సత్య. 22 ప. 23, 24, 25, 26
దండకలు

అలంకారములు :

ఉపమ, రూపక, ఉత్పేక్ష, అతిశయోక్తి మొదలగు అర్థాలంకారములను వర్ణించుటయే గాక నీతడు శబ్దాలంకారములను గూడ ఉపయోగించెను.

క. అత్తటి, నయ్యెడ, దనకున్

హత్తిన జాపాటొకింత యడగిన, మదిలో

నత్తరమున్ దత్తరమున్

గుత్తగొనన్ గాధి చూలి గోల్పడి పూస్కిన్

ఇందు అనుప్రాసముతో పద్యమును వ్రాసెను. ఈ విధముగా నెన్నియో ఇందు కానవచ్చును.

సామెతలు-నుడికారములు

ఈ కావ్యమున పేర్కొన దగిన సామెతలు నెన్నియో గలవు. అయా సందర్భములలో వానిని జక్కగా నుపయోగించెను.

ఇల్లులుక బండువగునే,¹ కందకు లేసి దురద బచ్చలికేలా ?²

వెన్న నిడికొని నేతికి వెదకినట్లు,³ తన్ను గట్టుత్రాళ్ళు దాఁ చెచ్చుకొనుమాడ్కి⁴

ఈ విధముగా వెదకినచో నిందు యేబదికి పైగా నున్నవి.

ఇంతియేగాక నిందు మధురమైన తెనుగు నుడికారములు చక్కగా పొందుపరచెను.

ఇన్ని నేర్పులును మార్పులు నేటికి¹ పుట్టి బుద్ధి యెఱిగి,² ఇసుక జల్లిన రాలక యెందు గ్రిక్కిరించు గుమలై³, కంటికిఁ బుట్టెడు గాగ నేడ్చి,⁴ కలిమి లేముల నుబ్బుఁ గలక లందకో మొదలగున వెన్నియో నిందు గలవు.

1. సత్య. ఆ. 3. పద్య. 165. 2. ఆ. 4. పద్యం. 41 3. ఆ. 4.

పద్యం. 46. 4. ఆ. 4. పద్యం. 91.

నుడికారములు. 1. ఆ. 2. పద్యం. 226. 2. ఆ. 3 పద్య. 86.

3. ఆ. 3. పద్యం 19. 4. ఆ. 5. పద్యం. 25. 5 ఆ. 5. పద్యం. 30.

ఈ విధముగా నీవి వర్జనలో, కథా గమనములో వివిధాలంకార వర్జనములో, విచిత్రగతి చందోగమనములో నందె వేసిన చేయి. ఇట్టి అచ్చ తెనుగు కబ్బము 'న భూతో న భవిష్యతి' యనిన సరిశయోక్తి కానేరదు.

ఆధునిక యుగములో తెలుగు సాహిత్యమున వచన మొక విశిష్ట స్థానము నందినది. పద్యము కూడ ఆధునికత్వము నంది యెంతయో తేలిక భాషలో వెలువడుటచే వచనము కూడ నదే మార్గము లో నెంతో మృదువుగా వెలువడుట మొదలిడినది. నవలలు, కథానికలు, కథలు, స్వీయ చరిత్రలు, ఆత్మకథలు, విమర్శనములు మొదలగు వచన రూపములు వెలువడుచున్నవి. ఇందు ముఖ్యముగా నవలలు ప్రముఖస్థానము పొంది యున్నవి. ఇందలి భాష కొంత వ్యావహారికమే గాక వ్యాకరణ నియమములను గూడ పాటించుట మానినది. దీనితోఁ దెలుగుభాష కొక విశిష్టత కలుగుచున్నది. ఈ సంకల్పముతో మొదట కృష్ణరాయల యుగమున వెలసిన మహాప్రబంధముల ననువదించ మొదలిడిరి. ఇది కేవలము భావానువాదమే గాక పదానువాదము కూడ. ఇట్లు వెలసిన వానిలో కాళిదాసుని కావ్యమును కూడ కొందఱను వదించిరి గాని కొన్ని అనువాదములు క్లిష్టరూపములుగా నున్నవి. తదుపరి సంస్కృత కావ్యములే గాక తెలుగు కావ్యములగు ప్రబంధ కావ్యములే గాక తెలుగు సాహిత్య మందలి ప్రఖ్యాత ప్రబంధ కావ్యములన్నియు వచన రూపము నందుచున్నవి. అట్టి కోవకు జెందినవే యీ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యములన్నియు.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము-వచనము

గౌరవ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

విద్వాన్ దేవరకొండ చిన్నికృష్ణశర్మ. 1

పద్య కావ్యములగు ప్రబంధములు పండితులకు మాత్రమే అందు బాటులో నుండును. వచన రూపము నందినచో నందరికి నందుబాటులో

1. నవజ్యోతి పబ్లికేషన్స్-ఏలూరురోడ్, విజయవాడ-2.

నుండు నను సంకల్పముచే గాబోలు పూర్వ కవుల ప్రబంధములను నేడు వచనముగా సంతరించుట మొనరిడిరి. అట్టి కావ్యములలో నీ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన మొకటి. ఇందు క్లేశము, జటిలమైన సంస్కృత సమాసములను సడలించి చక్కని తెలుగు పదములలో నొక నూతన స్థానము వచనమునకు కల్పించిరి. ఈ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములో గౌరన కావ్యమందలి యవ తారికను తొలగించి కథా ప్రారంభమునుండి వస్తువులను గ్రహించిరి. వీరి తెలుగు వచన రచన చిన్నిచిన్ని వాక్యములలో ముద్దుముద్దుగ ముద్దు గొల్పుచు వీరి “చిన్నికృష్ణ” నామధేయమును సార్థక మొనరించినది. వర్ణములను కూడ వీరెంతో రమ్యముగా చిత్రీకరించిరి. కథా ప్రారంభములోని ఆయోధ్యానగర వర్ణనమును చూచిన నది తెలియగలదు. “శివుని కెంజడలలో వసించు జాహ్నువీ నదికి సాటియైన సరయువు చెంతనున్నది ఆయోధ్యా నగరము. ధరణీదేవికి ముఖదర్పణ మనదగు, శత్రువులకు అపాధ్యమైన ఆ నగరము అతిసుందరము.”¹

ఇటులనే పిశాచ ప్రభువు వర్ణనము కూడ నెంతో సహజముగా సాగినది.

“అప్పుడా పిశాచ ప్రభువు మేను పెంచి యుండుటచేత వానికి నక్షత్రములే మొలపూసలుగా మెఱసినవి. బ్రహ్మాండమెల్ల వాడే నిండినట్లున్నాడు. లెక్కకు మీఱిన డాకినీ ప్రేత భేతాళ శాకినీ గణములు వానిని వెంబడించినవి.”²

ఇందు నిషిద్ధమైన తెలుగు జన వ్యవహారము కూడ గలదు. కావ్యమునకు సాధుత్వము నాపాదించుటకై వీరిట్లు భాషను మార్చియుండు రనుకొనవలయును. ఈ విధముగా నీ కావ్యము వచన రూపములో నెంతో రమ్యతను గాంచి సకల జనులకు ప్రబంధములను జదువగలుగు సౌకర్యము గలిగించిరి. వీరి కృషి కొనియాడ దగినది.

ఈ విధముగా వెలసిన వచన ప్రబంధములు. నిర్వచనోత్తర రామాయణము, రామాభ్యుదయము, భోజ రాజీయము. నృసింహపురాణము, శశాంక విజయము, సారంగధర చరిత్రము, అనిరుద్ధ చరిత్రము, రుక్మాంగద చరిత్రము, రాజశేఖర చరిత్రము, చంద్రభాను చరిత్రము, ఉద్భటరాధ్య చరిత్రము, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము, శశిరేఖా పరిణయము, ఘటికాచల మాహాత్మ్యము, శివరాత్రి మాహాత్మ్యము, కీర్తాభిరామము, బిల్వణీయము, వై జయంతీ విలాసము, రాధికా స్వాంతనము, అహల్యా సంక్రందనము.

1. హరిశ్చం. దేవరకొండ. పేజీ. 7.

2. ,, ,, పేజీ. 73.

హరిశ్చంద్ర మహారాజు కథ

వచన కావ్యము. జయంతి 1

ఈ కావ్యము సైదాపేట పార్థసారథి నాయని వారిచే నూతనము చేయబడినది. ఇందు వరుసగా యిష్టదేవతా ప్రార్థన, వృత్తాంత పీఠిక, కథా ప్రారంభముగూచు నే యంగమున కా యంగము వ్రాయబడి యున్నది. వృత్తాంత పీఠిక అయోధ్యానగర వర్ణనముతో ప్రారంభము చేయబడినది. భాష ప్రౌఢమై వర్ణనా యుతమైన దనుట అతిశయోక్తి కానేరదు.

“లోకము నందు స్వర్గలోకమునకున్న అలకాపురికిన్ని సమానమై యున్న అయోధ్యా నగరంబు మిక్కిలి విస్తీర్ణమైన ఇంద్రసభ కంటె అధిక అలంకృతమై యున్న కొలుపుకూటంబున ముల్లోకములందు కీర్తించునట్లు మహా సత్య సంధుడగు హరిశ్చంద్ర మహారాజు”²

అని ఎంతో రమ్యముగా అయోధ్యానగరమును అలకాపురము తోడను, గొలుపు కూటము నింద్ర సభ తోడను వర్ణించి చెప్పెను. ఈశైలి చిన్నయ సూరి శైలిని పోలియున్నది.

ఈ కథ గౌరనాథుల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును పోలియున్నది. ముప్పది రెండు (32) పుటలలో ముద్రింపబడినది.

(1) హరిశ్చంద్ర మహారాజు కథ. వచన కావ్యము.

(ఇందిట్లు పేర్కొనబడి యున్నది. ఇది సైదాపేట పార్థసారథి నాయని వారిచే నూతనము చేయబడి, వేలూరి గంటాల రామకృష్ణనాయని వారి పుత్రుండగు పార్థసారథినాయని వారి న్యకీయ. ఆదిలక్ష్మీ నారాయణ ముద్రాక్షరశాల యందు ముద్రింపబడియె. 1908 చెన్నపురి.

వెల. 0-4-0.

(2) కథా ప్రారంభము.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - వచనము.

మంగు వెంకట రంగనాథరావు. 1

ఇది వచన కావ్యము. గౌరనాథుల హరిశ్చంద్రుని కథను తొలి మార్కండేయుడు ధర్మజునకు చెప్పనట్లుగనే కలదు. ఇంద్ర సభలో కథా ప్రారంభము గావింపబడినది. ఇందు పీఠిక కానరాదు.

క. సొంద్ర యశశ్చంద్రుని రఘు
చంద్రుని వినుతించు సత్య చరితాస్తంద్రుని
చంద్రమతీ విభుని హరిశ్చంద్రుని
ని గీర్తించు బావశాంతి ఘటిల్లన్ ।

అను పద్యముతో కావ్యారంభము జరిగినది.

ఇందలి వచనము ప్రౌఢమై యున్నది. “తొల్లి ద్వైత వనంబున పాండవాగ్రజుండు సోదర, బంధు, పరిచాతకాది సమన్వితుండై యుండ నొకనాడు సకల ఋషిగణ పూజ్యుండగు మార్కండేయుండు నిజ శిష్యులు గొలువ విచ్చేసె. అంత యుత్తిష్ఠిరుండు మార్కండేయు నెదుర్కొని యథో చిత సత్కారంబుల నర్పించి క్షేమంబడిగి యతని పలన ననేక ధర్మంబులు వినుచుండె. ఇట్లుండ నొక్కనాడు పవిత్రంబును, పుణ్యంబును, రమ్యంబును శుభదంబునగు నొక్క రాజ చరిత్రము చెప్పుమని ముని వర్యు నృపవరుం డడిగిన నతండిట్టనియె”.²

ఈ విధముగా ఈ కావ్యము డెబ్బది నాలుగు (74) పుటలలో ముద్రితము గావింపబడినది.

1. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. వచనము. మంగు వెంకట రంగనాథరావు వలన ముద్రించి ప్రకటింపబడియె.

శ్రీ వేంకటేశ్వర విద్యాసాగర ముద్రాక్షరశాల 1914. కాకినాడ. మొదటి కూర్పు 1,000 వ్రతులు.

(వ 643 గొతమీ పరిషత్ గ్రంథాలయము. రాజమహేంద్రవరము.)

2. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. వచనము. కథా ప్రారంభము.

హరిశ్చంద్ర చరిత్ర. (వచనము)

దొర సామయ్య ¹

ఇది గౌరనాథుల కథను బోలి వర్ణింపబడినది. ఇందు రెండు భాగములు గలవు. ప్రథమ భాగమందు వారు కాశీ చేరుట వరకును, రెండవ భాగమందు కాశీచేరినది మొదలు అంతము వరకును వర్ణింపబడినది ఇందలి వచనము ప్రౌఢమై, పురాణశైలిని పోలియున్నది.

“ఇటులాండ స్వర్గలోకమునందు నూఱు యాగంబు తొనర్చిన దేవేంద్రుడు తన మహిమచే నూఱు యోజనంబుల పెడల్పు, నూటయేబది యోజనంబుల నిడుపును యాలేశంబున మహా ప్రకాశమై యిచ్చాప్రకారము సంచరించుచు అమరావతి యశు పురంబును సృజియించెను”.²
ఆది యంద్ర సభా పర్వనము చేయబడినది.

వీరి కథను వేదం వెంకటరాయ శాస్త్రిగారు పరిష్కరించి యను గ్రహించెనని పీఠికలో వ్రాసిరి

హరిశ్చంద్ర చరిత్రము (వచనము)

ఎమ్. సీతారామారావు బి.ఎ, ఎల్.టి. 3 1923.

వీరు మదనపల్లి ఉన్నత పాఠశాలలో ప్రధానోపాధ్యాయులు. ఈ కావ్యము గాత వీరి సీజరు, బుద్ధుడు మొదలగు కథలు కూడ బొమ్మలలో

1. హరిశ్చంద్ర చరిత్ర ఓ.వి. దొరసామయ్య చంద్రాప్రెస్ మద్రాసు 1920 Price. 9 As.

2. హరిశ్చంద్ర చరిత్ర ప్రథమ భాగం. 24 July 1920.
పేజీ 31. ఇంద్ర సభా పర్వనము.

3. ఈ కావ్యము “రామచంద్ర సీరీస్” అనుపేర ప్రకటితమైనది.
(ఆర్కైవియస్ మద్రాసు) చెన్న రాజధాని.

అట్ట వెనుక భాగమున నిట్లు వ్రాయబడినది. “ముడియం సీతారామారావు గారిచే వ్రాయబడి బొమ్మలచే నిండియున్నది. ఐదవ

(Contd.)

ప్రకటింప బడినవి. అవియేగాక వీరు త్రైనింగు బడుల కుపయోగార్థము 1. భౌతిక, భూగోళ శాస్త్రము. 2 జూనియర్ భూగోళము 1వ భాగము, ఇండియా, అమెరికా, ఆఫ్రికా, ఆస్ట్రేలియా మొదలగు భూగోళశాస్త్ర గ్రంథములు కూడా వ్రాసినట్లు తెలియుచున్నది. ¹

ఈ కావ్యము సులభశైలిలో వ్రాయబడుటయే గాక గౌరవ శంకర కవుల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన పద్యము లిందు కల్పమని పీఠికలో పేర్కొనబడినది. “ఈ హరిశ్చంద్ర చరిత్రము సులభశైలిని వ్రాయబడినది. గౌరవ శంకర కవుల గ్రంథముల నుండి మంచి పద్యములు కొన్ని యిందు చేర్చబడినవి. కష్టమని తోచిన యెడల వానిని వదలివేయ వచ్చును. కథ నడక కే యిబ్బందియు నుండదు.” అని పేర్కొనిరి.

ఇందు తొమ్మిది ప్రకరణములు గలవు. వచనము, సంభాషణలు అచ్చటచ్చట నాటకములోవలె సాగినవి. ధర్మరాజుడులు ద్వైతవచనము నందున్నప్పుడు మార్కండేయు డేతెంచుట తోడనే కథ ప్రారంభమైనది.

ఈ కావ్యము సులభశైలి యందున్నను సంభాషణలు ప్రౌఢమై యొప్పినవి. హరిశ్చంద్ర విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదములు బరిశీలించిన దెలియగలదు.

విశ్వా:- “ఓయీ! వశిష్టా! ఇది దేవరాజ సభా మధ్యంబని తెలియుము. నీ మాటలు జేదము లనుకొంటివా? అనత్యములకు రాజులు వట్టుకొమ్మలని యెవ్వరెఱుంగరు కాబోలు. చలి విడిచి యిందలి యెదుట నీవే యిప్పు డనత్యములాడ మొదలు పెట్టితివి. సెబాశ్ నీ గుండెకు మెచ్చవలసినదే; నేయితోడను జక్కెర తోడను గలసిన నానావిధ భక్ష్యములను పక్షసోపేతములగు వంటకములను గుత్తుక బంటిగా మెక్కి, క్రొవ్వి మత్తెక్కి మైమరచి మాటమాటకు బొంకునట్టి రాజాధములకు సత్యమును మాటొకటి కలదా?” అని గౌరవ శంకర కవుల పద్య భాషమునే గాక నా పద్యమునగూడ చేర్చెను.

తరగతి విద్యార్థులకు మిక్కిలి ఉపయోగకరము వెల 0. 6. 0.
సిద్ధముగా నున్న గ్రంథములు. సీజరు చరిత్రము (బొమ్మలతో)
వెల. 1-0-0 బుద్ధుడు (బొమ్మలతో) వెల 0-10-0. యమ్ సీతా
రామారావు, హెడ్మాస్టరు, బోర్డు హైస్కూలు మదరపల్లి 1923.

1. ఈ గ్రంథమందే పేర్కొన బడినది.

దానికి సమాధానంబుగా చశిష్ఠుం డిట్లు పలికెను

వశి:- “ఓ గాథేయ! వెనుక ముందు లాలోచింపక నీ విట్లాడుట తగదు సుమా! సముద్రము లంఘించిన హనుమంతు నెదుట కుప్పిగంతులన్నట్లు నా యెదుటనా! నీ మాటలు! ఆబోతు అంకెకు సింహము జెడరునా? గరుత్మంతునితో బిచ్చుకలగు ఫాలాక్షునితో నూరజోగులను సమము జేసినట్లు నీవా రాజేంద్రుని సామాన్య రాజుతో సమము చేయుచున్నావు. అతనికి గల సత్కమునందు సహస్రాంశమైన తక్కిన రాజ పితృములకు గలదే? ఆ హరిశ్చంద్ర భూపాలుని నెవ్వనిగ దలంచితివి. కన్నుమిన్ను గానక నీవిట్లు దూషించిన మాత్రాన నీకొక వాసియును లేడు.”¹

మాతంగ కన్యలు హరిశ్చంద్రుని సమీపించి సంభాషించినపుడు కూడ నార్భటము లేని బాషలో మృదుపదములతో నడిపించెను.

మాతంగ కన్యలు:- వారు కరములు ముకుళించి “ఓ రాజరాజేంద్ర! మేము మాతంగ కన్యలము. ఓక్కులకు వ్యాపించిన దేవరవారి కీర్తి దెలిసి దర్శనము గొరి వచ్చితిమి. మాభాగ్య వశమున మీ దివ్య రూపమును గన్నుల కలుపుదీర గంటిమి. ధన్యులమైతిమి. మాకు వీణ వాయించుట యం దొకింత నేర్పు గలదు. రసిక శిరోమణులగు మిమువంటి వారిని మెప్పించినగాని మావిద్య వన్నెకెక్కదని విన్నపించుకొను చున్నారము” అని సవినయముగా పలికిరి.²

హరిశ్చంద్రుని మోసగించుటకై పంపబడిన నా కన్య లేదోవిధముగ హరిశ్చంద్రుని యొద్ద విద్య ప్రదర్శించుట వారి కభిలాష యగుటచే వారట్లు బలుకుట యెంతో సమంజసముగా నున్నది.

హరిశ్చంద్రుని నత్య సంతకకూడ నెంతో చక్కగా ప్రదర్శింపబడినది. “హరిశ్చంద్రు డంతట సఖండ సాహసంబున, దేవేంద్రుని వజ్రాయుధము కంటె మిగుల దారుణమైనట్టిదియు తళతళ మెరియుచు మిడుగులుల క్రక్కుచున్నదియో యనునట్లు దోచుచున్నట్టిదియు నగు కరవాలంబును జళిపించి పైకెత్తి వరము

(1) హరిశ్చంద్ర చరిత్ర పేజీ 31.

(2) పేజీ 19.20 మూడవ ప్రకరణము.

పతివ్రతా తిలకమగు చంద్రమతి కంతంబును గొట్టెను. బావా! ఆ మంగళాంగి మహిమంబెట్టిదో కదా! వీడుగుకంటె జాల భయదమయిన యా వేటామె కంతంబును బుష్పమాల నలంకరించిన చంద్రమయ్యె గాని ఆ సాధ్వీ కేమాత్రము నపాయము గలిగింపదయ్యె.¹ మరల కత్తినెత్తి ఆహా! యేమి చిత్రము బలదర్పితులగు నరివీరుల కంతములను గలుక్కుమని తెగనరెడెడి నా యీ కరవాల మీ కనుమాంగి కుత్తుకను ద్రెంపజాలదయ్యె! కత్తియా పదను వీడదు. వ్రేటా వ్యర్థమయ్యె. ఇట్లుగుటకు కారణమేమి? అసత్యమాడితివా! నా భుజశక్తి తోటుపడెవా? ఈ కాంతామణి ప్రభావమా! అట్లుగాక కొశికమనీంద్రుని యింద్రజాలమా! ఏమైననగుగాక ఈ సారి జూచెదనని తన సత్యసంధతకు పరీక్షపెట్టి కత్తినెత్తగానే శివుడు ప్రత్యక్షమయ్యెను. లోహితాస్యుని పాత్ర పోషణయు కూడ నూతనము గావింపబడినది.

కథాంతమందు శివుని మహిమచే మృతజాలుడైన లోహితకుడు లేచి తన కట్టెల మోపుకై కంగారుపడెను.

జాలుడులేచి: “తల్లీ! నాకట్టెల మోపు కానబడదయ్యె. అయ్యయ్యో! దాని నెవరెత్తుకొని పోయిరోకదా! సూర్యుడస్తమించుచున్నాడు. నట్టి చేతులతో సింటికిదోయిన నయ్యవారు నన్నెంత కొట్టుదురో గదవే!”² అని వాపోవుట బాలుని ప్రాణప్రాధాన్యము సూచించుటకే గదా!

ఇందచ్చటచ్చట గౌరన శంకరకవుల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన పద్యములు గానవచ్చు చున్నవి.

ఉ॥ చిత్తుగ మాంసము న్మడుగు-టోగిరమున్ మృత శర్కరాదులుం
గుత్తుగ బంటిగా మెసగి క్రొవ్వి వధూరతి తంత్రోలీలన్
మత్తిలి దేహముల్ మఱచి మాటికి బొంకు నృపాల కోటికిన్
సత్తు దలంప నెక్కడిది సంయమి నీ కిటు పల్క బాడియే. ¹

ఈ పద్యము ప్రభమ ప్రకరణమున నున్నది ఇటులనే

1. 9వ ప్రకరణము పేజీ 118.

2. 9వ ప్రకరణము పేజీ 117

1. శంకర కవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము పృ.ఆ 140 ప.

క॥ సతి కిహ వర సౌఖ్యములకు

బతియె నిదానంబు చూవె పరికింపంగా

బతి నెడఁబాసి చరించెడు

సతికిన్ వృథగావె సకల సౌఖ్యములున్.

ఆను పద్యము బదవ ప్రకరణమునం దుపయోగించు కొనెను. 161 నే గాక ఈ కవి ఎన్నియో పద్యములను తన కావ్యమునం దుంచుకొనెను.

హరిశ్చంద్ర చరిత్రము (వచనము) బాల సాహిత్యము

—వావిలకొలను సుబ్బరాయ విరచితము. 2

ఈ వచన కావ్యము బాల సాహిత్యముని చెప్పవచ్చును. ఇందు బాలురకు తెలియని పదముల కర్థము కూడ అంతమందు వ్రాయబడినది. అంతయే గాక తదా ప్రారంభము కూడ మరి యెచ్చటను హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములందు కూడ చెప్పబడని విధముగ బాలురతో నీ కథ చెప్పబడినది.

ఒకనాటి రాత్రి భోజనమైన పిమ్మట రంగన్న, రాముడు, కృష్ణుడు. రుక్మిణి, అమ్మణ్ణి యను బాలకులు వేడుకగా నారుబయట వెన్నెలలో గూర్చుండి ముచ్చట లాడు నమయంబున రుక్మిణి, తండ్రిని జూచి “అప్పా సత్యము పలుక

1. ప. 3 తృ. ఆ. పద్యం 161.

2. ఆర్య చరిత్ర రత్నావళి. హరిశ్చంద్ర చరిత్రము. ప్రథమకర్తవ్యము వావిల కొలను సుబ్బరాయ విరచితము. ఐదవకూర్పు. చెన్నపురి బ్రిటిష్ మాజెస్ట్రేటు ద్రాక్షరశాల 1924 “ఆర్యచరిత్ర రత్నావళి ప్రజా సూచిక ప్రకారము హరిశ్చంద్ర చరిత్రము తొలుత ప్రకటించితిమి. సత్యమున కంటే శ్రేష్టమైన ధర్మము లేకుండుటను “సత్యంవద” యను నదియే మొదటి వేదాన్ని శాసన మగుటను దానిని దెలుపుట యందు హరిశ్చంద్ర చరిత్రమే సిద్ధమై యుండుటను ఆచరిత్రము మొదట ప్రకటింప గారణమయ్యెను.

వలయును. అనత్యమును బలుకరా దనెదవే సత్యమననేమి? అనత్యమననేమి? యని అడిగెను. తండ్రి యిట్లు చెప్పెను.

“అమ్మాయీ! ఆడుగ దగిన మంచి ప్రశ్నవే అడిగితివి. చెప్పెదను వినుము”. సత్యమనగా నిజము చెప్పుట. ఉన్నదున్నట్లు చెప్పిన సత్యము చెప్పుట యగును. తాను చెప్పిన మాట తప్ప కుండుటయు, లేనిది కల్పించి చెప్పకుండుటయు, తాననుకొన్న యర్థము గాక వినువానికి మరయొక యర్థమగు నట్లు మాటలాడకుండుటయు సత్యము చెప్పుటే యగును. ఎన్ని కష్టములు వచ్చినను, ఎన్ని నష్టములు వచ్చినను సత్యమునే పలుకవలయునని తెలిపెను. ఆసందర్భములో సత్యహరిశ్చంద్రుని కథ చెప్పబడినది. గౌరన కథయే వ్రాయబడినను తేలిక భాషలో బాలల కర్థమగునట్లు వ్రాయుట యందలి విశేషము.

వాదన కడంగిన విశ్వామిత్రునితో పిశిష్టుడు.

“గాధి రాజ సంవనా! నే నసత్య మాడలేదు. హరిశ్చంద్రుడు నసత్య మాడడు. మాయంటనుండు బోన కత్తెయు కల్ల లాడదు తెలిసినదా? ఆ చక్క పర్తిని గురించి నీకేమి తెలియును. మూడులకు మౌనమే భూషణము. నీవు రాచ బిడ్డవు గనుక నీవలెనే యందఱు నని “ఆత్మ వత్సర్వ భూతాని” యను రీతి ననుసరించి చెప్పుచున్నావు. దున్నపోతు తనకు సరిగా నున్న దానినే జూచును గాని యంతకంటె ఎత్తున నున్న దానిని తలయెత్తి చూడజాలదు”.¹

ఈవిధముగా సమయాను కూలముగా చక్కని సామెతలు, జాతీయములు కూడ వాడబడి బాలుర కుత్సాహము కల్గించునట్లు వ్రాయబడినది. అంతయే గాక బాలుడగు తోపితుని మాటల కర్థము కల్పించి వ్రాయబడినది.²

విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని రాజధానికి వచ్చి అతనిని సమీపించి నాడు.

1. పేజీ 19. ఇదియేకాశ్యానము. మొత్తము. 170 పేజీలు.

చిన్న పాకెట్ డైరీలా వున్నది.

2. హరిశ్చంద్ర చరిత్రము. 59 వపేజీ.

విశ్వామిత్రుడు:- “రాజేంద్రా! నీవు మిక్కిలి గొప్ప దాతవు. నీ నమాదులు లేరు. పలికి బొంకని వాడవనిన నీవే సరి” అనెను.

అప్పుడు లోహితాసుడు “తథాస్త” అనెను. చంద్రమతి పుత్రుని జూచి “నాయనా యేల తథాస్త” అంటివి, అని అడిగెను. “అమ్మా ఈ యువనిని గొప్పవాడే కాని మోసగాడుగా నున్నాడు. అప్పుడు అసత్య మాడింప వలయునని చూచుచున్నాడు. ఆయన నోటి వెంట నీవు పలికి బొంకని వాడవని పచ్చెను. దానికి నేను తథాస్త అంటిని”.

“బాల వాక్యము బ్రహ్మవాక్యము నాయనా నీ మాట తప్పుడు” అని చంద్రమతి యనెను. ఈ విధముగా చమత్కారముతో నీ కథ వ్రాయబడినది.

వీరి గ్రంథములన్నియు శ్రీమ దొంటిమిట్ట కోడలరామ కైంకర్య ధర్మముల కై యాయబడినవని తెలియుచున్నది.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

బాలసాహిత్యము

‘అమరచిత్రకథ’ అన్ని కావ్యములను బాలసాహిత్యముగా చిత్తించి చిత్రములతో కావ్యములను అచ్చొందించు చున్నారు. ఇది తెలుగులోనే గాక ఇంగ్లీషు, హిందీ, కన్నడ, గుజరాతీ భాషలలో ప్రచురించబడుట విశేషము.¹ ఈ విధముగా వెలసిన చిన్ని గ్రంథము లెంతో అష్టాదశముగ నున్నవి. ఇందలి

1. హరిశ్చంద్ర చరితము.

2. అమరచిత్ర కథా ప్రసారము.

నోట్ ఏజెంటు:-

ఆంధ్రప్రదేశ్ బుక్ డిస్ట్రిబ్యూటర్స్.

రాష్ట్రపతిరోడ్, సికిందరాబాదు.

ఇందు వెలువడినవి. భారత, భాగవత, రామాయణములు పలున ప్రముఖములు, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము, నలదమయంతి. సావిత్రీ మొదలగునవి.

భాష యెంతో సులభశైలితో నున్నది. వాక్యములు తొమ్మల మధ్యన రంగు రంగులలో వాడబడి యున్నవి. హరిశ్చంద్రుని కథ యంతయు ముఖ్యములైన విషయములతో చక్కగా నున్నది. చిత్రమును బట్టియే కథను మన మూహింప వచ్చును. ఈ చిత్రములు, రంగులు పిల్లల కెంతో ఉత్సాహమిచ్చును. వారి కనుగుణముగనే భాష వ్రాయబడుట దీని ప్రత్యేకత.

హరికథలు

ఇరువదియవ శతాబ్ది పూర్వ భాగమున వెలసిన తెలుగు సాహిత్య ప్రక్రియలలో "హరికథ" యొకటి. సంగీత ప్రాధాన్యముగ రాగ తాళ బద్ధమై జనుల నాకర్షింపజాలిన ఒక నృత్య నాటక వంటిది. హరిదాసు వేషము ధరియించి తన గాన కథా మాధుర్యముచే జనుల నాకర్షించును. ఆ నా డెందరో హరిదాసులు ఈ హరికథలను చెప్పుటయేగాక స్వయముగా హరికథా రచయితలు నై యుండిరి. పేరునుబట్టి నిది విష్ణుమూర్తి కథగానుండి క్రమముగా నదే పోలికలతో వెలసిన కథకు హరికథయను సార్థకనామ మేర్పడినది. ఆ నాడు వాడుకలో నున్న సతీసావిత్రీ కథ, సలోపాఖ్యానము, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ప్రవృద్ధ చరిత్ర మొదలగు కథలను నొక దినములో చెప్పుటయేగాక నీ హరిదాసులు భాగవత, భారత రామాయణాది కథలను రోజుల తరబడి చెప్పుచుండిరి. అట్టి కథలలో మిక్కిలి పేరు గాంచినది హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమని చెప్పవచ్చును. ఇది కరుణరస భరిత మగుటచేతను చంద్రమతి పండి పత్రివతా శిరోమణి కథ యగుటచేతను, ధర్మమూర్తియగు హరిశ్చంద్రుడు నాయకుడగుటచేతను, కాలకౌశిక, కౌశిక, సక్షత్రక మొదలైన వారి పాత్ర లుండుట చేతను నీ కథ పండితులు, పామరులు, స్త్రీలు, పురుషులు, వృద్ధులు, బాలురు ఆను భేదములేక సమస్త జనులచే నాకర్షింపబడినది. అన్ని హరికథలలో నిది ప్రాముఖ్యము వహించియున్నది.

ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునేగాక, 1. జానకీ కవచము, 2. చక్రీణి కళ్యాణము. 3. మార్కండేయ చరిత్ర. 4. అంజలిష

చరిత్ర. 5. భీష్మచరిత్ర. 6. ప్రహ్లాదచరిత్ర. 7. గజేంద్రమోక్షము మొదలగు కథలు రచించిరి. అంతియేగాక వీరే కథకు లగుట యొక విశేషము. ఇందు హరిశ్చంద్రుని కథ పూర్వకావ్య హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానాను సరణీయమే. ఇది హరికథగా రూపొందుటచే వివిధగతుల రాగతాళములతో కీర్తనలు గలవు.

సీసము, గీతము కందము, అటవెలది, వృత్తములు, ద్విపదలు మొదలగు ఛందోబద్ధమైన పద్యములు కలవు. అంతియేగాక శబ్దార్థాలంకారములు జాతీయములతో గలసి కథకు గాంధీర్యము తెచ్చినను తేట తెనుగులో రమ్యమైన భావములు కూడ ప్రకటింపబడినవి. హరికథ యైనను నిందలి పద్యములు ఆర్థవంతమై అలంకార యుక్తమైనవి. కాళికాపుర వీధులలో రాజువెంబడి నడచు చంద్రమతిని

గీ॥ రెమ్మదాల్చిన యెలమావి కొమ్మ మాడ్కి
బాలకుని జంకబెట్టి యప్పంకజాక్షి
సూది వెంబడి దారంబు మాదిరిగను
ధరణిసురు వెంట నేగు నత్తెరవునందు!

అట్లు పోవువారిని జూచు జనులును

గీ॥ విడువజాలక వెనువెంట నడచువారు
పిల్లని న్ముద్దు పెట్టి దీవించువారు
జనము లట్లగుచుండ బంజరములోన
గల్గి యజమాని యిల్లు జిల్కవలె జొచ్చె.

అని యెంతో సహజముగా వర్ణించి చెప్పెను. ఇటులనే సంభాషణలు మిక్కిలి రమ్యముగా చెప్పబడినవి. ఈ హరికథలు కేవలము రచనా పౌందర్యముచేతనే గాక హరిదాసుని కథా సంవిఖానముపై నాధారపడియుండును. నారాయణ దాసుగారి కథ సర్వతోముఖ ప్రాధాన్యము పొందినది.

హరిశ్చంద్ర చరిత్రము - హరికథ

శ్రీరామకృష్ణ శేషాచార్య 1901.

హరిశ్చంద్ర చరిత్రమున శ్రీ లక్ష్మీ సృసింహార్య పుత్రునిగా శేషాచార్యులు జన్మించెను. అంజనేయ భక్తుడు. ఇరుచది కథలలో నీ కథ ముద్రింపబడినది. ఇంద్రుని వచనము వర్ణనాముఖమై సహజ సుందరమై మృదువద బంధురమై వెలసినది.

మ॥ ఓ సజ్జనులారా వినుండు. పూర్వకాలంబున భూమిపల్లములో అయోధ్యా పట్టణంబును త్రిశంకు మహారాజు కుమారుడైన సత్య హరిశ్చంద్రుడు సత్యవాక్య పరిపాలనము కొరకై విశ్వమిత్రులకు సరలరాజ్య భోగంబును ధారవోసి భార్యను, కొడుకును విక్రయించి సత్య వచనము చేరనే తిరిగి రాజ్యభారంబు వహించి. భార్య పుత్ర సమేతుండై ప్రజాపాలనంబు జేసి అంత్యమున సద్గతిం జెందిన సజ్జన శ్రేష్ఠుని చరిత్రమును చెప్పబూనితి గాన మీమనస్సు పరాయత్నముగాక నుండు సభికులారా ! అని చెప్పి అమరావతి పట్టణ వర్ణనముతో కథా ప్రారంభము జేసెను. ఇంద్రుని కథ నెట్టి మాన్యులు కేయక గౌరవాదుల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథను బోలి పఠించెను. ఇది హరికథ యగుటచే వివిధగతుల తాళములలో నిలిచు పద్యములు గలవు

1. హరిశ్చంద్ర చరిత్రము. హరికథ, శేషాచార్య. ఈ చరిత్రము స్వతంత్రము బొందిన భద్రాచలము లిరుమణి శ్రీమాన్ పంచాంగం గంగాచార్యులచే ముద్రించి ప్రచురింపబడియె. శ్రీనివాస ముద్రాక్షర శాల. చెన్నపురి వెల. 26 అణాలు 1901. రిజిష్టర్ కాపీరైట్.
2. హరిశ్చంద్ర చరిత్రము అష్ట పైభాగమున. నిట్లు వ్రాయబడినది. "భగవద్భక్తులకు సులభ శైలితో ఈ హరికథను శ్రీరామకృష్ణ భరణ సేవాదురంధర శ్రీమ దుండామంశ పయః పారావారాక నిశాకరా శ్రీ లక్ష్మీ సృసింహార్యపుత్ర శేషాచార్య కవిమిత్ర ప్రణీతంబైన".

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - హరికథ. ¹

బాలాజీ దాసు 1914.

ఈ కథ యేబది ఆరు పుటలలో ముద్రింపబడినది. ఈ బాలాజీదాసు విరాఖపట్టణ మండల మండలి యనకాపల్లి గ్రామ వాస్తవ్యుడని తెలియుచున్నది. ఇది భగద్భక్తుల కత్యంతోపకార మగుటయే రచింపబడెనని తెలియుచున్నది.

ఈ కథా కావ్యము మృత్యుంజయున కంకిత మొసంగబడినది.

శా "శ్రీ రాజద్గిరి రాడ్సు తాకు చత టీ శ్రీగిరింధ లిప్తాంగ నీ
రౌరు డ్సంభన నేమి జిమ్మ ముఖ నిర్మి ద్రస్తదైక ప్రియా
పారావార గంభీర కారడ మనాభా భక్త చిత్తాలయా
కారుణ్యస్పృహ మత్కృతిం గొని ననుం గాపాడు మృత్యుంజయా" ²

అని చక్కని శాస్త్రాల పద్యముతో మృత్యుంజయునకు కథాకావ్య మంకితము చేయుచు కథా ప్రారంభము గావించెను.

నారాయణదాసు హరికథ వలెనే కథ సాగినది. ఏర్మరాజాదులకు మార్కండేయుడ. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము చెప్పుచున్నటులనే కథ కలదు. ఎచన రచన ప్రౌఢమై యొప్పినది.

ప|| నై మిశారణ్యంబున సరోవరంబు చెంత నొక్క రసాలభూజంబు గలదు.

శా|| ఆ మాకందము క్రింద ధర్మజు డరణ్యవాన సంశీలుడై
భీమాదుల్ నిజ సోదరుల్ నలువురున్ జేమంబుతో గొల్లగా
బాహురత్నము జేరి ద్రౌపతి మహా భక్తి నృజింపగ నా
నామోసంద్ర కథా ప్రసంగముల నానందంబులో నుండగన్.

1. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. హరికథ. బాలాజీదాసు విరచితము.
గోదావరి తీర రాజమహేంద్రపుర వాసులయిన కాశహస్తి వీరయ్య
గారి పుత్రుండగు తమ్మారావు అండ్ సన్స్ వారిచే ముద్రింపబడి
నది. నాల్గవకూర్పు. రాజమండ్రి. గోల్డెన్ ముద్రాక్షరశాల.
1914 వెల. 0-6-0.

2. హరికథ కథాప్రారంభము. 1 పద్యము.

వ॥ “ఆ సమయంబున మార్కండేయుం డరుదెంచిన ధర్మసందనుం
డాతనిం గనుంగొని బొగడి యితాపసులకు ముత్రాతవు గాన మీకుం
దెలియనివి ముజ్జగంబుల లేవు”

అని ధర్మజుడు మార్కండేయ మునితో బలుకును. అప్పుడు మార్కం
డేయ ముని ఇట్లు చెప్ప తొడంగెను.

గీ. ముక్తిదములైన పురములు మూడునాల్గు
వానిలో నగ్గిగణ్యయై పసుధ మీద
బరగు ధనుదుసి పురి కనుపొస మగుచు
యఖిల సిద్ధ జనారాధ్య యగు యయోధ్య.
ఆ పురం బమరావతీ పురంబునకు నీడ పురంబు
కోపులు గారచ్చట గల కాపులు వెదకిన లేరు పాపులు.
వనితల మాటలు తీపులు మాపులు తూపులు ॥లాప॥
మానుగ బాలాజీ దాసు నేలినట్టి మాధవుని గుళ్ళు ¹

అని రమ్యముగా మృదువైన పదములతో కథను వర్ణనతో సహజసుందరముగా
రచించెను. ఇందు రాగతాళములతో పాటలు పద్యములు వ్రాయబడినవి.

అంతమందు హరిశ్చంద్రుడు పరమేశ్వర సాక్షాత్కారమంది మంత్ర
దండనాథులచే పురమునకు గొంపోవ బడెనని చెప్పబడినది.

“అంత హరుండు హరిశ్చంద్రుని గాంచి రాజా నీ పురి కరుగుమని
దెల్పి దీవించి పార్వతీ నమేతుండై జనియె. అంత నారదుని వలన సత్యకీర్తి
హరిశ్చంద్రుని రాక యెరిగి పుర మలంకరించి యెదురుగా వచ్చి దోడ్కొని
పోయి వధూవరుల సింహాసనమున గూర్చుండబెట్టి క్రమ్మర పట్టముగట్టి రాజ్య
భారంబు సమర్పించె. ²

1. అయోధ్య పుర వర్ణనము.

2. కథ అంతము.

యక్షగానము - **హరిశ్చంద్ర మహారాజు చరిత్ర.**

గవండ్ల రాజలింగ కవి 1

యక్షగానములు :- ఈ సాహిత్య ప్రక్రియ జానపద సాహిత్యమునకు చెందినను నాగరికులగు కవులచే యక్షగానములు వ్రాయబడుచుండును. తంజావూరు నాయక రాజుల యుగము యక్షగానములకు పేరు గాంచినది. త్యాగరాజు వంటి మహాకవులు కూడ యక్షగానములు రచించి యున్నారు. చలన చిత్రరంగము ప్రవేశించుటకు ముందు జనులకు యక్షగానములపై తోలు తొమ్మలాటలపై మక్కువ యెక్కువగా నుండెడిది.

పండితులచే, కవులచే కావ్యరూపము నందిన సమస్త సాహిత్యము సాధారణముగా సామాన్య జనుల నోటిపై కడులు చుండును. వారి కను గుఱముగా నా కథలు మార్చబడు చుండును. రామాయణ, భారత, భాగవతాది పురాణ కథలే గాక సాంఘిక, రాజకీయ, భక్తి, వైరాగ్యాది సమస్త విషయములకు చెందిన కథలు జానపద సాహిత్యమున ప్రవేశించును. నలుడు, సావిత్రి, కాటమరాజు, బొబ్బిలి యుద్ధము, పల్నాటి యుద్ధము మొదలగునవి యున్నియు యక్షగాన రూపమున వెలసినవి. ఒక్కొక్కప్పుడు ప్రసిద్ధ కవులు గాక పోయినను ప్రదర్శింపబడును. భామాకలాపమువలెనే నీ యక్షగాన ప్రక్రియ కన్పించును. తెరపై పాత్రలను ప్రవేశపెట్టి వారిచే సంభాషణ గావించుచుండురు.

ఈ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము యక్షగానము మొదట “జ్ఞానానంద శుయం దేవం నిర్మల స్పటిరాకృతిం” అను శ్లోకముతో ప్రారంభము చేయ బడినది. సురస్వతీ ప్రార్థన మొదలగునవి వరుసగా గావించి కథా ప్రారంభము గావించబడినది.

ప|| ఇంద్రవేషమును గూర్చి ఆస్థాన సంతోషి యిట్టనియె.

ఈ తెరలో యుండెటువంటి మహా పురుషు లెవరయ్యా స్వామి అని అడుగును. అసగా ఇంద్రసభతోడనే నిచ్చటగూడ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథా ప్రారంభము చేయబడినది. ఇంద్రుడు ప్రవేశించి తన పరిచయము తానే గావించుకొనును. ఇంద్రుని వాక్యము ద్విపద కళ్యాణీరాగములో చెప్పు బడినది.

“భానుకోటి ప్రభా భాసురందైన యా నాకమున కేను

నధిపతి నగుచు నమరాచటి యను నాఖ్య చెన్నొందు

క్రమమున కుత్సుతి ఘనతర మహిమ వర్తింప తర

మానే వాణీశునకైన-స్వర్ణ మయంబగు సాల-

శోభిల్లు-దళ దళమని పైడి తళుకుల మించి. నెల

రాల తిన్నెల నీడలు దోచు నీలాల కంబాలు నిర్మల స్పృహక సాల...

అనుచు పర్జన ప్రాధాన్యముగా సంగీతములో కూర్చబడుట సంగీత మున నిండిన నీ యక్షగానములు సమస్త ప్రజలకు నానందము చేకూర్చును.

ఇంద్ర పాత్ర వర్ణనానంతరము సేఘుని పాత్ర పరిచయము చేయబడి వి. ఇందు ఆస్థాన సంతోషి వాక్యము ప్రధానమైనది.

ప|| ఆస్థాన సంతోషి వాక్యము :- త్రిలోక సామ్రాజ్య పూజ్యమైన చింతామణి భద్రపీఠమున గూర్చండరయ్యా స్వామి — పశిష్ఠుని వేషమును గురించి ఆస్థాన సంతోషి వాక్యము సర్వలోక ప్రదేశకులైన సర్వ నిష్ఠా గరిష్ఠులైన యా తెరలో వుండే మీ రెవరయ్యా స్వామి! అని అడుగును. తదుపరి పశిష్ఠుని పాత్ర ప్రవేశించి తనను గూర్చి తానే వర్ణించుకొనును.

ఈ విధముగా కథయంతయు సాగును. మధ్య వచనములో తదుపరి రాగ తాళ వృత్తములతో, పాటలతో రసమయమైన ఉత్సాహముతో సాగు చుండును. పగటివేళ గవ్వించి పనిచేసిన పల్లెప్రజలు రాత్రి భాగమున వచ్చిని చూచుచు సర్వమును మరచి ఆనందింతురు.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - జంగము కథ¹

సీతారామ దాసకవి

ఈ కథ సీతారామ దాసకవిచే రచింపబడినది. వీరు నర్సారావుపేట తాలూకా రూపెనగుంట్ల పుర నివాసుడు. ఉమామహేశ్వర వరప్రసాద ల్లి కవితా విలాసుడు. సకల జన మనోల్లాసుడు. శ్రీవత్స గోతుర్తిడు. రూపెన గుంట్ల వంశజుడు. భాస్కరాంహ్వాయ వాత్సుడునగు వీరయామాత్తుని సుపుతుర్తిడు.

వీరు రూపెనగుంట్ల పుర నివాసులగుటయే గాక రూపెనగుంట్ల వంశజుడని తెలియుచున్నది. జానపద భిక్షుల గాయకులలో "పిచ్చుకగుంట్ల" జాతులుండుటచే వీరి వంశమున కేదైన సంబంధమున్నదేమో ననిపించుచున్నది.

జంగములు చెప్పెడి కథ జంగము కథ. వారుపయోగించెడి వాయిద్యములగు బుట్టలే (బుడిగిలే) గుమ్మటలని బిలువబడును. అందుచే నీ కథ గుమ్మట కథగా బిలువబడును. ఈ బుట్టలు చిన్నవిగా నుండి యిత్తడి లేక కంచుతో చేయబడి యుండును. వీరిగూర్చి రామరాజుగారిట్లు పేర్కొనిరి.²

1. హరిశ్చంద్ర మహారాజు చరిత్ర. జంగములు చెప్పెడి గుమ్మట కథ. 1906 మదరాసు. సీతారామదాసు కవి.

సందడి నాగదాసను కవిచే లేఖ ప్రమాద జవిత దోషంబులు లేకుండునటుల బరిష్కరింప బడినది. యతిరాజుల నాయుడిగారి శ్రీ గోపాల విలాస ముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రించి ప్రకటింప బడియె. 1906 మదరాసు. వెల. 0-6-0 అణాలు.

2. జానపద సాహిత్యము. డా॥ బి. రామరాజుగారు పే 773 (సిద్ధాంత వ్యాసగ్రంథము)

“శారద కాండము వంతపాట పాడెడి స్త్రీలు కాని పురుషులు కాని వాయించే, బుట్టల పంజీవే జంగముల బుడిగెలు. ఇది కొంచెము చిన్నవిగా నుండుటయే గాక ఇత్తడి లేక కంచుతో చేయబడును శారదకాండ బుట్టలు కూడా ఆకారమున నుండెడి మట్టితో చేయబడు వాద్యములు. బానికొక బెత్తెపు చట్రమును బిగించి ఒకవైపు చట్రమునకు తోలు బిగింతురు. రెండవ వైపు కూడా మూతి అనాచ్ఛాదితముగా నుండును దీనిని మెడకు వ్రేలాడ వేసికొన్న కడుపుపై నడ్డముగా నుండును. కుడిచేతి వేళ్ళతో చర్మము పైకను ఎడమ యరచేతితో అనాచ్ఛాదితముగా నున్న మూతిపైనను వాయిం చుట పరిపాటి. జంగముల వాద్యము కూడ ఇటువంటి వుండును. కాని వీరు మట్టి కూజాలకు బదులు కొంచెము చిన్నగా నుండు ఇత్తడి లేక కంచు కూజాలను వాడుదురు. ఇంతియే భేదము. జంగములందరు శైవులు. వీరు చెప్పెడు కథలకు జంగము కథలని పేరు. జంగం కథ వచన రంగవకు సమీపముగా నుండును. జంగములు తొలుత కేవలము శైవసంబంధముగు కథలనే చెప్పెను వారైనను రాసు రాసు శైవేతర కథలను కూడ చెప్పుచున్నారు.

ఈ విధముగా నీ జంగములు బుడిగెలతో వాయించుచు రాగయు క్తముగా పాడుచు కథలు చెప్పెదరు. ఈ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన జంగము కథ వినియక ప్రార్థనతో ప్రారంభము చేయబడినది. ఇందు కందము అనుబెరిది సీసము కీక వృత్తములు కూడ రాగతాళములలో కూర్చబడినవి. అనేకములగు కీర్తనలు కూడ గలవు.

వినాయకప్రార్థన.

క॥ గజవదన ఏకదంత

రాజితాది విహారపుత్ర రాజితగాత్ర

త్రిజగంబుల సేవింతురు

భుజ గత రాసు ప్రకాశ బోవుము దేవా!

అనుచు కథా ప్రారంభము చేయబడినది.

తదుపరి పరుసగా సరస్వతీ, త్రిపుర సుందరీ కీర్తనలు శ్రీ లక్ష్మీస్తోత్రములు కూర్చబడినవి.

అంద్ర కవీశ్వర స్తుతి చేయుచు తిక్కన, పోతనలను. కాళిదాసుని, దండి, భవభూతులను, భాస్కర కవిని, భీమ బాణుని, రంగనాథులను మాత్రమే పేర్కొనెను.¹

సీ॥ శ్రీ రమ్మమైన యీ తితి నాంద్ర కవులను

ప్రస్తుతించెద నేను బాగుగాను।

తిక్కన పోతన భీమరులకు మ్రొక్కి

కాళిదాసాది శంకరుల వేడి

దండిని భవభూతి వలచుక గొల్చి

భాస్కర కవి భీమ బాణుని వలచి

వరుస చిత్తీహానుని వర్ణించి మదిలోన

రామకృష్ణ హ్వయరంగనాథు

పూర్వకవులను గొనియాడు పుణ్యకథను।

జెప్ప బూనితి కాశీశు మెప్పిదముగ

వినుడి జనులార సత్కథా విధిము మీకు

దెలియ బల్కుదు బాగుగా తేటగానూ

అనుచు పేర్కొని తదుపరి వంశ వర్ణనమును కీర్తింప "మీది జన సమస్కారంబును కుకవి జన బహుకరంబు గావించె" అని చకవుల తరస్కారము కూడ జేసినాడు.

పాండవులు వనవాసమున కేగుట నుపర మాల్కందేయుడు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము చెప్పుట మొదలుగునవి. గౌరవాదుల హరిశ్చంద్రుని కథను వరుసగా వర్ణించి చెప్పెను. ఇది సంగీత రూపముననే పాటలతో కూర్చు బడినది. నేటికిని పల్లెలలో నీ కథలు వాడుకలో నున్నవి. ఇట్లే కథలు వారికి భక్తి, ముక్తి, వైరాగ్యములను, నీతిని, సమస్త జ్ఞానమును మనోహరముగా కలిగించు పుండును.

హరిశ్చంద్ర మహారాజు కథ (పాట)

కొత్తపల్లి సూర్యరావు.

హరిహరి నారాయణాది నారాయణ అను పాట వరుసలో ఇది వ్రాయబడినది. జానపద సాహిత్యములో పేర్కొనవగినవి చచ్చిన వరుసలతో కూడిన పాటలు. ఒకటి లేక రెండు వాయిద్యములతో వీరు వరుస తప్పక నెంతో శ్రావ్యముగా పాడుచుందురు. విశాఖపట్టణ జిల్లాలోని 'హరి హరి నారాయణాది నారాయణ' అను పదముతో కూర్చిన పాటను ఎంతో శ్రావ్యముగా పాడుచుందురట. ఆ పదముకు ముగ్ధులైన సూర్యారావు గారు హరిశ్చంద్రుని కథ నడచునట్లే వ్రాసినారు. ఇందు ప్రతి చరణమునందు వరుసగా నైదేసి మాత్రాలపై పాడు గణములను, చివర నాల్గు మాత్రాల గణమును కాన్పించుచున్నవి. ఇది తరువోజుకు, సీసమునకు కూడా దగ్గరగా నున్నదని శ్రీ విరుదురాజు రామరాజుగారు జానపద గేయ సాహిత్యమున నిట్లు పేర్కొనిరి.

“హరిహరి నారాయణాది నారాయణా, తరుణించి, మమ్మేలు, కమల లోచనునా! ప్రతి చరణమున బడెసి మాత్రాలపై. పాడు గణములును చివరన నాయన మాత్రాల గణములును కలవు. చివర గణములను రెండు సూర్య గణములుగా పంచుకొన్నచో నది సీస పద్య పాదమగును. ఇది తరువోజుకు గూడ సమీపముననే యున్నది. కొన్ని పాటలను సంస్కృత పృథ్వీములలో గూడ నంటగట్ట వచ్చును”.

ఒట్టి పాటలు రామాయణ, భారత, భాగవతాది కథలే గాక యెన్నో సాంఘిక కథలు కూడ వాడుకతో నుండును. వాటిని చూచిన పది వాటి స్థితి తలంపునకు రాగా నీ కథ వ్రాసితిమి. పేర్కొనుటయే గాక యితర భాషలో వాడుకతో నున్న కొంత కొత్త హరిశ్చంద్రుని కథలు గూడ చేర్చి వ్రాసినని

1. హరిశ్చంద్ర మహారాజు కథ కొత్తపల్లి సూర్యారావు 1906.

శ్రీ పరబ్రహ్మే ముద్రాక్షర శాలలో గ్రంథకర్త వలననే ముద్రింపబడి ప్రచురింపబడెను. కాకినాడ. వెం. 0-4-0 మొదటి కూర్పు 1000

2. వా. వి. రామరాజుగారు M.A. Phd. జానపద గేయ సాహిత్యము. జానపద గేయముల వరుసలు. త్రినాథ చరిత్ర పదము పేజీ. 777.

పీఠి: తో పేర్కొనిరి.¹ ఇందు 1300 చరణములు కలవు.

కావ్యములో వలెనే దైవ ప్రార్థనతో కథ ప్రారంభము గావించెను. “శ్రీ మహాదేవ గౌరీ ప్రాణ నాథ సర్వేశ్వరా రక్షింపు మెల్ల కాలంబు; నీ పదంబులకు గౌరీ పాదములకు నే మ్రొక్కెదను నితంబు మోక్షంబు కొరకు; నారాయణుని లక్ష్మీ సతీనాక్షి మది దలచి బ్రహ్మను ప్రార్థించి యా భారతని పంపి ముగల కెల్లరు మ్రొక్కి మన్న తోక మెచ్చట పాట పాడెడు వారి బహుమతులు చేసి. ఎవ్వ రే వరుసతో నే కథను కోరినపు డిట్లు పాడు నాయన్న మ్రొక్కెదను. నాయన్న లచ్చన్న నాకమున కేగిన నాటి నుండియు నాకి పాట వయి ప్రియము; కలిగి యందరు పాడుచుండుచు కాబట్టి నే నొక్క కథ లో మున కెల్ల దెలియునట్లుగ వ్రాయ దెంపు చేసితిని!”

ఇందు శివ పార్వతులను, లక్ష్మీ నారాయణులను, శారదా బ్రహ్మలను ప్రార్థించినాడు. మునులకు మ్రొక్కెను. తోకమున మెప్పొంద పాడెడు వారి స్తుతించి చక్కని వరుసలో శ్రావ్యముగా పాడు తన అన్న గారకు లచ్చన్న గారికి కూడా మ్రొక్కెను. తదుపరి కావ్యములో వలెనే సత్యహరిశ్చంద్రుని కథను స్తుతించెను.

“ఏ రాజు కథ వ్రాయ నెల్లవారికి తెలియు పసిపిల్ల పాలాడి ప్రదులంబు గాను! అని యూహ చేసి చక్కని మార్గ మెంతితిని ఆలరింపుడు మీర లానందము గను!”

అని కథా ప్రళస్తిని కీర్తించెను. తదుపరి హరిశ్చంద్రుని సత్య సత్య ను వర్ణించెను.

“దాసములు నిలువవు ధర్మములు నిలువవు

సత్య వాక్యంబుండు సర్వకాలంబు

గుళ్ళు నిలువవు పెద్ద గోపురము నిలువదు

సత్య వాక్యము నిలుచు సర్వ కాలంబు॥

అగ్ర హారములు వ్యవహారములు నిలువవు

సత్య వాక్యము నిలుచు సర్వకాలంబు”

అని దానధర్మములు శాశ్వతము కావు. గుళ్ళు, గోవురములు ఎల్లకాలము నిలువవు, సత్య వాక్యము మాత్రమే సర్వకాలము నిలుచునని వర్ణించినాడు. తదుపరి గౌరనాదుల కావ్యముతో వ్రతనే ఆయోధ్య పుర పర్జనాదులు పరుసగా చేయుచు కథ మార్చబడినది.

కథాంతమందు హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధతను పరీక్షించిన పిమ్మట సర్వమును సుఖాంతమై అందరు నేగిరి. కాశీరాజు మాత్రం హరిశ్చంద్రుని సమీపమున నుండెను. కాశీరాజు తన మందిరమునకు తోడ్కొని పోయి గౌర వముగా ఆయోధ్యకు పంపెనని నెంతో రమ్మముగా వర్ణించెను.

“ముని గణము చనియెను. ముగ్గురు మూర్తులు చనిరి. యా వశిష్ఠుని గూడి యరిగె కొలికుడు! కాశీరాజు రీతి గౌతుకంబున హరిశ్చంద్రుని భార్యతో నత్తనయుని తోడ! మంత్ర తోడను తన మందిరమునకు దీసుక పోయి పన్నీట శుద్ధోదకముల స్నానములు చేయించి సకల భూషణములను కాంచనాంబ రములను వేడ్క నిచ్చె! నదిగాయి పిండిపంటలను భోజన మిడి, మేళములు తాళములు గావించి కొన్నాళ్ళు సుఖగోష్ఠి నున్న యా మీద! రథముపై వెడ్కించి రథముగా చనిరారు నేనుగులు, గుఱ్ఱములు, ఎల్ల సేనలును! వెంట గా నేగి విశ్వ వినుతము గాగ నయోధ్యలోన బట్టాభి షేకంబు! నా హరి శ్చంద్రునకు నమరంగ గావించి యతనిచే మన్ననల నమితముగ బొంది ఎల్లవారలకు నీ వృత్తాంతమును తెల్పి కాశీరా జేతెంచె కాశి పట్టణమునకు”¹

“ఇందు నేను కొన్ని పాడుకొను వారికి సులభముగా నుండవలెననియు సర్థము కితనమగుననియు నెంచి బుద్ధి పూర్వకముగా నక్కడక్కడ వెలితి మాటలను విసంధులను గూర్చినాడను. వానిని మన్నింతురు గాక” అని తెలిపినాడు.

1. హరిశ్చంద్ర మహారాజు కథ పేజీ 111 (అంతము.)

2. హరిశ్చంద్ర మహారాజు పీఠిక

ఈతడు తూర్పు గోదావరి జిల్లా పిఠాపురమునకు సమీపమందున్న చెందుర్తి నివాసి యని బ్రాహ్మణ కూడ . కావున సుబ్బమ్మకు పుత్రుడని కథాంశమందు పేర్కొనబడినది.

ఇంతటి ప్రభ్యాతమైన కథను చిక్కని పాట చేరునతో కథా రూపముగా వర్ణించుట విశేషము. వేదకాలము నుండి ఖ్యాతి పొందిన నీ కథ తానెవరు సాహిత్యమున కూడ ప్రవేశించి 'యక్ష గానముగా' జంగమ కథగానే గాక పాటగా కూడ వెలయుట పేర్కొనబడినది. ఇట్టి ప్రభ్యాతిగాంచిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము చలన చిత్ర జంగమన ప్రవేశించి విశేష ఖ్యాతి నార్జించినది.

ఉపాఖ్యానము కాని

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

ఐతరేయ బ్రాహ్మణమునందు మనశ్శేఖోపాఖ్యానము వర్ణింపబడినది. తదుపరి వెలసిన పురాణములు శుశ్శేఖనకు ప్రాధాన్యమును తగ్గించి 'హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము' గా పేర్కొనినవి. తెలుగు మారనాదుల అనువాదములందు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము గానే వెలసినది. దీనిని ప్రత్యేక కావ్యముగా తీర్చి ఎద్దన గౌరవ 'హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము'గానే పేర్కొని ఆ ఉపాఖ్యాన శబ్దమునకు శాశ్వతత్వమును సాహిత్య లోకమును వెలియింప చేసినాడు. తరువాత వెలసిన ప్రసిద్ధ కవులగు శంకరదాసి శరభకవి మొదలగు వారు తమ హరిశ్చంద్ర కావ్య ప్రబంధములకు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యా మనియే నిలిపిరి రామరాజ భూషయిని హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము, తక్కెళ్ళపాటి లింగనామూర్తుని ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము ఉపాఖ్యానము గానే పేర్కొనబడినవి అంతియే గాక అనేక ఆధునిక సాహిత్య ప్రక్రియలగు వచన నాటక, ప్రబంధ, యక్షగాన, హరికథాదు అన్నియు 'హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము'గానే పిలువబడుచున్నవి.

వైదిక గ్రంథములందు, పురాణేతిహాసములందు అంతర్భాగమైన ఈ ఉపాఖ్యానము తెలుగు సాహిత్యము నందు కావ్యరూపమున వెలసినది ఈ కావ్యము, వస్తువు, నాయకుడు, రసము, వర్ణనము మొదలగు ప్రబంధ లక్షణముల నన్నిటిని పుష్కలముగ కలిగి సప్పటికి గౌరవ దీనిని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానముగానే పేర్కొనినాడు. ఇది కేవలము పురాణమునందు

ప్రసిద్ధి పొందిన ఆ సత్యహరిశ్చంద్రుని కథయే అని చెప్పటకు మాత్రమే దీనినట్లు గౌరవ పేర్కొనినాడు. కాని ఇది తుదకాచి కాదని చెప్పవచ్చును. గౌరవ కావ్యము ద్విపద కావ్యమునగుటచే తెలుగు దేశీయ ఛందోబద్ధమైన ఈ ద్విపద కావ్యము ప్రత్యేక ప్రకారముగా పేర్కొనుటకు ఎంతమాత్రమును 'ఉపాఖ్యాన' శబ్దము అడ్డు పడదని చెప్పవచ్చును. మరియు గౌరవకు పూర్వమే 'రంగనాథ రామాయణము' వంటి ద్విపద కావ్యములు తెలుగు సారస్వత స్పృష్టిలో అబంధ ఖ్యాతినొందెదమని చేతను వదిలి దేశీయ ఛందముపై అభిమానము మిక్కిలి ముగిసిన చేతను ఈ ద్విపద రచనను చేపట్టెనని చెప్పవచ్చును. పాత్ర పోషణ నూతన పాత్రల సృష్టి సన్నివేశ సౌరభము సంభాషణా చాతుర్యము, పర్ణనా ప్రాధాన్యము అలగి చక్కని కావ్యముగా సృష్టించిన గౌరవము గౌరవరే చక్కనది. ఈ విధముగ వ్రాసినచో 'మనుచరిత్ర' 'మనుచరిత్ర' మొదలగు మహా ద్రవిడములు 'చరిత్ర'లుగానే పేర్కొనుట వాని మనతకు లోపము లేదనియే చెప్పవచ్చును.

హరిశ్చంద్రుడు:- అట్టి ప్రసిద్ధి పొందిన 'హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన'ము నందు హరిశ్చంద్రుడు నాయకుడు. ఈతడు సూర్య వంశీయుడని త్రిశంకు నందనుడని ఐతరేయ బ్రాహ్మణము మొదలుకొని సర్వ పురాణములు రీర్తించి నవి.¹ సూర్యులకు వర్ణము నందును హరిశ్చంద్రుని కథను తెలుపు

1. పద్మపురాణము—అష్టమో అధ్యాయ 244 శ్లో వాయు పురాణము ద్వితీయ భాగ శివ పురాణము అష్ట త్రించో అధ్యాయము, ఐతరేయ బ్రాహ్మణ, విష్ణు పురాణ, మార్కండేయ పురాణము, దేవీ భాగవత, భాగవత భారతాదులలోని హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగము ముందే చర్చించబడినది.

సందర్భమునను త్రిశంకు నందును హరిశ్చంద్రునియే పేర్కొనినది. తెలుగు కన్నడ కావ్య కల్పనము నందును ప్రపంచ నందును హరిశ్చంద్రుడనియే కలదు. కాని ఆధునిక సాహిత్యమున వెలసిన 'హరిశ్చంద్రోదయము' అను నాటకమునందు —

“హరేః చంద్రే జాతః హరిశ్చంద్రః” అను ఉత్పత్తి ననుసరించి హరికి చంద్రునినకు జన్మించిన వాడు హరిశ్చంద్రుడని కథ వర్ణించబడి యున్నది. కాని దీనికి ఆధారమైన పురాణముగాని గ్రంథము కాని పేర్కొన నందున దీనిని గురించిన వివరములు తెలియకున్నవి. అరియే గాక హరి శ్చంద్రుని నామము మొదట 'హరి' యని చంద్ర శబ్దము శ్రేష్ఠవాచకముగా “రామచంద్రుడు” మొదలగు నామములచే చేతినదని పేర్కొనినాడు. కాని దానికి ఎచ్చటను ఆధారము కానరాదు. 'హరిశ్చంద్రుడు' శబ్ద విశేషముని మాత్రమే శబ్ద కల్ప ద్రుమాదులు పేర్కొనినవి.¹ హరిః + చంద్రుడు హరి శ్చంద్రు డగుటకు అనకాశము లేనందున హరిమే హరిశ్చంద్రుని పూర్వ నామమగుటకు తగిన ఆధారములు కానరాకున్నవి.

చంద్రమతిః— హరిశ్చంద్రుని భార్య శైబ్య యని ఇతరేయ ప్రాహ్మ ణము సందేహాక సత్య హరిశ్చంద్రుని కథను వర్ణించిన మార్కండేయ పురాణము నందును పేర్కొన బడినది. హరివంశ దేవీ భాగవతము లందు త్రిశంకుని భార్య కేకయ వంశజ యైన 'సత్యరథ' యని పేర్కొనినది. శిబికుమారులు 'చృషనర్ప' సువీర, మద్ర కేకయుని భారత, భాగవ తాదులు పేర్కొనుచున్నవి. అట్టి కేకయ వంశజయగు త్రిశంకుని భార్య

1. హరిశ్చంద్రోదయము;— పండిత యడవల్లి వెంకటకృష్ణశాస్త్రి జందరు సుధర్మా ముద్రాక్షరశాల (1923) 88 పుటలు.

2. శబ్దకల్పద్రుమము—¹ భాగం పేజీ 520— శబ్దకల్పము హరిశ్చంద్రః కృప విశేషః త్రేతా యుగమునందు సూర్యవంశమున జరుపడి యెనిమిదవ రాజు.

3. హరివంశము - 10వ అధ్యాయము. 24శ్లో.

“తస్య సత్యరథానామ పత్నీ కేకయ వంశజా।

కుమారంజనయా మాస హరిశ్చంద్ర కల్మషమ్”॥

‘సత్యరథ’ కోడలు ‘శైబ్య’. ఈ శైబ్య శివ వంశమున జన్మించిన చనుట కవ కాశము కలదు. కాని శైబ్య నామము ‘చంద్రమతి’ అనుటకు తగిన అవ కాశము కలదు. కాని శైబ్యనామము ‘చంద్రమతి’ అనుటకు తగిన అవ కాశము పురాణములను బట్టి కానరాదు గౌరనాదుల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము లందు హరిశ్చంద్రుని భార్య చంద్రమతి చంద్ర నామము తెచ్చుటను పేర్కొనలేదు. కాని తక్కిళ్ళపాటి లింగనామాత్ముని ‘ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన’ కావ్యమునందు ‘చంద్రమతి’ కోసల దేశాధీశుడైన జ్యోతిష్మంతుని కూతురని చెప్పబడినది. తదుపరి ఈ కన్య తండ్రిచే నీటిలో విడవబడి ‘మయుని’చే రక్షింప బడెనని వర్ణించినది. అడిదము సూర కవి తన ‘కవిజన రంజనము’ నందు ‘చంద్రమతి’ ఉశీనర దేశపు రాజకుమార్తెయని పేర్కొని నాడు. వజ్రుల వారు హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యాన పీఠికలో భారతము నందును చంద్రమతి యుశీనరదేశపు రాజకుమార్తెయని యున్నదని తెలిపిరి. ప్రక్షిప్త మని కొంద రభిప్రాయ పడుచున్న మహాభారత సంక్షిప్త హరిశ్చంద్ర కథ యందు హరిశ్చంద్రుని భార్య యుశీనర దేశపు రాజ పుత్రిక యని యున్నది. శిబియను వాడు శీనరావత్యమని భారతమున వేరొక చోట జెప్ప బడి యుండుటచే బుర్రాణ ప్రసిద్ధమగు ‘శైబ్య’ అను దానికి మాటుగ బాశీనరి అనుట విరుద్ధము గానేరదు శైబ్యయని ‘బాశీనరి’ అను నామములు తండ్రి చంశ అను బట్టి కలుగుటచే ఈమెకు ‘చంద్రమతి’ యను నామముండుటకును అవకాశము కలదు. చంద్రమతి అగా చల్లని మనసు కలదని కాని చంద్రుని యందు మనసు కలదని కాని చెప్పుటకు అవకాశము గలుగుచున్నది. కాని ఈ ‘చంద్రమతి’ నామము మొదట తెలుగు కావ్యమగు గౌరన హరిశ్చంద్ర కావ్యమునందు వలెనే కన్నడ రాఘవాంకుసి కావ్యమునందును కానవచ్చు చున్నది. అంతియేగాక ‘స్కాంతశీర్ష ఖండన’ కథయని పేర్కొనబడిన భాగమందును కలదు.

1. హరిశ్చంద్ర నలో పీఠిక పేజీ 66. వజ్రుల చివ సీతారామశాస్త్రి

“ఉశీనరస్య రాజర్షే ర్దుహితా పుణ్య లక్షణా”

భార, అర ఆ77 బొంబాయి ప్రతి.

ఉపాఖ్యానము కాని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

479-27

రోహితాశ్వడు:- రోహితుడని ఐతరేయ బ్రాహ్మణాదులు పేర్కొనినవి. సూర్యవంశ నామములను ఐట్టి 'కువలయాశ్వడు' అని పురాణములందే కాన వచ్చుచున్నది. రోహితాశ్వడన ఎఱ్ఱని గుఱ్ఱములు కలవాడని అర్థము దొరకు చున్నది. అందుచే ఎఱ్ఱని గుఱ్ఱములు కలవాడను అర్థమును వట్టి ఆ నామ మేర్పడుట కవకాశము కలదు. కాని రోహితాశ్వడని గౌరవ వాడుకను బట్టి తదుపరి కవు లట్లే పేర్కొనిరి. కాని ఆధునిక కావ్యములందు క్రిమముగా "రోహిదాసుడని" మార్పు చెందుచు వచ్చినది.

ఉపసంహారము

“సత్యం వద - ధర్మం చర”

ఆనునది మన వేద వాక్కు. సత్యమును మించిన వ్రతము కాని ధర్మా చరణమును మించిన దానము కాని లేదని మన శాస్త్రవేత్తల మతము. అట్టి తోకోత్తర గుణములు కలిగిన వాడే యిహ పర సౌఖ్యము లందునని పురాణములు పేర్కొను చున్నవి. అట్టి గుణములు పుణికి పుచ్చుకొన్న వాడే త్రిశంకు నందనుడైన హరిశ్చంద్రుడు. ధీరోదాత్తుడైన హరిశ్చంద్రుడు సత్యమును పనికి ధర్మమును పాలించినాడు. అందుకే ఈ కథ మిగిలిన కథలన్నిటి కంటె జనుల మనంబులు చూర గొనుట కవకాశము కలిగినది. గాంధీజీ వంటి మహాపురుషులకు ఆదర్శమై నిలచినది. ఎందరో మహానుభావులగు కవులు ఈ కథా వస్తువును చేపట్టి తమ కావ్యములను నిర్మించి సాహిత్య జగత్తున శాశ్వత కీర్తిని గడించినారు. వేదము నందలి అంశము లెన్నియో క్రమముగా మార్పులు చెందుచు కావ్య రూపము నందినవి. అట్టి వానిలో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ఒక విశిష్ట స్థానము నాక్రమించి యున్నది.

1. వేదమునందు మంత్ర రూపమున ఉన్న అంశములే బ్రాహ్మణముల యందు ఉపాఖ్యానములుగ వెలసినవి. ఈ ఉపాఖ్యానములే పురాణములయందు సందర్భమును బట్టి కొలది మార్పులతో వెలసినవి. ఆఖ్యానములలో అంతర్భాగములైన ఇవి వస్తువు, నాయకుడు, రసము, మొదలగు కావ్యలక్షణములతో ఆఖ్యానములను మించినవి. అందులకే కవులచే నాకర్షింపబడి కావ్య జగత్తున వ్యాపించినవి. ఇట్టి ఉపాఖ్యానములలో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము మొదట పేర్కొనదగినది. ఈ విషయమే ప్రథమ ప్రకరణమున దృష్టాంతిక రించబడినది.

గాంధీజీ తన ఆత్మకథలో హరిశ్చంద్ర నాటకమును శ్రావణ పితృ భక్తి నాటకమును చిన్న తనమున చూచి దానిని తన జీవితా దర్శముగ నిలుపుకొంటినని పేర్కొనినాడు.

2. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము వేద పురాణేతిహాసములయందు విచిత్ర మైన మార్పులను చెంది చివరకు 'సత్య సంధతకు' ప్రాధాన్యము కలిగి వెలసి నది. ఇంతటి ప్రధానమైనవి వేదములగుటచే అశ్వమేదాది యాగములందు పరించబడు శునశ్శేపుని మంత్రములే క్రమముగా హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానముగా వెలసినవి. ఇది రెండవ ప్రకరణమునందు వివరించబడినది.

3. పదునొకండవ శతాబ్దముండి ఆంధ్ర సాహిత్యము అభివృద్ధి చెంద నారంభించినది. సాహిత్యము ఏయే యుగముల యందు ఏయే రూపములుగ వెలసినదో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ఆ యుగ సాహిత్య ప్రక్రియ కుదాహరణ గ్రంథముగ వెలయుట ఈ కథాప్రాధాన్యము తెలుపుచున్నది. సతీసావిత్రి కథవలెనే ఈ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము నందు ఏ కథయందును కానరాని విధముగ సత్యపాలనము గావింపబడి కరుణము పోషింప బడినది ఉపాఖ్యాన మును చూచిన చదివిన, చినిగిన గుండెలు పగులునట్లు విచారించని వారుండ రనుట అతిశయోక్తి కానేరదు.

4. సాహిత్య జగత్తున మొదట స్వతంత్ర కావ్యముగ గౌరవ ద్విపద హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము వెలసినది. ఇందలి వర్ణనలు స్వతంత్రములై రామాయణము నందలి సంఘటనలను తలపింప జేయుచున్నవి. మాయామృగ కల్ప సమే గాక శూర్పణఖ పాత్ర సృష్టియందు కానవచ్చుచున్నది. ఈ విషయమును నాల్గవ ప్రకరణమునందు చర్చించితిని.

5. ఈ గౌరవ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునకును కన్నడ రాఘవాంకుని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యమునకును ఎంతయో సన్నిహితత్వము కానవచ్చుచున్నది. నూతన సృష్టియందు సంఘటనలయందు వర్ణనాదుల యందు ఏకత్వము కలదు. అందుచే వీరిరువురి తులనాత్మక అధ్యయనము జరిపితిని.

6. గౌరవ ద్విపద కావ్యము ననుసరించియే శంకర, శరభ కవులు తమతమ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన ప్రబంధముల వెలయింపజేసిరి.

7. ప్రబంధయుగమున వెలసిన సాహిత్య ప్రక్రియలలో ద్వ్యర్థి కావ్య మొక విశిష్టస్థానము నాక్రమించినది. ఆ యుగమున హరిశ్చంద్ర నలో పాఖ్యానము వెలసినది. షట్చక్రవర్తులలో హరిశ్చంద్రుడు మొదటి వాడగుటచే

షట్చక్రవర్తుల చరిత్రలలో హరిశ్చంద్రుని కథ ప్రధానస్థానము నాకరించినిది.

8. ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము కూడ ఉత్తర రామాయణము వలెనే వెలసినది. మరి యే ఇతర కథలను తెలుగు సాహిత్యమున ఉత్తరకథ వెలువడలేదని చెప్పవచ్చును. పంచమ ప్రకరణమున యీ విషయము వివరింపబడినది.

9. ఆధునిక సాహిత్యమున వెలసిన నాటక, ప్రబంధ, వచన, యక్షగాన, హరికథ, ప్రభృతి సాహిత్య ప్రక్రియలో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము విశిష్టస్థాన మాత్రమింపుకొనినది. ఒక కవిచేగాక పలువురిచే నీ కావ్యరచన కావింపబడుట విశేషము. ఆ కవులు ఏథావస్తు భేదముకాక పర్వనామలో నూతన కల్పనలో తమ కవితా చమత్కృతిని వెలియింప జేసిరి. ఇంత లోక వ్యాప్తి గడించిన ఉపాఖ్యానము తెలుగు సాహిత్యమున మరియొకటి కానరాదని వక్కాణింప వచ్చును.

ఉపకరించిన గ్రంథములు.

(ఆకారాది క్రమము)

సంస్కృత గ్రంథములు.

1. ఋగ్వేదము.
2. బృహదేయ బ్రాహ్మణము.
3. కావ్యాధర్మము - దండి.
4. గురుజాల ప్రబోధిక.
5. దేవీ భాగవతము.
6. పద్మపురాణము.
7. నిరుక్తము.
8. షాణిని సూత్రములు.
9. భారతము.
10. భాగవతము.
11. మను చర్యశాస్త్రము.
12. బ్రహ్మ పురాణము.
13. బ్రహ్మాండ పురాణము.
14. మార్కండేయ పురాణము.
15. రామాయణము.
16. లింగ పురాణము.
17. వాయు పురాణము.
18. వాచస్పత్యము.
19. వేదార్థదీపిక.
20. శతపథ బ్రాహ్మణము.
21. శబ్ద కల్పద్రుమము.
22. శివపురాణము.

23. సాహిత్య దర్పణము.

24. స్కాంద పురాణము.

25. హరివంశము.

ఆంధ్ర గ్రంథములు.

1. ఆంధ్ర నవలా పరిణామము
2. ఆంధ్ర ప్రబంధము-ఆపతరణ
వికాసములు.
3. ఆంధ్ర ప్రతాపరుద్ర
యశోభూషణము
4. ఆంధ్ర యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్ర.
5. ఆంధ్ర రచయితలు.
6. ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన పీఠిక
7. కవిరంగిణి సంపుటములు
8. కావ్యలంకార సంగ్రహము.
9. జానపద గేయ సాహిత్యము
10. తెలుగు నాటక వికాసము
దేవీ భాగవతము.
సృష్టమాంధ్ర మహాపురాణము.
భారతము.
1. భాగవతము
2. మనుచరిత్ర
16. మల్లాది సూర్యనారాయణ
శాస్త్రిగారి సన్మాన సంచిక.

డా॥ బి. వి. కుటుంబరావుగారు

ఆచార్య కాకర్ల వెంకటరామ
నరసింహంగారు

వెలమచర్ల రంగాచార్యులు

డా॥ యస్.వి. జోగారావుగారు
మధునాథంతుల సత్యనారాయణ
శాస్త్రిగారు.

పూండ్ల గామర్పిష్టయ్య
చాగంటి శేషయ్యగారు.

సన్నిధానము సూర్యనారాయణ
శాస్త్రిగారు.

డా॥ బి. రామరాజుగారు.

డా॥ పి.యస్.ఆర్. అప్పా
రావు గారు

తిరుపతి వేంకట కవులు.

డా॥ జి.వి. సుబ్బహ్మణ్యంగారు.
ఆది, సభా, అరణ్యవర్ణములు
సన్నయ

సప్తమ, అష్టమ, నవమ

గ్రంథములు పోతన.

అల్లసాని పెద్దన.

17. మార్కండేయ పురాణము. మారన.
18. సవనాథ చరిత్ర. గౌరన
19. వేదవాఙ్మయ చరిత్ర. మల్లాది సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారు.
20. శృంగార నైషధము. శ్రీనాథుడు.
21. సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్య సంపుటములు. ఆరుద్ర.
22. సాహిత్య సోపానములు. డా॥ దివాకర్ల వెంకటాచారాని
23. (గౌరన) హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన పీఠిక. నిడదవోలు వెంకటరావుగారు.
24. (గౌరన) హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన పీఠిక డా॥ పి. యశోదాచెడ్డిగారు.
25. హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యాన పీఠిక పూండ్ల రామకృష్ణయ్య.
26. ,, ,, ,, శ్రీ వజ్రుల చిన సీతారామస్వామి శాస్త్రిగారు
27. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన పీఠిక ఎస్. బసవరావు. బసప్ప.
(కన్నడ రాఘవాంక)
28. తిరుపతి మద్రాసు, తంజావూరు, ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భండాగార సూచికలు.

1. Thirthayatra Section (Section of Pilgrimages)
2. Ram Sawdesa Ram — English Dictionary.
3. Apte's Sanskrit English Dictionary.
4. Macmuller Ancient Sanskrit Literature.
5. Bhoja's Srungara Prakasa by Sri V. Raghavan.
6. Devebhagavatha — Thesis of Ph. D. by P.G. Lalye.
7. History of Sanskrit literature. Krishnamachari.
8. Studies in upapurana — Dr. R.C. Hazra.
9. History of Indian Literature by M. Winternitz.
10. An Index to the Names in the Mahabharatha by S. Sorenson.
11. Catalogue of the Sanskrit and Prakrit.

Manuscripts in the Library of the India Office London.

ఉపలభ్య హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములు.

(కాలక్రమము)

1. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము	ద్విపద	గౌరన	
2. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము	ప్రబంధము	శంకరకవి.	
3. హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానము	ద్వ్యర్థికావ్యము	రామరాజభూషణుడు.	
4. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.	ప్రబంధము	శరభకవి.	
5. కవిజన రంజనము	ప్రబంధము	అడిదము సూరకవి.	
6. షట్పద్యవర్ణన చరిత్ర	,,	మల్లారెడ్డి.	
7. షట్పద్యవర్ణన చరిత్ర	,,	రామచంద్రకవి.	
8. ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము	,,	తక్కెళ్ళపాటి	
		లింగనామాత్యుడు	
9. ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము	,,	చంద్ర శేఖరకవి.	
10. ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము	ప్రబంధము	జూపూడి సంజీవరాయ	
		మాత్యుడు.	
11. హరిశ్చంద్ర నాటకము	నారెళ్ళ పునుషోత్తమకవి.	1890	
12. సత్యవిజయము	అయ్యనకోట పార్థసాధిసెట్టి	1896	
(అచ్చతెనుగు కావ్యము)			
13. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము	ఆదిభట్ల నారాయణదాసు	1899	
14. సత్యహరిశ్చంద్ర నాటకము	కందుకూరి	1900	
	వీరేశలింగంపంతులు		
15. చంద కౌశికము	వడ్డాది సుబ్బారాయకవి.	1900	
(అను హరిశ్చంద్రనాటకము)			
16. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము	బాలాజీ దాసు	1900	
(హరికథ)			
17. హరిశ్చంద్ర మహారాజు	వండ్ల రాజలింగకవి	1900	
చరిత్ర. యక్షగానము.			
18. హరిశ్చంద్ర చరిత్ర	శేషాచార్య	1901	
హరికథ.			

9. హరిశ్చంద్ర మహారాజుకథ (యక్షగానము)	కొత్త పల్లి సూర్యారావు	1906
20. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (జంగమకథ)	సీతారామ దాసకవి	1906
21. నవహరిశ్చంద్ర నాటకము	నరసింహము కస్తూరి.	1906
22. హరిశ్చంద్ర నాటకము కంచానై శ్రీనివాస్.	పొరల వెంకటనరసింహారావు	1907
23. హరిశ్చంద్రమహారాజుకథ (వచనము)	జయంతి	1908
24. శ్రీ చిత్ర హరిశ్చంద్రీయ. (నాటకము)	సెట్టి లక్ష్మీనరసింహము	1913
25. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (నాటకము)	మంగు వెంకటరంగనాథరావు.	1914
26. చంద్రమతి చరిత్రము ప్రబంధము	కె. వికలాక్షమ్మ.	1914
27. హరిశ్చంద్ర నాటకము ప్రబంధము	వేంకటకవి	1919
28. హరిశ్చంద్ర నాటకము ప్రబంధము	ఎస్. భవానందంపిళ్ళె	1919
29. సత్యహరిశ్చంద్రీయము (నాటకము)	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1920
30. హరిశ్చంద్ర చరిత్ర	దొరసామయ్య	1920
31. హరిశ్చంద్ర చరిత్రము	ఎమ్. సీతారామారావు	1923
32. హరిశ్చంద్రోదయము.	పండితయ్య ఓరల్లి వెంకటశాస్త్రిగారు.	1923
33. హరిశ్చంద్ర చరిత్రము. (బాలసాహిత్యము)	వావిలికొలను సుబ్బరాయ కవి.	1924
34. సత్య హరిశ్చంద్ర ప్రబంధము చరిత్రము.	చెన్నావ్రగడ బానుమూర్తి	1937

35. సత్యహరిశ్చంద్ర చరితము శ్రీ.యత ఒల్లాస్వామికవిగార. 1946
36. పూర్వహరిశ్చంద్ర చరిత్రము. తిరుపతి వెంకట కవులు 1946
ప్రబంధము
37. కావ్యవేద హరిశ్చంద్ర విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారు 1949
నాటకము
38. సత్యహరిశ్చంద్ర నాటకము దీవాకర్ణ వేంకటాచార్య 1956
39. సత్యహరిశ్చంద్రీయము నాటకము బలిజేపల్లి. 1972
40. హరిశ్చంద్ర పాఖ్యానము. విద్వాన్ దేవరకొండ 1973
(పంచనము) చిన్నికృష్ణశర్మ
41. శుద్ధాంద్ర హరిశ్చంద్రపాఖ్యానము రాయవరపు గవత్తాజు
42. హరిశ్చంద్ర పంచనము దేశికాచార్య
43. హరిశ్చంద్ర గుడిపాడి వెంకట చలం.
44. హరిశ్చంద్రపాఖ్యానము (పాట) హరిహరి నారాయణ ఆదినారాయణ

సంస్కృతము

1. చంద్ర కౌశికము - నాటకము - శ్రీకృష్ణ కేమేశ్వర కవి.
2. కావ్యసముదాయః - చంపూ కావ్యము - వెంకటరమణయ్య.
3. హరిశ్చంద్ర చరిత్ర - చంపూ కావ్యము - గురురామ.
4. హరిశ్చంద్ర చంప - ప్రబంధము - నారాయణ.

కన్నడము

1. హరిశ్చంద్రకావ్యము - రాఘవాంక.
2. భారత వనపర్వము - కుమారవ్యాస.
3. హరిశ్చంద్ర మహారాయణ చరిత్ర - మహాంత దేశికాంధ్ర కవి.
(యక్షగానము)
4. హరిశ్చంద్రపాఖ్యానము - యక్షగానము - నంజర్ల భాగవత కవి.

గుజరాతీ

హరిశ్చంద్ర రాస కావ్యము - ధర్మదేవనకవి

హిందీ

1. హరిశ్చంద్ర కావ్యము - భారతేందు.

ఆంగ్లము

1. **Arichandra the Martyr of Truth.**

ముత్తకుమార స్వామి - 1863

2. **Arichandra Pakyana**—(కవి పేరు లేదు).

అలభ్య హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములు

(కాలక్రమము)

1. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (వచనము) రామానుజసూరి 1875
2. శ్రీ హరిశ్చంద్ర చరితము యస్. జి. దుర్గాప్రసాదరాముడు 1883
3. హరిశ్చంద్ర నాటకము ఆర్. రామన్న. 1883
4. హరిశ్చంద్ర నాటకము కె. వీరాస్వామి. 1892
5. హరిశ్చంద్ర మహారాజుకథ (నాటకము) జి. హర్దాసారథి నాయుడు. 1895
6. హరిశ్చంద్ర నాటకము శేషాచార్య. 1898
7. హరిశ్చంద్ర నాటకము నాగినేని వెంకటప్పయ్య. 1901
8. హరిశ్చంద్ర మహారాజు చరితము ఆర్. రామన్న. 1901
9. చంద్రమణి పరిణయము. దుర్గి గోపాలకృష్ణారావు. 1908
10. హరిశ్చంద్ర నాటకము బెడుదూరి రామాచార్యులు. 1909
11. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (వచనము) పంచాంగం రాఘవాచార్యులు. 1909
12. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (ద్విపద) టి. పెరుమాళ్ళయ్య 1911
13. సత్యహరిశ్చంద్ర (నాటకము) వి. నాగుకవి. 1911
14. హరిశ్చంద్ర నాటకము. తోలేటి వెంకటసుబ్బారావు. 1911
15. హరిశ్చంద్ర నాటకము. తూళ్ళూరి పిచ్చయ్య. 1911
16. హరిశ్చంద్ర నాటకము. టి. పెరుమాళ్ళయ్య. 1912
17. హరిశ్చంద్ర నాటకము. సూరపురాజు వెంకటరమణకవి. 1912

18. సత్యహరిశ్చంద్ర నాటకము. యస్. వెంకటరమణ. 1912
19. హరిశ్చంద్ర ద్వైపద.పి. వి. శాస్త్రి. 1912
20. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము పి. సూర్యనారాయణదాసు. 1912
(హరికథ)
21. సత్యహరిశ్చంద్రనాటకము. వీ. రామకృష్ణయ్య 1915
22. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (నాటకము) వి. అప్పలదాసు. 1920
23. హరిశ్చంద్రమహారాజు నాటకము. టి. అక్షణాచార్య. 1921
24. హరిశ్చంద్రనాటకము. యస్. వెంకటప్పయ్య 1924
25. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (నాటకము) నిడుగు రామబ్రహ్మము. 1926
26. హరిశ్చంద్ర మహారాజు (నాటకము) చెలికాని నరసింహారావు. 1926
27. సత్యహరిశ్చంద్రనాటకము. కాశీనాథుని వీరమల్లియ్య. (కాలము లేదు)
28. సత్యహరిశ్చంద్రనాటకము. చక్రావధాని మాణిక్యశర్మ. "
29. చిత్రహరిశ్చంద్రనాటకము. మంత్రీప్రగడ భుజంగశర్మ. "
30. సత్యహరిశ్చంద్రయము. కొండి గంగాధర రామశాస్త్రి. "
31. హరిశ్చంద్రనాటకము. జి. నాగయ్య. "
32. హరిశ్చంద్ర చరితము (హరికథ) దూబాల శేషాచారి. "
33. ఉత్తర హరిశ్చంద్రకథ (వచనము) కొమండూరి. "
- అనంతాచార్యులు
34. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము మంగు వెంకటరంగనాథరావు. "
(వచనము)
35. హరిశ్చంద్రనాటకము. ధర్మపరము రామకృష్ణమాచార్యులు
(అముద్రితము)